T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İlhan Ozan HAMURCU

Danışman
Yrd.Doç.Dr. Ahmet Nazmi ÜSTE

2010

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ ” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
..../..../.....
Adı SOYADI
İlhan Ozan HAMURCU
İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı	**: İlhan Ozan Hamurcu**
Anabilim Dalı	**: Kamu Yönetimi Anabilim Dalı**
Programı	**: Kamu Yönetimi Programı**
Tez Konusu	**: Türkiye - İran İlişkilerinin Uluslararası Siyasal Sistem Bağlamında Değerlendirilmesi**
Sınav Tarihi ve Saati	**:**

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün …….. tarih ve ……. sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ……. dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	O	OY BİRLİĞİ	O
DÜZELTİLMESİNE	O*	OY ÇOKLUĞU	O
REDDİNE	O**		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ				İMZA
……	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	……...
……□ Başarılı		□ Düzeltme	□Red	…….....
……...…□ Başarılı		□ Düzeltme	□ Red	…….……

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Türkiye - İran İlişkilerinin Uluslararası Siyasal Sistem Bağlamında Değerlendirilmesi
İlhan Ozan HAMURCU

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Türkiye ile İran'ın ilişkilerine genel olarak bakıldığında iki devletin ne devamlı çatışan konumda ne de çok uyumlu ilişkilere sahip olduğu söylenebilir. İki devletin ilişkileri için en uygun niteleme dengeli olacaktır. Türkiye ve İran, bir yandan Sadabat Paktı ile başlayıp Bağdat Paktı ile süren çizgide siyasi, askeri ve ekonomik alanda işbirliğine giderken bir yandan da çeşitli sorunlar nedeniyle bir zıtlaşma içine girmişlerdir. İki devlet arasındaki ilişkilerde ana sorunlar; sınırın karşılıklı olarak birbirleri aleyhine kullanılması, iki devletin büyük devletlerle ilişkileri, bölgesel egemenlik mücadeleleri, ideolojik konular ve son dönemde Ortadoğu, Orta Asya, Kafkasya ve Kuzey Irak'taki çıkar çatışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu rekabete karşın Türkiye ve İran, son yıllarda ekonomik alanda ve enerji alanında yakın ilişki içine girmişler ve işbirliği yapmaya başlamışlardır.

İran'ın İslam Devrimi sonrası batı dünyası tarafından dışlanmış olması İran'ın bu ülkeleri düşman olarak görmesine neden olmuştur. Bu durum İran'ı nükleer silahlanma da dahil olmak üzere silahlanmaya teşvik etmiş, hatta terörizmi de kullanarak dünyaya meydan okumasına yol açmıştır.

Türkiye, İran'ın nükleer bir güç olma, kitle imha silahı geliştirme, terörizmi destekleme, Siyasal İslam olgusunu yayma çalışmalarından ve ülkesindeki totaliter şeriat rejiminden rahatsızlık duymaktadır. Ancak Türkiye, ABD'nin İran'da köklü bir rejim değişikliği yaratacak sert ve radikal politikalarını da desteklememektedir. Türkiye'nin İran politikası, rejimin kendi iç dinamikleri ile iç ve dış politikada reforma gidilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu yüzden ABD'nin olası bir müdahalesi halinde Türkiye'nin müttefiki ABD ile komşusu İran arasında bir tercihte bulunması gündeme gelecektir. Bu çalışmada Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerinin tarihsel süreci göz önüne alınarak ilişkilerin önümüzdeki süreçte nasıl olması gerektiği konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1) Sadabat Paktı **2)** Bağdat Paktı **3)** Ortadoğu **4)** Orta Asya **5)** Kafkasya **6)** Kuzey Irak **7)** İslam Devrimi **8)** Siyasal İslam **9)** ABD

ABSTRACT
Master's Thesis
Evaluation of Turkey - Iran Relations within the Context of International Political System
İlhan Ozan HAMURCU

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Public Administration

When relations between Turkey and Iran are examined from a general perspective, it can be stated that the two countries are not constantly in conflict, and neither do they have harmonious relations. The most appropriate definition for relations of the two countries can be balanced. Turkey and Iran on the one hand adopt cooperation in political, military and economic field in the line starting from Sa'dabad Pact and going on with Baghdad Pact; on the other hand on account of various problems, they have entered into conflict with each other. The primary problems in the relations between the two countries stem from use of the border against each other mutually, relations of the two countries with big countries, regional sovereignty struggles, ideological issues, and in the recent age, interest conflicts in Middle East, Central Asia, Caucasia and Northern Iraq. Despite this competition, Turkey and Iran have established closer ties in recent years in the fields of economy and energy and have started holding cooperation.

The fact that Iran was excluded by the western world subsequent to Islamic Revolution gave rise to the fact that Iran deems these countries as enemies. This situation gave rise to adoption of armament by Iran including nuclear armament; and even resulted in its challenging the world by use of terrorism.

The fact that Iran conducts studies for becoming a nuclear power, and development of weapons of mass destruction, supporting terrorism, dissemination of the concept of Political Islam, and the totalitarian Sharia regime in its country, bothers Turkey. However Turkey does not support strict and radical policies of USA, which will create a radical regime change in Iran, either. Iran policy of Turkey is based on adoption of reform in domestic and foreign policy on the basis of the interior dynamics of the regime. On this account in the event of a possible intervention of USA, it will be in question that Turkey makes a choice between its ally USA, and its neighbor Iran. Within the scope of this study, how the relations in the upcoming period should develop has been handled by taking into account the historical process of relations of Turkey with Iran.

Key words: 1) Sa'dabad Pact **2)** Baghdad Pact **3)** Middle East **4)** Central Asia **5)** Caucasia **6)** Northern Iraq **7)** Islamic Revolution **8)** Political Islam **9)** USA

TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

YEMİN METNİ ii
TUTANAK iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR x
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI POLİTİKADA SİSTEM, GÜÇ VE AKTÖR ANALİZİ

1.1 ULUSLARARASI SİSTEM, GÜÇ KURAMI VE GÜÇ DENGESİ KAVRAMLARI 10
1.1.1 Uluslararası Sistem ve Analiz Düzeyi 10
1.1.1.1 Uluslararası Sistem ve Uluslararası Alt Sistem 11
1.1.1.1.1 Uluslararası Sistemin Tarihi Gelişimi 12
1.1.1.1.2 Uluslararası Küresel Sistemin Genel Özellikleri 15
1.1.1.2 Uluslararası Sistem ve Aktör Analizi 18
1.1.1.3 Güç Kuramı 18
1.1.1.4 Güç Dengesi 25
1.1.1.5 Sistem Analizi 41
1.1.1.5.1 Sistem Kuramı 41
1.1.1.5.2 Sistem Analizi 44
1.1.1.6 Aktör Analizi 45
1.1.1.6.1 Türkiye'nin Bir Aktör Olarak Analizi 45
1.1.1.6.2 İran'ın Bir Aktör Olarak Analizi 48

İKİNCİ BÖLÜM
İKİ KUTUPLU SİSTEM ÖNCESİ ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM VE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

2.2 OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ 54

2.2.1 Safeviler Dönemi Türk - İran İlişkileri 55

2.2.1.1 Osmanlı Devleti ile Safevilerin İlişkileri 55

2.2.1.2 Kasr-ı Şirin Anlaşması 60

2.2.2 Avşarlar (Afşarlar) Dönemi Türk - İran İlişkileri 60

2.2.3 Kaçarlar Dönemi Türk - İran İlişkileri 61

2.2.4 Türkiye ve İran Arasındaki Rekabetin Nedeni 70

2.2.5 Sünni - Şii Çatışması 75

2.3 1919 - 1938 DÖNEMİ TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ 75

2.3.1 İran'da Rıza Pehlevi Öncesi Genel Durum 77

2.3.2 İran'da Rıza Pehlevi'nin İktidara Gelişi 78

2.3.3 Kürt Aşiretleri Meselesi 100

2.3.4 Sınır Sorunlarının Çözülmesi 107

2.3.5 Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti ve İşbirliği 110

2.3.6 Türkiye ve İran Arasındaki İlişkilerin Gelişmesi 112

2.3.7 Sadabat Paktı 115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
2. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA VE İKİ KUTUPLU SİSTEMDE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

3.1. 2. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ 142

3.1.1 İran'ın İşgal Edilmesi ve Türkiye - İran İlişkileri 150

3.2. İKİ KUTUPLU SİSTEMDE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ 156
3.2.1 İran'daki İşgalin Sona Ermesi ve Muhammed Rıza Pehlevi Dönemi 161
3.2.2 Musaddık'ın İktidara Gelmesi ve Millileştirme Hareketleri 163
3.2.3 Musaddık'ın Devrilmesi ve Muhammed Rıza Pehlevi'nin Yeniden İktidar Olması 174
3.2.4 Bağdat Paktı ve Merkezi Anlaşma Örgütü'ne (CENTO) Dönüşümü 183
3.2.5 Türkiye ve İran Arasındaki Kürt Sorunu 204
3.2.6 Petrol Ambargosu ve Türkiye ve İran Arasındaki Hakimiyet Mücadelesi 207
3.2.7 CENTO'nun Yetersizliği Sorunu ve Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün (RCD) Kuruluşu 212
3.2.8 Muhammed Rıza Pehlevi'nin Reform Çabaları ve Devrimin Belirtileri 216

3.3 İRAN İSLAM DEVRİMİ VE SONRASINDA TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ 277
3.3.1 İran İslam Devrimi ve Devrim İhracı Politikası 280
3.3.2 İran - Irak Savaşının Türkiye - İran İlişkilerine Etkileri 328
3.3.3 Türkiye ve İran Arasındaki İdeolojik Sorunlar 349
3.3.4 Bölgesel Kürt Kökenli Terör Organizasyonları ve Halkın Mücahitleri Örgütü Sorunu 353
3.3.5 Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) Kuruluşu 369
3.3.6 Diplomatlar Krizi 375

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YENİ DÜNYA DÜZENİ, GLOBALLEŞME VE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

4.1 SİYASİ VE İDEOLOJİK BOYUT 384

4.1.1 Türkiye ve İran Arasındaki İdeolojik Sorunlar 391

4.1.2 PKK-PJAK Sorununa Karşı Türkiye ve İran'ın Ortak Mücadelesi 429

4.1.3 D-8 Girişimi ve Ülkeleri 466

4.1.4 Türkiye'deki Faili Meçhul Cinayetler, İrticai Hareketler ve İran İlişkisi 467

4.1.5 Diplomatlar Krizi 468

4.2 EKONOMİK BOYUT 472

4.2.1 Türkiye ve İran Arasındaki Ekonomik İlişkiler 473

4.2.1.1 Türkiye ve İran Arasındaki Ekonomik İlişkiler ve Dış Ticaret Dengesi 476

4.2.1.2 Enerji Sorunu 496

4.2.2 Türkiye ve İran Arasındaki Bölgesel Rekabet ve İşbirliği 501

4.2.2.1 Kafkasya ve Hazar Denizi'nde Bölgesel Rekabet ve İşbirliği 504

4.2.2.2 Orta Asya'da Bölgesel Rekabet ve İşbirliği 506

4.3 ULUSLARARASI SİSTEM BOYUTU 508

4.3.1 Nükleer Kriz ve İran 510

4.3.2 Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) Bağlamında Türkiye ve İran'ın Durumu 537

4.3.3 Türkiye ve İran Arasındaki İşbirliği Olanakları 541

SONUÇ 548

KAYNAKLAR 561

KISALTMALAR

a.g.e:	Adı Geçen Eser
a.g.m:	Adı Geçen Makale
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIOC:	Anglo Iranian Oil Company
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP:	Adalet Partisi
APOC:	Anglo Persian Oil Company
AT:	Avrupa Topluluğu
BAE:	Birleşik Arap Emirlikleri
BM:	Birleşmiş Milletler
BM GK:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP:	Büyük Ortadoğu Projesi
BOTAŞ:	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP:	British Petroleum
BULGARGAZ:	Bulgaristan Gaz Şirketi
CENTO:	Central Treaty Organization - Merkezi Anlaşma Örgütü
CFP:	Fransız Petrol Şirketi
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Central Intelligence Agency - Merkezi Haber Alma Teşkilatı
CNN:	Cable News Network
COMECON:	The Council for Mutual Economic Assistance - Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DÇP:	Demokratik Çözüm Partisi
DGM:	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DTM:	Dış Ticaret Müsteşarlığı
ECO:	Economic Cooperation Organization - Ekonomik İşbirliği Örgütü
ENI:	İtalyan Gaz Şirketi
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GADBP:	Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi
GSH:	Gayri Safi Hasıla
GSM:	Global System for Mobile Communications - Mobil İletişim İçin Küresel Sistem
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
HAMAS:	Harakat al-Muqawama al-Islamiya – İslami Direniş Hareketi
HDİÖ:	Hazar Denizi İşbirliği Örgütü
Hizbullah:	Allah'ın Partisi
HRK:	Hezen Rizgariya Kürdistan - Halk Savunma Güçleri
ILSA:	Iran - Libya Sanctions Act – İran - Libya Yaptırım Kanunu
IMF:	International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu
ITG:	Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
İCP:	İslami Cumhuriyet Partisi
İKDP:	İran Kürdistan Demokratik Partisi
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü

İRNA:	Islamic Republic News Agency - İran İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı
KADEK:	Kongreya Azadi ü Demokrasiya Kurdistane - Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi
KCR:	Doğu Kürdistan Gençlik Hareketi
KDP:	Kürdistan Demokratik Partisi
KEİÖ:	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KEK:	Karma Ekonomik Komisyon
KİK:	Körfez İşbirliği Konseyi
KOBİ:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
Kongra-Gel:	Kürdistan Halk Kongresi
KUK:	Karma Ulaştırma Komisyonu
KYB:	Kürdistan Yurtseverler Birliği
LNG:	Liquefied Naturel Gas - Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
MBK:	Milli Birlik Komitesi
MOL:	Macaristan Gaz Şirketi
NATO:	North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT:	Non-Proliferation Treaty - Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması
OECD:	Organization for Economic Cooperation and Development - Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OMV:	Avusturya Gaz Şirketi
OPEC:	Organization of Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PEJAK-PJAK:	Partiya Jiyana Azad a Kurdistane - Kürdistan Özgür Hayat Partisi
PKK:	Partiya Karkeren Kurdistan - Kürdistan İşçi Partisi
RCD:	Regional Cooperation for Development - Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü
RWE:	Alman Gaz Şirketi
SAVAK:	Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar - İran İstihbarat Örgütü
SAVAMA:	İran İstihbarat Örgütü
SEATO:	South East Asia Treaty Organization - Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAV:	Tepe Afken Vie - Tepe Akfen Konsorsiyumu
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRANSGAZ:	Romanya Gaz Şirketi
TUDEH:	Hezb-e Tudeh-ye Iran - İran Kitle Partisi
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
UAEA:	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UAEK:	Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu
WB:	World Bank - Dünya Bankası

WTO:	World Trade Organization - Dünya Ticaret Örgütü
YJRK:	Yekitiya Jinen Rojhilate Kurdistane - Doğu Kürdistan Kadınlar Birliği
YNK:	Yekitiya Niştimaniya Kurdistan - Kürdistan Yurtseverler Birliği

GİRİŞ

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin tarihsel süreci incelendiğinde; ilişkilerin yalnızca kendi iradeleri tarafından belirlenmediği, ABD ve SSCB gibi süper güçlerin de etkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle günümüzde de İran ve ABD arasında yaşanan kriz ilişkilerin geleceğini etkilemektedir. İran ve ABD arasındaki nükleer kriz tırmandıkça, Türkiye'nin muhtemel gelişmeler karşısında izleyebileceği politikalar ve karşılaşabileceği açmazlar hakkındaki yorumlar da her geçen gün artmaktadır. Türkiye'nin İran nükleer krizi karşısında nasıl bir politika izlemesi gerektiği konusunda sağlıklı bir tartışma yapabilmek için Türkiye - İran ilişkilerinin tarihsel bir analizinin yapılması gerekmektedir.

Türkiye - İran ilişkilerine tarihsel olarak bakıldığında sürekli bir rekabet-zıtlaşma ve dönem dönem savaşlarla dolu olduğu görülmektedir. İran'da Şii Safevi devletinin kurulmasından (1501) itibaren iki devlet ya savaşmışlar ya da birbirlerini zayıf buldukları anda (biri başka dış veya iç mesele ile uğraşırken) üzerine giderek istediklerini almışlardır. İki devlet Doğu Anadolu - Azerbaycan ve Irak - batı İran hatları üzerinde bir yönüyle dini ve siyasi, diğer yönüyle stratejik ve mali sebeplerle toprak kazanmaya yönelik mücadelelerini 20. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir.

20. yüzyılda Türkiye - İran ilişkilerinde şah ya da Humeyni rejimi ayrımı olmaksızın iki temel boyut görülmektedir[1]. Bunlardan biri Sadabat Paktı ile başlayıp Bağdat Paktı, CENTO (Merkezi Anlaşma Örgütü), RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü) ve ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) çizgisinde süren siyasi ve ekonomik (belli oranda askeri) işbirliği - uzlaşma boyutu; diğeri ise genelde Kürtler ve ideolojik meseleler nedeniyle oluşan bir rekabet - zıtlaşma boyutudur. Ortak ekonomik çıkarlar her zaman belirgin ve uzlaştırmacı bir etken olmayı sürdürmüştür. Hem Türkiye ve İran'da hem de Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtlerin iki devletin ilişkilerinde belirgin bir etken olduğu görülmektedir. Türkiye'de yaşayan İranlı rejim

---

[1] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 6 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

muhalifleri de her dönemde sorun oluşturmuştur. İdeolojik zıtlaşma da oldukça belirgin bir etkendir. Bu şah döneminde monarşi - demokrasi karşılaştırmasıyken, İslam Devrimi sonrasında laik - İslamcı karşılaştırmasına dönüşmüştür. İki ülkenin Arap devletleriyle olan ilişkilerinin de belirgin bir etken olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye-Irak ve İran-Irak ilişkilerinin Türkiye - İran ilişkilerini her dönemde doğrudan etkilediği görülmektedir. Türkiye ve İran'ın, ABD ve SSCB - Rusya ile ilişkileri de ikili ilişkilerini yine her dönemde doğrudan etkilemiştir. Bunlara son yıllarda Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni etkenleri (Orta Asya, Kafkasya, Kuzey Irak ve İsrail'i) de eklemek mümkündür.

Türkiye - İran ilişkilerinin son iki yüzyıllık tarihine genel olarak bakıldığında ilişkilerin iki temel eksen[2] etrafında şekillendiği görülmektedir. İlk eksen iki devlet arasındaki sınır ve bu sınırın (Türkiye aleyhine kullanılmasının) yarattığı sorunlarla ilgilidir. Ortak sınırın iki tarafında yaşayan Kürt aşiretleri ve bu aşiretlerin sınırın iki tarafını da kullanmaları iki devlet arasında sürekli bir sorun kaynağı olmuştur. 1980'ler ve 1990'larda PKK'nın, İran sınırını serbestçe kullanması da Türkiye'ye büyük zararlar vermiştir.

Son iki yüzyıllık tarihsel süreçte ortaya çıkan ikinci temel eksen ise İran'ın büyük devletlerle ilişkileri ve bunun Türkiye'ye etkileri olmuştur. İran'ın SSCB - Rusya'nın denetimine girmesi, bu devlet tarafından işgal edilmesi ya da etkisizleştirilmesi olasılığı Türkiye açısından her zaman ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Bu açıdan Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve de İran İslam Devrimi sırasında Türkiye, İran'ın bir iç kargaşaya düşerek parçalanmasından veya SSCB'nin işgaline uğramasından ciddi oranda endişe duymuş ve İran'a karşı politikalarını bu endişelere göre belirlemiştir. Türkiye bu durumun Kürt milliyetçiliğini güçlendireceğini ve tıpkı İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB işgali altındaki İran Azerbaycan'ında olduğu gibi bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasıyla sonuçlanacağını düşünmüştür.

---

[2] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 6 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

Görüldüğü üzere bu iki eksenin odak noktası Kürtler olmuştur. Türkiye hem İran'ın parçalanarak bir Kürt devleti kurulmasından hem de İran'ın Türkiye'deki veya Irak'taki Kürt hareketine destek vermesinden endişe etmiştir. İki devlet arasındaki işbirliği - uzlaşma ve rekabet - çekişme boyutları bu temel endişeye göre belirlenmiştir. Türkiye ve İran, bir yandan Kürtleri denetim altına almak diğer yandan da SSCB'ye karşı durmak için Sadabat Paktı'ndan Bağdat Paktı'na giden çizgide işbirliğine giderken Türkiye, şahın 1960'ların ikinci ve 1970'lerin ikinci yarısında (İsrail ve ABD'nin de katkısıyla) Barzani hareketini desteklemesinden[3] endişe etmiştir. Aynı biçimde 1980 - 1988'deki İran - Irak savaşı sırasında İran'ın Irak'a karşı KDP ve KYB ile beraber savaşması Türkiye için endişe kaynağı olurken, 1991 sonrası Kuzey Irak'ta yaşanabilecek gelişmelere karşı iki devlet Suriye ile beraber toplantılar yapmışlardır.

Soğuk Savaş sonrasında bu iki temel eksenden biri (SSCB - Rusya tehdidi) ortadan kaybolmuştur. Diğeri ise (İran'ın iç ve dış etkilerle parçalanması sonucunda Kürt devleti kurulması ihtimali[4]) endişe kaynağı olmayı sürdürmektedir. İşte Türkiye'nin nükleer kriz sürecindeki politikasını Kuzey Irak'taki gelişmeler ve PKK etkeni de dikkate alındığında büyük oranda bu tarihsel refleksin belirleyeceği görülmektedir.

İran'ın bölgesel ve siyasi sistemdeki konumu da Türkiye - İran ilişkilerinin belirlenmesini etkilemektedir. ABD ve İsrail unsurlarının temel etkileri Türkiye - İran ilişkilerini sınırlandırıcı bir rol oynamasında kendisini göstermektedir. İran, ABD ile ciddi sorunlar yaşamaktadır[5]. ABD'nin politikası İran'ı bölgesel ve uluslararası sistemde zayıflatmak, onun siyasi davranışlarını değiştirmek ve rejim değişikliği bağlamında belirlenmiştir. Bu durum İran İslam Devrimi'nin varlığını tehdit etmektedir. ABD, Türkiye ile stratejik ortaklık olarak adlandırılan bir ilişkiye

---

[3] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 7 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[4] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 7

[5] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

sahip durumdadır. Bu durum Türkiye ve İran'ın bazı bölgesel ve uluslararası konularda karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır.

1979'daki İran Devrimi'nden sonra özellikle İran'ın devrim ihraç çalışmaları ve PKK'yı destekleme girişimleri ikili ilişkilerde güven bunalımına neden olmuştur. Türkiye - İran ilişkilerini belirleyen bir diğer önemli etken İran'ın bölgesel politikaları olmaktadır. Türkiye ve İran arasındaki rekabet ve siyasi farklılıklar Ortadoğu'da kendisini belli etmiştir. İran, Ortadoğu'da siyasi İslam'ı yaymak ve radikal İslami grupları desteklemek yönünde bir politika izlemektedir. Radikal İslami gruplar ve köktenci gruplar Türkiye'yi batı ve düşman olarak görmektedirler. Bu durum Türkiye'yi radikal İslami grupların hedefi haline getirmiştir. İran'ın Ortadoğu'da radikal İslam'ı yayma politikası Türkiye'nin Ortadoğu politikasıyla çelişmektedir. Türkiye ve İran'ın Ortadoğu denklemi içinde farklı siyasi arayışlarının önemli bir göstergesi[6] de İsrail olmaktadır. İran, İsrail'in varlığını kabul etmemekte ve Ortadoğu barış sürecini önlemeye çalışmaktadır. Türkiye'nin ise İsrail'le çok derin ilişkileri bulunmaktadır. Türkiye ile İsrail'in yakınlaşması İran'ı her zaman rahatsız etmiştir[7].

Türkiye ve İran'ın ilişkilerinin belirlenmesinde Orta Asya ve Kafkasya da önem taşımaktadır. Orta Asya ve Kafkasya'nın İran'ın özellikle Türkiye politikasının belirlenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır[8]. İran'da yoğun bir Türk nüfusu bulunmaktadır. Türkiye, İran'daki Türk nüfus ile ilgilenmese de İran, Türkiye'ye bakış açısında bu konuya önem vermektedir. İran, ülkesindeki Türk varlığını Türkiye için potansiyel kültürel ve siyasi etki alanı olarak değerlendirmektedir. Kendi sınırları içinde bulunan Türkler üzerindeki olası etkilerini düşünen İran, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türkçülüğün siyasi bir olgu olarak ortaya çıkmasından endişe etmektedir. İran, hem Orta Asya ve Kafkasya'da hem de o bölgenin dışında Türk

---

[6] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[7] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[8] Arif Keskin; a.g.m s. 4

karşıtı arayışlar içinde bulunmaktadır. İran - Ermenistan - Yunanistan ekseni bu arayışların açık göstergesidir[9].

Son dönemde Türkiye ve İran karşılıklı olarak birbirlerine güven verme çabası içine girmişlerdir. Ahmedinecad'ın ziyaretinin tarafların karşılıklı güven verme çabasının bir ürünü[10] olduğu belirtilmektedir. Diğer bir deyişle Türkiye ve İran'ın ilişkileri güven inşa etme süreci içinde bulunmaktadırlar. Bu aslında Türkiye ve İran'ın iç politikaları açısından farklı görüşlere sahip olmalarına karşın iyi bir ilişki kurma konusunda uzlaştıklarını göstermektedir. Ancak İran'da Türkiye ile ilişkiler konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Reformcular İran pazarında daha güçlü bir Türkiye'den ve çok boyutlu bir ilişkiden yanayken içinde Ahmedinecad'ın da yer aldığı muhafazakarlar daha denetimli bir ilişkiden yanadırlar. Türkiye'nin İran ile iyi ilişki trendi Hatemi döneminde ortaya çıkmıştır[11]. Muhafazakarlar ise bu açılımları daha denetimli biçimde yürütmektedirler. İran'da iktidarda kim olursa olsun Türkiye - İran ilişkilerindeki trend değişmeyecektir.

Türkiye ve İran'ın 1997'den sonraki dönemde İran devriminden sonra gerginleşen ilişkileri daha istikrarlı ve denetimli bir biçimde yürütme çabası içinde oldukları görülmektedir. Bu çerçevede İran, Türkiye'ye devrim ihracı konusunda daha duyarlı davranmaya başlamış ve PKK'yı desteklemekten vazgeçip, bu terör örgütüne karşı açık şekilde mücadele etmeye başlamıştır[12]. Bu gelişmeler Türkiye - İran ilişkilerini olumlu bir biçimde etkilemiştir. Ancak ilişkiler normalleşme yoluna girmiş olmasına karşın değişik etkenlerin varlığı nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerin sınırlarının tanımlanmasında sıkıntı yaşanmaktadır.

Türkiye - İran ilişkileri aslında güvenlik ve ekonomi temeli üzerine kurulmuştur ve bu eksende de sürdürülmektedir. Bu iki olgunun da sınırları belirlidir. Türkiye ve İran, arasındaki güvenlik ilişkisinin temelinde PKK, PJAK ve Halkın

---

[9] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[10] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[11] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[12] Arif Keskin; a.g.m s. 6

Mücahitleri Örgütü bulunmakta ve ancak bölgesel herhangi bir işbirliği içermemekte ve sadece iki ülkenin terör örgütü olarak değerlendirdiği grupları içermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye ve İran'ın, Irak dahil bölgesel birçok konuda göründüğünden çok daha farklı düşündükleri görülmektedir. Doğal olarak işbirliği alanları da oldukça sınırlıdır[13]. Örneğin Türkiye, Suriye ve İsrail arasında barışı sağlamaya çalışırken İran, bu barışı kendi milli güvenliğine bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Kafkasya ve Orta Asya bağlamında ise İran, Rusya ile aynı doğrultudayken Türkiye farklı bir noktada bulunmaktadır. Örneğin İran'ın, bu bölgede en iyi ilişki kurduğu devlet olan Ermenistan ile Türkiye'nin hiçbir ilişkisi yoktur[14]. Her iki devletin güvenlik sisteminin farklı olduğu görülmektedir. İran'ın Ortadoğu'daki revizyonist politika anlayışına Türkiye'nin katılması mümkün değildir.

Ekonomi konusunda ise özellikle Türkiye'nin aleyhinde çeşitli zorluklar vardır. İki ülke arasında ticaret hacmi 10 milyar dolara yaklaşmaktadır[15]. Ancak doğalgaz ve petrol alımı nedeniyle ticari dengeler Türkiye'nin aleyhine açık vermektedir. Türkiye bu dengeyi değiştirmek için bazı çalışmalar yapsa da istediği sonuca ulaşamamıştır. İran'ın ekonomik mevzuatı çerçevesinde dış yatırım zorlukları, çalışma kültürü, siyasi hesaplaşmalar ve güvenlik algılamaları[16] süreci sıkıntıya sokmaktadır. Siyasetin gölgesinde kalan bir ekonomik yapıya sahip olan İran'ın pazarında Türkiye istediği gibi daha güçlü bir biçimde yer alamamaktadır.

Ahmedinecad'ın ziyareti sırasında enerji anlaşmalarının imzalanamamış olması iki ülke arasındaki enerji işbirliği konusunda ciddi sıkıntı ve risklerin var olduğunu[17] göstermektedir. Türkiye'nin enerji ihtiyacının yüzde yirmisinin İran'dan sağlanmasına rağmen geçmişteki gaz kesintilerinin yarattığı sıkıntılar yüzünden bir güven eksikliği yaşanmaktadır. Türkiye ve İran arasındaki enerji işbirliğinde

---

[13] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 6
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[14] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[15] Arif Keskin; a.g.m s. 6 - 7

[16] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[17] Arif Keskin; a.g.m s. 7

istenilen gelişmenin gösterilememesini sadece ABD'nin etkisine bağlamak doğru değildir. ABD'nin bu anlaşmayı istemediği ve bunun olmaması için baskı yaptığı[18] bilinmekle beraber Türkiye ve İran'ın teknik ve mali uzlaşmazlıklarının yanında bu konuda farklı bakış açıları da bulunmaktadır. İran, Türkiye'yi sadece bir geçit ülkesi olarak görmek isterken Türkiye enerji terminali vizyonuyla İran'a ortak olmak istemektedir[19]. Ayrıca İran, boru hatlarını stratejik manevra kartı olarak kullanmakta ve Türkiye'yi oyalamaktadır. Çünkü İranlılar, Türkiye'nin bir enerji çekim merkezi[20] olmasına karşı çıkmaktadırlar. İran'ın enerji alanında güney - kuzey koridoru olmak isteği ve bugün batı ile yaşadığı gerginliği nedeniyle yapamadığı ve Türkiye'nin " hak etmediği halde " bu rolü kapmaya çalıştığı[21] izlenimine sahip olan İran Türkiye'nin karşısında yer almaktadır. İranlılara göre Türkiye " ikinci Amsterdam " olma hayaline sahiptir[22] ve İran'dan gelecek enerji hatları da ona bunu gerçekleştirmek için önemli bir fırsat sağlayacaktır. Bu durumda İran'a göre Türkiye, diğer özellikleriyle beraber İran'ı sınırlandırabilecek önemli bir güç olacaktır.

Türkiye, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasına kesinlikle karşıdır. Nükleer silahlara sahip bir İran'ın bölgede büyük istikrarsızlıklara neden olacağı açıktır. Türkiye ise Irak'tan sonra bölgede yeni bir istikrarsızlık kaynağı istememektedir[23]. Aynı biçimde nükleer bir İran, stratejik açıdan da bölge dengelerini değiştirecek bu da Türkiye'nin bölgesel politikaları açısından aleyhine olacaktır. Ayrıca Irak savaşı sonrası ortaya çıkan Şii kuşağı etkeni de dikkate alındığında İran lehine önemli bir stratejik avantaj ortaya çıkacaktır. Bu durumu Türkiye'nin Ortadoğu ve Avrasya'nın stratejik dengeleri açısından olumlu bulması mümkün değildir.

---

[18] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[19] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[20] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[21] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[22] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[23] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 7 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

Türkiye bu dönemde ABD ve AB'nin geliştirdiği ortak söyleme ve tavra uygun davranmaktadır. Çünkü ABD, Çin ve Rusya'dan İran'a cesaret verici söylemlerden ve tavırlardan kaçınmalarını, uluslararası toplumun İran karşısında birlik olduğu mesajını vermelerini istemektedir. Ancak bu, uzun vadede ABD'nin diğer isteklerinin karşılanacağı, ABD'nin silahlı müdahalesine veya ekonomik ambargosuna destek verileceği anlamını taşımamaktadır. Burada Türkiye'yi ve belki bazı Avrupa devletlerini rahatlatan unsur Çin ve Rusya etkenidir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip bu iki devletin hiçbir zaman askeri müdahaleye veya ekonomik ambargoya izin vermeyecekleri kanaati bulunmaktadır. Ancak tüm bu beklentilerin boşa çıkıp krizin geri dönülmez bir noktaya varması ihtimali de bulunmaktadır. ABD, Çin ve Rusya'yı ikna ederek veya tek başına ekonomik ambargo ya da askeri müdahale seçeneklerinden birini devreye sokmak için harekete geçebilecektir.

Öncelikle devrim sonrası İran dış politikasına baktığımızda bu tür bir kriz durumunda İran rejiminin geri adım atacağını ve asla ABD ile askeri bir çatışmaya girmek ya da ABD'ye bunun için bir bahane vermek istemeyeceği[24] düşünülmektedir. Ancak bu İran'ın milli bir hedef olarak algıladığı nükleer teknolojiye sahip olmaktan vazgeçeceği anlamına da gelmeyecektir. Muhtemelen uluslararası kamuoyu yatıştıktan sonra[25] ABD ve dünya politikasındaki gelişmelere göre nükleer faaliyetlerine yeniden başlayacaktır. Ancak bu varsayım yanlış çıkarsa yani bir ambargo veya askeri müdahale gündeme gelirse Türkiye'nin İran politikasının ne olacağı sorusunun yanıtı önem kazanacaktır.

Türkiye ve İran'ın ilişkileri çok açık bir biçimde düşmanlık dönemini aşmıştır. Ayrıca sorunları en aza indirmek için de çalışılmaktadır. Bu sorunlar ilişkilere zarar vermeden denetim altında tutulmakta ve açık bir biçimde karşılıklı eleştiriden kaçınılmaktadır. Batılılar Türkiye'nin İran karşısında daha eleştirel bir

[24] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 8 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[25] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 8

tutum takınmasını[26] isterlerken Türkiye bunu yapmamak için ciddi bir çaba göstermektedir. Tüm bu gerçeklere karşın iki ülkenin ilişkileri çok boyutluluk göstermemektedir. İki ülke arasında açıkça dile getirilmese de güven bunalımı tam olarak aşılmış değildir ve yakın zamanda da aşılması zor gözükmektedir. İlişkiler yavaş yavaş ve çerçevesi belirlenmiş bir temel üzerinde sürdürülmektedir[27]. Türkiye enerji, ekonomi, güvenlik ve bölgesel konularda İran ile ilişkilerini ne kadar geliştirebileceğini de görmüştür.

Bu çalışma dört bölüm halinde planlanmıştır.

Birinci bölümde öncelikle uluslararası politika açısından uluslararası sistem, güç kuramı güç dengesi ve aktör analizi kavramları ele alınmış ve analiz bu kapsamda yapılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Türkiye-İran ilişkilerinin Osmanlı Devleti döneminden 2. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi, bu dönemde gerçekleşen farklı tarihsel ve sosyal olaylar bağlamında ele alınarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde de 2. Dünya Savaşı sırasında ve iki kutuplu sistem döneminde yaşanan gelişmeler siyasi, ideolojik, ekonomik, dini, etnik açılardan ve bölgesel ve uluslararası sistem göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Türkiye-İran ilişkileri yeni dünya düzeni bağlamında ele alınmıştır. Özellikle son dönemde yaşanan ideolojik sorunlar, PKK-PJAK sorunu, ekonomik ilişkiler, bölgesel rekabet, nükleer kriz ve Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında değerlendirilmiş ve çalışmada 2008 yılının sonuna kadar olan gelişmeler yer almıştır.

Sonuç bölümünde ise tüm bunların ışığında Türkiye-İran ilişkilerinin geleceği hakkında çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

---

[26] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[27] Arif Keskin; a.g.m s. 7

BİRİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI POLİTİKADA SİSTEM, GÜÇ VE AKTÖR ANALİZİ

Bu bölümde tezde yararlanılan temel kavramlar ve kuramlardan bahsedilecektir. Uluslararası politikada kavramlar ve kuramlar çoğu zaman birbirinden çok farklı bir biçimde anlaşılmaktadır. Kavramlar farklı anlamlarda kullanılabildiğinden yanlış anlamalara yol açmamak ve ortak kavramlara ulaşabilmek için bu bölüm oluşturulmuştur.

1.1 ULUSLARARASI SİSTEM, GÜÇ KURAMI, GÜÇ DENGESİ KAVRAMLARI

Bir çevre içinde var olduğu kabul edilen ve karşılıklı etkileşim yolu ile birbiriyle ilişki içinde oluşan parçaların oluşturduğu bir bütün ya da herhangi bir bağımsız siyasi birimler topluluğuna uluslararası sistem denir. Uluslararası sistemi ve dolayısıyla uluslararası politikayı belirleyen ve etkileyenler ise uluslararası aktörlerdir. Uluslararası aktör uluslararası arenada az ya da çok bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip olan organize varlıktır. Uluslararası politikada uluslararası aktörlerin devletler, örgütler ve kişiler olduğu kabul edilmektedir. Bunlar içinde özellikle devletler ve örgütlerin etkinliği daha fazladır. Ayrıca son dönemde çok uluslu şirketlerin de uluslararası sistemde etkin bir rol oynamaya başladığı görülmektedir.

1.1.1 Uluslararası Sistem ve Analiz Düzeyi

Uluslararası sistem kuramsal ve tanımlayıcı bir kavram özelliği göstermektedir. Uluslararası sistem uluslararası aktörler arasındaki tüm haberleşme ağını kapsayan bir yapıdadır. Uluslararası sistemde haberleşme ve bilgi akışı çoğunlukla devletler arasındadır. Bu akışın belli bir bölümü uluslararası örgütler aracılığıyla olmaktadır. Uluslararası sistemin bu yapısı nedeniyle uluslararası politikada analizler genellikle uluslararası sistem dikkate alınarak yapılmaktadır.

Uluslararası sistem sıklıkla tercih edilen ve mevcut durumu en iyi biçimde gösteren bir analiz düzeyi olarak görülmektedir.

1.1.1.1 Uluslararası Sistem ve Uluslararası Alt Sistem

Uluslararası sistemin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alt sistemleri vardır. Ekonomik alt sistem, uluslararası sistemin kısa vadeli stratejisini saptayan ve amaçlarını belirleyen bir yapıdadır. Sosyo-kültürel sistem uluslararası sistemin uzun vadeli amaçlarını, değerlerini ve kurallarını belirmektedir. Sosyo-kültürel sistem uluslararası sistemin değişmesinde ve yenilenmesinde önemli bir role sahiptir. Yeni bilimsel bulgular, yeni teknolojiler, ulusların toplumsal yapılarının değişmesi, yeni kültürler sosyo-kültürel sistemi etkilemektedir. Uluslararası siyasi sistemin devletlerin uluslararası siyasal girişimlerini etkilediği görülmektedir. Bu üç alt sistem de sürekli etkileşim halindedir. Ancak sosyo-kültürel sistemle siyasi sistem arasında büyük bir zaman farkı vardır. Yeni gelişmeler siyasi sisteme çok geç etki etmektedir. Uluslararası sistemin gelişmesinin önündeki bir engel de uluslararası ekonomik sistemdir. Uluslararası ekonomik sistem uluslararası sistemin freni olmaktadır. Uluslararası ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel sistemin belirgin bir yapısı bulunmamaktadır. Uluslararası sistemin tek yapısal ve kuramsal çerçevesi uluslararası örgüt sistemidir. Uluslararası ilişkilerin değerlerini, kurallarını ve süreçlerini belirleyen uluslararası hukuk ve diplomasi uluslararası sistemi düzenleyen kurallar olarak görülebilir. Ancak bu kanalların kuramsal bir yapısı bulunmamaktadır.

Uluslararası sistemin alt sistemleri devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini daha iyi anlamamız konusunda bize yardımcı olmaktadır. İnceleyeceğimiz konu olan Türkiye - İran ilişkileri de çoğunlukla Ortadoğu alt sistemi bağlamında değerlendirilmektedir. Son dönemde ortaya çıkan ve ABD'nin (Amerika Birleşik Devletleri) dış politikasında önemli bir yeri olan Büyük Ortadoğu Projesi ya da sonradan düzeltilen haliyle Genişletilmiş Ortadoğu Projesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ancak Genişletilmiş Ortadoğu Projesi Ortadoğu alt sistemini

de aşan Cebelitarık'tan Çin'e kadar uzanan[28] bir coğrafyayı kapsamakta olup proje içinde yaklaşık 35 devlet yer almaktadır.

1.1.1.1.1 Uluslararası Sistemin Tarihi Gelişimi

Dünyanın siyasi tarihi incelendiğinde 15. yüzyıldan beri belli devletlerin uluslararası alanda güçlendiği ve böylece bu alandaki gelişmeleri daha fazla etkileme gücüne sahip olduğu dolayısıyla uluslararası sisteme hakim olduğu görülmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi için ön önemli şart en büyük deniz ticaret filosuna ve deniz kuvvetlerine sahip olmaktır. Tarihsel olarak bakıldığında 15. yüzyılda Portekiz, 16. yüzyılda İspanya, 17. yüzyılda Fransa, 18. ve 19. yüzyılda İngiltere egemen güçtür. ABD ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra egemen güç olmuştur. Böylece ABD uluslararası alana aktif biçimde girmiş ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle kendinden önce hiçbir devletin olamadığı egemen bir süper güç olmuştur.

Egemen gücün karşısında daima onun bu durumuna meydan okuyan bir güç çıkmıştır. Bu noktada egemen güç ile ona karşı çıkan güç arasında büyük bir savaş yaşanmakta ve uluslararası sistem yeni bir nitelik kazanmaktadır. İngiltere'nin egemen güç olmasına karşı Almanya meydan okumuş ama ikisi de bu güçlerini bu mücadelede harcadıkları için aradan sıyrılan ABD egemen güç olmuştur.

Egemen güçler uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için uğraşmış ve diğer devletleri gümrüklerini indirmeye zorlamışlardır. İngiltere 19. yüzyılda açık kapı politikasını başlatmıştır.[29] Günümüzde de ABD; WTO, IMF ve WB ile bu çalışmaları sürdürmekte ve uluslararası ticarette hakim konumunu sürmeye çalışmaktadır.

Egemen devletin bazı özellikleri vardır. Para birimi uluslararası alanda geçerlidir. Dünyanın her yerinde üsleri ve müttefikleri vardır. Bölgesel kriz ve çatışmalara müdahale etmektedir. 1945 sonrasında buna nükleer silahlara sahip

[28] Erol Bilbilik; **Geniş Ortadoğu Projesi**, Asya Şafak Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 21
[29] Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 31

olmak da eklenmiştir. Ancak bu durumunu sürdürmesi için sadece kaba güç yeterli değildir. Diğer devletlerden önemli bir bölümünün rızasını alması ve kendi liderliğine onları ikna etmesi gerekmektedir. Egemen gücün kültürel olarak da kendi yaşam şeklini, kültür ve değerlerini tüm dünyaya yayarak kabul ettirmesi söz konusudur.

ABD günümüzde dünyadaki tüm önemli gelişmeleri yönlendirebilme güç, yetenek ve iradesine sahip olarak durumunu korumaktadır. Ancak tarihsel süreç egemen gücün bu konumunu devamlı koruyamadığını çünkü gücünün önemli bir bölümünü bu egemen yapıyı korumak için harcayarak kendisini tükettiğini sonuçta ona meydan okuyan güçlerin çıktığını göstermektedir.

Klasik güç dengesi sistemi tüm özellikleriyle 18. ve 19. yüzyılda yaşanmış olmakla beraber bunun ulusal devletlerin ortaya çıktığı 1648 Westfalya Anlaşmasından 2. Dünya Savaşı'na kadar yaklaşık üç yüzyıllık[30] dönemde geçerli olduğu düşünülmektedir. Bu sistemde dünyadaki uluslararası sisteme hakim olan Avrupalı devletler arasındaki mücadele uluslararası sistemin yapısını belirlemiştir. Bu dönemde hiçbir gücün tam olarak hakim güç olmasını istemeyen devletler yaşanan savaşlarda mevcut dengenin bozulmamasına büyük önem vermişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar uluslararası sistemde hakim olan güçler statükoyu yani mevcut durumu korumayı isterken mevcut durumda hakim güçler kadar etkin olamayan devletler de sistemin değişmesini yani revizyonizmi istemişlerdir. Revizyonistler emperyalizme geç başladıklarından mevcut durumda güçlü olamayan devletlerdir. Bunlar ile statükocular arasındaki mücadele bir anlamda dünyanın paylaşılması mücadelesidir. Nitekim iki Dünya Savaşı da güç dengesini kendi lehine değiştirmek isteyen devletlerle mevcut durumu korumayı savunan devletler arasında çıkmıştır. İki savaşta da esas mücadele özellikle mevcut durumdan hoşnut olan İngiltere ve Fransa ile hoşnut olmayan Almanya arasında yaşanmıştır. Bu iki savaşa da dünyanın birçok devleti katılmıştır. Savaşların sonucunun dünyayı etkilemesi bu savaşların uluslararası sistemi değiştirmesine

[30] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 51

neden olmuştur. İki savaşta da statükonun korunmasını isteyen devletler galip çıkmışlardır. Ancak özellikle ikinci savaştan sonra uluslararası sistemde yeni dengeler oluşmuş bu dengelerde statükocu devletler kadar revizyonist devletler de belli oranda yer almışlardır. Özellikle Avrupa'da yeni dengeler oluşmuştur.

2. Dünya Savaşı'nda sonra ortaya çıkan gevşek iki kutuplu sistemde dünya büyük oranda sosyalist ve kapitalist ekonomik sistemlere ayrılmış bir yapıdadır. Bunların yanında bağlantısızlar olarak bilinen gruplarla üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan gruplar da vardır. Ancak uluslararası politikada hakim olan güçler özellikle kapitalist ve sosyalist sistemlere sahip olan batı ve doğu bloklarıdır. Bağlantısızlar denilen grup çoğunlukla bu iki ana blok arasındaki mücadeleden yararlanan ekonomik sistemleri her iki sistemin de özelliklerini taşıyan nispeten bu bloklardaki devletlere göre daha güçsüz olan devletlerdir. Bu devletlerin çoğu bağımsızlıklarını birinci ve ikinci dünya savaşlarının sonunda kazanmışlardır.

Kapitalist ekonomik sisteme sahip olan devletler arasında ABD, Kanada gibi devletlerle İngiltere, Fransa, İtalya gibi batı Avrupa devletleri yer almaktadır. Türkiye de bu blok içerisinde bulunmaktadır. Bu devletlerin ortak özellikleri demokratik nitelikteki rejimlere sahip olmaları, laiklik, hukuk devleti gibi kavramlara önem vermeleri insan haklarına dayanan bir yapı göstermeleridir. Bu devletlerde çok partili rejim vardır ve halk tarafından seçilen kişilerden oluşan parlamentolara sahiptiler. Bu devletler liberalizme uygun hareket ettiklerinden özel mülkiyete izin vermekte, piyasa ekonomisi kurallarına göre ekonomilerini düzenlemektedirler.

Sosyalist blokta yer alan devletler ise SSCB, Çin gibi devletlerle Polonya ve Çekoslovakya gibi doğu Avrupa devletleridir. Bu devletlerin ortak özellikleri merkeziyetçi, katı, otoriter bir sisteme sahip olmalarıdır. Özel mülkiyetin çok sınırlı olduğu bu devletlerde ekonomi devlet tarafından planlanmıştır. Kamu mülkiyetinin olduğu bu sistemde herkesin eşit olması öngörülmüştür. Ekonomileri sosyalizme göre belirlenmiştir. Çoğunlukla tek partili rejimlere dayanmışlardır. Birden fazla partinin olduğu ya da bağımsızların da seçime girebildiği devletlerde ise bu partiler ve adaylar hakim partinin güdümünde olan kişilerden oluşmuştur. Bu iki blok da

diğerini kendisine düşman ve tehdit olarak görerek siyasi, ekonomik ve askeri açılardan kendi aralarında örgütler kurmaya yönelmişlerdir. Batı bloğu içindeki devletler NATO ile askeri güvenliklerini sağlarken, AET (sonra AT ve günümüzde AB) ile de ekonomik işbirliğini sağlamışlardır. Doğu bloğu devletleri ise NATO'ya karşı Varşova Paktı'nı, AET'ye karşı da COMECON'u oluşturmuşlardır.

Sosyalist sisteme dayanan doğu bloğu 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de SSCB'nin dağılması ile yıkılmıştır. Bu bloğa dahil olan devletler kısa süre içinde kapitalist sisteme uyum sağlamaya başlayarak bu sisteme entegre olmuşlardır. Bu devletlerin önemli bir bölümü bugün NATO, AB gibi kapitalist blokta yer alan örgütlere üye olmuşlardır.

1.1.1.1.2 Uluslararası Küresel Sistemin Genel Özellikleri

20. yüzyılın ortalarında başlayan ve etkileri bu güne kadar gelen uluslararası sistemin genel özellikleri şu biçimde anlatılabilir. Birincisi coğrafi açıdan giderek genişleyen ve hiçbir bölgenin bu sistemin dışında görülemeyeceği[31] evrensel bir sistemin olmasıdır. İkinci olarak tüm devletleri tam anlamıyla bağlayıcı uluslararası kuralların ve uluslar üstü bir meşru otoritenin olmamasıdır[32]. Üçüncüsü bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin katılımıyla devlet sayısının hızlı bir şekilde artmasıdır. Dördüncüsü Avrupa'nın uluslararası sistemin merkezi olma niteliğini kaybetmesidir. Beşincisi teknolojik devrimken altıncısı nükleer teknolojide yaşanan gelişmenin bir sonucu olarak nükleer silahların ve gönderme araçlarının ortaya çıkışıyla ulusal devletin otoritesinin önceki yüzyıllarla karşılaştırıldığında zayıflamasıdır. Yedinci ve son olarak uluslararası alanda ekonomik, askeri ve siyasi karşılıklı bağımlılığın artması ve bunun devletlerin hareket alanlarını sınırlaması, hatta bazen egemenliklerini kısıtlayıcı etkilere neden olmasıdır. Bunların dışında sadece 1945- 1990 arası döneme has özellikler ise iki kutuplu bir görünüme sahip

[31] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 55
[32] Tayyar Arı; a.g.e. s. 55

olması, süper devletler, blok devletler, evrensel aktörler, bağlantısız devletler, ideolojik kutuplaşma olgularının[33] uluslararası ilişkilere hakim olmasıdır.

1990'lara kadar iki kutuplu özelliğini koruyan uluslararası sistemde 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan ve 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla büyük oranda tamamlanmış olan sürecin sonunda başka bir görünüm ortaya çıkmıştır. Genel olarak paylaşılan ortak kanı yeni uluslararası sistemin yapısının uluslararası ve bölgesel güç dengelerinin iç içe girdiği bir yapı özelliği gösterdiği yönündedir. Bazı özellikleriyle 21. yüzyılda da süren bu sistemde uzun vadeli bağlantıların artık pek bir önemi yoktur. Aynı ittifak içinde olmak fazla önemli değildir. Dengeler devamlı değişen çıkarlara göre oluşmakta ve bu nedenle de eğer mevcut ittifak sistemleri yeni gerçeklerle uyuşmuyorsa müttefik devletler açısından önemli bir güvence vermemektedir.

Diğer yandan 21. yüzyıl sistemini 20. yüzyıldaki iki kutuplu sistemden ayıran bazı özelliklerine de dikkat etmek gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi güvenlik sorunlarının bireyselleşmesiyle birlikte bireysel çözüm yöntemlerinin ön plana çıkmasıdır. Aksine iki kutuplu sistemlerde genellikle bireysel politikalardan çok blok politikaları önemli olmakta[34] ve sorunlar daha çok bloklar arası bir çatışmaya neden olmaktadır.

21. yüzyıl uluslararası sistemine hakim olan temel niteliklerden biri de küreselleşmedir. Küreselleşme tüm sorunların ve çözümlerin küresel boyutta etkilerinin birlikte yaşanmasına neden olmuştur. Dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan bir güvenlik sorunu ya da bir sosyal, siyasal ve ekonomik sorun ilgili bölgede veya ülkede kalmamakta, bu sorundan tüm insanlık belli ölçülerde ama bir biçimde etkilenmektedir. Küreselleşmeyle birlikte açık toplum, demokrasi, insan hakları, liberalizm gibi değerler evrensel değerler olmuştur. İletişim ve teknolojiyi üretenler ile tüketenler arasında yapay bir sınır oluşmuştur. Küresel alışkanlık ve kültürler ortaya çıkmış ve bunlar yerel kültürleri baskıları altına almış hatta onların

[33] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 55
[34] Tayyar Arı; a.g.e. s. 57

yaşam alanlarını[35] azaltmıştır. Bu yüzden insanlık sanattan spora kadar her alanda yeni paylaşım sürecinin içine girmiş ama bu paylaşım beraberinde küresel bir rekabeti de kaçınılmaz hale getirmiştir.

Bu yüzden içinde yaşadığımız yeni uluslararası sistemin bir diğer özelliği de küresel ekonomik rekabetin ve mücadelenin kurbanları olan yoksullaşmanın artması ve beraberinde Kuzey - Güney çatışmasının[36] yeni bir boyut kazanarak dünyayı istikrarsız hale getirmesidir. Dünyada gelir dağılımının güney devletleri aleyhine hızla bozulmasının en olumsuz etkisi güneyde batı karşıtı radikalleşmeyi arttırması ve radikal grupların güç kazanmasına neden olmasıdır.

Yeni uluslararası sistemi 20. yüzyıl uluslararası sisteminden farklı yapan en temel özelliklerden biri de kitle imha silahları olarak bilinen nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların gittikçe artmasıdır. Bu tür silahlara bir süre sonra sadece devletlerin değil sıradan insanların da kolaylıkla sahip olabilmesi olasılığı tehdit ve caydırıcılık gibi kavramların anlamlarının yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Özellikle bir yandan teknolojideki hızlı ilerleme, diğer yandan SSCB'nin dağılmasından sonra bu tür silahların hammaddesine ve teknolojisine ulaşmanın oldukça kolaylaşması[37] dünyayı yeni bir tehditle yüz yüze bırakmıştır.

21. yüzyılın bir diğer yeni olgusu da terör kavramıdır. Özellikle 11 Eylül saldırıları bu anlamda yeni bir milat olarak görülmüş ve terörist örgütlerin ne denli gelişmiş eylemler yapabileceklerini ve ne kadar inanılmaz zararlar verebileceklerini açıkça ortaya çıkarmıştır. Özellikle bu tür örgütlü ya da örgütsüz grupların konvansiyonel olmayan bu tür silahlara sahip olmaları durumunda verebilecekleri zararı tahmin etmek olanaklı değildir. Bu yüzden bu sorun insanlığı sıradan devletten devlete karşı yapılacak bir savaştan çok daha fazla tehdit eden bir sorun olarak görülmelidir.

---

[35] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 57

[36] Tayyar Arı; a.g.e s. 58

[37] Tayyar Arı; a.g.e. s. 58

Yeni dönemin bir başka özelliği de bölgesel entegrasyon çalışmalarının artmasıdır. Bu kapsamda Avrupa Birliği devletleri normal bir ekonomik işbirliği ya da serbest ticaret bölgesi oluşturmaktan çok üye devletler arasında hemen her alanda ortak politikaları öngören bir entegrasyon süreci olarak ekonomik olduğu kadar siyasi, askeri ve güvenlikle ilgili alanlarda bir blok halinde hareket etmeyi hedeflemektedirler.

1.1.1.2 Uluslararası Sistem ve Aktör Analizi

Uluslararası politikada bazı konular sistem analizi bazı konular ise aktör analizi yapılarak anlaşılmakta ve sorunlara çözüm önerileri bu bağlamda ortaya atılmaktadır. Aynı sistem içindeki devletleri sistem analizi bağlamında da incelemek mümkünken bu bazen bizi doğru sonuçlara götürmeyebilmektedir. Çünkü aynı sistem içindeki devletler ittifak içinde olup uluslararası politikada ortak hareket etmesi gerekirken bazen bu gerçekleşmemektedir.

Bunun gerçekleşmemesinin çeşitli nedenleri vardır. Devletlerin kendi iç siyasi, askeri ekonomik ve toplumsal yapıları, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin tarihi geçmişi, devletlerin bireysel çıkarları ve son olarak uluslararası konjonktür burada etkili olmaktadır. Bu nedenle sistem analizi yaparken aktörlerin konumları ve birbirleriyle olan ilişkilerine de dikkat edilmesi gerekmektedir.

1.1.1.3 Güç Kuramı

Uluslararası ilişkilerde güç kavramına verilen anlamlar oldukça farklıdır. Güç kavramını en çok kullanan ve uluslararası politika analizinin merkezi yapan Morgenthau[38], politikayı güç mücadelesi olarak tanımlamasına rağmen güç kavramını ayrıca değerlendirip açık bir tanım getirmemiştir. Morgenthau için güç kavramı bir anlamda politikanın ana amacını ve herhangi bir siyasal davranışın ana güdüsü iken bir anlamda da güç kavramının bir ilişki biçimi ya da amacı

[38] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 27

gerçekleştirmek için bir araç olduğunu belirtmektedir. Kenneth Waltz'a göre[39] ise güç bir amaç olmaktan çok bir araç olarak devletin varlığını sürdürmesinin ve güvenliğini sağlamasının aracıdır. Waltz'a göre devletin nihai amacı güç değil güvenliktir[40] ve bu bağlamda Morgenthau'dan bir farklı yaklaşım içindedir. Waltz devletin daha fazla güvenliğe sahip olmasının bir aracı olarak güce önem vermektedir. Holsti ve Frankel[41] gibi birçok yazarca kapasite olarak tanımlanan güç Morgenthau'ya göre bir ulusu diğer uluslar karşısında güçlü kılan etmenlerdir ve nicel ve nitel unsurlardan meydana gelmektedir. Bunlardan coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi ve nüfus nicel unsurlar; ulusal moral, ulusal karakter, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliği ise nitel unsurlardır[42].

Bu bağlamda birçok yazar Morgenthau gibi gücün nitel ve nicel unsurları ayrımını dikkate alarak özellikle askeri ve ekonomik kaynaklar olarak iki ana grupta toplanan fiziksel güç unsurlarının dışında devletlerin sahip olduğu fiziksel olmayan güç unsurları da göz önüne almaktadır. Ayrıca sadece fiziksel kapasitelerin karşılaştırılması bir devletin gücünü ölçmede zaman zaman yanılgılara yol açabilir. Bir devletin gücünü etkileyen ölçülemez ya da fiziksel olmayan nitel unsurlar olarak görülen liderlik özellikleri, diğer ülkelerle etnik ve kültürel yakınlık, tarihsel etmenler, imaj, dostluklar, ittifak ilişkileri, gelenek ve görenekler[43] gibi unsurlar bir devletin uluslararası politikadaki veya diğer devletler karşısındaki gücünü göstermede oldukça açıklayıcıdır.

Geleneksel realistler güç kavramını daha resmi bir şekilde tanımlayarak gücü bir devletin sahip olduğu fiziksel unsurlar olarak tanımlayıp, buradan yola çıkarak daha çok ulusal güç ve bunu oluşturan öğeler konusuna eğilmektedirler. Bu yüzden genelde realistlerin gücün tanımı konusunda belli bir noktada birleşemedikleri görülse de Morgenthau ve Niebuhr gibi klasik realistler gücü bir devletin sahip

---

[39] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 27

[40] Tayyar Arı; a.g.e s. 27

[41] Tayyar Arı; a.g.e s. 27

[42] Tayyar Arı; a.g.e. s. 27

[43] Tayyar Arı; a.g.e. s. 28

olduğu başta askeri ve ekonomik güçten oluşan kapasiteler[44] olarak değerlendirmektedirler. Ancak realistlerin gücü yalnızca fiziksel kapasite toplamı olarak düşünmedikleri bunun maddi olmayan güç unsurlarını da içerdiğine önem verdikleri görülmektedir. Ekonomik ve askeri gücün diğer unsurlardan ayrılamayacağını kabul eden Waltz[45] gibi neo realistler gücün devamlı değişen ve dinamik bir anlama sahip bir kavram olduğunu belirtmektedirler. Bu yüzden devletleri bir güç derecesine göre yerleştirmek kolay değildir.

Ancak bir devletin fiziksel olan ve olmayan güç unsurlarına sahip olması realistlerin birçoğu için yeterli görünmektedir. Holsti ve diğerleri[46] için bunların güç olarak tanımlanabilmesi diğer devlet ve devletlerin davranışları üstünde etki yapabilmesi gerekmektedir. Bu da söz konusu devletin bunları siyasi amaçları doğrultusunda kullanabilmesi halinde mümkündür. Çünkü geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir devleti büyük devlet olarak değerlendirirken sahip olduğu gerçek kapasiteler kadar bunları dış politika amaçları için kullanabilmesi de göz önüne alınmaktadır.

Birçok yazar gücün fiziksel biçiminden çok bunun kullanabilirliği üstünde durarak gerçek gücün kullanılabilen ve diğer devletler üstünde etki oluşturan güç olduğunu söylemektedirler. Örneğin Raymond Aron[47] gücü diğer devlet üstünde etki yapabilme, davranışlarını değiştirebilme ve isteklerini kabul ettirebilme yeteneği olarak değerlendirmiştir. Birçok bilim adamı da kullanılmayan ve diğer devletler üstünde bir etki oluşturmayan ya da bu amaçla kullanılma olasılığı olmayan fiziksel unsurları[48] güç olarak değerlendirmenin gerçekçi olmadığını iddia etmektedir.

Buradan yola çıkarak güçlü devletlerin bu unsurları diğerleri üstünde etki oluşturabilecek biçimde kullanabilen ya da bu yeteneğe sahip olan devletler olduğu dile getirilmektedir. Bu bağlamda A devletinin B devletine karşı uyguladığı ve

[44] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 28
[45] Tayyar Arı; a.g.e s. 28
[46] Tayyar Arı; a.g.e s. 29
[47] Tayyar Arı; a.g.e s. 29
[48] Tayyar Arı; a.g.e s. 29

normalde B devletinin yapmak istemeyeceği bir şeyi yapmasını sağlayacak etkiye güç denilmektedir. A'nın sahip olduğu kapasitenin fiziksel olup olmaması önemli değildir. Bu yüzden güç etki ve kapasite gibi iki ana unsurdan oluşmaktadır. Ancak kapasitenin istenilen etkiyi yaratabilmesi için kullanılması veya kullanılma olasılığının yüksek olması gerekmektedir.

Devletin ekonomik, siyasi ya da başka gerekçelerle ya da ulusal ve uluslararası konjonktür nedeniyle kullanılmayan ya da kullanılma olasılığı olmayan bir kapasitesini güç olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu yaklaşıma göre gücün bir başka unsuru ise kapasiteyi kullanan devletin diğer devletle ilişkisinin olması gerektiğidir. Aralarında hiçbir ilişki olmayan iki devletin sahip olduğu kapasitelerin birbirlerine karşı bir anlamı[49] yoktur.

Ayrıca bir devletin gücü bir başka devletle karşılaştırılarak ölçülebilir.[50] Gücün oransal karşılaştırılması bağlamında yani A devleti B devletine aksi halde yapmayabileceği bir şeyi yaptırabildiği halde B devleti A üstünde bu tür bir etkiye sahip değilse A'nın B'den daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Eğer B de A üstünde aynı etkiye sahipse bu devletlerin güçlerinin birbirine karşı anlamı yoktur. Kısaca özetlersek karşılaştırmaya ilişkin bir kavram olan gücün etki, kapasite ve ilişki gibi ana unsurları vardır.

Gücün ana unsurlarından sayılan ilişkinin tek yönlü olmaması gerektiği gibi bunun sonucunda oluşan etkinin de süreklilik taşıması gerekmektedir. Bir kereye ya da tek bir ilişkiye özgü olan etkileme bir devletin diğeri karşısında güçlü olduğunu göstermez. Yani güç yalnızca A devletinin B'yi herhangi bir şeyi yapmaya zorlaması değil aynı zamanda B'nin bir şeyi yapmayı sürdürmesini veya yapmamasını belli bir süre sağlayabilmesidir. Bu yüzden gücün bu anlamda bir süreklilik gösterdiği görülmektedir. Bunun da dışında A devletinin etkisiyle onun istediği davranışı gösteren B'nin bu tutumu, A'nın davranışını da B'nin çıkarları yönünde değiştirebilir.

---

[49] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 30

[50] Tayyar Arı; a.g.e. s. 30

Bu yüzden etkileşim yalnızca tek yönlü değil çok yönlü de olabilir. Bunlara göre güç bir devletin uluslararası sisteme katılımıyla da ilgilidir. Bir devletin uluslararası sisteme katılımı artıkça diğer devletlerle ilişkileri de artacak ve diğerleri üstünde bir etkisi olacaktır. Güç kavramıyla ilgili bir diğer kavram da algılamadır.[51] Gücün gerçek miktarına ve bunun kullanılıp kullanılmayacağıyla ilgili algılama oldukça önemlidir. Aynı biçimde abartılı verilere dayanan rakamlar ya da kullanılacağı sanıldığı halde kullanılmayan kapasite diğerleri üstünde olduğundan daha çok etki yaratacaktır. Gücü zorlama kapasitesi olarak değerlendirenler bunun başarısının rakibe bağlı olduğunu belirtmektedirler. Bu yüzden gücün karşı taraf üstünde bir etkiye sahip olabilmesi için amaçlandığı şekilde algılanması gerekmektedir.

Gücün farklı kullanımı üstünde duran Stefano Guzzini[52] de realistlerce genellikle kapasite dağılımı olarak görülerek gücün hem karşılaştırma sonucu açığa çıkan hem de bir ilişki sonucu anlam kazanan bir kavram olduğunun inkar edildiğini söylemektedir. Henderson[53] da gücün bir ilişki sonucu ortaya çıkan bir kavram olduğunu belirtmektedir. Çünkü bir devletin gücü bir başka devletle ilişkiye geçtiğinde anlam kazanmakta tek başına kaldığı ya da kullanılmadığı sürece önem taşımamaktadır. Ayrıca ilişkiye girilen devletin kim olduğu da önemlidir çünkü ilişkide bulunduğu devletlere göre gücü farklı değerlendirilebilir. Bunun dışında bir devletin gücü farklı durumlarda farklı görünebilir. Bir devlet belli bir kriz sırasında farklı bir etkiye sahip olduğu halde bir diğer krizde gücü farklı bir görüntü verebilir. Bunlar krizin durumuna, devletçe algılanışına, yaşamsal çıkarlarını etkileyip etkilememesine, diğer devletlerin kim olduklarına ve uluslararası konjonktüre bağlı olarak değişebilir.

Frankel[54] de kapasite olarak tanımladığı gücün diğer devletlerle karşılaştırıldığında anlamlı olacağını belirtmektedir. Herhangi bir devletin nüfusunun şu veya bu miktarda olmasının bir başka devlet veya devletlerle

[51] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 31
[52] Tayyar Arı; a.g.e s. 31
[53] Tayyar Arı; a.g.e s. 31
[54] Tayyar Arı; a.g.e s. 32

karşılaştırılmadığında anlamsız olacağını söylemektedir. Frankel'e göre güç ayrıca diğerlerinin davranışları üstünde etki yapabilme kapasitesidir.[55] Her ne kadar güç deyince genelde askeri kapasite anlaşılsa da artık günümüzde askeri gücün kullanım alanı sınırlandığından gücün anlamını bu derece dar tutmak doğru değildir. Bu nedenle Frankel'e göre[56] güç maddi ve maddi olmayan unsurlardan meydana gelmektedir.

Ayrıca askeri kapasiteyi göz önüne alırken silah cinsleri ve sayıları önemli olduğu gibi, nüfus öğesi üstünde dururken de yaş, cinsiyet ve eğitim durumu[57] gibi etkenlerin unutulmaması gerekmektedir. Diğer yandan tek başına herhangi bir güç unsuru diğer unsurların önemli bir değere sahip olmaması halinde pek fazla dikkate alınmayabilir. Örneğin bir devletin endüstriyel kapasitesi, teknolojik düzeyi, ekonomik durumu ve nüfusu gibi öğeler olumsuzsa tek başına askeri gücün iyi olması fazla önemli değildir. Çin ve Hindistan örneğinde görüldüğü gibi tek başına çok büyük nüfusa sahip olmak da bir devletin güçlü devlet olarak görülmesi için yeterli değildir.

Diğer yandan karşılıklı bağımlılık teorisi bağlamında Keohane ve Nye[58] gücün sadece kapasite olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedirler. Eğer güç bir devletin diğeri üstünde etki uygulayabilme kapasitesiyse bu her zaman nicel anlamda sahip olunan güçle orantılı olmayabilir. Daha fazla kaynağa sahip olan devletin diğeri üstünde baskı uygulaması karşılıklı bağımlılık nedeniyle her zaman mümkün olmayabilir. Yani karşılıklı bağımlılıktan dolayı daha çok bağımlı olan daha fazla etkiye açıktır. Bu yüzden Keohane ve Nye asimetrik karşılıklı bağımlılığı[59] güç kaynağı olarak görmektedirler. Örneğin Japonya'nın Ortadoğu sorunlarıyla ilgili yaklaşımlarında Arap tezlerini desteklemesi bölge petrolüne aşırı bağımlılığındandır. Aynı zamanda OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) devletlerinin petrolü Avrupa

[55] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 32
[56] Tayyar Arı; a.g.e s. 32
[57] Tayyar Arı; a.g.e s. 32
[58] Tayyar Arı; a.g.e s. 33
[59] Tayyar Arı; a.g.e s. 33

devletlerine karşı bir siyasi silah olarak kullanma olasılığı bu devletlerin bölge sorunlarına karşı daha dengeli bir politika takip etmesine neden olmaktadır.

Ayrıca bazı yazarlar kurumsal güç kavramı üstünde durarak uluslararası kurumsal yapıların ve özellikle uluslararası rejimlerin etkisine önem vermektedir. Örneğin Krasner[60], rejimde yaşanacak değişikliklerin bazı devletlerin etkileme kapasitesini değiştirdiğini söyleyerek rejimlerin zaman içinde güç ve etkinin kaynağını oluşturduğunu iddia etmektedir. Gücün bu şekilde anlaşılması aslında ilişkisel güç[61] kavramıyla da yakından ilişkilidir. İlişkisel güç uluslararası gelişmelerin sonuçları veya diğerlerinin davranışlarını etkileyebilme olarak tanımlanmıştır.

Bir devletin sahip olduğu kapasiteyle ilgili unsurlarda zaman içinde değişim olabileceği gibi bir devletin sahip olduğu ve kapasitesi diğerleri karşısında avantaj oluşturan bir unsur zaman içinde değer kaybedebilir. Örneğin petrolün yerini doğal gaz ya da uranyum alırsa petrol üreten devletler yerine doğalgaz ya da uranyuma sahip olan devletler daha güçlü olacaktır. Aynı biçimde nükleer gücün kullanılmaması ya da zaman içinde konvansiyonel silahların belli cins ve modellerinin artık kullanım değerini kaybetmesi buna sahip olan devletlerin gücünü olumsuz bir şekilde etkileyebilir.

Bunların yanında devletin sahip olduğu kapasitenin kullanıma hazır olup olmaması[62] da oldukça önemlidir. Bu durum askeri unsurların bir savaşa hazırlıklı olup olmamasıyla ilgili olabileceği gibi diğer kapasitelerin de kullanılabilecek durumda olması ya da devletin bu kaynakları kullanabilme yeteneğine ve olanaklarına sahip olmasıyla bağlantılıdır.

Gerçek güç ile potansiyel güç arasında da ayrım vardır. Özellikle devletin sahip olduğu askeri ve ekonomik kaynaklar gerçek gücü hesaplarken göz önüne

---

[60] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 33

[61] Tayyar Arı; a.g.e s. 33

[62] Tayyar Arı; a.g.e s. 34

alınan fiziksel unsurlardır. Ekonomik gücü karşılaştırırken daha çok gayri safi milli hasıla (GSMH) veya kişi başına düşen milli gelir kavramları kullanılmaktadır. Devletlerin potansiyel güçlerinden bahsederken de henüz kullanmadığı ama ilerde kullanabileceği kaynaklar ifade edilmektedir. Bununla birlikte devletlerin diğerleri üstünde etki uygulayabilme durumu dikkate alınarak bir devletin diğeri karşısında güçlü olduğunu ifade etmek de bazen gerçeği ifade etmeyebilir. Bu kapsamda B devletinin A devletinin isteği doğrultusunda davranmasını gerektirecek başka etkenler de olabilir.

Bu yüzden çok taraflı bir uluslararası ilişkiler atmosferinde tek bir ilişki ya da etkileşimden yola çıkarak devletlerin gücünü ölçmeye çalışmak her zaman gerçeği ortaya çıkarmayacağından başka etmenlerin ya da değişkenlerin de göz önüne alınması gerekebilir. Ayrıca bir devlet diğer devletlerin istediği yönde hareket ederken bunun aynı zamanda kendi çıkarlarına da uygun olduğu konusunda ikna olmuş olabileceği gibi uğrayacağı zararın başka türlü araçlarla telafi edilmesi veya ilerde de kazanacağı olası kazançlar için kısa vadedeki kaybı kabul etmiş olabilir.

1.1.1.4 Güç Dengesi

Uluslararası ilişkiler alanında farklı anlamlara gelebilen bir kavram olan güç dengesinin tek bir tanımının olmaması ve çok farklı anlamlarda kullanılmakta oluşu nedeniyle kavram neredeyse belirsizdir. Güç dengesi bazen bir denge durumunu, bazen gücün herhangi bir biçimde dağılımını ve bazen kendi lehinde olan güç dağılımını anlatırken, bazen bir durumu tanımlamak için kullanılan, bazen kendi üstünlüğünü sürdürebilmek için kullanılan ve bazen de kendi yaptığı eyleme meşruiyet kazandırmak için propaganda amacıyla kullanılan bir kavramdır[63].

Bu nedenle kavram bazı durumlarda gerçekten bir denge durumunu yansıtırken bazen devletler arasında hiçbir dengeden bahsedilemeyeceği halde mevcut durum yine güç dengesi kavramıyla anlatılmaktadır. Bu yüzden güç dengesi

[63] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 38

hem emperyalist politikaların hem de statükocu politikaların bir aracı[64] olarak kullanılmaktadır. Yani bölgedeki mevcut duruma müdahale eden taraflar birbirlerini güç dengesini bozmakla suçlayabilirler. Hatta bu devletler kendi politikalarının güç dengesini korumak ya da kurmak için yapılan politikalar olduğunu iddia edebilirler. Bu nedenle güç dengesi kavramı o kadar değişik anlamlarda kullanıldığından tek bir tanımını yapmak oldukça zordur. Kişi bu anlamlardan birini ya da birçoğunu aynı anda kastederek kullanıyor olabilir.

Claude "Güç ve Uluslararası İlişkiler" adlı eserinde güç dengesine verilen anlamları üçlü bir şekilde sınıflandırmıştır. Bunlar bir durum olarak güç dengesi, bir politika olarak güç dengesi ve bir sistem olarak güç dengesi[65]dir.

A) Bir Durum Olarak Güç Dengesi: Bu şekilde güç dengesi bir durumu yani uluslararası alanda ya da iki veya daha fazla devlet arasında herhangi bir andaki güç dağılımını tanımlamak, yani devletler arasındaki güç ilişkilerini durumunu anlatmak için kullanılmaktadır.

Durumdan kastedilen farklı şeyler olabileceği gibi güç dengesi bazen gerçekten mevcut güç dağılımında denge[66] anlamındadır. Dengeleme terazinin her iki yanındaki ağırlığın aynı olduğunu ifade ettiği gibi burada da belli bir devletin ya da devletlerin gücünün diğer devlet ya da devletlerin gücü tarafından dengelendiği durumu anlatmaktadır. Avrupa'daki dengeyi göstererek herhangi bir gücün kendi isteklerini diğerlerine dayatarak üstünlük elde etmesinin önlenmesinin gereği üstünde duran İngilizler güç dengesini bu anlamda kullanmışlardır. 19. yüzyıl Avrupa tarihini inceleyenler İngiltere'nin kıta ile ilişkisinde herhangi bir gücün bu dengeyi bozmasını önlemeye dönük bir politika izlediğini, Avrupa tarihini ise karşılıklı güçler arasındaki mücadelenin tarihi[67] olarak değerlendirmektedirler. Büyük bir uluslararası hukukçu olan Oppenheim[68] bir uluslar hukukunun işleyebilmesi için

[64] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 38
[65] Tayyar Arı; a.g.e s. 39
[66] Tayyar Arı; a.g.e. s. 39
[67] Tayyar Arı; a.g.e. s. 39
[68] Tayyar Arı; a.g.e. s. 39

denge durumunun yani uluslar ailesinin üyeleri arasında bir güç dengesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Becker[69] ise hem bir ülkede hem de dünyada ya istikrarlı bir güç dengesi ya da istikrarsız bir güç dengesi bulunmakta ya da güç dengesi bulunmamakta derken güç dengesini yukarıdaki anlamda kullanmıştır.

Uluslararası güç dağılımındaki durumu anlatmak için kullanılan güç dengesi bazen dengesiz bir durumu da anlatabilir. Karşılıklı rekabet halindeki güçler arasında bir denge durumu gerçekte mevcut değildir. Spykman'ın[70] da belirttiği gibi devletler genelde gerçek bir dengeden çok kendi yararlarına olan dengeyi isterler. Dengeyle istenen şey diğer devlet ya da devletleri etkisiz hale getirecek, kendisinin ise serbest hareket edebilecek ve güç kullanabilecek hale gelmesidir. Avrupa güç dengesini koruma politikası izleyen İngiltere bu durumun devamını kendisine geniş bir politik hareket alanı sağladığından istemektedir. Benzer biçimde Fransa da 1. Dünya Savaşı'ndan sonra güç dengesi kavramını geçmişte kullandığından farklı olarak Fransa'ya Almanya karşısında üstünlük sağlayacak bir durumu anlatmak için kullanmaya başlamış ve savaş sonunda Avrupa güç dengesinin restorasyonundan bahsedilirken, Fransa'nın karşı konulamaz bir üstünlüğe sahip olmasını sağlayacak bir durum[71] istenmiştir.

Bu iki durumdan hangisi kastedilirse edilsin ister gerçekten bir dengenin olduğu isterse gerçek bir dengenin olmadığı durumu ifade etmek için kullanılsın, sonuçta uluslararası alandaki herhangi bir andaki güç dağılımını ifade etmektedir. Ancak yine de kavramın bu kadar farklı kullanılması karışıklığa neden olmaktadır. Güç dengesinden bahsedildiğinde güç dengesi bir denge durumunu ya da denge halindeki güç dağılımını anlatırken, örneğin Wilcox[72] ABD'nin SSCB'nin güçlenmesini engellemesi gerektiğini, aksi halde güç dengesinin bozulmasının mümkün olacağını söylerken, ABD'nin güçlü konumunu sürdürmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.

---

[69] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 39

[70] Tayyar Arı; a.g.e s. 40

[71] Tayyar Arı; a.g.e s. 40

[72] Tayyar Arı; a.g.e s. 40

B) Bir Politika Olarak Güç Dengesi: Önceki sınıflandırmada güç dengesi dengeli ya da dengesiz olsun sonuçta herhangi bir anda uluslararası güç dağılımındaki nesnel durumu ifade etmektedir. Bunun dışında güç dengesi bazen bir denge oluşturmak ya da mevcut dengeyi sürdürmeye dönük politikayı anlatmaktadır. Burada dengelenmemiş bir gücün tehlikeli olacağı varsayımından yola çıkılmaktadır. Böyle bir güç egemen hale gelmek, diğerlerini ortadan kaldırmak ya da onları baskı altına alma eğilimi taşıyacaktır. Bu yüzden bu tür sonuçların önlenmesi için bu gücün başka bir güç tarafından dengelenmesine dönük politikalar izlenmelidir. Bu sayede güç dengesi ile ulusal çıkarı korumaya, hayatta kalmaya ve istikrarı sağlamaya dönük politikalar oluşacaktır.

Genelde bir durumu anlatan güç dengesi ile denge kurmak ya da mevcut dengeyi devam ettirme anlamındaki güç dengesi birbirinden ayrılmakta ve ikincisine " güç dengesi politikası" ya da "denge politikası[73]" denilmektedir. Bunun dışında güç dengesi bazen politikaya rehberlik eden bir ilkeyi anlatmaktadır. Zaman zaman kavramı kullananın bundan ne kastettiğine bakarak bir anlam vermek daha doğrudur. Biri güç dengesini devletin yapması gereken bir davranış olarak ifade ettiğinde, kavramın politika olarak kullanıldığı rahatça anlaşıldığı gibi Winston Churchill güç dengesini İngiliz dış politikasının kasti olmayan yerleşmiş bir geleneği[74] olduğunu söylerken de burada bir durumdan çok İngiltere'nin denge politikasından bahsetmiştir. Ayrıca burada güç dengesi dengeleme eylemine dönük politikaya rehberlik eden bir ilke anlamındadır.

Güç dengesi bir denge durumunu anlattığı gibi dengesiz bir durumu da anlatabilir. Bu yüzden güç dengesi politikası bazen bu dengesiz durumu devam ettirmeye ya da bu tür bir durum oluşturmaya dönük politika anlamına da gelmektedir. Yani kendi lehine bir denge oluşturmak ya da dengesizliğe yol açmaya dönük bir politika olmaktadır. Devletler genelde kendi üstünlüklerini sağlayacak biçimdeki güç dengesi politikalarının başkalarının aleyhine olabileceğini

[73] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 41
[74] Tayyar Arı; a.g.e. s. 41

düşünmezler. Bu bağlamda Clamencau[75] Fransa'nın güç dengesine dönük duyarlılığına önem verirken aslında Fransa'nın üstünlüğünü sağlayacak politikalar izlenmesi gerektiğini söylemiştir. Morgenthau, ABD dış politikasına rehberlik eden güç dengesinin ABD'nin batı yarıküresindeki tartışılmaz üstünlüğünü devam ettirmesine yarayacak politikalar izlemesi anlamında olduğunu belirtmiştir. Bu durumda güç dengesi askeri üstünlük aramaya dönük bir politika anlamındadır.

Güç dengesi bunların dışında bazen de mevcut güç durumuna dönük izlenen politikayı ve ilgiyi anlatmaktadır ki böyle bir durumda güç dengesi güç mücadelesi ile aynı anlamdadır. Genelde Morgenthau bu iki kavramı birbiri yerine sıkça kullanmaktadır. Örneğin bir bölgedeki devletlerin güç dengesi mücadelesi içinde olduklarını söylendiğinde burada kastedilen bu devletler arasındaki güç konusundaki mücadeledir. Çoğunlukla ittifak politikalarının güç dengesi oluşturmaktan çok güç mücadelesinin bir fonksiyonu olduğu görülmektedir.

C) Bir Sistem Olarak Güç Dengesi: Güç dengesi bu kez herhangi bir güç dağılımından çok belli bir güç dağılımını anlatmaktadır. Güç dengesinin oluşumu ve devamı bazı yapılara ve kurallara bağlıdır. Güç dengesi güç ilişkilerinde dengenin mevcut olduğu bir sistemi anlatmak için kullanıldığında sistemi oluşturan öğelerin güçleri arasında göreceli bir eşitliğin olduğu kabul edilmektedir. Herhangi bir gücün güç dengesini kendi lehine çevirmesine karşı diğer devlet ya da devletler harekete geçerler. Buna göre 1648-1918 arasında güç dengesi sistemi vardır ve devletler buna göre hareket etmişlerdir. Bazıları devletlerin davranışlarından kurallar çıkartarak devletlerin bu kurallara uygun davrandığını iddia ederken bazıları da güç dengesi sisteminin otomatik düzenleyiciliğinden bahsetmiştir.

Haas ise çalışmasında güç dengesinin sekiz değişik anlamı olduğunu belirtmektedir. Ona göre güç dengesi; güç dağılımı demektir, denge durumudur,

[75] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 42

üstünlük demektir, istikrar ve barıştır, istikrarsızlık ve savaştır, güç politikasıdır, bir evrensel tarih yasasıdır, bir sistem ve politikaya yol göstericidir[76].

Bir güç dağılımı olarak güç dengesi: Bir durumu tanımlamak için kullanılan kavram burada bir denge durumundan çok herhangi bir biçimdeki güç dağılımını anlatmaktadır. Burada herhangi bir devlet kendi lehine olan bir durumu güç dengesi olarak anlatabileceği gibi bunda yaşanacak değişimleri de güç dengesinin bozulması olarak görebilir. Bu yüzden güç dengesinde bir kaymanın olduğunu söyleyen devlet durumun kendi aleyhine olduğunu söylemektedir.

Denge durumu olarak güç dengesi: Güç dengesinin denge durumunu anlattığı ifade edildiğinde iki ya da daha fazla devlet arasındaki güç ilişkilerinde bir dengenin olduğu belirtilmektedir. Napolyon öncesi hatta belli oranda 1. Dünya Savaşı'na kadarki Avrupa güç dengesi buna yakın bir durumu göstermiştir. Ayrıca buna göre herhangi bir devlet kendi lehine olan denge durumunun devamı için bunun güç dengesi olduğunu söyleyebilir. Bazıları ise uluslararası alandaki kendi çıkarları bakımından da uygun durumu savunmak için ve sadece propaganda amacıyla bu durumu güç dengesi olarak görebilir. Özetle güç dengesi burada çatışan devletler ya da bloklar arasındaki ya da aynı devlet içindeki çatışan gruplar arasındaki dengeyi ifade etmektedir.

Üstünlük olarak güç dengesi: Burada güç dengesi tamamen egemen olma anlamındadır ve bunun tarihte birçok örneği vardır. Güç dengesinden Fransa'nın egemen olmasını anlayan Napolyon, İngiltere'ye kıta ablukası uygularken bunu güç dengesini korumak için yaptığını söylemiştir. Napolyon, 1813'te hak ve çıkarların dengelenmesine dönük bir barış anlaşması yapılmasını isterken de Fransa'nın elde ettiği avantajlı konumu korumayı hedeflemiştir. Aslında Spykman'a göre[77] devletlerin genelde amaçladıkları gerçek bir dengeden çok egemen olabilmektir. Bu yüzden devletler her zaman kendi lehlerine olan güç dağılımıyla ilgilenirler, ancak bunu gerçekleştirme imkanı yoksa en azından göreli dengenin sağlanmasını talep

[76] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 43
[77] Tayyar Arı; a.g.e s. 44

ederler. Ancak her zaman devletler gerçek dengenin biraz kendi lehlerinde olduğunda çıkarlarının daha iyi korunacağını[78] düşünmektedirler. Bu nedenle devletler güçlerini devamlı diğerleri karşısında göreceli olarak arttırmak isterler.

Güç dengesinin istikrar ve barış anlamına gelmesi: Çok az yerde güç dengesinin barış ve istikrar anlamında olduğu söylense de aslında gerçek anlamı alındığında güç dengesiyle barış ve istikrarın eş anlamlı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bazen belli bir bölgede güç dengesinin sağlanması isteği dile getirildiğinde buradan barış ve istikrarın kastedildiği kolayca anlaşılabilir. Devletlerin güç dengesi konusunda kesin bir uzlaşmaya vardıkları zamanları aynı zamanda barış ve istikrar ortamının sağlanması olarak da değerlendirdikleri sıkça görülmektedir.

Güç dengesinin istikrarsızlık ve savaş anlamına gelmesi: Bir öncekinin tersine bazen yazarların güç dengesi kavramını savaş, müdahale, rekabet, istikrarsızlık gibi kavramlarla beraber kullandıkları görülmektedir. 18. yüzyıl Avrupa tarihine bu açıdan bakanlar[79] gerçekten güç dengesinin tam da savaş ve istikrarsızlık anlamına geldiğini söylemektedirler.

Güç politikası anlamında güç dengesi: Güç mücadelesi ile güç dengesi mücadelesi aynı anlamdadır. Özellikle realistlerce bu iki kavram beraber kullanılmaktadır. Uluslararası alanda varlığını devam ettirmek, genişlemek, ittifaklar kurmak için güdülenen devletler açısından gücün kullanımı ve politikanın güce dayanması kaçınılmaz olarak kabul edildiğinden bu bazen güç dengesi mücadelesi olarak da kullanılmakta ve iki kavram arasındaki fark kullanım sırasında kaybolmaktadır.

Bir evrensel tarih yasası olarak güç dengesi: Güç dengesi kendi aleyhine olan duruma verilen doğal bir tepkidir. Bu hem ülke içindeki grupların hem de uluslararası alanda devletlerin diğerlerinin davranışlarını ve kendi aleyhine oluşacak durumları önlemeye dönük karşı çıkışları olarak görülmektedir. Bu yüzden devletler

[78] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 44
[79] Tayyar Arı; a.g.e s. 44

arasında doğal bir var olma mücadelesi ve üstünlük elde etme eğilimleri ya da buna karşı ortaya koydukları davranışlar söz konusudur. Devletler bu dengelemeye çalışma ya da üstün güce karşı koyma mücadelesini bir davranış biçimi olarak görmektedirler. Avrupa tarihine atıf yapan yazarlar 18. ve 19. yüzyılda Avrupa ulusları arasında gizli bir yasa[80] ile dengenin devamlı korunduğunu, bunun biri tarafından bozulması gündeme gelse de diğerlerince yeniden kurularak dengenin sürmesinin sağlandığı belirtilmektedir. Bu yüzden güç dengesi ulusların yaşamına etki eden evrensel bir yasa olarak değerlendirilmektedir.

Bir sistem ve politikaya yol gösterici olarak güç dengesi: Bir öncekinde bir evrensel tarih yasası olarak belirtilen güç dengesinin bilinçsiz ve plansız bir davranış olarak görülmesi devlet adamlarının bilinçli ve rasyonel karar vericiler olarak görenlerce çok fazla doğru bulunmamaktadır. Bu bir bakıma Adam Smith'in görünmez el teorisine benzemektedir. Ancak güç dengesini bir uluslararası sistem olarak görenler için devletler kararlarını bilinçli ve dikkatli bir biçimde vermektedirler. Bu sistem öyle bir yapıdır ki bu yapıda devletler ailesinin fertleri diğerlerinin dengeyi bozmaya dönük davranışlarına karşı ve üstünlük arayanları önleyici bir tutum takınırlar. Herhangi bir devletin üstünlük kurmak istemesi diğer devletlerin buna karşı koalisyonuna[81] neden olmaktadır. Görüldüğü gibi güç dengesi hem bir sistem hem de devletlerin politikalarına rehberlik eden bir kavramdır.

Güç dengesini uluslararası sonuçları açıklayan bir kuram olarak alan Waltz[82] da kavrama farklı anlamlar yüklenmesini şöyle değerlendirmektedir: " Güç dengesi bazılarınca bir doğa yasası olarak, bazılarınca da rezalet olarak değerlendirilmektedir. Bazıları onu devlet adamlarının bir rehberi olarak bazıları da emperyalist politikaların bir kisvesi olarak görmektedirler. Bazıları güç dengesinin devletlerin güvenliğinin ve dünya barışının en iyi güvencesi olduğuna inanırken, bazıları da onun çoğu savaşlara sebep olarak devletleri ortadan kaldırdığını düşünmektedir."

---

[80] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 45

[81] Tayyar Arı; a.g.e. s. 45

[82] Tayyar Arı; a.g.e. s. 46

Waltz'a göre[83] güç dengesi kuramı devletlerin hareketlerinin sonuçlarını belli koşullar altında açıklamak iddiasında olan bir teoridir. Devletleri en azından varlıklarını korumak isteyen ve imkanlar uygunsa evrensel başatlık isteğinde olan varlıklar olarak gören Waltz'a göre; " Tek tek ya da bütün devletler bir denge kurup devam ettirmeye bilinçli bir şekilde gayret etseler ya da bunların biri veya hepsi evrensel üstünlük peşinde koşsalar da güç dengesi oluşmaktadır.[84]" Bu yüzden daha önce ifade edildiği ve daha sonra Morgenthau'nun fikirlerinde de görebileceğimiz gibi devletlerin izlediği bilinçli bir politika olmaktan öte tamamen onların iradelerinden bağımsız bir durum vardır.

Davranıştan ortaya çıkan kural ya da düzensizliklerin davranışlara rehberlik etmesinin mümkün olmayacağını söyleyen Waltz[85] güç dengesi politikası ya da güç dengesi kuralı gibi kavramları inkar etmektedir. Ona göre devletler istenmeyecek sonuçları önlemek için güç dengesine uygun davranırlar. Bu anlamda güç dengesinin devletlerin ne zaman ne yapacağını yani devlet politikasını açıklayan bir kuram olmaktan çok çevresel kısıtlamalarla ilgili bir kuram olduğu belirtilmektedir.

Kavrama verilen anlamların çeşitliliğine dikkat çeken yazarlardan Viotti ve Kauppi[86] de o kadar çok anlama gelen kavramın gerçekten bir anlamı olup olmadığını haklı olarak sormuşlardır. Bunlara göre de güç dengesi bazılarınca savaşa neden olduğu için eleştirilirken, bazılarınca savaşı önleyen bir yapı olarak görülmekte, bazılarına göre devletlere rehberlik etmekte, bazılarına göre ise savunma harcamalarını ya da maceracı politikaları meşru göstermek[87] amacıyla propaganda için kullanılmaktadır. Güç dengesinin realistlerce aynı zamanda güç dağılımı anlamında kullanıldığını söyleyen Viotti ve Kauppi'ye göre[88] güç dengesi iki kutuplu ya da çok kutuplu olabilir. Ancak bunlara göre realistler güç dengesinin devletlerce mi gerçekleştirildiği yoksa kendiliğinden mi oluştuğu konusunu açıklayamamışlardır.

---

[83] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 46
[84] Tayyar Arı; a.g.e. s. 46
[85] Tayyar Arı; a.g.e. s. 46
[86] Tayyar Arı; a.g.e s. 47
[87] Tayyar Arı; a.g.e s. 47
[88] Tayyar Arı; a.g.e s. 47

Örneğin Kissinger güç dengesinin otomatik olarak oluşamayacağını söyleyip bunu devlet iradesiyle ilişkilendirirken[89] Waltz farklı bir yaklaşım içindedir.

Diğer yandan Morgenthau güç dengesi kavramını dört farklı anlamda kullanmaktadır. Bunlar; devletin belli bir amaca ulaşmak için izlediği politika, devletlerin gerçek ilişkileri, yaklaşık olarak eşit güç dağılımı ve herhangi bir şekilde güç dağılımıdır[90]. Morgenthau'nun uluslararası ilişkilerde bir kuram geliştirmeye dönük çabası mevcutken bu tür bir kavramın kendi zihninde belirsiz olduğunu varsaymak olanaklı değildir. Ancak Morgenthau da diğer yazarlar gibi kavramın farklı zamanlarda farklı şeyler anlattığını belirtmek istemiştir.

Diğer yandan genel olarak realist yazarlara göre her biri mevcut statükoyu devam ettirmek ya da yıkmak isteğinde olan devletlerin güç kazanmak istemelerinden yani güç politikası izlemelerinden dolayı zorunlu olarak güç dengesi denilen bir durum ve buna uygun politikalar vardır. Bu yüzden gerek Morgenthau gerekse diğer gerçekçi yazarların güç dengesi kavramıyla daha çok bir denge durumunu ve bunu sağlamaya dönük politikaları anlattığı anlaşılmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi birçok anlamda kullanılan güç dengesi genel olarak bazen devletlerin dış politikalarını açıklayan bir teori, bazen devletlerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak izledikleri politika, bazen bir durum olarak görülürken, bazen de bir uluslararası sistemin adıdır[91].

Uluslararası ilişkiler alanında özellikle ABD'de birçok eserde yapılan incelemeler sistem yaklaşımı ile ilgili olmuş ve çok değerli bulgulara ulaşılmıştır. Ancak bu yazarlar içinde Morton Kaplan ilk olarak en tanınmış eserleri veren araştırmacı olduğundan bu tür incelemelerin temelini atmıştır. Uluslararası sistem araştırmalarında Kaplan'ın önemi bazı varsayımlara dayalı makro modeller yaratmasıdır. Bu modellerdeki genel varsayımlar şunlardır :

---

[89] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 47

[90] Tayyar Arı; a.g.e s. 47

[91] Tayyar Arı; a.g.e s. 49

- Uluslararası sistemde tekrarlanan ve belli karakterde davranış örnekleri bulunmaktadır.

- Uluslararası sistemin öğelerinin aynı davranış biçimleri göstermelerinin nedeni sistemin öğelerinin tutarlı olup, ulusal ve uluslararası gereksinimlere cevap vermeleridir.

- Kurumsal davranış örnekleri uluslararası sistemde yer alan öğelerin tipleriyle ilgilidir.

- Uluslararası davranış örnekleri askeri, ekonomik, teknolojik, demografik ve öteki unsurlara bağlıdır.[92]

Morton Kaplan'ın sistem modellerinden de ilki olan güç dengesi sistemi esasında 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan klasik güç dengesi sisteminden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Kaplan'a göre bir güç dengesi sisteminin devamı için gerekli olan ve temel aktörler adını verdiği bu devletlerin sayıları hakkında yazarların farklı görüşleri vardır. Waltz ve Morgenthau[93] gibi özellikle gerçekçiler birbirlerine yakın güçte üç devletin yeterli olacağını söylemektedirler. Diğer yandan Holsti[94] bir sayı vermekten çok bunun yerine çok sayıda devlet ifadesini kullanırken, Deutsch ve Singer[95] sistemde devlet sayısının arttığı oranda istikrarın artacağını söylemektedirler. Morton Kaplan ise sistemin istikrarı ve devamı için bu sayının en az beş olması gerektiğini[96] belirtmektedir. Kaplan'a göre bu sayının altına düşülmesi sistemin yıkımına neden olabilir. Örneğin bu sayının üç olması halinde iki devletin aralarında anlaşarak üçüncü devleti ortadan kaldırma olasılığı[97] her zaman mevcuttur. Diğer yandan Deutsch ve Singer[98] sistemde devlet sayısının arttığı oranda istikrarın artacağını iddia etmektedirler.

---

[92] Hasan Köni; **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, Sayfa: 24 - 25

[93] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 50

[94] Tayyar Arı; a.g.e s. 50

[95] Tayyar Arı; a.g.e s. 50

[96] Tayyar Arı; a.g.e s. 50

[97] Tayyar Arı; a.g.e s. 50

[98] Tayyar Arı; a.g.e s. 51

Güç dengesi sistemi tüm özellikleriyle 18. ve 19. yüzyılda yaşanmış olmakla beraber bunun ulusal devletlerin ortaya çıktığı 1648 Westfalya Anlaşmasından 2. Dünya Savaşı'na kadar yaklaşık üç yüzyıllık dönemde geçerli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte klasik güç dengesi sisteminin gerçek özellikleri Habsburg ve Bourbon hanedanları arasındaki taht mücadelelerini bitiren 1713 Utrecht Barışı ile beraber görülmüştür. Uluslararası ilişkiler alanında sistem kuramına yaptığı katkılarla bilinen Morton Kaplan ise güç dengesi sistemi modelini geliştirirken 1815-1914 dönemini[99] dikkate almıştır.

Uluslararası sistem modellerini bu temel varsayımlara göre belirleyen Kaplan öğelerin sayısına ve birleşme derecelerine göre değişik makro modeller oluşturmuştur. Bu modeller uluslararası siyaset modelleri olmaktadır. Bu modellerden uluslararası sistemin özel olaylarının açıklanması beklenmemelidir. Ekonomi biliminin bir modeli olan tekelci rekabet modeli herhangi bir devletin içindeki tekstil piyasasının durumunu gösteremez. Kaplan'ın makro modelleri Afrika'daki bir devletin dış siyasetini açıklayamaz. Kaplan, uluslararası sistem modelleriyle bazı özel olayların önceden tahmin edilemeyeceğini söylemiştir. Bunun nedeni uluslararası siyasetin çok karmaşık ve girift bir yapıya sahip olmasıdır. Bu girift yapı içinde etkileşimler tahmin edilenden çoktur. Ancak Kaplan modelleriyle bazı uluslararası sistemlerde karakteristik davranış biçimlerini önceden belirlemektedir.

Morton Kaplan örgütlenme durumlarını göz önüne alarak altı uluslararası sistem modeli ortaya koymuştur. Bunlar; güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemidir.

Kaplan'ın modellerinde sistem yapısının sistemin kendi işlerliğini belirlediği varsayımı vardır. Kaplan'ın varsaydığı altı modelin uluslararası alanın tüm modellerini kapsadığı iddia edilemez. Kaplan'ın modelleri hiyerarşik bir sıra içinde siyasal birleşmelerin değişik derecelerini göstermektedir. Güç dengesi ve gevşek iki

[99] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 51

kutuplu sistemler olarak adlandırılan ilk iki model tarihsel bir yaklaşıma göre değerlendirilmiştir. Öteki dört model ise gevşek kurallı iki kutuplu modelin değişik türleri olmaktadır. Bu modeller şunlardır:

- Sıkı kurallı iki kutuplu sistem: Bu modelde iki büyük devlet öteki devletleri yönetmektedir. Uluslararası örgütlerin hiçbir gücü yoktur. Tarafsız hiçbir devlet yoktur.

- Evrensel sistem: Bu sistemde karşılıklı tolerans ve evrensel hukuk kurallarına dayalı federal bir dünya devleti modeli çizilmiştir.

- Dereceli sistem: Bu modelde fetih yoluyla veya demokratik yoldan oluşmuş tek bir dünya devleti bulunmaktadır.

- Birleşik veto sistemi: Bu modelde her devletin ötekini caydıracak nitelikte nükleer gücü vardır. Bu nedenle model çok kutuplu bir görünümdedir.[100]

Ancak Kaplan uluslararası sistemde yaşanan gelişmeleri göz önüne alarak daha sonraki çalışmalarında iki kutuplu veya birim veto sisteminin değişik versiyonları olarak görülebilecek dört uluslararası sistem modeli daha geliştirmiştir. Kaplan'ın sonradan geliştirdiği bu sistemler çok gevşek iki kutuplu sistem, istikrarsız blok sistemi, detant sistemi ve tamamlanmamış nükleer yayılma sistemidir.

Uluslararası sistemin bu altı modelinin kendi iç dinginliklerini korudukları düşünülmüştür. Her modelin kendisine göre sistemini korumak için ayrı bir davranış şekli vardır. Bunun yanında her model için beş değişken seti söz konusudur. Bunlar şunlardır:

- Esas kurallar: Esas kurallar sistem için önemlidir, çünkü sistem içinde dinginliğini korumak için gerekli davranışları tanımlamaktadırlar.

---

[100] Hasan Köni; **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, Sayfa: 26

- Değişim kuralları: Sistemin dinginliğinin gerektirdiğinden fazla olan girdilerin sistemi değiştirmelerini tanımlayan kurallardır.

- Aktörleri sınıflandırıcı değişkenler: Bu değişkenler aktörlerin yapısal karakteristiklerini ortaya koymaktadırlar.

- Yapabilirlik değişkenleri: Bu değişkenler silahlanma düzeyini, teknolojik gelişmeyi ve aktörlerin kullanabilecekleri öteki güçleri göstermektedir.

- Haberleşme değişkenleri ise sistem içinde haberleşme düzeylerini belirlemektedir.[101]

Güç dengesi sistemlerinde zorunlu olmamakla beraber sistemin sürmesinde çıkarı olan ve statükonun bozulması halinde zayıf devlet ya da koalisyonun yanında yer alarak sistemin yıkılmasını önleyen bir dengeleyici devlet[102] olabilir. Dengeleyici devletin tek korkusu dengenin bozulmasıdır; kim tarafından bozulduğu ise önemli değildir. Bu yüzden dengeleyici devlet sürekli ittifaklarda yer almaz. İngiliz devlet adamlarından Palmerston'un[103] deyişiyle; "Dengeleyicinin devamlı dostu olmadığı gibi, düşmanı da yoktur; sadece sürekli bir çıkarı vardır: Güç dengesinin devamı."

18. yüzyılda İngiltere, Avrupa güç dengesi sisteminin dengeleyicisi pozisyonundadır. Bunun nedeni İngiltere'nin çatışma bölgesine uzaklığı, Avrupa'da toprak elde etme isteğinin olmaması ve büyük bir deniz gücüne sahip olmasıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde bir oranda bu tür bir rolü ABD oynamaya başlamıştır. Böyle bir durum ABD'nin politikasının bugün için hem realitesi hem de amacıdır. Bölgesel ve küresel güç dengesini bozacak egemen bir gücün ortaya çıkmasını kendi çıkarlarına aykırı bulan ABD, bunu önlemek için güç kullanmaktan çekinmemektedir. Günümüzde de ABD'nin bu tür bir rolün gereğini yerine getirmesi

---

[101] Hasan Köni; **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, Sayfa: 26 - 27

[102] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 51

[103] Tayyar Arı; a.g.e s. 51

için siyasi, askeri ve ekonomik alanda göreli üstünlüğü ve çatışma bölgelerine uzaklığı etkili olmaktadır.

Bu durumunu 19. yüzyılın başına kadar başarılı bir biçimde sürdüren İngiltere bu yüzyılda artık Avrupa güç dengesi sisteminin taraflarından biri haline gelmiştir. Bunun nedeni hem İngiltere'nin eski gücünü yitirmesi hem coğrafya faktörünün verdiği avantajın ortadan kalkarak Avrupa güç dengesi sisteminin İngiltere'yi de kapsayacak biçimde genişlemesi hem de Rusya'nın güçlü bir devlet olarak dünya siyasal sahnesinde yerini almasıdır.

Morton Kaplan'a göre bir güç dengesi sisteminin sürebilmesi için devletlerin en azından bazı davranış kalıplarına uygun davranması gerekmektedir. Sistemin ana varsayımları olarak düşünülmesi gereken kurallar aslında emredici kurallar olmayıp geçmiş tarihsel tecrübelerden çıkarılmış sonuçlardır. Bu bağlamda Avrupa güç dengesinin yaklaşık üç yüzyıl sürmesi sistemin öğesi olan devletlerin söz konusu davranış kurallarına uygun davranmasıyla açıklanmıştır.

Buna göre ilgili devletler;

1) Kapasiteyi artırma güdüsüyle hareket ederken savaş yerine görüşmeleri tercih ederler.

2) Kapasiteyi artırma fırsatını kaçırmaktansa savaşa girmeyi tercih ederler.

3) Temel aktörlerden birinin ortadan kaldırılması söz konusu ise savaşı durdururlar.

4) Sistem içinde başat duruma geçmeye çalışan devlet veya koalisyonlara karşı çıkarlar.

5) Uluslar üstü ilkelere bağlanma doğrultusunda hareket eden devletleri sınırlama yönünde çaba gösterirler.

6) Yenilmiş veya yıkılmış bir temel aktörün sisteme tekrar dönerek temel aktör konumunu kazanmasına veya daha önce temel aktör durumunda olmayan bir

devletin temel aktör sınıflanmasına katılmasına fırsat tanırlar. Ayrıca bütün aktörlere karşı kabul edilebilir ortaklar olarak davranırlar. [104]

Bu kapsamda Avrupa uyumu birinci kurala, 18. ve 19. yüzyıl genel olarak ikinci kurala, Bismark'ın Sadova'da Avusturya'ya karşı izlediği diplomasi üçüncü kurala, Fransız Devrimi karşısında diğer devletlerin tavırları beşinci kurala ve Napolyon sonrası Fransa'nın sisteme yeniden kabulü altıncı kurala[105] uymaktadır.

Diğer yandan bir güç dengesi sisteminde ittifakların dışında kalan devletlerin çok olması bir istikrar göstergesidir. Aynı durum ittifakların gevşek yapılı ve esnek olduğu durumlar ile sistemdeki devlet sayısının çok olduğu hallerde de geçerlidir. Çünkü böyle durumlarda hem karşı ittifaka katılmaları dengeleme hem de dengeleyicinin işlevini yerine getirmesi çok daha kolaydır. Ama tersi olduğu durumlarda örneğin sistemdeki devlet sayısı az ise sistemdeki dengeleyicinin rolü devamlı bir dengesizliğe neden olabilmekte hatta böyle durumlarda sistem çökebilmektedir.

Temel aktörlerin sayılarının belli bir sınırın altına inmesi, ana kurallardan herhangi birinin aksaması yani oyunun kuralları dışına çıkan devletlerin davranışı, iletişim eksikliği, aktörlerin kapasiteleri arasındaki farklılığın büyümesi, rollerin tanımlanmasında anlaşmazlık olması ve dengeleme yapısının işleyemez hale gelmesi sistemin istikrarını tehdit edecektir. Kural dışı hareket eden devletlerin artması, uluslar üstü örgütlenmelerin gelişmesi ve uluslararası ideolojilerin ortaya çıkması[106] da güç dengesi sisteminin yıkılmasına neden olabilecektir.

---

[104] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 53

[105] Tayyar Arı; a.g.e s. 53

[106] Tayyar Arı; a.g.e s. 54

1.1.1.5 Sistem Analizi

1.1.1.5.1 Sistem Kuramı

Genel sistem kuramı doğa bilimlerinden kaynaklanmıştır. Modern bilimlerde giderek artan bir uzmanlaşmanın olması ve bu uzmanlaşma sonucunda çeşitli bilim dalları arasında ilişkinin kopması söz konusu olmuştur. Ancak tüm bilim dallarının yaklaşımları aynıdır. Bu nedenle tüm bilim dalları için geliştirilen kuramları birleştiren bir genel kurama ihtiyaç duyulmuştur. Genel sistem kuramı bu düşünceyle ortaya çıkmıştır. Tüm bilimlerin kendi alanlarıyla ilgili soyut sistemleri vardır. Bu yüzden bilim dalı içindeki gelişmeler bu sistemin içinde değerlendirilmelidir.

Sistem aralarında herhangi bir nedenle ilişkiler bulunan öğe ya da birimler seti olarak tanımlanmıştır. Bu öğeler ya da birimler seti belli bir amaca ulaştırmak için ortak hareket etmektedirler. Birbiriyle ilişkili bu öğe ve birimler bir bütün olarak dış çevreden ayrılmışlardır. Sistemin dışındaki öğelerin de sistemle etkileşimi vardır. Sistem içindeki öğeler eylemleriyle birbirlerini tamamlarlar. Sistem içindeki herhangi bir öğede yaşanan değişim tüm öğeleri ve öğelerin düzenini etkiler. Sistemin içindeki öğelerin neler olduğu, sistemin sınırları ve sistem içindeki öğelerin birbirleriyle ilişkilerini net olarak belirlemek gerekmektedir. Değerlendirmeler hep sistem bağlamında yapıldığından varılan sonuç da o sistem için geçerli olmaktadır. Bu nedenle büyük resme ve büyük teoriye ulaşmak çoğu zaman mümkün olamamaktadır.

19. yüzyılda uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerden birincisi ulusçuluğun gelişmesidir. İkincisi bilimsel ve teknolojik buluşların savaşlarda kullanılabilmesidir. Üçüncüsü bu dönemde ideolojik öğelerin ortaya çıkması ve bunun uluslararası ittifakların oluşmasında ve çatışmaların yaşanmasında etkili olmasıdır. Dördüncüsü ise dönemin sonuna doğru uluslararası sisteme yeni devletlerin girmesiyle aktör sayısının artması ve bu nedenle uluslararası sistemin sınırlarının genişlemesidir. Burada sistemin değişkenleri belirtilerek sistemin buna göre çalıştığı anlatılmaya çalışılmıştır. Büyük teoriye ulaşma yönünde bir çaba görünmektedir.

Sistemin sınırları içindeki öğeler ve bu öğeler arasındaki etkileşim alanı sistemin iç çevresini oluşturmaktadır. İç çevrenin dışındaki her şey ise sistemin dış çevresidir. Eğer bir sistem dış çevreden gelen uyarılardan etkilenmiyorsa bu sistem kapalı bir sistemdir. Kapalı bir sistem ise ancak teoride vardır. Çünkü tüm sistemler kendi dış çevreleri ile bir biçimde etkileşimde bulunurlar. Dış çevreleriyle iletişim içinde olan sistemlere açık sistem denir.

Açık sistemler dış çevrelerinden bilgi ve uyarı alırlar. Sistem bilgi alma, bilgiyi işleme, karar alma ve geri bildirim ve denetimle biten bir döngüyle hareket etmektedir. Bir sistem bilgi edinmeyi alışveriş, karşılıklı görüşme, iletişim araçları yoluyla ve söylentiler, izlenimler, yorumlar sayesinde sağlamaktadır. Uluslararası aktör çevresini kendisine gelen bilgi ve uyarılarla anlayacaktır. Uluslararası aktörün başarısı bunların yoğunluğuna ve bunları doğru yorumlayıp kullanabilmesine bağlıdır. Bilgilenen aktör çevresiyle uyumlu ve etkin kararlar alabilecektir. Sistemler kendilerine gelen bilgi ya da uyarıyı değerlendirip kullanılır hale getirmektedirler. Bu biçimde bir sonuca varmaya çalışmaktadırlar. Bu sürecin sonunda ortaya bir karar çıkacaktır.

Sistemler çevreye uyabilmek için sürekli değişim içindedirler. Çevreye uyabilmek için verilen kararın geri bildirimi olması gerekmektedir. Geri bildirim olumlu ya da olumsuz olabilir. Bu geri bildirime göre sistem kendini denetler ve doğru sonuca ulaşmak için döngü tekrar başlar. Sistemin hatalı kararlar vermesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlar dış çevreden gelen iletişimin kesilmesi, iletişim sistemindeki bozukluklar ve karar vericinin negatif haberleri kabul etmemesi ya da haberleri yanlış yorumlamasıdır.

Sistem kavramları içinde izomorfizm denilen bir kavram vardır. İzomorfi bir sistemin değişik öğeleri içindeki uygunluk olup öğeler arasındaki ilişkileri göstermektedir. Sistemin çeşitli süreçleri ve ilkeleri arasında büyük bir uyum vardır. İzomorfi disiplinler arası çalışmayı kolaylaştırmaktadır. Genel sistem kuramının amacı değişik alanlar arasındaki kavram yasa ve modeller arasındaki izomorfiyi araştırmak ve genel kurallar bulmaktır.

Sistemin düzeni ve dinginliği ile ilgili de kavramlar vardır. Sistem işlediği süre içinde kendi iç dengesini korumaktadır. Denge bir ilişki biçiminin bilinçli olarak yeniden düzenleneceğini göstermektedir. Dinginlik ise karşıt güçler ya da eylemler arasında denge durumunun olmasını anlatmaktadır. Sistemin dengesi sabit ya da kararsız, durgun ya da dinamik dinginlik şeklinde olabilmektedir. Dış çevreden gelen girdiler sistemin genel niteliğini değiştirmiyorsa statik bir dinginlik, değiştiriyorsa dinamik bir dinginlik vardır.

Açık sistemlerde gelen yoğun girdi nedeniyle sabit bir denge durumu yoktur. Bu nedenle de istikrarlı bir durum olduğu belirtilmektedir. Sabit bir denge olmadan istikrarın sağlanması ise uluslararası sistemde bir devletin diğerine üstün gelmesinin önlenmesiyle mümkün olmaktadır. Devletler belli dönemlerde gücü kendi aralarında istikrarı sağlayacak şekilde dağıtarak rasyonel bir dinginliği sağlamışlardır.

Sistemin varlığını sürdürebilmesi için dış çevreden aldığı girdilerden daha çok çıktı vermesi gerekmektedir. Buna ise sinerji denilmektedir. Sistemin varlığı ve büyümesi için çıktıların değerinin girdilerden çok olması gerekmektedir.

Açık sistemler dinamik bir denge yapısına sahiptirler. Sistemler sürekli bir değişim içindedirler. Ancak bu değişim köklü bir değişim değil gelişim şeklindedir. Uluslararası sistem de bu özelliği göstermektedir. 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki milletler sistemi 2. Dünya Savaşı sonrası kurulan birleşmiş milletler sisteminden oldukça farklıdır. Sistemin değişip değişmediğini gösteren ölçütler vardır. Sistemin değişmesi için;

- Öğelerinden birinde fiziksel bir değişme olması,
- Öğelerinin eylemlerinin değişmesi,
- Öğelerinin amaçlarının değişmesi
- Sisteme üyeliğin değişmesi,
- Sistemin karar verme yönteminin değişmesi

- Sistem içi etkileşim süreçlerinin değişmesi[107] gerekmektedir.

Sistemin değişmesi yanında çökmesi ihtimali de vardır. Sistemin çökmesi için;

- Örgütün kuruluş amaçları yönünde çalışmaması,
- Sistemi oluşturan öğelerin destek ve ilişkilerini sona erdirmeleri,
- Sistemin iç dengesinin bozulup varlığını gerektiren görevleri yerine getirmemesi
- Sistem öğelerinin öğelik niteliğini yitirmesi,
- Gerileyen sistemin yerine o sistemin görevlerini daha iyi yerine getiren başka bir sistemin gelişmesi gereklidir.[108]

Uluslararası ilişkilerde bir sistemin çöküşüne en güzel örnek milletler cemiyeti sisteminin çöküşüdür. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra barış ve güvenliği korumak için kurulan milletler cemiyeti, üyeleri arasındaki çatışma ve sürtüşmeleri önleyecek güce sahip olamamıştır. Bu yüzden kendisine karşı olan güvenini kaybetmiş ve üyeler sorunlarını kendi aralarında çözmeye başlamışlardır. Bu yüzden milletler cemiyeti sistemine verilen desteğin yoğunluğunun azalması ile iç dengesi bozulmuş ve varlığını gerektiren görevlerini yapamaz hale geldiğinden sistem çökmüştür.

1.1.1.5.2 Sistem Analizi

Sistem analizi kavramını geliştiren ve bunu siyasi analizlerinde kullanan ilk kişi David Easton olmuştur. David Easton kuramsal çalışmalarında sistem kavramını siyasal hayatı belirlemek ve sosyal yaşamın diğer yanlarından soyutlayabilmek için kullanmıştır. Siyaset sistem kavramına dayanılarak tanımlanmamıştır. Siyaset tanımının esası değer, otorite, dağıtım gibi başka kavramlara dayanmaktadır. Sistem ise başka kavramlar yardımıyla belirlenen siyasi olayın değerlendirilmesinde karşılaşılan bir düzey sorunuyla ilişkili olarak Easton'un faydalandığı bir kavramdır.

---

[107] Hasan Köni; **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, Sayfa: 17

[108] Hasan Köni; a.g.e s. 18

Easton'ın amacı siyaset biliminde evrensel genellemelere varabilmektir. Siyasal araştırmaların eksikliklerini giderebilecek bir kaynak olarak sistem kuramının gösterilmesi siyasal sistem denilen bir yapıdan bahsedilmesine neden olmuştur.

Easton sistem kuramını sosyal sistemlerden ayrı olarak incelenebilecek bir siyasi sistem için geçerli olduğunu iddia etmektedir. Easton bir toplum içindeki siyasal etkileşimlerin bir davranış sistemi oluşturduğunu iddia etmektedir. Easton'a göre siyasi sistem sınırlarını korumak için istikrarlı duruma dayanan açık bir sistem türüdür. Siyasi sistem sürekli olarak çevresiyle alışveriş halindedir. Kendisine gelen girdileri bir süreçten geçirerek çevreye çıktı vermektedir. Girdiler Easton'ın siyasi sisteminde sistemin yanıt verici gücünü destekleyen istek ve destekleri oluşturur. Çıktılar ise sistemin gücünü göstermektedir.

1.1.1.6 Aktör Analizi

1.1.1.6.1 Türkiye'nin Bir Aktör Olarak Analizi

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan bir devlet olarak Osmanlı Devleti'yle siyasi, sosyal ve kültürel açılardan benzerlikler göstermiştir. Öncelikle her iki devlet de aynı coğrafyada aynı toplum tarafından kurulmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden en önemli farkı ulusçuluk kavramı üzerine kurulmuş olmasıdır. Osmanlı Devleti çok uluslu, birden çok dine, mezhebe ve etnisiteye sahip topraklarında birden çok dil konuşulabilen bir imparatorluk yapısı göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti ise Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşadığı savaşlardan ve ayrılıklardan ders alarak homojen bir yapı üzerine kurulmak istenmiştir. Bu nedenle yeni devlet ulus devlet modeline göre hazırlanmış üniter bir devlettir. Türkiye Cumhuriyeti akılcı bir anlayışla küçük ama güçlü bir devlet olmak istemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki bu farklılıklara rağmen benzer özellikleri de vardır. Öncelikle her iki devlet de batılılaşma amacı taşımıştır. Özellikle Avrupa ile ilişkilerine büyük önem vermişlerdir. Her iki devlet de

uluslararası sistemdeki güç ilişkilerinden faydalanmışlardır. Ayrıca iki devlet de işgal edilme tehlikesi yoksa savaşa girmekten kaçınmışlardır.

Her devletin dış politikasını etkileyen çeşitli unsurlar vardır. Bunlardan önde gelenleri sosyo-kültürel yapı, bulunulan coğrafya ve tarihsel süreçtir. Türkiye'nin kültürel yapısı Asya, Ortadoğu-İslam ve Batı kültürünün özelliklerini göstermektedir. Bu durum da ülkeyi karışıklık merkezi haline getirmiştir. İnsanlarda her an her şey olabileceği düşüncesi hakimdir. Uzun dönemli politikalar yerine günübirlik politikalar uygulanır. Türk halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle Müslüman devletlere ve halklara karşı sempati beslemektedirler. İslami öğelerin toplumsal yaşamda etkileri vardır. Dinsel simgeler, ayinler ve ritüeller toplum için önem taşımaktadır.

Geçmişten gelen sorunlar ve İslami öğelerin etkisiyle komünizme karşı düşmanlık vardır. Batı kültürünün de Türkiye de önemli etkileri vardır. Yönetimde batı etkisi vardır. Halkının büyük çoğunluğu Müslüman olmasına karşın tek laik Müslüman devlettir. Batılılaşma ve modernleşmeye büyük önem verilir. Laik bir devlet sistemi bulunmaktadır. Uzlaşma yanlısı bir eğilim taşımaktadır. Özellikle ülkenin zengin ve iyi eğitimli kesimleri batılılaşmayı, modernleşmeyi isteyen ve destekleyen bir tutum içinde olmasına karşın geniş halk kesimleri bu konuda şüpheci bir tutum içindedirler.

Dış politikayı belirleyen tarihsel boyutta ise iki devletin de batılılaşmayı hedeflemesi etkilidir. İki devletin de ticareti büyük oranda batılı devletlerledir. Doğulu devletlerle ilişkileri ise oldukça sınırlıdır. İki devletin de yetişmiş kadroları batı tarzı bir eğitimden geçmişlerdir. Türkiye'nin coğrafi konumu oldukça önemlidir. Türkiye üç kıtanın kesiştiği bir yerde olup oldukça jeostratejik bir konuma sahiptir. Ancak bu konumunu bugüne kadar yeterince kullanamamıştır. Türkiye gelişmiş batı (Avrupa) ile enerji kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu ve Hazar arasında bir köprü görevi görmektedir.

Bu bölgenin tarihsel ve ekonomik açıdan önemli olması bölgede güvenlik kaygılarının üst düzeyde olmasına neden olmuştur. Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazlarıyla ekonomik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Türkiye'nin karadan ve denizden ondan fazla komşusu vardır. Türkiye hemen hemen tüm komşularıyla geçmişten gelen ilişkilere sahiptir ve birçoğu ile tarihsel süreç içinde mücadele etmiştir. Türkiye'nin etrafındaki güvenlik çemberleri Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanlardır. Türkiye, Kafkasya'da etkin olmak ve enerji hatlarından yararlanmak isterken bölgedeki çatışmalardan uzak durmaya çalışmaktadır. Aynı durum Ortadoğu ve Balkanlar için de geçerlidir. Türkiye, Ortadoğu'da ve Balkanlar'da etkin olmaya çalışırken çatışmalarda taraf olmamaya çalışmaktadır. Ancak Balkanlar Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olduğundan, Türkiye özellikle buradaki iki sınır komşusu olan Yunanistan ve Bulgaristan ile aynı anda çatışma halinde olmak istememektedir.

Ayrıca Türkiye tarihsel olarak sürekli göç alan bir bölge olduğundan Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçler nedeniyle bu bölgelerle aralarında akrabalık bağları bulunan kişileri topraklarında barındırmaktadır. Bu kesimlerin büyük oranda Müslüman olması ve Anadolu topraklarında yaşayan halkla kaynaşması onların da toplum içinde kaynaşmasını ve kabullenilmesini sağlamıştır. Ancak bu toplumların varlığı Türkiye'nin söz konusu bölgelerle olan ilişkilerinde sorunlar yaşamasına da sebep olmuştur. Bu kesimler soydaşlarının durumlarına önem vermekte ve onlar aleyhine bir durum olduğunda Türkiye'nin bu bölgelere müdahalede bulunmasını istemektedirler.

Türkiye, Rusya ve İran gibi devletlerle geçmişte sorunlar yaşamasına karşın bunlarla iyi ilişkiler kurma çabası içindedir. Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmek istemesine karşın İsrail ile müttefik olması sıkıntı yaratmaktadır. Türkiye, Yunanistan ile tarihten gelen çeşitli sorunlarına karşı batı ile ilişkileri ve aynı ittifak sistemi içinde yer alması nedeniyle çatışma ortamına girmekten kaçınmaktadır.

Ermenistan ile olan tarihsel sorunlar ABD ve Avrupa devletleri ile bu ülkelerdeki Ermeni diasporaları tarafından Türkiye aleyhine bir koz olarak

kullanılmaktadır. Avrupa devletlerine işçi olarak çalışmak üzere giden Türk vatandaşları bu devletlerle ilişkilerimizde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu soydaşlarımızın önemli bir bölümü yaşadıkları devletlerde zaman içinde sosyal ve ekonomik durumlarını düzeltmişlerdir. Bu devletlerin siyasi yaşamında da yer almaya başlamışlardır. Türkiye ise tüm bu özellikleriyle birlikte Avrupa devletleriyle ilişkilerini geliştirmek ve tarihsel bir hedefi olan Avrupa Birliği'ne üyeliği gerçekleştirmek istemektedir.

Türkiye cumhuriyetin kuruluşundan itibaren batılılaşma hedefi doğrultusunda hareket etmiştir. Ayrıca mevcut dengeleri sürdürmeye ve statükoyu korumaya özel önem vermiştir. Türkiye uluslararası siyasal sisteme uyum için öncelikle BM'ye üye olmuştur. Türkiye bu süreçte Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO), Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve Dünya Bankası'na (WB) üye olmuştur. Türkiye batılılaşma hedefi doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı sonrasında NATO'ya ve Avrupa Konseyi'ne üye olmuş, AET'ye de üyelik için başvurmuştur. Türkiye, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) de üyesidir. Bölgesel örgütler olarak da İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECO) üyeliği bulunmaktadır.[109]

1.1.1.6.2 İran'ın Bir Aktör Olarak Analizi

İran, nüfusu ve yüzölçümü büyüklüğüyle bölgede Türkiye'den büyük tek devlettir. İran'ın yüzölçümü Türkiye'nin iki katıdır. İran, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İran, birçok imparatorluğun ve devletin hüküm sürdüğü bir coğrafyada bulunmakta olup jeo stratejik önemi oldukça fazla olan bir devlettir. İran, tarih boyunca da bölgesel bir güç olmuştur. Tarih boyunca coğrafyasında birçok devlet barındırdığından önemli bir devlet geleneğine sahiptir. Bu yüzden bölgedeki çoğu devlet sömürgeleştirilmesine karşın İran sömürgeleştirilememiştir. İran, 1935 yılına kadar da Persiya[110] olarak

[109] http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27nin_%C3%BCye_oldu%C4%9Fu_uluslararas%C4%B1_kurulu%C5%9Flar "Türkiye'nin üye olduğu uluslararası kuruluşlar" (10.12.2008)
[110] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)

adlandırılmıştır. Bugün halen varlığını sürdüren İran İslam Cumhuriyeti 1979'da kurulmuştur. Bu devletin resmi dini Şiilik resmi dili ise Farsça'dır[111].

İran, dünyadaki en dağlık ülkelerden biri[112] olup, sıradağlarla çevrili bir yapıya sahiptir. Yükseltisi fazla olan platolara da sahiptir. Bu coğrafi şartları ülkede çok sert bir karasal iklimin[113] hakim olmasına neden olmaktadır. Denize kıyısı olan bölgelerinde ise daha ılıman bir iklim vardır. Çok az sayıda ovası vardır ve büyük ovaları oldukça sınırlıdır.

İran, idari olarak 30 bölgeye ayrılmış[114] olup bu bölgelerde kendi içinde şehirlere ve daha alt birimlere ayrılmıştır. Şehirleşme oranı oldukça yüksektir[115]. Başkent Tahran 11 milyonluk nüfusuyla[116] en büyük kentidir. Tahran ülkenin iletişim ve ulaşım ağının da merkezidir.

İran nüfusunun % 90'ını Şiiler, % 8'ini Sünniler oluşturmaktadır. Kalan % 2 si ise diğer dinlere mensup[117] kişilerdendir. Diğer dinlere mensup insanlar içinde Bahailer, Sabiiler, Hindular, Yezidiler, Ahli-Hak, Zerdüştçüler, Yahudiler ve Hıristiyanlar[118] yer almaktadır. İran'da diğer önemli dini azınlıklar arasında özellikle Ortodoks Ermeniler, Zerdüştler ve Bahailer öne çıkmaktadır[119]. Ülkede az miktarda Hindu, Keldani ve Sabiilik inancına bağlı topluluklar vardır. İran'da dini azınlıkların inanç özgürlüğü güvence altına alınmış olup, azınlık temsilcileri (Ortodoks Hıristiyanlık, Musevilik ve Zerdüştlük) Meclis'te yer almaktadır. İran hükümeti tarafından "sapkın bir inanç[120]" olarak görülen Bahailik ise yasak olup, Bahailer kimi zaman sert kovuşturmalara uğramaktadır[121].

---

111 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran"(10.12.2008)
112 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
113 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
114 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
115 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
116 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
117 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
118 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
119 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
120 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
121 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)

1908'de İran'da petrolün bulunması bir dönüm noktası olmuştur. Bu yüzden hem emperyalist güçlerin İran üzerindeki hesapları gündeme gelmiş hem de İran'ın 20. yy.'ına damgasını vuracak olan karmaşık sosyo-ekonomik yapı ortaya çıkmıştır.

İran'ın kırsal kesiminde feodalizm hakimdir ve büyük toprak sahipleriyle topraksız köylüler arasındaki uçurum oldukça derindir. Şehirlerde ise Bazargan ya da Çarşı denilen geleneksel küçük burjuvazi, esnaf tarihsel olarak etkin bir sınıf olarak görünmektedir. Bu sınıf aynı zamanda toplumun en çabuk örgütlenebilen kesimidir. Özgün bir hiyerarşiye sahip olan İran uleması, mollalar hem toprak sahipleri hem de Çarşı esnafı arasında nüfuza sahiptir. Pek çok açıdan bu sınıfların çıkarlarının temsilciliğini üstlendiği gibi vakıf mülklerine sahip olması açısından kendisi de ekonomik olarak toprak sahibidir. Petrolün ekonomik bir ürün olarak devreye girmesiyle birlikte kapitalist ilişkilerin ülkede yayılmaya başlaması sonucunda bir ticaret burjuvazisi ve işçi sınıfı da ortaya çıkmış olup, 1940'lardan itibaren etkinliğini artıracak olan sanayi burjuvazisi oluşmaya başlamıştır. Ülke, emperyalist ülkeler açısından ise artık, en güçlünün en büyük dilimi alacağı bir pasta olarak görülmektedir[122].

İran'daki ekonomik yapı büyük oranda merkezi bir görünümdedir. Ancak ülkede liberalleşme yönünde önemli adımlar atılmakta ve özelleştirmeye de önem verilmektedir. İran ekonomisi planlı ekonomi, petrol ve diğer büyük sektörlerde devlet işletmeciliği, köy tarımı ve küçük ölçekli özel işletme ve hizmet yatırımlardan oluşmaktadır. Ekonomik altyapısı son yirmi yıl içinde düzenli bir oranda gelişmiştir. Ancak enflasyon ve işsizlik hala önemli bir sorundur. 21. yüzyılın başında hizmet sektörü GSMH'da en büyük yüzdeye sahipken hizmet sektörünü madencilik ve imalat ve tarım izlemiştir. Devlet yatırımlarını otomotiv, imalat, uzay sanayileri, tüketici elektroniği, petrokimya ve nükleer teknoloji gibi alanlara yaparak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İran ayrıca biyoteknoloji, nanoteknoloji ve ilaç sanayilerinde de açılımlar[123] yapmaktadır.

[122] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
[123] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)

İran, doğalgaz ve petrol kaynaklarıyla dünyada önemli bir konuma sahiptir. Dünya petrol rezervlerinin % 10'unun, doğalgaz rezervlerinin ise % 20'sinin İran'da olduğu tahmin edilmektedir[124]. Petrol ise İran'ın ihraç gelirlerinin yüzde 80'ini oluşturmaktadır. Bu enerji kaynakları onun dünya ekonomisindeki gücünü sağlamaktadır. İran-Irak Savaşı'nda önce yıllık 300 milyon tona kadar çıkan savaş döneminde 50-60 milyon tona düşen petrol üretimi bugün hala 200 milyon tonun altındadır[125]. Ülkenin en önemli sanayi işkolu petrole bağlı olarak gelişen petro-kimya sektörü olmuştur. Rafineriler dışında petrol ve doğalgaz boru hatları da petrolün işlenmesi ve iletilmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca başta demiryolu ve karayolu olmak üzere pek çok altyapı yatırımının ve diğer sanayi alanlarının geliştirilmesi de özellikle 1970'li yıllarda elde edilen petrol gelirleri sayesinde gerçekleştirilmiştir. 2005'te petrol endüstrisi günde ortalama 4 milyon varildir[126]. 1974'te ise günde ortalama 6 milyon varil[127] üretim yapılmıştır. 2000'li yıllarda endüstri altyapısı teknolojik yetersizlikten dolayı çok zayıflamıştır.

İran, kültür ve edebiyat alanlarında da gelişmiştir. İran'ın bu alanlardaki etkisi İslam dünyasına da taşınmıştır. Daha sonraları İslami öğrenimin filolojisi, edebiyatı, hukuku, felsefesi, tıbbı, mimarisi ve bilimi İslam dünyasından dünyaya yayılmıştır. Dünyadaki kültür ve uygarlığını gelişmesinde Pers kültürünün etkisi oldukça fazladır. İran'ın İslamlaşmasından sonra İslami töreler İran kültürüne girmiştir. Bunlardan en önemlisi Muharrem ayında yapılanlardır. Her yıl Aşure Günü İran'da, Ermeniler ve Zerdüştçüler dahil İranlıların büyük bir çoğunluğu Kerbela Savaşı'nda şehit olanları anma törenlerine katılmaktadırlar[128]. Modern İran'da günlük yaşam Şiilik anlayışına göre düzenlenmiştir ve ülkenin sanat, edebiyat ve mimarisi İran'ın derin ulusal geleneğinin ve edebi kültürünün daimi bir hatırlatıcısıdır. İran sineması gelişmiş olup filmleri birçok ödül almıştır. Ancak kitapların ve filmlerin yayınlanmadan önce devletçe onaylanması gerekmektedir. Onay alamayan filmler

[124] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
[125] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
[126] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
[127] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
[128] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)

genellikle devlet sansürüne uğramıştır[129]. İnternet de İran gençliği arasında inanılmaz oranda yayılmış durumdadır[130].

İran, Soğuk Savaş döneminde Türkiye gibi tercihini batıdan yana kullanmış ve batı bloğu içinde yer almıştır. Türkiye ile birlikte Bağdat Paktı ve daha sonra da CENTO' da yer almıştır. Ayrıca İran, Türkiye ile birlikte Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün (RCD) üyesidir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan yeni devletlerin kimin nüfuz alanına gireceği sorunu iki devleti kısa süreli de olsa bir rekabet içine sokmuştur. Ancak iki devlet Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurarak Orta Asya'daki Türk devletleriyle ortak bir işbirliğine girmişlerdir.

İran, Pehlevi hanedanı döneminde batı ile yakın ilişki içinde olup modernleşme ve batılılaşma yönünde adımlar atmıştır. Bu süreçte gelişmeye açık bir politika izlemiş tüm devletlerle ilişkilerini az ya da çok sürdürmüştür. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra İran, ABD ile ilişkilerini sürekli geliştirmiş ve ABD'nin en sağlam müttefiklerinden biri olmuştur. Şah İran'ı dünyanın beşinci büyük konvansiyonel gücü yapmak isterken ABD, İran'ı bölgenin güvenliği için iyi bir jandarma olarak görmüştür. ABD bölgede Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ı ana müttefikleri olarak belirlemiştir. ABD bölge politikalarını bu devletler aracılığıyla uygulamaya koymaktadır.

1979'da İslam Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte yeni devlet kendine İslami değerleri referans almıştır. İran, ABD ile olan müttefiklik ilişkisine son vermiştir. Yeni devlet hem ABD'yi hem SSCB'yi hem de onların müttefiklerini kendisine düşman olarak görmüştür. Komşularının da kendisi için bir tehdit olduğunu düşünmüş ve koruma refleksi geliştirmiştir. Şiilik inancı vasıtasıyla buralarda etkin olmaya çalışmıştır. İran, devletin resmi ideolojisi olarak devrim ihracını benimsemiş olup bölgede hakim olmayı hedeflemiştir. Ülkesinden kaçan rejim muhaliflerine yönelik yürüttüğü mücadele zaman zaman sorunlara neden olmuştur. İran'ın irticai

[129] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
[130] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)

hareketlere ve aşırı dinci terör örgütlerine destek olduğu yönündeki yaygın kanaat ülkenin imajına kötü yönde etki etmektedir. Özellikle Türkiye'deki irticai hareketlerle ve bazı siyasi cinayetlerle İran'ın ilişkisi olduğu yönündeki iddialar zaman zaman sorunlara yol açmıştır. Ayrıca İran'ın Irak'taki Kürt gruplarla ve PKK'yla (Partiya Karkeren Kurdistan - Kürdistan İşçi Partisi) olan ilişkileri de iki devlet arasında gerginliğe neden olmuştur.

İran'daki bu yeni rejimin politikaları komşuları tarafından da dikkatle izlenmiştir. İran yeni rejimin kurulmasından itibaren büyük bir silahlanma faaliyetine girişmiştir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da bu silahlanmanın sürmesi komşuları tarafından endişe ile izlenmiştir. İran'ın özellikle Rusya ve Çin'den yoğun miktarda silah aldığı görülmektedir. Bu devletlerin kitle imha silahları ve nükleer silahları yapımında kullanılacak malzemeleri satması bölgedeki dengelerin değişeceği korkusuna neden olmuştur. Her ne kadar İran bu yönde bir çalışma içinde olmadığını açıklasa da İran'ın gerek BM'nin gerekse UAEK'nin denetimlerine çok sıcak yaklaşmaması İran'ın samimiyetine gölge düşürmektedir.

İran, bugün birçok ülkeyle siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda ilişkilere sahip olmasına rağmen kendi yapısını korumaya yönelik aşırı oranda muhafazakar bir anlayışa sahip olduğundan dolayı dünyanın büyük bölümü tarafından yalıtılmış ve dışlanmış bir pozisyondadır. Devletin resmi ideolojisi ve geçmişte yaşanan olumsuz tecrübeler dünyanın İran'a karşı bir güvensizlik duygusu içine girmesine neden olmuştur.

İran BM, Bağlantısızlar Hareketi, İslam Konferansı Örgütü üyesi[131] olup OPEC'in kurucularındandır. İran ayrıca IMF üyesi[132]dir.

[131] http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran "İran" (10.12.2008)
[132] Sami Oğuz - Ruşen Çakır; **Hatemi'nin İran'ı,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, Sayfa: 27

İKİNCİ BÖLÜM
İKİ KUTUPLU SİSTEM ÖNCESİ ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM VE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

2.2 OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

İran, bulunduğu bölgede yüzyıllardan bu yana var olan çok eski bir güçtür. Bölgeye sonradan gelen Türklerle İranlılar arasında Osmanlı Devleti döneminde 1473'den 1825'e kadar 22 savaş[133] olmuştur. Yüzyıllar boyunca Türk-İran ilişkileri iki devlet arasındaki sınırın değişmemesini de sağlayan küçük sürtüşmelerle sürmüştür. Bu, iki ülke arasında yaşanan egemenlik mücadelesinin en önemli kanıtıdır. Türkiye ve İran, İran'da Şii Safevi Devleti'nin kurulduğu 1501'den, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar; Doğu Anadolu-Azerbaycan ve Irak-Batı İran hatları üstünde dini, siyasi, stratejik ve mali nedenlerle toprak kazanmaya dönük mücadele içinde olmuşlardır. Bu süreçte Osmanlı Devleti için Kafkasya ve Azerbaycan, İran için kutsal mekanları barındırdığından Irak hedef olan bölge olmuştur. Bu mücadele 19. yüzyılda Ortadoğu'da başlayan sömürgecilik dönemi ile beraber zaman zaman İslam Birliği söylemlerine[134] dönüşse de aslında Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'da etkinliğini arttıran İngiltere'nin 9 Ağustos 1919 tarihli anlaşmayı zayıf İran hükümetine imzalatması ancak meclisin bunu onaylamaması benzer deneyimi Sevr Anlaşması ile yaşayan Türkiye ile İran arasında bir yakınlaşma doğurmuştur. İngiltere'nin bu iki devlet üzerindeki girişimleri iki ülkedeki milliyetçi ve antiemperyalist kesimleri birbirine yakınlaştırmış ve aralarında bir uzlaşma ortamı oluşmuştur. Ayrıca bu ortam Tahran'daki milliyetçi hükümetlerle Ankara hükümetini İngilizlere karşı olan antiemperyalist ve tam bağımsızlıkçı söylemde birleştirirken, Tahran ve

---

[133] http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/1269/unite10.pdf "Türkiye ve Komşularıyla İlişkileri " (11.04.2008)

[134] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11(23.09.2008)

İstanbul'daki İngiliz yanlısı muhafazakar ve teslimiyetçi hükümetleri de birbirine yaklaştırmıştır.

Bölgeye sonradan gelen Osmanlılar hem Sünni Müslümanlığı benimsemişler hem de İslam Dünyasının halifesi olmuşlardır. Bu durum İranlılar tarafından kabul edilmemiştir. Buna karşın iki farklı kültüre sahip olan Türk ve İran halkı zaman içinde birbirlerinin bölgede varlığını kabul etmişlerdir. 1639'da İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Kasr-ı Şirin anlaşması ile belirlenen sınır 200 yıldan daha da fazla bir süre[135] değişmeden kalmıştır. Ayrıca 19. yüzyıl ortalarında iki ülke arasında sınır belirlenirken, bu anlaşma ile belirlenmiş olan hatlar dikkate alınmıştır.

Türk-İran ilişkileri konusunda yapılan değerlendirmelere bakıldığında birbiriyle çelişen iki temel söylem görülmektedir. Bir grup son dört yüzyıldır süren Türk-İran dostluğundan bahsedip, 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana sınırlarımızın değişmediğini, iki ülke arasında yaşanan sorunların bile barışçı yollardan halledildiğini söylerken; diğer grup köklü bir düşmanlıktan bahsederek, Şii İran tehlikesinin asla bitmeyeceğini belirtmektedir. Ancak tüm sosyal ve tarihi olaylarda olduğu gibi Türk-İran ilişkileri de sadece tamamen iyi ya da kötü olarak değerlendirilmemelidir.

2.2.1 Safeviler Dönemi Türk - İran İlişkileri

2.2.1.1 Osmanlı Devleti ile Safevilerin İlişkileri

Öncelikle Türk-İran ilişkileri tarihi bir perspektiften yola çıkılarak değerlendirilmelidir. Osmanlı Devleti ve İran uzun dönem mezhepsel ideolojik bir çatışma[136] içinde olmuştur. Türk - İran rekabeti Safeviler döneminde en şiddetli dönemini yaşamıştır.

---

[135] http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/1269/unite10.pdf "Türkiye ve Komşularıyla İlişkileri " (11.04.2008)

[136] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

Türk oldukları ifade edilen Safevilerin kökeni 13. yüzyılın sonuna doğru bir grup aile tarafından İran Azerbaycan'ı olarak nitelenen bölgede kurulan bir Sünni tarikata dayanmaktadır. Şeyh Safiyettin-i Erdebili (1252-1334) tarafından bir Sünni tarikatı olarak kurulan Safeviye tarikatı zamanla (1399'da) bir Şii tarikatı olmuştur. Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'yu etkileyerek genişleyen tarikatın 16. yüzyılda Anadolu ve Suriye'ye yayıldığı görülmüştür. Bu tarikatın Anadolu'daki yandaşları başlarına kızıl bir başlık taktıkları için kendilerine Kızılbaşlar[137] denilmektedir.

1494'te henüz yedi yaşındayken kabilenin başına geçen İsmail ile beraber bir devlet haline dönüşme süreci de başlamış ve 1501'de Tebriz'i alan İsmail kendini şah ilan etmiştir. Bunun ardından özellikle Doğu Anadolu'daki Kızılbaşlar (Alevi Türkmenler)[138] üstünde yoğun bir kampanya başlatarak desteğini alan Şah İsmail 1510'da İran'ın doğu bölgelerindeki Türk kabilelerini etkisiz hale getirip siyasi otoritesini bu bölgeye de yaymıştır. Ancak İsmail'in Anadolu'daki bazı heterodoks Türkmen gruplarından aldığı destekle etkisini Osmanlı devleti içinde de yaymaya çalışması Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilen orduyla Çaldıran Savaşı'nda engellenmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde bir tehlike haline gelen Safevi Devleti'nin ve Şah İsmail'in özellikle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozmaya dönük girişimleri ve Şiiliğin Osmanlı topraklarında yayılması 1514'te bu devletin Çaldıran'da yenilgiye uğratılmasıyla büyük oranda önlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu savaşın ardından Doğu Anadolu'yu tam olarak denetim altına alması İsmail'i bir imparatorluk kurma amacından vazgeçirmemiştir. Bu amaçla öncelikli olarak toplumun bir bölümünce kabul gören Şiiliği İran'da bir resmi devlet mezhebi[139] haline getirmiştir. İsmail bu sayede Sünni bir topluluğu Şii bir topluluk haline[140] çevirirken tüm zorlama yöntemlerine başvurmuş, kabul etmeyenlere yaşam hakkı vermemiştir. Bu sayede Şiiliğin yaygın olmadığı Fars ve Azeri Türkmenlerin ağırlıkta olduğu İran'ı bir Şii devletine[141] çevirmiştir. Kökleşmiş bir Şiiliğin olmadığı İran'da bu yüzden bir Şii uleması da olmadığından başta Lübnanlı Sadr ailesi olmak

[137] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 80
[138] Tayyar Arı; a.g.e s. 80
[139] Tayyar Arı; a.g.e s. 81
[140] Tayyar Arı; a.g.e s. 81
[141] Tayyar Arı; a.g.e s. 81

üzere diğer Arap devletlerinden getirdiği Şii alimler vasıtasıyla devlete uygun bir Şii hukuk sistemi oluşturulmasına neden olmuştur.

Böylece Safeviler günümüze kadar süren Şiiliğe dayanan İran devletinin temellerini atmışlardır. İran'da Şiiliğinin yayılması ile ilgili çeşitli yorumlar vardır. Öncelikle bu yayılmanın gerçekleşmesi için uygun sosyolojik ve psikolojik ortamın olduğu bilinmektedir. Bazılarına göre o dönemde İranlılar Araplara karşı gizli bir kızgınlık[142] beslemişler ve Arapların sunduğu Sünniliğe karşın Türklerin sunduğu Şiiliği kabul etmişlerdir. Bazılarına göre ise İranlılar kılıç zoruyla Şiiliği kabul etmişlerdir. O dönemde İran'da Şiiliğin güç kazanmasını ve yayılmasını hem Ruslar hem de Avrupalılar istemişlerdir. Şiilik, Sünni Osmanlı Devleti'ni sınırlayacak önemli bir olgu olarak görülmüştür. İran'ın Şii olması Osmanlı Devleti ile Orta Asya arasındaki bağı engellemiştir. İran'da zaman içinde Şii kimliği devlet kimliği ile örtüşmeye başlamıştır. Şii uleması Safeviler döneminden itibaren dünyanın başka yerlerinden özellikle de Lübnan'dan İran'a göç etmeye başlamıştır. Safeviler döneminde Şii ulema önem kazanmışsa da siyasi yaşamda ciddi bir etkinlik sağlayamamışlardır. Safevi Şahları peygamber ve imamların soyundan olduklarını iddia ederek dini kurumları ellerinde bulundurmuşlardır. Bu sayede siyasi otoritenin yanında dini otoriteyi de ele geçirmişlerdir. Safeviler ciddi bir biçimde Sünnilik karşıtıdırlar. Şiiliği Sünnilikten ayırmak için çeşitli mezhepsel ritüeller[143] oluşmuşlardır.

Şah İsmail ile beraber İran'da on iki imamcılık önemli bir gelişme yaşamıştır. Kendisinin yedinci imamın soyundan geldiğini iddia eden Şah İsmail onun tarafından kutsandığını ve kayıp olan on ikinci imamın yeryüzündeki temsilcisi[144] olduğunu ileri sürmektedir. Kendisini böyle nitelendiren Şah İsmail, imamın kendisine devamlı rehberlik ettiğine ve güç verdiğine bu yüzden de dini uygulamalarda ve hukuki konularda yanılmaz olduğu konusunda insanları inandırmıştır. Şah İsmail'in şahsında

---

[142] Arif Keskin; "Şii Jeopolitiği ve İran" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 3
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[143] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[144] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 81

simgelenen hükümdarın bu konumu ondan sonra gelenlerce de devam ettirilmiştir. İsmail'den sonra Şiilik İran halkının büyük bir çoğunluğunca benimsenen bir anlayış olmuştur. İran'ın bu yapısı her ne kadar bir İran ulusal kültürü oluşmasında önemli bir rol oynamamış olsa da komşusu olan Sünni yönetimlerden İran'ı belirgin bir şekilde ayırmasına ve özellikle de Osmanlı Devleti için bu devletin uzunca bir zaman bir tehdit olarak görülmesine neden olmuştur. Safeviler eliyle Şiiliğin İran'da hakim hale gelmesi Müslümanlar arasında Şii-Sünni ayrılığını yeniden gündeme getirmiştir.

Diğer yandan bir Şii devletinin kurulmasında bazı Alevi Türkmen kabilelerinden önemli destek gören Şah İsmail, valilikler gibi siyasi olarak onları güçlü yapacak bazı ödüllerle kabile liderlerinin sadakatini kazanmıştır. Bununla birlikte Şah İsmail, Safevi Devleti'nin kurumsallaşmasını sağlayacak yeni idari düzenlemeler de yapmıştır. Kentli İranlıları hükümet içinde oluşturulan yeni bürokratik görevlere getirerek bir hükümet organı oluşturmaya çalışmıştır. Ancak bu durum Alevi Türkmen kabile liderleri ile yeni bürokratik kadro arasında zaman zaman mücadeleye ve gerginliğe neden olmuştur. Şah İsmail'in öldüğü 1524 yılında Safevi Devleti bir kabile devletinden bir bürokratik imparatorluğa dönüşmüş[145] haldedir.

Alevi Türkmenler ile merkezi bürokratik yapı arasındaki mücadele Şah İsmail'den sonra gelenler döneminde de süren bir sorun olmuştur. Ayrıca doğuda Türk kabilelerin batıda ise Osmanlı Devleti'nin baskısı altında kalmaları, Safevilerin bölgede tam bir hakimiyet kurmalarını önlediği gibi bazı toprakları terk etmelerine neden olmuştur. Ancak Şah Abbas (1587-1629) ile birlikte Safevilerin yeniden toparlanarak Bağdat'ın da içinde yer aldığı kaybettikleri toprakları yeniden kazandığı görülmüştür. Birçok konuda ciddi reformlar yapan Şah Abbas başkenti de 1598'de İsfahan yapmıştır. Ayrıca Alevi Türkmen boyları ile baş etmek için merkezi bir ordu kurmaya çalışan Şah Abbas bu amaçla Hıristiyan ailelerden Osmanlıların uyguladığı bir yöntemle (devşirme) Gulam[146] adlı orduyu oluşturmuştur. 37.000 kişiden oluşan

[145] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 82
[146] Tayyar Arı; a.g.e s. 82

bu ordu doğrudan doğruya devletin finanse ettiği[147] ve doğrudan Şah'a bağlı bir ordudur. Şah Abbas devletin topraklarının büyük bir bölümünü kendi mülkiyetine geçirerek buradan elde edilen gelirleri idari yapıyı güçlendirme ve ordunun yapılandırılması için kullanmıştır.

Şah Abbas'ın ölümünden sonra bir süre daha istikrar korunduysa da bu fazla uzun vadeli olmamış ve Safevi hükümdarları kurulan bu merkezi orduyu sürdürememişler ve Safevi hanedanlığının sona ermesi engellenememiştir. İran'da 1722'de Safevi devletinin dağılması ile 1794'te Kaçarlar adında bir başka Türk kökenli hanedanın denetimi ele geçirmesine kadar geçen süre istikrarsız bir dönem[148] olmuştur.

Şah İsmail'in Bağdat'ı işgal ettiği tarih olan 1508'den Osmanlı sultanı IV. Murat tarafından Bağdat'ın kesin olarak alındığı tarih olan 1638'e kadar Irak toprakları Safevilerle Osmanlılar arasında birçok kez el değiştirmiştir. Irak'ın Şah İsmail'in eline geçmesiyle birlikte bölgede Şiilik uyulması zorunlu bir mezhep olmuş ve Sünni ibadet yerleri ve dince kutsal yerler yok edilmiş ayrıca camiler Şii ibadet yerlerine çevrilmiştir. Sünnilerin koruyucusu olarak bölgeye gelen Osmanlılar ise burada bir Şii toplumunun yaşadığının farkında olarak onları kabullenen bir anlayışla hareket etmişlerdir. Yaklaşık 500 yıl boyunca Abbasilerin merkezi olması bölgeyi Osmanlılar için önemli yaparken, Kerbela olayının burada yaşanmış olması da[149] bölgeyi Şiiler için önemli hale getirmiştir. Bu kapsamda Bağdat, Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534'te Osmanlı topraklarına katılmış ve 1624'te Şah Abbas tarafından işgal edilene kadar da Osmanlıların hakimiyetinde kalmıştır. Bundan sonra Osmanlılar tarafından birçok kez geri alınmaya çalışılan Irak, IV. Murat döneminde 1638'de yeniden Osmanlı hakimiyetine girmiş ve 1. Dünya Savaşı'na kadar da Osmanlılarda kalmıştır.

---

[147] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 82

[148] Tayyar Arı; a.g.e s. 83

[149] Tayyar Arı; a.g.e s. 83

2.2.1.2 Kasr-ı Şirin Anlaşması

İran'da yayılmakta olan Şii hareketinin önderi Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'ne son verip yerine Safevi Devleti'ni kurmuştur. Safeviler komşuları Osmanlı Devleti ile ticari nüfuz yarışına girince iki Türk devleti arasında savaş çıkmıştır. 1639'da iki devletin imzaladığı Kasr-ı Şirin anlaşması bu yönüyle Türkiye ve İran arasında devam eden üç yüzyıldan fazla süren barış ortamının kurucusu olmuştur. Günümüzde bölgenin iki büyük devleti arasındaki sınır ve diğer konular bu anlaşma çerçevesinde çözüme kavuşturulmaktadır.

Kasr-ı Şirin Antlaşması, IV. Murat'ın Bağdat'ı fethinden sonra Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında 17 Mayıs 1639'da imzalanan ve bugünkü Türkiye - İran sınırını belirleyen antlaşmadır. IV. Murat bir sefer sonucunda 1623'ten itibaren Safevilerin elinde bulunan Bağdat'ı yeniden Osmanlı topraklarına katmıştır. Bağdat'ın Osmanlılarca geri alınmasından bir süre sonra iki devlet arasında barış görüşmeleri başlamıştır. 13 gün süren müzakerelerin sonucunda 17 Mayıs 1639'da Kasr-ı Şirin antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Bağdat, Basra ve Şehrizor Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Revan ise İran'a bırakılmıştır[150].

Daha sonraki tarihlerde çıkan Osmanlı - İran Savaşlarında ortaya çıkan sınır meseleleri her zaman Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre çözümlenmiştir. O dönemde Doğu Anadolu'dan başlayıp Basra Körfezinde sona eren 2185 km.'lik[151] Osmanlı-İran sınırını belirleyen bu antlaşma aynı zamanda bugünkü Türkiye-İran ve Irak-İran sınırını da büyük ölçüde belirlemiştir.

2.2.2 Avşarlar (Afşarlar) Dönemi Türk - İran İlişkileri

Safevilerin yıkılmasından sonra 18. yüzyıl boyunca İran'da kargaşa yaşanmıştır. Türk olan Nadir Şah Afşar (1688-1747) 1736'da Afşar hanedanlığını

---

[150] http://tr.wikipedia.org/wiki/Kasr-%C4%B1_%C5%9Eirin_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 " Kasr-ı Şirin Anlaşması " (11.04.2008)

[151] http://tr.wikipedia.org/wiki/Kasr-%C4%B1_%C5%9Eirin_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 " Kasr-ı Şirin Anlaşması " (11.04.2008)

kurmuştur. Nadir Şah Safevilerin Sünnilik karşıtı tavrını değiştirmek ve Sünni-Şii birliği yaratmak istemiştir. Nadir Şah bu düşüncesinde başarılı olamamış ve 1747'de öldürülmesi nedeniyle bu isteği gerçekleşmemiştir.

2.2.3 Kaçarlar Dönemi Türk - İran İlişkileri

Ali Şah'ın 1794'te İran'da denetimi ele geçirmesiyle başlayan Kaçar hanedanlığı döneminde önceki dönemlere göre İran'ın hem askeri hem de idari bürokrasi açısından merkezi bir görünüm[152] taşımadığı görülmüştür. 1797'de kurulan Kaçar Hanedanlığı ise Osmanlı Devleti'ne karşı olumlu bir yaklaşım içinde olmuştur. Bu dönemde Türk-İran ilişkileri her iki devletin de kendisini Rusya ve Avrupalı devletlerin baskısı altında görmesiyle 1850'lere kadar gelişme kaydetmiştir.

Türkmen Kaçarlar kendilerini ne Safeviler gibi dini otorite olarak görmüşler ne de Nadir Şah gibi Sünni-Şii birliğini savunmuşlardır. Daha çok kendi Şii kimliklerine vurgu yapmışlar ve İran'ı evrenin merkezi olarak görmüşlerdir. Şiiliğin etkin olduğu bu toplumda meşruiyet kazanmak için ulemaya önem vermişlerdir. Kaçarlar ile tüm din adamları özellikle de Ayetullahlar büyük saygınlık ve toplumsal güç kazanmışlardır. Mahkemeler, okullar ve noterlikler din adamları tarafından yönetilmeye başlanmış, bu grup devletin iç ve dış politikasını etkileme gücü kazanmıştır. Kaçarların dine bakışı Safevilerden farklıdır. Safevi hükümdarları kendilerinin dini bir misyonu olduğunu[153] ve dini bir kimlik taşıdıklarını ileri sürerken Kaçar hanedanları din işlerini tamamen ulemaya bırakmıştır. Kaçar hanedanlarının Safevi hanedanları gibi kendilerini kayıp imamın temsilcisi olarak göstermemeleri ve dini devletin denetimi dışında tutmaları Şiiliğin daha da gelişmesini sağlamıştır. Bunların döneminde Şii ulema özellikle eğitim ve hukuk sisteminde önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden daha önce Safevi hükümdarları dini konularda son sözü söyleyen ve dini yorumlama yetkisine sahip kişilerken Kaçarlar zamanında bu görevlerin ulemaya bırakılması ve onların bu görevi kayıp imam adına yerine getirdiğine inanılması bu kesimin toplum ve devlet içinde prestijini de

[152] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 83
[153] Tayyar Arı; a.g.e s. 84

arttırmıştır. Bunlara içtihat yaptıklarından " müçtehidler[154]" denilmektedir. İlk başlarda bunların sayısı iki üç iken özellikle 19. yüzyıla doğru sayılarının artması nedeniyle bunlar arasında bir hiyerarşi doğmuş ve daha yetkili olanlara Ayetullah[155] denilmeye başlanmıştır. Dinin devletten bağımsız bir konuma sahip olması ve toplum içindeki prestijlerinin artmasıyla bunların herhangi bir konudaki kararları özellikle Kaçarlar döneminde halk tarafından şahın kararlarına tercih edilmiştir. Bu durum giderek mollaların İran'ın politik yaşamında belirleyici bir role sahip olmalarına neden olmuştur. Ulemanın etkisi sadece hukuk ve eğitim alanıyla sınırlı kalmamış özellikle zekat gibi bazı vergilerin de devlet yerine bunlarca toplanması bunların ekonomik gücünün artmasına neden olmuştur.

Din gibi bir meşruiyet aracına sahip olmayan Kaçarların aynı zamanda merkezi bir ordusu ve bürokrasisi de yoktur. Yaklaşık 3000 civarındaki sembolik bir nitelik[156] taşıyan, bir ordudan çok yerel kabile şeflerinin güçlerine dayanıldığından, zamanla bunlara ödenmesi gereken bedellerin ödenemez olması bunların merkezden bağımsızlaşmasına, merkezin ise bunların otoritesini ortadan kaldıracak gücü olmaması yüzünden bunların gücünü tanımasına neden olmuştur. Yani Osmanlı Devleti'nde 2. Mahmut döneminde yeniçerilere ve derebeylerine karşı yapılan operasyonların İran'da gerçekleşmemesi nedeniyle siyasi ve toplumsal yapıda kabile önderlerinin merkezi yönetiminden daha güçlü olduklarından feodal bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu konuda Nasır ed-Din Şah (1848-1896) tarafından bazı reformlar yapılmaya çalışıldıysa da pek etkili olamamıştır. Bu kapsamda 1879'da Rus subaylar tarafından eğitilen ve Rus silahları kullanan ve sayıları 2000-3000 civarında olan bir Kozak (Koşak) Tugayı[157] oluşturulmuştur. Ancak bu durum Rusların İran üstündeki etkisinin artmasından başka bir işe yaramamıştır.

Kaçarlar döneminde İran, özellikle Rusya ve İngiltere'nin rekabet alanı olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Türkistan ve Hazar Denizi'nin Kafkasya bölgesi Ruslarca işgal edilmiştir. 19. yüzyıl boyunca Rusların doğuya ve güneye genişleme

[154] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 84
[155] Tayyar Arı; a.g.e s. 84
[156] Tayyar Arı; a.g.e s. 84
[157] Tayyar Arı; a.g.e s. 85

politikası sonucu Azerbaycan, Türkistan, Tacikistan ve Kafkasya Rus hakimiyetine girmiştir. Bu ilerleyişi durdurmaya dönük İran'ın yürüttüğü mücadele ise şahın ilk olarak 1804-1813, ikincisi 1826-1828'de Rusya'ya yenilmesiyle 1828'de imzalanan Türkmençay anlaşmasıyla bir yandan günümüzde de geçerliliğini koruyan Rus-İran sınırı çizilirken bir yandan da Ruslara Osmanlı Devleti'nin ilk kez 1535'te Fransa'ya verdiği ve daha sonra tüm Avrupa devletlerinin faydalandığı kapitülasyonlara benzeyen olağanüstü ticari imtiyazlar[158] verilmiştir. Rusların bu ayrıcalıklı konumunu çıkarları için tehlikeli bulan İngilizlerin Kaçarlar üstündeki baskısı sonuç vermiş ve 1857'de benzer imtiyazların İngilizlere de verilmesi söz konusu olmuştur. İngilizlere ve Ruslara verilen bu kapitülasyonlar İran'ın bir süre Avrupa merkezli küresel ekonomiye dahil olmasına neden olmuştur. Her ne kadar ekonomik yapısı Osmanlı ve Mısır kadar büyük olmasa da İran ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve ülke özellikle İngiltere ve Rusya'ya hammadde (pamuk, ipek, buğday) satan ve başta tekstil ürünü olmak üzere mamul madde alan bir ülke[159] olmuştur. Bu durum haliyle rekabete dayanamayan İran'ın geleneksel tekstil üretiminin düşmesine zamanla yok olmasına neden olmuştur.

Ayrıca İran hem Rusya hem de İngiltere tarafından bir stratejik tampon devlet olarak görülmüştür. Bu iki devlet arasında sanki Osmanlılara ilişkin politikaya benzer biçimde İran'ı işgal etmeme konusunda zımni bir anlaşma olduğu halde aralarındaki rekabet de sürmüştür. İran, 1863'te bir İngiliz şirketine telgraf şebekesi döşeme imtiyazı verirken benzer bir imtiyazı Ruslara da vererek bu iki devlet arasındaki dengeyi korumuştur. Aslında şah da bu iki devlet arasındaki rekabetten yararlanarak sağladığı ekonomik kazançla devletin dış alımlarını gerçekleştirmeye ve Rusya ve Avrupa'ya yaptığı gezileri finanse etmeye çalışmıştır. İran daha sonra bu imtiyazlardan en genişini bir İngiliz vatandaşı olan Baron Julies de Reuter'a vermiştir. Reuter'a 1872'de verilen bu imtiyazlar İran'ın tüm alt (demiryolları, kanallar ve barajlar) yapısının yapımını[160] kapsamıştır. Fakat hem içerden gelen tepkiler hem de Rusya'nın baskısı nedeniyle verilen bu imtiyazlar 1873'te iptal

[158] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 85
[159] Tayyar Arı; a.g.e s. 86
[160] Tayyar Arı; a.g.e s. 86

edilmiştir. İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki mücadelesi bundan sonra da sürmüştür. İki devlet arasındaki mücadeleye konu alanlardan biri de demiryolu inşaatı olmakla birlikte hiçbirinin bu konuda ilerleme sağlayamaması İran'ın 1900'lü yılların başına gelindiğinde toplam demiryolunun yaklaşık 20 km'de kalmasına neden olmuştur. Nasır ed-Din Şah'ın 1890'da ülkedeki tüm tütün üretim, satım ve ihracatıyla ilgili hakları bir İngiliz firmasına vermesi geniş bir muhalefetin tepkisine sebep olmuştur. Tütünün İran halkınca çok tüketilmesi tepkinin büyüklüğünde ve muhalefetin etkin olmasında rol oynamakla birlikte, bunda ulemanın da devreye girerek boykota dini bir görüm vermesiyle halkı tütün kullanmama konusunda örgütlemesi ve imtiyazın kaldırılmasına kadar tütün kullanımının on ikinci imama karşı bir itaatsizlik[161] olarak yorumlanması da etkili olmuştur. Sonunda şah 1892'de verilen bu imtiyazı iptal etmek mecburiyetinde kalmıştır.

İran tarihinde 1905-1911 dönemi yeni bir siyasi hareketin başlamasına neden olduğu ve yeni bir dönemi ifade ettiğinden " Anayasal Devrim Yılları[162]" olarak bilinmektedir. Bu belli oranda 1908'deki Jön Türk hareketi gibi geleneksel aristokrasiye karşı bir anayasal hükümetin kabul ettirilmesiyle sonuçlandığı için ikisi arasında kısmen de olsa benzerlik vardır. Bununla birlikte Osmanlı anayasal hareketinde bürokratik elitin dönüşümüyle sonuçlanan hareket özellikle askeri kesimin öncülüğünde gerçekleşirken İran'daki muhalefet geleneksel pazar esnafından, ulema ve küçük radikal reformculara kadar oldukça değişik yapıdaki grupları temsil etmiştir. İran'da 20. yüzyılın ilk on yılında gerçekleştirilen anayasa ve meclis hareketi İran ve Irak'ta bulunan Şii ulemanın yani müçtehitlerin büyük çoğunluğunun ciddi oranda desteğini almıştır. Ancak ulemadan Şeyh Fazlullah Nuri anayasacıların savunduğu reformların şeriatı zayıflatabileceği ve batılıların İran üstündeki etkisini arttırabileceği gerekçesiyle bu harekete karşı çıkarak milletin kanunların meclis tarafından değil şeriat tarafından konulmasını istemiştir. Bu kapsamda ilk tepki Nasır ed-Din Şah'ın ölümünden sonra işbaşına gelen Muzaffer ed-Din Şah'a (1896-1906) dönük 1906'da şahın uygulamalarına karşı olmuş ve bir anayasanın ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Şah aşırı lükse kaçan harcamalarını

[161] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 86 - 87
[162] Tayyar Arı; a.g.e s. 87

yabancılara verdiği imtiyazlarla karşılama yoluna gitmiş ve bu kapsamda 1901'de beş kuzey ili hariç İran'daki tüm petrol imtiyazlarını toplam karın % 16'sı karşılığında bir İngiliz vatandaşı olan William Knox D'Arcy'e[163] verilmiştir. İran'daki petrolün varlığı 1908'de kesinlik kazanmış ve 1909'da kurulan Anglo Iranian Oil Company (AIOC) hisselerinin % 51'ini 1914'te alan İngiliz hükümeti[164] şirket üzerinde ve dolayısıyla İran petrolleri üstünde denetime sahip olmuştur. Bu kapsamda ilk petrol ihracatı da Abadan'dan 1912'de başlamıştı. Bundan sonra İran petrolleri üstündeki denetimin sürmesi İngiltere'nin Ortadoğu politikasının temel bir unsuru olmuştur. Ayrıca Muzaffer ed-Din Şah İngiliz, Fransız ve Rus finansal kurumlarından aldığı borçla devleti ciddi bir borca sokmuştur. Dışarıdan alınan borçlar ekonomik gelişmeyi sağlamaktan çok daha önce alınan borçların geri ödenmesini sağlamak ve şahın pahalı dış gezilerini finanse etmek için kullanılmıştır.

Anayasal devrimin ilk aşaması Aralık 1905'deki protesto gösterileri ile başlamış ve Ağustos 1906'da şah karşısındaki kitlenin talepleri doğrultusunda bir kurucu meclis oluşturulmasına dair kanunu onaylanmıştır. İlk meclis Ekim 1906'da toplanmış ve İran'daki siyasi otoriteyi yeni baştan dağıtan iki anayasa taslağı hazırlanmıştır. Meclis liberal görüşlü bir anayasa hazırlamıştır. Kredi alınması, imtiyaz verilmesi, anlaşma imzalama ve bütçe gibi konularda yasama organını yetkili kılarak şahın otoritesini sınırlayan Temel Yasa[165] adı verilen birinci anayasa taslağı şah Muzaffer ed-Din'ce ölmeden birkaç gün önce imzalanmıştır. Ek Temel Yasa[166] adındaki ikinci metinde ise İran vatandaşlarının hakları tanımlanmış ve yasama organına bakanların atanması ve görevden alınması gibi ek yetkiler verilmiştir. Ancak hazırlanan bu anayasa devleti laikleştirmeyi amaçlayan bir metin değildir. Çünkü anayasada devletin resmi dininin on iki imam Şiiliği olduğu belirtilmiştir. Müçtehitlerden oluşacak olan bir Yüksek Komite'nin yasaların şeriata uygunluğunu denetlemesi söz konusudur. Yeni şah Muhammed Ali bir anlamda uzun bir geçmişe sahip olan otoriter İran monarşisini bitiren Ek Temel Yasa'yı 1907'de istemeyerek de olsa onaylamıştır.

---

[163] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 87

[164] Tayyar Arı; a.g.e s. 87

[165] Tayyar Arı; a.g.e s. 88

[166] Tayyar Arı; a.g.e s. 88

Ancak meclis hükümetinin bazı uygulamaları ile özellikle ekonomi daha da kötüye gitmiş, enflasyon artmış ve Ağustos 1907'de Rusya ve İngiltere arasında yapılan bir anlaşma ile İran nüfuz alanlarına bölünmüş ve bu bağlamda kuzey Rus, güney İngiliz etki alanı olup geri kalan bölge tarafsız bölge ilan edilmiştir. Yeni yönetimin şaha göre daha beceriksiz bir politika izlediği ve İran'ın egemenliğini koruyamadığı konusunda halkta yaygın bir kanının hakim olmasına neden olunmuştur. Bu yüzden bu memnuniyetsizlikler saraya bağlılıkları olan grupların artmasına neden olurken bundan güç alan şah Muhammed Ali Haziran 1908'de Kozak (Koşak) Tugayı'na meclisi kapattırmış ve anayasacıların liderlerini tutuklatmıştır. Muhammed Ali Şah (1907 - 1909) tahta geçince anayasayı iptal etmenin yollarını aramış ve Haziran 1908'de gerçekleştirdiği bir ihtilalle anayasayı yürürlükten kaldırmıştır. Ancak anayasacılar 1909 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Tahran'a yürüyerek Muhammed Ali Şah'ın 16 Temmuz 1909'da tahttan indirilmesini ve yerine küçük yaştaki oğlu Ahmed Mirza Şah'ın (1909 - 1925) oturmasını sağlamayı başarmışlardır. Bu durum ikinci meclisin Ağustos 1909'da açılması ve anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasına neden olmuştur. Buna karşın İran'da istikrarın sağlanması söz konusu olmamıştır. Bu dönemde birçok muhalifi de idam etmişlerdir. Bunlardan biri de Şeyh Fazlullah Nuri[167]'dir. İlginçtir ki 1979'daki İran devrimine kadar nefretle anılan bu kişi o tarihten sonra "şeriatın en büyük koruyucusu ve kahramanı" olarak anılmaya başlanmıştır.

Bu sayede anayasa yeniden yürürlüğe konmuş ve içerdiği hükümler İmamiyye Şiiliği için resmi bir din olarak görülmüştür. Anayasaya uygun bir biçimde beş kişiden oluşan bir müçtehitler kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul meclis tarafından kabul edilen kanunları inceleme ve şeriata uymayan her şeyi reddetme hakkına sahiptir. Ancak bu hakkın kurulun kuruluşundan sonra kullanıldığına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Şii siyasi fıkhının gelişmesinde 20. yüzyılın başında gelişen Meşrutiyet hareketi (1905-1906) de etkili olmuştur. Ulema burada bir ikilemle karşılaşmıştır. Bu imamın gaybetinde halkın iradesine ve meclise dayalı bir egemenlik anlayışının mı yoksa sürmekte olan krallığın bir tercih edilebilir olduğu

[167] Ethem Ruhi Fığlalı; " Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi **" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 13 - 14 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

sorusundan kaynaklanmıştır. Çünkü bilindiği gibi onlara göre mutlak siyasi otorite peygamberin ve imamların hakkıdır. Bu nedenle onlar bir yandan halk iradesine dayanan bir egemenlik anlayışına oldukça soğuk yaklaşırken diğer yandan şahın keyfi ve zorlamaya dayanan uygulamalarının ancak halkın iradesine dayanan bir anayasa ile denetim altına alınabileceğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden bir bölüm ulema şahın idaresinde imamın hakkının daha az gasp edileceğini düşünüp şahı desteklerken, bir bölümü ise şahın keyfi uygulamalarını denetleyecek bir anayasanın imamın iradesine daha uygun olacağını düşünmüşlerdir. Sonuçta anayasanın yanında ya da karşısında olan her iki grubun da en önemli hedefi İslam'a en az zararlı olanı tercih etmektir. İşte bu tür bir hükümet imamın mutlak ve adil iradesine en yakın olan yönetim olacaktır. Burada önemli olan 20. yüzyılın başında bile hala açık bir biçimde ulemanın siyasi otoritesinden bahsedilmemesidir. Tek siyasi otoritenin imamın hakkı olduğunu düşünen bu dönemin uleması bunun yerine İslam'a ve imamın yönetim hakkına en az zarar verebilecek yönetim biçimini aramaya devam etmişlerdir.

1909 devriminden sonra kurulan ilk demokratik, laik parlamenter yönetim özel mülkiyet ve kapitalist gelişmeyi amaçlamaktadır ancak yönetim kısa dönemde İngiltere ve Rusya'nın entrikalarına muhatap olmuştur. İngiliz petrol çıkar grupları[168] ülke içinde yönetimde etkilidirler. Bu süreçte İngiliz petrol çıkar grupları egemenliklerini kısa süre içinde kurmuşlardır. İngiltere özel mülkiyet, kapitalist sistem ve parlamenter sistemin gelişmesini istemezken tutucu güçleri desteklemiştir. İngiltere kısa dönemde İranlı milliyetçiler ve demokratlar için sömürgeci baş düşman olmuştur. Rusya ve İngiltere arasındaki çıkar dengesine dayanan kral Ahmet uzun dönem krallığına devam etmiş ancak onun döneminde İngiltere ve Rusya İran'da sömürge yönetimini geliştirmişlerdir. İran'da etkili olan yabancı güçler çoğu durumda ülkenin kendi çıkarlarını korumasını ve gelişme çabasını önlemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sına duyulan sempatinin nedenlerinden biri de bu olmuştur.

[168] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 2 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

Bu kez de iktidarı paylaşanlar arasındaki mücadele sokağa taşmış ve ülkeye tam bir kaos[169] egemen olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Ekim 1911'de İngiltere İran'daki çıkarlarını korumak için İran'ın güneyini işgal ederken kasımda Rusya da İran'ın kuzey bölgelerini işgal etmişlerdir. Amerikalı mali danışmanı ülkeden çıkarmamaları halinde Tahran'ı işgal edeceği yolunda İran hükümetine ültimatom veren Rusların teklifini reddeden meclisi fesheden hükümet ise Rusya'nın isteğini yerine getirirken İran 1. Dünya Savaşı'na bir meclisten mahrum olarak girmekte ve iki işgal bölgesine bölünmüş ülkede hükümet sınırlı bir yetkiye sahip durumdadır. Sonuçta Kaçar hanedanlığının otoritesi sona erdirilmiştir. Ancak buna karşın bir yandan ülkede İngiltere ve Rusya'nın fiili işgali varken diğer yandan da ülkedeki iç karışıklık ve anayasacı koalisyondaki bölünme nedeniyle yeni hükümetin otoritesi tartışılır haldedir.

İran'da Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişmeler nedeniyle merkezi otorite daha da zayıflamış, bir yandan ekonomideki bozulmalar bir yandan da ülkenin fiili denetiminin yabancı işgal güçlerine geçmesi Kaçar hanedanının son üyesi Ahmet Şah'ın otoritesini hemen hemen ortadan kaldırmıştır. Çünkü halen yönetimde Kaçar hanedanı var gözükse de ülkeyi aslında İngiltere ve Rusya yönetmektedir. 1917'deki Bolşevik Devrimi'yle birlikte kuzeydeki Rus tehlikesi ortadan kalksa da bu kez İran İngiltere'nin kendi çıkarlarını koruma adına tam denetim sağlama talebiyle karşılaşmıştır. 1918'den 1921'e kadar İran'daki petrolle ilgili çıkarlarını korumak ve Rusya'daki Bolşevik Devrimi'ni bastırmak için İran topraklarını üs olarak kullanan İngiltere'nin[170] İran'ın iç politikasında belirleyiciliği daha da artmıştır.

Rusya'da çarlık rejiminin sona ermesi nedeniyle İngiltere tek başına nüfuz bölgesi kurmak için İran ile 9 Ağustos 1919 tarihinde bir anlaşma imzalamıştır. İngiltere'nin vereceği kredi karşılığında İran'da yeni danışmanlık imtiyazları kazanmaya çalışması ise bu ülkede yoğun bir tepkiye neden olmuş, İngiliz yanlısı olarak görülen hükümete[171] dönük protesto gösterileri bir anda tüm ülkede

[169] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 89
[170] Tayyar Arı; a.g.e s. 192
[171] Tayyar Arı; a.g.e s. 192

görülmeye başlamıştır. Söz konusu anlaşmaya göre İngiltere, İran'ın idari ve askeri teşkilatını düzenleyecek ve İran'a teknik ve mali alanda yardım yapacaktır. Ancak anlaşma İran milliyetçilerini kızdırmış ve İran Meclisi anlaşmayı onaylamamıştır. İngiltere, İran üzerine baskı yapamamış çünkü İngiliz kamuoyu savaştan bıkmıştır ve yeni bir gerginlik istememiştir. Bu durum nedeniyle 3000 civarındaki Kozak Tugayı ile Tahran'a gelerek Şubat 1921'de olayları kontrol altına alan Albay Rıza Han bazı politikacıları tutuklatmış ayrıca şahtan Seyyid Ziya ed- Din Tabatabai'yi başbakan yapmasını istemiş, Tabatabai'nin başbakan olmasından sonra Rıza Han da Genelkurmay Başkanı olmuştur.

Ancak üç ay sonra mayıs ayında Ziya'yı istifaya zorlayarak denetimi eline alan Rıza Han üç yıl başbakanlık yaptıktan sonra Ahmet Şah'ın İran'ı terk etmesinden sonra ülkeyi tek başına yönetmeye başlamıştır. Kaçar hanedanlığına son verilmesi ve bir anayasa hazırlanması için Rıza Han'ca başlatılan girişimlerden sonra toplanan kurucu meclisçe yapılan anayasa ile Aralık 1925'te Rıza Han'ın da şah unvanını almasıyla Kaçar hanedanlığının yerine Pehlevi hanedanlığı[172] almış ve monarşinin devamına karar verilmiştir.

Sovyetlerin ilk yıllardan beri uyguladığı kendi çevresindeki devletlerle saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmaları imzalatma politikası İran'ı da kapsam içine almıştır. 26 Şubat 1921'de İran ile Sovyetler Birliği arasında bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre Sovyetler Birliği İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecektir. İngiltere'nin yukarda belirtilen tutumuna karşılık İran, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya ve ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Belirtilen anlaşmanın 6. maddesine göre üçüncü bir devletin ya da onun müttefikinin Sovyetler Birliği'ne karşı İran'ı tehdit eder ya da onun topraklarını hareket üssü[173] olarak kullanırsa ve İran bu duruma engel olamazsa Sovyetler Birliği İran topraklarına girebilecektir. Bu anlaşmanın İngiltere'ye karşı yapıldığı açıkça belli olmuştur.

---

[172] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 192

[173] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 209

2.2.4 Türkiye ve İran Arasındaki Rekabetin Nedeni

Ortadoğu yönetimlerini ve bu bölgedeki yöneten-yönetilen ilişkisini anlatabilmek için genelde konu vesayetçi ya da Asya tipi despotik devlet başlığı[174] altında değerlendirilse de onlara yakından bakıldığında aralarında çok önemli farklar olduğu görülecektir. Türk ve İran yakın tarihlerinin kısa süre içinde karşılaştırılması halinde bile bu farklar ortaya çıkacaktır. Örneğin İran'da Kaçar hanedanlığı döneminde devletin devamlı bir ordusu bile yoktur ve yenilgiyle sonuçlanan Rus savaşını aşiret askerleriyle yapmak[175] zorunda kalmışlardır. Aynı biçimde devletin aristokratik saray görevlileri ve köleleri dışında düzenli bir bürokrasisi de yoktur. Oysa aynı süreçte Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde yaşadığı tüm sorunlara karşın gelişmiş bir devlet ve ordu örgütlenmesi vardır.

Her iki yönetim devlet ve dinsel kurumlar arasındaki ilişkiler açısından da çok farklıdır. Osmanlı Devleti'nde dinsel kurumlar Bizans (Ortodoks) geleneğinin bir sonucu olarak devlete bağlı ve onun bir parçasıyken İran'da din batı Roma'daki (Katolik) yapıya benzer şekilde kurumsal, toplumsal ve mali olarak devletten tamamen bağımsız biçimde örgütlenmiştir. İlk defa Safeviler döneminde Sünni Osmanlı Devleti'ne karşı konjonktürel bir tercih olarak devlet dini olarak kabul edilen ve Şiiliğin kalesi Cebel Amin'den (Lübnan)[176] Şii ulema getirilerek gerçekleştirilen 12 İmam Şiiliği'nin İran'a özgü bu ulemanın devletten özerk yapısı, Kaçarların yerel ve bölgesel güçleri hiçbir zaman denetim altına alamayan güçsüz yönetimi sırasında iyice artmıştır.

Bu türden yapısal ve tarihsel farklar zaman içinde her iki yönetim üstündeki Avrupa etkisinin artmasıyla daha da belirgin hale gelmiştir. Bu farklar Türk ve İran modernleşmesinin çok değişik kanalları kullanmasına neden olmuş ve halen de olmaktadır. Türkiye modernleşme ve ulusal kültürü için temel yol olarak ulusal arınmaya ve demokrasiye, İran ise bir başka modernleşme yolu olan dinsel arınmaya

---

[174] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 1 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[175] Erol Göka; a.g.m s. 1

[176] Erol Göka; a.g.m s. 1

yönelmiştir[177]. Bu nedenle iki çok değişik ulus devlet, ulusal ve popüler kültür, devlet-sivil toplum ilişkisi ortaya çıkmıştır.

Türk-İran ilişkilerindeki en önemli dönüm noktası bir Türk hanedanı olan Safevilerin işbaşına geçmesiyle olmuştur. Safeviler 16. yüzyılda İran'da işbaşına geçmişler ve Şiiliği kabul ederek İran'ı dünya Şiiliğinin merkezi haline getirmişlerdir. Osmanlılar ise halifeliği ele geçirerek Sünniliğin önderleri olmuşlardır. Bu tarihten sonra Osmanlı-İran çekişmesi aynı zamanda Sünni-Şii çekişmesinin[178] de bir parçası haline gelmişti.

Safevilerle Osmanlılar 16. ve 17. yüzyıllarda birçok kez savaşmışlardır. Bağdat, Tebriz, Karabağ, Gürcistan gibi bölgeler birçok kez el değiştirmiştir. İki taraf da kesin bir üstünlük sağlayamamıştır. İki ülkenin de büyümekte olan Avrupa tehdidine karşı birbirlerini zayıflattıkları[179] düşüncesine varılabilir. Sonuçta 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Türk-İran sınırı belirlenmiştir. Bu sınır günümüzde bile geçerliliğini korumaktadır.

Türkiye ve İran coğrafi konum, tarih, jeopolitik, nüfus ve kültürel kimlik unsurları nedeniyle bölgenin en önemli devletleridirler. Bu durum her iki devlete bölgesel olaylarda kendine özgü etkinlik olanağı vermektedir. Bölgelerinde etkin olan bu iki devlet devamlı bölgesel egemenlik mücadelesi ve rekabeti içinde olmuşlardır. Bu mücadelenin Osmanlı devleti Safeviler çatışmasından başlayan çok derin tarihi kökenleri[180] vardır.

---

[177] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[178] http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye-%C4%B0ran_ili%C5%9Fkileri "Türkiye-İran İlişkileri " (11.04.2008)

[179] http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye-%C4%B0ran_ili%C5%9Fkileri "Türkiye-İran İlişkileri " (11.04.2008)

[180] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

Türkiye-İran ilişkilerinin şekillenmesinde çeşitli unsurlar etkili olmuştur. Bu iki bölge devletinin ilişkilerinin seyrini anlamak için tüm bu unsurları bir bütünlük içinde değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye-İran ilişkilerinin belirlenmesinde kimlik tanımlaması[181] önemli role sahiptir. Tarih boyunca her iki devletin kimliklerinin ve rejimlerinin farklı olması onların küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili ilişkilerini ciddi oranda etkilemiştir.

Osmanlı ve Safevi hanedanları Türk olmalarına karşın Sünni ve Şii olarak farklı kimlik tanımlamaları ile birbirlerine düşman ve rakip[182] olmuşlardır. 20. yüzyılın başlarında Sünni-Şii ayrımı iki devlet ilişkilerinde belirleyiciliğini kaybetse de günümüze kadar her iki devletin bilinçaltında yer almaktadır.

1919-1923 döneminde Türkiye ile İran arasında oldukça mesafeli ilişkiler vardır. Türkiye'nin diğer doğulu ülkelerle ilişkileriyle karşılaştırıldığında durum daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca SSCB-Türkiye-Afganistan ve İran arasında ikili anlaşmalar yapılması ve İngiliz emperyalizmine karşı mücadele edilmesi için Sovyetler Birliği'nin yoğun bir çabası bulunmuştur. Bu çabaya karşın sadece Türkiye ile İran arasında bir anlaşma imzalanamamıştır. İlişkilerin geliştirilmesi için Türkiye daha isteklidir. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk 21 Haziran 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmada " İran'la ilişkilerde somut bir adım atmak üzere olduklarını[183]" belirtmiştir. Çünkü bu süreçte Rıza Han'ın gayri resmi bir elçisi Türkiye'ye gelmiştir. Ancak İran ile ilk resmi ilişki Haziran 1922'de İran Eğitim Bakanı Mümtaz-üd Devlet'in başkanlığındaki bir heyetin Türkiye'ye gelmesiyle sağlanmıştır. Bu ziyarete karşı Muhittin Akyüz Paşa liderliğindeki bir heyet İran'a gitmiştir. İran, 22 Haziran 1922'de Ankara hükümetini tanıdığını ve Mofakhan Eshag'ı İran'ın Ankara büyükelçisi olarak atadığını belirtmiştir. Ankara hükümetinin ilk Tahran büyükelçisi ise Muhittin Akyüz Paşa olmuş ve 7 Şubat 1923'te güven mektubunu sunmuştur.

---

[181] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[182] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[183] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt:1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 204

Karşılıklı ziyaretler ve elçi atamalarına rağmen İran ile Türkiye arasında bir dostluk anlaşması imzalanması söz konusu olmamıştır. Aradaki mesafenin kapanması da söz konusu olmamıştır. Bu durumun beş önemli nedeni[184] vardır:

1. Yüzyılların Birikimi: Osmanlılar ile Safeviler ve Kaçarlar arasındaki ilişkilerde güvensizlik vardır. Sünni-Şii çatışmasının yaratığı bu durum ilişkilerde çatışma olmadığı dönemlerde bile soğukluğa neden olmuştur.

2. Pan-Turancı Politikalar: İttihat ve Terakki Partisi'nin son döneminde takip ettiği bu siyaset Birinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan eden İran'ı tedirgin etmiştir. Ayrıca tarafsızlığa rağmen Osmanlılar İran Azerbaycanı'nı işgal etmiş ve bu bölgede milliyetçi propaganda yapmışlardır. Osmanlılar çekilince Şeyh Muhammed Hıyabani liderliğindeki Azeriler sosyalist eğilimli Azadistan Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Bu milliyetçi politikaların mimarı Enver Paşa'nın hala Anadolu'daki hareketin başına geçme olasılığı vardır. Kemalizmin ideologu kabul edilen Ziya Gökalp'in Oğuzistan adıyla Anadolu, İran, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerini birleştirme projesi göz önüne alındığında Kemalist milliyetçiliğin Turancılığa dönüşme ihtimali de vardır. Bu nedenle İran etnik bir parçalanmadan ve buna neden olabilecek bir Ankara hükümetinden tedirgindir.

3. İngiltere Faktörü: İran, Ankara hükümetiyle erken bir ilişki kurarak İngiltere'nin tepkisini çekmek istememiştir. Bu süreçte İran'da siyasi durum istikrarsızdır. İngilizlerin ve Bolşeviklerin İran'daki hükümetler üzerinde büyük etkisi vardır. Gerçekte İran'ın SSCB'ye yakınlaşmasındaki amaç da yalnızca İngiltere'ye karşı bir denge kurabilmek ve ülke içi istikrarı güçlendirerek 1919'da İngiltere'nin imzalattığı anlaşmayı yürürlüğe koymamıştır. İran'ın İngiltere'yi doğrudan karşısına almak gibi bir niyeti bulunmamıştır.

4. Kürt Aşiretleri Sorunu: Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde İran ile Türkiye arasında önemli bir sorunu Kürt aşiretleridir. Gerçekte iki ülkenin de sınırın olduğu şekilde kalmasıyla ilgili bir sorunu yoktur. Sorun toprak paylaşımını içeren

[184] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt:1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 205 - 206

bir egemenlik sorunu değildir. İki ülke arasında bulunan sınırdaki Kürt aşiretleri kendilerini bağımsız olarak görmüş ve sınırın her iki yanında da güvenliği ve huzuru tehdit eden davranışlarda bulunmuşlardır. Sınırın bir yanında bu türden hareketlerde bulunup diğer tarafa geçerek güvenlik güçlerinin takibinden kurtulmuşlardır. Bu durum Türkiye ile İran arasında gerginliğe neden olmuş hatta sınırda çatışmalar meydana gelmiştir. Kürt aşiretleri sorunu Simko Ağa isyanıyla en üst noktaya ulaşmıştır. İran'ın Türkiye sınırındaki bölgede ayaklanan Simko Ağa Ermenilere karşı da savaştığından Kazım Karabekir Paşa tarafından da desteklenmiştir. Bu destek ile 1919-1922 döneminde bölgenin denetimi Simko Ağa'nın elindedir. İran Türkiye'nin desteğini çektiği Ağustos 1922'de isyanı bastırmayı başarmıştır.

5. Toprak Talebi: Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin doğusundaki bir bölgeyi İran talep etmiştir. İngiltere aracılığıyla iletilen bu talep konferans gündemine alınmasa da Türkiye'de İran'a karşı olumsuz bir havaya neden olmuştur. Rıza Han iktidarı ele geçirince toprak talebi konusu ortadan kalkmıştır.

Gerçekte İran ile Türkiye arasında bir egemenlik sorunu bulunmamıştır. Dönemin İran hükümeti 1919 anlaşmasını onaylatmak isteyen İngiltere'den taviz koparmak için bu talebi ortaya atmıştır. İran belirtilen ilk dört nedenden dolayı Ankara hükümetiyle ilişki kurma gereksinimi duymamıştır. 1922'de ilişkinin kurulmasından sonra ise yakınlaşma sağlanamamıştır. Hatta bu süreçte krizlerde yaşanmıştır. İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerde 1926'ya kadar dikkate değer bir iyileşme olmamıştır.

Türkiye-İran ilişkilerinin son iki yüzyıllık tarihine bakıldığında Türkiye açısından dört temel tehdit algılaması olduğu görülmektedir:

1. İki ülke arasındaki sınırın Türkiye aleyhine kullanılması,
2. İran'ın Kürtlere yönelik politikası,
3. İran'ın büyük devletlerle (Rusya/SSCB ve İngiltere/ABD) ile ilişkileri; bağımsızlığını yitirip bu güçlerin yörüngesine girmesi, işgal ve/veya destabilize edilmesi sonucu İran'da merkezi otoritenin çökmesi ya da İran'ın parçalanması

halinde Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesi ya da bağımsız bir Kürt devleti kurulması olasılığı,

4. İran'ın (1960'ların ikinci yarısından itibaren başlayan) bölgesel hegemonya arayışı.[185]

2.2.5 Sünni - Şii Çatışması

Osmanlı Devleti ile İran yönetimi arasındaki çatışmanın temelinde dinsel çatışma bulunmuştur. 1501'de Tebriz'i başkent yapan Şah İsmail'in Safevi Devleti'yle Osmanlılar arasında 1639'a kadar süren mücadelede sorunun kaynağı İstanbul'un Sünni İslam'ı, Tebriz'in Alevi-Şii İslam'ı temsil ediyor olmasıdır. Ancak bu farklılık da altyapı farklılığından kaynaklanmıştır. Osmanlılar İstanbul'un fethinden sonra yarı göçebe üretim biçiminden yerleşik yapıya geçerken, Safeviler yarı göçebe yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Aslında Safevi Devleti'ni kuranlar da Osmanlı Devleti'nin bu değişiminden hoşnut olmayan genelde Orta Anadolu'da yaşayan yarı göçebe Alevilerdir. Buradaki Sünnilik-Alevilik çatışması yerleşiklik-göçebelik çatışmasıyla örtüşmüştür. Sünnilik yerleşik üretim biçiminin hiyerarşik ihtiyaçlarına yanıt verirken, Alevilik yarı göçebe üretim biçiminin sade ihtiyaçlarına yanıt vermiştir. Safevi Devleti'ndeki dönüşüm ise 17. yüzyılın ilk yarısında sonuçlanmıştır. Başat üretim biçimi yerleşiklik olduğunda hanedanın mezhebi Alevilik'ten Şiiliğe dönüşmüştür. Çünkü Şiilik de Sünnilik gibi yerleşik üretim biçimiyle ilişkilidir. Buna rağmen Avrupa'daki din savaşlarına benzeyen bu dönem sürekli bir soğukluğa neden olmuştur.

2.3 1919 - 1938 DÖNEMİ TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

Milli mücadele döneminde ve ondan sonraki dönemde Türkiye'nin doğulu devletlerle ilişkilerini Misak-ı Milli'de belirtilen amaçlara ve ilkelere göre değerlendirmek gerekmektedir. Misak-ı Milli'nin ana ilkesi Türk unsurunun

---

[185] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 4 - 5 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

çoğunlukta olduğu yerlerde milli bir Türk devleti[186] kurmaktır. Buna göre bir anlamda Osmanlı Devleti'nin varisi olan yeni Türkiye devleti Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca idaresi altında olan Arap devletleri üstündeki iddialarından vazgeçmiştir. Türkiye'nin bu devletlerle ilişkilerinin dostça olmaması için bir neden bulunmamaktadır. Ayrıca bu nedenle başlangıçta Türkiye'nin eskiden beri bağımsız olan İran ile bir çıkar çatışması[187] söz konusu değildir.

Türkiye bu dönemde İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için manevi yardımda bulunmak[188] yönünde bir politika izlemiştir. Bunun nedeni de İran'ın parçalanması ile bölgede yaşanacak kaos ortamından ya da dış güçlerin (İngiltere ve SSCB) müdahalesinden çekinmesidir. Bu nedenle de Rıza Şah'a karşı olumlu yaklaşmayı tercih etmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin İran'da da cumhuriyet ilan edilmesi için gösterdiği çabayı bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Ocak-Nisan 1924 döneminde İran'da da Türkiye'deki gibi mevcut yönetimden kurtularak, cumhuriyet ilan etme fikri yoğun bir tartışmaya konu olmuştur. Türkçe kaynaklarda çok yer almasa da bu konuda Türkiye'nin de aktif bir moral desteği[189] olmuştur. Rıza Han ve yandaşlarının başlattığı hareket tam başarıya ulaşacakken, son anda din adamlarının cumhuriyet düşüncesine, daha çok da Rıza Han'ın cumhurbaşkanlığına karşı çıkan muhalefete katılmasıyla bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ancak Türkiye-İran ilişkilerinde 20. yüzyılın başında Türk ve Fars ayrımı kendini göstermeye başlamıştır. İran'da 1924'te Fars kimliğini ön plana çıkaran Fars milliyetçisi Rıza Han Pehlevi iktidar olmuştur. Aynı dönemde Türkiye'de Türk

---

[186] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 95

[187] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 95

[188] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[189] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

kimliğini esas alan Türkiye Cumhuriyeti[190] kurulmuştur. Rıza Han Atatürk'ün Türkiye'deki çağdaşlaşma projesini desteklese de Türkiye Cumhuriyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti geleneğinin devamı olduğu ve Pantürkist yapıda olduğu düşüncesi nedeniyle[191] ciddi biçimde çekinmiştir. Bu nedenle ülke içinde Türk karşıtı politikalar izlenmiştir.

İran'da yoğun Türk nüfusu bulunmasına karşın kültürel üretimin ve devletin resmi dilinin Farsça olması Fars merkezli bir yapılanmaya neden olmuştur. İran tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği çerçevesinde kendini tanımlamıştır. Bu durum Türkiye ve İran arasında tarihi köklere dayanan, etnik, kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran ancak aynı coğrafi alanı içeren iki farklı kültürel havzanın[192] oluşmasına neden olmuştur. İran, Fars ve Şia merkezli bir kültürel havza tanımlaması yaparken Türkiye, Türk kültürü merkezli bir kültürel havza tanımlaması yapmıştır. Bu durum iki devletin hegemonya mücadelesini hem derinleştirmiş hem de ekonomik ve siyasi durumun ötesinde yeni bir boyutun oluşmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde biri olumlu biri olumsuz iki konu gündemdedir. Olumsuz olan konu sınır sorunuyken, olumlu olan ise Türkiye ve İran'daki yeni rejimlerin benzerlik göstermesidir. Sınır sorunu 1932'de çözüldükten sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler altın yılları[193] oluşturacaktır. Türkiye ve İran ilişkilerinde benzeri görülmeyen bu dönem 1937'de Sadabat Paktı ile zirveye ulaşacaktır.

2.3.1 İran'da Rıza Pehlevi Öncesi Genel Durum

1907 anlaşmasıyla İran üç nüfuz bölgesine ayrılmıştır. Ülke İngilizler, Ruslar ve İranlılar arasında paylaştırılmıştır. Buradaki iki yabancı devletten biri olan Çarlık

---

[190] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler **" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 5
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[191] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[192] Arif Keskin; a.g.m s.5

[193] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 357

Rusya'nın İran üzerindeki etkisi 1917'de çok zayıflamıştır. Bu durumdan yararlanacak olan diğer devlet olan İngiltere 9 Ağustos 1919'da İran'ı tamamen kendi nüfuzu altına alabilmek için İran'a bir anlaşma imzalatmıştır. Ancak İran'da meclise egemen olan milliyetçiler bu anlaşmayı onaylamamıştır. İngiltere ise bu anlaşmayı zorla uygulatma gücünü[194] kendinde bulamamıştır.

İngiltere'ye karşı yeniden denge kurmak isteyen İran, SSCB'ye yakınlaşmış ve iki ülke arasında 26 Şubat 1921'de Moskova'da bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. SSCB anlaşmanın 6. maddesiyle "İran'ı bir başka devletin (İngiltere'nin) işgal etmesi veya Sovyetlere karşı İran'da askeri güç bulundurması durumunda" İran'a müdahale etmek hakkını[195] kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İran'ın kuzey eyaletlerinde çıkan ayrılıkçı hareketler İran'ın SSCB'ye yakınlaşmasındaki bir diğer etkendir. Bu ayrılıkçı hareketlere yapılan yardımın durdurulması konusunda SSCB ve İran anlaşmıştır. Böylece İran kısa sürede otoritesini ülke geneline yaygınlaştırmıştır.

18. yüzyıldan beri İran'a hakim olan Türkmen Kaçar hanedanının otoritesi bu süreçte zayıflamış ve seçimle gelen hükümetler iktidarın fiili sahibi olmaya başlamıştır. Ülkedeki tek disiplinli askeri birlik olan Kazak alayının komutanı Rıza Han[196] 21 Şubat 1921'de Savunma Bakanı olmuş ve hükümetler içinde güç odağı olmayı başarmıştır. Rıza Han 1923'te bir darbeyle başbakan olmuş ve fiili iktidarı tamamen ele geçirmiştir.

2.3.2 İran'da Rıza Pehlevi'nin İktidara Gelişi

1. Dünya Savaşı sırasında İran tahtında 1779'da iktidar olan Kaçar hanedanlığı vardır. Rusya'da ihtilal çıkıp, İran Azerbaycan'ındaki Rusya güçleri tamamen dağılınca o bölgeyi Osmanlı orduları ele geçirmiş ve Kazım Karabekir Paşa karargahını Tebriz'de kurmuştur. Savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesinden sonra Şeyh Muhammed Hıyabani Tebriz'de "Azerbaycan Sosyal

[194] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 206
[195] Baskın Oran; a.g.e s. 206
[196] Baskın Oran; a.g.e s. 206

Demokrat" partisini[197] kurup, 1920'de Tebriz'de "Azadistan" cumhuriyetini ilan etmiştir.

1.Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler İran'ın merkezi hükümetinin otoritesini zayıflatmış, devletin egemenliğini tehlikeye sokmuş ve ekonomisine büyük zarar vermiştir. Kaçar hükümdarı Ahmed Şah Tahran'daki sarayında hüküm sürse de ülkede otoriteyi güneyde İngiltere ve kuzeyde Rusya olmak üzere iki işgalci devlet[198] sağlamıştır. 1917'deki devrimin ardından Rus askerlerinin çekilmesiyle Rus tehdidi geçici olarak ortadan kalkmıştır. Yabancı orduların varlığının merkezi hükümetin otoritesi üstündeki kısıtlamaları çok büyük orandadır ve yeni bir aşiretçilik dalgasına ve taşrada Tahran'dan kopuşa kadar[199] ülkeye egemen olan yabancı etkisini azaltmaya dönük bir siyasi hareket başlatmıştır.

Petrol çıkarlarını korumaya ve yeni Bolşevizm tehdidini durdurmaya kararlı olan İngiltere, 1918'den 1921'e kadar İran'da zaten fazla olan rolünü giderek arttırmıştır. Tahran'daki hükümet ancak İngiliz desteğiyle[200] varlığını sürdürmüştür. İngiliz askeri ve idari danışmanları İran'ın ordusundan geri kalanını düzene sokmaya ve ülkedeki çeşitli siyasi fraksiyonları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır. İngiltere özel danışma ayrıcalıklarına karşılık İran'a kredi açmayı önerince bazı şehirlerde yabancı karşıtı gösteriler başlamış[201], zaten etkisiz ve İngiliz yanlısı görünen hükümete duyulan hoşnutsuzluk gittikçe artmıştır. Bu kaos durumu sonunda kararlı bir komutanın eylemleriyle son bulmuştur.

Anadolu'da süren Türk kurtuluş hareketinin görüşüleceği Londra Konferansı'nın başladığı 21 Şubat 1921'de İran'da Rıza Han emrindeki Kazak Tugayı ile darbe yaparak var olan yönetimi devirmiştir. Kazak Tugayı'nda albay olan Rıza Han 21 Şubat 1921'de 3 bin kişilik bir birlikle Tahran'a girerek bazı ileri gelen

---

[197] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 306

[198] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 208

[199] William Cleveland; a.g.e s. 208

[200] William Cleveland; a.g.e s. 208

[201] William Cleveland; a.g.e s. 208

politikacıları tutuklamış ve şahtan genç sivil reformcu[202] Seyyid Rıza Tabatabai'yi başbakan olarak atamasını istemiştir. Şah bu talebi kabul etmiş ve Seyyid Rıza yeni bir kabine kurarak Rıza Han'ı ordu komutanı yapmıştır. Rıza Han mayısta Seyyid Rıza'yı istifaya zorlamış ve dört yıl boyunca gittikçe büyük bir güce ulaşmıştır. 1923'te İran Harbiye Bakanı Ahmet Rıza Han hükümet darbesi ile yönetimi ve başbakanlığı ele geçirmiştir. Rıza Han'ın gerçekleştirdiği milliyetçi darbe[203] sonucunda İngiltere ve Rusya'nın ekonomik yayılmacılığına karşı yeni bir hükümet kurulmuştur. Taşraya bir düzen verilmesi gerektiğini gören meclis, ordunun bütçesini arttırmıştır. Rıza Han böylece ordu mevcudunu arttırmış, silahlarını modernleştirmiş ve ordunun isyancı aşiretlerle mücadele etmesini sağlamıştır.

Azadistan cumhuriyeti de o dönemde İran Harbiye Bakanı olan Rıza Han tarafından ortadan kaldırılıp bölge yeniden İran'ın egemenliği altına sokulmuştur. Rıza Han 1925'te Kaçar hanedanlığına son vererek İran'da Pehlevi hanedanlığını başlatmıştır. 1925 yılında önemli muhalefet bölgeleri bastırılmış ve Rıza Şah (Han) sevilmese de saygı gören bir milli kahraman[204] haline gelmiştir.

Rıza Han'ın otoritesi askeri alanla sınırlı değildir. 1923'te başbakan olmuş, daha sonra Ahmed Şah'a bir Avrupa tatilinin kendisine iyi geleceğini telkin etmiştir[205]. Şah bu üstü pek de kapalı olmayan tehdidi anlayarak dönmemek üzere Paris'e gitmiştir. Rıza Han iki yıl sonra ise meclisi Kaçar hanedanını tahttan indirmeye ve bir kurucu meclis kurmaya ikna etmiştir. İran Şahı Ahmet'in yurtdışında bulunduğu sırada Ekim 1925'te Şah Ahmet'i tahttan indirmiştir. Bu yeni meclis 1925'te toplanıp dünyanın en yaşlı monarşisini[206] Rıza Han'a ve ailesine teslim etmeye karar vermiştir. Bir başka askeri komutan şehinşah olmuştur. İran Meclisi Aralık 1925'te Ahmet Rıza Han'ı İran Şehinşahı ilan etmiştir. Aralık 1925'te krallığını ilan eden Rıza Han 22 Nisan 1926'da Türkiye ile güvenlik ve dostluk anlaşması imzalamış ve 26 Nisan 1926'da Rıza Şah Pehlevi adıyla tahta çıkmıştır.

---

[202] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa:209

[203] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 77

[204] William Cleveland; a.g.e. s. 209

[205] William Cleveland; a.g.e. s. 209

[206] William Cleveland; a.g.e s. 209

Böylece Kaçar ailesinin İran'daki egemenliğine de son vermiştir. 1926'da Pehlevi hanedanının sadece 53 yıl sürecek iktidarı[207] bu biçimde başlamıştır.

Köylü bir Fars ailenin çocuğu olan Rıza Han'ın[208] yeni kurduğu hanedana koyduğu Pehlevi adı eski Pers kabilelerinden birinin adı olup Rıza Han'ın milliyetçiliğinin bir işaretidir. Kendine sadık bir ordu kurduktan sonra " Çarşı " ile büyük toprak sahiplerinin desteğini alan Rıza Han Türkiye benzeri reformlarla[209] tam bağımsız çağdaş bir ulus devlet kurmaya çalışmıştır. Rıza Pehlevi'nin bu hükümet ve monarşi darbeleri ile amacı örnek aldığı Atatürk gibi İran'da geniş ve köklü reformlar[210] ile ülkeyi batılılaştırmaktır. Gerçekten de İran'da bu amaçla birçok reform ve batılaşma hareketi yapılmıştır. Pehlevi din adamlarının etkisini azaltamamakla birlikte özellikle eğitim alanında[211] birçok yenilik yapmıştır. Eğitim sistemine vatanseverlik, milliyetçilik ve batılı düşüncenin yerleşmesini[212] sağlamıştır. Orduyu düzenleyerek disiplinli bir hale getirmiştir. Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Ekonomik alanda devlet müdahalesine önem vermiştir. Atatürk ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurmuştur.

Rıza Şah hedeflerini Atatürk kadar açık olarak dile getirmese de İran'da gerçekleştirmek istediği reformlar Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı reformlardan farklı değildir. Gerçekten de Rıza Şah programlarından çoğunu doğrudan doğruya Kemalist devrimlerden almıştır. İkisi sık sık birbirlerine benzetilse de Rıza Şah'ın geçmişi ve siyasi tutumu Atatürk'ten çok 19. yüzyıl Mısır'ının Mehmet Ali'sine[213] benzemektedir. 1878'de Mazandaran'da Türkçe konuşan bir ailenin çocuğu olarak doğan Rıza Şah fazla bir eğitim görmemiş ve genç yaşta Kazak Tugayı'na katılmıştır. Biraz Rusça öğrenmiş olabilirdi ancak herhangi bir Avrupa dili[214]

---

[207] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 209
[208] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 359
[209] Baskın Oran; a.g.e s. 359
[210] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 209
[211] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 209
[212] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 209
[213] William Cleveland; a.g.e s. 209
[214] William Cleveland; a.g.e s. 209

bilmemektedir ve orduda albaylığa kadar yükselmiştir. Uzun boyu ve mağrur havası kendisinin başarılı bir subay ve sert bir otokrat[215] haline gelmesine yardım etmiştir.

Rıza Han ülke içinde hem ulemanın sosyo ekonomik etkinliğini azaltmaya hem de Farslaştırma politikasını[216] uygulamaya çalışırken, dışarıda da hem kapitülasyonlardan kurtulmaya hem de İngiltere ve SSCB arasında denge politikası izlemeye[217] çalışmıştır. 1928'de kapitülasyonları kaldırmayı başaran Rıza Şah içerde de ulemanın muhalefetini sindirmeyi başarmıştır. Bu başarılardan güven duyan şah 1930'ların ortalarından itibaren Nazi Almanyası'nı İran üzerinde geleneksel etkiye sahip İngiltere ve SSCB karşısında bir denge unsuru[218] olarak kullanmak için çalışmaya başlamıştır. Almanya ile başlayan yakınlaşma İkinci Dünya Savaşı'na girildiğinde her alanda yoğunlaşmıştır. Bu politika sonucunda İran, Ağustos 1941'de iki ülkenin (İngiltere ve SSCB) işgaline uğramış ve şah tahtı oğluna bırakmak zorunda kalmıştır.

Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk Nisan 1920'de yeni rejimi kurmak için çalışmaya başlamışsa, İran'da da Şubat 1921'de Savunma Bakanı olan Rıza Han da benzer nitelikte yeni rejime geçiş çalışmalarına başlamıştır. İki yeni rejimin de ortak bir amacı vardır: Batılı kurum ve kurallarla çağdaş ve tam bağımsız bir ulus devlet yaratmak. Resmi ideolojileri (din yerine milliyetçilik) ve iç (geleneksel ekonomik sınıflar) ve dış (İngiltere) düşmanları[219] aynı olan devletlerin birbirine bakışı gayet olumludur.

Tarihsel ve sosyo-ekonomik nedenlerle Rıza Han'ın önündeki engeller Mustafa Kemal Atatürk'ün önündeki engellerden daha büyüktür. Bu yüzden Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı reformlar Rıza Han için psikolojik destek[220]

---

[215] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 209
[216] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 359
[217] Baskın Oran; a.g.e s. 359
[218] Baskın Oran; a.g.e s. 359
[219] Baskın Oran; a.g.e s. 357
[220] Baskın Oran; a.g.e s. 357

olmuş ve kendi ülkesinde benzer reformlar yapmak istemiştir. Rıza Han'ın İran'ı için Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'si model oluşturmaktadır.

Türk modelinin ilk önemli etkisi cumhuriyet[221] ile kendisini göstermiştir. Türkiye'de cumhuriyetin ilanı İran'da büyük etkiye neden olmuştur. Türkiye'de cumhuriyet ilan edilmesinden bir gün önce, 28 Ekim 1923'de, Rıza Han da İran'ın başbakanı olmuştur. Bu tarihten sonra Türk hükümeti İran'da da saltanatın kaldırılması ve yerine cumhuriyet kurulması isteğini gizlice dile getirmeye başlamıştır. İran'da da aynı değişimin yaşanması gündeme gelmiştir. Türk basınında da İran'da cumhuriyete geçilmesinin olumlu olacağını belirten yazılar yayımlanmıştır. Bu konuda ilk işaret 20 Ocak 1924'te bir İstanbul gazetesinin (Vakit)[222] İran'da cumhuriyet ilan edilmesini tavsiye eden yazısıyla görülmüştür. Bu yazı Rıza Han'ı destekleyen Tahran basınında büyük ilgi görmüş ve İran'da da cumhuriyet ilan edilmesini konu edinen yazılar İran gazetelerinde bir anda artmaya başlamıştır. Rıza Han'ın da desteğiyle basın monarşiye ve o sırada Avrupa'da yaşamakta olan Ahmet Şah'a yönelik yayınlara başlamıştır. İran basınında Ahmed Şah'ı eleştiren ve Rıza Han'ın cumhurbaşkanlığını destekleyen haber ve yazılar şubat ayına gelindiğinde iyice yaygınlık ve yoğunluk kazanmıştır. Bunun yanı sıra çeşitli illerde cumhuriyet komiteleri[223] kurulmuş, Tahran'a destek telgrafları yağmaya başlamıştır. Aynı biçimde taşrada, Ahmet Şah'ı protesto için esnaf pazarları kapatma eylemleri yapmaya başlamıştır.

Rıza Han kendi iradesini doğrudan ortaya koymak için şubat ayının sonlarına kadar beklemeyi tercih etmiştir. Bu tarihten sonra cumhuriyet kampanyası[224] resmen başlamıştır. Şubat ayı sonunda kendisini destekleyen milletvekilleriyle bir toplantı yaparak, cumhuriyet ilanı için gereken anayasa değişikliğini görüşmüştür. Rıza

---

[221] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 357

[222] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[223] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[224] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

Han'a göre, 21 Mart'taki Nevruz'dan önce gerekli değişiklik yapılmalıdır. Bu sayede Nevruz günü yapılacak resmi kabul ve törenlerde Ahmet Şah yer alamayacaktır. Şubat ayında yeni çalışma dönemine girmiş olan mecliste ise cumhuriyet yanlıları başlangıçta çoğunlukta gözükmektedirler. Ancak mecliste rakip gruplar arasında bazı milletvekillerinin statüsü nedeniyle başlayan tartışma sırasında cumhuriyet yanlılarının yaptıkları hatalar[225] (sertlik hareketleri gibi) olayı kısa zamanda büyütmüştür. Mart ayında Meclis çalışamaz hale[226] gelmiştir. Ayrıca olay sokağa da yansımıştır. Cumhuriyet yanlılarına karşı olan gruplar meclis önünde gösteriler yapmaya[227] başlamışlardır.

Türk hükümeti Türk basınında yer alan haber ve yazılarla İran'da cumhuriyet ilanına verdiği desteği[228] sürdürmekte ve duyacağı memnuniyeti her fırsatta dile getirmektedir. Türkiye'nin bu desteğinin iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi Türk devriminin diğer İslam ülkelerine de model olması, ikincisi de İran'ı yabancı devletlerin etkisinden çıkmış, bağımsız bir ülke olarak görme isteğidir. Bu girişime aktif olarak destek veren ikinci ülke ise SSCB'dir. İngilizler ise bu girişimden SSCB'nin işine yarayacağı gerekçesiyle oldukça tedirgindiler. Ancak İran'ın içişlerine müdahale ediyor durumuna düşmemek için temkinli davranmakta, karşı çıkışlarını Rıza Han'a ve kamuoyuna[229] doğrudan belirtmemişlerdir.

Bu girişiminde Rıza Han'ı ordunun önemli bir bölümüyle meclisin çoğunluğu desteklemiştir. Ancak muhalifler de bulunmuştur. Siyasi ve askeri kesimlerde bu fikre karşı çıkanlar monarşi taraftarı olmaktan çok, tüm gücü elinde toplayan Rıza

---

[225] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[226] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[227] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[228] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[229] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

Han'ın diktatörlüğünden çekinmişlerdir. Hatta ilginç bir paradoks olarak, kurmay subaylar ve milletvekillerinden cumhuriyet fikrine karşı olanlar arasında 'Demokratlar' (yani Türkiye ve Mustafa Kemal yanlıları)[230] çoğunluğu oluşturmuşlardır. Öncelikle Mustafa Kemal Atatürk Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa aracılığıyla bu görüşünü Rıza Han'a ileterek, cumhuriyet ilan etmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa birkaç defa Rıza Han'ı ziyaret ederek kendisini teşvik etmek için uğraşmış ve Rıza Han'ın cumhuriyete sıcak baktığını görmüştür. Rıza Han ikna olmuş görünmektedir. Türk hükümeti de bir beklenti içine girmiştir.

Kemalist nitelikteki İranlı aydınlar da Türk modelinin taklidi için lobi faaliyetinde bulunmuşlardır. Ancak muhtemel görülen cumhuriyetin ilanı Türkiye'den kaynaklanan nedenlerle gerçekleşememiştir. Çünkü İran'da rejimin niteliği ile ilgili tartışmalar şiddetlenirken Türkiye'de hilafet kaldırılmıştır. 1924'te Türkiye'de hilafetin kaldırılması İran'daki gerici kesim tarafından iyi karşılanmamış ve bu olay Türkiye-İran ilişkilerinin dostane olmasını bir süre için önlemiştir. İran uleması bu durumun cumhuriyetin kaçınılmaz bir sonucu olduğuna inandığından endişeye kapılmıştır. Bu olayın İran'da duyulmasından itibaren müçtehitler, cumhuriyet ilanının İran'da da din karşıtı politikalara neden olacağı düşüncesiyle, Rıza Han'ın girişimine karşı çıkmaya başlamışlardır. Onların muhalefete geçmesiyle sokak gösterileri daha da artmıştır. Artık Nevruz'dan önce cumhuriyet ilan etme olanağı kalmamıştır. 20 Mart'ta da meclis toplanamamıştır. 22 Mart'ta ise Rıza Han'ın meclise girebilmek için beş bin kişilik bir kalabalığa ateş açtırması[231] girişimin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Rıza Han eleştiriler karşısında Tahran'ı terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Büyük bir otorite ve prestij kaybı yaşamaktadır. Rıza Han dini merkez olan Kum kentine giderek[232] müçtehitlerle

---

[230] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[231] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[232] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

görüşmüştür. 1 Nisan 1924'te de Rıza Han Kum'a giderek yayınladığı bildiride cumhuriyete karşı olduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır.

Rıza Han başbakan olduktan sonra Türkiye'ye yeni bir büyükelçi göndermek istemiştir. Ocak 1924'te bu göreve Seyyid Tabatabai atanmıştır. Atanışı sorunlu olan eski büyükelçi İshak Han Mufakhammüddevle'nin gidişi de sorun olmuştur. O dönem çoğu yabancı diplomat gibi çoğunlukla İstanbul'da oturan İshak Han[233], nisan ayı sonunda Türkiye'den ayrılırken, veda etmek için uğradığı İngiliz elçisine "Türk zihniyetini anlayamadığını[234]" söyleyip, Kurtuluş Savaşı boyunca İran ve Afganistan'a gösterilen özel dostluk ve itibarın artık kalmadığından dert yanmıştır. Ağustos'ta Ankara ziyaretinde karşılaştığı zorluklardan bahsetmiştir. Ayrıca, hilafetin kaldırılmasını ve hanedan ailesinin sınır dışı edilmesini[235] eleştirmiştir. İshak Han Mustafa Kemal'le karşılaşmamak için yerine atanan büyükelçi Seyyid Tabatabai'yi beklemeden İstanbul'u terk etme kararı almıştır.

İlginç bir durumdur ki, yeni büyükelçi Tabatabai'nin göreve başlayışı da olaylı olmuştur. Şeyh Sadık Han Tabatabai bir seyyid ve din adamıdır ve yaşamının belli bir dönemini bir İran meşrutiyetçisi olarak İstanbul'da geçirmiştir. Türkiye'ye ancak Eylül 1924'te gelebilmiştir. Kasım ayında güven mektubunu sunmak için Ankara'ya geldiğinde (muhtemelen kendisine bir din adamının büyükelçi olarak gönderilmesi nedeniyle[236]) Atatürk'ün tepkisine neden olmuştur. Zaten 17 Kasım'da yapılan kabul töreninde yaptığı konuşmada Tabatabai İslami temalara bol bol yer verirken, Mustafa Kemal Atatürk'ün kısa ve yalın konuşmasında hiç bir İslami tema

---

[233] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[234] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[235] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[236] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

kullanmaması[237] yabancı gözlemcilerin dikkatini çekmiştir. Türk hükümetinin (İran'da cumhuriyet ilan edilemediği, henüz Musul meselesinin çözülmediği ve Şeyh Sait isyanının yeni bittiği[238]) bu dönemde Rıza Han'la ilgili bir takım kuşkular içerisinde olduğu görülmektedir. Zaten yeni İran elçisi Tabatabai göreve başladığında Türk hükümetinin çeşitli sebeplerle Rıza Han'dan şüphelendiğini fark etmiş ve bunları gidermeye çalışmıştır.

Bu kapsamda İngiliz elçisine belirttiği gibi, Ankara'ya ilk ziyaretinde (Kasım 1924) ayrıntılı açıklamada bulunmak için Tevfik Rüştü Aras'la beş saatlik bir görüşme[239] yapmıştır. Ona göre bu çabasının olumlu bir etkisi olmuştur. Tevfik Rüştü Aras, Muhittin Paşa'dan gelen raporların da olumlu olduğunu belirtmiş ve konuyu tekrar gözden geçireceğine dair söz vermiştir. Ancak bir süre sonra Tevfik Rüştü Aras ani bir kararla durumu yerinde incelemesi ve rapor etmesi için Tahran'a bir heyet gönderme kararı almıştır. Ancak konuyu kendi hükümetinden öğrenen Tabatabai'nin itirazı ve ikna çabası[240] sonunda, Tevfik Rüştü Aras bu girişimin hatalı olduğunu kabul ederek konuyu tekrar gözden geçireceğini belirtmiştir. Ekim ayında görüştüklerinde ise Tevfik Rüştü Aras meseleyi yeniden gözden geçirdiğini ve Türk hükümetinin Rıza Han'la dostluk siyaseti izlemeye karar verdiğini söylemiştir. Bu amaçla yakın tarihte bir mülakat vermiş ve bu mülakat aracılığıyla fırsat yaratarak mevcut İran hükümeti hakkında dostça sözler söylemiştir.

Tevfik Rüştü Aras'ın Tabatabai'ye söyledikleri doğru çıkmıştır. Önceden planlanan biçimde, 15 Ekim 1925'de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Tevfik Rüştü Aras'ın Türkiye-İran ilişkileri üzerine bir mülakatı yayınlanmıştır. Ancak Tevfik Rüştü'nün iyi niyetle, destek çıkmak için söyledikleri İranlıların hoşuna gitmemiş ve

---

[237] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[238] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[239] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[240] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

bunlar İran'ı küçümsemek, yukardan bakmak olarak değerlendirilmiştir. Tabatabai'ye göre Tevfik Rüştü Aras kaş yapayım derken göz çıkarmıştır[241].

31 Ekim 1925'te İran Meclisi Kaçar hanedanını son verince Ankara yeni bir bekleyiş[242] içine girmiştir. Yeni rejimin ne olacağı henüz belli değildir ve Rıza Han'ın şah ilan edileceği duyumları[243] alınmıştır. Yeni büyükelçi Memduh Şevket Esendal Ağustos sonunda Türkiye'den ayrıldığında güven mektubu Ahmet Şah'a hitaben yazılmıştır. Ancak yeni büyükelçi güven mektubunu sunamadan da Ahmet Şah iktidardan düşmüştür. Büyükelçiliğinin resmiyet kazanabilmesi için yeni bir güven mektubuna ihtiyaç bulunmuştur. Memduh Şevket Esendal bir yandan yeni güven mektubunu beklerken, bir yandan da Tahran'daki gelişmeleri izlemiştir.

1925'te Muhittin Paşa yerine Tahran Büyükelçiliğine atanan Memduh Şevket Esendal aracılığıyla[244] Rıza Han'a Türkiye'nin İran'da cumhuriyetin olmasından memnun olacağı ilan edilmiş ancak Aralık 1925'te Kaçar hanedanı yerine Pehlevi hanedanı kurulmuş ve konu kapanmıştır. Buna karşın yeni şah Rıza Pehlevi Memduh Şevket Esendal'ı kabul ettiğinde Türkiye gibi cumhuriyete geçmek istediğini ancak buna gücünün yetmediğini ve bu yüzden Şah olmak zorunda bırakıldığını[245] açıklamıştır. Bu konuşma Türkiye'nin bu dönemde İran üzerindeki etkisinin en önemli işaretidir.

Sonunda Kurucu Meclis toplanmış ve 12 Aralık'ta Rıza Han'ı Şah ilan etmiştir[246]. Memduh Şevket Esendal'ın uyarılarına karşın Türk hükümeti günler

---

[241] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[242] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[243] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[244] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 358

[245] Baskın Oran; a.g.e s. 358

[246] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

geçmesine rağmen yeni rejime ilişkin herhangi bir mesaj göndermemiştir. Türk hükümeti kırgınlığını hissettirmek istemiştir. Şah Rıza Pehlevi 27 Aralık günü Memduh Şevket Bey'i kabul ederek neden cumhuriyet ilan edememiş olduğunu anlatmış ve Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini belirtmiştir. Ayrıca Saray Nazırı da, " henüz Gazi Paşa hazretlerinden tebrik telgrafı almadıklarını ve Mart'ta taç giyme töreninde Ankara'dan bir heyet gönderilmesi ile iki devlet arasındaki iyi ilişkileri teyid edebileceğini " belirtmiştir. Bu gelişmeden sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 5 Ocak 1926'da, Rıza Şah'a bir tebrik telgrafı[247] göndermiştir.

Bu sırada Memduh Şevket Esendal'ın güven mektubunu sunması geciktikçe gecikmiştir. Şah'ın resmi tahta geçme töreninin Nisan ya da Mayıs aylarında yapılması[248] beklenmiştir. Sonunda Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 26 Ocak 1926'ta Rıza Şah'a bir telgraf çekerek, güven mektubu sunuluncaya kadar Memduh Şevket'i büyükelçi olarak tanımasını[249] rica etmiştir. Bu rica Rıza Şah tarafından kabul edilmiş ve Memduh Şevket Bey yapılan kabul töreniyle- güven mektubu olmadan- görevine resmen başlamıştır.

Bu güçlü etkiye karşın hilafetin kaldırılması İran'da ulemanın temsil ettiği önemli bir kesimin Türkiye'ye ve Rıza Han'ın Türkiye'yle kuracağı ilişkiye sıcak bakmamasına neden olmuştur. Söz konusu muhalif kesim özellikle ilişkilerin ilk on yılında etkisini göstermiştir. Muhalefete rağmen Türkiye'nin model ülke konumu İran yönetimi ve aydınları için bir tür hayranlık olarak devam etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün geniş nitelikteki devrimleri dışında bu hayranlığı besleyen birçok küçük olay[250] da vardır. 1926'da şahın taç giyme töreni sırasında Mustafa Kemal

---

[247] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[248] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[249] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[250] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 358

Atatürk'ün mesajını ve hediyesini ileten Türk pilotların etkileyici gösterisi[251] buna iyi bir örnektir. Buna rağmen sınır sorununun 1932'ye kadar çözülememesi ilişkilerin ilerlemesini engellemiştir.

Rıza Han reformcu bir devlet adamı olarak görülmekle birlikte mevcut sistemi tamamen değiştirmek yerine kısmi bir değişiklik yapmıştır. Haklı olarak reformcu kimliğine sahip olmakla beraber reform alanında seçicidir ve reformları mevcut siyasi düzeni yeniden yapılandırmaya dönük değildir. Meclis seçimlerinin düzenli olarak yapılmasına karşın Rıza Şah'ın karışıyor olması[252] seçimleri anlamsız hale getirmiştir. Meclis için seçimler yapılmaya devam etse de seçilenler Rıza Şah tarafından önceden belirlendiğinden göstermelik kalmış, 1906 anayasası ise yeniden yürürlüğe konmamıştır. Şah tüm siyasi sistemi denetimi altında tutmuş meclisi istediği yasaların çıkması için bir araç olarak kullanmıştır. Şahın kişisel yönetimi zaman zaman halkın onayını almaya dönük seçimlerle devam etmiştir. Anayasayı değiştirmek yerine olduğu gibi bırakmış ve kendisine uygun geldiğinde hiç yokmuş gibi[253] davranmıştır. Sansür, muhalif partilerin kapatılması, işçi sendikalarının yasaklanması, hoşuna gitmeyen yüksek rütbeli subayların tutuklanmaları ve zaman zaman da öldürmeleriyle kişisel gücünü arttırmıştır. Muhalefet partileri ve sendikaların kapatıldığı ülkede şaha karşı çıkan ya da çıkma olasılığı olan kişiler tutuklanmakta veya kimliği bilinmeyen kişilerce gizemli bir biçimde öldürülmektedir.

Şahın otoritesinin kurumsal temeli ordunun ve bürokrasinin tamamen kendi denetiminde olmasından kaynaklanmıştır. Şahın gücü ayrıca adam kayırmadaki becerisinden gelmiştir. Meclis 1926'da her İranlı erkeğin iki yıl askerlik yapma yasasını kabul etmiştir. 1926'da çıkarılan bir yasaya göre sayısı 200.000'i bulan ve zırhlı tugayları, hava kuvvetleri ve donanması olan ordu[254] kuran şah sağladığı yüksek maaş ve avantajlarla bu kesimi kendine bağımlı kılmıştır. Ordu ile yakın kişisel ilişkisini vurgulayarak subayları el üstünde tutmuş, onlara yüksek maaşlar

[251] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 358
[252] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 209
[253] William Cleveland; a.g.e s. 210
[254] William Cleveland; a.g.e s. 210

vermiş, onlar için Tahran'da çok lüks bir kulüp kurmuş ve düşük fiyatla arsa alabilme imkanı sunmuştur. Rıza Şah'ın merkezileştirme politikaları devlet bürokrasisinin hızla artmasına bu sayede makamlarını Pehlevi rejiminin devamlı reformlarına borçlu olan memur kadrosu[255] oluşmasına neden olmuştur. Şah'ın seçkinler üstündeki üçüncü bir gücü de sarayın himayesini istediği gibi kullanmasından kaynaklanmıştır. Hükümdarlığı sırasında Rıza Şah büyük topraklar elde etmiş ve bunların gelirini otel, kumarhane ve yardımsever vakıflar[256] kurmak için kullanmıştır. Tüm bunlar yöneticiler ve kadro gerektirdiğinden şah bu mevkileri rejimini destekleyenler arasında paylaştırmıştır. Çok kalabalık bir örgütlenme yapısı olan sivil bürokrasi de aynı biçimde kendilerine tanınan ayrıcalıklı konum sayesinde geleceklerini hanedanlığın sürmesinde görmüştür. Bunların yanında ekonomik ayrıcalıklar sağladığı yatırımcı ve rantiye sınıfının önemli bir bölümünü de kendine bağlamıştır.

Rıza Şah 20. yüzyıl siyaset sahnesinde geleneksel otoriter bir hükümdar gibi görünse de[257] aynı zamanda kendini İran'ı zorla batılılaştırma ve merkezileştirme çabalarıyla güçlendirmeye adamış bir reformcudur. Otoriter bir monarşik yapı kurmuş olan şahın reformist olarak görülmesi oluşturduğu merkezi yapının İran'ı batılı anlamda modern bir devlet yapmaya dönük olmasından ya da öyle görülmesinden kaynaklanmıştır. Aşiret liderleri üstünde devlet otoritesini kurmak için orduyu Kaçarlar'ın hayallerine bile gelmeyen bir sertlikte[258] kullanmıştır. Şah Kaçar hanedanlığı döneminde başarılamadığı için dağılmanın da önemli bir nedeni olan kabilelerin siyasi otoritelerini ellerindeki toprak miktarını kısıtlayarak ve silahlarını toplatarak ortadan kaldırmış, otoritesini tüm ülkeye egemen kılmıştır. Bu politikalar şahın hedeflerine varmasını sağlamış ancak halkın genel olarak yoksullaşmasına[259] da neden olmuştur.

[255] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 210
[256] William Cleveland; a.g.e s. 210
[257] William Cleveland; a.g.e s. 210
[258] William Cleveland; a.g.e s. 210
[259] William Cleveland; a.g.e s. 210

Türkiye'de olduğu gibi Rıza Şah'ın iktidarında da merkez unsur laikliktir. Devlet kurumlarının laikleştirilmesi en çok adalet ve hukuk alanında[260] görülmüştür. Meclis 1928'de Fransız modeline dayanan yeni medeni hukuku kabul etmiştir. Yasada kişisel statü konularında şeriat hükümleri korunsa da maddelerin çoğunda ulemanın ısrarıyla 1907'de benimsenen Ek Temel Yasaları ortadan kaldırılmıştır. Bu ek yasa şeriata aykırı yasa çıkarılmasını yasaklamıştır. Rıza Şah'ın hukuk reformları ek yasayı değiştirmemiş ancak görmezden gelmiştir[261]. Devlet mahkemeleri hiyerarşisinin kurulması ve buralarda yargıç olarak ulema yerine laik memurların geçmesiyle milli adli yaşamda ulemanın rolü daha da azalmıştır.

Bunun yanında laik bir hukuksal yapı oluşturmaya çalışan şah şeriat yasalarının yanında Fransız hukukunun da temel alındığı yeni bir kurumsal yapı oluşturmuştur. Şah 1906 anayasasını kaldırmamış olsa da oluşturduğu hukuksal yapı ile zaten onu işlevsizleştirmiştir. Ayrıca laik anlamda oluşturulan devlet hiyerarşisi içinde ulemanın rolü önemli oranda azaltılmıştır. Mahkemelere hangi davaların dinsel mahkemelerde hangi davaların yeni anlayışa göre kurulan mahkemelerde görüleceğini belirleme yetkisi tanındığından şeriat hukuku tamamen kaldırılmasa da ya by-pass edilerek[262] ya da başka tür yöntemlerle uygulama alanı oldukça daraltılmış özellikle aile hukuku (evlenme, boşanma ve miras) gibi bazı medeni hukuk konularıyla sınırlı hale gelmiştir. Yargıçların Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ya da dışarıda en az üç yıllık hukuk eğitimi veren bir üniversiteden mezun olma[263] şartını öngören 1936'daki yasal düzenlemeyle ulemalar bir ölçüde sistemin dışında bırakılmışlardır.

Rıza Şah din kurumunun mali bağımsızlığına da müdahale etmiştir. 1932'de çıkarılan bir yasayla ulemanın yerel hukuki belgeleri kaydetme hakları[264] ortadan kaldırılmış ve 1939'da devlet tüm vakıf arazilerine el koyduğunu bildirmiştir. Rıza

---

[260] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 210
[261] William Cleveland; a.g.e s. 211
[262] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 193
[263] Tayyar Arı; a.g.e s. 193
[264] William Cleveland; a.g.e s. 211

Şah'ın ulemanın toplumdaki konumuna bu saldırısıyla güçlü İran din kurumu sarsılmış[265] ama yıkılmamıştır. 1939'da tüm vakıflar devlete bağlanmış ve böylece ulemanın mali bağımsızlığına son verilmiştir.

Atatürk'ün devrimi gibi Rıza Şah'ın laiklik programı da halka batılılaşmanın dış sembollerini getirmiştir. Batılı anlamda bir modernizasyonu gerçekleştirmek isteyen şah 1928'de çıkarılan bir yasa ile erkeklerin Avrupalı gibi giyinmesini ve 1935'te ise şapka giyilmesini zorunlu kılmıştır. Uzak köylerde bir tek ortak şapka alınarak masraflar azaltılmış ve o şapkayı sadece resmi yetkililerle işi olabilecek[266] olanlar giymiştir. Rıza Şah kadınlar için de yasalar çıkarmış olmakla beraber bu alandaki politikalarının amacı onların hukuksal statülerini iyileştirmekten çok milli yaşama katılmalarını arttırmaktır. Bunun yanında kadınlara seçme hakkı verilmese de siyasal yaşama katılmaları teşvik edilmeye çalışılırken 1936'da çıkarılan bir yasa ile kadınların peçe giymeleri ve örtülü olmaları tamamen yasaklanmıştır. Bu alanda Türkiye'den bile daha ileri gidilmiştir. Bu amaçla kamu görevlilerinin eşlerinin sosyal tesislere, resmi toplantılara ve resepsiyonlara açık bir biçimde katılması teşvik edilmiştir. Kafeler ve sinemalar gibi halka açık yerlerde kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı oturmaları[267] yasaklanmıştır. Kafe ve sinemalarda cinsiyet ayrımı yapılması yasaklanmasına ve bu tür eğlence yerlerine ailelerin birlikte gitmesi özendirilmeye çalışılmasına karşın hala kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemiştir. Ancak çok eşliliğe izin veren şeriat hükümleriyle erkeklere kadınlardan daha kolay boşanma hakkı veren yasalar[268] 1928'deki medeni yasada yer almaktadır.

En başarılı reformlar eğitim alanında olmuştur. İran'ın 19. yüzyılda eğitimde sınırlı gelişme göstermesi yüzünden merkezi hükümet Rıza Şah'ın kendisinden beklediği genişletilmiş role uyum sağlamak için eğitimli yönetici eksikliği[269] yaşamıştır. Bu konunun daha önceki dönemlerde aşırı bir biçimde ihmal edilmiş olmasından kaynaklanan yetişmiş insan gücü eksiğinin neden olduğu sorunlar bu

[265] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 211
[266] William Cleveland; a.g.e s. 211
[267] William Cleveland; a.g.e s. 211
[268] William Cleveland; a.g.e s. 211
[269] William Cleveland; a.g.e s. 212

biçimde çözülmeye çalışılmıştır. Rejim bu eksikliği gidermek için eğitime daha çok fon ayırmıştır. Eğitimi teşvik için ayrılan büyük miktarlardaki fonlar ile ilk ve orta dereceli okulların sayısında kayda değer bir artış olmuştur. Bu sırada 1935'te Tahran Üniversitesi kurulmuş[270] ve bu yıldan sonra Avrupa üniversitelerinde eğitimi teşvik için devletçe yılda yüz kişiye yurtdışı bursu verilmiştir. Şah bu okulların mezun vermesiyle birlikte reformu benimseyen kişilerden kurulu bir bürokratik yapının oluşturulması[271] hedeflenmiştir. Bu bir ölçüde gerçekleştirilmiştir. Lise ve üniversite öğrencilerinin çoğu devlet hizmetine girmişler ve benzer öğrenim geçmişleri ve reformlara karşı benzer tavırları olan bir bürokratik sınıf oluşturmuşlardır. Diğer yandan dini okullar kapatılmasa da bu okullara devam edenlerin sayısında önemli oranda azalma olduğundan okullar işlevsiz kalmıştır.

Kısacası Rıza Şah İran'ı çağdaşlaştırmak ancak aslında ulemanın ulaşılmaz gücünü ve etkisini kırmak için bazı icraatlarda bulunmuştur. Bunlardan başlıcaları özet olarak şunlardır:

- 1925 - 1928 döneminde batılı devletlerin kanunlarından yararlanılarak ticaret, ceza ve medeni hukuk alanlarında yeni kanunlar hazırlanmıştır. Mahkemeler kurularak dolaylı bir biçimde de olsa dini mahkemelerin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.

- 1928'de batı tarzı giyim kanunu yürürlüğe konmuş ancak ulema bundan muaf tutulmuştur.

- Ayrıca müçtehitlik sıfatları kabul edilmiş olanlar dışında, daha önce herhangi bir sınırlama olmadığı halde, kimlerin ulema sınıfına girebileceğini belirlemek için bir seçme sınavı sistemi getirilmiştir.

- 1929'da ilk kez dini eğitim ve öğretim veren okullardaki hocalar ve öğrenciler için hükümet sınavı yapılmıştır.

---

[270] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 194

[271] Tayyar Arı; a.g.e s. 194

- 1931'de dini mahkemelerin ve mollaların yetkileri büyük oranda sınırlanmış ve bu sayede ulemanın gücü büyük oranda zayıflatılmıştır.

- 1932'de dini mahkemelerin ve dolayısıyla mollaların ellerinden belge tescil yetkileri, yani bir anlamda noterlik yetkileri alınmış, bu sayede onlara mali açıdan ağır bir darbe indirilmiştir.

-1934'te Tahran Üniversitesi kurulmuş ve burada hukuk ve ilahiyat fakülteleri (ilk adıyla İslami Araştırmalar Merkezi[272]) açılmıştır. Bu kurumların eğitim programlarını da Eğitim Bakanlığı belirlemiştir. Bu sayede ulemanın denetimindeki medreseler yanında din ve modern hukuk eğitimi veren alternatif kurumlar oluşturularak ulemanın tekelindeki hukuk ve din alanına da ciddi oranda müdahale edilmiştir.

- 1934'te Dini Vakıflar Kanunu'nun kabulü Rıza Şah'ın ulema sınıfına yöneltmiş olduğu nihai bir darbe niteliği taşımaktadır. Çünkü bu kanunla vakfı, bilinmeyen ya da ehil olmayan ya da özel bir kazanç aracı olarak kullanan vakıflara el konulmakta ve bu vakıflar gelirlerinin nasıl kullanılacağına karar verilmesi için hükümete bağlı Vakıf Dairesi'ne[273] bağlanmaktadır.

Dini vakıflara bu şekilde el konulması elbette en büyük mali kaynaklarının tehlikeye girdiğini gören mollaların tepkisine neden olmuş ancak alınan sert tedbirler bu bağlamda ciddi bir ayaklanma ya da karşı koymaya olanak ve fırsat vermemiştir. Aslında Rıza Şah'ın iktidara gelir gelmez giriştiği modernleşme icraatlarına ilk tepki İsfahanlı dini lider Hacı Ağa Nurullah tarafından gösterilmiştir. Nurullah 1927'de şahın icraatlarını protesto etmek için Kum'a büyük bir yürüyüş düzenlemiştir. Şahın sert tedbirleri üzerine destekçileri Kum'a sığınmıştır. Ancak İsfahan esnafı üç ay boyunca boykota gitmiş ve dükkanlarını açmamıştır. Bundan bir yıl sonra da Kırım'daki bir camiyi ziyarete giden Pehlevi ailesinin kadınlarının giyimlerini

---

[272] Ethem Ruhi Fığlalı; " Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi **" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 15 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[273] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 15

eleştiren Ayetullah Muhammed Taki camiden sürüklenerek çıkarılmış ve bizzat Rıza Şah tarafından tekmelenmiştir. Bu olaylarla beraber ulema her geçen gün sindirilmiş ve siyasi faaliyetlerden uzaklaştırılmıştır. Karşı koyanlar ise ya hapsedilmiş ya da sürgün edilmiştir. Örneğin mecliste şahın laikleştirme programına karşı çıkan Seyyid Hasan Müdderis 1929'da tutuklanmış, 14 Aralık 1937'de de idam edilmiştir[274]. Şahın ulema ve halk üstündeki baskısı giderek artmış bu durum da ulemayı derinden etkilemiştir.

Kısacası Pehlevi Hanedanlığı'nda Rıza Şah'ın döneminde (1925-1941) devamlı devletin denetimi altında olan ulema herhangi bir tavır geliştirmekten çok yapılan bazı reform hareketlerinin karşısında sürekli savunma konumunda kalmıştır. Başlarda şah meşruiyet arayışları ve nispeten de güçsüzlüğü yüzünden ulema ile diyalog kurmaya çalışmışsa da gücü tamamıyle ele geçirdiğinde onları sindirebilmek için her türlü yolu[275] denemiştir.

İran'ın geniş ve engebeli arazisi ve etnik gruplarının çokluğu nedeniyle[276] bir örnek bir milli laik kültür yaratılması zordur. Ancak Rıza Şah bunu da yaratmaya çalışmıştır. Atatürk gibi eski İran imparatorluklarının İslamiyet öncesi başarılarını yeni İran'ın milli sembolleri haline getirmiştir. Ülkenin adı Ari kökenlerini belirtmek için[277] resmen Acemistan'dan İran'a çevrilmiştir. Devlet okulları müfredatında yurtsever tavırların geliştirilmesi özendirilmiştir. Gençlere milliyetçi duyguları aşılamak için kız ve erkeklere dönük izci örgütleri kurulmuştur. Rıza Şah azınlık dillerinin kullanılmasını ve etnik giysileri de yasaklamıştır. Bunun yanında Farsça'daki Arapça ve Türkçe sözcüklerin sayısını azaltmıştır. Hükümet ayrıca radyo

---

[274] Ethem Ruhi Fığlalı; " Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi **" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 15 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[275] Mazlum Uyar; "Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Otorite'nin Kaynağı" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 9 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[276] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 212

[277] William Cleveland; a.g.e s. 212

yayınları aracılığıyla ve broşür ve gazete dağıtarak İran milli duygusunu yaymak için Kamu Rehberliği İdaresi[278] oluşturmuştur.

Pehleviler (1924-1979) Şii kimliğini siyaset alanının dışına itmeye çalışmışlardır. Pehlevilerin bu düşüncesi modern Fars milliyetçiliği temelinde belirlenmiş olup ana amaç " İran'ın eski ihtişamı[279]" nı yeniden oluşturabilmektir. Bu düşünce İran ulusal kimliğini Fars ulusal kimliği olarak görmektedir. İslam karşıtı bir düşünsel yapıya sahip olan modern Fars milliyetçiliği aynı zamanda batı yanlısıdır. İran'da yaşayan halkların Ari ırkından olduklarını ileri süren ve diğer dillerde konuşan insanları Farslaştırmayı benimseyen bir ideoloji olmuştur. Bu düşünce 1924'ten 1979'a kadar Pehlevi hanedanlığı aracılığıyla iktidarını sürdürmüştür. Bu milliyetçilik İran'a İslam'ın girmesini tarihi bir hata olarak görmektedir. Bazı dönemlerde Arap alfabesinin değiştirilerek Latin alfabesine geçilmesi düşünülmüştür. Farslılığın temel alındığı bu dönemde Şiilik Fars kimliği çerçevesinde ve onun alt kümesi gibi görülmüştür.

Rıza Şah İran'ı savaş sonrası yıllarının karışıklığından bir istikrar dönemine kavuştururken programlarını uygulanması için gelirini arttırması gerekmiştir. Şah bunu Kaçarlar'dan daha etkili bir vergi toplama sistemi başlatarak, ithalat vergilerini arttırarak ve çay, şeker ve tütün gibi[280] tüketim maddelerine dolaylı vergi koyarak sağlamıştır. Devlet gelirlerinde de bu dönemde hızlı bir artış görülmüştür. Devlet gelirlerinin büyük bölümünü ülkenin iç ulaşım sistemini geliştirmeye harcayarak[281] hem iç ticaretin canlandırılmasına hem de askerin uzak bölgelerde denetimi sağlamasına yardım etmiştir. Ayrıca bu dönemde büyük sanayi projelerinin geliştirilmesine ve altyapı yatırımlarına önem verilmiştir. Sanayinin gelişmesi ücretli çalışan bir orta sınıfın ortaya çıkmasına ve kentlerin görünümünün değişmesine[282]

---

[278] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 212

[279] Arif Keskin; "Şii Jeopolitiği ve İran" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[280] William Cleveland; a.g.e s. 212

[281] William Cleveland; a.g.e s. 212

[282] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 195

neden olmuştur. Uzun zamandır ertelenen trans-İran demiryoluna önem verilmiş ve Hazar Denizi'nden Tahran yoluyla Basra Körfezi'ne kadar uzanan demiryolu yabancı krediler alınmadan tamamlanmıştır. Türkiye'de olduğu gibi Büyük Bunalım İran devletinin sanayileştirme projelerine[283] yönelmesine neden olmuştur. Fabrika inşaatları karşılanmış, yerel sanayiciye düşük faizli krediler verilmiş ve devlet tekelleri yaratılmıştır. İran'ın devletçiliği tekstil fabrikaları, şeker fabrikaları ve çay işleme fabrikaları gibi[284] birçok büyük sanayi işletmesinin kurulmasını sağlasa da gelişme süreci aşırı devlet denetimindedir ve verimsizdir. Yine de sanayileşme hamlesi yeni bir işgücü yaratarak büyük şehirlerin karakterini değiştirmiştir. Özellikle Tahran'ın nüfusu 1922'de 196 binken 1941'de 700 bin[285] olmuştur.

Şehirler Rıza Şah döneminde değişirken kırsal bölgeler için aynı durum geçerli değildir. Burada sadece tarımsal gelişme ihmal edilmemiş, ayrıca büyük toprak sahiplerinin kiracıları üstündeki güçleri arttırılmış ve köylü yaşamının kalitesi düşürülmüştür. Rejim toprak sahiplerine topraklarını öylesine arttıracak yasalar getirmiştir ki 1930'ların ortasında tarımsal nüfusun % 95 ila % 98'i[286] topraksızdır. Bu uygulama kısmen şahın toprak sahibi aristokrasinin topraklarını kabul gören bir üyesi olmasına dönüktür. Bazı ileri gelen ailelerin topraklarını elinden alırken diğerlerine hükümette görev vermiş ve meclise seçilmelerini sağlamıştır. Eski Kazak Tugayı subayı el koymalar sayesinde ülkenin en büyük toprak sahibi[287] olmuş ve toprak sahibi aristokrasiyle bağlarını güçlendirmek için onlardan birini üçüncü eşi olarak almış ve kızını da onlardan biriyle evlendirmiştir. Bu durumda toprak sahibi ve kiracı arasındaki ilişki yine zalim bir sömürü[288] olmaya devam etmiştir. Rejim kırsal kesim sakinlerini Avrupalı gibi giyinmeye[289] zorlamakta ancak onların refahını arttırma ya da milli yaşama katılmalarını teşvik etme konusunda hiçbir şey yapmamaktadır.

---

[283] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 212
[284] William Cleveland; a.g.e s. 213
[285] William Cleveland; a.g.e s. 213
[286] William Cleveland; a.g.e s. 213
[287] William Cleveland; a.g.e s. 213
[288] William Cleveland; a.g.e s. 213
[289] William Cleveland; a.g.e s. 213

İkinci Dünya Savaşı'nın başında İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilene kadar Rıza Şah tarafından yönetilen İran batılılaşma projesiyle toplumsal dokuyu derinden etkileyen bir değişim süreci içine girmiştir. Modernleşme projesi geleneksel tarıma dayanan durağan sosyo-ekonomik ilişkilerin sanayileşme, teknolojik değişim ve araçsal rasyonalite ile yer değiştirmesi[290] olarak görüldüğünden sarsıcı bir toplumsal değişime neden olmuştur. Modern Acem kimliğinin oluşturulmasından, devletin merkezileştirilmesine, laik eğitim sisteminin kurulmasından kılık kıyafet yasasına uzanan bir değişim yaşanmıştır. Üçüncü dünya devletlerinde genellikle uygulanan devlet öncülüğünde orta sınıfın oluşturulması, devletin milli kimliği belirlemesi ve geleneksel iktidar araçlarının modern devlet tarafından yok edilmesi Rıza Şah tarafından gerçekleştirilmiştir. Sanayileşme projesini finanse edecek olan Bank Milli (ulusal banka)[291] kurulmuş, ulusal pazarın oluşmasında önemli rol oynayan demiryolu yapımı yaşama geçirilmiştir. Modern sanayi sektörünün kurulmasında önemli rol oynayan Bank Milli sonraki yıllarda Pehlevi ailesinin ekonomide doğrudan belirgin rol oynamasına neden olacak olan diğer bankaların kurulmasını beraberinde getirmiştir.

Rıza Şah ile Mustafa Kemal Atatürk bazen birbirlerine benzetilmişlerdir. Devlet himayesindeki reformların çoğunun aynı hedeflere dönük olduğu doğruysa da rejimleri arasında önemli bir fark[292] bulunmaktadır. Atatürk, Osmanlı yönetici seçkinlerinin bir üyesidir ve yeni Türk anayasasında halk egemenliği ilkesini yerleştirme konusunda kararlıdır. Oysa Rıza Şah siyasi hedefi kendi iktidarını güçlendirmek ve oğlunun tahta çıkması olan bir fırsatçıdır. Atatürk, Türkiye'yi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) aracılığıyla denetim altına almış ve demokratik sistemin kök saldığı tohumları[293] da ekmiştir. Hükümeti meşruiyetini seçim zaferlerinden yasa egemenliğini kurmasından ve 1924'te kabul edilen anayasaya bağlılıktan almıştır. Buna karşın Rıza Şah ordu ve monarşi kurumları aracılığıyla

---

[290] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 2, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[291] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 2

[292] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 215

[293] William Cleveland; a.g.e s. 215

hüküm sürmüştür, iktidarı konsensüsten çok zorlamaya dayanmıştır ve rejimine meşruiyet kazandıracak halk desteğini de istememiştir. Siyasi kurumlar oluşturmayı ve kendisinin ardından reformlarının korunmasını sağlayacak siyasi eğitimi ihmal etmiştir. Atatürk güç sahibi olmayı ve kullanmayı istemiş ve bunu yapmışsa da bunu yaparken sadece Türkiye'nin ilerlemesi hayalini dikkate almıştır. Rıza Şah da aşırı derecede milliyetçidir ama monarşinin gücünü kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmaktan kaçınmamıştır. Şah tahttan feragat ettiğinde bankada 3 milyon sterlin karşılığı parası[294] bulunmaktadır ve toprakları 1.2 milyon hektar[295]dır. Halk onu kendi çıkarını gözeten ve cimri biri olarak görmüş ve tahttan inmesinden memnun olmuştur. Bu nedenle Atatürk ve Rıza Şah - ikisi de kısa zamanda radikal reformlar yapsalar da - ülkelerinin siyasi kültürlerine bıraktıkları miras oldukça farklı olmuştur.

2.3.3 Kürt Aşiretleri Meselesi

1555 Amasya Anlaşması ile ana hatları belirlenen ve 1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması'yla belirlenmiş olan hattın büyük bölümü günümüze kadar korunmuş olup, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınırla ilgili bu tarihten sonra da çok sayıda düzenleme yapılmış ve son belge de 1913'te İstanbul'da imzalanmıştır. Ancak bu belgenin onaylama işlemi yerine getirilemediğinden geçerliliği tartışmalıdır. Buna karşın küçük sorunlar da devam etmiştir. Bu küçük sorunlar Türkiye-İran ilişkilerinin ilk on yılına damga vurmuştur. Sınır sorununun ortaya çıkmasının üç önemli nedeni[296] vardır:

1. Milliyetçi ideolojinin bakış açısı: Yeni devletlerin resmi ideolojileri milliyetçilik olduğu için ülkelerdeki etnik gruplarla ilgili ayrılıkçı kışkırtmalar konusunda birbirlerinden şüphe etmişlerdir. İran'daki Türk kökenlilere (Azeriler, Türkmenler ve Kaşgaylar) ve Sünni Kürtlere yönelik Türkiye'nin olası girişiminden İran, Türkiye'deki İran kökenlilere (Kürtler) dönük İran'ın desteğinden Türkiye endişe etmiştir. Bu konuda bulunan kanıtlara da gereğinden fazla önem verilmiştir.

---

[294] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 216

[295] William Cleveland; a.g.e s. 216

[296] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 360

2. Kürt aşiretlerin özerkliklerini koruma isteği: Kürt aşiretler sahip oldukları özerk konumların ulus devlet örgütü içinde sınırlandırılmasından memnun değildirler. Uluslararası sınırın ne olduğunu bilmeyen aşiretler özerk konumlarının sınırlandırılmasına tepki göstermiş ve bu yüzden asayiş ve huzurun sağlanmasına yönelik kolluk güçlerinin eylemlerine gereksinim duyulmuştur. Bu çatışmalar sınırın diğer yanında da devam etmiş, bu yüzden iki ülke tehlikeli bir şekilde karşı karşıya gelmiş ve hatta çatışmalar yaşanmıştır.

3. Sınırın arazi üzerinde belirlenmemiş olması: Türkiye ve İran arasındaki sınırı en son belirleyen anlaşma 1913 İstanbul Protokolü'dür. Ancak bu anlaşmada kurulması öngörülen sınır tespit komisyonu hiçbir zaman çalışma olanağı bulamamış ve bu yüzden sınır üzerinde bir belirleme işlemi yapılamamıştır. Bu nedenle sınır bölgesinde görev yapan kolluk güçleri görev alanlarının bittiği yeri de kesin olarak bilememiştir.

Bu üç nedenin dışında SSCB'nin Kürt aşiretleri kışkırttığı iddiası da vardır. İran'ın kuzey bölgelerinin dış ticareti geleneksel olarak iki ana yoldan (Türkiye ve SSCB) sağlanmaktadır. Tebriz-Erzurum-Trabzon hattının güvenlik nedeniyle kullanılamaz hale gelmesi[297] ile tüm ticaret Enzeli-Bakü-Batum hattına yöneltecektir. Bu durumun ekonomik yararının yanında İran üzerindeki etki kurmak açısından da önemlidir. Bu yüzden SSCB'nin Türkiye hattındaki ticaret kervanlarının yağmalanması[298] için Kürt aşiretlerini kışkırttığı iddia edilmiştir.

İranlılar Musul meselesi (yani Türk-Irak-İran sınırı) ile yakından ilgilenmişlerdir. Musul'un Türkiye'ye geçmesinden hoşlanmayacakları[299] belli olmuştur. Türkiye'nin kaderinin görüşüldüğü toplantılara katılma isteklerinden de vazgeçmemişlerdir. Aralık 1922'de İran hükümeti hem Tahran'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine, hem de kendi elçileri aracılığıyla bu ülkelerin dışişleri bakanlıklarına gönderdiği notalarla İran temsilcisinin İran'ın batı sınırı ve özellikle

[297] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 360
[298] Baskın Oran; a.g.e s. 360
[299] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000
http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

Kürt bölgeleri ile ilgili meseleler[300] için Lozan Konferansı'na kabul edilmesini istemiştir.

İran hükümeti konferansa katılma iddialarını, Ağustos 1919'deki İran-İngiliz anlaşması çerçevesinde, İngilizlerin 1920'de verdiği sözlere dayandırmıştır. Ancak Curzon'a göre, bu sözler "tamamen farklı şartlarda" verilmiştir ve o tarihten sonra İran'ın anlaşmayı yırtıp atması[301] İngiltere açısından verilen sözü geçersiz hale getirmiştir. Ayrıca o sırada Sevr anlaşmasında öngörüldüğü gibi bir Kürt devleti ya da Türkiye sınırlarında bir Kürt otonom eyaleti kurma meselesi[302] de Lozan Konferansı'nın gündeminde değildir. İran hükümetine resmi olarak ise İran'ın savaşan taraflardan biri ya da Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden olmadığı için Lozan'a bir temsilci göndermesi için herhangi bir sebep olmadığı söylenmiştir. Bunun yanında, Irak ve İran arasındaki mevcut sınırın değiştirilmesi konusu da konferansta gündeme gelmemiştir.

Ocak 1923'te İngiliz elçisi Loraine, İran başbakanı ile görüşmesinde İranlıların en çok endişe duydukları Kürt meselesini gündeme getirmiştir. İran bu sırada İngiltere'nin Süleymaniye bölgesindeki politikalarından (Şeyh Mahmut'a desteklerinden[303]) rahatsızdır. Ayrıca, Simko ve Şeyh Taha'yı kışkırttıkları gerekçesiyle Londra'ya devamlı şikayet ve protestolarda bulunmuştur.

Lozan'a katılma talebi geri çevrilen İran hükümeti gelişmeleri yakından izlemiştir. Musul meselesinin her aşamasıyla ilgilenmiştir. Sorun Milletler Cemiyeti gündemine geldiğinde hem Türkiye hem de İngiltere İran'ı kendi yanlarına çekmek istemişlerdir. Eylül 1925'te Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Türkiye, Irak ve İran

---

[300] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[301] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[302] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[303] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

(ve isterse İngiltere) arasında bir pakt önerisinde bulunduğu zaman bu girişim İngilizlerce tamamen propaganda olarak[304] görülmüştür. 20 Eylül 1925'teki Türk gazeteleri haberi önemle duyurmuşlar ve Türkiye'nin barış arzusuna ve İran'a karşı olan dostça duygularına bir kanıt olarak[305] göstermişlerdir. Basındaki yazılarda İngilizlerin Kürt milli duygularını istismar etme girişimleri sonucu İran'ın maruz kalacağı tehlikeye dikkat çekimleştir. İran daima şunu hatırlamalıdır ki, ikisi de Kürt nüfusa sahip olan İran ve Türkiye'nin bu konudaki çıkarları[306] ortaktır. Bu yazılara göre, Türkiye, İran ve Irak'ın tam bir uyum içinde yaşaması için her türlü neden vardır. Türkiye'nin Rusya, Kafkasya ve İran'da yaşayan Türklere olan doğru yaklaşımı hiç bir emperyalist amacı olmadığının[307] kanıtıdır.

Sınır sorunlarını çözmek için Lozan Konferansı'na katılmak isteyen İran'ın isteği İngiltere tarafından reddedilmiştir. Bu yüzden ikili görüşmeler ile sorunu çözme girişimleri başlamıştır. Simko ve Şeyh Sait isyanları bu girişimlerin hızlanmasını sağlamıştır. Güvensizlik ortamının ortadan kaldırılması için liderlerin iradesiyle sınır sorunun çözülmesi için ilk somut adım 1926'da Türkiye-SSCB anlaşmasından dört ay sonra[308] atılmıştır.

22 Nisan 1926'da Tahran'da bir dostluk ve güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın 2. maddesine göre "Bağıtlı taraflardan birine karşı bir askersel eyleme girişilirse, diğer bağıtlı taraf tarafsız kalmayı yükümlenir.[309]", 3. maddesine göre ise " Bağıtlı taraflardan her biri diğerine karşı hiçbir saldırıda bulunmamayı, diğer bağıtlı tarafa yöneltilen siyasal, ekonomik veya parasal hiçbir ittifak ve anlaşmaya

---

[304] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[305] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[306] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[307] Gökhan Çetinsaya; "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 (2.02.2009)

[308] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 360

[309] Baskın Oran; a.g.e s. 361

katılmamayı yükümlenir.[310]" Böylece dile getirilen tarafsızlığı sağlamaktan daha çok sorun yaratan aşiretlere karşı ortak politika izlemek amaçlanmıştır. Bu istek 6. maddede açıkça şöyle dile getirilmiştir: " Bağıtlı taraflar sınıra yakın kesimlerde bulunan aşiretlerin iki ülkenin güvenliğini bozucu biçimde yaratageldikleri suç niteliğindeki eylem ve hazırlıklara son vermek için gerekli tüm önlemleri alacaklardır.[311]"5. madde de 6.maddeyi destekler nitelik taşımıştır: " Bağıtlı taraflar, kendi ülkeleri içinde diğer bağıtlı tarafın kamu güvenliğini ve düzenini bozmak veya hükümetini devirmek amacını güden kuruluş ve örgütlerin oluşturulmasını veya yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenir.[312]" 6. maddenin açıkça aşiretleri hedef göstermesi bu anlaşmanın ayırıcı bir özelliğidir. Bu tarihten sonra aynı amaç için yapılan Sadabat Paktı da dahil çok sayıda anlaşmada 5. maddedeki üstü örtülü ifade yer alsa da 6. maddenin netliğinde bir anlatım yer almamıştır.

Temel amaç aşiretlerin yarattığı sınır sorununu çözmek olsa da[313] bu anlaşma Türkiye ile İran arasında imzalanan ilk belge niteliği taşıdığından da önemlidir. Bundan sonra imzalanan diğer belgeler de bu anlaşma temel[314] alınmıştır.

Türkiye'nin talebi benzer bir anlaşmanın İran ve SSCB arasında da imzalanmasıdır. Ancak bu dönemde İran ile SSCB arasında dikkate değer bir güvensizlik vardır. İran 1921 anlaşmasıyla SSCB'ye verdiği müdahale hakkından rahatsızdır. Dört ay arayla benzer anlaşmalar imzalanan iki ülke arasındaki güvensizliği aşmak için Memduh Şevket Esendal bizzat Moskova'ya gitmiş[315] ancak bir sonuç alamamıştır.

1926 anlaşmasına karşın sınırdaki Kürt aşiretlerinin neden olduğu sorunlar çözülememiştir. Bunun temel nedeni İran'ın sınır aşiretlerine karşı ılımlı bir tavır içinde olmasıdır. Buna karşın iki tarafın çözüm arayışları da devam etmiştir. 15 Haziran 1928'de Tahran'da imzalanan 1926 anlaşmasının ek protokolünün 1.

[310] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 361
[311] Baskın Oran; a.g.e s. 361
[312] Baskın Oran; a.g.e s. 361
[313] Baskın Oran; a.g.e s. 361
[314] Baskın Oran; a.g.e s. 361
[315] Baskın Oran; a.g.e s. 361

maddesine göre : " Bağıtlı taraflardan biri, bir veya daha çok devletin düşmanca bir eylemiyle karşılaşırsa, öteki taraf duruma çare bulmak için elinden gelen çabayı gösterecektir. Eğer bu çabaya karşın savaş bir oldubitti olursa, bağıtlı taraflar durumu aralarında yeniden incelemeyi yükümlenirler.[316]" Bu ifade ile olası bir SSCB veya İngiltere müdahalesine karşı dayanışma sağlanmış olmaktadır. Bu olasılık çok küçük olduğundan ve asıl acil sorunu aşiretler oluşturduğundan, 1926'dan sonra iki yıl süren görüşmelerde bir uzlaşmanın ortaya çıkmadığı görülmüştür. Buna karşın 1926 anlaşmasının 2. ve 3. maddelerinde belirtilen pasif tarafsızlığın 1928'de aktif tarafsızlığa dönüştürülmesi, iki ülke arasındaki sorunların çözümünde iyi niyetin devam ettiğinin işaretidir.

1923'te sınır çatışmalarıyla görülen batı İran'daki Simko Ağa ve Güneydoğu Anadolu'daki Şeyh Sait isyanları nedeniyle önemi artan sınır güvenliği sorunu Ağrı İsyanları ile krize dönüşmüştür. Şeyh Sait isyanına katılanların bir bölümü kolluk güçlerinden kaçarak Ağrı Dağı'na sığınmışlar ve burada yeniden örgütlenmişlerdir. Mayıs 1926'da başlayan çatışmalar Haziran sonuna kadar aralıklarla sürmüştür. Ancak isyancıların sıkıştıklarında Ağrı Dağı'ndan İran topraklarındaki Küçük Ağrı'ya geçmeleri[317] ve bu yüzden kurtulmaları ile kesin sonuç alınamamıştır. Bir yıl sonra kolluk güçleri Eylül 1927'de Ağrı Dağı bölgesinde yeni bir harekat düzenlemiştir. İkinci Ağrı isyanı denen bu çatışmalar da aynı nedenle kesin sonuç alınamadan[318] sona ermiştir.

Şeyh Sait isyanından kaçan Kürt seçkinlerin 1927'de Lübnan'da kurdukları Hoybun Cemiyeti üyesi Yüzbaşı İhsan Nuri liderliğindeki bir grubun da Ağrı Dağı'ndaki kamplara katılmasıyla[319] hareketin milliyetçi niteliği ve isyanın ciddiliği artmıştır. Bir süre devam eden hazırlıkların ardından üçüncü Ağrı isyanı başlamıştır. Bu durum üzerine Eylül 1930'da başlayan harekat İran içine de kaydırılmış ve

[316] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 362
[317] Baskın Oran; a.g.e s. 362
[318] Baskın Oran; a.g.e s. 362
[319] Baskın Oran; a.g.e s. 362

Küçük Ağrı Dağı tümüyle[320] çevrilmiştir. Bu sayede İran'a kaçamayan isyancılar kısa sürede yenilmişlerdir.

Haziran 1930'daki son (üçüncü) Ağrı isyanında kriz çok ciddi bir duruma neden olmuştur. Çünkü isyancılar sıkıştıklarında İran topraklarına kaçmış ve yakalanmaktan kurtulmuşlardır. 1930'daki Ağrı isyanı ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Türk basınında da İran aleyhine yazılar yayınlanmıştır. Sınırdaki olaylardan İran hükümeti sorumlu tutulmuş, asilerin sınırı kullandıkları ve İran tarafından her türlü yardım, silah ve mühimmat aldıkları belirtilmiştir. Büyükelçi değişimi ve sert protestolarla İran'ın asilere karşı işbirliği yapması sağlanmıştır. Sonuçta Türkiye, Ağrı Dağı'nın tümü kendi egemenliğinde olmadıkça bu sorunun çözülemeyeceğini düşündüğünden bölgeyi (Küçük Ağrı'yı) fiilen işgal etmiş[321] ve isyanı bastırmıştır. İran ise bu duruma müdahale edememiştir.

Türkiye işgal ettiği dağlık arazinin karşılığında stratejik önemi olmayan tarımsal bir araziyi[322] İran'a vermeyi önermiştir. Bunu reddeden İran, 1913 İstanbul Protokolü'nün geçerli olduğunu ve bu belgede belirlenen sınırların değiştirilmesine kesinlikle karşı olduğunu belirtirken, Türkiye imzalanan protokolün Türk tarafınca gerek saray gerek TBMM tarafından onaylanmadığı için geçersiz olduğunu[323] ve bu taslak metindeki sınırlara sadık kalmak zorunluluğunun olmadığını iddia etmiştir. İran'ın Türkiye'nin aynı miktarda ve üstelik İran lehine farklı nitelikte[324] toprak değiş tokuşunu reddetmesinin nedeni Şatt-ül Arab üzerindeki sınır konusunda 1913 protokolünde İran lehine hükümler yer almasıdır. İran, Türkiye'nin 1913 protokolünün tanınmaması tezini kabul ederse bu belgenin geçerliliği konusunda Irak'a karşı ileri sürdüğü tezin dayanağı[325] ortadan kalkacaktır. Bu yüzden diplomatik olarak sonuca ulaşılamamış ama Türkiye işgal ettiği arazi üzerindeki fiili durumunu[326] sürdürmüştür. İki yıllık yoğun diplomasi sonucu İran, Türkiye'nin

[320] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 362
[321] Baskın Oran; a.g.e s. 362
[322] Baskın Oran; a.g.e s. 362
[323] Baskın Oran; a.g.e s. 362
[324] Baskın Oran; a.g.e s. 362
[325] Baskın Oran; a.g.e s. 362
[326] Baskın Oran; a.g.e s. 362

isyanları kolaylıkla bastırmak için istediği sınır değişikliklerini kabul etmiştir. 23 Ocak 1932'de imzalanan sınır anlaşmasıyla Ağrı Dağı'nın tamamının Türkiye topraklarına katılmasının karşılığında İran'a Van sınırında küçük bir toprak parçası (Kotur) verilmiştir.

2.3.4 Sınır Sorunlarının Çözülmesi

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde bir gelişme olmamıştır. Bunun nedeni siyasal değil iki ülke arasındaki sınırda yaşanan anlaşmazlıklar ve olaylardır. Bu olaylar gerçekte iki tarafın da sınır yakınlarında yaşayan aşiretler üzerinde sıkı ve yeterli[327] bir denetim sağlayamamasından kaynaklanmıştır. Türkiye Musul sorununu çözerek Türkiye-İran sınırını kesin şekle ulaştırmıştır. Türkiye ile İran arasında sınır sorunları ile ilgili olarak 22 Nisan 1926' da Güvenlik ve Dostluk Anlaşması imzalanmıştır[328]. Ancak anlaşma sınır sorunlarını çözememiştir. Sınır bölgesindeki aşiretlerle ilgili olarak iki devletin de diğer devletin güvenliğine zarar veren aşiretlere karşı gerek tek başına gerekse ortaklaşa mücadele edeceği düzenlenmiştir. Anlaşmanın birinci maddesine göre iki devlet arasında ebedi dostluk[329] kurulacaktır. Diğer maddelerde iki devletin birbirine karşı düşmanca harekette bulunmayacağı ve taraflardan biri tecavüze uğrarsa diğerinin tarafsızlığını koruyacağı belirtilmiştir. Sınır bölgesindeki aşiretlerin baskınları Türkiye-İran ilişkilerini bozmaya devam etmiş hatta diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehlikesi bile söz konusu olmuştur. Sınır sorunları huzursuzluk yaratmış ve iki ülke ilişkileri dikkate değer bir şekilde gerginleşmiştir. Ancak iki ülke de iyi niyetli davranarak Haziran 1928'te protokol imzalamış ve 1926 anlaşması etkin bir hale[330] getirilmiştir.

1930'da güvercin kabul edilen[331] Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal geri çağrılmış ve yerine şahin[332] olarak görülen Hüsrev Gerede yeni Tahran

---

[327] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 332

[328] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 332

[329] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 97

[330] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 332

[331] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 363

Büyükelçisi olarak atanmıştır. Hüsrev Gerede'ye talimat veren Başbakan İsmet İnönü kendisinin Tahran'da üstlendiği sorumluluğu şöyle anlatmıştır: "Senin durumun tıpkı, filolarını Çanakkale'ye dayayarak sefaret tercümanlarını Babıali'ye gönderen ve sadrazama arzularını dikte ettiren batılı devletlerin sefirlerine benzemektedir. Arkanda seferber olmuş bir ordu bulunmaktadır.[333]"

Hüsrev Gerede Tahran'da bu kararlı ve sert tutumu gösterdikten sonra uzun süren görüşmeler Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Tahran'a gelmesiyle sonuca ulaşmıştır. İran, Türkiye'nin yarattığı fiili durumu ve toprak değişimini[334] kabul etmiştir. Sonuçta 23 Ocak 1932'de Tahran'da biri sınır sorununun çözümünü diğeri de hukuksal alanda işbirliğini düzenleyen iki anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaların birincisinde sınır bölgesindeki eşkıyalığı önlemek ve emniyet tedbirlerinin alınmasını kolaylaştırmak için Ağrı bölgesindeki Türkiye-İran sınırında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sınırla ilgili anlaşmada Osmanlı Devleti ve İran arasındaki sınırın son durumu belirlenmiştir. Sınır böylece kesin olarak belirlenmiştir. Aslında bu sonuca varılmasında Türkiye'nin bir dayatması olsa da şah yeni Junkers uçaklarından birini Milletler Cemiyeti toplantısı için derhal Cenevre'ye gitmesi gereken Tevfik Rüştü Aras'a tahsis ederek sonuçtan memnun olduğunu[335] göstermiştir. Ayrıca ikinci anlaşma olarak 23 Ocak 1932'de Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Anlaşması[336] imzalanmıştır. Bu anlaşmaların her ikisi de meclis tarafından 18 Haziran 1932'de onaylanmıştır.

Bu anlaşmalardan sonra Türkiye-İran ilişkileri gelişmiştir. İlişkilerde yakınlık, dostluk ve samimiyet dikkat çekmiştir. Ayrıca Tahran'daki görüşmeler sırasında bir dostluk anlaşmasının imzalanması konusunda mutabık kalınmıştır. Bu nedenle Ankara'da yapılan görüşmeler sonunda 5 Kasım 1932'de 22 Nisan 1926'daki güvenlik ve dostluk anlaşmasını yenileyen bir anlaşma[337] imzalanmıştır.

---

[332] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 363
[333] Baskın Oran; a.g.e s. 363
[334] Baskın Oran; a.g.e s. 363
[335] Baskın Oran; a.g.e s. 363
[336] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 332
[337] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 97

Bu anlaşma meclis tarafından 28 Aralık 1933'te onaylanmıştır. Bu sayede bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri dostane bir biçim almıştır.

1934'te arazi üzerinde sınır tespiti yapılmıştır. Görüşmeler sırasında küçük bir arazi konusunda uzlaşma sağlanamamış ve bu bölümle ilgili sorunun hakeme götürülmesine[338] karar verilmiştir. Türkiye-İran sınır anlaşmazlığında seçilen hakem ilginç bir şekilde Şah Rıza Pehlevi olmuştur. Şah Rıza Pehlevi ise Türkiye lehine karar vermiştir. Pehlevi'nin bu sırada söylediği; " Beni anlamıyorsunuz. Önemli olan şu ya da bu tepe değil; Türkiye ile olan sınır problemlerimizin bir an önce ve ilelebet çözümlenmesidir. İki ülke arasında geçmişten gelen ve daima düşmanlarımızın işine yarayan uyuşmazlıklar son bulmalı ve Türkiye ve İran arasındaki karşılıklı çıkarlarımıza dayalı samimi bir dostluk kurulmalı. Eğer biz birleşir ve ittifak edersek kimseden korkmam.[339]" sözleri oldukça dikkat çekicidir.

23 Ocak 1932 anlaşmalarından sonra 27 Mayıs 1937'de imzalanan bir anlaşmayla sınıra günümüzdeki şekli verilmiştir. Bu anlaşmayla Ağrı Dağı tümüyle (Küçük Ağrı dahil) Türk tarafında kalacak karşılığında Van'ın Kotur bölgesinden verimli arazi[340] verilecektir. Bu tarih sonrasında sınır üzerinde yeni yöntemlerle işaretleme yapılsa da konu tümüyle gündemden düşmüştür. Bu sayede 10 yıldan fazla süren Kürt aşiretlerinin neden olduğu sorun da çözülmüştür.

İlişkilerdeki temel sorunun ortadan kalkmasının ardından Ankara'da 5 Kasım 1932'de 1926 anlaşmasını ve 1928 ek protokolünün maddelerini yineleyen iki anlaşma (dostluk anlaşması ve güvenlik, tarafsızlık ve ekonomik işbirliği anlaşması[341]) imzalanmıştır. Yeni anlaşmaların eskilerinden en önemli farkı dostluk anlaşmasının 2. maddesinde " Bağıtlı taraflar diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin ötekinin ülkesinde en çok gözetilen ülkenin diplomasi ve konsolosluk

---

[338] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 363

[339] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 20, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[340] Baskın Oran; a.g.e s. 363

[341] Baskın Oran; a.g.e s. 363

temsilcilerine tanınan işlemlerden daha az elverişli olmamasını kabul ederler.[342] ibaresinin yer almasıdır. En çok gözetilen ülke kaydının iki ülkenin birbirine tanıması oldukça önemlidir. Bu madde içeriğinden daha çok psikolojik yönüyle iki devletin birbirine olan güvenini[343] göstermektedir. Çünkü bazı batılı devletlere tanınan kapitülasyonların en çok gözetilen ülke uygulamasıyla tüm devletlere verildiğini gören Osmanlı ve Kaçar devletlerinin kötü anıları[344] her iki ülke için de çok tazedir. Bu nedenle en çok gözetilen ülke terimine karşı yeni rejimlerin soğuk bir bakışı vardır. Bu gelişmelerle karşılıklı dostluk ve tarafsızlık iradesi tazelenmiştir. Sadabat Paktı'na giden yol[345] da açılmıştır.

2.3.5 Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti ve İşbirliği

İkili ilişkilerde 1932 sonrası hızla başlayan düzelme Haziran 1934'te Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyaretiyle zirveye ulaşmıştır. Türkiye'de kara ve deniz yoluyla 1 ay yolculuk yaparak kalan ve bu süreçte Tebriz-Erzurum-Trabzon ticaret yolunu da denetleyen[346] şah Mustafa Kemal Atatürk'ün toplum mühendisliği[347] çalışmalarından da çok etkilenmiştir. Gerçekten de bu uzun yolculuk sırasında şahı etkilemek için yoğun çaba sarf edilmiştir. Örneğin Karadeniz'deki yolculuğu Yavuz'la yapan şah için Ankara'da özel olarak bestelenen Özsoy adında bir opera[348] sahnelenmiştir. Türkiye'nin batılılaşma yolunda kısa sürede kat ettiği mesafeyi şah takdir etmiştir. Şah, Tahran'a döndüğünde Türkiye ile iyi ilişkileri devam ettirmekte kararlıdır. Şahın gezisinin 1 ay sürmesi bile İran'ın Türkiye ile ilişkilere ne kadar önem verdiğinin bir işaretidir. Çünkü bu dönemdeki tek adamlı rejimlerde liderler çok zorunlu olmadıkça ülkelerinden ayrılmamışlardır. Bu gezi de şahın ülke dışına ilk çıkışı[349] olmaktadır.

---

[342] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 363
[343] Baskın Oran; a.g.e s. 363
[344] Baskın Oran; a.g.e s. 363
[345] Baskın Oran; a.g.e s. 363
[346] Baskın Oran; a.g.e s. 358
[347] Baskın Oran; a.g.e s. 359
[348] Baskın Oran; a.g.e s. 359
[349] Baskın Oran; a.g.e s. 359

Bu ziyarette şaha Tahran'dan beri eşlik eden ve dış politikada sertliğiyle bilinen Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin görevden alındığı[350] ve yerine Türkiye-Yunanistan uzlaşmasını sağlayan Atina Büyükelçisi Mehmet Enis Akaygen'in atandığı ilan edilmiştir. Bu sayede Türkiye, İran'a karşı artık sert bir tutum takınmaya ihtiyaç duymadığını da göstermiştir.

Haziran 1934'te İran lideri Rıza Şah Pehlevi Ankara'ya gelişinde samimi görüntüler ortaya çıkmıştır. Rıza Şah ve Atatürk arasında samimi bir dostluk bile kurulmuştur. Rıza Şah 1934'te Türkiye'yi ziyaret etmiş, Atatürk ile görüşmüş ve iki ülke arasındaki dostluğun gelişmesini sağlamıştır. Rıza Şah Türkiye'de uygulanmakta olan reform çalışmalarından etkilenmiş[351] ve benzer temel reformları İran'da yapmaya çalışmıştır. Atatürk liderliğindeki Türkiye ile Rıza Şah liderliğindeki İran için kalkınma; bağımsızlıkları için savaştıkları batı dünyasının siyasi ve sosyal kurumlarının ülkede yerleşmesini[352] sağlamayı ve kaçınılmaz bir biçimde batılılaşmayı amaçlayan bir çağdaşlaşmayı anlatmaktadır.

1934'te Milletler Cemiyeti Konseyi adayı olan İran, diğer aday olan Türkiye lehine adaylıktan çekilmiştir. Bu durum iki ülkenin uluslararası ortamda dayanışmasını göstermiştir. Şahın gezisinden sonra ilişkilerin altın döneminde iki ülkenin arasında hiçbir güvensizlik olmadığını gösteren bu tür örnekler ve jestler[353] sıkça görülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine İran'da saray bir ay yas ilan[354] etmiştir.

Türkiye, 1939'da İngiltere ve Fransa'yla ittifaka girdiği ve bu süreçte İran, Almanya ile çok yakın ilişki içine girdiğinde bile Türkiye-İran ilişkilerindeki olumlu hava değişmemiştir. Ancak 1939'un ikinci yarısında Mehmet Enis Akaygen'in Atina'ya atanması ve yerine yeni Tahran Büyükelçisi olarak Suat Davaz'ın atanması şahça hoş karşılanmamıştır. Şah bu değişimi İngiliz güdümündeki Türkiye'nin

[350] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 359
[351] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 77
[352] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 77
[353] Baskın Oran; a.g.e s. 359
[354] Baskın Oran; a.g.e s. 359

Almanya yanlısı İran'dan uzaklaşması olarak değerlendirmiştir. Buna karşın 1941'de İran işgal edilene ve şah sürgüne gönderilene kadar ikili ilişkilerde altın dönem[355] sürmüştür.

2.3.6 Türkiye ve İran Arasındaki İlişkilerin Gelişmesi

Türkiye, İran ile de 1926 anlaşmasıyla tarafsızlık, saldırmazlık ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürmeyi[356] kabul etmiştir. Ancak İran, 1926 anlaşmasına rağmen Türkiye'deki isyancı Kürt çetelerini kendi topraklarında koruduğu için ilişkiler soğumuş ve bu nedenle iki devlet arasında sık sık gerginlikler yaşanmıştır. 1932 yılında karşılıklı güven tekrar sağlanınca, 1926 anlaşmasının yerine geçmesi için Kasım 1932'de yeni anlaşma yapılmıştır. Bu gelişmeler üzerine İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 16-26 Haziran 1934'de Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret ve Atatürk ile dostça görüşmeleri[357] sayesinde iki ülkenin ilişkileri bir hayli ilerlemiştir. 1937'nin bahar döneminde ise ikili ilişkilerin hemen hemen tüm alanlarında birçok işbirliği anlaşması yapılmıştır.

Türkiye'yi doğulu devletlerle bir pakt çerçevesi içinde ilişkiler kurmaya yönelten olay İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı fiili tecavüze girişmesidir[358]. Bu olay üzerine Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı zorlama tedbirler alınması düşünülürken Türkiye, Irak ve İran 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma parafe etmişlerdir[359]. Bu gruplaşmaya daha sonra Afganistan da katılmıştır[360]. Cenevre'de temelleri atılan bu paktın gerçekleşmesi uzun bir zaman almıştır. Bunun başlıca nedeni İran ve Irak arasındaki sınır uyuşmazlığıdır. Bu uyuşmazlığın uzaması paktın imzalanmasını 1937'ye kadar geciktirmiştir. Bu süre içinde Türkiye doğulu devletlerle samimi olan ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. 1935'te Cenevre'de parafe edilen dostluk anlaşması

[355] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: s. 359
[356] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 328
[357] İsmail Soysal; a.g.m s. 328
[358] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 115
[359] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 115
[360] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 115

çerçevesi içinde[361] İran ile girişilen ilişkiler Ocak ve Nisan 1937'de bu devletle çeşitli konularda birçok anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

İran ile belli anlaşmaları görüşmek ve imzalamak için Cemal Hüsnü Taray başkanlığındaki bir heyetin İran'a gideceği Ekim 1936'da dışişleri bakanlığı tarafından basına açıklanmıştır. Görüşülmesi beklenen anlaşmalar güvenlik, sınır, ikamet, hukuki yardım, suçluların iadesi, ticaret ve gümrük konularındadır ve kısa sürede sonuç alınması beklenmiştir[362].

Taray Ekim 1936'da İran'a varmıştır. Ancak Ocak 1937'ye gelindiğinde hala oradadır ve henüz görüşmeler sonuçlanamamıştır. İki devlet arasında karayollarının geliştirilmesi, sınır meselelerinin çözümü gibi konularda çabuk anlaşmaya varılırken, ticari sorunlar, konsolosluk sözleşmesi ve sivil havacılığın geliştirilmesi gibi konularda[363] uzlaşma sağlanamamıştır. Bunlarda karşılaşılan sorunlar genelde İran'ın dış politikadaki dar milliyetçi bakış açısından kaynaklanan (aşırı temkinlilik ve kuşkuculuk[364]) sorunlardır. Sonunda 21 Nisan 1937'de Tahran'da uzlaşılabilen konularda bir dizi anlaşma yapılmıştır. Bunlar ikamet, suçluların iadesi, gümrük, ticaret ve denizcilik ve transit[365]tir. Ayrıca yargısal yardımlaşma, hava ulaşımı ve baytarlık konularında[366] anlaşmalar yapılmıştır.

Bu anlaşmalar şunlardır : 14 Mart tarihli İkamet Anlaşması, 20 Nisan tarihli Hava Seyriseferi Anlaşması, 7 Ocak tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Anlaşma, 14 Mart tarihli Suçluların İadesi ve Adli Müzaharet Anlaşması, 20 Nisan tarihli Baytari Anlaşması, 14 Mart tarihli Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında Anlaşma, 14 Mart tarihli Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Anlaşma, 20 Nisan tarihli Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Anlaşması ve 14

---

[361] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 115

[362] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 26 - 27, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[363] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[364] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[365] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[366] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

Nisan tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması[367]dır. Bu anlaşmaların hepsi Tahran'da imzalanmıştır[368]. Bu sayede 1937 yılında İran ile çeşitli konularda işbirliği anlaşmaları yapılarak dostluk güçlendirilmiştir.

21 Ekim 1937'de İran dışişleri bakanı Türkiye'ye gelmiş ve 29 Ekim törenlerine katılmıştır. İlişkiler doruktadır ve bu bir nezaket ziyaretidir[369].

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm haberi İran kamuoyunda büyük yankı[370] bulmuştur. Saray bir ay yas ilan ederken, İran meclisinde özel bir anma oturumu yapılmıştır[371]. Basında da Atatürk, Türkiye ve Türk-İran dostluğunu[372] anlatan pek çok yazı yazılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenazesine İran yüksek düzeyde bir heyet ve bir tören kıtası[373] göndermiştir.

Yetenekli bir diplomat olarak bilinen Enis Akaygen'in Tahran'da geniş bir ilişkiler ağı[374] ve şah üstünde önemli bir etkisi vardır. Türkiye'nin özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra dışişlerinde başlatılan yeni istihdam politikası çerçevesinde[375] Akaygen'in başka görevlere atamak istemesi şahın itirazına neden olmuştur. 1938'de Akaygen bakanlık genel sekreteri olarak atanmak istenmiş[376] ancak şah karşı çıkınca bu girişimden vazgeçilmiştir.

Sonunda 1939'da Akaygen'in bir oldubittiyle Atina büyükelçiliğine atanması[377] şahı endişeye sevk etmiştir. Zaten hızla gelişmekte olan Türkiye - İngiltere - Fransa ilişkilerinden ve yakınlaşmasından endişelenmeye başlayan şah

---

[367] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 115

[368] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 115

[369] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 27, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[370] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[371] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[372] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[373] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[374] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[375] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[376] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[377] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

Akaygen'in transferinin Türkiye'nin İran'a dönük politikasında bir değişim - bu dönemde Alman kaynaklarında bu tarz haberler[378] yayınlanmaktadır - anlamına gelebileceğinden çekinmiştir. Başta bizzat Akaygen olmak üzere şahın endişeleri giderilmeye çalışılmıştır. Ağustos 1939'da Tahran'ı terk eden Akaygen'in yerine Paris büyükelçisi Suat Davaz[379] atanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına bir aydan bile az bir süre kalmıştır ve savaşın İran'a faturası düşünüldüğünde şah endişelenmekte haklıdır[380].

2.3.7 Sadabat Paktı

1933'te Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılma hedefleri belirli bir nitelik kazanmaya başlayınca Türkiye Balkan Paktı'nın kurulmasına önderlik etmiştir. Mussolini'nin liderliği altındaki faşist İtalya'nın 1934'ten sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası[381] Türkiye'yi doğulu devletlere karşı balkan politikasına benzeyen bir politika izlemeye[382] yöneltmiştir. Türkiye bu amaçla Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük ederken Yunanistan ile sıkı bir işbirliği yapmıştır. Buna karşın doğulu devletlerle aynı tür bir işbirliği yapma girişiminde bulunduğu zaman en sıkı işbirliği yaptığı devlet İran olmuştur. İran şahı Rıza Pehlevi Haziran 1934'te Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretten sonra iki devlet arasında samimi ilişkiler kurulmuştur. Diğer yandan Musul sorununun çözülmesinden sonra Irak ile de normal ilişkiler kurulması söz konusu olmuştur. Afganistan ile de daha milli mücadele yıllarında başlayan bir işbirliği ve dostluk[383] ilişkisi vardır ve bu devam etmektedir.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali nedeniyle Doğu Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi[384] Türkiye'yi bir yandan İngiltere ile yakınlaşmaya bir yandan da Ortadoğu

---

[378] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 27, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[379] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 28

[380] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 28

[381] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 115

[382] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 115

[383] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 115

[384] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 346

devletleriyle savunma anlaşmaları ve önlemleri alma yoluna itmiştir. İtalya-Habeşistan anlaşmazlığı İtalya'nın yayılmacı ve sömürgeci[385] taleplerini dile getirmesiyle daha sık gündeme gelmiştir. İtalya, Asya ve Afrika'dan söz etmektedir. İtalya'nın Afrika ile ilgili eskiden beri talepleri vardır. Ancak Asya ile kastedilen bölgenin neresi olduğu anlaşılamamıştır. Uzakdoğu ve civarının coğrafi özellikleri nedeniyle İtalya'nın istediği alanlar olması mümkün değildir. Bu nedenle adı geçen bölge Anadolu ve çevresi olabilirdi. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Arap yarımadası ve kuzeyindeki ülkeler tehdit altına girmiştir. İtalya'nın Habeşistan'a girişi Ortadoğu'yu kritik bir konuma sürüklemiştir. Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri durumun ve tehlikenin farkına varmıştır. Balkanlardaki Bulgaristan ve İtalya tehditlerine karşı Balkan Paktı kurulmuştur. Ortadoğu'daki İtalya tehdidine karşı da benzer bir düzenleme yapılmalıdır.

Bu fikirler daha İtalya-Habeşistan anlaşmazlığının başında Ortadoğu ülkelerinde yaygınlaşmış ve İran'ın girişimi ile Cenevre'de 2 Ekim 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiştir[386]. Türkiye tarafından şiddetle desteklenen bu anlaşmayı hemen uygulamak mümkün olmamıştır. Çünkü İran ile Irak arasında sınır anlaşmazlığı ile Türkiye ile İran arasında da bazı sorunlar bulunmaktadır. İtalya'nın baskıcı tutumu ve Habeşistan'ı işgal etmesi bu ülkeleri birbirine daha çok yaklaştırmıştır. Bu süreçte Türkiye komşularıyla ilişkilerini geliştirmiştir. 1937'de İran ile çeşitli konularda işbirliği anlaşmaları yapılmış ve dostluk güçlendirilmiştir. İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da çözüldüğünde 1935'te parafe edilen anlaşmanın imzalanması için engel bulunmamaktadır. Bu süreçte anlaşmaya Afganistan'ın da katılması sağlanmıştır. Rıza Şah'ın ziyareti aynı zamanda 1937'deki Sadabat Paktı'na giden yol[387] için önemli bir aşama olmuştur. Türkiye'nin doğulu devletlerle ilişkilerini yakınlaştırması ve doğulu devletlerin kendi aralarında iyi ilişkiler kurması 1935'te Cenevre'de parafe edilen dörtlü paktın imzalamasını kolaylaştırmıştır. Bu paktın imzalanması engelleyen İran-Irak sınır uyuşmazlığı 4 Temmuz 1937'de imzalanan bir anlaşma ile çözülmüştür. Anlaşmada

[385] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 346
[386] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 347
[387] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 363

İran'ın istediği gibi Şattül Arab'ta sınır talveg çizgisi (akarsuyun en derin yerlerini birleştiren hat)[388] olmuştur.

Böylece 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Saadabad (Sadabat) Sarayı'nda Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Sadabat Paktı adındaki anlaşma imzalanmıştır. Afganistan ve Irak'ın da katıldığı pakt 2. Dünya Savaşı öncesinde bölge barışı için[389] önemli bir girişimdir. İyi niyetler ile yapılan pakt 2. Dünya Savaşı içinde İran'ın Rusya ve İngiltere tarafından işgali nedeniyle istenilen etkinliği sağlayamamıştır.

Beş yıl için imzalanan bu anlaşma ile taraflar aralarında dostluk ilişkilerini sürdürmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellogg Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlara saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren sorunlarda birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırgan harekete girişmemeyi[390] ve saldırma amacını güden herhangi bir ittifaka katılmamayı taahhüt etmişlerdir. Böylece Türkiye, Balkan Antantı ve Sadabat Paktı ile batıda ve doğuda güvenlik sistemi kurmuş[391] ve kendisi için önem arz eden iki bölgede barışı güçlendirmiştir.

İran, Irak ve Afganistan'ın da imzaladığı, Türkiye'nin hazırlanmasında etkin rol oynadığı Sadabat Paktı adına rağmen bir askeri ittifak anlaşması değildir. Anlaşma aslında bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasıdır. Sadabat Paktı iki Dünya Savaşı arasında Ortadoğu'da barış ve güvenliği[392] sağlamak için yapılmış bir anlaşmadır. Anlaşmanın yapılması için girişim üye devletlerden gelmiştir. Söz konusu anlaşma başka devletlere karşı bir savunma anlaşması özelliği taşımamaktadır. Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ın birbirlerine karşı saldırı ve

---

388 Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 368

389 Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 77

390 Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 347

391 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 348

392 İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 327

kışkırtmalardan kaçınmak ve bölgede barışı korumak için aralarında yaptıkları görüşmelerle ortaya çıkan bölgesel bir siyasal işbirliği sistemi[393]dir.

Resmi adı Türkiye, Afganistan, Irak, İran Saldırmazlık Anlaşması olan pakta Sadabat Sarayı'nda imzalandığından Sadabat Paktı da denilmektedir. Bu paktın imzalanmasında önem arz eden iki neden[394] vardır.

1. Sınır sorunlarının kalıcı bir şekilde çözülmesi talebi: Pakta katılan tarafların coğrafi açıdan merkezde yer alan İran ile sınır sorunları vardır. İran ve Türkiye arasında sınır sorunları bulunmaktadır. İran'ın Afganistan ile de benzer sorunları vardır. İran ve Irak arasında ise sınırın Şattül Arab'ın neresinden geçtiği ile ilgili anlaşmazlık söz konusudur. Bunun yanında Irak, İran'ın Güney Irak'taki Şiiler ve Kuzey Irak'taki Kürtler üzerindeki etkisinden rahatsızdır. Bu sorunların nedeni ise güven boşluğudur. Sınırın diğer yanındaki aşiretlerin soruna taraf devletlerden aldıkları destekle güvenliği bozucu hareketlerde bulunduğuna ilişkin şüpheler güvensizlik ortamına neden olmuştur. Özellikle Türkiye-İran-Irak arasındaki üçgende yaşanan Kürt aşiretlerinin sınır tanımayan isyanları sınırdaki en önemli sorun haline gelmiştir. Bu sorunların hepsi 1937'den önce çözülmüştür. Taraf devletler uzlaşmalarının oluşturduğu güven ortamının kalıcılığını yani aşiretlerin eylemlerinin ikili ilişkilere yansımamasını istemişlerdir. Bu talep paktın imzalanmasının temel nedenidir.

2. Ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama talebi: Sömürge ya da yarı sömürge olmaktan yakın dönemde kurtulabilen ülkeler (Afganistan - 1919, İran - 1923, Türkiye - 1923, Irak - 1932)[395] için tam bağımsızlığın vurgulanması - Irak-İngiltere ilişkisi hariç- hiçbir büyük devletin etkisi altında olmadıklarının ilanı anlamına gelmektedir. Türkiye dışındaki ülkeler için bu pakt kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüttür. Özellikle Irak için bu durum daha önemlidir.

---

[393] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 327

[394] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 365

[395] Baskın Oran; a.g.e s. 366

Paktı inceleyen çalışmalarda bu nedenlerin dışında başka amaçlardan da bahsedilmekle birlikte bu iddiaların o dönemin büyük güçlerinin paktı nasıl değerlendirmek istediğinden başka bir anlamı yoktur. Bu yöndeki temel iddialardan biri paktın İtalya'ya karşı yapılmış[396] olduğudur. İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı Ortadoğu ülkelerinin birlikte hareket etme düşüncesinin olduğunun belirtilmesi ve böylece İtalya'daki faşist hükümetin saldırganlığının vurgulanması İngiltere ve SSCB'nin düşüncelerine uygun bir değerlendirmedir. Aslında paktın yapılması İtalya, Habeşistan'a saldırmadan gündeme gelmiştir. Yıllar süren görüşmelerde de İtalya konusundan bahsedilmemiştir. Diğer iddialar ise paktın İngiltere'nin yayılmacı politikasına karşı Ortadoğu ülkelerinin birlikte hareket etmek istemesi veya hem komünist rejimlerin bölgede yayılmasından çekinmeleri hem de Rusya'nın sıcak denizlere inme isteğinin SSCB'de de devam ettiğinden yola çıkarak bu ülkeye karşı önlem olarak yapıldığıdır. Ancak İngiltere izin vermeden Irak'ın bu anlaşmaya taraf olması olanaklı değildir. Ayrıca taraf olsa bile İngiltere'ye olan bağımlığı[397] daha ön plandadır. Bunun yanında İngiltere'nin de pakta katılması önerilmiş ancak öneri kabul edilmemiştir. SSCB'nin de Irak dışındaki üç ülkeyle dostluk anlaşması vardır. Ayrıca SSCB paktın imzalanmasını desteklemiştir ve Afganistan'ın pakta dahil edilmesini[398] önermiştir. Bu iddiaların ve olasılıkların geçersizliğinin daha iyi kavranılması için paktın hazırlanış sürecine bakılmalıdır.

30 Haziran 1930'da İngiltere ve Irak ittifak anlaşması imzalamıştır. Böylece İngiltere Irak'a bağımsızlık tanımayı, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesine yardımcı olmayı kabul ederken, aynı zamanda Irak'ta askeri üsler bulunduracak[399] ve Irak dış politikasında İngiltere'ye danışacaktır. Ayrıca Irak ordusunu da İngiltere yetiştirecektir. Başbakan Nuri Said Paşa'nın imzaladığı bu anlaşmada İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar ülke içinde muhalefetin sert tepkisine neden olunca, Kral Faysal ve Başbakan İngiltere'ye olan bağımlılığı dengelemiştir. Irak bu amaçla Türkiye ve İran ile ilişki kurma yoluna gitmiştir.

---

396 Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 366

397 Baskın Oran; a.g.e s. 366

398 Baskın Oran; a.g.e s. 367

399 İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 327

Haziran 1930'da İngiltere'nin mandaya son vererek bağımsızlığını tanıdığı Irak iki güçlü komşusu olan Türkiye ve İran ile yakın ilişki içinde olmak istemiştir. Kral Faysal, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Nuri Said Paşa ve Maliye Bakanı Rüstem Haydar ile Temmuz 1931'de Türkiye'ye gelmiş, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile bölgedeki güvenlik sorunlarını konuşmuşlardır. Bu dönemde Türkiye'nin Irak ile bir sorunu bulunmamaktadır. 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında sınır ve iyi komşuluk (Musul) anlaşması ile ortak sınırın dokunulmazlığı[400] belirtilip, iyi komşuluk ilişkileri kurulması sağlanmıştır.

Bu sayede Türkiye ve Irak arasında daha alt düzeylerde sürecek olan görüşmeler süreci başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye ve Irak arasındaki sınır sorunu önceden çözüldüğünden sadece sınırdaki Kürt aşiretlerinin çıkarabileceği olası sorunlar[401] konuşulmuştur. Bunun yanında Irak, İran ile ilgili sorunlarında İran ile iyi ilişkileri olan Türkiye'nin aracılığını istemiştir.

Irak ile İran arasında ise Şattülarab ile ilgili olarak sınır uyuşmazlığı vardır. Zaman zaman bu bölgede olaylar yaşanmıştır. İran, Irak Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti iken 1913 İstanbul Protokolüne göre saptanan ayrım çizgisinin haksız olduğunu söyleyip, çizginin İran kıyısından değil, modern hukuka göre talveg kuralına göre belirlenmesini istemiştir. 1934'ün sonbahar döneminde sorun Milletler Cemiyeti Konseyi'ne taşınmıştır. Ayrıca Iraklı Kürtlerin isyan hareketlerinde İran'dan destek beklemeleri[402], Irak'taki Sünni-Şii ayrımı ve İranlıların Kerbela veya Hac ziyaretleri için geçişlerde yaşanan zorluklar da ilişkilere zarar vermiştir. Irak bu sorunların çözümü için İran ile bir anlaşma imzalamayı istemiştir. Bu anlaşmanın gerçekleşmesi için ise Türkiye'nin dostluğuna ve arabuluculuğuna ihtiyaç duymuştur.

Pakt konusunda ilk talep Irak'tan gelmiştir. Irak 1932'de bağımsızlığını kazandıktan sonra da sürmekte olan İngiltere'ye olan bağımlılığını dengelemek

---

[400] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 328

[401] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 367

[402] İsmail Soysal; a.g.m s. 328

istemiştir. O dönemde Türkiye ve Irak arasında bir sorun bulunmamaktadır. Oysa İran ile başta Şattülarap sınır anlaşmazlığı olmak üzere, Sünni-Şii ayrılığından ve Kürtlerin isyanlarından kaynaklanan çeşitli sorunları bulunmaktadır. Irak hükümeti bir an önce İran ile fazla ödün vermeden bir uzlaşıya ulaşmayı istemiştir.

Irak 1933'ün sonbahar döneminde İran'a bir tarafsızlık anlaşması önermiştir. İran hem bölgede barış, güvenlik ve istikrarı sağlamak hem de Irak ile arasındaki Şattülarab sorununda kendi çıkarlarının korunması için Irak'ın önerisine olumlu yaklaşmıştır. Irak'ın bu girişimleri üzerine Türkiye ayrı ayrı saldırmazlık paktları yerine Balkan Paktı örneğindeki gibi bir bölgesel pakt yapılmasının faydalı olacağını Irak ve İran'a bildirmiştir. Irak ve İran, Türkiye'nin bu yeni önerisine olumlu bakmışlardır. İran Dışişleri Bakanı Kazımi bu öneriyi Türkiye'ye iletince, Dışişleri Bakanı Aras Türkiye'nin görüşünü şu şekilde belirtmiştir: " İngiltere 1930 anlaşması ile Irak'ta güçlü bulundukça bir İran-Irak hatta bir Türk-Irak saldırmazlık ya da tarafsızlık paktının anlamı olmaz. Örneğin İngiltere, Türkiye ya da İran ile savaş içine girdiğinde buna Irak'ı da yanında sürükleyebilecektir.[403] "

Bu nedenle Türkiye'ye göre saldırmazlık temeline dayanan bir anlaşmaya bu üç devlet dışında İngiltere de girmelidir. Ancak bunu SSCB'nin nasıl karşılayacağı bilinmemektedir. Türkiye bu büyük komşusuna danışmadan[404] karar vermeyecektir. Çünkü 1925 tarihli Türkiye-SSCB saldırmazlık anlaşmasına eklenen 1929 protokolünün 2. maddesi bunu öngörmektedir. Bu yüzden bu pakta SSCB'nin itirazını önlemek için hem İngiltere hem de SSCB katılmalıdır görüşü hakim olmuştur. Türkiye bu yüzden SSCB'nin de bu anlaşmaya taraf olmasını istemiştir.

Türkiye'nin bu düşüncesi Irak ve İran tarafından da olumlu bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Aras, Irak ve İran dışişleri bakanları ile Cenevre'de görüşmeler

---

[403] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 24, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[404] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 329

yapmıştır. Söz konusu görüşmeler çok gizli tutulmuştur[405]. Türkiye'nin görüşü iki devletçe de benimsenmiştir. Tevfik Rüştü Aras beşli bir pakta sıcak yaklaşmıştır. İran hükümetine yakında Tahran'ı ziyaret edecek olan SSCB dışişleri bakanı yardımcısı Karahan'a konuyu açmalarını önermiştir. İran dışişleri bakanı Ekim 1933'te Tahran'a gelen Karahan'a konuyu açmıştır. Bu durum üzerine SSCB'nin böyle beşli bir anlaşmaya karşı çıkmaması için İran Dışişleri Bakanı Kazımi 2 Ekim 1933'te SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı ve eski Ankara Büyükelçisi Karahan ile görüşmüştür. Karahan hükümetinin bunu iyi karşılayacağını tahmin ettiğini belirtmiş ve pakta Afganistan'ın da alınmasını önermiştir. SSCB pakt fikrine olumlu bakmıştır. Diğer yandan İngiltere'yle görüşen Irak Başbakanı Nuri Said Paşa olumlu bir izlenim[406] edindiğini İran'a iletmiştir. Bu sayede altı devletin katıldığı bir pakt ortaya çıkacak gibi görünmektedir.

Bu durum üzerine İngiltere ve SSCB'ye öneri götürülmüştür. Türkiye, SSCB'nin son görüşünü kesin olarak öğrenmek isteyince Moskova Büyükelçimiz Hüseyin Ragıp Baydur 20 Aralık 1933'te Karahan ile konuyu görüşmüş ve SSCB kendisine teklif gelirse böyle bir pakta katılacağını Türkiye'ye iletmiştir. Aynı amaçla Londra Büyükelçiliğinden İngiltere'nin son görüşü sorulmuş, Büyükelçi Münir Ertegün konuyu Dışişleri Sürekli Müsteşarı Sir Robert Vansittart ile görüşmüştür. Vansittart, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti Yasası, Savaşa Başvurulmasını Yasaklayan 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı ve Uyuşmazlıkların Barışçıl Yollardan Çözümüne İlişkin 1928 tarihli Genel Anlaşma varken bu tür bir pakta neden ihtiyaç duyduklarını anlayamadıklarını ancak bunun kendi kişisel görüşü olduğunu belirtmiştir. İngiltere kendisinin katılmayacağını belirtirken fikre doğrudan karşı çıkmamıştır. Vansittart konuyu Dışişleri Bakanı Sir John Simon'la görüşünce kesin yanıtlarını vereceklerini eklemiştir. İngiltere; " ortada bu kadar anlaşma ve pakt varken niye böyle bir pakta gerek görülüyor?[407]" düşüncesine sahiptir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı 20 Ocak 1934'te Türk Büyükelçiliği'ne gönderdiği resmi notada

---

[405] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 329

[406] İsmail Soysal; a.g.m s. 329

[407] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 24, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

kesin yanıtı şu şekilde vermiştir: "Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler daha fazla güvenceye gerek göstermeyecek kadar mutluluk vericidir. Bu pakta taraf olacak devletler ya Milletler Cemiyeti'ne üye sıfatıyla korunmakta ya da Briand-Kellogg paktının imzacısı bulunmaktadır.[408]" Müsteşarımızın belirttiği gibi yeni bir pakt bu anlaşmalara pek bir şey eklemeyecektir görüşünü savunmuşlardır.

İngiltere'nin bu tutumunun çeşitli nedenleri vardır. İngiltere bu dönemde siyasal anlaşmalarla kendini bağlamak istememiştir. Aksi durumda İngiltere, Irak ile yaptığı 1930 ittifak anlaşmasıyla elde ettiği kazanımları kaybetmek hatta bunları SSCB'ye danışmak zorunda kalacaktır. İngiltere, Türkiye ile dostluk ilişkilerini bu dönemde zaten sürdürmektedir. Irak'ta hala söz sahibidir. İran ile ilişkiler ise Anglo-Iranian Oil Company ile ilgili uyuşmazlık[409] 1933'te çözülünce yeniden düzenlenmiştir. Bu dostça ilişkileri sürdürmek için çok yanlı bir pakt yerine ikili ilişkilere önem vermek daha güvenceli olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın İngiltere paktın yapılmasına karşı çıkmadığı gibi Irak'ı da engellememiştir.

Bölgede her zaman etkin olabilecek SSCB ise o dönemde henüz yeterince güçlü değildir. SSCB, batılı devletlerin dostça olmayan tutumuna[410] karşı barışı savunarak, özellikle komşu devletlerle ilişkilerini geliştirmeye ve onların batılı devletlere alet olmasını engellemeye çalışmaktadır. Bu amaçla 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı'na katılmakla beraber 9 Şubat 1929'da Doğu Avrupa devletleri, Türkiye ve İran ile Litvinof Protokolünü imzalamıştır. Bunun dışında Doğu Avrupa devletleri ve Türkiye, İran ve Afganistan ile saldırının tanımıyla ilgili sözleşmeler imzalamıştır. SSCB, başta Türkiye olmak üzere İran ve Afganistan ile iyi ilişkilere sahiptir. Bu nedenle bu pakta SSCB'nin bir itirazı bulunmamıştır. Kendisine öneri gelirse pakta katılmaktan yanadır ve pakta Afganistan'ın da katılmasını önermiştir. Ancak İngiltere pakta katılmayacağına göre[411] büyük devlet olarak SSCB'nin

---

[408] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 24 - 25, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[409] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 330

[410] İsmail Soysal; a.g.m s. 330

[411] İsmail Soysal; a.g.m s. 330

katılması bölge devletleri için dengeleri bozabilecektir. İngiltere'nin etkisindeki Irak'ın bunu kabul etmesi mümkün değildir. Irak, İngiltere'nin katılmayacağını SSCB'ye bildirmiştir. SSCB de İngiltere katılmadığına göre paktın yapılmasına karşı çıkmayacaktır.

Gerçekten de İngiltere bu süreçte Briand-Kellog Paktı ve Milletler Cemiyeti güvenceleri olduğundan bölgesel paktlara girmekten yana değildir. Bu yüzden teklifi reddetmiştir. Sonuçta İngiltere razı edilemeyince SSCB'ye de teklif götürülmekten vazgeçilmiştir. Şimdilik sadece üç bölge devletinin imzalayacağı bir pakta karar verilmiştir. SSCB'nin tek başına pakta yer almasını istemeyen üç devlet önerilerini geri çekmiştir. SSCB de bu durumu anlayışla karşılamış ve Afganistan'ın olası üçlü anlaşmaya katılmasını önermiştir.

Fransa ve Almanya etki alanları dışında olan böyle bir pakta karşı çıkmamışlardır. İtalya lideri Mussolini ise 19 Mart 1934'te yaptığı bir açıklamada " İtalya'nın tarihsel emelleri ona kolay uluslararası yollara bağlı Asya ve Afrika'dadır.[412]" demiştir. Bu açıklama Türkiye ve kimi Arap ülkelerinde özellikle Suudi Arabistan ve Yemen'de kuşkulara[413] neden olmuştur. İtalya'nın 30 Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgali bu kuşkuların artmasına neden olmuştur. Buna karşın İngiltere'nin fiili gözetimindeki Irak ve daha uzakta olan İran için bir İtalyan tehlikesi düşünülmemiştir. Zaten İtalya da paktın yapımına karşı çıkmamıştır.

Türkiye'nin Afganistan ile yaptığı 1921 ve 1928 tarihli antlaşmalar sayesinde dostluk ve işbirliği hızla gelişmiştir. İran-Afganistan ilişkileri de düzelmiştir. Irak'ın da duruma bir itirazı bulunmamıştır. Irak ve Suudi Arabistan, Nisan 1936'da bir saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Irak bu nedenle Suudi Arabistan'ın da pakta katılmasını istemiştir Hatta onlar adına Türkiye ve İran ile görüşmeler yapmıştır. Ancak pakta katılmak isteyen Afganistan'ın Suudi Arabistan'ın pakt devletleriyle ortak sınırı bulunmamasının ve Suudi Arabistan'ın Milletler Cemiyeti'nin üyesi

[412] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 330
[413] İsmail Soysal; a.g.m s. 330

olmamasının[414] uygulamada soruna neden olacağını belirtmesi bu girişimi engellemiştir.

2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, Irak ve İran arasında anlaşma parafe edilmiştir. Bir ay sonra da Afganistan yapılan davete uyarak anlaşmaya katılmıştır. Ancak imza için iki yıla yakın bir süre[415] beklenmiştir. Anlaşmanın imzalanmadan parafe edilmesi Irak'ın tutumundan kaynaklanmaktadır. Çünkü Irak anlamayı imzalamaktan kaçınmıştır.

Irak'ın bu davranışının iki nedeni[416] vardır:

1. Irak ile İran arasındaki Şattül Arab sorunu henüz çözülmemiştir. Asıl amacı saldırmazlık ve güven ortamı sağlamak olan bir anlaşmanın Irak ile İran arasında bu durum sağlanmadan imzalanması mantıklı olmayacaktır. Ayrıca Irak anlaşmanın imzalanmasını isteyen Türkiye'nin İran üzerindeki etkisini sınır sorununun çözülmesi yönünde kullanmasını istemiş ve bu amaçla imzayı geciktirmiştir. Gerçekten de Türkiye bu sorunun çözümünde aktif rol oynamıştır.

2. Irak dört devlet içinde tek Arap ülkesi olmak istememiştir. Suudi Arabistan ve Yemen'in katılması için öneri yapılmasını istemiştir. Özellikle 1936'da Türkiye ve Suriye arasındaki Hatay sorununun çıkmasından sonra Arap dünyasından koparak Türkiye'nin yanında yer alıyor izlenimi vermek istememiştir. 1933'te başbakanlığı Nuri Said Paşa'dan alan Vatani Partisi lideri Yasin Haşemi'nin Arap milliyetçiliği politikası Kral Faysal'ı paktın imzalanması konusunda çekingen davranmaya itmiştir.

Irak, Afganistan ve Suudi Arabistan'ın kararlarının kesin olup olmadığının bilinmediğini ve Şattülarab sorununun henüz çözümlenmediğini belirtmiştir. Türkiye ise anlaşmanın bir an önce imzalanmasından yanadır ve Suudi Arabistan ve Afganistan'ın eşit koşullarda katılması konusunun üç devletin Dışişleri Bakanlarının

---

[414] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 331

[415] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 367

[416] Baskın Oran; a.g.e s. 367

görüşmeleriyle çözülebileceğini söylemiştir. Kasım 1935'te Afganistan katılmayı kabul ettiğini bildirmiştir. Irak ise ikinci bir Arap devleti olarak[417] Suudi Arabistan'ın katılmasını istemiş, Arap olmayan kuzey komşuları karşısında denge aramış, Arap dünyasından koptuğu izlenimi[418] vermek istememiştir. Bu dönemde laik Türkiye'nin şeriatla yönetilen Suudi Arabistan ile pakt içinde bulunmak istemediğine yönelik Arap dünyasında söylentiler çıkmıştır. Ancak Türkiye'nin böyle bir düşüncesi yoktur. Türkiye bunu şöyle ifade etmiştir : "Türkiye, Suudi Arabistan'ın katılmasına karşı değildir. Ancak İran ve Afganistan'ın bunu kabul etmesi gerekir." İran Dışişleri Bakanlığı 31 Kasım'da kendilerinin bir itirazı olmadığını[419] ancak Afganistan'ın Suudi Arabistan'ın üyeliğine sıcak bakmadığını belirtmiştir.

Irak'ın Arap dünyası içinde duyarlılığını arttıran bir konu da Eylül 1936'da Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık tanımak üzere[420] harekete geçmesidir. Bu durum üzerine Türkiye Milletler Cemiyeti Konseyi'ne Hatay sorunu ile ilgili olarak başvurmuştur. Türkiye'nin bu hareketi Suriye de dahil olmak üzere Arap dünyasında tepkilere neden olunca Irak, Suudi Arabistan ve Yemen'in pakta katılmasını isteyerek paktın ertelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak Türkiye bunu kabul etmemiştir. Irak'ın bu konudaki talepleri ne olursa olsun Suudi Arabistan pakta resmen başvurmadığı gibi, pakt üyelerinden de ona bir davet gelmemiştir.

Irak'ın geciktirici tutumunun en önemli nedeni[421] Türkiye'nin İran üzerindeki etkisini kullanarak, Şattülarab konusunda Irak'ın çıkarlarını koruyan bir çözümü İran'a kabul ettirmesidir. Türk Dışişleri Bakanlığı bu nedenle Şattülarab sorununu incelemeye başlamış hatta bakanlığın uzmanlarına haritalı bir rapor[422] yaptırmıştır. Bu sayede Türkiye her iki komşusunu bir uzlaşmaya razı edebilmek için dostça

[417] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 331
[418] İsmail Soysal; a.g.m s. 331
[419] İsmail Soysal; a.g.m s. 331
[420] İsmail Soysal; a.g.m s. 331
[421] İsmail Soysal; a.g.m s. 332
[422] İsmail Soysal; a.g.m s. 332

girişim (ya da hakemlik)[423] denebilecek bir siyasi temaslar sürecine başlamıştır. Bu süreç Temmuz 1937'ye kadar sürmüştür.

Paktın önündeki bir başka sorun da İran ve Irak arasında süren gerilimlerdir. 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında birkaç arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. 1935 başında Tevfik Rüştü Aras bazı girişimlerde bulunmuştur. Bunun yanında iki defa da Tahran büyükelçisi aracılığıyla girişimlerde bulunulmuştur. Enis Akaygen'e şahla görüşerek Türkiye'nin erken bir uzlaşmaya varılması isteğini iletmesi görevi verilmiştir. Türkiye özellikle İtalyan tehlikesinin (12 Ada'da askeri hazırlıklar[424] gibi) artmasından sonra paktın imzalanması sürecini hızlandırmaya çalışmıştır.

Bu hızlandırmaya karşın pakta girecek maddelerin tartışılması 1934'ten Ekim 1935'e kadar sürmüştür. Bu kadar uzun sürmesinin bir nedeni Irak ve İran ilişkilerindeki gerginlikler ise bir diğer nedeni de Irak'taki iç istikrarsızlıklardır. Aynı zamanda Afganistan, Suudi Arabistan ve hatta Yemen'in katılması tartışılmıştır. Pakt tasarısını hazırlamak işini İran dışişleri bakanı[425] yürütmüştür. Üç bakan Eylül 1935'te Cenevre'de bir araya gelip son görüşmeleri yapmışlardır. Tevfik Rüştü Aras 25 Eylül'de Cenevre'den Ankara'ya yolladığı telgrafta tasarı metnini son haliyle Ankara'ya göndermiş ve onay istemiştir. Aslında daha Ankara'dan ayrılmadan önce bakanlar kurulunda anlaşmanın ana hatlarını anlatmış ve Başbakan İsmet İnönü'nün onayını almıştır[426]. Tevfik Rüştü Aras aynı zamanda tasarının bir örneğini bilgi için SSCB dışişleri bakanına ileterek onayını almış, Milletler Cemiyeti'ndeki İngiltere delegesine de bilgi sunmuştur.

İran-Irak görüşmeleri Mart 1936'da çıkmaza girdiğinde[427] bu kez de İran arabuluculuk istemiştir. Uzlaşma sağlanamayınca da Ekim 1936'da İran sınır

---

[423] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 25, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[424] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 25

[425] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 25

[426] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 25

[427] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 25

konusunda bir anlaşmaya varılana kadar paktın imzalanmasının ertelenmesi[428] kararında olduğunu bildirmiştir. Türkiye'nin çabalarıyla ancak 1937'de uzlaşma sağlanabilmiştir.

Ekim 1936'da Bekir Sıtkı Paşa bir darbeyle Haşemi'yi devirmiştir. Yerine Hikmet Süleyman'ı başbakan yapmış ve kendisi arka planda kalmıştır. Nisan 1937'de Irak-İran anlaşması için hazırlanan bir tasarı Irak dışişleri bakanı tarafından İran'a sunulduktan birkaç gün sonra gizli kalmak şartıyla Türkiye'ye de verilmiştir. Türkiye bunun üzerine Ankara'daki İran büyükelçisi aracılığıyla şaha Mustafa Kemal Atatürk'ün şu mesajını iletmiştir: " İran-Irak arasındaki meselenin halli için bu iyi fırsatın kaçırılmaması ve Irak'ın önerdiği metnin kabulü[429]" İran'ın ilk yanıtı söz konusu metnin yüzde seksenine olumlu baktıkları[430] biçiminde olunca Irak, Türkiye'nin bu konudaki çabasını övmüştür. Ancak geri kalan yüzde yirmide[431] yine uzlaşılamamıştır. Tevfik Rüştü Aras 26 Haziran 1937'de Tahran'a gittiğinde henüz uzlaşma sağlanamamıştır. Sonunda Tevfik Rüştü Aras'ın da arabuluculuğuyla uzlaşma sağlanmıştır.

Hem Bekir Sıtkı Paşa hem de Hikmet Süleyman Irak'ın komşularıyla sorunlarını kısa dönemde çözmek istediklerinden 4 Temmuz 1937'de Tahran'da İran-Irak sınır anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada İran'ın istediği gibi Şattül Arab'ta sınır talveg hattı (akarsuyun en derin yerlerini birleştiren hat)[432] olmuştur.

Türkiye'nin çabalarıyla 1937 yılının ortalarında Irak ve İran arasında Şattülarab konusunda anlaşma sağlanmış ve anlaşma 4 Temmuz 1937'de Tahran'da imzalanmıştır. Bu sırada paktın da Tahran'da imzalanmasına karar verilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Aras haziran ayında Bağdat'ta yaptığı temaslardan sonra Tahran'a geçmiştir. Paktın yapılacağı Tahran Büyükelçiliği aracılığıyla pakt metnini

---

[428] Gökhan Çetinsaya; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 25, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[429] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 26

[430] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 26

[431] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 26

[432] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 368

daha önce onaylamış olan[433] SSCB'ye bildirilmiştir. Ayrıca Aras'ın isteği üzerine paktın Tahran'da imzalanacağının Moskova Büyükelçiliği kanalıyla SSCB hükümetine bildirilmesi sağlanmıştır.

Bu anlaşmadan dört gün sonra 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda - yazlık sarayın bahçesinde hazırlanmış özel bir çadırda[434]- dört ülkenin dışişleri bakanları (Türkiye adına Tevfik Rüştü Aras) Cenevre'de parafe edilen anlaşmayı imzalamışlardır. 25 Haziran 1938'de onay işlemleri tamamlanan pakt yürürlüğe girmiştir. Uzun görüşmeler sonunda İran'ın katılmasını istediği Afganistan pakta dahil edilirken Irak'ın istediği ancak o dönemde Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Suudi Arabistan pakta katılamamıştır.

Önceden de bahsedildiği gibi pakt adına rağmen bir askeri anlaşma değil bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasıdır. Paktın bu özelliği dört maddede açıkça görülmektedir:

Madde 1. Bağıtlı taraflar, birbirlerinin içişlerine karışmaktan kesinlikle kaçınma politikası izlemeyi yükümlenirler.

Madde 3. Bağıtlı taraflar, ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunma konusunda anlaşmışlardır.

Madde 4. Bağıtlı taraflardan her biri içlerinden herhangi birine karşı hiçbir eylemde bulunmamayı yükümlenir.

Madde 6. Bağıtlı taraflardan biri üçüncü bir devlete karşı saldırıya geçerse, diğer bağıtlı taraflar bir ön bildirimde bulunmaksızın bu anlaşmaya saldıran tarafla ilgili olarak son verebileceklerdir.[435]

---

[433] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 332
[434] İsmail Soysal; a.g.m s. 332
[435] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 368

Ancak paktın temel nedeni olan Kürt aşiretleri sorunu 7. maddede şöyle düzenlemiştir:

Madde 7. Bağıtlı taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir.[436]

Bu madde olmaksızın paktın işlevsel olması söz konusu olmayacaktır. Ancak İkinci Dünya Savaşı ortamında paktın 7. maddesi dışındaki maddelerinin fiilen yürürlükten kalktığı[437] görülmüştür. Paktın imzalandığı gün ek bir protokol ile paktın organları oluşturulmuştur. Buna göre yılda iki kez toplanacak olan Bakanlar Konseyi ve bir Genel Sekreterlik kurulmuştur.

Paktın birinci maddesinde tarafların birbirlerinin içişlerine karışmamaya kesin olarak karar verdikleri belirtilmiştir. Paktın diğer maddelerinde ise ortak sınırların dokunulmazlığına uyulacağı, ortak çıkarları ilgilendiren konularda milletlerarası uyuşmazlıklarda görüşmeler yapılacağı, tarafların birbirine karşı tecavüz hareketine girişmeyeceği, uyuşmazlıkların Milletler Cemiyeti'ne havale edileceği, 27 Ağustos 1928 tarihli Kellogg-Briand Paktı'na uyulacağı belirtilmiştir. Pakt beş yıl için[438] imzalanmıştır. Ancak taraflar bu sürenin sona ermesinden altı ay önce paktın feshi ihbarında bulunmadıkları takdirde pakt otomatik olarak 5 yıl[439] daha uzatılmış sayılacaktır.

İngiltere'nin pakta karşı çıkma olasılığı[440] kalmamıştır. Çünkü pakt fikrinin ortaya çıktığı 1933'ten beri uluslararası konjonktür önemli ölçüde değişmiştir. Hitler ve Mussolini Avrupa'da statükoyu değiştirmeyi isterken, İngiltere statükoyu

---

[436] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 368

[437] Baskın Oran; a.g.e s. 368

[438] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, Sayfa: 116

[439] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 116

[440] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 332

korumak için yeni dostlara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle Türkiye'yi kaybetmek istememiş, Hatay ve Boğazlar sorunlarının çözümüne yardımcı olmuştur. Irak'ı kendine bağlı tutabilmek için Türkiye'ye karşı hoşgörülü davranmıştır. Ayrıca İngiltere, İran ve Afganistan ile dostluğa[441] önem vermiştir. Bu nedenle 1936 yılında doğuda bir paktın yapılmasını destekleyici tutum takınmıştır. Böylece İngiltere'nin Irak için tehlikeli olabileceği varsayımı oradan kalkmıştır.

Paktın giriş kesiminde dostluk ve anlaşma isteyen bağıtlı tarafların Milletler Cemiyeti Yasası çerçevesinde, Ortadoğu'da barışı ve güvenliği sağlamak ve bu sayede genel barışa yardımcı olmak amacını taşıdıkları, ayrıca savaşa başvurulmasını yasaklayan 1928 tarihli Briand-Kellogg anlaşmasına bağlı oldukları belirtilmiştir.

1. Maddede tarafların birbirlerinin içişlerine karışmayacakları, 2. maddede ortak sınırların dokunulmazlığına saygı gösterecekleri, 3. maddede ortak çıkarların söz konusu olduğu uluslararası uyuşmazlıklarda aralarında görüşmeler yapacakları ve 4. maddede birbirlerine karşı tek başlarına ya da başka devletlerle birlikte saldırıya geçmeyecekleri düzenlenmiştir. Saldırının ne anlama geldiği de 4. maddede dört paragraf ile gösterilmiştir. 4. Maddenin sonraki bölümlerinde hangi hareketlerin saldırı sayılmayacağı[442] da belirtilmiştir.

5. Maddeye göre bir saldırı halinde saldırıya uğrayan devletin kendini savunmak için önlemler alması[443] doğal karşılanmakla beraber sorunun Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulması istenmiştir. Bu hüküm tarafların Milletler Cemiyeti ile her durumda bağlantı halinde olmak istediklerinin kanıtıdır. 6. maddeye göre eğer bağıtlı taraflardan biri paktın tarafı olmayan bir devlete karşı saldırıya geçerse, diğer bağıtlı devletler saldıran devletle ilgili olarak pakta son verebileceklerdir. 1934'teki Balkan Paktı'nın ekli protokolünün 7. maddesinde de yer alan bu düzenleme dört devletin de barışın üstünlüğüne inançlarını[444] göstermeleri açısından dikkat çekicidir.

---

[441] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 332

[442] İsmail Soysal; a.g.m s. 333

[443] İsmail Soysal; a.g.m s. 333

[444] İsmail Soysal; a.g.m s. 333

7. Madde birbirinin içişlerine karışmamakla ilgili tamamlayıcı hükümleri göstermektedir. Bağıtlı taraflar kendi sınırları içinde diğer taraf devletlerin kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak[445] ya da hükümet rejimini bozmak için silahlı çeteler, gruplar ya da örgütlerin kurulmasını engellemeyi kabul etmişlerdir. Bu hüküm özellikle Irak ve İran arasındaki Kürt ayaklanmalarına[446] diğer tarafın destek ve yardımdan kaçınması için konulmuştur. Türkiye zaten hem 1926 tarihli Türkiye, Irak ve İngiltere arasındaki Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Anlaşması'nın 6-13. maddeleriyle hem de 1932 tarihli Türkiye ve İran Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın 5. maddesiyle bu konuda karşılıklı yükümlülükleri kabul etmiştir. Paktta bu tür bir hükmün olması Irak ve İran arasındaki iyi komşuluk ilişkileri için önemlidir. Ancak sık yaşanan gerginlikler bu maddenin uygulanmasında sorunlar yaşanacağını göstermiştir Zaten bu hüküm Irak'ta muhalefetin olumsuz tepkilerine neden olmuştur. Hatta Sadabat Paktı ve Irak-İran Sınır Anlaşması yapıldığı zaman Irak lideri olan General Bekir Sıtkı'nın iki ay sonra, 11 Ağustos 1937'de darbe sonucu öldürülmesi[447] bu durumun nedeni olarak gösterilmiştir.

8. Madde tarafların aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkları, 1928 tarihli Briand-Kellogg anlaşmasına göre savaşa başvurmadan yani barışçıl şekilde çözüme ulaşmalarını düzenlemektedir. 9. madde tarafların Milletler Cemiyeti Yasası ile düzenlenen yükümlülüklerinin bu paktla ortaya çıkan yükümlülüklerden üstün olduğunu göstermektedir. Bu paktın hiçbir maddesinin Milletler Cemiyeti Yasası'ndaki yükümlülükleri kısıtlamayacağı belirtilmiştir. 10. madde anlaşmanın süresi, onayı, yürürlüğe girişi ve Milletler Cemiyeti Sekreterliği'ne tescili[448] yöntemini düzenlemektedir. Paktın süresi 5 yıldır[449] ancak bu sürenin bitiminden 6 ay önce bağıtlı taraflardan birisince pakta son verildiği bildirilmedikçe yeniden 5 yıl için yürürlüğünü sürdüreceği ve bunun daha sonraki dönemlerde de devam edeceği belirtilmiştir.

---

[445] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 333
[446] İsmail Soysal; a.g.m s. 333
[447] İsmail Soysal; a.g.m s. 333
[448] İsmail Soysal; a.g.m s. 334
[449] İsmail Soysal; a.g.m s. 334

Pakt ile "birbirlerinin içişlerine karışmamak", "sınırların dokunulmazlığı", "saldırmazlık", uluslararası siyasi sorunlarda "danışmalar" ve "iyi komşuluk ilişkileri"[450] kavramları ile Milletler Cemiyeti Yasası'na ve dünya barışına saygı önem kazanmaktadır. Paktın dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı savunma yani bir askeri yardımlaşma paktı olmadığı açık olarak görülmektedir.

Bakanlar Konseyi paktın töreni ve protokolün kabulünden sonra ilk toplantıyı sarayın bir salonunda İran Dışişleri Bakanı Samii'nin başkanlığında yapmış ve şu kararları[451] almıştır:

1) Eylül ayında Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye'den boşalacak üyeliğe İran'ın aday gösterilmesi ve onun süresi dolunca alfabetik sırayla üyeliğin pakt üyelerine geçmesine çalışılması,

2) Türkiye'nin Avrupa ve Asya arasında oynadığı yararlı rol sayesinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde ona yarı sürekli üyelik sağlanması için çalışılması,

3) Milletler Cemiyeti Yasasına uygun olan Sadabat Paktı hakkında Milletler Cemiyeti Sekreterliği'ne hemen bilgi verilmesi.

8 Temmuz tarihinde devlet başkanları Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Irak Kralı 1. Gazi, İran Şahı Rıza Pehlevi ve Afganistan Padişahı Muhammed Zahir tarafından kutlama mesajları verilmiştir. Bu mesajlarda "işbirliğinin barış için olduğu", "çözülmez bağların kurulduğu", " kardeşlik ve dostluk[452]" kavramlarına önem verilmiştir. Paktın imzalandığı gün İran Başbakanı Mahmut Cam'ın verdiği akşam yemeğinde, hem ev sahibinin hem de üç konuk Dışişleri Bakanı'nın demeçlerinde yeni bir dönemin başladığı vurgulanmıştır.

Paktın imzalanması resmi çevrelerde ve basında olumlu[453] karşılanmıştır. Dört devlet başkanı arasında teati edilen telgraflarda paktın Ortadoğu'da barışın

[450] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 334

[451] İsmail Soysal; a.g.m s. 334

[452] İsmail Soysal; a.g.m s. 335

[453] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, Sayfa: 116

sürmesi için zorunlu olduğu belirtilmiştir. Pakt anti revizyonist devletler özellikle İngiltere tarafından da olumlu[454] bulunmuştur. Aslında paktın imzalanması sırasında Irak hala İngiliz nüfusu altındadır bu yüzden İngiltere'nin onayını almadan Irak'ın pakta katılması da olanaklı değildir.

Paktın dünya basınında da yankıları olmuştur. İmzacı devletlerden üçünde (Türkiye, İran ve Afganistan) basını paktı destekleyici bir yayın yaparken, Irak basını haberleri vermekle yetinmiş[455] paktı desteklemekten kaçınmıştır.

Batı ülkelerinde paktın parafe edildiği 1935'te basının yorumları birbirinden farklıdır. New York Herald Tribune'de çıkan United Press Ajansı'nın Londra muhabirinin bir haberinde[456] Londra siyasi çevrelerinde paktın Irak ve İran arasında uzun zamandır süren gerginliğe son vereceği, ayrıca İtalya'nın bölgeye doğru yayılma isteklerine engel olacağı vurgulanmıştır. Fransa'nın Le Temps gazetesi[457] bu paktta Avrupa'daki Küçük Antant ve Balkan Paktı gibi yabancı vesayetinden kurtulmak ve İslam devletlerini bir araya getirmek düşüncesinin olduğunu belirtip, paktın SSCB'nin etkisini arttıracağını ve diğer Araplar da pakta katılırsa İngiltere ve Fransa'nın zor duruma düşeceği görüşünü savunmuştur. Hitler Almanyası'nda basın paktı İngiltere'ye karşı göstermeye çalışmıştır. İtalyan basının görüşü de bu yöndedir. İngiliz basını ise pakttan memnun değildir. Bu tür bir paktın Irak dış politikasının hareket serbestliğini kısıtlayacağını[458] savunmuştur.

Pakt 1937'de imzalandığında İngiltere ve Fransa basınındaki yorumlar genelde olumludur. Fransa'da artık Türkiye'nin SSCB'den uzaklaşıp, Batıya yaklaşmasının beklenebileceği[459] görüşü savunulmaktadır. Almanya basını bunun İngiltere aleyhine olduğunu söylerken Türk diplomasisinin, özellikle Atatürk'ün başarısını övmüş ve Türkiye'nin durumunun daha da güçlendiğini belirtmiştir.

[454] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, Sayfa: 117
[455] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 335
[456] İsmail Soysal; a.g.m s. 335
[457] İsmail Soysal; a.g.m s. 335
[458] İsmail Soysal; a.g.m s. 335
[459] İsmail Soysal; a.g.m s. 335

Polonya basını paktın Türk diplomasisinin başarısı olduğunu, Balkan Paktı'ndan sonra bu yeni paktın Türkiye'nin doğusunu da güvence altına aldığını söylemiştir. ABD basını paktı barışçı bir olgu olarak değerlendirmiştir. New York Times 12 Temmuzda çıkan bir makalede[460] Atatürk'ün Balkan Paktı gibi bu pakt ile ileri görüşlülüğünü kanıtladığını vurgulamıştır. Bu sırada Dışişleri Bakanı Cordell Hull Aras'a kutlama mesajı göndermiştir.

SSCB'nin Pravda gazetesi[461] Sadabat Paktı'nın imzalanmasından bir gün önce uzun bir makale yayımlamış ve bu girişimin bir tarihçesini yaparak İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması nedeniyle İngiltere'nin Ortadoğu'da küçük devletlerin endişelerini kendi çıkarı için kullanmaya çalıştığını ve paktın aslında bölge devletlerinin güvensizlik duygusundan kaynaklandığını[462] savunmuştur. Pravda paktın aleyhine yorumdan kaçınmakla birlikte İngiltere'nin Ortadoğu'da ön plana çıkmasının SSCB'ye vereceği sıkıntıyı ortaya koymuştur.

Arap ülkeleri içinde en çok ilgiyi Mısır basını göstermiştir. Basın genelde paktı ve Ortadoğu'da 60 milyon nüfusa sahip dört bağımsız devletin kardeşlik havası içinde bir araya gelmesini[463] olumlu karşılamıştır. Paktın hiçbir devlete karşı olmadığı ancak İngiltere ve SSCB'nin hoşuna gitmemiş olabileceğini ve paktın Arapların bir araya gelmesini de sağlayabileceği belirtilmiştir. Hatay sorununa da değinen bazı yazarlar bu sorunu çıkardığı için Türkiye'ye karşı Arap dünyasının tepkili olduğunu, Türk-Arap dostluğunun tarihsel dayanakları olduğunu, iki tarafın bugün birbirine ihtiyacı bulunduğunu ve bu dostluğun bozulmaması için Türkiye'nin Hatay sorunun dostluğu bozmayacak şekilde çözmeye çalışması gerektiği vurgulanmıştır.

Pakt yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Ekim 1939'da İngiltere paktın SSCB'ye karşı bir savunma ittifakına dönüştürülmesini Türkiye'ye önerdiyse de Türkiye bu öneriyi üye ülkelerin

[460] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 335
[461] İsmail Soysal; a.g.m s. 336
[462] İsmail Soysal; a.g.m s. 336
[463] İsmail Soysal; a.g.m s. 336

gündemine getirmeyi reddetmiştir. Savaş ile beraber pakt "tozlu raflara kaldırılmıştır[464]".

Tahran toplantısında Türk heyeti başkanı Rana Tarhan, Avrupa'daki tedirginliği anlattıktan sonra şunu söylemiştir : "Sadabat Paktı devletleri barıştan yanadır. Buna rağmen eğer içlerinden biri savaşa girerse, diğerlerinin görevi en anlayışlı bir tarafsızlık izleyerek dostluk ve dayanışma ruhu ile sıkı işbirliği yapmaktır. Türk hükümeti Avrupa'daki her iki tarafın devletleriyle dostça ilişkilerini devam ettirmektedir. Durumda bir değişim olursa pakttaki dostlarına bilgi verecektir." Toplantı sonunda 30 Nisan'da yayınlanan bildiride genel durumun gözden geçirildiği[465] ve tüm konular üzerinde görüş birliğine varıldığı açıklanmıştır.

Son Bakanlar Konseyi toplantısı 1939'da yapılmıştır[466]. Genel Sekreterlik de Konsey Başkanı'na bağlı olarak her yıl değişmesi öngörüldüğünden ve bir merkeziyle kendine özgü personeli olmadığından fiilen ortadan kalkmıştır.

Savaşın sona ermesinden 3 yıl sonra 1948'de İran, Sadabat Paktı'nın gözden geçirilmesini istemiştir. Yeni Şah Muhammed Rıza, Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi'yle olan görüşmesinde paktın bir savunma ittifakı durumuna getirilmesini istediğini, ancak bunun için İran'ın biraz daha güçlenmesi gerektiğini[467] söyleyip, SSCB'nin İran'a ve hatta aynı anda Türkiye'ye saldırabileceğini ve İran geri çekilirse ordusunun Türkiye'ye geçerek orada savaşı devam ettirebileceğini belirtmiştir.

1955'te Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Paktı yapılınca Sadabat Paktı'nın ne olacağı yeniden düşünülmeye başlamıştır. Bağdat Paktı bir savunma anlaşmasıdır ve buna Afganistan dahil edilmemiştir. Ancak Sadabat Paktı'nın öngördüğü "saldırmazlık" ve " danışma"[468] kavramlarının dışında

[464] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 368
[465] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 336
[466] Baskın Oran; a.g.e s. 368
[467] İsmail Soysal; a.g.m s. 337
[468] İsmail Soysal; a.g.m s. 337

bir SSCB tehdidi ve komünizm tehlikesi öngörülmüş ve dört bölge devletinin İngiltere gibi büyük bir devletle beraber ve de ABD'nin teşvik ve desteğiyle yardımlaşma yükümlülüğü üstlenmesi sağlanmıştır. Ama Bağdat Paktı'nın Sadabat Paktı ile çelişen bir yönü yoktur. Zaten Sadabat Paktı taraf devletlerden biri ona son vermediği için yürürlüktedir. Ancak Bakanlar Konseyi 1939'dan beri toplanmamıştır. Bağdat Paktı, Sadabat Paktı'nı gölgelemekte ve tamamen unutulmasına neden olmaktadır.

Türkiye, 14 Temmuz 1958'de İstanbul'da yapılacak olan Bağdat Paktı Konseyi toplantısında Sadabat Paktı'nın geleceği konusunu ortaya atarak, bu konuyu Kıbrıs sorununda İngiltere üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmayı düşünmüştür. Ancak o gün Irak'ta hükümet darbesi olmuş ve bu yüzden İstanbul toplantısı[469] yapılamamıştır. Yeni Irak yönetimi ertesi yıl Bağdat Paktı'ndan ayrılacaktır. Bu durum üzerine Bağdat Paktı CENTO'ya (Merkezi Anlaşma Örgütü) dönüştürülmüş ve 21 Ağustos 1959'da merkezini Bağdat'tan Ankara'ya taşımış ve varlığını devam ettirmiştir. Sadabat Paktı ise Irak'ın kuzey komşularıyla bağlarını azaltmasından sonra tamamen sönük hale gelecektir.

Sadabat Paktı 1979'da İran'daki Humeyni rejimi paktı feshettiğini ima edene kadar[470] varlığını hukuken koruyacaktır. Gerçekte İran bu konuda açık bir beyanda bulunmadığı için paktın günümüzde de geçerli olduğu görüşü savunulmaktadır.

İran'da Ocak 1979'da İslam Devrimi yapılınca yeni hükümetin 11 Mart 1979'da yayımladığı bildiride CENTO'ya son verildiği açıklanmış, Sadabat Paktı'nın CENTO gibi bölge devletlerinin değil sadece emperyalistlerin çıkarlarını korumayı amaçladığı[471] söylenmiş, paktın üye devletleri korumada sessiz ve hareketsiz kaldığı[472] da belirtilmiştir.

---

[469] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 337

[470] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 369

[471] İsmail Soysal; a.g.m s. 337

[472] İsmail Soysal; a.g.m s. 337

Bildiride pakta son verildiği açıkça yazılmamıştır. Ancak dolaylı olarak onun artık yaşamadığı[473] anlatılmıştır. Diğer yandan 1979 sonunda Afganistan'da komünist rejimin iktidara gelmesinden sonra bu devletin de paktla ilgisi kalmamıştır. Sonuncu ve en önemli olgu ise Irak'ın 22 Eylül 1980'de İran'a savaş açmasıdır. Bu nedenle paktın saldırmazlık şartı çiğnenmiş olmaktadır.

Bu durumda zaten uzun zamandır uygulanmayan ve sözü edilmediği için fiili bir değeri kalmamış pakt resmen feshedilmese de belirtilen gelişmeler nedeniyle 1980'de tarihe karışmıştır[474] yorumu yapılabilir. Sadabat Paktı bugüne kadar taraflarca fesh edilmemiş olmasına karşın bu pakt 2. Dünya Savaşı'ndan sonra unutulmuştur.

Sadabat Paktı modern dönemde Ortadoğu ülkeleri arasında yapılan çok taraflı ilk bölgesel anlaşmadır. Bu paktın yapılmasında girişim bölge devletlerince yapılmıştır. Paktın yapımında hiçbir büyük devletten duyulan endişe rol oynamamıştır. Aksine bölgede etkin olan iki büyük devlet olan SSCB ve İngiltere pakta katılmaya davet edilmiş ancak bu gerçekleşmemiştir. Pakt, Irak'ın İran ile 1933'te saldırmazlık anlaşması yapma isteğine karşın Türkiye'nin bunun yerine çok taraflı bir anlaşma yapımını önermesi ve Irak ve İran'ın bunun kabul etmesi ile ortaya çıkmıştır. Pakt birkaç yıl sonra 2. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle işlerliğini ve etkinliğini kaybetse de Ortadoğu için bir örnek olmuştur. Bu örnek 1945'te Arap Birliği'nin kurulmasını, 1955'te de Bağdat Paktı'nın yapılmasını sağlamıştır.

Pakt "saldırmazlık", " danışma" gibi kavramları, yıkıcı ve bölücü hareketleri kışkırtmaktan kaçınmak, "iyi komşuluk ilişkileri" kurmak gibi barışçıl amaçları içermiştir. Bu nedenle "savunma için yardımlaşma" özelliği göstermemiştir. Bu özelliği göstermesi de mümkün değildir. Çünkü taraf devletlerin büyük devletlere karşı düşünebilecekleri bu tür bir dayanışma için yeterli güçleri yoktur. Ayrıca Irak'ın 1930'daki İttifak Anlaşması nedeniyle İngiltere karşısında yeterli düzeyde

[473] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 337
[474] İsmail Soysal; a.g.m s. 337

hareket serbesti yoktur. Türkiye de 1929'daki Protokol nedeniyle SSCB'nin onayı olmadan[475] herhangi bir siyasal anlaşma yapamamıştır.

Paktın muhtemel bir İtalyan tehlikesine karşı yapıldığı iddiasını doğrulayacak yeterli kanıt yoktur. Pakt metninin 2 Ekim 1935'te Habeşistan olaylarının en yoğun olduğu sırada ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırısından bir gün önce parafe edilmesi bir rastlantıdır. Çünkü pakt girişimi daha 1933 yılında başlamış, Mussolini'nin Mart 1934'te İtalya'nın Asya ve Afrika'daki amaçlarından bahsetmesinden dahi önce gündeme gelmiştir. Ayrıca İtalya'nın İngiltere'nin denetimindeki Irak'a ya da SSCB'nin komşusu İran ve Afganistan'a saldırması hem uzaklık hem de askeri gücünün yetersizliği nedeniyle mümkün değildir. İtalya'nın Irak ve İran arasındaki Şattülarab uyuşmazlığında Milletler Cemiyeti çerçevesinde 1936 yılında arabuluculuk yapmaya çalışması onun bu bölgeye yönelik kötü amaçlarının olmadığının kanıtıdır. Bu iddialara neden olan durum paktın 1932-1935 döneminde yürütülen hazırlık çalışmalarının gizli yürütülmesinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden paktın parafe edildiği bile 1936 yılında yani 3 ay sonra[476] açıklanmıştır.

Bu gizliliğin İtalya'yı kışkırtmaktan kaçınma düşüncesinden kaynaklanmış[477] olması muhtemeldir. Çünkü bu dönemde İtalya Habeşistan'a saldırmak üzeredir. Bu tür bir paktın gergin uluslararası konjonktür içinde açıklanmayıp, açıklamanın ertelenmesi tercih edilmiştir. İddialar pakt ile ilgili arşiv belgelerine dayanan araştırmaların yapılmamasından kaynaklanmıştır. Özellikle Türk tarihçiler Akdeniz'de İtalyan tehdidi varken Sadabat Paktı için İtalya'nın Habeşistan'a saldırısının küçük devletleri uyardığı sonucuna varmışlardır. Paktın parafe edilmesinin hızlı olması İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasının Ortadoğu devletlerinde yarattığı endişeden kaynaklanmış olabilir. Ancak bu paktın İtalya'ya karşı yapıldığını[478] göstermemektedir.

---

[475] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 338

[476] İsmail Soysal; a.g.m s. 338

[477] İsmail Soysal; a.g.m s. 339

[478] İsmail Soysal; a.g.m s. 339

Paktın İngiltere'ye karşı olduğu iddiası da 1933-1935 döneminde İngiltere'nin bölgedeki etkin konumu nedeniyle Türkiye, Irak ve İran'ın dayanışma içine girdiği düşüncesine dayanmaktadır. Zaten İngiltere de 1933'te pakt ile ilgili görüşü kendisinde sorulduğunda girişimi olumlu bulmamıştır. Ancak zaman içinde Avrupa'daki şartlar değiştiğinden İngiltere 1935'ten itibaren paktı destekleyen bir tutum takınmıştır. Hatta 1939'da üçlü ittifak yapıldığında bu paktı kullanmak istemiş ancak Türkiye buna karşı çıkmıştır.

Paktın SSCB'ye karşı yapıldığı iddiası da doğru değildir. 1933'te hem Türkiye hem de İran pakt konusunda SSCB'ye danışmış ve onun onayını almıştır[479]. 1935'ten sonra Türkiye, İngiltere ile dostluğunu geliştirip SSCB'nin Türk dış politikasındaki ağırlığını dengeleyince SSCB artık pakta karşı olumsuz yaklaşmaya başlamıştır. Ancak taraf dört devletin de iyi niyetini bildiğinden pakta karşı da çıkmamıştır. Çıkmak istemiş olsaydı paktın imzalandığı Temmuz 1937'ye kadar metne en azından bir SSCB çekincesi koydurabilirdi. Örneğin 1934 Balkan Paktı'nda bir SSCB çekincesi olmuştur. Bu iddia SSCB tarihçisi Tasarov'un " İngiliz diplomasisinin paktın imzalanmasında kesin bir rolü vardır. Pakt sadece Arap halklarının ulusal kurtuluş savaşımına karşı değil, aynı zamanda SSCB'ye de karşıdır. Pakt bu ülkelerde "SSCB etkisini azaltmaya ve İngiltere'nin izlediği SSCB'yi yalnızlaştırma politikasına yardımcı olmuştur." yönündeki düşüncelerinden kaynaklanmıştır.

Türkiye için pakt Mustafa Kemal Atatürk'ün barışçı dış politikasını ve ülkenin çevresinde dostluk çemberi kurma isteğini[480] göstermektedir. İçerikleri farklı olsa da Balkan Paktı ve Sadabat Paktı Türkiye'nin batı ile doğu arasında bir barış köprüsü olmak[481] istediğini göstermektedir. Bunun dışında Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle Irak ve İran arasında barış ve anlaşmayı sağlayabilecek tek devlet olduğunu ortaya koymuştur. Ancak Irak 1945'te Arap Birliği'nin kurulmasından sonra kaderini daha çok bu oluşuma bağlamış, 1980'de de İran ile savaşa girmiştir.

---

[479] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 339

[480] İsmail Soysal; a.g.m s. 339

[481] İsmail Soysal; a.g.m s. 339

Buna rağmen iki devlet yeniden barış ve iyi komşuluk içinde yaşamak isterse bu yine Türkiye'nin katkısıyla gerçekleşecektir.

Türkiye için iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde başlıca tehlikenin İtalya'dan geleceği düşüncesi hakimdir. Türkiye özellikle bu tehlikeyi dikkate alarak Avrupa'da dostluk ve ittifak ilişkilerini geliştirmek için 1934'te Balkan Paktı'nı imzalamıştır. Ayrıca 1935'te Habeşistan savaşı çıkınca İtalya tehlikesine karşı Milletler Cemiyeti çerçevesinde alınan yaptırımlar[482] ve Türkiye-İngiltere Akdeniz Anlaşması, Akdeniz'de İtalya'nın denizaltı korsanlığına karşı 1937 Nyon ve Cenevre Anlaşmaları[483] da bu amaca uygundur. Türkiye'nin 1939'daki Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı'nı ve Sadabat Paktı'nı yapması onun doğu sınırlarını güvenceye alırken, İran ve Irak'ın muhtemel bir düşman devlete alet olmasını da engellemiştir.

[482] İsmail Soysal; "1937 Sadabat Paktı", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** der. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 340
[483] İsmail Soysal; a.g.m s. 340

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
2. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA VE İKİ KUTUPLU SİSTEMDE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

3.1 2. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Türkiye ve İran'ın yolları ayrılmıştır. Her iki ülke de kendi sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Savaşın başında İran tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak SSCB'nin İngiltere ile müttefik olmasından sonra hem transit yolu garantiye almak hem de Alman etkisini kırmak için Ağustos 1941'de bu iki devlet İran'ı kuzeyden ve güneyden[484] işgal etmişlerdir. Ocak 1942'de İran, SSCB ve İngiltere ile ittifak anlaşması yapmıştır. Bu dönemde Türkiye, İran'ın toprak bütünlüğünden ve SSCB'nin İran'daki varlığından özellikle de Kürt ve Azeri milliyetçiliklerinin desteklenmesinden ciddi oranda rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlığını İngiltere'ye her fırsatta iletmesine karşın savaşın gelişmeleri içinde bu endişeleri dikkate alınmamıştır. Savaşın bitiminde SSCB'nin kurduğu Kürt ve Azeri cumhuriyetleri Türkiye'nin kaygılarının haklı olduğunu göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran, Soğuk Savaş'ın ilk mücadele alanlarından biri[485] olmuştur. SSCB askerlerini çekmekte direnmiş ve denetimleri altındaki bölgelerde Azeri ve Kürt cumhuriyetleri kurulmuştur.

Rıza Şah tahttan feragat ederek gönüllü sürgüne gitmiş[486] ve yerine oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. İran, Almanya yörüngesinden çıkarılıp[487] yeniden İngiltere yörüngesine alınmıştır. Savaşın sonuna kadar İran, SSCB, İngiltere ve ABD tarafından işgal edilmiştir. Türkiye tarafsız İran'ın, İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilmesinden dolayı endişelenmiştir. Özellikle İran Azerbaycanı'nı işgal eden

---

[484] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 13 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[485] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 17

[486] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Sayfa: 34 Temmuz 2006 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[487] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 34

SSCB güçlerinin Kürt milliyetçilerini desteklemesi ciddi bir endişe nedeni olmuştur. Türkiye'nin endişeleri 1946'da SSCB uydusu olarak kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti ile doğrulanmıştır.

1941'de İran'ın müttefiklerce işgal edilmesinden 1947'nin son aylarına kadar olan süreçte Türkiye-İran ilişkileri fiilen dondurulmuştur. Çünkü bu süreçte İran ile ilgili kararları İran hükümeti değil işgalci devletler vermiştir. Bu yüzden Türkiye bu süreçte İran ile ilgili iki önemli konuda[488] İngiltere ile görüşmelerde bulunmuştur.

Birinci konu Şiraz merkez olmakla beraber Basra Körfezi bölgesinde yaşayan Kaşkay Türkleri'ne yönelen İngiliz baskısının son bulmasıdır. İngilizler Kaşkay Türklerini Alman yanlısı olarak görmüş ve yarı özerk nitelikte yaşamaya alışmış olan bu aşiretler konfederasyonu[489] üzerinde sıkı bir denetim kurmak istemiştir. 1930'larda da Rıza Şah'ın Kaşkay Türkleri'ne karşı benzer politikaları olmuşsa da Mustafa Kemal Atatürk döneminde bu konu ilişkilere yansımamıştır. Ancak savaş döneminde Türkiye'de ortaya çıkan ırkçı ve Pan-Turancı akımlar yüzünden Türkiye dış Türkler sorunuyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin Kaşkay Türkleri'ne ilişkin bu hareketi "başka bir devletin içişlerine karışma pahasına dış Türklerle ilgilenme[490]" özelliği nedeniyle Türk dış politikasından önemli bir sapmayı göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'daki Türk aşiretlerinden Kaşkay Türklerinin Almanya ile yakınlaştıkları için İngiltere tarafından ezilmek istenmesi Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Türkiye, Kaşkay Türkleri'nin Anadolu'ya göç etmesi için[491] diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Aynı süreçte Türk kamuoyunda Azerilerin durumuyla da yakından ilgilenilmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca hem İran Azerilerinin hem de Kaşgay Türklerinin durumlarıyla yakından ilgilenmiştir. İngiltere ve İran hükümetinin baskı politikalarını önlemeye çalışmıştır.

---

[488] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 648

[489] Baskın Oran; a.g.e s. 648

[490] Baskın Oran; a.g.e s. 649

[491] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Sayfa: 20 Temmuz 2006 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

CHP meclis grubundaki bir tartışmada[492] belirtildiği gibi bu dönemde Almanya için Südetler ne kadar önemliyse Türkiye için de Azerbaycan o kadar önemlidir anlayışı benimsenmiştir. Ancak savaşta Almanya'nın yenilmeye başlaması üzerine Türkiye'de Pan-Turancı akım zayıflamıştır. Türkiye de bu yöndeki politikalardan uzaklaşmıştır.

İkinci konu SSCB işgalinin savaştan sonra da devam etme ihtimalidir. Özellikle savaşın son yılında Balkanlarda görülmeye başlayan Sovyet uydusu devletler gibi İran'ın da doğrudan SSCB'nin güdümüne girmesinden çekinen Türkiye üç tarafının Sovyet birlikleri ve uydu hükümetlerince çevrelenmesinden korkmuş ve bu konuyu gündeme getirmiştir. Türkiye bu konuda İngiltere'nin daha duyarlı olmasını[493] istemiştir.

Bu süreçte Türkiye'nin en büyük korkusu SSCB'den algıladığı tehdit olduğundan İran'ın toprak bütünlüğünün korunmasını ve İran hükümetinin SSCB etkisinden uzaklaşmasını her alanda desteklemiştir. Hatta bu durum 1946'da şahın birliklerinin İran Azerbaycanı'nın özerkliğini kaldırırken[494] desteklenmesiyle kendini göstermiştir. Oysa savaş döneminde Türkiye, İran'daki Türk kökenlilerle ilgilenmiştir.

Rıza Pehlevi'nin Ağustos 1941'de oğlu Muhammed Rıza Pehlevi yararına tahtı bırakıp ülkeyi terk etmesinden sonra İran'ın siyasi yaşamında yeni bir dönem başlamıştır. Muhammed Rıza özellikle iktidarın özellikle ilk on iki yılında hem içeriden hem de dışarıdan çift yönlü[495] baskıyla karşılaşmasının yanında yönetim konularında da yeterince tecrübeli değildir. 1953'teki Musaddık olayında Anglo

---

[492] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Sayfa: 20 Temmuz 2006 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[493] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: a.g.e s. 649

[494] Baskın Oran; a.g.e s. 649

[495] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 243

Amerikan yardımı olmasaydı[496] nerdeyse iktidarı tamamen kaybedecek ve bu yüzden İran tarihi farklı olacaktı.

İsviçre'de hukuk eğitimi gören ve yurda döndükten sonra babasının gözetiminde politika ve askeri konularda eğitim alan Muhammed Rıza (1919-1980) halktan kopuk[497] bir biçimde yetiştirilmiştir. 1941'de ülke yönetimini devraldığında İngiltere ve SSCB işgalinde olan İran'da daha sonraki yıllarda güvenlik sorunu ve istikrarsızlık devam ettiğinden Muhammed Rıza iktidarını ister istemez ülkedeki diğer kurumlarla paylaşmak[498] mecburiyetinde kalmıştır.

Rıza Pehlevi döneminde susturulmuş olan kabile liderleri, ulema sınıfı ve büyük toprak sahiplerinin de aralarında olduğu geleneksel elitler[499] yönetim boşluğundan yararlanarak 1925'ten önce sahip oldukları konumu yeniden kazanmaya çalışırken Rıza Pehlevi zamanında kazanmış oldukları konumu korumak isteyen başta ordu olmak üzere monarşinin sürmesinde çıkarı olan kesimler bunların karşısındadır. Bunların dışında toplumsal, siyasi, ekonomik ve ideolojik konularda çeşitli çıkar grupları da reform yapılması için sistemi zorlamıştır. Reformu isteyen kesimlerin toplumsal ve ideolojik tabanları gerçekten çok çeşitlidir. İşçilerden, orta sınıftan, çeşitli meslek gruplarından anayasal liberallere kadar aralarında farklı unsurlar[500] vardır. Reform isteyenler arasında en geniş desteğe sahip ve en etkin olan muhalifler bir grup Marksist genç tarafından 1941'de kurulmuş olan TUDEH (Kitle) partisidir[501].

TUDEH, işçi yasası ve toprak reformu gibi hem işçileri hem de köylüleri tatmin edecek taleplerde bulunurken toplumsal desteğini arttırmıştır. Kadın haklarını savunması ve alt gelir grubunun ücretlerinin arttırılması gibi talepler de partinin

---

[496] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 243
[497] Tayyar Arı; a.g.e s. 243
[498] Tayyar Arı; a.g.e s. 243
[499] Tayyar Arı; a.g.e s. 243
[500] Tayyar Arı; a.g.e s. 244
[501] Tayyar Arı; a.g.e s. 244

tabanını genişletmek için savunduğu[502] politikalardandır. TUDEH, Marksist kökenli ve SSCB yanlısı olmasına karşın liderleri komünist olarak nitelenmekten kaçınmışlar toplumun yapısı nedeniyle de dini değerlere karşı tavır almamaya[503] özen göstermişlerdir. 1940'lar boyunca parti ulusal tabanını genişleterek bu dönemin en büyük ve etkin partisi[504] olmuş hatta dönemin sonuna doğru giderek gerek İranlılar gerekse yabancı gözlemciler TUDEH'in yakın dönemde iktidar olacağını düşünmüşlerdir.

Diğer yandan 1940'lı yıllarda İngiltere, SSCB ve ABD'nin çıkar mücadelesine sahne olan İran'da her bir devletin dayandığı güçler ve amaçları[505] farklıdır. İngiltere Rıza Pehlevi'den önce olduğu gibi monarşi yanlıları ile büyük toprak sahipleri ve kabile önderleri gibi statüko taraftarları arasındaki işbirliğini desteklemiştir. Bu tür bir ittifakın çıkarlarına uygun olduğunu düşünmüşlerdir. Bununla birlikte SSCB, TUDEH'in eylemlerini desteklerken, ABD hangi kesimden olursa olsun SSCB'nin isteklerine ve amaçlarına karşı olan tüm antikomünist güçleri[506] desteklemiştir. ABD, bu tür amaçları gerçekleştirmek için en uygun ve en güçlü araç olarak orduyu gördüğünden İran'daki ABD'li danışmanların asıl görevleri ordu mensupları ile yakın ilişki kurmaktır.

İçeriden ve dışarıdan çift yönlü baskı[507] ile uğraşan Muhammed Rıza henüz yeterince yönetim deneyimine sahip olmadığı ilk on yılında meclisin bir tartışma zemini haline gelmesine izin vermek gibi bazı talepleri karşılayıp iktidarını korumak için uğraşmıştır. Şah yetkilerinden vazgeçmeyi hiçbir zaman düşünmeyen otoriter bir kişiliğe sahip olduğunu[508] bu yıllarda da göstermiştir. Bu amaçla genelkurmay başkanlığı görevini de elinde bulundurarak orduyla yakın olmayı ve babasının yaptığı gibi ordunun desteğiyle monarşiyi güçlendirmeyi[509] hedefleyen şah 1946'da

[502] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 244
[503] Tayyar Arı; a.g.e s. 244
[504] Tayyar Arı; a.g.e s. 244
[505] Tayyar Arı; a.g.e s. 244
[506] Tayyar Arı; a.g.e s. 244
[507] Tayyar Arı; a.g.e s. 245
[508] Tayyar Arı; a.g.e s. 245
[509] Tayyar Arı; a.g.e s. 245

SSCB'nin İran'dan çekilmesinin ardından kuzey İran'daki özerk Azerbaycan yönetimini orduyu kullanarak sert bir biçimde ortadan kaldırmıştır.

Eğer başarılı bir dış politika milli çıkarları korumak olarak tanımlanırsa o zaman Cumhurbaşkanı İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'nda Türk diplomasisini idaresi bir zafer[510] olarak değerlendirilmelidir. Hem müttefik hem de mihver devletlerin ittifak baskılarına direnen İnönü savaşın sonucu belli olana kadar[511] ülkesinin dostça bir tarafsızlık politikası uygulamasını sağlamıştır. Sonunda ateşkesten üç ay önce 23 Şubat 1945'te Türkiye Almanya'ya savaş ilan ederek Birlemiş Milletler kurucu üyesi olmaya hak kazanmıştır.

Oysa görüldüğü gibi İran'ın tarafsızlık deklarasyonuna saygı[512] gösterilmemiştir. İngiltere ve SSCB askerleri ülkeyi 1941'den 1946'ya kadar işgal altında tutmuşlar ve 1947'de nüfuz alanları olarak paylaşmışlardır. Müttefiklere göre İran'ın işgali normal bir savaş zamanı hareketidir. Çünkü İran müttefikler için çok önemli olan petrolü üretmektedir, Basra Körfezi'nde petrol üreten diğer bölgelere komşudur ve sıkıntı içinde olan SSCB'ne karadan ikmal yolu oluşturmaktadır. Ancak İran açısından İngiltere ve SSCB işgali ülkenin egemenliğinin ihlali ve milli onura indirilmiş bir darbe[513] olarak görülmüştür. Müttefik işgali savaş sonrası İran milliyetçiliğine dış güçlerin niyetlerine karşı koyacak hazır bir mesele sağlamıştır.

Modernleşme projesinin kaçınılmaz ikilemi[514] 1941'de belirgin olarak görülmeye başlanmıştır. Modern sanayi sektörüne şartsız destek veren devletin yerel, küçük çaplı üretim ve ticaret yapan geleneksel bazari sınıfı, köylüler ve sermaye birikimi sürecinde emeği sömürülen işçi sınıfı ile çıkar çatışmasına[515] düşmüştür. Ayrıca modernleşme Şii ulema ile modern devlet arasında iktidar mücadelesine de

---

[510] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 214

[511] William Cleveland; a.g.e s. 214

[512] William Cleveland; a.g.e s. 214

[513] William Cleveland; a.g.e s. 215

[514] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 2, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[515] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 2

yol açmıştır. Ancak şah modernleşen İran'da geleneksel olan ile ittifak kurmanın iktidarını korumak için gerekli olduğunun da farkındadır. Toprak ağaları mecliste önemli bir etkinliğe sahiptir ve ulema içindeki çatlaklar[516] rejime destek sağlamak için kullanılmıştır. Şah'ın Şii ulema arasında reformcu İslam söylemine yakın olanları kullanması yüzünden din dine karşı mücadele aracı olarak kullanılmıştır.

Muhammed Rıza Şah'ın ilk döneminde ulema dindışı olarak gördüğü her hususta geri dönülmesi için[517] baskıya başlamıştır. Bunun üzerine Muhammed Rıza Şah genç ve deneyimsiz olmasına karşın İran'a ve İranlılara kendini kabul ettirmek için ulema ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Örneğin ilk olarak babasının 1932'de getirdiği ve Şia için son derece anlamlı bir ibadet olan 10 Muharrem Taziye ayinleri ile Hac yasaklarını[518] kaldırmıştır. Ayrıca kamu kurumlarında ramazan ayı süresince İslami kurallara uyulmasını isteyen bir genelge[519] yayınlamıştır. Babasının 1936'da yayınladığı kadınların sokakta peçe ve çarşaf ile dolaşmalarını yasaklayan kararı yumuşatmıştır[520]. Aslında İkinci Dünya Savaşı sırasında Rıza Şah'ı tahttan inmeye zorlayan İngiltere aynı zamanda İran'ın kuzey bölgelerini işgal etmiş olan komünistlere karşı bir siper olarak ulemanın dirilişini[521] teşvik etmiştir.

İran savaş boyunca kendi yerel ekonomisine ve toplumsal yapısına etkileri düşünülmeden[522] müttefiklerin savaş çabasıyla birleştirilmiştir. Ülke SSCB'ne dev bir ikmal yolu olmuş ve Rıza Şah tarafından İran'ın birliği ve kendine yeterliliğinin simgesi olarak yaptırılan trans-İran demiryolu tamamen müttefiklerin kullanımına[523] verilmiştir. Binlerce işgal askerinin harcamalarının yarattığı enflasyon sorunu, sabit gelirli memurların ve diğerlerinin büyük bir sıkıntı yaşamasına neden olmuştur.

---

[516] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 2, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[517] Ethem Ruhi Fığlalı; " Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi **" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 15 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[518] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

[519] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

[520] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

[521] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

[522] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 215

[523] William Cleveland; a.g.e s. 215

Yaşamsal maddelerin eksikliği, devletin çekingen düzenleyici denetimleri dışında çalışan insanların mal stoklamasına ve karaborsacılığa[524] neden olmuştur.

ABD savaşa girince SSCB'ye ikmal malzemesi nakliyesinde yardımcı olmak için ülkeye binlerce asker göndermiştir. ABD'nin sivil ve askeri personeli İran hükümetine danışman olarak önemli mevkilere gelip mali yönetim, iç güvenlik ve askeri örgütlenme gibi[525] önemli alanlarda reformları yönetmeye başlamışlardır. ABD'nin savaş sonunda İran içişlerine karışması[526] için gerekli yapı böylece oluşturulmuştur.

Savaşın bıraktığı sorunları tamamen ortadan kaldıran İran ile Türkiye'nin ilişkileri yaklaşık on yıl sonra 1948'de yeniden başlamıştır. Uzun dönemdir boş olan Ankara Büyükelçiliğine İran haziranda yeni büyükelçi atamıştır. Ekim 1949'da da Yakup Kadri Karaosmanoğlu Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi[527] olarak atanmıştır.

İki kutuplu yeni dünya sisteminde Türkiye ve İran özellikle 1945-1946 döneminde SSCB'den tehdit algılamaları ve bu yüzden batı bloğuna yakın olmaları nedeniyle benzer bir politika izlemişlerdir. Bu durum ile ilişkiler Rıza Şah dönemindeki canlılığına kavuşmuştur. Ancak eski dönemdeki ikili ilişkiler ön plandayken bu dönemde ABD üzerinden kurulan yani dolaylı ilişkiler ön plandadır. Ancak özelliği ne olursa olsun kurulmaya başlanan olumlu hava[528] İran'da Musaddık'ın iktidara gelmesi nedeniyle gölgelenmiştir.

---

[524] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 215
[525] William Cleveland; a.g.e s. 215
[526] William Cleveland; a.g.e s. 215
[527] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 649
[528] Baskın Oran; a.g.e s. 649

3.1.1 İran'ın İşgal Edilmesi ve Türkiye - İran İlişkileri

İngiltere etkisini dengelemek için şahın Almanya ile ilişkilerini geliştirmesi sonucunda 1930'larda bu devlet İran'ın en büyük ticari partneri[529] olmuş ülkedeki Alman teknisyenlerin ve danışmanların sayısında önemli bir artış olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran tarafsızlığını açıklasa da şahın Almanya'ya olan sempatisi[530] İngiltere ve SSCB'nin bu devletten şüphelenmesine neden olmuştur. İran ordusu işgali engelleyemediği gibi kısa sürede çökmüş, işgalden bir gün sonra hükümet dağılmış ve hiç olmazsa Pehlevi hanedanlığını korumaya çalışan Rıza Şah 26 Ağustos 1941'de tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakıp ülkeyi terk etmiştir. Güney Afrika'ya sığınan şah[531] 1944'te ölene kadar burada kalmıştır. İran 1. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi 2. Dünya Savaşı'nda da yabancı güçlerce işgal edilmiş ve bölünmüş bir vaziyettedir. 1907'deki gibi bir defa daha ülke iki işgal bölgesine ayrılmıştır. Ancak ABD'nin de savaşa katılmasıyla 1942'de İran ile bir anlaşma yapılarak işgal statüsü ittifak görüntüsü çerçevesinde[532] işbirliğine çevrilmiştir. Buna göre savaşın bitiminden sonra 6 ay içinde İngiltere, ABD ve SSCB İran'daki askeri güçlerini çekecektir.

İran'ın savaş sırasında bu biçimde işgal edilmesinin temel nedeni sahip olduğu petrol zenginlikleri, önemli bir petrol bölgesi olan Basra Körfezi'ne geçiş yolu üstünde olması ve SSCB'ye yardım ulaştırılmasında gerekli bir ulaşım yolu olmasıdır. Bu özellikleri nedeniyle bir başka devletin yanında yer almasının ya da başka bir ülke tarafından işgal edilmesinin sebep olabileceği olumsuzluklar bu ülkenin ikide bir işgal edilmesine[533] yol açmıştır. Muhammed Rıza krallığı ve toprak bütünlüğünün korunması ve güvence altına alınması karşılığı, İran'da bulunan petrolün işlenmesi hakkını[534] İngiltere ve Rusya'ya vermiştir.

---

[529] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 195
[530] Tayyar Arı; a.g.e s. 195
[531] Tayyar Arı; a.g.e s. 196
[532] Tayyar Arı; a.g.e s. 196
[533] Tayyar Arı; a.g.e s. 196
[534] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 78

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırması nedeniyle İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'ne askeri yardım yapmaya karar vermişlerdir. Ancak yardım için uygun bir yol yoktur. Almanya, Nisan 1940'da Danimarka ve Norveç'i işgal etmiştir bu nedenle Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'nin kullanılması mümkün değildir. 1941'de Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ı da işgal etmiştir ve Ege Denizi kullanılamamıştır. Türkiye'nin denetimindeki Boğazlar da kullanılamamıştır. Ayrıca kuzey kutbundaki Murmansk limanı da kullanılamamaktadır çünkü bölge yılın çok büyük bir bölümünde buzlarla kaplı[535]dır. Bu nedenle sadece Basra Körfezi ve kuzey İran yolu kullanılabilirdi. ABD ve İngiltere bu yolu kullanmaya karar vermiştir.

2. Dünya Savaşı sırasında 28 Kasım-2 Aralık 1943 tarihlerinde Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılan Tahran Konferansı'nda[536] İran'ın bağımsızlığı garanti altına alınmıştır. Konferanstaki ABD, İngiltere ve Rusya liderleri İran'ın yeniden inşası için yardım yapma konusunda taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu konferanstan sonra İngiltere ve Rusya'nın yanında ABD de bölgede aktif olmaya başlamıştır.

Savaş sonunda 1942 anlaşmasına İngiltere ve ABD uyarken, SSCB uymadığı gibi işgali altındaki bölgelerde sosyalist özellikte iki özerk cumhuriyet kurdurmuştur. Bunlar Cafer Pişaveri liderliğindeki Azerbaycan Cumhuriyeti (Aralık 1945) ve Kadı Muhammed liderliğindeki Mahabad Kürt Cumhuriyeti (Ocak 1946)'dir. Savaş resmen 2 Eylül 1945'te yani Japonya'nın teslimi ile sona ermiştir. Bu nedenle İran'ın en geç 2 Mart 1946'da terk edilmesi gerekmiştir. Gerçekten ABD ve İngiltere askerleri bu süreçte İran'dan çekilmişlerdir. Ancak Sovyetler Birliği cephesinde bir hareket yoktur. Siyasal konumu zayıf ve İngiltere'nin denetimindeki Muhammed Rıza ülkeyi otoriter sistem içinde yönetmesine rağmen başarılı olamamıştır. Siyasi istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. 1945'te Güney Azerbaycan'da halkın bir bölümü SSCB'nin de desteğiyle ayaklanmıştır. 1946'da da İran'daki Kürtler bağımsız bir cumhuriyet kurmak için ayaklanmışlardır.

---

[535] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 424

[536] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 78

Sovyet askerlerin de yardımıyla Pişaveri İran'ın komünist TUDEH partisi üyeleri ile beraber 12 Aralık 1945'te Tebriz valisini indirmişler ve Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. İran hükümeti bu ayaklanmaya karşılık Tebriz'e asker göndermek istediğinde Sovyet askerleri bunu engellemişlerdir. Aynı süreçte Sovyetler Birliği ve komünistlerin desteğiyle daha güneyde yer alan Mehabad'da Kürt Cumhuriyeti kurulmuştur. Daha güneyde yer alan Abadan petrolleri bölgesinde ise komünist TUDEH partisi halkı tahrik etmiş ve karışıklık çıkarmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir nokta da[537] Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kürt Cumhuriyeti'nin ittifak anlaşması imzalamasıdır. Böylece Sovyetler Birliği İran topraklarını denetim altına alarak Basra Körfezi'ne inecektir. Aralık 1946'da ise İran ordusu iki özerk cumhuriyetin de varlığına son verecektir.

Bu durum üzerine İran sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürmüştür. Ancak ABD ve İngiltere yeni kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in bu kadar ciddi bir sorunla prestijinin sarsılmasını[538] istemediklerinden İran'ı pek desteklememişlerdir. Bu nedenle İran sorunu Sovyetler Birliği ile görüşerek çözmeye karar vermiştir. Sonuçta İran ile Sovyetler Birliği arasında 4 Nisan 1946'da gizli bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Sovyetler Birliği İran'dan askerlerini çekecektir buna karşılık İran kuzey İran petrollerini Sovyetler Birliği ile birlikte işletip % 51 hissesini[539] Sovyetler Birliği'ne vermeyi kabul etmiştir. Nisan 1946'da İran'ın kuzey petrol yataklarının işletim hakkını SSCB'ye veren bir anlaşmayı İran'a imzalattıktan bir ay sonra SSCB birlikleri İran'ı terk etmişlerdir. Bu anlaşma ile Sovyetler Birliği Mayıs 1946'da İran'dan tamamen çekilmiştir. Ancak bu anlaşma İran Meclisi'nce onaylanmamıştır. Anlaşmanın açığa çıkması üzerine İran kamuoyu hükümete tepki göstermiştir. Ayrıca Ekim 1947'de İngiltere'nin ve ülkedeki milliyetçilerin baskıyla[540] İran Meclisi SSCB'ye verilen imtiyazı onaylamayı reddetmiştir. Özellikle İngiltere'nin de kışkırtmasıyla güney İran'daki aşiretler hükümete cephe almışlardır.

---

[537] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 425
[538] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 425
[539] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 425
[540] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 649

Rusya'nın İran'dan askerlerini çekmeyişi nedeniyle ortaya çıkan kriz Rusya'nın Türkiye'den de arazi ve üs istediği döneme[541] rastlamaktadır. Türkiye bu krizi büyük endişe ile izlemiş, bir yardım yapabilmek, olumlu bir rol oynamak olanağı olmasa da manen İran'ın yanında[542] olmuştur.

Anlaşmanın onaylanması tehlikeye girince Sovyetler Birliği İran'a baskı yapmaya başlamıştır. ABD de hatasının farkına varmış ve Sovyetler Birliği'ne karşı çıkmaya karar vermiştir. ABD hükümeti 20 Eylül 1947'de yaptığı bir açıklamada petrol anlaşmasını reddetmesi durumunda İran beklenmedik sonuçlarla karşılaşırsa İran'ın toprak bütünlüğünü koruyacağı[543] yönünde güvence vermiştir. İran bu kararı alırken ABD'nin Eylül 1947'de açıkladığı "petrol imtiyazından dolayı bir saldırıya uğrarsa İran'ı korumak için ABD ordusunun doğrudan müdahale edeceği[544]" sözüne güvenmiştir. Bu sayede İran 1947'nin sonunda içerde ve dışarıda istikrara kavuşmuştur. İran Meclisi 22 Ekim 1947'de anlaşmayı ittifakla reddetmiştir. Sadece 2 komünist milletvekili[545] evet oyu vermiştir. ABD'nin bu tutumu karşısında Sovyetler Birliği, ABD ile bir çatışmayı göze alamamış ve gerilemek zorunda kalmıştır. Böylece bu sorun da şimdilik böylece kapanmıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'nin yayılmacı politikası İran'da yeni bir milliyetçi harekete ve Musaddık yönetimindeki Ulusal Cephe Partisi'nin yükselmesine neden olmuştur.

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki 30 yıl içinde Türkiye ve İran farklı siyasi gelişme yollarını izlemişlerdir. Türkiye'de CHP tek parti iktidarı yerini seçimlerin açık ve halkın katılımının yoğun olduğu çok partili sisteme[546] bırakmıştır. Bu dönemde Türk demokrasisi kriz anları yaşasa da bu krizler siyasi çoğulculuk ve ifade özgürlüğüne devamlı bağlılık lehine çözülmüştür. Buna karşın İran'da Muhammed

[541] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 347
[542] Kamuran Gürün; a.g.e s. 347
[543] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 426
[544] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 649
[545] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 426
[546] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 306

Rıza Şah 1950'lerin başında petrolün millileştirilmesinden doğan krizi güç bela atlattıktan sonra[547] siyasi faaliyetin şiddetle sınırlandığı otoriter bir monarşi yönetimi oluşturmuştur. Şahın reformcu eğilimleri vardır ancak gücüne meydan okunmasına anlayışla yaklaşmak istememiştir. Bu nedenle ordu ve gizli polis tarafından desteklenen kraliyet otoritesine dayanan bir hükümet sistemi[548] oluşturmuştur.

İki kutuplu sistem içinde Türkiye ve İran'ın ilişkilerini anlayabilmek için dönemin iki süper gücü olan ABD ve SSCB arasındaki mücadeleyi ve bu iki gücün Türkiye ve İran'a bakışını da incelemek gerekmektedir. ABD ile SSCB arasındaki Soğuk Savaş mücadelesi Ortadoğu'nun tamamını etkilese de süper güç rekabetinin içine çekilen ilk bölge devletleri[549] SSCB'nin komşuları olan Türkiye ve İran olmuştur. SSCB'ni kuşatma politikasının bir parçası olarak ABD bu iki devlete de ekonomik ve askeri yardım yapmıştır. ABD bunu yaparak Türkiye ve İran'ın iç ve dış politikasında etkili bir güç olarak[550] da devreye girmiştir. Bu nedenle iki ülkedeki iç gelişmeleri incelemek için ABD'nin onların işlerine bu ölçüde karışmasına neden olan kaygıların genel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

1945'te hem Türkiye hem de İran, SSCB'nin egemenliklerine dönük tehditleriyle karşılaşmışlardır. O yılın başında SSCB, Doğu Anadolu'daki Türk topraklarında hak iddia etmiş[551] ve boğazların denetiminde yer almak istemiştir. İngiltere ve ABD'nin teşvikiyle[552] Cumhurbaşkanı İnönü'nün hükümeti SSCB'nin isteklerini reddetmiş ve ülkenin egemenliğine vurgu yapmıştır. Ancak ABD bunu SSCB'nin yayılmacılığının bir örneği olarak değerlendirmiş ve Türkiye'nin stratejik önemini dikkate alarak ülkenin komünizme karşı gelişen ABD ittifakı içinde yer almasının uygun olacağını[553] düşünmüştür. Türkiye, SSCB'ye karşı kendi başına direnemeyeceğini bildiğinden ABD'nin mali ve askeri yardımlarını kabul etmiştir.

[547] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 306
[548] William Cleveland; a.g.e s. 307
[549] William Cleveland; a.g.e s. 307
[550] William Cleveland; a.g.e s. 307
[551] William Cleveland; a.g.e s. 307
[552] William Cleveland; a.g.e s. 307
[553] William Cleveland; a.g.e s. 307

Ayrıca Türkiye Türk topraklarında askeri üsler açılmasını[554] da kabul etmiştir. Bu iki devlet arasında uzun süreli ama bazen sıkıntılı savaş sonrası ittifakın başlangıcı olmuştur.

İran'ın SSCB ile krizi SSCB'nin İran'ın Azerbaycan bölgesindeki tavrı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Savaş bittikten sonra SSCB askerleri 1941'de yapılan anlaşmayı ihlal ederek[555] bölgede kalmışlardır. Azerbaycan geçici hükümeti Kasım 1945'te SSCB'nin desteğiyle özerkliğini ilan etmiştir. Bir ay sonra Kürt milliyetçiler de onu izleyerek Azerbaycan'ın güneybatısında özerk Kürt Mahabad cumhuriyetini ilan etmişlerdir. ABD'nin güçlü desteğini alan İran hükümeti[556] durumu BM Güvenlik Konseyi'ne şikayet etmiştir. SSCB, 1946'da askerlerini İran'dan çekmeyi kabul etmiştir. SSCB'nin çekilmesinden hemen sonra şah İran askerlerini özerklik hareketinin yerel destekçilerini ezmek[557] için Azerbaycan'a göndermiştir.

SSCB'nin doğu Avrupa'daki faaliyetleriyle beraber incelendiğinde bu iki olay ABD dış politika çevrelerinde Soğuk Savaş görüşünün doğmasına[558] neden olmuştur. SSCB tek görevi olarak komünizmi dünyaya yaymak olan saldırgan, yayılmacı bir devlet[559] olarak değerlendirilmiştir. SSCB'nin gerekçelerinin bu kadar karmaşık olmayan yorumu aynı derecede karmaşık olmayan[560] bir karşılığa neden olmuştur. ABD dünya çapında yeni çıkarlarını korumak için kendisinin ve müttefiklerinin kaynaklarını SSCB'nin sınırlandırılması yönünde kullanmıştır.

Doğu Akdeniz bölgesinde Soğuk Savaş yaklaşımı 1947'deki Truman Doktrini ile dile getirilmiştir. SSCB'nin Türkiye üstündeki baskıları ve Yunanistan'da bir komünist ayaklanmasına tepki olarak belirlenen Truman Doktrini domino teorisinin ilk formüllerinden biri[561] olmuştur. Bu doktrin ABD müdahale

[554] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 307
[555] William Cleveland; a.g.e s. 307
[556] William Cleveland; a.g.e s. 307
[557] William Cleveland; a.g.e s. 307
[558] William Cleveland; a.g.e s. 308
[559] William Cleveland; a.g.e s. 308
[560] William Cleveland; a.g.e s. 308
[561] William Cleveland; a.g.e s. 308

etmediği takdirde SSCB'nin Türkiye ve Yunanistan'ın denetimini ele geçireceği ve ondan sonra diğer Ortadoğu devletlerinin hemen komünist etkisine gireceği[562] düşüncesine dayanmaktadır. Truman Doktrini ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulunarak bu olasılığı önlemek için tasarlanmıştır. 1947-1960 döneminde ABD'nin Türkiye'ye yardımı 3 milyar dolara[563] ulaşmış ve Türkiye'nin SSCB'nin hedeflerini caydırıcı bir güç olması için 500 bin kişilik bir ordu kurması[564] sağlanmıştır. Dış yardımın bu kadar büyük olması Türk hükümetlerinin 1950'lerde sorumsuz ekonomik politikalar benimsemeye yönelmesinde etkili olmuştur.

ABD'nin SSCB'ni kuşatma politikası Ortadoğu devletleri arasında bir anlaşmalar ağı kurma planlarını[565] da içermiştir. Bu sayede 1952'de Türkiye ve Yunanistan Kuzey Atlantik Paktı Örgütü'ne (NATO) tam üye olmuşlardır. 1954'te Türkiye ve Pakistan karşılıklı işbirliği anlaşması yapmışlardır. 1955'te Türkiye ve Irak'ın imzaladığı Bağdat Paktı'na çok geçmeden İngiltere, Pakistan ve İran[566] da dahil olmuşlardır. SSCB'nin yayılmacılığına karşı bu ittifaklar zincirini oluşturan ABD, Ortadoğu'da başlıca batılı güç olarak İngiltere'nin yerini almıştır[567]. Bölge devletleri ABD'nin ekonomik yardımından memnun kaldılarsa da ABD'nin iç siyasi yaşama karışması ve ABD askeri üslerinin varlığı bazı çevrelerde hoşnutsuzluğa neden olmuştur. ABD, İngiltere'nin yerini sadece bir güç olarak değil aynı zamanda Ortadoğu milliyetçilerinin eleştiri hedefi[568] olarak almıştır.

3.2. İKİ KUTUPLU SİSTEMDE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

Türkiye ve İran'ın yolları İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle yeniden kesişmeye başlamıştır. İki devlet de SSCB'nin gizli ve açık tehditleriyle karşılaşmışlar ve iki devlet de batı bloğuna yönelmeye başlamışlardır. Türkiye tıpkı

[562] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 308
[563] William Cleveland; a.g.e s. 308
[564] William Cleveland; a.g.e s. 308
[565] William Cleveland; a.g.e s. 308
[566] William Cleveland; a.g.e s. 308
[567] William Cleveland; a.g.e s. 308
[568] William Cleveland; a.g.e s. 308

Yunanistan ile olduğu gibi SSCB tehdidi altında olan hiçbir komşusuyla kötü geçinmeyi düşünmemiştir. Sorun yaratabilecek konular da gündeme getirilmekten kaçınılmıştır. Ancak uluslararası arenada benzer sorunlarla karşılaşmalarına ve benzer politikalar benimsemelerine karşın Türkiye'nin İran ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesi uzunca bir süre (yaklaşık 10 yıl[569]) almıştır. Bu durum çeşitli iç ve dış faktörlerle açıklanabilir. Bunlar ABD dış politikası, Sovyetler Birliği-İran ilişkileri, İngiltere-İran ilişkileri, iki ülkenin kendine özgü iç yapıları ve askeri dengesizliktir[570].

1) ABD'nin dış politikasında Türkiye ve Yunanistan'a ayrı İran'a ayrı çerçevelerde yaklaşılmaktadır.

2) İran ile SSCB arasında çeşitli sorunlar vardır ve kendisi de SSCB tehdidi altında olan bir Türkiye'nin kendi güvenliğini garantilemeden İran ile yakın ilişki içine girmesi SSCB tehlikesini arttırabilecektir.

3) İran ve İngiltere arasındaki anlaşmazlıklar özellikle de petrol anlaşmazlığı çözülmeden Türkiye'nin İran ile yakınlaşması Türkiye'nin bel bağladığı[571] batılı müttefiklerini rahatsız edebilecektir.

4) İki ülkenin kendine özgü iç yapısını, siyasi ve sosyal sorunlarının kendine özgülüğünü de dikkate almak gerekmektedir. İran'ın iç ve dış politikasında istikrarsızlık egemendir. Sık sık farklı görüşleri savunan hükümetler yer değiştirmiş, yoğun bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. İran'da tarihsel olarak Türkiye'ye sempatik ya da antipatik bakan politikacılar ve bürokratlar[572] bulunmuştur. Bunların iktidar mücadelesindeki başarılarına göre Türkiye'ye olan yaklaşım değişmektedir. Aynı

---

[569] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 12 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[570] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 12

[571] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[572] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

zamanda kamuoyunda milliyetçilik ve dış politikada tam tarafsızlık eğilimi[573] güçlenmektedir. Belli dönemlerde Türkiye yanlısı politikacılar iktidara gelseler bile yoğun kamuoyu baskısı onların Türkiye ile ilişkileri geliştirmesini önlemiştir.

5) İran ordusu 1941'deki İngiltere-SSCB ortak işgali sırasında çökmüş ve bir daha toparlanamamıştır. 1946'da İran ordusunun yüz bin kişi civarında olduğu[574] tahmin edilmektedir. Bu rakam 1953'te yüz yirmi bin olurken iki yüz bini bulması 1960'ların ilk yarısında[575] söz konusu olmuştur. Bu yüzden askeri bir işbirliğinin zemini de henüz hazır değildir. Ayrıca İran'da belli çevrelerde Türkiye'ye karşı bir çekingenlik de vardır. Güçlü bir Türkiye ile güçsüz bir İran işbirliğine ve ittifaka girdikleri takdirde Türkiye doğal olarak hakim güç durumunda olacaktır. Zaten Türkiye de bu dönemde batı bloğu içinde güvenliğini sağlama almadan Ortadoğu'daki komşularıyla herhangi bir işbirliği ya da ittifak ilişkisine girmeyi düşünmemiştir.

İran iç politikasında bir yandan Musaddık ile temsil edilen İran milliyetçiliğinin ve bunun dış politikadaki yansıması olan tam tarafsızlık görüşünün hakim olması diğer yandan SSCB yanlısı TUDEH partisinin güç kazanması ve aynı süreçte Türkiye'nin batı bloğu içinde yerini sağlamlaştırmaya ve aktif bir rol oynamaya başlaması[576] Türkiye-İran ilişkilerindeki gerginliğin artmasına neden olmuştur.

Musaddık dönemi (Mayıs 1951- Ağustos 1953) Türkiye-İran ilişkilerin iyice gerginleştiği, kopma noktasına geldiği bir dönem[577] olmuştur. Musaddık'ın iktidara gelmesi (1951) öncesi ve sonrasındaki süreçte iki ülke arasındaki gerilimin dışa yansıması basın savaşları[578] biçiminde olmuştur. İki ülke basınının karşılıklı söz

---

[573] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 13 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[574] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[575] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[576] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[577] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[578] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 20

düellosunu betimleyen basın savaşları o tarihlerden günümüze kadar iki ülke ilişkilerinin değişmez özelliklerinden biri haline gelmiştir.

Türkiye tam bağımsızlıkçı Musaddık hareketinden rahatsızlık duymuştur. Türkiye, İran'ın batı yörüngesinin dışına çıkma çabalarından son derece rahatsızdır ve Musaddık'a karşı İngiltere'yi desteklemiştir. Türkiye, Musaddık'ı deviren ortak İngiltere-ABD darbesine olumlu[579] yaklaşmıştır. İran'da güçlenen komünist hareketi de dikkate alırsak Musaddık'ın izlediği politikayı İran'ı istikrarsızlığa ve iç kargaşaya sürükleyecek[580] ve bu sayede bölgede SSCB'ye avantaj kazandıracak bir araç olarak değerlendirmektedir. Muhammed Musaddık şaha karşın başbakan olmuştur. Musaddık, İran petrollerini millileştirmiş ve tam bağımsızlıkçı bir dış politika[581] yürütmek istemiştir.

Türkiye'nin Musaddık rejimine bir SSCB komplosu olarak bakması ve petrol sorununun gündeme geldiği uluslararası platformlarda İngiltere'yi desteklemesi[582] ilişkileri en alt seviyeye indirmiş ve iki ülke arasında yeni basın savaşlarına neden olmuştur. Türkiye bu süreçte İran'a uygulanan petrol ambargosuna[583] da uymuştur. 1953'te Musaddık, ABD ve İngiltere gizli servislerinin ortak bir darbesiyle devrilmiştir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi ülkesine dönerek iktidarı eline almıştır. İran yeniden batının (özellikle de ABD'nin) yörüngesine[584] sokulmuştur. Musaddık sonrası dönemde İran'ın yeniden batı bloğuna bağlanması Türkiye'yi rahatlatmıştır.

1950'lerin ilk yarısı Ortadoğu savunmasına çözüm arayışları dönemi[585] olmuştur. Türkiye'nin de aktif olarak katıldığı bu ittifak girişimlerinde İran'a doğal olarak yer verilmemiştir. Musaddık devrildikten sonra bile Ağustos 1954'te İngiltere

---

[579] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 29 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[580] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[581] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 34

[582] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[583] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[584] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 34

[585] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

ile yeni bir petrol anlaşması yapana kadar[586] İran bu hesaplar içine dahil edilmemiştir. Ancak Musaddık sonrası süreçte bu girişimlerde İran'a da yer verilmiştir. ABD, Musaddık sonrası dönemde Türkiye-İran yakınlaşmasını devamlı teşvik etmesine karşın İran böyle bir pakt ya da ittifak için ideal bir üye[587] olarak değerlendirilmemiştir. Hem askeri açıdan zayıftır hem de tam tarafsızlık eğilimi kamuoyunda Musaddık sonrasında da hakim olmayı sürdürmektedir.

Türkiye - İran ilişkileri bu dönemde iki devletin kendi amaçları ve çıkar algılamaları doğrultusunda değil ABD'nin teşvikiyle onun çizdiği yörüngeye[588] göre belirlenmiştir. Türkiye, Ortadoğu'da SSCB tehdidine karşı İran'ı geleneksel dış politikasını bırakarak Bağdat Paktı'na girmesi için ikna etmiştir. Sonuçta Kasım 1955'te özellikle Türkiye'nin ikna çabaları sonucunda İran da Bağdat Paktı'na katılmıştır. Ancak İran'ın SSCB karşısındaki güvenlik arayışları[589] son bulmamıştır.

Ancak kurulması için bu kadar uğraşılan Bağdat Paktı ve 1959'da Irak ayrıldıktan sonraki adıyla CENTO (Merkezi Anlaşma Örgütü - Central Treaty Organization) bekleneni verememiş ve başarısız bir örgüt olarak[590] kalmıştır. Her üyenin katılım amacı ve beklentileri çok farklıdır ve bunlar zaman içinde uyumlu hale getirilememiştir. Örneğin İran'ın NATO benzeri bir güvenlik şemsiyesi yaratılması beklentisi[591] bulunmaktadır. Beklediklerini bulamayan İran (ve Pakistan) 1960'larda giderek CENTO'ya sırt çevirmeye başlamışlardır. Ayrıca aynı dönemde yumuşama süreci ile beraber ABD'nin CENTO'ya ilgisi azalırken Türkiye de dış politikasında yeni bir yön arayışı içindedir. Bununla beraber CENTO, Türkiye ve İran arasında ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında[592] bazı işbirliklerinin ve gelişmelerinin yaşanmasını sağlamıştır. Bu ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini

---

[586] Gökhan Çetinsaya; ; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 13 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[587] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 13

[588] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 14

[589] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 34

[590] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 14

[591] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 14

[592] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 14

geliştirmek isteği Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD'nin (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü - Regional Co-operation for Development) kurulmasını sağlamıştır. 1964'te kurulan RCD yine sınırlı bir örgüt olmasına karşın ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında belli başarılara[593] ulaşmıştır.

3.2.1 İran'daki İşgalin Sona Ermesi ve Muhammed Rıza Pehlevi Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran topraklarından çekilmemek konusunda ısrar eden SSCB sorunun uluslararası bir boyut kazanması, ABD'nin soruna müdahil olacağı yönündeki açıklamaları ve İran yönetiminin SSCB'nin istediği petrol anlaşmasını uygulamamak konusunda direnmesi nedeniyle Mayıs 1946'da topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Aralık 1946'da da İran, SSCB'nin desteğiyle kurulan iki özerk cumhuriyetin varlığına son vermiştir.

Şah Rıza'nın 1941'de tahttan feragat etmesi siyasi faaliyetlerin yeniden önünü açmıştır. Yeni şah Muhammed Rıza iktidarının ilk yirmi yılında iç huzursuzluklar ve dış baskılar[594] nedeniyle iyice bunalmıştır. 1953'teki ABD-İngiltere müdahalesi olmasaydı şah tahtını yitirebilecek ve savaş sonrası İran tarihi başka bir biçimde olabilecektir. Muhammed Rıza (1919-1980) babasının yerine geçmesi için yetiştirilmiştir ancak yetiştirilme biçimi kendisini İran halkından iyice uzaklaştırmıştır[595]. Gençlik yıllarını İsviçre'de özel Le Rosey Okulu'nda[596] geçirdikten sonra döndüğü sarayda babasının gözetiminde siyasi ve askeri eğitim almıştır. 1941'de tahta çıktığında ülkesi İngiltere ve SSCB işgali altındadır ve fazla bir şey yapma olanağı bulunmamaktadır. Muhammed Rıza'nın monarşisi on iki yıl boyunca sağlam değildir[597] ve hükümdar iktidarını diğer kurumlarla paylaşmak mecburiyetindedir.

---

[593] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 14 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[594] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 320

[595] William Cleveland; a.g.e s. 320

[596] William Cleveland; a.g.e s. 320

[597] William Cleveland; a.g.e s. 321

Rıza Şah'ın baskısıyla susturulan unsurlar yeniden ortaya çıkmıştır ve 1925'ten önceki statülerine yeniden dönmeyi istemişlerdir. Bunların içinde öne çıkanlar ise aşiret liderleri, ulema ve geleneksel toprak sahipleridir[598]. Karşılarındaysa Rıza Şah'ın iktidarından çıkar sağlayan gruplar bulunmuştur. Bunlar da onun hükümdarlığında elde ettikleri gücü korumak konusunda kararlıdırlar. Bu grupların en önemlileri de silahlı kuvvetlerin subaylarıdır. Aynı zamanda yeni toplumsal, ekonomik ve ideolojik çıkarlar da ortaya çıkmış geniş reformlar yapılması için[599] bastırmışlardır. Reform yanlıları yeni doğan işçi hareketi ve yeni mesleki orta sınıftan eski meşrutiyetçi liberallere kadar farklı toplumsal ve mesleki gruplardan[600] oluşmaktadır. En çok desteklenen reform örgütü TUDEH (Kitle) Partisi'dir[601]. 1941'de genç Marksistler koalisyonunca kurulan TUDEH halkın geniş bir kesimine[602] hitap etmektedir. İşçi yasalarını, işçiler ve köylüler için toprak reformunu, kadınlara siyasi hakları ve düşük aylıklı memurlara daha iyi şartlar vaat etmektedir. TUDEH, Marksist ve SSCB yanlısı bir tavır sergilese de liderleri dini kurumu ve genel dini duyguları yabancılaştırmamak için[603] kendilerini komünist olarak adlandırmamışlardır. 1940'larda parti milli tabanını genişleterek İran'ın en büyük ve en iyi yönetilen siyasi örgütü olmuştur. İranlıların ve yabancı gözlemcilerin TUDEH'in çok geçmeden hükümetin denetimini ele alacağı yönünde beklentileri vardır.

Hepsi de kendi çıkarları için yerel gruplar arasında etkisini arttırmak isteyen İngiltere, SSCB ve ABD'nin 1940'larda İran politikalarına karışmasıyla huzursuzluk giderek artmıştır. İngiltere, Rıza Şah'tan önceki dönemde olduğu gibi monarşi ile büyük toprak sahipleri ve güçlü aşiretler arasındaki işbirliğini[604] desteklemiştir. İngiltere, Arap devletlerinde çok işine yarayan[605] bu tür ittifakı şimdi İran'da denemiştir. SSCB, TUDEH'in faaliyetlerini desteklemiştir. İran'da etkinlik yarışına

[598] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 321
[599] William Cleveland; a.g.e s. 321
[600] William Cleveland; a.g.e s. 321
[601] William Cleveland; a.g.e s. 321
[602] William Cleveland; a.g.e s. 321
[603] William Cleveland; a.g.e s. 321
[604] William Cleveland; a.g.e s. 321
[605] William Cleveland; a.g.e s. 321

yeni giren ABD ise SSCB'nin çıkarlarına muhalif olan her grubu desteklemeye hazırdır. ABD'li danışmanlar bu dönemde İran ordusu ile sıkı ilişkiler kurmuşlardır.

1940'ların sonlarında siyasi istikrarsızlık ve yabancı müdahalesi hükümete ve ekonomiye zarar verirken en önemli siyasi sorun İran'ı kimin yöneteceğidir. 1950'li yıllara gelindiğinde ülkeyi kimin yöneteceği ile ilgili bir belirsizlik vardır. Seçilmiş meclis ve hükümet yönetiminin mi ya da şahın babası gibi şahsi yönetiminin mi uygulanacağı yönünde bir işaret yoktur. Muhammed Rıza henüz genç yaşta olmasının getirdiği deneyim eksikliği nedeniyle ilk başlarda ülkeyi bir anayasal monarşiyle yönetmek[606] mecburiyetinde kalmıştır. Ancak karizması ve dini meşruluğu eksiktir[607]. Hala genç ve kararsız bir hükümdar olması yüzünden siyasi sisteme hakimiyeti ve ülkeye bağları henüz zayıftır. İran ve Muhammed Rıza işe bu koşullarda yani bir yandan ülke içindeki hemen her kesimin eleştirileri bir yandan da dış baskı altında 1950'lere kadar gelmiştir. Özellikle hangi siyasi görüşten olursa olsun birçok İranlının birleştiği yabancı hakimiyeti konusunda eleştiriye karşı çok zaaflı bir siyaset izlemiştir. Şah 1950'lerde bu konuda savaş sonrası İran'ın en yaygın halk protestosu[608] ile karşılaşmış ve sonunda 1979'da devrilmiştir.

3.2.2 Musaddık'ın İktidara Gelmesi ve Millileştirme Hareketleri

İngiliz-İran petrol anlaşmazlığı sorunu günümüzde de sıkça gündeme gelen "Körfez Petrolleri ve Batı[609]" sorununun başlangıcıdır. Bu sorunun ortaya çıkması Sovyetler Birliği'nin İran üzerindeki baskılarından beş yıl gibi kısa bir süre sonra[610] olduğundan önem arz etmektedir. Sonunda bu anlaşmazlık batının hatalı ve yanlış sömürü uygulamalarının bir sonucu olarak oluşmuş ve bu uygulamanın son örneğinin sona ermesiyle sonuçlanmıştır.

---

606 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 245

607 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 322

608 William Cleveland; a.g.e s. 322

609 Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 489

610 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 489

Sömürge olmamasına karşın İranlıların tepkisine neden olan esas konu aslında yabancılara verilen imtiyazların ülkeyi dışa bağımlı ve yabancı kuklası[611] olarak göstermesidir. Muhammed Musaddık ve onun Ulusal Cephe örgütünün çekiciliğini tam olarak anlamak için İran'ın asla bir sömürge olmamasına karşın 20. yüzyılın birinci yarısında egemenliğini kullanmasına da izin verilmediğini[612] belirtmek gerekmektedir. 1914'teki Rusya-İngiltere işgalinden 1941'deki SSCB-İngiltere işgaline kadar da İran'ın bağımsızlığı Avrupalı büyük devletlere uygun gelmediği zamanlarda çiğnenmiştir. Çünkü Kaçarlar tarafından verilen ve Rıza Pehlevi'nin 1933'te imzaladığı anlaşmayla da sürdürülen petrol imtiyazından dolayı İran'ın uğradığı ekonomik zarar ve dışa bağımlılığı nedeniyle karşılaştığı yabancı müdahalesi İran'ın egemenliğine zarar vermiştir. Kaçar şahlarının verdikleri dezavantajlı imtiyazlardan Rıza Şah'ın 1933'te ülkenin lehine olmayan petrol anlaşmasını imzalamasına kadar İran'ın ekonomik gelişmesi büyük oranda Avrupalı girişimcilerin elindedir. 1933'te Anglo Persian Oil Company (adı 1935'te Anglo Iranian Oil Company olarak değişmiştir[613]) ile İran hükümeti arasında yapılan altmış yıl süreli[614] yeni imtiyaz anlaşmasıyla İran daha düzenli gelir sağlarken şirketin imtiyaz alanları kısmen daralmıştır. Fakat anlaşmanın bu hükmü Anglo Persian Oil Company'nin (APOC) bu alanlardaki çıkarlarını herhangi bir şekilde etkilememiştir. Bu anlaşmayla şirketin imtiyaz alanı 100.000 mil² ile sınırlanmakla birlikte İngiliz şirketine istediği alanı seçme hakkı[615] verilmiştir. Bu yüzden önemli petrol yataklarının yerini çok iyi bilen Anglo Persian Oil Company[616] anlaşmanın bu sınırlayıcı hükmünden etkilenmemiştir.

Kültüre saygısızlık, ekonomik sömürü ve emperyal manipülasyon[617] 1950'lerin başına gelindiğinde İran ile Avrupalı güçlerin ilişkilerini belirleyen temel özelliklerdendir. Giderek sayıları biraz daha artan İngiliz petrol uzmanları, Sovyet

---

611 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 245

612 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 322

613 Tayyar Arı; a.g.e s. 245

614 Tayyar Arı; a.g.e s. 245

615 Tayyar Arı; a.g.e s. 246

616 Tayyar Arı; a.g.e s. 246

617 Tayyar Arı; a.g.e s. 246

mühendisleri ve Amerikalı danışmanlar[618] ülkedeki her kesimi ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Birçok İranlı da hoşnutsuzluğunu yabancı egemenliğine izin veren geçmiş ve mevcut hükümdarlara yöneltmiştir. İşte Muhammed Musaddık tüm bu rahatsızlıkların ve tepkilerin sözcüsü[619] olarak ortaya çıkmıştır. Musaddık'ın milliyetçi fikirleriyle kişisel cazibesi şahı gölgede bırakmıştır[620]. Bu nedenle İran, 1950'den 1953'e kadar büyük bir uluslararası ve iç krizle karşılaşmıştır.

Modern İran tarihinin en önemli olaylarından biriyle ilişkilendirilen bu kişi hiç de halkçı ve monarşi karşıtı bir hareketin başına geçecek[621] bir kesimden gelmemiştir. Musaddık (1882 - 1967) soylu bir toprak sahibi ailenin çocuğu olarak doğmuş, Paris ve İsviçre'de okumuş, Neuchatel Üniversitesi'nde hukuk doktorası[622] yapmıştır. 1915'te devlet hizmetine girmiş ve ondan sonraki dönemde bakan, vali ve milletvekili olarak[623] aktif bir siyasi yaşam sürdürmüştür. Musaddık bu yıllarda namuslu ve tutarlı bir politikacı[624] olarak tanınmış, parlamenter demokrasiyi desteklemesi ve İran'da yabancıların faaliyetlerine karşı sert muhalefetiyle[625] bilinir olmuştur. 1930'ların sonunda Rıza Şah'ın dikta rejimine muhalefeti nedeniyle ev hapsine konmuş 1943'te meclise seçilerek yeniden politikaya dönmüştür.

1940'ların sonuna doğru Musaddık'ın İran'da süren yabancı müdahalesine karşı ateşli kampanyası ve kraliyet diktatörlüğü için demokrasiyi terk etmenin tehlikeleri hakkındaki uyarıları büyük destek[626] bulmuştur. 1949'da tüm siyasal partiler ve çıkar grupları Musaddık'ın liderliğinde Ulusal Cephe'yi oluşturarak dışarıdan desteklenen şaha karşı güçlerini birleştirmişlerdir. Bu geniş tabanlı koalisyona hem geleneksel hem de modern orta sınıf unsurlar örneğin şeriata daha fazla rol isteyen ulema ve daha fazla laiklik isteyen batı eğilimli meslek sahipleri

---

618 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 246
619 Tayyar Arı; a.g.e s. 246
620 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 322
621 William Cleveland; a.g.e s. 322
622 William Cleveland; a.g.e s. 322 - 323
623 William Cleveland; a.g.e s. 323
624 William Cleveland; a.g.e s. 323
625 William Cleveland; a.g.e s. 323
626 William Cleveland; a.g.e s. 323

hakim[627] durumdadır. Gelenekçi ya da yenilikçi olsun muhalefeti oluşturan hemen herkesin ortak paydası monarşinin otoritesinin sınırlanması ve yabancı müdahalesine karşı çıkılmasıdır[628]. Bununla birlikte koalisyonu oluşturan unsurların görüşleri arasında farklılıklar vardır. Ulema şeriattan uzaklaşılmamasını isterken batıda eğitim görmüş olanlar laik uygulamalardan yanadırlar. Bu yüzden Musaddık için koalisyon üyelerinin hepsini memnun etmek ve bir arada tutmak[629] kolay değildir. Birini memnun eden bir politika diğerinin hoşuna gitmemiştir. Ancak tüm bu kesimler ulusal egemenlik konusunda aynı görüştedir.

Musaddık ve Ulusal Cephe'yi harekete geçiren asıl unsur Anglo Iranian Oil Company'nin (AIOC) İran'ın petrol sanayisini denetlediği yetmiyormuş gibi başına buyruk davranışlarıyla[630] İran'ın egemenliğini ve bağımsızlığını yok sayması ve İran petrol sanayisinin İngiliz egemenliğinde olan AIOC'nin denetiminde olmasıdır. Dünyanın en büyük petrol rafinerisinin bulunduğu ve ülkenin petrol bölgesi olan Abadan'da bulunan şirket kenti kurmakla kalmamıştır[631]. Kent merkezinde belediye hizmetleri bile şirketçe yapılmaktadır. Şirket kendi yolunu ve havaalanını kendi yapmakta, güvenliğini ilgilendiren konularda diğer kabilelerde anlaşma[632] yapabilmektedir. Bölgedeki tüm idari görevlerde yabancılar bulunurken İranlılar sadece işçi olarak çalışmıştır. 1940'ların sonunda AIOC ülkede o kadar büyük bir varlık oluşturmuştur ki İran hükümetinin şirket üstündeki denetimi giderek ortadan kalktığı için AIOC devlet içinde devlet[633] gibidir. AIOC bir özel girişim olmakla beraber hisse çoğunluğu İngiltere devletindedir. İranlılar şirketi ülkelerindeki İngiliz etkisinin bir yansıması olarak görmüşlerdir.

İran hükümeti AIOC ile Nisan 1933'te yapılan anlaşmanın şartlarını zamanla yeterli görmemiş ve 1940'larda İngiltere ile konu birçok kez müzakere edilmişse de

---

[627] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 323
[628] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 247
[629] Tayyar Arı; a.g.e s. 247
[630] Tayyar Arı; a.g.e s. 247
[631] William Cleveland; a.g.e s. 323
[632] Tayyar Arı; a.g.e s. 247
[633] Tayyar Arı; a.g.e s. 247

bir netice alamamıştır. İran hükümeti Rıza Şah'ın 1933'te AIOC ile imzaladığı ve 1940'larda yeniden düzenlemeler yapılan[634] anlaşma koşullarından memnun değildir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra İran bu anlaşmanın değiştirilmesini talep etmiştir. Şirketin İran'daki faaliyetlerinden dolayı kamuoyunda oluşan rahatsızlığın dışında özellikle 1949'da sunulan yedi yıllık kalkınma planının daha önceki yıllara göre daha çok kamu gelirine gerek göstermesi[635] finansman kaynaklarının büyük bir bölümünü petrol gelirlerinin oluşturduğu İran'ın bu gelirlerini arttırma yönünde harekete geçmesine sebep olmuştur. Yine bu yıllarda diğer petrol üreten devletlerde 50-50 (fifty-fifty ilkesi)[636] eşit kar paylaşımı olarak adlandırılan yeni anlaşmaların hızla yaygınlık kazanmış olması da İran'ın bu anlaşmanın şartlarını yetersiz bulmasında etkili olmuştur.

Gerçekten de 1950'lerin başında İran'ın petrol gelirleri Anglo Iranian Oil Company'nin bu ülkeden sağladığı petrol gelirlerine oranla çok düşük seviyededir. Anglo Iranian Oil Company 1915-1950 döneminde İran petrol alanlarındaki petrol üretiminden bu 35 yılda net olarak 613 milyon dolar[637] kar sağlarken, İran'ın bu dönemde bu işten elde ettiği gelir şirketin sağladığı net karın ancak % 16'sı[638] kadardır. Diğer yandan bu oran 1950'lerin hemen öncesinde çok daha düşük seviyededir. Oysa özellikle 1945-1950 döneminde üretim koşullarının son derece elverişli olmasıyla AIOC bu alanlarda üretimi arttırıcı yeni yatırımlar yapmış ve yıllık üretim düzeyi 16 milyon tondan 32 milyon tona[639] ulaşmıştır. Buna karşın 1950 yılında şirket İngiltere hükümetine 140 milyon dolar[640] aktarırken İran hükümetinin net karı bunun üçte biri yani 45 milyon dolar[641]dır. AIOC, İran devletine petrol

[634] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 323
[635] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 248
[636] Tayyar Arı; a.g.e s. 248
[637] Tayyar Arı; a.g.e s. 248
[638] Tayyar Arı; a.g.e s. 248
[639] Tayyar Arı; a.g.e s. 248
[640] Tayyar Arı; a.g.e s. 248
[641] Tayyar Arı; a.g.e s. 248

işletim imtiyazını için ödediği paradan daha fazlasını İngiltere'ye vergi olarak[642] ödemiştir.

Bu durum nedeniyle İran hükümeti Anglo Iranian Oil Company'den 1933'teki anlaşmanın yeniden gözden geçirilerek diğer taleplerinin yanında özellikle petrol gelirlerinin kaynağını oluşturan imtiyaz ödemelerinin yükseltilmesini istemiştir. Bu konuda 1948'de başlayan görüşmeler Temmuz 1949'da İran'ın isteklerinin kısmen kabul edildiği ve İran'a belirli bir petrol geliri güvencesi de veren bir anlaşmayla[643] sonuçlansa da bu anlaşma İran meclisince onaylanmamıştır. Dr. Musaddık ve Ulusal Cephe grubu anlaşmaya karşıdırlar. Anlaşma halen o günlerde ABD'li şirketlerin Suudi Arabistan ve Venezüella ile yaptıkları karın % 50 oranında paylaşımını öngören anlaşmaların gerisindedir. İran petrollerinin millileştirilmesini isteyen Musaddık'ın da etkisiyle anlaşma İran meclisince Aralık 1949'da yapılan oylamada reddedilmiştir. Bu durum nedeniyle tüm İran'da petrolün millileştirilmesini savunan gösteriler yapılmaya başlamıştır. Bu gösterileri TUDEH partisi ile aşırı sağcı Molla Keşani'nin fanatik Şiileri[644] de desteklemiştir. Ulusal Cephe - TUDEH - Şii Ulema üçlüsünden oluşan blok[645] petrolün tamamen millileştirilmesi için kamuoyu baskısı oluşturmaya başlamıştır. Şirket bu durumda geri adım atıp ABD'li şirketler gibi kardan % 50 vermeyi kabul etse de artık iş işten geçmiş, ok yaydan çıkmıştır[646]. Millileştirme artık tüm İranlıların isteği[647] olmuştur.

1950'de meclise getirilen düzenlemeler Musaddık ve Ulusal Cephe milletvekillerinin kararlı muhalefetiyle karşılaşmıştır. Musaddık, AIOC'yi İngiltere devletinin bir kolu olarak görüp, imtiyazın iptalini ve İran petrol sanayisinin millileştirilmesini istemiştir. Ondan sonraki aylarda Musaddık ve müttefikleri kamuoyunu kendi yanlarına çekmek[648] için çeşitli gösteriler düzenlemişlerdir.

---

642 Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 78

643 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 248

644 Tayyar Arı; a.g.e s. 249

645 Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 650

646 Tayyar Arı; a.g.e s. 249

647 Tayyar Arı; a.g.e s. 249

648 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 323

Ulusal Cephe'nin ulema üyelerinden biri petrol konusunun İran'ın varlığının ruhu olduğunu söyleyip " ciddi Müslümanları ve yurtseverleri millileştirme mücadelesine katılarak İslam'ın ve İran'ın düşmanlarına karşı savaşa[649] " davet etmiştir. Ulusal Cephe'nin kampanyasının yarattığı heyecan dalgası arasında[650] meclis 1951'de iki dramatik karar almıştır. Petrol sanayisini millileştiren yasa çıkarılmış ve Musaddık'ın başbakan olması istenmiştir. Bu koşullarda Musaddık meclise İran petrollerinin millileştirilmesini öngören bir kanun tasarısını sunmuştur.

Başbakan Ali Razmara mecliste yaptığı konuşmada " teknik, ekonomik ve politik sebeplerle[651] " millileştirmenin olanaklı olamayacağını belirtmiştir. Meclisteki görüşmeler sırasında Anglo Iranian Oil Company imtiyazını tek taraflı olarak iptal etmenin hukuki olmayacağı konusunda ısrarcı olan Başbakan Razmara bu açıklamasından birkaç gün sonra 3 Mart 1951'de bir suikast sonucu[652] öldürülmüştür. Yerine geçen Başbakan Ala'nın da kısa bir süre sonra istifa etmesi nedeniyle ve Razmara'nın öldürülmesinden sonra başlayan halk ayaklanması sonucunda meclisin önerisi ile şah Musaddık'ı 28 Nisan 1951'de başbakan yapmak zorunda kalmıştır. Musaddık ise başbakan olduktan iki gün sonra[653] meclisin aldığı millileştirme kararını onaylayıp yürürlüğe koymuştur. Bir ferman ile de kanun İran Şahı'nca onaylanmıştır.

Meclis Musaddık'ın başkanlığındaki komisyonun millileştirme konusundaki tavsiye kararına göre 15 Mart 1951'de " İran ulusunun mutluluk ve refahı için dünya barışının korunması amacıyla tüm petrol arama, çıkarma ve üretme faaliyetlerinin hükümetçe yürütülmesini[654]" içeren bir kanunla İran petrol sanayisini millileştirmiştir. Musaddık'tan başbakanlığı üstlenmesi petrolün millileştirilmesindeki tavrından dolayı istense de onun fırtınalı başbakanlık

[649] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 324
[650] William Cleveland; a.g.e s. 324
[651] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 490
[652] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 249
[653] Tayyar Arı; a.g.e s. 250
[654] Tayyar Arı; a.g.e s. 249

dönemi[655] (Mayıs 1951 - Ağustos 1953) sadece İran ve AIOC arasındaki anlaşmazlıkla değil İran'ın siyasi geleceği adına mücadeleyle de geçmiştir.

İran'ın tüm petrol sanayisini millileştirme kararı bu devletin İngiltere ile zaten gergin olan ilişkilerinin[656] tamamen kötüleşmesine ve sonunda kopmasına neden olmuştur. Petrolün millileştirilmesi yasasısın geçmesine karşılık olarak AIOC İran petrolünün dünya çapında boykot edilmesi[657] yönünde çağrı yapmıştır. İngiltere derhal harekete geçerek İran'a boykot uygularken diğer yandan İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların kapsamını genişletmek için büyük bir kampanyaya başlamıştır. Bu sayede o tarihe kadar İran hükümetiyle ilişkilerinde Anglo Iranian Oil Company'ye tam destek vermiş olan İngiltere bu olayda da diplomatik yoldan sert müdahalelerde bulunmuş ve İngiliz şirketinin haklarını uluslararası hukuk kuruluşlarının yanı sıra büyük devletlerle olan ilişkileri[658] sayesinde sonuna kadar savunmuştur. İngiltere hükümeti boykotu destekleyerek krizin taraflarından biri haline gelmiştir. İngiltere, Basra Körfezi'ndeki deniz kuvvetlerini arttırmış ve İran'a karşı ekonomik yaptırım uygulamıştır. Ancak İngiltere'nin tüm bu çabaları İran hükümetine etki etmemiştir. İran'ın millileştirme kararını etkisiz kılmada İngiltere'nin yapamadığını[659] diğer büyük petrol şirketleri aralarındaki işbirliğiyle sağlamışlardır.

İngiltere'nin soruna taraf olması nedeniyle ABD'nin Temmuz 1951'den beri artan girişimlerinden de bir netice alınamamıştır. İran petrollerinin satış tekelini elinde tutmak isteyen şirkete karşın bunu kabul etmeyen İran ancak belli bir miktar satış hakkını şirkete vermek gerisini kendi satmak[660] istemiştir. İngiltere ise sorunu bir yandan Uluslararası Adalet Divanı'na götürürken diğer yandan İran üstünde baskıda bulunmuş ve İran sularına kruvazör ve asker göndermiştir. Ancak İngiltere

---

[655] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 324

[656] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 250

[657] William Cleveland; a.g.e s. 324

[658] Tayyar Arı; a.g.e s. 250

[659] Tayyar Arı; a.g.e s. 250

[660] Tayyar Arı; a.g.e s. 250

çatışmanın askeri boyutunu[661] 1921'deki İran-SSCB dostluk anlaşması nedeniyle bu devletin de soruna müdahil olabileceğinden çekinerek daha ileri götürememiştir.

İngiltere'nin divana başvurusuna karşı çıkan ve sorunun kendisi ile şirket arasında olduğunu[662] İngiliz hükümetinin taraf olmadığını iddia eden İran hükümeti divanın bu konuda alacağı kararı tanımayacağını beyan etmiştir. Uluslararası Adalet Divanı da 22 Temmuz 1952'de verdiği kararda bu anlaşmazlıkta taraf olmadığı gerekçesiyle kendisini davayı incelemekle yetkili görmediğini[663] belirtmiştir. Sorunu BM Güvenlik Konseyi'ne (BM GK) de taşıyan İngiltere buradan da bir sonuç alamaması nedeniyle bu kez tazminatlar konusuna yoğunlaşmış ancak bundan da bir sonuç[664] alamamıştır.

Bu gelişmelere karşın İran'ın Musaddık liderliğinde başlattığı millileştirme girişimi başarılı olmamıştır. Bu sonuçta İran'ın ABD'den beklediği mali ve siyasi desteği alamamış olmasının rolü oldukça etkili olmuşsa da asıl etken millileştirme hareketi sırasında üretimi zaten büyük oranda azalmış olan İran'ın diğer petrol şirketlerinin ortak engellemeleri[665] nedeniyle petrolüne dış piyasada alıcı bulamamasıdır. Bu durumun sıkıntısını ekonomisinde tüm şiddetiyle hissetmiş ve bu da ülkenin siyasi yapısında krize neden olmuştur.

Aslında İran millileştirme girişimi sırasında bu konuda en büyük desteği ABD'den göreceğini[666] düşünmüştür. Çünkü NATO ve Avrupalı müttefikleri için çok önemli olan İran petrolünü ABD'nin kolaylıkla gözden çıkaramayacağını ve bölgenin jeopolitik önemi nedeniyle kendisini yalnız bırakmayacağını düşünen[667] İran bu nedenlerle İngiltere karşısında ABD desteğinden büyük ölçüde emindir. Üstelik bu desteğin o tarihlere kadar İran petrolüne girememiş olan ABD'li şirketlere örnek olacağı düşüncesiyle kolaylıkla sağlanacağını beklemiştir ama ortaya çıkan

[661] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 250
[662] Tayyar Arı; a.g.e s. 250
[663] Tayyar Arı; a.g.e s. 251
[664] Tayyar Arı; a.g.e s. 251
[665] Tayyar Arı; a.g.e s. 251
[666] Tayyar Arı; a.g.e s. 251
[667] Tayyar Arı; a.g.e s. 251

sonuç bu konuda yanıldığını[668] göstermiştir ya da çok daha farklı unsurlar devreye girmiştir ki burada İngiltere-ABD geleneksel ittifak ilişkisini dikkate almak[669] gereklidir. Ayrıca ABD'li büyük şirketler uluslararası petrol piyasasında mevcut denetim yapısını bozarak bireysel çıkarlar elde etmek yerine tam bir dayanışma[670] içindedirler. Diğer bir deyişle petrol şirketleri büyük şirketler egemenliğini sarsmaya dönük her türlü üretici devlet girişimi karşısında ne oranda dayanışma içinde olabileceklerini bu olay vasıtasıyla göstermişlerdir.

Aslında Ekim 1951'de İngiltere'de yapılan seçimlerde İşçi Partisi düşüp Muhafazakarlar iktidar olunca ABD, İngiltere'den yana tavır almaya başlamıştır. 1952 yılından sonra ABD yönetimi de İran'a uygulanan boykota örtülü destek[671] vermiştir. Bu durum İran'ın petrolünü uluslararası piyasalara satmasını nerdeyse olanaksız hale getirmiştir. Petrol gelirlerinden yoksun olan İran büyük bir mali krize doğru gitmiştir. Bu durum nedeniyle Ekim 1952'de Musaddık, İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir[672]. Boykotun neden olduğu ekonomik sıkıntılara karşın Musaddık millileştirme konusunda ödün vermeyi[673] reddetmiştir. Asıl ilginç olanı da bu konuda Ortadoğu devletlerinin de İran'ı yalnız bırakmasıdır. Bölgede denetimini sürdüren İngiltere'nin Arap yarımadasındaki diğer devletlerde üretimin artmasını sağlamasıyla İran petrolünden kaynaklanan bir krizin yaşanması önlemiştir. Kuveyt, İran'dan boşalan açığı kapatmak için petrol üretimini arttırırken[674] diğer Arap devletleri de aynı yönde davranmışlardır. Bu yıllarda İngiltere'nin Kuveyt gibi diğer körfez devletlerinde de denetimi sürmüştür.

İran'ın AIOC ve İngiltere ile çatışması uluslararası sorunların yanında bir de iç krize neden olmuştur. Bu sırada İran'da Mayıs 1952'de yapılan seçimlerde Musaddık'ın Ulusal Cephesi ile TUDEH mecliste çoğunluğu sağlamışlardır. Elde

---

668 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 251
669 Tayyar Arı; a.g.e s. 251
670 Tayyar Arı; a.g.e s. 251
671 Tayyar Arı; a.g.e s. 252
672 Tayyar Arı; a.g.e s. 252
673 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 324
674 Tayyar Arı; a.g.e s. 252

ettiği bu güçle Musaddık 1906 anayasasında yer alan parlamenter kurumları yerleştirmek için uğraşmıştır. Musaddık İran'daki yabancı çıkarları boyunduruğunu kırmanın dışında 1906 anayasasında yer alan parlamenter kurumları da yeniden oluşturmak[675] konusunda kararlıdır. Ama Musaddık'ın uygulamaları onu şah ve onun yeni koruyucusu ABD ile karşı karşıya getirmiştir. Bu nedenle şahla ve şahın yeni büyük devlet patronu ABD[676] ile bir güç mücadelesi için girmiştir. Musaddık 1952'de meclisi kendini acil durum yetkileriyle donatmaya ikna etmiş ve bundan faydalanıp monarşiye karşı bir saldırıya başlamıştır. Musaddık meclisin kendisine monarşiye son darbeyi de indirmek için olağanüstü yetkiler vermesini[677] sağlamıştır. Mecliste kurulan bir özel komisyonun kararıyla ordunun komutası şahın denetiminden alınıp meclisin emrine verilmiştir. Yetkileri her geçen gün biraz daha azalan ve ne yapacağı konusunda kararsız kalan şah artık Musaddık ile doğrudan bir mücadeleye girmek yerine monarşinin sembolik düzeye indirilmesini kabul etmiştir.

Musaddık orduyu küçültmüş, subayları temizlemiş ve yeni bir toprak reformu yasası çıkarmıştır. Yerleşik çıkarları hedef alan bu saldırılar Musaddık'ın hükümdarın kişisel yönetimi yerine anayasal yönetimin geçirilmesi[678], askerleri hükümdar yerine meclise bağlı kılma ve ayrıcalıklı seçkinlerin servet ve topraklarını yeniden dağıtma planının bir parçası[679] olmaktadır. Musaddık devleti yönetme gücünü monarşiden alarak parlamentoya verirken imtiyazlı sınıfın elinde toplanan toprağın ve gelirin yeniden adil bir bölüşümünü[680] sağlamak istemiştir. Musaddık elde ettiği güçle Şubat 1953'te Şah'ı tahtından feragat etmeye zorlamış ve Şah da bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştır. Musaddık İran'ın diktatörü olmuştur. Ancak İran'da işler de karışmaya[681] başlamıştır.

---

675 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 324

676 William Cleveland; a.g.e s. 324

677 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 252

678 William Cleveland; a.g.e s. 324

679 William Cleveland; a.g.e s. 324

680 Tayyar Arı; a.g.e s. 253

681 Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 490

1950'lerin başından beri dikkate değer bir hal alan milliyetçi hareket ve bu hareketin lideri Başbakan Muhammed Musaddık'ın petrolü millileştirme girişimi[682] Türkiye tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu süreçte Türk dış politikasında batı etkisi asıl belirleyici unsurdur. Batı yani ABD karşıtlığıyla Türkiye karşıtlığı özdeş hale gelmiştir. Ayrıca Musaddık döneminde İran sadece tarafsızlığa yönelmekle kalmamış aynı zamanda komünist TUDEH partisi de kamuoyu desteğini arttırmaya[683] başlamıştır. TUDEH partisi hükümette de etkin bir konum elde etmiştir. Türkiye, Musaddık yönetiminin İran'da karışıklığa neden olacağını ve SSCB güdümlü bir devlete dönüşeceğinden çekinmiştir. Bu nedenle Musaddık'ın iktidarda olduğu 1951-1953 döneminde Türkiye-İran ilişkileri krize girmiştir. Neticede Nisan 1951'de Musaddık başbakan olduktan iki gün sonra[684] meclis petrolü millileştirmiştir. Bu durum üzerine İngiltere, İran'a karşı uluslararası platformda karşı kampanya başlatmıştır. ABD ve Türkiye de İngiltere'yi desteklemiştir[685].

Petrol konusunda İran-İngiltere gerginliği sırasında Türkiye, İran'a karşı konulan petrol ambargosuna uymak da dahil olmak üzere her konuda İngiltere'yi tamamen desteklemiştir. İran'a karşı yapılması muhtemel bir İngiltere-ABD operasyonunu[686] hem desteklemiş hem de teşvik etmiştir. İran ise Türkiye'yi "emperyalizmin gönüllü maşası[687]" olmakla suçlamıştır.

3.2.3 Musaddık'ın Devrilmesi ve Muhammed Rıza Pehlevi'nin Yeniden İktidar Olması

Başta Anglo Iranian Oil Company olmak üzere tüm büyük petrol şirketlerinin ortak bir dayanışma içinde İran petrolünü almamak[688] şeklinde uyguladıkları boykot dış gelirlerinin önemli bir bölümünü petrolden sağlayan İran'ın kısa zamanda büyük bir ekonomik kriz yaşamasına neden olmuştur. Bu durum ülke içinde hızla artan

[682] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 650
[683] Baskın Oran; a.g.e s. 650
[684] Baskın Oran; a.g.e s. 650
[685] Baskın Oran; a.g.e s. 650
[686] Baskın Oran; a.g.e s. 650
[687] Baskın Oran; a.g.e s. 650
[688] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 254

huzursuzluklara ve giderek siyasi karışıklıklara neden olmuştur. Sonuçta petrol sanayisini millileştirme hareketiyle yönetime gelmiş olan Musaddık[689] yine bu hareketin başarısızlığa uğraması nedeniyle yönetimden ayrılmak zorunda kalmış ve İran petrol alanları eskiden olduğu gibi[690] yine yabancı petrol şirketlerine açılmıştır.

Musaddık'ın siyasi, askeri ve toplumsal alanlarda yapmak istediği reformlar vardır. Ama İran'ın gittikçe kötüye giden mali durumu Musaddık'ın düşündüğü reformları yapmasını zorlaştırmıştır. Uluslararası boyutta uygulanan boykotun etkisiyle ülkede artan işsizlik ve enflasyon[691] Musaddık'ın ihtiyaç duyduğu desteğin kaybolmasına neden olmuştur. TUDEH, bu kötüye giden durumdan faydalanarak işçi sınıfı üstünde etkili olmaya[692] çalışmıştır. Sonuçta Musaddık'ın laik bir yapı oluşturacağı korkusuyla ulemanın da cepheden ayrılmasıyla 1953'te Ulusal Cephe dağılmıştır. Bu gelişme TUDEH'i yeniden siyasi sahneye çıkarmıştır. Bu durum nedeniyle ordu içinde bir grup gizli toplantılar yaparak bir darbe hazırlığına başlamış[693] ve ülkenin TUDEH'in denetimine girerek SSCB kampına kaymasını önlemek isteyen ve bu yüzden monarşiyi destekleyen ABD hükümetiyle temas kurmuşlardır. CIA'nın da yardımıyla bu grubun darbe planını destekleyen[694] ABD hükümeti durumdan şahı da haberdar ederek darbecilerin lideri General Zahidi'yi başbakan yapacağına dair bir anlaşma yapmıştır.

Bu sırada bir grup subay da Musaddık'ı devirmek ve şaha yetkilerini geri vermek için gizli bir örgüt kurmuşlardır. Ordu içindeki komplocuların amaçları[695] ABD ve İngiltere hükümetlerinin planlarıyla uyuşmuştur. Musaddık'ın İran'da durumun denetimini elden kaçıracağından ve canlanan TUDEH'in ülkeyi SSCB'nin kampına çekeceğinden korkan ABD, İngiltere'nin de katılımıyla Musaddık'a karşı darbede subaylara yardımcı olması için Tahran'a CIA ajanları göndermiştir. Şah

689 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 254
690 Tayyar Arı; a.g.e s. 254
691 Tayyar Arı; a.g.e s. 253
692 Tayyar Arı; a.g.e s. 253
693 Tayyar Arı; a.g.e s. 253
694 Tayyar Arı; a.g.e s. 253
695 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 325

darbeyi onaylamış ve gizli komitenin lideri General Fazullah Zahidi'yi başbakan olarak atadığını[696] bildiren fermanı imzalamıştır.

16 Ağustos'taki ilk darbe girişiminin başarısız olması[697] nedeniyle şah ülkeyi terk edip Roma'ya kaçmıştır. Şahın tahtından ayrılarak Roma'ya kaçması orduyu harekete geçirmiş ve Ayetullah Keşani de Musaddık'ı desteklemeyi bırakmıştır. Şubat 1953'te Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin tahtından feragat etmesini sağlayan Musaddık ülkeye tamamen hakim olmuştur. Musaddık bu süreçte komünist TUDEH partisiyle yakınlaşmış ve bu partinin denetimine girmiştir. Ancak üç gün sonra 19 Ağustos 1953'te ikincisi yapılan darbeyle Musaddık düşürülerek tutuklanmış ve şahın İran'a dönerek görevi yeniden devralması[698] söz konusu olmuştur.

Muhammed Rıza Musaddık'ın politikalarından çıkarları nedeniyle hoşnut olmayan İngiltere'nin baskısı ile 13 Ağustos 1953'te Musaddık'ı görevden almıştır. Ancak Musaddık direnmiş ve iktidarı bırakmamıştır[699]. İran'ın ulusal çıkarlarını korumaya çalışan Musaddık'ın direnişi İran halkının Şah'a karşı ayaklanmasına[700] neden olmuştur. ABD ilk defa İngiltere'nin müttefiki olarak ve daha sonra daha da ileri bir düzeyde Musaddık'ın İngiltere'ye karşı SSCB'ye yanaşmasından çekindiğinden İran'daki gelişmelere müdahil olmuştur. Şah İran'dan ayrılmak zorunda kalmış ancak kısa süre sonra İngiltere ve ABD'nin Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) desteklediği "Ajax" kod adlı harekat[701] ile Musaddık 19 Ağustos 1953'te devrilmiştir. General Zahidi liderliğindeki ordu 19 Ağustos 1953'te darbe girişiminde bulunmuş ve başarılı olmuştur. Şah yanlısı askeri birliklerin Musaddık'ı devirmesinin ardından CIA'nın Tahran'da bulunan ajanı Associated Pres muhabiri haberi telgraf ile Şah'a ulaştırmıştır[702] :

---

[696] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 325

[697] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 253

[698] Tayyar Arı; a.g.e s. 253

[699] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 78

[700] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 78

[701] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 78

[702] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 78

“ Tahran: Musaddık düştü. Kral yanlısı askerler Tahran’da denetimi ele geçirdi. Zahedi başbakan.”

Böylece Musaddık iktidardan düşürülmüş ve tutuklanmıştır. Petrolü ve ülkenin yeraltı kaynaklarını ülkenin çıkarı için millileştirmeyi savunan Musaddık vatana ihanet suçundan mahkemede yargılanmış ve 3 yıl hapse mahkum[703] edilmiştir. Musaddık kendi ülkesinin çıkarlarını cesaretle savunan[704] bir devlet adamıdır. Başbakanlığından önce 1940’lı yılların ortalarında bir milletvekili olarak SSCB’ye kuzey İran’da petrol imtiyazı verilmesine şiddetle karşı çıkmış ve bu imtiyazların verilmesine[705] engel olmuştur. Şah ise kendi tebası olan İranlılar tarafından önce İngiltere’nin ve daha sonra ABD’nin kuklası[706] olarak görülmüştür. Musaddık olayı batılı devletlerin kendi çıkarları için hangi yöntemleri kullandığının bir göstergesidir. Musaddık 1967 yılında da ölmüştür. Darbeden üç gün sonra İran Şahı halkın sevgi gösterileri ile ülkesine dönmüştür. Böylece şah tekrar tahtına oturtulmuştur. Şah monarşiyi güçlendirmek üzere ülkeye dönmüştür.

İran’da Musaddık’ın devrilmesiyle ve başbakanlığa getirilen Zahidi’nin görevi devralmasıyla beraber İran petrolünü millileştirme hareketi de tamamen tarihe karışmıştır. Zahedi petrol anlaşmazlığının çözümü için ABD’nin aracılığını istemiş[707] ve bu devletin aracılığıyla petrol şirketleri ve İran arasında anlaşma yapılmıştır. Yeni dönemde İran petrolü tek başına Anglo Iranian Oil Company tarafından değil başka şirketlerin de yer aldığı bir konsorsiyum tarafından işletilmiştir[708]. Görüşmelere Anglo Iranian Oil Company’nin yanında bazı ABD’li petrol şirketleri de katılmıştır.

Musaddık’tan sonra İran, ABD’nin etki alanındadır. 1954’te İngiltere, Fransa, Hollanda ve ABD’nin şirketlerinin katıldığı yeni bir petrol konsorsiyumu oluşturulmuştur. Bu kuruluş İran’daki petrol kaynaklarının işletilmesi, petrolün

[703] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 79
[704] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 79
[705] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 79
[706] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 79
[707] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 254
[708] Tayyar Arı; a.g.e s. 254

çıkarılması ve ihracını gerçekleştirme yetkisine[709] sahiptir. İran'ın petrol üretimi ve satış gelirleri üstündeki hakları % 50[710] olarak belirlenmiştir. Başbakan olan General Zahidi petrol anlaşmazlığının çözümü için ABD'den arabuluculuk istemiştir. ABD'nin aracılığı ile Anglo Iranian Oil Company ile Amerikan petrol şirketlerinin oluşturduğu bir komisyon ve İran arasında 15 Ağustos 1954'te bir anlaşma imzalanmıştır. İran petrolleri bu şirketlerce ortak olarak işletilecektir. Komünist TUDEH partisi dışında Sovyetler Birliği'nin bu gelişmelerde aktif bir rol oynadığı[711] söylenememiştir. Çünkü Stalin'in ölümünden sonra yaşanan iktidar mücadelesi[712] burada etkili olmuştur.

Bu anlaşmayla ilk kez petrol piyasasının yedi büyükleri[713] belirli bir petrol alanı üstünde ortak denetim sağlamışlardır. Anlaşmaya göre İran'da yedi büyük petrol şirketinin oluşturduğu bir konsorsiyum kurulmuş ve petrol imtiyazını elinde bulunduracak olan bu konsorsiyum tüm faaliyetlerini Anglo Iranian Oil Company'nin feshinden sonra oluşturulan ve İran petrolünün tek sahibi olan National Iranian Oil Company adına yürütecek ve bunun karşılığında karlarını İran'ın bu ulusal petrol şirketiyle eşit olarak % 50-50[714] paylaşacaktır. Konsorsiyumdaki şirketlerin payları Anglo Iranian Oil Company (BP) % 40, Shell % 14 Fransız CFP şirketi % 6 ve Amerikan şirketleri (Exxon, Mobil, Socal, Gulf ve Texaco her birinin % 8) % 40 olarak belirlenmiştir[715]. Sonradan ABD hükümetinin girişimiyle beş büyük ABD'li şirketin paylarından % 1 oranında yapılan kesintiden oluşan % 5'lik pay dokuz bağımsız ABD'li şirkete[716] verilmiştir. Bu ABD'li şirketlerin adları American Independent, Standart Oil of Ohio, Atlantic ve Richfield (ikisi birleşmiş) Signal ve Hancock (ikisi birleşmiş) San Jacinto, Getty ve Tidewater[717]'dır. Bu

[709] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 79
[710] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 79
[711] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 491
[712] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 491
[713] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 254
[714] Tayyar Arı; a.g.e s. 254
[715] Tayyar Arı; a.g.e s. 254
[716] Tayyar Arı; a.g.e s. 255
[717] Tayyar Arı; a.g.e s. 255

sayede konsorsiyum İran'ın güneyindeki petrol araştırma ve işletme haklarıyla Abadan rafinerisini[718] ele geçirmiştir.

Musaddık 1951'den 1953'e kadar olan süreçte İran toplumunu, milli egemenliği elde etme ve krallık otoritesine karşı bir alternatif oluşturma[719] konusunda harekete geçirmiştir. Devrilmesi karşısında olduğu güçlerin zaferi[720] olmuştur. 1953 darbesi kralın diktatörlüğüne dönüşü ve ABD'nin İran'ın iç işlerine müdahalesinin artmasını getirmiştir. Bir gözlemciye göre " 1953 darbesi İran politikası üzerine bir demir perde indirmiştir.[721] " Şah az daha tahtına mal olacak olayların bir daha yenilenmemesi için gerekli adımları atarken o demir perde yirmi altı yıl sıkı sıkıya kapalı[722] kalmıştır.

Musaddık'a siyasi platformunu sağlayan petrol tartışması, İran'a petrol gelirlerinin yüzde 50'sini veren bir anlaşmayla kısa süre içinde çözülmüştür. İran petrolü uluslararası piyasalarda yerini almış[723] ve devlete gittikçe artan bir gelir sağlamaya başlamıştır. Şah İran'ın batılı devletler karşısındaki statüsünü geliştirmeyi hedeflemiştir. 1954'te İngiltere ile ilişkiler düzene girmiş ve şah batılı müttefiklerine ve batı modeli üzerine bir ekonomik gelişme programına bağlı kalacağını[724] belirtmiştir. Bu kadar diplomatik sadakat ve ekonomik taklidin[725] ciddi oranda Amerikan yardımı çekeceğini beklemiştir. Bu konuda yanılmamıştır. 1953-1963 döneminde ABD, İran'a 500 milyon dolarlık askeri yardım[726] yapmıştır.

Şah, Musaddık döneminde kendisine karşı çıkanlara çok sert yaklaşmıştır. Ulusal Cephe dağıtılmıştır. Musaddık dahil liderleri hapsedilmiştir. Rejimin güvenlik güçleri TUDEH Partisi'ni ortadan kaldırmak için ortak girişimde bulunmuşlar;

---

[718] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 255
[719] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 325
[720] William Cleveland; a.g.e s. 325
[721] William Cleveland; a.g.e s. 325
[722] William Cleveland; a.g.e s. 325
[723] William Cleveland; a.g.e s. 326
[724] William Cleveland; a.g.e s. 326
[725] William Cleveland; a.g.e s. 326
[726] William Cleveland; a.g.e s. 326

yeraltı örgütü belirlenmiş, yüzlerce üyesi hapsedilmiş, onlarca lideri işkence görüp idam edilmiştir.[727] Örgütlü muhalefetin bir daha canlanmaması için şah ABD'li ve İsrail'li danışmanların yardımıyla iç güvenlik örgütü SAVAK'ı[728] (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar - İran İstihbarat Örgütü) kurmuştur. İran'da 1953'ten 1979'a kadar siyasi özgürlük yoktur. Sınırlı bir ifade özgürlüğü tanındığı zamanlar olsa da genel tablo baskı, manipülasyon ve zorlamayı göstermiştir. Meclis seçimleri denetimlidir ve şahın demokrasi görünümü vermek adına benimsediği iki partili sistem o kadar sınırlamalar altındadır ki İranlılar bunlara " evet " ve "evet efendim " partileri[729] adını vermişlerdir.

Rıza Şah'ın ülkeyi terki ile milliyetçi Musaddık hükümetinin CIA tarafından kotarılan uluslararası bir komplo ile devrilmesi[730] arasında geçen on yıldan fazla olan dönem 20. yüzyıl İran'ının kara yazgısının tüm izlerini[731] göstermiştir. Pehlevi ailesi ile milliyetçiler arasında yaşanan çatışma İran'da Kürt ve Azeri azınlıklar tarafından kurulan bağımsız devletler, British Oil'in İran ekonomisini ve dolayısıyla siyasi sürecini doğrudan denetleme girişimleri ve siyasi otorite boşluğu İkinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında İran'a kaos getirmiştir. Pehlevi ailesinin modern sanayi burjuvazisini destekleme kararına rağmen pazar esnafı meclisteki milliyetçilerin ve muhafazakarların desteğiyle Ulusal Cephe lideri Musaddık'ı 1951'de iktidara getirmiştir. Benzer biçimde 1946-1950 döneminde İran'ın petrol gelirlerine ve uluslararası sisteme bağımlılığı[732] büyük ölçüde artmıştır. Petrol gelirleri bu dönemde bütçenin üçte ikisi[733] düzeyindedir. İran'ın petrol kaynaklarının British Petroleum'la yapılan 1933'teki sözleşme ile sömürüldüğünü söyleyip bu anlaşmayı feshetmek isteyen ve İran'ın bağımsız bir dış politika izlemesi gerektiğini savunan Ulusal Cephe ve Musaddık'ın petrolü çıkaran ve ihraç eden Anglo Iranian

---

[727] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 326

[728] William Cleveland; a.g.e s. 326

[729] William Cleveland; a.g.e s. 326

[730] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 2, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[731] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 3

[732] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 3

[733] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 3

petrol şirketi ile çatışma içine girmesi bu dönemdedir. Bir yandan uluslararası petrol şirketlerinin baskısı ile karşılaşan Musaddık yönetimi diğer yandan iç politikada şah Muhammed Rıza ile iktidar çatışması yaşadığından zayıflamıştır.

ABD, İran iç politikasında milliyetçi Musaddık'a karşı şahı desteklemiştir. Siyasi çatışmaların sokağa döküldüğü bir dönemde şah ülkeyi terk etmiş, şah karşıtı gösteriler sosyalist TUDEH partisi ile Ulusal Cephe tarafından düzenlenmiştir. TUDEH'in düzenlediği bir gösteriyi bastırması ve ülkede düzeni sağlaması karşılığında[734] İran'a ekonomik yardım yapacağı mesajını veren ABD, Musaddık'ın düzeni sağlamak için askerleri harekete geçirmesini sağlamıştır. Şah karşıtı kitlelerin üstüne askerleri gönderen Musaddık aynı askerlerin kışlaya dönmeden önce kendisini devireceğini[735] bilmemektedir. CIA tarafından organize edilen bir operasyonla Musaddık iktidardan devrilmiş ve şah ülkeye geri dönmüştür. Çok iyi örgütlenmiş ve önemli bir halk desteğine sahip olan komünist partisi TUDEH'in İran siyaset sahnesinden silinmesi süreci İran konjonktüründe siyasi ittifakı sayılabilecek[736] olan milliyetçi Musaddık'ın askerleri halkın üstüne göndermesi ile başlamıştır. TUDEH'in iki yüz binden fazla üyesi ömür boyu hapse mahkum olmuş ve yüzlerce lideri öldürülmüştür. İran tarihinin en kanlı siyasi cinayetlerinin işlendiği ve devlet terörünün ülkeyi kasıp kavurduğu[737] bir on yıllık süreç sonunda şah ülkede diktatörlüğünü yeniden kurmuştur. İran'ın yirminci yüzyıldaki tek ve kısa demokrasi öyküsü, uluslararası finans çevreleri ve İran'daki işbirlikçileri tarafından[738] dramatik bir şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Bu süreçte Muhammed Rıza Pehlevi'nin ulema ile ilişkileri de son derece önemlidir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, 1946'da SSCB işgal güçlerinin İran'dan çekilmesi ve Pehlevi ordusunun İran'da asayişi sağlaması ile Muhammed Rıza Şah ülkede egemenliği ele geçirmeyi başarmıştır. Bu sırada ulemanın gücünü yeniden

---

[734] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3 Sayfa: 3, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[735] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 3

[736] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 3

[737] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 3

[738] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 3

kazanmasıyla beraber bazı güçlü ve etkin dini cemiyet ve cemaatler de oluşmaya başlamıştır. Bunlardan ilki 1945'te Nevvab Safevi tarafından kurulan Fedaiyan-i İslam hareketi[739] olmuştur. Orta sınıf vatandaş ve pazar esnafının desteklediği köktenci bir İslami hareket olan Fedaiyan-i İslam[740] ulema sınıfının ne yandaşı ne de destekçisidir. Bu hareketle yakından ilişkili kişi ise ulemanın siyasetle içli dışlı olan üyesi Ayetullah Keşani'dir. Keşani'nin meclisteki dini üyeler grubuna Mücahidin-i İslam[741] adı verilmiştir. Orta sınıf vatandaş ve daha aşağı derecedeki ulemanın desteklediği Ayetullah Keşani'nin amacı şeriatı devletin nizamı yapmak ve ulemayı da cemiyeti yöneten ve ona yol gösteren ana unsur[742] haline sokmaktır. Bu anlayışı ile Keşani Humeyni'nin öncüsü[743] olmuştur.

1941-1963 döneminde Muhammed Rıza Şah ve Musaddık'ın idaresi altında ulema daha özgür olması nedeniyle[744] toplum içindeki işlevlerini daha rahat bir biçimde yerine getirebilmiştir. Humeyni'nin hocası Ayetullah Burucerdi'nin 1949'da siyasi aktivizmden uzak tutmak[745] için ulemayı bir araya getirerek yaptığı toplantı dikkate alınması gereken bir olaydır. Kum Havza-ı ilmiyesini 20. yüzyılda yeniden kuran Ayetullah Hairi'nin[746] de aktif siyasi yaşamdan uzak kaldığı göz önüne alınırsa 20. yüzyılda Humeyni'den önceki ulemanın siyasi otoriteyle ilgili yaklaşımları daha net anlaşılacaktır.

Muhammed Rıza Şah, Başbakan Musaddık'ın 1953'te devrilmesinden sonra İran'a geri döndüğünde, Keşani'den Tahran'ın önde gelen isimlerinden Ayetullah

---

739 Ethem Ruhi Fığlalı; " Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi **" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 16 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

740 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

741 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

742 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

743 Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

744 Mazlum Uyar; "Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Otorite'nin Kaynağı" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 9 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

745 Mazlum Uyar; a.g.m s. 9

746 Mazlum Uyar; a.g.m s. 9

Behbehani'ye kadar[747] tüm ulema, Musaddık'ın politikalarından hoşlanmayanlar tarafından büyük bir destekle karşılanmıştır. Musaddık döneminden sonra İngiltere ve ABD desteği ile her türlü zorba tedbiri uygulayarak her geçen gün diktatörleşen ve demokrasiyi rafa kaldıran şah[748] Fedaiyan-i İslam'ı ezmiş ve liderleri Nevvab Safevi'yi 18 Ocak 1956'da idam etmiştir[749]. Bu sayede ulema büyük oranda fiili siyasetten uzaklaştırılmıştır. Bu durumun aksine bu sırada 1960'a kadar ulema ve şah arasında hissedilir bir yakınlık ve hatta ulemanın desteği[750] bulunmaktadır. Ancak bu yakınlık ve destek şahın İran'ı çağdaşlaştırma çalışmalarına başlaması ile çatışmaya dönüşmüş ve sonuçta dünyada ve İslam aleminde çok değişik yankılara neden olan İran İslam Devrimi'ne giden olayların bir açıdan başlangıç noktası olmuştur. O nedenle İran İslam Devrimi'ni hazırlayan olayları ele almak bir İslam mezhebi olarak Şiiliğin itikadi ve siyasi gücünü tanımak[751] için faydalı olacaktır.

3.2.4 Bağdat Paktı ve Merkezi Anlaşma Örgütü'ne (CENTO) Dönüşümü

2. Dünya Savaşı sonrasında komünizme karşı düşmanlık Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri geliştirmiştir. Türkiye ve İran batının SSCB'yi çevreleme politikasında rol oynayan önemli iki devlet[752] olmuştur. Soğuk Savaş döneminde her iki devlet de güvenlik, kalkınma yardımı ve uluslararası arenada saygı arayışı içinde batı liderliğindeki bölgesel güvenlik yapılanmasının istekli katılımcıları[753] olmuşlardır. Bağdat Paktı, Ortadoğu'daki siyasi yapı üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Bu fikir Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da etkin olmasını önlemek ve Ortadoğu ülkeleri arasında bir ittifak kurmak amacıyla ABD'ce ortaya atılmış ve Türkiye'ce gerçekleştirilmiştir. Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında Bağdat'ta bir

---

[747] Ethem Ruhi Fığlalı; " Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din Siyaset İlişkisi **" Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 16 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[748] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 16

[749] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 17

[750] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 17

[751] Ethem Ruhi Fığlalı; a.g.m s. 17

[752] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 79

[753] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 79

ittifak anlaşması imzalanmıştır[754]. Nisan 1955'te İngiltere, Eylül 1955'te Pakistan ve Kasım 1955'te İran Bağdat Paktı'na katılmıştır. 1955'te İran, Irak, Türkiye, Pakistan ve İngiltere'nin katıldığı Bağdat Paktı kurulmuştur. Bu katılımlar ittifakı genişletmiştir. Pakt 1959'da CENTO olarak ismini değiştirmiştir.

Balkan Paktı NATO'nun güney kanadını İtalya ile birleştirmiştir. Türkiye'de biten bu cepheyi doğuya doğru devam ettirerek SEATO ile birleştirmek için İran ve Pakistan'ı içine alacak yeni bir kuruluş[755] gerekmektedir. Foster Dulles'a ait olduğu bilinen bu düşüncenin gerçekleşmesinde pakta üye olacak 5 devlet de değişik yararlar beklemişlerdir.

Türkiye bakımından NATO'ya girmiş olmakla beraber kanat savunmasının zorluğu ve nankörlüğü[756] başka savunma düzenleri düşünmek zorunluluğuna neden olmuştur. Çünkü Türkiye, Rusya'nın arazi taleplerini unutmamış olduğu gibi iki devlet arasındaki gerginlik de henüz varlığını sürdürmüştür. Aslında 1953'ten itibaren Barış İçinde Bir Arada Yaşama[757] dönemi başlamıştır. Bu dönem iki büyük devletin birbirine tahammül etmesi ve her birinin silah ve güç açısından diğerinden geri kalmaması mücadelesi[758] olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda Türkiye gibi küçük devletlerin sınırlarını mümkün olduğu ölçüde daha fazla güvenlik altına almak için hiçbir fırsatı kaçırmamaları[759] gerekmektedir. Ayrıca Türkiye, Atatürk döneminde Sadabat Paktı ile doğu komşularıyla bir ittifak gerçekleştirmiştir. Aynı ittifakın daha güçlü bir biçimde yenilenmesi Türkiye'nin dış politikası açısından da bir yenilik oluşturmayacaktır.

2. Dünya Savaşı sırasında ülkesi Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilen ve savaş bittikten sonra da yapılmış olan anlaşmaya karşın Rusya tarafından uzun dönem boşaltılmayan üstelik işgal ettikleri bölgelerde Rusya tarafından bağımsız bir

[754] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 491
[755] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 354
[756] Kamuran Gürün; a.g.e s. 354
[757] Kamuran Gürün; a.g.e s. 354
[758] Kamuran Gürün; a.g.e s. 354
[759] Kamuran Gürün; a.g.e s. 354

Azerbaycan Cumhuriyeti kurulan İran'ın da kuzey komşusuna karşı kendisini koruması için her türlü neden vardır.

Pakistan ise SSCB ile yakın dostluk kurmuş olan ve kendisi açısından asıl düşman sayılan Hindistan[760] karşısında güçlenebileceği ve askeri yardım alabileceği bir anlaşma yapmakta sakınca görmemiştir. Ayrıca Afganistan'ı kendi tarafına çekebilmek[761] için Paktunistan sorununu ortaya çıkarmaya çalışan Rusya'ya karşı kendisini korumak, Pakistan için kaçınılmaz bir davranış[762]tır.

Irak'ta ise Haşimi hanedanı eskiden beri Mısır hanedanı ile rekabet halindeyken Mısır ihtilalinden sonra tamamen gelişmeye başlayan ve Nasır'ın liderliğini üstlendiği Arap milliyetçiliği karşısında Mısır ile daha fazla sorun yaşamaya başlamış nerdeyse varlığını koruma zorunluluğu[763] hissetmeye başlamıştır. Bu ortam Irak'ı batı ile iyi ilişkiler içinde olup gerektiğinde batının yardımını isteyebilme[764] olanağına sahip olmaya yöneltmiştir.

İngiltere ise özellikle böyle bir pakt ile Irak'taki askeri üslerini koruyabileceğini sonra da pakt içinde Ortadoğu'daki liderlik politikasını sürdürerek yerini ABD'ye kaptırmayabileceğini[765] düşünmüştür.

Ağustos 1953'te CIA darbesiyle devrilen Musaddık'ın yerine tekrar iktidara gelen Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde Türkiye-İran ilişkileri bir gecede kriz ortamından[766] kurtulmuş ve işbirliğine yönelmiştir. Bu tarihten sonra ilişkilerin esas konusu Bağdat Paktı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Sovyet tehdidi Türkiye ve İran'ın kollektif güvenlik modellerine daha çok ilgi göstermesine neden olmuştur. Türkiye, Avrupa'nın kollektif savunma sistemi içinde yer almak isterken, İran, Sadabat Paktı'nın değiştirilerek askeri ittifaka çevrilmesini istemiştir. Bunun

[760] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 355
[761] Kamuran Gürün; a.g.e s. 355
[762] Kamuran Gürün; a.g.e s. 355
[763] Kamuran Gürün; a.g.e s. 355
[764] Kamuran Gürün; a.g.e s. 355
[765] Kamuran Gürün; a.g.e s. 355
[766] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 650

için İran, 1949'da hem Pakistan'ın Sadabat Paktı'na davet edilmesini hem de Sadabat Paktı'nın metninin değiştirilmesini[767] Türkiye'ye önermiştir. Türkiye ise Afganistan ve Pakistan arasındaki sınır uyuşmazlığı çözülmeden bu davetin yapılmasını[768] doğru bulmadığını ve Sadabat Paktı için ise ABD pakta taraf olmazsa SSCB'yi tahrik etmekten başka bir işe yaramayacağını[769] belirtmiştir.

1953 darbesi sonrası Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin İran'a tamamen hakim olmasıyla beraber ABD'nin İran üzerindeki etkisi belirgin hale gelmiştir. Bu sayede İran'ın dış politikada mutlak şekilde önceliği Sovyet tehdidi[770] olmuştur. Bu dönemde benzer dış politika önceliği olan Türkiye'nin öncülüğünde komünist yayılmacılığına karşı bir Kuzey Kuşağı (Northern Tier) oluşturulması[771] yolundaki ABD planı uygulamaya konulmuştur. Bu sürecin sonucu olan Bağdat Paktı ise 1955'te ortaya çıkmıştır. Son olarak da İran, Kasım 1955'te pakta katılmıştır.

İran'ın pakt ortaya çıkar çıkmaz katılmasını beklemekte olan ancak bu umudu gerçekleşmeyen Türkiye durumdan rahatsızdır. Şahı ikna etmek için Cumhurbaşkanı Celal Bayar Eylül'de İran'a gitmiştir[772]. İran'ın aceleci olmamasının tek nedeninin ABD'den mümkün olduğunca çok askeri malzeme yardımı olmak olduğu[773] kanaatine varan Bayar oldukça rahatlamıştır. Türkiye'nin de NATO'ya girmeden önce yeterli yardım alamadığını ama üye olduktan sonra tatmin edildiğini[774] belirten Bayar'ın gezisinden kısa bir süre sonra İran pakta dahil olmuştur. Gerçekte şahın temkinli olmasının nedeni ülkedeki Musaddık yanlılarının ve sol grupların gösterebileceği tepkiden korkmasıdır. Ama İran'ın "sepetteki çürük elma[775]" olduğu yönünde bir izlenim yaratmak istemeyen şah bu konuyu gündeme getirmemiştir. Oysaki Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu ülkeleri içinde tabandan tavana

[767] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 651
[768] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[769] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[770] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[771] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[772] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[773] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[774] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[775] Baskın Oran; a.g.e s. 651

kitle hareketlerinin görüldüğü[776] tek ülke olan İran'ın sosyo ekonomik yapısı nedeniyle muhalefetin çıkmaması söz konusu olamamıştır. Şahın ülke içindeki muhalefetin gücünü müttefiklerinden gizleme politikası[777] 1979'da devrilene kadar sürmüş ve tahtını kaybetmesine neden olmuştur.

Pakta katılmakta tereddüt eden şahın askeri yardım ile milliyetçi ve sol muhalefetten başka bir nedeni daha vardır. Bu neden SSCB'yi tahrikten çekinmektir[778]. 1940'ların sonunda Sadabat Paktı'nın değiştirilmesini gündeme getiren İran, SSCB'yi tahrikten çekinen Türkiye iken, 1950'lerin ortasında roller değişmiştir[779]. Ancak Türkiye'nin NATO üyesi olmasının rahatlığını şah hissedememiş ve ABD'nin aktif katılımını istemiştir.

Türkiye, Ağustos 1954'te Balkan İttifakı'ndan sonra Ortadoğu'da bir savunma ittifakı sistemi kurulmasını istemiştir. Bu düşüncenin kaynağı ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in tasarısıdır[780]. Kore Savaşı sonrası ABD Dışişleri Bakanı Sovyet yayılmacılığına karşı daha güçlü tedbirler alma yanlısıdır. Dulles, Balkanlar ve Uzakdoğu gibi Ortadoğu için de ittifak sistemi ile güçlü tedbirler istemiştir. Dulles bu amaçla Mayıs 1953'te bütün Ortadoğu ülkelerini gezmiştir. Bu süreçte 25-27 Mayıs 1953'te Ankara'ya da gelmiştir. Bu dönemde İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş sorunu henüz çözülmemiştir ve Arap devletleriyle İsrail arasında sorunlar vardır. Bu nedenlerle Dulles, Ortadoğu'nun tümünü kapsayacak bir savunma sisteminin kurulması için[781] uygun ortamı bulamamıştır. Dulles, Washington'a dönerken yaptığı açıklamada Arap devletlerinin İsrail, İngiltere ve Fransa ile ilgili olan sorunlarıyla ilgilendiklerini ve bu nedenle Sovyet tehdidine önem vermediklerini belirtmiş ve " Bir Ortadoğu Savunma Teşkilatı meselesi, yakın bir ihtimal olmaktan ziyade, ancak geleceğe ait bir iştir.[782]" demiştir.

---

[776] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 651
[777] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[778] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[779] Baskın Oran; a.g.e s. 651
[780] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 525
[781] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 525
[782] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 525

19 Şubat 1954'te Türkiye ve Pakistan ortak bir bildiri yayınlamışlardır[783]. Burada iki devlet için " aralarındaki dostluk anlaşmasının ruhuna uygun olarak her iki hükümet siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda sıkı ve dostane işbirliğine varmak ve aynı zamanda kendi çıkarları için olduğu kadar tüm barışsever milletlerin çıkarları için de barış ve güvenliğin güçlenmesi için gereken yolları incelemek konusunda mutabık kalmışlardır" denilmiştir.

Bu bildiride öngörülen anlaşma 2 Nisan 1954'te Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Zafirullah Han ile Türkiye Büyükelçisi Selahattin Arbel arasında Karaçi'de imzalanmıştır[784]. Bu anlaşma ile taraflar " ortak çıkarlarını ilgilendirebilecek milletlerarası sorunlarda görüşmelerde bulunmayı, savunma sanayi konusunda işbirliği yapmayı, bir saldırıya uğranıldığı takdirde ne biçimde işbirliği yapılabileceğini incelemeyi " kararlaştırmışlardır. Mayıs 1954'te Pakistan, ABD ile bir askeri yardım anlaşması imzalamıştır[785].

Türkiye, ABD'ce ortaya atılan fikri takip etmiştir. 27 Temmuz 1954'te Süveyş anlaşmazlığını sona erdiren İngiltere ile Mısır arasındaki anlaşma parafe edilmiş ve 19 Ekim 1954'te imzalanmıştır[786]. Bu anlaşmada ilgi çeken bir unsur 17 Haziran 1950 tarihli Arap Ligi Devletleri Ortak Savunma Anlaşması'nı imzalayan devletlerden birine ya da Türkiye'ye silahlı bir saldırı olursa İngiltere, Süveyş Kanalı'na asker sokacaktır. Anlaşmanın bu hükmünün ve Mısır'ın buna razı olmasının Türkiye'nin Ortadoğu savunma sistemi konusunda büyük bir umuda kapılmasına neden olmuştur. Çünkü Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın Ankara'ya yaptığı on günlük ziyareti sırasında 18 Ekim 1954'te yayınladığı bildiride Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir güvenlik örgütü kurmaya karar verdikleri ve Türkiye'nin Arap devletlerinin meşru çıkarlarına aykırı politika izlemeyeceği bildirilmiştir. Bu ifade ile anlatılmak istenen[787] Türkiye'nin İsrail sorununda Arapların meşru

[783] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 355
[784] Kamuran Gürün; a.g.e s. 355
[785] Kamuran Gürün; a.g.e s. 355
[786] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 525
[787] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 526

çıkarlarına aykırı hareket etmeyeceği ve İsrail'i desteklemeyeceğidir. Böylece Arap devletlerine taviz verilmiştir.

Irak ilk önce 20 Nisan 1954'te ABD ile ikili bir askeri yardım anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma Mısır'da tepki uyandırmış ve Eylül 1954'teki Arap Ligi toplantısında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ligin ABD ve İngiltere'nin de katılacağı bir savunma paktına dönüştürülmesi[788] fikrini ileri sürmüş ve bu da Mısır lideri Nasır'ın şiddetli itirazına neden olmuştur.

Nuri Sait Paşa 9-19 Ekim 1954 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir[789]. Ziyaretin nedeni Ortadoğu güvenliği konusunu[790] tartışmaktır. Yapılan görüşmeler sonucunda yayınlanan resmi bildiride " bir ortak güvenlik cephesinin tam eşitlik koşulları içinde Ortadoğu'da kurulabilmesi için el birliği ile çalışmak gerektiği sonucuna varıldığı " açıklanmıştır. Nuri Sait Paşa da yaptığı basın toplantısında "Süveyş Kanalı ve Filistin sorunu Arapları tatmin edecek bir çözüme bağlanırsa tüm Arap devletlerinin batı ile işbirliği yapabileceğini düşündüğünü " söylemiştir. Bu ziyaretin bittiği 19 Ekim 1954'te Mısır ve İngiltere arasında da kanal bölgesiyle ilgili anlaşma[791] imzalanmıştır.

Nuri Sait Paşa'nın ziyaretine Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Köprülü ile beraber 6-14 Ocak 1955'te iadeyi ziyaretle yanıt vermiştir. Bu ziyaret sırasında bir güvenlik anlaşması yapılması konusunda taraflar arasında uyum sağlanmıştır.

Türkiye Başbakanı Menderes Ocak 1955'te Şam ve Beyrut'a gitmiştir. Suriye pakta katılmayı reddederken; Lübnan, Mısır ve Suriye'nin tavrı karşısında kararsız kalmıştır. Menderes, Suriye ve Lübnan'a da uğrayarak onları da böyle bir pakta dahil olmaya çağırmıştır. Suriye'nin tepkisi olumlu değildir. Buna karşın Lübnan fikre

[788] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 356
[789] Kamuran Gürün; a.g.e s. 356
[790] Kamuran Gürün; a.g.e s. 356
[791] Kamuran Gürün; a.g.e s. 356

daha yatkın görünüyorsa da Arap Birliği'nin karar alması halinde[792] böyle bir anlaşmaya katılabileceğini belirtmiştir. Ancak Mısır bu gelişmeler karşısında Arap Birliği'ni 22 Ocak'ta toplantıya çağırmış ancak bu toplantıdan bir sonuç alınamamıştır.

Ortadoğu Güvenlik Paktı sorunu Arap Ligi Konseyi'nin 22 Ocak - 6 Şubat 1955 tarihleri arasındaki toplantıda da tartışılmıştır. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan pakta şiddetle karşı çıkarken, Irak pakttan yana tavır takınmıştır. Lübnan ve Ürdün uzlaştırıcı olmak istedilerse de konsey toplantısı sonuç alınamadan dağılmıştır.

Irak ve Türkiye'nin Ortadoğu Savunma Teşkilatı kurma yolundaki çalışmaları Mısır başta olmak üzere Arap devletlerince tepki görmüştür. Mısır, Süveyş konusundaki İngiltere-Mısır anlaşmasından sonra kendi liderliğinde bir Arap devletleri birliği kurmak amacıyla faaliyetlerini arttırmıştır. Mısır Milli İstikamet Bakanı Salah Salim ağustos ve eylülde[793] Irak da dahil olmak üzere tüm Arap devletlerini ziyaret etmiştir. Mısır'ın Suudi Arabistan ve Pakistan ziyaretlerinden sonra eylülde doğu ve batı blokları arasında denge oluşturacak bir İslam Kongresi[794] de kurulmuştur. Bu süreçte Türkiye ve Irak'ın Mısır'dan önce davranarak Ortadoğu Savunma Örgütü kurmak için çalışmaları Nasır'ın kendi liderliği altında gerçekleştirmeyi planladığı Arap bloğunu engellemiştir. Bu nedenle Mısır sert tepki göstermiş ve kurulacak örgüte katılmayacağını açıklamıştır. Mısır'ın bu hareketi Arap ülkelerini de etkilemiş[795] ve bunlar Türkiye ve Irak'ın hareketine karşı çekingen bir tavır takınmışlardır. Türkiye ve Irak'ın hareketini engelleyici bir durum oluşmuştur.

Mısır'ın bu tepkisine karşın Türkiye - Irak Karşılıklı İşbirliği Anlaşması - Bağdat Paktı - 24 Şubat 1955'te imzalanmıştır. Taraflar arasında "güvenlik ve savunma[796]" alanlarında işbirliği yapılmasını düzenleyen paktın 5. maddesine göre

[792] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 356
[793] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 526
[794] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 526
[795] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 526
[796] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 526

pakta her devlet katılabilecektir. Ancak bu devletin ya bir Arap Ligi üyesi olması ya da taraflarca "tanınmış[797]" olması gerekmektedir. Bu İsrail'in pakta dahil olamayacağı anlamına gelmektedir. Çünkü Irak bir Arap devleti olarak İsrail'i tanımamıştır. Bu hüküm Arap devletlerine verilen bir tavizdir. Pakt imzalanırken diğer Arap devletlerinden özellikle Lübnan ve Ürdün'ün pakta katılacağı ve Mısır-Suriye blokunun tecrit edileceği ve bu devletlerin de yalnız kalmamak için pakta katılacağı düşünülmüştür. Ancak bu fikir gerçekleşmemiştir. Lübnan ve Ürdün'ü ikna çabaları sonuç vermemiştir. Ancak bu devletler Mısır-Suriye blokuna da katılmamışlardır. Birleşmiş Milletler Yasası'nın 51. maddesine göre yapılan bu anlaşma[798] bölgenin barışı ile ilgili Arap ya da Arap olmayan ancak imzacı devletlerin ikisi tarafından da tanınmış tüm devletlere açıktır. Bu biçimde anlaşmaya İsrail'in girebilmesi[799] olanak dışı olmuştur. İmzacı devletlerin sayısı dört olunca daimi bir konsey oluşturulacağını öngörülmüştür.

Paktın imzalanmasından sonra Mısır ve Suriye, Türkiye ve Irak aleyhine geniş bir propaganda yapmışlardır. Bağdat Paktı'nın batı emperyalizmine ve İsrail'e hizmet eden bir araç olarak gösterilmiştir. Mısır ve Suriye'nin bu çalışmalarına karşın paktın genişletilmesi için çaba sarf edilmiştir. 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran Bağdat Paktı'na dahil olmuşlardır[800]. İngiltere'nin katılması Mısır ve Suriye'nin eline yeni bir malzeme vermiştir. Mısır ve Suriye'ye göre Bağdat Paktı, İngiltere'nin Ortadoğu'daki sömürgeciliğinin yeni aracıdır. İran'ın katılması pakt için çok büyük bir değişikliğe neden olmamıştır. Çünkü Pakistan ve İran, Ortadoğu'nun Arap devletleri içinde değildiler. Bu nedenle Bağdat Paktı Arap devletlerinin desteğinden tamamen mahrum kalmıştır. Bu paktın önemli bir zaafıdır[801]. Bağdat Paktı'na ABD, Arap ülkelerindeki muhalefet nedeniyle katılmaya cesaret edememiştir. Bu durum da paktın ikinci zaafı olmuştur. Bu yüzden

[797] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 527
[798] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 356
[799] Kamuran Gürün; a.g.e s. 356
[800] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 527
[801] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 527

Bağdat Paktı gerçekleştirmek istediği amaca oranla çok zayıf temellere oturmuş garip bir binaya[802] benzemiştir.

Mart 1955'te Mısır ve Suriye ile Mısır ve Suudi Arabistan arasında askeri anlaşmalar imzalamaya karar vermişlerdir. Yemen de bu ittifaka katılmaya karar vermiştir. Bu amaçla gerçekten 20 Ekim 1955'te Mısır ve Suriye, 27 Ekim 1955'te Mısır ve Suudi Arabistan savunma anlaşmaları imzalamıştır[803]. 21 Nisan 1956'da Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen arasında savunma anlaşması imzalamıştır[804]. Ortadoğu'da Bağdat Paktı'na karşı bir blok ortaya çıkmıştır. Ayrıca her iki bloğun dışında kalan Lübnan ve Ürdün de dikkate alınınca Bağdat Paktı Ortadoğu'yu ve Arap devletlerini birleştirmek isterken 3 parçaya ayırmıştır. Bu bölünmeden ve bölümler arası rekabetten yararlanan Sovyetler Birliği olmuştur. Bağdat Paktı'nın sonucunda Sovyetler Birliği Ortadoğu'ya girmiştir. Oysaki bu girişim Sovyetler Birliği'ne karşıdır. Ancak gerçekleşen durum aksi yönde olmuştur. Mısır Bağdat Paktı'na karşı olmakla kalmayıp, İsrail'in saldırısına karşı güçlü olmak için Sovyetler Birliği ve müttefikleriyle silah alış verişi[805] yapmıştır. Suriye, Sovyetler Birliği ile yakınlıkta Mısır'dan da ileriye gitmiştir. Bu iki devlet Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'ya davet etmişlerdir. Bu durum Ortadoğu'daki doğu batı mücadelesini[806] daha da arttırmıştır. 1950'lerde faaliyet alanını Avrupa'dan Uzakdoğu'ya kaydıran Sovyetler Birliği bu gelişmelerle faaliyetlerini Uzakdoğu ve Asya'dan Ortadoğu'ya yöneltmiştir. Bu durum 1956'dan itibaren Ortadoğu'da yeni krizlere neden olmuştur.

4 Nisan 1955'te İngiltere Bağdat Paktı'na katılmıştır[807]. Aynı gün Türkiye ve Irak, İran ve Pakistan'ı pakta katılmaya davet etmişlerdir[808]. 23 Eylül 1955'te Pakistan, 3 Kasım 1955'te İran pakta katılmışlardır. Böylece üye sayısı 5'e

---

802 Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 527
803 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 527
804 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 527 - 528
805 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 528
806 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 528
807 Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 356
808 Kamuran Gürün; a.g.e s. 356

yükseldiğinden daimi konsey oluşturularak Bağdat'ta çalışmaya başlamıştır[809]. ABD, 19 Kasım 1955'te yaptığı bir açıklamada Konsey toplantılarına bir gözlemci göndereceğini belirtmiştir.

1955'ten sonra Balkan İttifakı sarsılmaya başlamıştır. Aynı şekilde Şubat 1955'te de Bağdat Paktı sarsılmaya başlamıştır. Katılımlara rağmen başlangıçta düşünülen fikir gerçekleşmemiş, Irak'ın dışında hiçbir Arap ülkesi ittifaka katılmamış, aksine Ortadoğu 3'e bölünmüştür[810]. Birinci grupta pakta katılan Irak, İran ve Pakistan, ikinci grupta pakta şiddetle cephe alan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen, üçüncü grupta ise her iki grubun dışında kalan Ürdün ve Lübnan yer almıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya girmesini kolaylaştırmıştır. Oysaki Bağdat Paktı, Ortadoğu'yu Sovyetler Birliği'ne karşı birleştirmek[811] için yapılmıştır.

Bağdat Paktı ilk sorunu Kasım 1956'da Süveyş harekatı sırasında yaşamıştır. İngiltere olmadan toplanan Konsey, İngiltere ve Fransa'yı Mısır'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne[812] saygı göstermeye çağırmıştır. Süveyş krizinin etkisi harekat bittikten sonra da sürmüştür. Rusya'nın gönüllü yollama tehditlerini o tarihlerde başkanlık seçimleri nedeniyle duymazlıktan gelen Eisenhower yeniden seçildikten sonra 5 Ocak 1957'de kongreden bazı taleplerde bulunmuştur. Daha sonra Eisenhower doktrini[813] olarak tanımlanacak bu talepler şunlardır:

1. ABD Ortadoğu için askeri yardım ve işbirliği programları hazırlamak ve bu yardımdan yararlanmak isteyecek devletlerle işbirliği yapmak konusunda yetkili olmalıdır.

2. Bir silahlı saldırıya uğrayacak devlete isteği üzerine asker göndermek de dahil olmak üzere gerekli yardım yapılabilmelidir.

3. Bu amaçlar için 200 milyon dolarlık bir ödenek bütçeye eklenmelidir.

---

809 Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 357

810 Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 492

811 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 492

812 Kamuran Gürün; a.g.e s. 357

813 Kamuran Gürün; a.g.e s. 357

Eisenhower'ın bu istekleri 9 Mart 1957'de senato tarafından kabul edilmiştir. Yönetim bu yetkileri aldıktan sonra başkanın özel yardımcılarından James Richards Ortadoğu'da bir geziye çıkmıştır. Heyet kendileriyle görüşecek her devlete uğrayacaktır. Heyet Fas'tan Pakistan'a kadar Mısır, Suriye ve Ürdün dışındaki[814] tüm devletlere uğramıştır.

1957'de Ürdün'de ciddi karışıklıklar çıkmıştır. Filistinlilerle Nasır yanlısı sosyalistlerin krala karşı bir komplo hazırladıkları öğrenilmiş, kral hareketi bastırarak iş başındaki sosyalistleri uzaklaştırmış[815] ve Arap Lejyonu'nu da Glupp Paşa'yı görevden uzaklaştırarak kendi emri altına alıp duruma hakim olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin Ağustos 1957'de hastanede bulunan babasını ziyaret için[816] Türkiye'ye gelmiştir. O dönemde Irak Kralı Faysal ile Veliahd Abdülilah da İstanbul'dadırlar. Fırsattan yararlanarak üç devlet lideri arasında görüşmeler yapılmıştır. Ortadoğu ve özellikle Suriye'deki gelişmeler değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Ürdün'e Bağdat Paktı'na girmesi için herhangi bir ısrarda bulunulmamıştır.

Suriye'de 17 Ağustos 1957'de Genelkurmay Başkanı Nizamettin'in görevden uzaklaştırılarak yerine komünist eğilimli olarak bilinen Albay Bızri'nin geldiği, yüksek rütbeli subaylar arasında bir tasfiye yapıldığı duyulmuştur. SSCB'nin Suriye'ye geniş oranda silah sevkiyatı yaptığı öğrenilmiştir. Temmuz sonu ve Ağustos başında Suriye Milli Savunma Bakanı Halid el Azm Moskova'ya giderek SSCB ile bir ekonomik ve teknolojik işbirliği anlaşması[817] yapmıştır. Bu tür bir anlaşma normal olarak Milli Savunma Bakanı tarafından imzalanmayacağı için olay Türkiye'de endişeye neden olmuştu. Ardından da bahsedilen olaylar duyulunca Türk makamları bazı tedbirler almak zorunluluğu[818] hissetmişlerdir. Bu tedbirler her olasılığa karşı güney sınırındaki askeri birlikleri güçlendirmektir. Bölgeye asker sevki de uygun görülmediğinden güney bölgesinde bir manevra yapılması yolu tercih edilmiştir.

---

[814] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 357

[815] Kamuran Gürün; a.g.e s. 357

[816] Kamuran Gürün; a.g.e s. 357

[817] Kamuran Gürün; a.g.e s. 358

[818] Kamuran Gürün; a.g.e s. 358

Başbakan Menderes Suriye'deki gelişmelerden duyulan endişeyi gizlememiştir. 24 Eylül 1957'de " Suriye gerektiği zaman başkalarının kullanacağı bir silah deposu haline gelmektedir. " demiştir. Türkiye'nin bu tutumu Suriye'de değil de Rusya'da büyük bir tepki[819] yaratmıştır. SSCB Başbakanı Kosigin, 10 Eylül'de Başbakan Menderes'e bir mesaj yollamış; Türkiye'nin Suriye'ye karşı tecavüz etme isteği olduğunu ileri sürdükten sonra bir Türk saldırısının çok ciddi sonuçlar doğuracağı Ortadoğu'da böyle bir saldırı sonucu savaş çıkarsa Türkiye'nin bundan zarar göreceği ve bölgedeki konumunun mutlak biçimde sarsılacağı belirtilmiştir.

Rusya'nın tepkisine paralel olarak Mısır, Suriye'ye 5000 kişilik[820] bir gücü denizden göndermiştir. 8 Ekim 1957'de bazı sınır olaylarının çıkması nedeniyle Suriye konuyu Birleşmiş Milletler'e getirmiştir. Konu gündeme alınmakla beraber Suudi Arabistan'ın arabuluculuk yaparak iki devleti 22 Ekim'de Damman'da bir toplantıya davet etmesi ve her iki tarafın da bunu kabul etmesi nedeniyle görüşme yapılmamıştır.

Türkiye 22 Ekim'de Damman'a gitmiş ancak Suriye gelmemiştir[821]. Şam'dan davetin kabul edilmemiş olduğu yönünde bir açıklama yapılmıştır[822]. Bunun üzerine Suudi Arabistan bir bildiri yayınlayarak Suriye'nin daveti zamanında kabul ettiğini şimdi yapılan bu açıklamayı şaşkınlıkla karşıladığını belirtmiştir. İki devlet arasındaki gergin hava 1958'e kadar sürmüştür.

1958'de ise Suriye yönetimi içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Baas partisinin sol kanadını temsil eden Halid Bektaş[823] komünistlere yanaşmaya başlamış bu tutum milliyetçiler tarafından hiç de hoş karşılanmamış ve ordu içinde de bir ikilik[824] ortaya çıkmıştır. Suriyeli milliyetçilerin lideri konumunda

---

819 Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 358

820 Kamuran Gürün; a.g.e s. 358

821 Kamuran Gürün; a.g.e s. 359

822 Kamuran Gürün; a.g.e s. 359

823 Kamuran Gürün; a.g.e s. 359

824 Kamuran Gürün; a.g.e s. 359

olan Salah Bitar'ın bu durum üzerine Mısır ile birleşme fikrini geliştirmeye başladığı kabul edilmiştir. Enver Sedat hatıralarında Şubat 1958'de Suriyeli 5 ordu komutanının Kahire'ye gelerek Nasır'a birleşmeyi önerdiklerini Nasır'ın da kabul etmek zorunda kaldığını[825] belirtmektedir.

Kesin olarak bilinen 22 Şubat 1958'de Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmesidir. Türkiye bu birleşmeyi Suriye'nin mutlak biçimde SSCB'nin nüfuzunda kalmasını önleyeceğinden olumlu karşılamış ve 11 Mart 1958'de yeni devleti tanımıştır. Suriye-Türkiye krizi[826] de bu tarihten sonra bitmiştir.

Bağdat Paktı bölge devletlerinin 15 Temmuz 1958'de İstanbul'da bir zirve toplantısı yapmalarına karar verilmiştir. Heyetler ise 14 Temmuz'da Türkiye'ye geleceklerdir. Başbakan Menderes, Yeşilköy'de Irak heyetini beklerken Bağdat'ta bir hükümet darbesi yapıldığı[827] öğrenilmiştir. General Abdülkerim Kasım'ın yaptığı darbe sonucu Kral Faysal ve Veliahd Abdülilah'ın öldürüldükleri, kadın çarşafı giyerek kaçmaya çalışan[828] Nuri Sait Paşa'nın da linç edildiği bilinmektedir.

Türkiye'ye gelmiş bulunan İran ve Pakistan Devlet Başkanları ile yapılan toplantılarda Irak olayları değerlendirilmiştir. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride öldürülen Irak liderleri için duyulan üzüntü belirtilerek[829] durumun endişeyle izlendiği açıklanmıştır. Yeni Irak yönetimi milletlerarası taahhütlerine bağlı olduklarını[830] açıklamaktadır ancak bir yandan da SSCB ile uzun süredir kesik bulunan ilişkilerini yeniden başlatmışlardır.

---

[825] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 359
[826] Kamuran Gürün; a.g.e s. 359
[827] Kamuran Gürün; a.g.e s. 360
[828] Kamuran Gürün; a.g.e s. 360
[829] Kamuran Gürün; a.g.e s. 360
[830] Kamuran Gürün; a.g.e s. 360

Ocak 1957'deki Eisenhower Doktrini'nin ardından martta ABD'nin Bağdat Paktı'nın askeri komitesine üye olması[831] Bağdat Paktı'nı görünüşte güçlendirmiş ancak bu durum uzun sürmemiştir. Temmuz 1958'de Irak'taki darbe sonrası Irak pakttan çekilince 18 Ağustos 1959'da paktın adı CENTO (Central Treaty Organization) olarak değiştirilmiştir. Merkezi ise en aktif üyenin başkenti olan Ankara'ya[832] taşınmıştır.

Bağdat Paktı'nın fiilen bu tarihte sona erdiği kabul edilmektedir. Ortadoğu krizleri paktı farklı bir nitelik ve amaca yöneltecektir. 14 Temmuz 1958'de Irak'taki ihtilalin sonunda monarşinin ve Nuri Said rejiminin yıkılması ve General Kasım liderliğinde 1963 yılına kadar süren rejimin Irak'ta egemen olması nedeniyle Irak pakttan çekilmiştir. Bu süreç sonunda paktın adı Merkezi Anlaşma Örgütü (Central Treaty Organization - CENTO)[833] olmuştur. CENTO, faaliyetlerinin yönünü daha çok üyeler arası ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğine yöneltmiş ve bu alanda başarılı da olmuştur. Diğer yandan pakttaki bu nitelik değişimi ABD'nin paktla da yakından ilgilenmesine ve sıkı bir işbirliğine sevk etmiştir.

28 Temmuz'da Londra'da Irak temsilcisinin bulunmadığı Bağdat Paktı zirve konferansı yapılmıştır[834]. Burada pakta her zamankinden daha fazla gereksinim duyulduğu görüşüne varılmıştır. Bu toplantıda ABD'nin pakt üyeleriyle ayrı ayrı Güvenlik ve Savunma anlaşmaları yapmasına ve toplantıların da bir süre Ankara'da yürütülmesine[835] karar verilmiştir.

28 Temmuzda Londra'da yayınlanan deklarasyon Bağdat Paktı'nın yeni bir gelişim içinde olduğunu[836] açıkça göstermektedir. Bu deklarasyonun metninden de anlaşılacağı gibi paktın Irak dışındaki üyeleri bu devlet olmaksızın da örgütü devam ettirmeye karar vermişlerdir. Londra toplantısında paktın durumuyla ilgili bir başka

---

831 Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 651

832 Baskın Oran; a.g.e s. 651

833 Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 528

834 Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 360

835 Kamuran Gürün; a.g.e s. 360

836 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 328

önemli noktaya daha değinilmiştir. Bu ABD'nin pakt karşısındaki durumudur. Toplantıdan sızan haberlere[837] göre pakt üyeleri daha önce çeşitli zamanlarda olduğu gibi bu kez de ABD'nin pakta katılmasını resmen talep etmişler ve bu konuda ısrarcı olmuşlardır. Ancak ABD pakta katılmayı bir kez daha reddetmiş ancak bunun yerine gerek bir kuruluş olarak paktla gerek paktın teker teker üyeleriyle[838] ilişkilerini geliştirmek yoluna gitmiştir. Bu konu deklarasyon metnindeki dördüncü maddede açıkça belirtilmiştir.

Bilindiği üzere Bağdat Paktı'nın birinci maddesine göre üyeler güvenliklerini korumak ve savunmalarını sağlamak için işbirliği yapacaklar ve bunun için de aralarında özel anlaşmalar[839] yapabileceklerdir. ABD, Londra deklarasyonunun dördüncü maddesinde açıkça belirtildiği gibi Bağdat Paktı üyeleriyle ayrı ayrı güvenlik ve savunma anlaşmaları yapmayı[840] kabul ederek paktın birinci maddesini aynen benimsemiştir.

Londra zirve toplantısında ABD ile yapılması öngörülen ikili anlaşmalar 5 Mart 1959'da Ankara'da imzalanmıştır. Irak beklendiği üzere böyle bir anlaşma imzalamadığı gibi 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekildiğini de[841] resmen açıklamıştır. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesinden sonra 21 Ağustos 1959'da Ankara'da yapılan bir açıklamayla Bağdat Paktı Örgütü adının Merkezi Anlaşma Örgütü (Central Treaty Organization - CENTO) olarak değiştirildiği bildirilmiştir. CENTO Konseyi yeni adı altında ilk toplantısını 7-9 Ekim 1959'da Washington'da ABD Dışişleri Bakanı Christian Herter'in başkanlığında yapmıştır[842]. Bu toplantı sonunda yayınlanan bildiride örgüte bu adın NATO ile SEATO arasında yer almış olmasından[843] dolayı verildiği açıklanmıştır.

---

837 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 328

838 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 328

839 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 329

840 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 329

841 Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 360

842 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 329

843 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 329

Örgütü kuran anlaşma 1955'te Bağdat'ta imzalanan metin olmayı sürdürmüştür. Halen ortadan kalkmış oldukları düşüncesiyle gerek bu anlaşmanın gerekse ABD ile yapılan ikili anlaşmaların sadece önemli bazı maddeleri değerlendirilmiştir.

8 Maddelik Bağdat Paktı'nın esasını oluşturan 1. maddesi şöyledir: "Taraflar Birleşmiş Milletler yasasının 51. maddesi uyarınca güvenlik ve savunmaları için işbirliği yapacaklardır. Bu işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla almayı kararlaştıracakları önlemler birbirleriyle yapacakları özel anlaşmaların konusunu oluşturacaktır."

İkinci madde pakt yürürlüğe girdikten sonra birinci maddede bahsedilen önlemlerin kararlaştırılacağını göstermektedir. Ancak bu önlemler hiçbir zaman kararlaştırılamamıştır. Üçüncü madde birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarını, dördüncü madde bu anlaşmanın tarafların önceden almış oldukları milletlerarası taahhütlere etki etmeyeceğini, beşinci madde paktın Arap Ligi'nin tüm üyeleri ile bölge güvenliği ile ilgili ve her iki tarafça tanınan devletlere açık olduğunu, altıncı madde üye sayısı dördü bulunca bir daimi konsey kurulacağını düzenlemektedir. Yedinci ve sekizinci maddeler ise yürürlük hükümlerine değinmektedir.

ABD ile imzalanan ikili anlaşmalar ise 6 maddedir[844]. Birinci madde bir saldırıya karşı koyan üyeye eğer isterse ABD'nin yardım edeceğini, ikinci madde ABD'nin askeri yardım vermeyi sürdüreceğini, üçüncü madde bu verilen yardımın amacına uygun olarak kullanılacağını düzenlemektedir. Dördüncü madde diğer devletlerle işbirliği yapılabileceğini, beşinci madde bu anlaşmanın var olan milletlerarası taahhütleri etkilemeyeceğini ve son olarak altıncı madde yürürlüğü düzenlemektedir.

Irak'taki darbeden sonra sıranın kendisine gelmesinden korkan şah CENTO'nun daha etkin bir örgüt haline getirilmesini[845] istemiştir. Ancak

[844] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 361
[845] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 651

CENTO'nun kaynakları sınırlıdır. CENTO'da en önemli askeri güce sahip olan Türkiye tüm birliklerini NATO'nun emrine vermiştir[846]. Ancak şahın kendi ülkesinde olmasından korktuğu darbe 27 Mayıs 1960'da Türkiye'de olmuştur.

Türkiye'deki darbe İran ile ilişkileri kötüleştirmek bir yana daha da iyileştirmiştir. Çünkü Başbakan Adnan Menderes'in son aylarda SSCB'ye yaklaşma çabalarından çekinen şah Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) yaptığı ilk açıklamada NATO ve CENTO'ya sanki kutsal kurumlarmışçasına bağlılığını bildirmesinden[847] memnun olmuştur. Yeni rejime olan güvenini ve desteğini göstermek isteyen şah, Avrupa'dan ülkesine dönerken 29 Mayıs 1960'da (darbeden sadece iki gün sonra) İstanbul Yeşilköy Havalimanı'nda birkaç saat kalarak[848] MBK üyelerinin bir bölümüyle görüşmüştür. MBK üyeleri ile şah arasındaki ilişkilerde CENTO'nun askeri yeterliliği konusu 1960'ların ilk yarısında temel gündem konusu olmuştur.

Bağdat Paktı'nın ABD ile ilişkileri de oldukça önemlidir. Büyük umutlarla kurulan Bağdat Paktı'nın Daimi Konseyi ilk toplantısını Kasım 1955'te Bağdat'ta yapmıştır. Bu toplantı sonunda 22 Kasım'da yayınlanan resmi tebliğde örgütün Konsey'den başka bir Daimi Askeri Komite ve bir Ekonomik Komite ile donatılması[849], örgüt merkezinin Bağdat'ta bulunması kararlarının alındığı açıklanmıştır. ABD, 19 Kasım 1955'te Washington'da yapılan resmi açıklamaya göre bu toplantıya bir gözlemci heyet göndermiştir[850]. Daimi Konsey'in resmi tebliğinde ABD'nin Konsey'le sürekli askeri ve siyasi irtibat kurma ve Ekonomik Komite kurulurken bununla ilgili toplantılarda bir gözlemci bulundurma kararı aldığını açıkladığı önemle belirtilmiştir[851].

Burada ABD'nin Bağdat Paktı karşısındaki tavrına kısaca değinmek faydalıdır. Bu pakt üyelerinin her biri kendine özgü düşüncelerle ABD'yi paktın

---

[846] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 652
[847] Baskın Oran; a.g.e s. 652
[848] Baskın Oran; a.g.e s. 652
[849] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969 Sayfa: 286
[850] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 286
[851] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 286

üyesi olarak görmek istemelerine[852] karşın ABD, Bağdat Paktı'na katılmamak konusuna büyük oranda dikkat etmiştir. ABD'nin bu tavrının çeşitli nedenleri[853] vardır. Bu nedenler şunlardır. Birincisi ABD, Mısır ve Suudi Arabistan'ı kazanmak için pek az da olsa kalan şansını[854] yitirmek istememiştir. İkincisi Bağdat Paktı'na katılarak SSCB'yi Ortadoğu'da yeni hareketlere girişmeye kışkırtmak istememiştir. Üçüncüsü İsrail'i dışarıda bırakan ve bu nedenle Telaviv'de iyi karşılanmayan[855] bir pakta katılarak bu devleti daha fazla endişelendirmek istememiştir. Dördüncüsü böyle bir katılma senatonun onayına bağlı olduğundan senatoda yapılacak görüşmeler sırasında tüm Ortadoğu politikasının tehlikeye düşmesini ve bu konunun bir iç politika sorunu[856] yapılmasını istememiştir.

Bununla birlikte ABD 16-19 Nisan 1956'da Tahran'da yapılan İkinci Bağdat Paktı Konseyi toplantısına ABD Dışişleri Bakanlığı İdari İşler Bakan Yardımcısı ve eski Tahran Büyükelçisi Loy Henderson'ın başkanlığında kalabalık bir temsilci heyeti[857] göndermiştir. Toplantı sonunda 20 Nisan'da yayınlanan resmi bildiride ABD'nin Bağdat Paktı ile yapacağı işbirliğinden söz edilmiştir. ABD, Konsey'in daveti üzerine İktisadi Komite ve Bozguncu Faaliyetleri Önleme Komitesi'ne[858] üye olmuştur. Bozguncu Faaliyetleri Önleme Komitesi Tahran'daki bu toplantıda kurulmuştur. Bu iki komitenin kuruluşuna ait hükümler üye olmayan devletlerin bu komitelere katılmasını konseyin onayına bırakmaktadır. ABD'nin İktisadi Komite'deki delegesi devletinin üye devletlere iki taraflı teknik ve iktisadi yardımlarda bulunmayı sürdüreceğini ve İktisadi Komite üyelerinin ortaklaşa giriştikleri projeleri desteklemek yollarının hükümeti tarafından araştırılacağını[859] belirtmiştir. Askeri Komite nezdindeki ABD gözlemcisi Bağdat Paktı daimi karargahında bir Amiral ya da General başkanlığında bir askeri irtibat kurulu kurulmasını önermiş Konsey de bu öneriyi memnuniyetle karşılayıp kabul etmiştir.

---

[852] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, Sayfa: 286
[853] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 286
[854] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 287
[855] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 287
[856] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 287
[857] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 287
[858] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 287
[859] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 287

ABD'li gözlemciler hükümetlerinin üye devletlere askeri yardımı sürdürmek niyetinde olduğunu belirtmişlerdir. Bu bildirinin metninden de açıkça anlaşılabileceği gibi ABD pakta tam üye olarak girmemekle birlikte paktın organlarında özellikle Yıkıcı Faaliyetleri Önleme ve Ekonomi Komiteleri'nde[860] etkin bir rol oynamayı kabul etmiştir. ABD'nin pakt ile işbirliğini kabul etmesi tüm üye devletlerce olumlu bulunmuş olmakla birlikte tam üyeliği kabul etmemesi bunlarda güvensizlik ve memnuniyetsizliğe neden olmuştur.

Bağdat Paktı'nın genel bir değerlendirilmesinin yapılması gerekmektedir. Bu pakt başlarda kaynağını Dulles'ın NATO ile SEATO arasındaki boşluğu gidermek isteğinden[861] almaktadır. Dulles, eğer söz konusu boşluk giderilirse hem batının hem de Ortadoğu'nun savunmasının kolaylaşacağını düşünmüştür. Bunun dışında paktın içine Arap devletlerinin alınması da sağlanabilirse Arap Birliği içindeki batı karşıtı cephenin yıkılması da sağlanacaktır. Diğer yandan İngiltere de Süveyş bölgesinden çekildikten sonra bu pakt sayesinde en azından Irak'taki üslerini koruyabileceğini düşünmüştür. Oysa Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonraki milletlerarası gelişmeler batının bundan pek kazançlı çıkmadığını[862] göstermektedir. Gerçekten de bir defa Bağdat Paktı askeri açıdan önemli bir savunma gücü yaratamamıştır. İran ve Irak'ın askeri gücü yok denecek kadar azdır. Pakistan'ın asıl endişesi ise SSCB değil Hindistan'dır[863]. Zaten hem Irak hem İran hem de Pakistan Bağdat Paktı'nı Ortadoğu'nun savunmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil kendilerine ABD yardımı sağlayacak bir araç[864] olarak görmüşlerdir.

Irak'ın Bağdat Paktı'na katılmasıyla Arap Birliği içindeki bütünlük parçalanmıştır. Ancak bu pakta Irak'tan başka hiçbir Arap devletinin katılmaması nedeniyle Arap Birliği içinde bir yanda Irak'ın bir yanda Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın bulunduğu ağırlığı çok farklı iki ayrı blok[865] oluşmuştur. Mısır- Suriye-

[860] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, Sayfa: 288
[861] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 288
[862] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 288
[863] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 288
[864] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 288
[865] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 289

Suudi Arabistan bloğunun Arap kamuoyunda daha çok taraftar bulması ve Irak'ın Bağdat Paktı'nı kurmasının eski sömürgecilerle işbirliği yaptığı biçiminde yorumlanması[866] zamanla Irak hükümetinin itibarını kaybetmesine ve 1958 Irak ihtilaline neden olmuştur. Bu ihtilal sonunda ise İngiltere, Irak'taki üslerinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Bağdat Paktı daha önce de bahsedildiği gibi ABD yöneticileri tarafından düşünülüp yaratılmış bir pakttır. Ancak ABD sonradan belirtilen düşüncelerle pakta katılmamıştır. Bu çekimserlik[867] kurulmak istenen savunma düzeninde büyük bir güç boşluğu yarattığı gibi pakt üyeleri özellikle İran ve Pakistan üzerinde yalnız bırakıldıkları düşüncesine[868] neden olmuştur. Bu düşünce yıllar geçtikçe daha da güçlenmiştir.

Bağdat Paktı içinde Türkiye'nin durumu önemlidir. Belirtildiği gibi Türkiye batının en güçlü savunma düzeni olan NATO'ya tüm birliklerini verdiği için Bağdat Paktı kanalıyla batının Ortadoğu'daki savunma gücüne[869] zaten bir katkısı olmamıştır. Türkiye'yi Bağdat Paktı'nın içine iten NATO'ya alınacağı sırada daha çok İngiltere'nin ısrarıyla Ortadoğu'nun savunmasıyla ilgileneceği yolunda verdiği söz[870] olmuştur. Pakta katılmak ve onun kurulmasında hiç olmazsa görünürde başrolü oynamakla[871] SSCB'ni kendisine karşı tahrik etmiş ve bu devletlerin milletlerarası politikada değişmeye başlayan davranışlarından yararlanma olanağını sınırlamıştır. SSCB'nin Bağdat Paktı karşısındaki hoşnutsuzluğu Aralık 1955'te Mareşal Bulganin'le Kruşçef'in Asya gezisinden sonra Yüksek Sovyet Şurası'nda yaptıkları konuşmalarda bu pakta ayırdıkları geniş yerden[872] açıkça ortaya çıkmaktadır. İki Sovyet lideri bu konuşmalarında Hindistan, Birmanya ve

[866] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, Sayfa: 289
[867] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 289
[868] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 289
[869] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 289
[870] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 289
[871] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 289
[872] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 289

Afganistan'a yaptıkları ziyaretlerde bu devletlerle " barış içinde bir arada yaşama " ilkesi üzerinde görüş birliğine vardıklarını[873] beyan etmişlerdir.

Bağdat Paktı, Türkiye'nin sadece SSCB ile ilişkilerini bozmakla kalmamış aynı zamanda Irak dışında kalan Arap devleriyle ilişkilerini de bozmuştur. Irak ile bir işbirliği anlaşması imzalayacağını açıklayacağı sırada Ortadoğu komutanlığı nedeniyle bozulan Türkiye-Mısır ilişkileri biraz olsun düzelmiştir. Ancak içine İngiltere'nin de katılacağı bir bölge anlaşmasının yapılmak istenmesi[874] bu ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir. Bu gerginlikte Mısır'ın Arap dünyası içindeki birliğin parçalanmasından ve kendi liderliğinin sarsılmasından duyduğu hoşnutsuzluk kadar[875] İngiltere'nin bölgedeki varlığını devam ettirmeye kalkışmasının yarattığı endişe de etkili olmuştur. Ancak Türk yöneticileri bu gerçeği görmekte güçlük çekmişler[876] ve Bağdat Paktı'na karşı Arap devletleri arasında doğan düşmanlığı sadece Ortadoğu'daki liderlik yarışına bağlamaya kalkmışlardır.

Diğer yandan Arap devletlerini korkutan Bağdat Paktı İsrail'i de memnun etmemiştir. Üstelik Türkiye, Bağdat Paktı'na yöneltilen Arap eleştirilerinden birinin Türkiye'nin İsrail'i tanımış olduğu konusu olduğunu dikkate alarak Kasım 1956'da İsrail'deki elçisini geri çekmiştir[877]. Böyle davranırken Türk dış politikasını yönetenler Bağdat Paktı'nın durumunu biraz olsun güçlendirebileceklerini umut etmişlerdir. Ancak bu umduklarını bulmadıkları gibi İsrail'i de tamamen gücendirmişlerdir[878].

3.2.5 Türkiye ve İran Arasındaki Kürt Sorunu

Pehlevi yönetiminin son döneminde Türkiye-İran ilişkileri genel olarak iyidir. En azından ABD'nin müttefiki olarak antikomünist tarafta yer almanın sağladığı

[873] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, Sayfa: 290
[874] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 290
[875] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 290
[876] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 290
[877] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 290
[878] Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e s. 290

ortak paydada buluşma olanağı vardır. Türkiye ve İran arasındaki işbirliği dönemi[879] genelde 1960'ların ikinci yarısına kadar sürmüştür. Ancak İran'ın Irak'taki muhalif Kürt gruplara destek vermesi Türkiye için bir endişe kaynağı olmuştur. Türkiye 1950'lerde Arap devletlerine karşı uyguladığı sert politikayı 1960'larda yumuşatmasıyla birlikte İran da Irak'a karşı düşmanca politika izlemeye başlamıştır. Bu yüzden Türkiye-Irak ilişkileri gelişirken, Irak-İran ilişkileri bozulmuştur. Bu nedenle şah Türkiye'den kuşku duymaya başlamıştır. Ancak asıl şüpheci taraf Türkiye'dir. Türkiye şahın Irak Kürtlerini özerk bir yapı kurmaları için desteklemesini ve hatta kışkırtmasını[880] bölgenin istikrarı için tehlikeli gördüğünü İran'a bildirmiştir. Ancak şahın politikasında değişim olmamıştır.

Bu süreçte ikili ilişkiler bir yanda CENTO-RCD yani siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği alanlarında sürmüş, diğer yandan ise tekrar sorun olan sınır güvenliği meselesi ve Kürtler konusu gündeme gelmiştir. Türkiye'nin aslında Irak'ta bir Kürt federe devletinin kendi Kürt kökenli vatandaşları için kötü örnek oluşturacağını düşünmenin ötesinde[881] başka endişeleri de vardır. Şah ülkesinde genel bir Farslılaştırma politikası[882] uygulamakta ve Ortadoğu'daki Fars kökenlilerin koruyucusu olduğunu iddia etmektedir. Şaha göre Kürtler de değişik bir lehçe konuşan Farslılardandır. Bu Iraklı Kürtler gibi Türkiyeli Kürtleri de destekleme "hakkını" kendinde bulduğu[883] anlamına gelmektedir. 1960'ların ikinci yarısında Şah'ın Irak'ta yükselen Kürt hareketini (Barzani)[884] maddi ve manevi yönden desteklemeye başlaması (ABD ve İsrail'in de katkısıyla)[885] Türkiye'yi rahatsız etmiştir.

---

[879] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 9 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[880] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 802

[881] Baskın Oran; a.g.e s. 802

[882] Baskın Oran; a.g.e s. 802

[883] Baskın Oran; a.g.e s. 802

[884] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 9

[885] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 9

Türkiye özellikle 1970'lerin ilk yarısında şahın bu "hakkını" kullanmaya başladığından[886] kuşkulanmıştır. Bu yüzden şahın Türkiye ziyaretinde kullandığı uçağın adının " Kürdistan " olması[887] İran'da normal görülürken, Türkiye bu durumdan memnun değildir. Bir yandan uyguladığı politikanın tehlikeli sonuçları konusunda[888] şahı devamlı uyaran Türkiye diğer yandan kendi çıkarları için tehlikeli olmaya başlayan İran-Irak ilişkilerinde arabuluculuk rolü oynamayı denemiştir.

Şahın Kürt politikasının ve bunun karşılığında Türkiye'nin Irak'a yakınlaşmasının doğurduğu güven sorununu aşmak için Ekim 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ilk yurtdışı gezisinde İran'a gitmiştir. Bu ziyaretin ardından Mayıs 1967'de de Başbakan Süleyman Demirel İran'a giderek Türkiye'nin iyi niyetini iletmiştir[889]. Kuzey Irak sorununun en hararetli günlerinin[890] olduğu 1973'te Arap-İsrail savaşının bölge dengelerine muhtemel etkilerini görüşmek için şah Türkiye'ye gelmiştir. İki yıl sonra ise Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk iade-i ziyarette bulunmuştur. Bu görüşmeler sonunda iki tarafın kuşkuları geri plana itilmiş ancak tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Türkiye kendi çıkarlarına zarar verecek olan İran-Irak ilişkilerinde arabuluculuk rolü oynamayı[891] denemiştir. Türkiye'yi bu dönemde rahatlatan olay 1975'teki Cezayir Anlaşması'yla Şah'ın Irak'taki Kürtleri desteklemekten vazgeçmesi olmuştur. Bu nedenle 1975'teki Cezayir Anlaşması sadece İran-Irak ilişkilerinin değil, Türkiye-İran ilişkilerinin de düzelmesini sağlamıştır.

---

[886] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 802

[887] Baskın Oran; a.g.e s. 802

[888] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 9 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[889] Baskın Oran; a.g.e s. 802

[890] Baskın Oran; a.g.e s. 802

[891] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 9

3.2.6 Petrol Ambargosu ve Türkiye ile İran Arasındaki Hakimiyet Mücadelesi

Osmanlı'dan gelen ve 20. yüzyılda da devam eden dönemde askeri açıdan güçsüz bir İran stratejik olarak Türkiye karşısında tabi ve edilgen[892] bir konumdayken 1960'larda bu durum değişmeye başlamıştır. Muhammed Rıza Şah'ın izlemeye başladığı politikalarla beraber İran ordusunun modernizasyonu ve güçlendirilmesi petrol fiyatlarındaki artışla beraber İran'ın hızla zenginleşmesi ve sınırsız silah almaya başlaması, nükleer bir güç olma isteği[893], Basra Körfezi'nde ve Ortadoğu'da egemenlik arayışı içine girmesi bu dönemdedir.

İran'ın bölge jandarmalığını üstlenmesi bu süreçte Türkiye'yi rahatsız etmiştir. 1960'ların başından itibaren şahın Iraklı Kürtleri de desteklemesinin dahil olduğu temel bir amacı bulunmuştur: Basra Körfezi'nde başat güç olmak ve etki alanı kurmak. Şah İran ordusunu kendi rejimi adına bir iç güvenlik kurumu[894] haline getirirken İran'ı büyük bir bölgesel askeri güç de yapmayı planlamıştır. Askeri malzemeye büyük paralar ödemekte, batılı müttefiklerinin elinde olan en gelişmiş ve pahalı silahları[895] satın almaktadır. Nixon Doktrini de şahın bu amacıyla uyuşmaktadır. 1970'lerin ilk bölümünde İran ve Suudi Arabistan orduları Basra Körfezi'nde genel dengeyi sağlayacak[896] biçimde Nixon Doktrini'nde belirtilen ilkeler doğrultusunda ABD yapımı silah ve askeri malzemeyle güçlendirilmeye başlanmıştır. İran bir yandan bölgede İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışırken diğer yandan bölgede giderek artan bir şekilde batılıların çıkarlarını koruma görevini[897] yerine getirmektedir. Dönem içinde ABD ile devam ettirdiği yakın ilişkinin yanında SSCB ile de iyi ilişkilerini korumaya çalışan İran, ülkede her geçen gün artan bir muhalefet dalgası ile karşılaşmaktadır.

---

[892] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 15 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[893] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 15

[894] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 327

[895] William Cleveland; a.g.e s. 327

[896] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 81

[897] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81

İran, Basra Körfezi üzerinde tam egemenlik kurmak istemiştir. Buna rağmen 1973'te ilk petrol krizi çıkana kadar amacına ulaşmak için şahın yeterli ekonomik gücü yoktur. İran'daki bu gelişmelerde 1973'teki petrol krizi önemli bir faktördür. Petrol krizi şahın geleceğini belirleyen bir etken olmuştur. 1973'teki petrol krizi ile birlikte petrol fiyatları çok hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. İran'ın bu süreçte petrol gelirleri de artmıştır. 1973 tüm petrol devletleri için olduğu kadar İran için de bir dönüm yılıdır[898]. Petrol fiyatlarındaki ani artış şahın aradığı ekonomik gücü sağlayınca şah amacını genişletmiş ve bölgenin süper gücü olabilmek için hızla silahlanmaya başlamıştır[899]. Aynı süreçte ülkesinde büyük altyapı yatırımlarına[900] başlamıştır.

Şahın silah alımı için kullandığı paralar 1973'teki Arap-İsrail savaşı nedeniyle Arap petrol üreticisi devletlerin petrol boykotu nedeniyle dört katına çıkan gelirlerinden kaynaklanmıştır. Gelir artışı gerçekten akıllara durgunluk verici[901] düzeydedir. 1964'ten 1974'e kadar on yıl içinde İran'ın toplam petrol geliri 13 milyar dolardır[902]. Ancak sadece 1975-1976'da ise 20 milyar dolara[903] çıkmıştır. ABD, şahı İran'ın petrol zenginliğini gelişmiş silahlar almak için harcamaya teşvik etmiştir. ABD'nin nükleer olmayan tüm silah sistemlerini satın almasına izin verilmiştir. İran, 1972-1976 döneminde silahlanmaya 10 milyar dolardan fazla harcayarak dünyanın beşinci büyük askeri gücü[904] olmuştur. 400 bin kişilik orduda İngiltere ordusundan çok sayıda İngiliz Chieftain tankı, Phantom uçakları ve füze taşıyan Tomcat uçakları[905] vardır.

Petrol gelirlerinin artması ile İran'ın ekonomik kalkınma hızı % 10'lara çıkmıştır. İran kısa süre içinde gelişmiş ülkeler düzeyine gelecek gibi görünmüştür.

---

898 Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 364

899 Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 803

900 Baskın Oran; a.g.e s. 803

901 William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 327

902 William Cleveland; a.g.e s. 327

903 William Cleveland; a.g.e s. 327

904 William Cleveland; a.g.e s. 328

905 William Cleveland; a.g.e s. 328

Bu durum İran Şahı'nı ülkeyi bölgenin en güçlü ordusuna sahip duruma getirmek için ABD'den milyarca dolar silah almaya yöneltmiştir. Ancak ABD'nin teşviki ile yapılan büyük orandaki askeri alımlar ve artan askeri harcamalar şah yönetimine karşı toplumsal eleştirilerin artmasına[906] neden olmaktadır.

İran, Basra Körfezi'nde nüfuz kurma girişimlerine başlamıştır. Ordusunu dünyanın beşinci büyük konvansiyonel gücü[907] yapmak ve Basra Körfezi'nde başat güç olmak isteyen şah 1960'ların başında hızla silahlanmaya başlamıştır. Bu rolün kendisine verilmesinde başta British Petroleum olmakla birlikte yedi kız kardeşler[908] etkili olmuştur. Özellikle 1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle doğan boşluğu İran'ın doldurması için 1960'ların sonunda ABD, İngiltere ve İran arasında[909] görüş birliği sağlanmıştır.

Ortadoğu'da İran'ın üstlendiği bu yeni görev onun ülke dışındaki müdahalelerinde de etkili olmuştur. Bu müdahalelerde de üç ana unsur vardır. Birincisi her zaman batı yanlısı güçleri ve monarşileri desteklemek, ikincisi tüm Şiilerin ve İrani etnik kökenlilerin koruyucusu olarak bu azınlıkların yaşadığı ülkelerde denetim kurmak, üçüncüsü ise Basra Körfezi'ndeki adalara ve önemli suyollarına doğrudan egemen olmaktır.

Birinci unsura en önemli örnekler Umman'daki Dofar ayaklanması ve Yemen iç savaşıdır[910]. İkinci unsur özellikle Irak'taki Kürtler konusunda görülmüştür. Üçüncü unsurun en çarpıcı örneği ise Bahreyn'in bağımsızlığını tanımamak ve hatta Bahreyn'i İran'ın yeni eyaleti olarak[911] ilan etmektir. Şah Muhammed Rıza dönemindeki İran'ın bu politikası büyük oranda İslam cumhuriyeti rejimine de miras[912] olarak kalmıştır.

---

[906] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 81
[907] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 802
[908] Baskın Oran; a.g.e s. 802
[909] Baskın Oran; a.g.e s. 802
[910] Baskın Oran; a.g.e s. 802
[911] Baskın Oran; a.g.e s. 802
[912] Baskın Oran; a.g.e s. 802

Şah bu büyük projesini uygulamaya koyarken, Türkiye'de tam tersi bir durum vardır. Türkiye'de ABD'nin silah ambargosuyla ordu zayıflamakta, ekonomik krizler kronik hale gelmektedir. Bu nedenle iki ülke arasında denge İran lehine hızla bozulmuştur.

1960'larda İran her geçen gün ABD'nin yörüngesine girmiş ve ABD'nin desteğiyle şahın içerdeki otoriter yönetimi güçlendirilmiştir. 1973-1974 yıllarından itibaren iki ülke arasındaki 1945 sonrasındaki siyasi, ekonomik ve askeri denge İran lehine bozulmaya başlamıştır. Türkiye, 1974'teki Kıbrıs Barış Harekatı sonrası siyasi yalnızlığı ve ekonomik sıkıntıları yaşarken[913] İran 1973-1974 petrol krizi sonrasında prestije ve zenginliğe kavuşmuştur. Türkiye, ABD'nin silah ambargosu yüzünden askeri açıdan zayıflarken, İran askeri açıdan güçlenmiştir. Türkiye-ABD ilişkileri bozulurken İran ve Suudi Arabistan bölgede ABD'nin baş müttefiki[914] olmaya başlamıştır. Türkiye bu süreçte İran ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiş, üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Korutürk'ün ziyaretini iade etmek için Ankara'ya 1975'teki Cumhuriyet Bayramı törenlerini izlemeye gelen şahtan büyük ölçekli kredi veya kredili petrol bekleyen Türkiye amacına ulaşamamıştır. Özellikle petrol alımı konusunda bazı kolaylıklar talep edilmiş ancak Şah bunlara izin vermeyince Türk siyasi elitlerinde[915] İran'a karşı bir tepki olmuştur.

Şah her ne kadar ABD ambargosuna CENTO ve Ortadoğu'da güvenliğin azalması nedeniyle karşı çıksa hatta Kıbrıs sorununda Türkiye'yi desteklese de ve ABD'li yetkililere bu konuda görüşlerini açıklasa da Türkiye karşısında kazandığı stratejik avantajdan da yararlanmak istemiştir. Türkiye ise bölgede İran'ın en güçlü devlet olmaya çalışmasını istememektedir. Türkiye'yi bu dönemde rahatlatan olay ise 1975'teki Cezayir Anlaşması'yla Şah'ın Irak'taki Kürtleri desteklemekten vazgeçmesi olmuştur. Neticede ikili ilişkilerde 1975'teki Cezayir Antlaşması'nın

---

[913] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 15 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[914] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 15

[915] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 15

doğurduğu olumlu hava İran'ın bölge jandarmalığından Türkiye'nin rahatsız olması[916] yüzünden gelişememiştir.

Tüm bu süreçte İran sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış bir ülke durumundadır. Ülke farklı aşiret konfederasyonlarından ve etnik gruplardan[917] oluşmaktadır. Milli bütünlüğünü henüz sağlayamamıştır. Merkezi hükümet ve bürokrasi zayıftır ve ordusu sayıca az ve güçsüzdür[918]. İran sürekli ordusunun zayıflığının sıkıntısını yaşamıştır. Ancak bu durumun bir bölümü 1960'ların ikinci yarısından sonra ve özellikle 1970'lerin başlarında değişmeye başlamıştır. Petrol gelirlerinin hızla artması İran'ın modernleşmesine ve silahlanmasına olanak sağlamıştır. ABD'nin Ortadoğu'da benimsediği yeni strateji[919] de İran'ın bu çabalarını desteklemiştir. İran bir yandan sınırsız silahlanma olanağına kavuşurken bir yandan dış politikada ABD'nin bölgedeki "en güvenilir" müttefiki[920] olmuştur. Körfezde ve tüm Ortadoğu'da üstünlük arayışı içine girmiştir. Kuzey Irak'a ve Umman'a müdahale etmiş, nükleer çalışmalara başlamıştır. ABD ise şah yönetimi işine yaradığı müddetçe içerideki " diktatörlüğü " görmezlikten gelmeyi tercih etmiştir[921]. 1970'lerde İran, ABD'nin en güvenilir müttefiki olmuştur. Ortadoğu'da hem (SSCB yanlısı ülkelere karşı) ABD'nin jandarması rolünü oynamaya hem de kendisi Ortadoğu'da egemen güç olmaya çalışmıştır. Petrolden büyük gelirler elde etmeye başlayan İran'a ABD sınırsız silah satmıştır. Bu süreçte İran nükleer çalışmalara başlamıştır[922].

---

[916] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 803

[917] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 17 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[918] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 17

[919] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 17

[920] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 18

[921] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 18

[922] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 34 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

1978'de Türkiye ve İran'da sokak çatışmaları başlamıştır[923]. Türkiye'de sokaklara marjinal gruplar[924] egemenken, İran'da sokaklara büyük kitleler egemendir. Bu nedenle ABD politikasında Türkiye lehine değişimler olmuştur. İlk olarak silah ambargosu kaldırılmıştır. Çünkü ambargoya karşı Türkiye'nin kullandığı ABD tesislerini kapatma kozunu[925] etkisiz kılmak için İran'da Hazar Denizi kıyısında tesisler kuran ABD'nin Türkiye'den başka seçeneği kalmayacak gibi görünmektedir. Bu tutuma benzer politikaları ilerde de izleyecek olan ABD'ye göre "Türkiye'nin yıldızı[926]" tekrar parlamıştır. İran-ABD ilişkileri 1980'lerde gittikçe kötüleşirken, buna karşın Türkiye-ABD ilişkileri iyileşmiştir. Ocak 1979'da şah dönememek üzere ülkeyi terk ederken Türkiye-İran ilişkilerinde yepyeni bir dönem[927] başlamıştır.

3.2.7 CENTO'nun Yetersizliği Sorunu ve Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün Kuruluşu

CENTO'nun SSCB tehdidine karşı yetersiz kaldığı düşüncesi bu dönemde ön plana çıkmıştır. 1960'lar şahın Türkiye'nin CENTO'ya gereken önemi vermediğine ilişkin iddialarını gidermek için yapılan görüşmelerle dikkat çekmiştir. 1961'de yapılan görüşmelerde Türkiye tüm birliklerinin NATO komutası altında olması[928] yüzünden CENTO'ya verebileceği kuvveti olmadığını İran'a bildirmiştir. Bu durumun CENTO'nun zaafı olarak görülmemesini isteyen Türkiye, NATO ile CENTO'nun aynı amacı yani antikomünizmi paylaştığını[929] ve Türk komutanların CENTO çerçevesinde de ortak çalışma yapabileceğini belirtmiştir.

1960'larda Türkiye-İran ilişkileri yeni bir yaklaşımla ele alınmış ve ABD'nin etkisinden çıkarak doğrudan iki ülkenin çıkarlarına göre belirlenmeye başlamıştır.

---

[923] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 803
[924] Baskın Oran; a.g.e s. 803
[925] Baskın Oran; a.g.e s. 803
[926] Baskın Oran; a.g.e s. 803
[927] Baskın Oran; a.g.e s. 803
[928] Baskın Oran; a.g.e s. 803
[929] Baskın Oran; a.g.e s. 803

Türkiye dış politikasında ahde vefa ilkesi gereğince CENTO'ya olan bağlılığını[930] korumuş, çok yönlü dış politika ilkesi nedeniyle de İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle 1960'ların ikinci yarısında Adalet Partisi iktidarlarının Türkiye'nin çıkarları için CENTO'yu yaşatmak ve Türkiye-İran ilişkilerini geliştirmek için uğraştıkları görülmüştür.

1962'de Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Tahran'da CENTO konusunu tekrar ele almıştır. Ekim 1962'de şah bizzat Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile konuyu görüşmüştür. Bu yoğun diplomatik trafiğe[931] karşın şah ikna olmamıştır. Şahın CENTO ile ilgili eleştirileri sadece Türkiye ile ilgili değildir. ABD'nin İran'a yeterli askeri yardım yapmadığından şikayet eden şah ABD'nin Türkiye'yi tercih ettiğini[932] düşünmüştür.

CENTO'nun askeri yeterliliğiyle ilgili sorunlarda uzlaşmaya varılmadan 1960'ların ikinci yarısına girildiğinde konu gündemden düşmüştür. Çünkü hem Türkiye hem de İran SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye[933] başlamışlardır. 1960'da Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri yumuşamaya başlayıp Menderes'in Moskova'ya gitmesi kararlaştırılınca[934] ABD, Ortadoğu savunması için Türkiye yerine İran'a dayanmak düşüncesini[935] benimser görünmüştür. Bu bir yandan İran şahının kendisine güvenini arttırıp aynı zamanda da sonuna neden olurken diğer yandan da pakt içinde işbirliği olanaklarını da sınırlamıştır.

Yumuşama yaşanan bu dönemde CENTO'nun askeri yönü geri plana atılırken ekonomik ve kültürel yönü ön plana çıkarılmıştır. Ancak kurulması için bu kadar uğraşılan Bağdat Paktı ve 1959'da Irak ayrıldıktan sonraki adıyla CENTO bekleneni

---

930 Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 14 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

931 Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 803

932 Baskın Oran; a.g.e s. 803

933 Baskın Oran; a.g.e s. 803

934 Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 362

935 Kamuran Gürün; a.g.e s. 362

verememiş ve başarısız bir örgüt[936] olarak kalmıştır. Çünkü her üyenin katılım amacı ve beklentileri çok farklıdır ve bunlar zaman içinde uyumlu hale getirilememiştir. Örneğin İran'ın NATO benzeri bir güvenlik şemsiyesi yaratılması[937] beklentisi bulunmaktadır. Beklediğini bulamayan İran ve Pakistan 1960'larda CENTO'ya gereken önemi vermemeye başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde yumuşama süreci nedeniyle ABD'nin de CENTO'ya ilgisi azalmıştır. Türkiye de dış politikasına farklı yön verme arayışları içindedir. Buna rağmen CENTO, Türkiye ve İran arasında ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında[938] işbirliğine ve gelişmelere neden olmuştur.

Ancak ekonomik işbirliği çabalarının neticesiz kalması da CENTO'nun yetersizliğinin bir göstergesidir. CENTO'nun kültürel ve ekonomik boyutunun[939] ön plana çıkması üye ülkelerin bu alanda özel bir kuruma gereksinim duymalarına neden olmuştur. Bu ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek düşüncesi yeni bir örgütün kurulmasını sağlamıştır. Bu gereksinimi karşılamak için 21 Temmuz 1964'te İstanbul'da CENTO üyesi üç devlet (Türkiye, İran ve Pakistan) ekonomik işbirliği amacıyla merkezi Tahran olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (Regional Co-operation for Development - RCD) Örgütü'nü kurduklarını[940] açıklamışlardır. Ayrıca " Ekonomik gelişme temposunu hızlandırmak, haberleşme ve ulaştırma, ticaret, petrol, turizm, bankacılık ve sigortacılık, teknik ve kültürel alanlarda işbirliğini sağlanmaya yönelik bir örgütlenmeye gidilmesi kararlaştırılmıştır.[941]" ifadesi yer alan bir ortak bildirge yayınlamışlardır. Bu tarihten sonra ilişkilerde esas rolü CENTO değil - 1985'te yerini ECO adlı örgüte bırakana kadar - RCD[942] oynamıştır. 1964'te kurulan RCD bölge ülkeleri arasında ekonomik ve kültürel

---

[936] Gökhan Çetinsaya; " Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 14 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[937] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 14

[938] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 14

[939] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 804

[940] Baskın Oran; a.g.e s. 804

[941] Baskın Oran; a.g.e s. 804

[942] Baskın Oran; a.g.e s. 804

konularda işbirliğinin gelişmesini sağlamıştır. RCD sınırlı bir örgüt olmasına karşın ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında[943] ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır.

Ancak RCD'nin kültürel işbirliği, ulaştırma ve iletişim alanlarında[944] sağladığı gelişmeye karşın üye ülkelerin arasındaki dış ticaret hacmi büyük bir gelişme[945] gösterememiştir. Petrol krizinden sonra Türkiye'nin bu durumdan duyduğu memnuniyetsizlik artmıştır. İran'dan ithal ettiği ham petrol yüzünden dış ticaret dengesi İran lehine bozulmuştur. İran'ın açtığı büyük ihalelerden ve ülke dışındaki yatırımlarından da Türkiye önemli bir pay alamamıştır. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısında iki ülke arasındaki "ebedi dostluğun" sadece sözde kaldığı ve ekonomik ilişkilere yansımadığı[946] yönündeki Türk eleştirileri artmıştır. Buna karşın İran-Irak Savaşı başlayana kadar Türkiye'nin istediği dış ticaret hacmine ulaşılamamıştır.

CENTO'nun bir savunma organizasyonu olarak ne yaptığı sorusuna[947] yanıt vermek oldukça zordur. Çünkü görünürde hiçbir şey yapmamıştır. Özel savunma önlemlerinin ne olabileceği konusunda hiçbir karar alınmamış ya da plan oluşturulmamıştır. Paktın amacı içinde devlet ismi belirtilmese de SSCB'den gelecek bir saldırıya karşı koymak olduğu için Pakistan'ın 1965 ve 1971'de Hindistan ile yaptığı iki savaşta CENTO hareketsiz kalmış[948] hatta üstelik ABD ve İngiltere, Pakistan ve Hindistan'a silah ve malzeme vermeme politikası[949] izlemişlerdir. Özellikle 1971'deki savaşta SSCB mevcut Siyasi Dayanışma Anlaşması çerçevesinde Hindistan'a uçakla malzeme gönderirken ABD ve İngiltere'nin bu biçimdeki davranışı Pakistan'da son derece kötü bir etki yapmış[950] pakt üyesi

---

[943] Gökhan Çetinsaya; " Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 14 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[944] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 804

[945] Baskın Oran; a.g.e s. 804

[946] Baskın Oran; a.g.e s. 804

[947] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 361

[948] Kamuran Gürün; a.g.e s. 361

[949] Kamuran Gürün; a.g.e s. 361

[950] Kamuran Gürün; a.g.e s. 362

olmakla bir kazancı değil kaybı olduğu[951] düşüncesine neden olmuştur. Türkiye ve İran, kendi olanakları çerçevesinde ikili olarak Pakistan'a yardıma çalışmışlardır. Bu durumda CENTO, siyasi ve askeri açıdan ciddi bir anlam ifade etmekten yavaş yavaş uzaklaşmış çeşitli nedenlerle bölgesel üyelerin ilgisinin azalması[952] gündeme gelmiştir.

Pakistan, 1971'deki Hindistan savaşından sonra CENTO'dan tamamen umudunu kesmiş özellikle Ziya Ül Hak idareyi ele aldıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'na getirdiği Agashahi CENTO'nun bir işe yaramadığını[953] açıkça söylemeye başlamıştır. Pakistan bu oluşumdan çıkıp tarafsızlar bloğuna katılmasının çok daha isabetli ve çıkarlarına uygun olacağını düşünmüştür. İran olaylarının ortaya çıkması Pakistan'ın CENTO'dan çekilmesinde etkili olmuştur.

Kabul etmek gerekir ki tüm bu gelişmelerin sorumlusu ABD ile İngiltere olmuştur. Aslında CENTO cidden etkili bir organ haline gelmeye[954] aday bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Eğer ABD politikasındaki bu değişiklikler olmasaydı bu görevini yerine getirebilecektir. Buna karşın asıl amacı olmamakla birlikte ekonomik alanda CENTO her üç bölge devleti için de cidden yararlı olmuş ve hala kullanılan pek çok tesisin ortaya çıkmasına, çalışmaların yapılmasına[955] olanak sağlamıştır.

3.2.8 Muhammed Rıza Pehlevi'nin Reform Çabaları ve Devrimin Belirtileri

Şah 21 Ağustos 1953'te Roma'dan İran'a dönerek yerine sağlamca oturduktan sonra ilişkilerde 10 senelik durgun bir dönem[956] yaşanmıştır. Türkiye

[951] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 362
[952] Kamuran Gürün; a.g.e s. 362
[953] Kamuran Gürün; a.g.e s. 364
[954] Kamuran Gürün; a.g.e s. 362
[955] Kamuran Gürün; a.g.e s. 362
[956] Kamuran Gürün; a.g.e s. 362

Başbakanı Menderes'in SSCB ile yakınlaşmasından korkan şah 27 Mayıs 1960 darbesini desteklemiştir[957].

Türkiye ve İran arasında ise demokrasi - monarşi uyuşmazlığı bulunmuştur. Türkiye'de 27 Mayıs 1960'daki darbenin sonrasında kamuoyunda esen özgürlük rüzgarı[958] İran'daki yönetimin daha önce pek görülmeyen otoriter yönlerinin Türk basınında eleştirilmesine neden olmuştur. Özellikle İran'da Ak Devrim'in ilanından sonra yapılan protesto gösterilerine kolluk güçlerinin sert müdahalesi[959] Türkiye'de tepkilere neden olmuştur. İran'dan sürgün edilenlerin- Humeyni de Bursa'da sürgündedir- ve daha çok da Türkiye'de okuyan İranlı üniversite öğrencilerinin şah karşıtı propagandası[960] da Türk kamuoyunda şahın imajına zarar vermiştir. İran ise Türkiye'de bu yıllarda basında ve sol kamuoyunda yer alan Şah aleyhtarı yazı ve demeçlerden ve Türkiye'de okuyan rejim muhalifi öğrencilerin faaliyetlerinden[961] rahatsız olmuştur. Aynı sorun 1979 sonrası Türkiye'de yaşayan İranlılar ve rejim muhalifleri[962] açısından da yaşanmıştır.

Resmi ilişkilerde ilk sorun Kasım 1965'te TBMM'nin açılışında İranlı öğrencilerin şah aleyhine protesto gösterileriyle ortaya çıkmıştır. Şah Türkiye'den öğrencilerin en ağır şekilde cezalandırılmasını talep etmiş ama Türkiye'de yargının bağımsız olduğu[963] belirtilerek şahın talebi reddedilmiştir. 1966'da ise Türkiye İşçi Partisi (TİP) şahın iadesini istediği İranlı öğrencileri desteklemeye başlamış ve hatta TİP milletvekili Çetin Altan bu konuyu TBMM gündemine[964] taşımıştır. Şaha karşı ülkesinde muhalefet artıkça, Türk kamuoyunda Pehlevi iktidarına yönelik eleştiriler

---

957 Gökhan Çetinsaya; " Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 29 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

958 Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 804

959 Baskın Oran; a.g.e s. 804

960 Baskın Oran; a.g.e s. 804

961 Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 20 - 21

962 Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 21

963 Baskın Oran; a.g.e s. 804

964 Baskın Oran; a.g.e s. 804

de artmıştır. 1979'da İran'da monarşinin yıkılmasına Türk kamuoyunun gösterdiği sempatinin temel nedeni de bu birikimdir[965].

İslam Devrimi'nin temel nedeni Muhammed Rıza Şah'ın İran'ı ABD gözetiminde bir ulus devlete dönüştürme isteğidir. Ancak "Çarşı" denilen esnaf-tüccar ve de büyük toprak sahiplerinin ekonomideki etkin rolü ve bu iki grubu temsil eden Şii ulemasının toplumsal gücü yüzünden şah bu amacına ulaşamayacağını[966] düşünmektedir. Bu nedenle bu iki ekonomik grubu ve Şii ulemayı tasfiye etmeye başlamıştır. Bu amaçla ilk radikal adımını 1962'de Ak Devrim adını verdiği toprak reformu ilan ederek[967] atmıştır. Bu sayede büyük toprak sahiplerini ticari tarıma ya da sanayi yatırımına yöneltecek ve tarımsal yapının yerini ticaret ve sanayi burjuvazisinin etkili olduğu bir kapitalist yapı oluşacaktır. Ayrıca Şii ulemanın elindeki vakıf arazileri de ortadan kalkacak, ulemanın ekonomik bağımsızlığı ve toplumdaki saygınlığı[968] azaltılacaktır.

Ocak 1963'te şah tarım reformu, ormanların ve ortakların millileştirilmesi, devlet fabrikalarına ait hisselerin % 20'sinin işçilere dağıtılması, seçim reformu, cehalet ile savaş için bilgi ordusunun kurulması[969] konularını içeren "Ak Devrim"'in ilk altı ilkesini açıklamıştır. Kısa süre sonra daha önce açıklanan reform konularına " sağlık ordusu, kalkınma ve yeniden inşa ordusunun kurulması[970]" konularını kapsayan üç yeni ilke daha eklenmiştir.

Şahın başlıca düşüncesi kendi gücünü arttırmak olmakla beraber İran'ı batı ölçülerine göre değiştirmek[971] de istemektedir. Ancak reform programının bir çelişkisi bulunmuştur. Şah, İran'ın üretim kapasitesini modernleştirmeye ne kadar uğraşırsa uğraşsın monarşi kurumunun tehdit edilmesine[972] izin vermemektedir.

---

[965] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 804
[966] Baskın Oran; a.g.e s. 805
[967] Baskın Oran; a.g.e s. 805
[968] Baskın Oran; a.g.e s. 805
[969] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 79
[970] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 79
[971] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 328
[972] William Cleveland; a.g.e s. 328

Bunun sonucunda İran büyük ekonomik ve toplumsal dönüşümler yaşadıysa da[973] geleneksel kraliyet otoriter yönetim sisteminde bir değişim yaşanmamıştır. Bu sayede reformlara neyin alınıp neyin alınmayacağına karar veren şah ile siyasi sistemin açılmasını ve ifade özgürlüğüne izin verilmesini isteyen halk çoğunluğu arasında bir çatışma[974] ortaya çıkmıştır.

Şahın Ak Devrim ile ilan ettiği toprak reformunun arkasında güney Azerbaycan'da kendisi için tehdit olarak gördüğü özellikle toprak sahibi Azeri Türk nüfusunun ekonomik gücü ve varlığı[975] yok edilmiştir. Şahın Türk varlığını etkisizleştirmeyi hedefleyen politikası karşısında Türkiye tepki göstermemiştir.

Şah ulus yapımı çabalarında bir diğer engel olarak gördüğü Çarşı'yı ortadan kaldırmak için de yabancı sermaye yatırımlarını[976] teşvik etmiştir. Çarşı'ya dönük korumacı politikalar izlememiştir. Hatta doğrudan polisiye yöntemlerle (vergi cezası kesmek, işyeri kapatma cezası vermek gibi) Çarşı'yı sindirmeye[977] çalışmıştır. Çarşı'nın ekonomik gücünü kaybetmesi sonucunda bu kesimin bağışlarıyla toplumsal etkinliğini devam ettiren Şii ulemanın da etkisizleştirilmesini öngörmüştür. Son dönemlerde güçlenen ve şahın ekonomik bakımdan desteklediği modern küçük burjuvazi (aydınlar)[978] de siyasal tatminsizlik yüzünden muhalefeti desteklemiştir. Ayrıca şahın bağımsız işçi örgütlerine izin vermemesi[979] giderek büyüyen işçi sınıfının da şaha karşı olmasına neden olmuştur.

Bu baskıcı sisteme karşı kısa ömürlü bir tehdit, sadece ülkenin periyodik ekonomik bunalımlarından birini yaşadığı[980] 1960-1963 döneminde olmuştur. ABD'nin liberalleşme baskıları altında olan şah Ulusal Cephe'nin seçim kampanyalarına katılmasına izin vermiştir. Rejimin Ulusal Cephe adayları tarafından

---

[973] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 328
[974] William Cleveland; a.g.e s. 328
[975] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 79
[976] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 805
[977] Baskın Oran; a.g.e s. 805
[978] Baskın Oran; a.g.e s. 805
[979] Baskın Oran; a.g.e s. 805
[980] William Cleveland; a.g.e s. 326

eleştirilmesi, hükümetin seçim sonuçlarıyla açık bir şekilde oynaması ve gittikçe bozulan ekonomik şartlar grevlere ve gösterilere[981] neden olmuştur. Protesto hareketi 1963'te dini hareketin pek tanınmamış bir üyesi olan Ayetullah Humeyni'nin rejim ve müttefiki ABD aleyhine vaazlar vermesiyle doruk noktasına[982] varmıştır. Humeyni şahı yolsuzlukla, baskı altında ezilen halkın haklarını göz ardı etmekle[983] ve İran'ın egemenliğini tehlikeye atmakla suçlamıştır. Humeyni daha da ileri giderek, İsrail'e petrol satılması ve ABD'ye ekonomik imtiyazlar verilmesi nedeniyle rejimin ülkenin İslami inançlarını görmezden geldiğini[984] ileri sürmüştür.

Şah, Ocak 1963'te sosyal reformları referanduma sunarak[985] uygulamaya başlamıştır. Mollalar bu reformlara karşıdırlar, onların başlattıkları isyanın liderliğini yapan Humeyni[986] Haziran 1963'te SAVAK tarafından tutuklanıp yurtdışına sürülmüştür. Tutuklama haberi yayılınca Tahran ve diğer büyük kentlerde başlayan hükümet karşıtı gösteriler ordu tarafından binlerce ölü verilerek bastırılana[987] kadar üç gün sürmüştür. Humeyni 1964'te Türkiye'ye sürülmüş; bir yıl sonra Irak'a gönderilmiş, orada 1978'e kadar vaaz verip yazmaya devam ettikten sonra da Fransa'ya gitmek zorunda bırakılmıştır.[988] Humeyni Türkiye'deyken bir süre Bursa'da kalmıştır.

1963'teki olaylar dini hareketin İslami ilkeleri çağdaş koşullara uygulayarak kitleleri harekete geçirebileceğini[989] bir defa daha göstermiştir. Protestolar İran'daki yabancı ekonomik ve siyasi faaliyetlere karşı derinlere kök salmış duygular olduğunu[990] da göstermektedir. Bu durumda isyankar duygular ülkenin kaderini,

---

[981] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 326
[982] William Cleveland; a.g.e s. 326
[983] William Cleveland; a.g.e s. 326
[984] William Cleveland; a.g.e s. 326 - 327
[985] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 364
[986] Kamuran Gürün; a.g.e s. 364
[987] William Cleveland; a.g.e s. 327
[988] William Cleveland; a.g.e s. 327
[989] William Cleveland; a.g.e s. 327
[990] William Cleveland; a.g.e s. 327

çıkarları mutlaka İran'ınkilerle aynı olmayan yabancı bir devlete bağlamakla suçlanan baskıcı bir hükümdara[991] yöneltilmektedir.

Bunlar rejim adına tehlikeli işaretlerdir[992] ve rejim de bunun farkına varmıştır. Gösteriler bastırıldıktan sonra şah gücünün dayandığı kurumlara yeniden özen göstermeye başlamıştır. Bu kurumlar geniş bir saray kayırma ağı[993], hükümetin sivil bürokrasi atamalarını denetimi ve ordudur. Ordu şahın gözde kurumudur. Askerlerin ve monarşinin kaderlerini birbirinden ayrılmaz olarak görmektedir. Halkın önüne sık sık askeri üniformayla çıkmaktadır. ' Ben orduyum' söylemi[994] ordu ile ilişkisini göstermektedir. Subayların kendisine sadık kalmalarını sağlamak için onlara gösterişli kulüpler açmış, ithal lüks mallar edinmelerine[995] olanak tanımış, yüksek maaşlar vermiştir. Şah, İran ordusunu kendi rejimi adına bir iç güvenlik kurumu haline getirirken[996] İran'ı büyük bir bölgesel askeri güç de yapmayı planlamıştır. Askeri malzemeye büyük paralar ödemekte, batılı müttefiklerinin elinde olan en gelişmiş ve pahalı silahları[997] satın almaktadır.

Ak Devrim'in getirdiği seçim reformu ile yapılan Eylül 1963 seçimlerinde Hasan Ali Mansur yönetimindeki Yeni İran Partisi'nin oluşturduğu Ulusal Birlik ezici bir çoğunlukla[998] seçimleri kazanmıştır. Mansur başbakan olmuştur. Başbakan Mansur'un Ocak 1965'te öldürülmesinden sonra onun yerine Emir Abbas Huveyda başbakan olmuştur. Ağustos 1967'de yapılan seçimlerde hükümet partisi oyların % 80'ini[999] kazanmıştır.

Şah hükümdarlığının yasallığını sağlayacak paralel bir girişim olarak Pehlevi hanedanının İslamiyet öncesi Açmenid ve Sasani hanedanlarının mirasçısı olduğunu

---

[991] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 327
[992] William Cleveland; a.g.e s. 327
[993] William Cleveland; a.g.e s. 327
[994] William Cleveland; a.g.e s. 327
[995] William Cleveland; a.g.e s. 327
[996] William Cleveland; a.g.e s. 327
[997] William Cleveland; a.g.e s. 327
[998] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 79
[999] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80

vurgulamaya[1000] başlamıştır. Babası monarşi için daha önce eski İran kraliyet unvanı olan "şehinşah"ı[1001] kullanmıştır. Muhammed Rıza Şah da buna "aryamehr"i (Arilerin ışığı)[1002] eklemiştir. İslamiyet öncesi İran imparatorluklarının başarılarını vurgulayarak şah İran'ın zengin İslami geçmişini neredeyse görmezden gelmiş[1003] ve kendi yönetimiyle İran halkının dini gelenekleri arasında inandırıcı bir bağ kuramamıştır. 26 Ekim 1967'de şah törenle taç giymiştir. İran'da gelmiş geçmiş tüm medeniyetlerin, tüm hanedanların bugünkü temsilcisiymiş gibi[1004] hareket etmeye başlamıştır. Büyük Sirus ve Açmenidlerin görkemini Pehlevilerin hükümdarlığına bağlamaya dönük en büyük çabası 1971'de Persepolis'te İran monarşisinin 2500. yılının kutlama törenlerinde[1005] görülmüştür. Ekim 1971'de Pers İmparatorluğu'nun 2500. yılı Persepolis'de akla gelmez bir merasimle kutlanmıştır. Toplam 100 milyon dolara mal olduğu söylenen[1006] törenin lüksü ülke dışında alay, ülke içinde de eleştiri konusu olmuştur.

Toprak reformunun kırsal kesimdeki sonuçları ise karışıktır. Program 1971'de resmen sona erdiğinde şah " artık ülkede kendi toprağına sahip olmayan çiftçi kalmadı.[1007]" açıklamasını yapmıştır. Şahın iddiası gerçekten birkaç yüz bin yarıcı eksik olsa[1008] da reformlar sonunda İran'ın tarım arazisi önemli oranda dağıtılmıştır. Eski yarıcıların yüzde 92'sinin - yaklaşık 2 milyon kişi - program sonunda köylü toprak sahibi olduğu[1009] hesaplanmıştır. Ancak yeni mal sahiplerinin bu mülkiyetleri sayesinde gerçek ekonomik fayda sağlayabildikleri konusu şüphelidir. Bazıları kendi kendine yeterli çiftçiler olmuşlarsa da yüzde 75'i bir aileyi kırsal kesimde en temel

---

[1000] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 330

[1001] William Cleveland; a.g.e s. 330

[1002] William Cleveland; a.g.e s. 331

[1003] William Cleveland; a.g.e s. 330

[1004] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜ SBF) Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 364

[1005] William Cleveland; a.g.e s. 331

[1006] William Cleveland; a.g.e s. 331

[1007] William Cleveland; a.g.e s. 329

[1008] William Cleveland; a.g.e s. 329

[1009] William Cleveland; a.g.e s. 329

ölçüde yaşatacak[1010] kadar toprak alamamışlardır. Köylerdeki bu düş kırıklığına uğramış kesim ya yeniden para karşılığı çalışmak zorunda kalmış ya da büyük kentlere göç etmiştir[1011]. Mekanize tarım aletlerinin geniş oranda kullanılması da bu göçü hızlandırmıştır.

Okuryazar ordusu kırsal kesimin yüzde 80'e varan cahilliğini[1012] azaltma politikasının bir parçasıdır. Bu ordunun üyeleri ise en az bir lise diploması olan askerlik çağına gelmiş kişilerden oluşmuştur. Bunlar zorunlu askerlik hizmetlerinin bir parçası olarak on beş aylarını köylerde geçirmişler, ilkokullarda öğretmenlik yapmışlar, geceleri ise yetişkinler için okuma yazma kursları düzenlemişlerdir. 1963 - 1978 döneminde "bilgi askerleri[1013]" denilen bu kişiler köylerde hizmet vermişlerdir. Sağlık bakımı ve inşaat alanlarında da benzer programlar uygulanmıştır.

Beyaz Devrim'de yer alan belirli programlara ek olarak şah ekonomik ve sosyal gelişme programlarını[1014] da başlatmıştır. Karayolu, demiryolu inşaatları ve limanların genişletilmesiyle İran'ın iç ve dış nakliyatı[1015] iyileştirilmiştir. Devlet de sanayi girişimlerine büyük yatırımlar yapmıştır. 1963'ten sonraki dönemde İran'ın sanayi üretimi o kadar artmıştır ki şah ülkesinin 2000'de dünyanın beş büyük sanayi devletinden biri[1016] olacağını söylemiştir. İran'ın sanayi kapasitesiyle beraber istihdam sayısı da artmıştır. Ancak devlet denetimindeki işçi sendikaları, işçilere gerçek toplu pazarlık hakkı vermediklerinden ücretler düşük kalırken, temel tüketim maddelerinin fiyatları artmış ve bu nedenle gelecekteki bir sosyal huzursuzluğun temelleri de atılmıştır.

Şah, İran'ın petrol gelirlerini eğitim ve sağlık alanlarında iyileştirmeler yapmak için de kullanmıştır. 1963-1977 döneminde ilkokullarda öğrenci sayısı 1.6

[1010] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 329
[1011] William Cleveland; a.g.e s. 329
[1012] William Cleveland; a.g.e s. 329
[1013] William Cleveland; a.g.e s. 329
[1014] William Cleveland; a.g.e s. 329
[1015] William Cleveland; a.g.e s. 329
[1016] William Cleveland; a.g.e s. 329

milyondan 4 milyonun üstüne[1017] çıkmıştır. Aynı süreçte üniversite öğrencilerinin sayısında yedi katlık bir artışla 154.215'e[1018] ulaşılmıştır. Aynı dönemde hastane, sağlık kliniği ve doktor sayısı da artmıştır[1019]. Sağlık alanındaki iyileşmeler çocuk ölüm oranlarını düşürmüş ve nüfus 1966'da 25.8 milyondan on yıl sonra 33.4 milyona[1020] ulaşmıştır. Türkiye'de olduğu gibi genel nüfus patlaması kentlerde yaşayanların sayısını daha çok arttırmıştır. Kırsal kesimden gelenler yeni sanayi tesislerinin bulunduğu Tahran'ın nüfusunu 1976'da 4.5 milyona[1021] çıkarmıştır.

Şahın batılı kalkınma modelleri saplantısı[1022] kendisini pek istemese de kadınlar için eğitim ve istihdam fırsatlarının fayda getireceğini kabul etmeye zorlamıştır. Beyaz Devrim'in özgün amaçlarından biri de kadınlara oy hakkının verilmesi[1023] olmuştur. 1967'de ve 1975'te çıkarılan aile koruma yasaları kadınlara evlilikte daha büyük eşitlik sağlamıştır. Yasalar çok eşliliği kaldırmamıştır ama kocanın yeni bir eş almadan önce önceki eşinin rızasını alması[1024] şartını getirmiştir. Türkiye ile karşılaştırıldığında İran'ın kadının statüsünü değiştirme çabalarının yetersiz olduğu görülmektedir.

Beyaz Devrim zamanla şahın yönetiminin mazereti olmuştur. Hükümdarlığını çıplak güçten başka nedenlere dayandırarak yasallaştırmak isteyen şah reform programlarına diktatörlüğünü maskeleyecek ve yozlaşmış, baskıcı rejimini dış eleştirilerden koruyacak yarı ilerici etiketler[1025] eklemiştir. Yeni programlarının çoğunun içeriği olduğu doğrudur ancak bunların yararları ayrıcalıklı azınlıklarla sınırlı kalmıştır. Toprak reformu ilk uygulamalardan sonra savsaklanmaya başlanmıştır. Köylüler düş kırıklığı yaşamış, toprak sahipleri kuşku içinde

[1017] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 330
[1018] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1019] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1020] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1021] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1022] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1023] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1024] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1025] William Cleveland; a.g.e s. 330

kalmıştır[1026]. Rejimin büyük ölçekli sanayi tesisleri kurma tutkusu ve yabancı sermayeyi teşvik etmesi geleneksel Çarşı ekonomisini baltalamış, zanaat sanayini ortadan kaldırmıştır[1027]. Bu nedenle sosyal hizmetlerde ve ekonomik performansta önemli gelişme gösteren Beyaz Devrim rejime halkın sadakatini[1028] sağlayamamıştır.

Şah ne kadar uğraşsa da ne hanedanının siyasi düzlemdeki meşruiyetini tam olarak sağlayabilmiş ne de İran'ı ve halkını gerçekten düşünen bir hükümdar imajı[1029] oluşturabilmiştir. Bu başarısızlık şüphesiz hükümetine yöneltilen yolsuzluklardan ve kötü yönetimden kaynaklanmıştır. Şah ve ailesi İran'ın gelirlerinden yılda milyonlarca doları özel kullanımlarına ayırmış, gözde saray üyeleri de ithalat ruhsatı verme ve yüksek makamlardaki kişilerle bağlantı kurma karşılığında yabancı şirketlerden rüşvet olarak küçük servetler[1030] elde etmişlerdir. 1970'lerin başında İran'da kazanılacak çok para vardır ama bu parayı sadece sarayla ilişkili olanlar[1031] kazanabilmiştir.

İran'da rejimin değişmesi beklenmedik bir şekilde[1032] ve hızlı olmuştur. Ülkedeki karışıklıklar Ocak 1978'den itibaren şiddetlenmiş ve Ocak 1979'da şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. İran'da 1979'da Pehlevi hanedanının iktidarının sona ermesi, monarşinin yıkılması ve yerine Şii yönetiminin iktidara geçmesi önemli ölçüde Şii nüfusu barındıran bölge ülkelerindeki geleneksel monarşiler açısından sürpriz bir gelişme[1033] olup endişeye neden olmuştur. Şubat 1979'da ise monarşi rejiminin yerini Humeyni liderliğindeki yeni rejim almıştır. Ancak bu sürecin bu kadar hızlı gelişmesinin çeşitli nedenleri vardır. İran devrimini anlayabilmek için ona neden olan ekonomik, sosyal ve siyasi nedenleri de bilmek gerekmektedir.

[1026] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 330
[1027] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1028] William Cleveland; a.g.e s. 330
[1029] William Cleveland; a.g.e s. 331
[1030] William Cleveland; a.g.e s. 331
[1031] William Cleveland; a.g.e s. 331
[1032] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 749
[1033] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 332

İran'daki bu değişimde 1973 petrol krizi önemli bir faktördür. Petrol krizi şahın geleceğini belirleyen bir etken olmuştur. İran feodal bir toplumsal düzene sahiptir. Büyük toprak sahiplerine karşın 2 milyon aile topraksızdır[1034]. Din, İran'da her zaman önemli bir unsur olmuştur. Mollalar ve Ayetullahların toplum içinde saygınlığı her zaman olmuştur. Ancak bunlar modernleşme önünde de engel teşkil etmişlerdir. Ayrıca ülkede sivil ve asker aydın bir kitle de vardır. 1941'den beri ülkeyi yöneten Şah Muhammet Rıza Pehlevi ülkeyi demir bir yumrukla[1035] idare ettiğinden tüm kesimleri kendi iradesi altında toplayabilmiştir. Ordu, Şah'ın en önemli destek aracıdır. Buna karşın şahın yapmak istediği reformlar zayıf kalmıştır. 1960'larda denenen toprak reformu istenen sonucu vermemiş ve sorunlara çözüm olamamıştır.

İran devriminin oluşumunda 1973 petrol krizi ve sonrasında yaşanan gelişmeler oldukça önemlidir. Petrol fiyatlarındaki artışla beraber İran'da yönetimin geliri atmasına rağmen halkın yaşam koşullarında bir gelişme olması gerekmiştir. Aslında bu gelişme ilk başlarda yaşanmıştır. Bu bağlamda OPEC fiyat artışlarının öncesinde 180 dolar olan kişi başına milli gelir ertesi yıl 810 dolar ve bir yıl sonra da 1521 dolar[1036] olmuştur. Ayrıca 1970-1980 dönemi ortalama yıllık büyüme oranı ise yüzde 11.4 olmuştur. Oysa bu oran sanayileşmiş ülkelerde bile yüzde 3.1 civarındadır. Aynı dönemde GSMH 17 milyar dolardan 54.6 milyar dolara[1037] çıkmıştır.

1973 petrol krizi ile birlikte petrol fiyatları çok hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. İran'ın bu süreçte petrol gelirleri de artmıştır. İran'ın 1973'te 6.3 milyar dolar olan petrol geliri 1974'te 22 milyar dolara[1038] çıkmakla beraber bu tarihten itibaren sabit fiyatlar dikkate alınırsa petrol fiyatı düşmeye başlamıştır. 1977'de

---

[1034] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 750

[1035] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 750

[1036] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 332

[1037] Tayyar Arı; a.g.e s. 333

[1038] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 365

enflasyon hızı % 30'u aşmıştır[1039]. Ancak bu gelişme sırasında İran toplumundaki bozukluklar ve rahatsızlıklar da ortaya çıkmıştır. İran gelirlerinden çok daha fazla harcama taahhüdüne girmiş ve fiyatlardaki artış petrol gelirlerindeki artışla kapatılamaz[1040] noktaya ulaşmıştır. Belirtilen bu unsurların hepsinin bir arada bulunduğu bir toplumu ince buz üstünde yürüyor saymak[1041] hatalı olmaz. Üzerinde yürünen ince buz o toplumun yaşadığı ülkedeki siyasi rejimdir. İran bu duruma gelmiş bir toplum halindedir. Üzerinde yürünen buz ağırlığa dayanamamış, kırılmış ve dağılmıştır[1042].

1973 tüm petrol devletleri için olduğu kadar İran için de bir dönüm yılıdır. Petrol fiyatlarındaki ani yükselme İran'ın yıllık petrol gelirini 22 milyar dolara[1043] yükseltmiştir. 1975'te İran tek parti rejimine dönmüştür[1044]. 1977'de ilk tepkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. 12 Temmuz 1977'de Ayetullah Talegani tutuklanmıştır[1045]. Ağustos 1977'de Başbakan Hoveyda azledilerek Amuzegar başbakan yapılmış ve yeni ekonomik önlemlerin uygulanmasına başlanmıştır. Mollalar zaten şah karşıtıdırlar. Ekonomik önlemler Çarşı esnafını -ki İran'da önemli güçtür- şah karşıtı yapmıştır.

Petrol gelirlerinin artması ile İran'ın ekonomik kalkınma hızı % 10'lara çıkmıştır. Ancak denetimsiz gelişme ve sektörler arasındaki düzensiz harcama ekonomide büyük bir dengesizlik[1046] yaratmış ve toplumda istikrarı olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Zenginlikten herkes pay almaktadır ama bu paylaşım adil değildir. Fakir halkın durumu geçmişe göre biraz daha iyi olsa da gelir dağılımındaki bozukluk nedeniyle durumları gittikçe kötüye gitmiştir. Bu nedenle de sınıflar arası

[1039] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 365

[1040] Kamuran Gürün; a.g.e s. 365

[1041] Kamuran Gürün; a.g.e s. 365

[1042] Kamuran Gürün; a.g.e s. 365

[1043] Kamuran Gürün; a.g.e s. 364

[1044] Kamuran Gürün; a.g.e s. 364

[1045] Kamuran Gürün; a.g.e s. 364

[1046] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 333

uçurum[1047] genişlemiştir. Ekonomik alandaki eşitsizliğin bu şekilde artması sınıflar özellikle batı eğilimli liberal burjuva sınıfı olan Butik[1048] ile çoğunluğunu çarşı esnafının ve orta sınıfının oluşturduğu Çarşı arasında çatışmalara neden olmuştur.

Yönetim halkın yaşam koşullarında vaat ettiği gelişmeyi gerçekleştiremediği için ülkede hemen herkesçe eleştirilmiş ve ülke çapında genel bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Gelir dağılımındaki dengesizlik tüm alanlarda kendini gösterirken petrolden sağlanan gelirin önemli bir bölümü silahlanma için harcanmıştır. 1973-1978 döneminde ekonomik ve sosyal ağırlıklı projelere sadece 30 milyar dolar[1049] pay verilirken sadece 1977'de savunmaya ayrılan harcama 9.4 milyar[1050] olmuştur.

İran kısa süre içinde gelişmiş ülkeler düzeyine gelecek gibi görünmüştür. Bu durum İran Şahı'nı ülkeyi bölgenin en güçlü ordusuna sahip duruma getirmek için ABD'den milyarca dolar silah almaya yöneltmiştir. İran, Basra Körfezi üzerinde tam egemenlik kurmak istemiştir. Bu süreçte ekonomik kalkınma ve sanayileşmeye[1051] de önem verilmiştir. Ancak bu iki alanda da yapılan çalışmalar batıya dayanmıştır.

Silahlanmaya ve genel olarak savunmaya yapılan aşırı harcama[1052] özellikle yabancı şirketler ve onların İran'daki ortaklarını memnun ederken bunların teknisyen, uzman, yönetici ve satış temsilcisi gibi[1053] değişik isimlerle İran'a gelmesine neden olmuştur. Diğer yandan milli gelirin sektörler arası dengesiz dağılımı nedeniyle ortaya çıkan işgücü açığı yabancıların da istihdamını gerektirdiğinden 1976'da İngiliz, Fransız, Alman, Filipinli, Koreli ve Amerikalı[1054] binlerce yabancı değişik sektörlerde çalışmak için İran'dadır. 1978 yılında ülkede 50.000'i ABD'li olmak üzere 100.000 civarında yabancı uzman vardır. Ancak değişik amaçlarla bu kadar büyük bir yabancı kitlenin İran'da olması halk arasında

[1047] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 333
[1048] Tayyar Arı; a.g.e s. 333
[1049] Tayyar Arı; a.g.e s. 333
[1050] Tayyar Arı; a.g.e s. 334
[1051] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 750
[1052] Tayyar Arı; a.g.e s. 334
[1053] Tayyar Arı; a.g.e s. 334
[1054] Tayyar Arı; a.g.e s. 334

bazı sosyal rahatsızlıklara ve memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. Ekonomik gelişmeye önem verilirken dini değerleri ihmal eden[1055] şahın amacı İran'ı çağdaş ve laik bir ülke yapmaktır. Sanat festivalleri, gece kulüpleri, büyük restoranlar, gösterişli oteller[1056] şahın İran'da olmasını istediği şeylerdir. Ancak şahla aynı görüşte olmayanlar İran'da çoğunluktadırlar.

Bir diğer gerçek de Şii kültürüyle yetişmiş, alt ve orta sınıftaki üniversiteli gençlerin durumudur. Şahın dini ve geleneksel değerlerine ters düşen batının toplumsal ve kültürel değerlerini[1057] İran'da yerleştirmek istemesi bu kesimin hoşuna gitmemiştir. Gençlere göre; "Ülke her geçen gün biraz daha batının etkisi altına girmekte, ülkede porno, alkol ve lüks mallar alabildiğince bol bulunmakta ve kaynaklar sadece zenginlerin yararlanabileceği alanlara harcanmaktadır." Bu nedenle kalkınma ve modernleşme hareketleri din çevrelerinin tepkisine yol açmıştır. Çünkü bu çevreler modernleşme ile İran'ın geleneksel toplum değerlerinden uzaklaştığını ve milli ve manevi değerlerin terk edildiğini iddia etmişlerdir.

Zenginleşme ile batı ile ekonomik ve teknolojik yakınlaşma[1058] gündeme gelmiştir. Sanayileşme ve kentleşme ile kırsal kesimlerden kentlere göç ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tarım güçsüzleşmiş ve tarımsal üretim düşmüştür. Tarımsal nüfusun şehre gelmesi şehirlerde işsiz bir kitlenin oluşmasına neden olmuştur. Ak Devrim'in neden olduğu köyden kente göç ile 1973'teki petrol krizinin İran'a sağladığı büyük gelirinin yarattığı gelir dağılımındaki derin fark bu mücadeleye yeni bir grup daha katmıştır. Bunlar büyük kentlerdeki işsiz gecekondu sakinleridir[1059]. Tarımsal üretimin düşmesi ve para bolluğu ile gıda malları ithalatına ve lüks tüketim malları ithalatına[1060] neden olmuştur. 1978 yılında İran'ın gıda maddeleri ithalatı 2 milyar dolardır[1061]. Bu süreçte enflasyon sorunu ortaya çıkmıştır. 1978'de ise

---

[1055] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 334
[1056] Tayyar Arı; a.g.e s. 334
[1057] Tayyar Arı; a.g.e s. 334
[1058] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 750
[1059] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 805
[1060] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 751
[1061] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 751

enflasyon oranı % 35'tir. Ancak kalkınma hızı % 3.5'dir[1062]. Enflasyon nedeniyle sosyal ve ekonomik dengesizlikler artmıştır. Tüketimin % 40'ı halkın % 10'u[1063] tarafından yapılmaktadır.

İran olaylarının ortaya çıkış nedenleri araştırılırsa önem derecelerine göre nüfus patlaması, denetlenemeyen şehirleşme, ham iş gücü birikimi, öğrencilerin gelecekleri için bir garantilerinin olmayışı ve silahlı kuvvetler içindeki istikrarsızlık ana konular olarak görülmektedir. Tüm bu unsurları harekete geçiren olay da ekonomik krizdir.

Bu ekonomik sıkıntılar karşısında şahın politikası ve yönetimi iki ilkeye dayanmıştır. Bunlardan birincisi kendini destekleyenlere her türlü maddi imkanı ve refahı sağlamaktır[1064]. Bu durum rüşvetin ve suiistimalin çok fazla görülmesine neden olmuştur. Hatta şahın kendi ailesi bile rüşvet ve suiistimalle ilişkilidir. Şahın ailesi birçok şirketin hissedarıdır. Bu kadar rüşvet ve suiistimal halkın dikkatinden ve tepkisinden kaçamamıştır. Şahın politikasının ikinci ilkesi ise kendisinden olmayanları ve muhaliflerini acımasız bir şekilde[1065] ezmektir. Muhalif grupların en küçüğü bile bu süreçte ezilmekten kendini kurtaramamıştır. İran'ın ünlü istihbarat teşkilatı SAVAK bu politikanın aracı ve İran halkının korkulu rüyasıdır[1066].

Toprak reformu varlıklı zengin sınıf olan toprak sahiplerinin toplumdaki gücünü yok etmiştir. Şah rejiminin siyasal dayanağı[1067] azalmıştır. Bu azalmanın doğal sonucu olarak devlet baskıyı arttırmanın yanında daha merkezi ve bürokratik[1068] olmuştur. Şah siyasi gücünü kendi şahsında merkezileştirmiştir. Toprak reformu ve yeni siyasi ve yasal düzenlemeler toplum içindeki huzursuzluğu giderme[1069] yerine tersine arttırmıştır. Ülke içinde otoriter yönetime karşı direniş ve

[1062] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 751
[1063] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 751
[1064] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 751
[1065] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 751
[1066] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 751
[1067] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 80
[1068] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80
[1069] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80

çatışmalar artmıştır. Toplumsal direniş arttıkça da yönetimin şiddet tedbirleri artmıştır.

Şahın artan baskı ve şiddetine rağmen İran'daki Şiiler devlet yapısı dışında güçlü örgütsel yapı içinde etkin bir topluluk olarak varlıklarını[1070] devam ettirmişlerdir. Şii din adamlarının denetimindeki camiler şah yönetimine karşı muhalefetin örgütlendiği yerler olmuştur. Dini liderler siyasal muhalefetin ve yaygın huzursuzluğun sözcüsü haline gelmişlerdir. Şii din adamlarının denetimindeki camilerin geleneksel olarak pazar ile yakın ilişkisi şaha karşı örgütlü muhalefetin oluşmasını kolaylaştırmıştır.

Ülke içinde meydana gelen çatışmalara karşın uluslararası alanda İran şahın şahsında ABD ile ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye ve Pakistan ile ilişkilerin gelişmesine karşın Mısır ve Suriye ile ilişkilerde gerginlik[1071] devam etmiştir. Kürt sorununun çözümünün ardından gelen ateşkes ile Irak ile ilişkiler düzelmiştir. Irak ile Mart 1967'de sınırdaki petrol alanlarından ve Şat-ül Arab su hattından ortaklaşa yararlanmaya ilişkin anlaşma[1072] yapılmıştır. Ayrıca Basra Körfezi'ndeki kıta sahanlığında olan petrol kaynaklarının ortaklaşa işletilmesi ve ortak çıkarların korunması ile Mısır'da gelişen Nasırcı hegemonyadan duyulan endişe İran, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri[1073] geliştirmiştir.

Ortadoğu ülkeleri ile kurulan iyi ilişkilerle birlikte SSCB ve batı Avrupa ülkeleri ile yakınlaşma birçok ekonomik anlaşmanın yapılmasını sağlamıştır. 1966'da Fransa ile petrol ve 1967'de SSCB ile doğalgaz-hidrokarbon araştırma konularında[1074] anlaşmalar yapılmıştır.

[1070] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 80
[1071] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80
[1072] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80
[1073] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80
[1074] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80

Nisan 1969'da İran Şat-ül Arab'ı Irak'a veren 1937 sınır anlaşmasını tanımadığını ve ortak sınırın suyolunun ortasından geçen talveg hattı olduğunu[1075] ilan etmiştir. Arap devletleri içinde yalnız kalan Irak, İran'ın kararını protesto etmekten başka bir şey yapamamıştır.

İngiltere 1968'de verdiği Basra Körfezi'ndeki İngiliz güçlerini çekme kararını 1971'den itibaren uygulamaya başlamıştır. İran, 30 Kasım 1971'de Basra Körfezi'nde Serçe ve Res-ül Hayma emirliklerine ait üç adacığı işgal etmiştir[1076]. Basra Körfezi'nde İran'ın güç gösterisi olarak değerlendirilen olay[1077] ABD tarafından görmezlikten gelinmiştir.

İran Şahı, 1979 devriminden önce özellikle 1970'lerden beri yani İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesinden itibaren İran'ı yoğun bir şekilde silahlandırmıştır. 1972'de ABD Başkanı Nixon nükleer silahların dışında şaha her türlü konvansiyonel silahın verilebileceğini[1078] beyan etmiştir. Oysa bu süreçte ABD, İsrail dışında bölgedeki hiçbir devlete karşı bu kadar cömert değildir. 1973'te petrol fiyatlarının aşırı oranda artması şahın silahlanmayla ilgili amaçlarının gerçekleşmesini sağlamıştır. 1977'de İran, ABD'den 6 milyar dolarlık silah alırken 12 milyar dolarlık[1079] da siparişi vardır. Şah, İran'ı dünyanın sayılı konvansiyonel güçlerinden biri yapmak isterken, bir yandan da körfezin jandarmalığını yapmak[1080] istemiştir. Ancak İranlıların çoğu ABD'ye bu kadar yakın olmayı bağımsızlığın zaafa uğraması hatta kaybı olarak değerlendirmiştir.

Şah ABD'den aldığı bu silahlarla bir yandan bölgedeki durumunu güçlendirmeyi bir yandan da içerde oluşturduğu baskı rejimiyle ortaya çıkabilecek muhalefeti[1081] denetlemeyi amaçlamıştır. Şah geçmişte de ayrılıkçı hareketler ve kabile ayaklanmaları ile uğraşmış bunları ordunun desteğiyle bastırmıştır. Ancak bu

[1075] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 80
[1076] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 80
[1077] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1078] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 336
[1079] Tayyar Arı; a.g.e s. 336
[1080] Tayyar Arı; a.g.e s. 337
[1081] Tayyar Arı; a.g.e s. 337

defa öncekilerden farklı bir durum vardır. Ayrıca ABD, şahı daha çok SSCB'nin destekleyebileceği bir iç ayaklanmaya karşı hazırlamış[1082] ve baskı rejiminin kitlelerde ortaya çıkaracağı memnuniyetsizlikten dolayı oluşacak bu tür ulusal bir muhalefeti düşünmemiştir.

Buna karşın şah rejimini destekleyen toplumda bazı kesimler de vardır. Bunların başında da doğal olarak toplumun alt kesimlerinden gelip şah sayesinde belli noktalara yükselmiş olan ordu mensupları ve iç güvenlik görevlileri[1083] vardır. Bu grup şahın devrilmesine kadar monarşiyi desteklemişler ancak krizin engellenemeyeceği anlaşılınca çabalarından vazgeçmişlerdir. Bu başarısızlıkta rejim için bir tehlike olacağı düşünülen kara, hava ve deniz kuvvetlerinin şah tarafından birbiriyle rekabet içinde olacak şekilde[1084] örgütlenmesi ve bu nedenle kriz sırasında bunlar arasında gerekli koordinasyonun sağlanamamış olması[1085] etkilidir.

Monarşi yanlısı gruplardan biri de nüfusları oldukça kalabalık olan burjuva sınıfı (ticaret ve sanayi burjuvazisi)[1086] olmakla birlikte şahın bunları harekete geçirmek için bir çalışma yapmadığı görülmüştür. Siyasal bir parti olmasına karşın bu oldukça sınırlı sayıda insana açıktır[1087]. Bu nedenle devrim süreci ile beraber bu kesimden birçok insanın ülkeyi terk ettiği görülmüştür. Şahın toprak reformu sayesinde durumları düzelen İran'daki zengin çiftçiler de monarşiden yanadır. Ancak şah bu kesimin harekete geçmesi için de bir çalışma yapmamıştır. Ancak bunlar oldukça dindar kesimler olduklarından devrimci liderlerce kolayca devrimci kanada katılmışlardır.

Bunların dışında rejimden bazı maddi ve manevi çıkarları olan gönüllü destekçiler olarak adlandırılabilecek çevreler, ayrıca teknokratlar ve üst düzey

---

[1082] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 337
[1083] Tayyar Arı; a.g.e s. 337
[1084] Tayyar Arı; a.g.e s. 337
[1085] Tayyar Arı; a.g.e s. 337
[1086] Tayyar Arı; a.g.e s. 337
[1087] Tayyar Arı; a.g.e s. 338

bürokraside yer alan geleneksel seçkinler[1088] de şahtan yanadır. Ancak devrim sırasında bunlar da saf değiştirmişlerdir. İran'da vasıflı sanayi işçileri de monarşi yanlısı olmakla beraber bunlar da devrim yanlısı gruplara katılmışlardır. Hatta 1978 son baharında grevler yoluyla rejimin çökmesine[1089] doğrudan katkı sağlamışlardır.

Aslında 1963-1978 arası dönemde nerdeyse toplumun tüm kesimleri rejimden memnun görünmektedir. Çünkü bu dönemde hızlı ekonomik büyümeye karşın enflasyonun düşük olması nedeniyle halkın reel gelirinde artış[1090] vardır. Ayrıca bu dönemde işsizlik olmadığı gibi iş imkanı o kadar boldur ki İran'da çalışmak için gelen çoğunu Afgan ve Pakistanlıların oluşturduğu yabancılar[1091] vardır. Ama bu tarihten sonra gelir dağılımı hızla bozulurken, halkın daha iyi bir hayat standardı yönündeki talepleri de artmıştır.

Şahın ülkeyi terk ettiği Ocak 1979'ın bir yıl öncesine kadar ABD Başkanı Carter'ın bölgede en istikrarlı ülke[1092] dediği İran'da bir yıl sonra yok denecek kadar küçük bir azınlık dışında[1093] herkes şahın karşısındadır. Bu azınlık da kitlelerin şahın karşısında toplanması üzerine desteklerini çekmiş ve şahı terk etmiştir.

Bu gruba karşın İran'da devrimi destekleyen muhalefet altı grupta[1094] toplanmaktadır. Bunlar şunlardır:

Radikal İslamcılar: Hüseyin Ali Muntazari, Muhammed Rıza Mehdavi-Kani, Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Seyyid Ali Hamaney gibi önemli isimlerin[1095] yer aldığı bu grubun çoğunluğunu Ayetullah Humeyni'nin yandaşları oluşturmuştur. Bunlar özellikle hem devrimin itici gücü olan hem de devrimden sonra tüm

[1088] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 338
[1089] Tayyar Arı; a.g.e s. 338
[1090] Tayyar Arı; a.g.e s. 338
[1091] Tayyar Arı; a.g.e s. 338
[1092] Tayyar Arı; a.g.e s. 338 - 339
[1093] Tayyar Arı; a.g.e s. 339
[1094] Tayyar Arı; a.g.e s. 339
[1095] Tayyar Arı; a.g.e s. 339

rakiplerini saf dışı bırakarak[1096] yönetimi ele geçiren gruptur. Başta "Çarşı" olmak üzere camileri ve dini okulları esas alan grubun en önemli ortak yönü şaha ve monarşiye şiddetle karşı çıkmalarıdır. Ayrıca bu grubun gücü halka çok yakın olmasına[1097] dayanmıştır.

Ilımlı İslamcılar: Bunlar Radikal İslamcılara en yakın gruptur. Bu grup içinde Ayetullah Muhammed Şeriatmedari ve Hasan Tabatabi Komi gibi isimler[1098] vardır ve bunlar şahı sert bir şekilde eleştirmelerine ve 1906 anayasasında değişiklik yaparak şahın yetkilerinin sınırlandırılmasını istemelerine rağmen monarşinin tamamen kalkmasına karşıdırlar. Siyasal anlamda aşırı İslamcılardan çok milliyetçilere yakın olan bu grup ekonomik ve sosyal konularda tutucudur[1099].

Milliyetçiler: Ayetullah Mahmut Taligani, Mehdi Bazargan ve yandaşlarının dahil olduğu bu grup demokratik değerlere önem veren bir İslam Cumhuriyeti'ni[1100] istemektedir. Bunlar radikallerin İslami devlet düşüncesiyle birleşmekte[1101] ancak otoriter ideolojilere karşı çıkmaktadırlar.

Liberaller: Bu grup içinde Ulusal Cephe mensupları, Mugaddem-Maraghei'nin Radikal Hareketi ve Musaddık'ın büyük oğlu Metin Deftari'nin Ulusal Demokratik Hareketi[1102] vardır. Temel olarak orta sınıf desteğine dayanan bu grup Musaddık'ın çizgisini izlemiş ve aşırı İslamcı grubun sloganlarından rahatsız olan pek çok kişi de bu grubu desteklemiştir[1103].

[1096] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 527
[1097] Tayyar Arı; a.g.e s. 527
[1098] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 339
[1099] Tayyar Arı; a.g.e s. 339
[1100] Tayyar Arı; a.g.e s. 339
[1101] Tayyar Arı; a.g.e s. 339
[1102] Tayyar Arı; a.g.e s. 339 - 340
[1103] Tayyar Arı; a.g.e s. 340

Muhalefette yer almakla beraber daha çok sol söylemi benimsemeleriyle[1104] bu grupların dışında kalan grup ise kendi aralarında ılımlı solcular ve radikal solcular[1105] olarak ikiye ayrılmıştır.

Ilımlı Solcular: Aşırı İslamcı grubun sosyal sorunları ve devrimci mücadeleyi doğru dürüst bilmediklerini iddia eden[1106], Mücahidin'in de içinde olduğu bu grup dini devrimci bir anlayışla yorumlayıp sosyal ve ekonomik alanda radikal değişikleri[1107] savunmuştur. Sosyal sorunları sınıf çatışmasını temel alan yöntemlerle çözen Mücahidin grubu ılımlı İslamcılarla ve milliyetçilerle daha yakın ilişki içindedir.

Radikal Solcular: TUDEH, Fedayin, Peykar ve Ranjmaran gibi Marksist grupların üyelerinden oluşan bu grup[1108] sosyal ve siyasal alanda Marksist devrimi savunmakta ve bu arada dini de tepkisel bir güç olarak görmektedir. Bunlar daha çok üniversitelerde ve Kürtler, Beluciler ve Türkmenler gibi azınlık grupları[1109] arasında örgütlüdürler. Bunlardan en solda olan Fedayin kapitalist ve emperyalist sömürüyü eleştirip İran'ın sosyalist bir devlet olmasını[1110] istemektedir.

İran yaşadığımız yüzyılda genelde Şah dönemindeki sosyo-ekonomik açıdan hızlı gelişmeye ancak siyasi açıdan azgelişmişliğe dayanan bir toplumsal yapıya sahiptir. İran İslam Devrimi'nin nesnel şartlarını oluşturan da bu toplumsal yapıdır. Geçmişe bakıldığında 1979'daki devrimin İran'ı yarı sömürge geçmişinden kurtardığı[1111] görülmüştür. Kaynakların israfı ve keskin eşitsizlikler nedeniyle şahın ekonomi politikalarının İslamcı ekonominin ilkeleriyle bariz bir şekilde çatıştığı

[1104] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 527

[1105] Tayyar Arı; a.g.e s. 527

[1106] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 340

[1107] Tayyar Arı; a.g.e s. 340

[1108] Tayyar Arı; a.g.e s. 340

[1109] Tayyar Arı; a.g.e s. 340

[1110] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 528

[1111] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

görülmüştür. Şahın esasen laik olan bu rejimi bu sorunla pek ilgilenmemiş ama Şii ruhban sınıfı ilgilenmiştir[1112]. Petrolün tükenmesinin ivme kazanması batılı ve özellikle ABD'nin çıkarlarıyla ilişkilendirildiğinden imamlar bu noktada geniş bir halk desteğine[1113] kavuşmuşlardır.

Şah rejiminin ekonomik hayatının en önemli kozu olan petrol rezervleri gittikçe tükenirken rejim dev projeler için sermayesini israf etmiştir[1114]. Bu dönemde zenginlik ve gelirin aşırı bir eşitsizliği söz konusu olmuştur. Rejim tarım ve küçük ticaret ile artan işsizliği ihmal etmiştir[1115]. Bu gerçekler de halkın gözünde İslamcı ekonomik kurallara aykırı olarak görülmüştür. Dolayısıyla halk İran'ın ekonomik ve toplumsal adaletsizliğinden ABD'yi sorumlu tutarken şahın ekonomi politikalarını ABD'nin çıkarlarına göre hazırladığını görmüştür. Şah sonunda kentli orta sınıfı, kamu çalışanlarını ve pazardaki tüccarı aynı dönemde küstürmeyi[1116] başarabilmiştir. Bir yandan da hızla artan nüfusa iş, gıda ve sanayi ürünleri sağlayabilmek için geri kalmışlığın üstesinden gelmek[1117] gerekmiştir.

İran'ın Azerbaycan, Kürdistan, Türkmenistan, Belucistan ve Acemistan[1118] gibi beş büyük bölgeden oluşması ve bu bölgelerde yaşayan halkların büyük ölçüde kendi bölgelerinin yerli kültürü ile donanmış olması bunların gelecekte bağımsız bir ulusal egemenlik isteyecek siyasi gelişmeye yönelebilmeleri tehlikesi karşısında ülkesel birliğini ve bütünlüğünü koruyabilecek iki alternatif[1119] vardır. Bunlardan birincisi otorite iken ikincisi dindir. Beş bölgeye ayrılan ve elliye yakın etnik topluluğu kendi içinde barındıran İran bu şartlarda otoriteye veya dine yönelmiştir. Şah bu nedenle otoriter yönetimi sürdürmüştür. Ancak SSCB'nin dağılma

---

[1112] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1113] Mehmet Atay; a.g.m s. 2

[1114] Mehmet Atay; a.g.m s. 3

[1115] Mehmet Atay; a.g.m s. 3

[1116] Mehmet Atay; a.g.m s. 3

[1117] Mehmet Atay; a.g.m. s.3

[1118] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1119] Anıl Çeçen; a.g.m s. 3 - 4

aşamasında İran'da ortaya çıkan İslam Devrimi batı emperyalizminin yeşil kuşak[1120] projesine paralel bir şekilde devreye girmiştir. İki kutuplu dünyada tampon bölge olarak bulunan İran otoriter dönemini tamamlamış ve yeni dünya düzenine geçiş süreci ile birlikte İslam Devrimi olgusu ile karşılaşmıştır. İslam Devrimi bir anlamda mevcut otoriter rejime tepki olarak diğer anlamda da yeni dünya düzenine geçiş sürecinde sosyalist sistemin tasfiyesi sonrasında Orta Asya ve Kafkasya'daki Müslüman toplulukların geleceği[1121] konusunda devreye girmiştir.

İran yönetimi yüzyılın başındaki Pehlevi hanedanından beri toplumsal muhalefeti baskı altına alan bir politika[1122] takip etmiştir. 1973'te petrol gelirlerinin artmasından sonra mevcut baskılar daha da artmıştır. Potansiyel sorun kaynağı olarak görülen unsurlar özellikle aydınlar devlet denetimine alınmıştır. Belli bir toplumsal ve örgütsel özerklik derecesini koruyabilen iki kesim dinsel gruplar ve Çarşı'dır[1123]. Şah 1977'deki iç sorunlar ve dış baskıların sonucunda küçük siyasal liberalleşme önlemlerine başvurunca siyasi örgütlenme ve deneyimden yoksun laik aydınlar[1124] açık siyasi hedefleri olmayan toplantılar ve sivil hak isteyen dilekçelerle tepki göstermişlerdir.

Fonlarla desteklenen, güçlü bir liderliğe sahip ve açık bir stratejisi olan, iyi örgütlenmiş tek toplumsal güç[1125] Humeyni'nin arkadaşları ve müritlerinden oluşan ulema, öğrencileri ve yandaşlarının oluşturduğu gruptur. Popülist ve radikal söylemin de yardımıyla bu hareket devrimci dönüşüm isteyen ama özerk harekete edebilecek[1126] örgüt ve kaynaklardan mahrum olan pek dindar sayılamayacak güçlere hakim olmuştur. İran devriminin İslami karakteri belli toplumsal sınıfların dini dünya

---

[1120] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1121] Anıl Çeçen; a.g.m s. 4

[1122] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1123] Erol Göka; a.g.m s. 2 - 3

[1124] Erol Göka; a.g.m s. 3

[1125] Erol Göka; a.g.m s. 3

[1126] Erol Göka; a.g.m s. 3

görüşlerinden değil dini kurumların İran'daki kendine özgü tarihsel durumundan kaynaklanmıştır.

Siyasi İslam'ın farklı biçimleri de dahil dinsellik ve din dışılığın görünümü devrimden önce İran'da yan yana bulunmuştur. Şeriati tarafından desteklenen Halkın Mücahitleri'nin takip ettiği solcu, halkçı, modernist İslam[1127] belki de öğrenciler ve diğer genç aydınlar arasında popüler olan Siyasi İslam'ın en hakim şeklidir. En iyi velayet-i fakih doktrini içinde özetlenebilecek olan Humeyni'nin Siyasi İslam'ı[1128] büyük ölçüde ulemanın gizli ağları, öğrencileri ve yakın takipçileri ile sınırlı bulunmuştur. Şeriati'nin İslam'ının batı kurtuluş felsefesinin cezbettiği ama batının kültür emperyalizmine karşı olan ve bu kurtuluş felsefesini daha çok yerli kaynaklarda bulmak isteyen[1129] genç radikallerin istek ve hoşnutsuzluklarına uyduğu belirtilebilir. Ancak Şeriati'nin İslam'ının İran küçük burjuvazisinin bir sınıf olarak varoluşsal deneyiminden doğan bir dünya görüşü olduğunu belirtmek doğru olmayacaktır. Humeyni'nin o zamanki belirsiz doktrininin herhangi bir sınıfın dünya görüşüne bağlanması[1130] daha da az olasıdır. Humeyni'nin görüşü siyasi idealler ve isteklerle ilgili olarak ulema ve onların öğrencilerinden oluşan bir çevre içinde geliştirilmiştir.

Dindar İranlıların çoğunluğu Müslümanlar olarak siyasi değildirler. Aksine Ali Şeriati'nin daha eklektik fikirleri ve vaazları ile bununla ilgili kurtuluşçu İslami düşüncelerinin[1131] yanında bu çevreden kaynaklanan ajitasyon ve örgütlenme tarafından siyasallaştırılmışlardır. Belli bir siyasi konjonktürde devrimci bir ideoloji olarak oluşturulan[1132] Siyasi İslam ancak bu konjonktürün şartları içinde anlaşılabilecektir.

[1127] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1128] Erol Göka; a.g.m s. 3

[1129] Erol Göka; a.g.m s. 3

[1130] Erol Göka; a.g.m s. 3

[1131] Erol Göka; a.g.m s. 3

[1132] Erol Göka; a.g.m s. 3

Siyasal İslam'ın yükselişi her şey bir yana çok şey vadeden ama pek az şey veren öteki ideolojilerin başarısızlığından kaynaklanmış[1133] olarak görünmektedir. 1950'lerde ve 1960'larda Ortadoğu'daki askeri rejimlerin ön plana çıkardığı milliyetçi ve sosyalist ideolojiler, 1970'lerde ekonomide neo-klasik yaklaşımlara ve açık kapı politikasına yerini bırakmıştır. Ancak neo-klasik serbest pazara dayanan yaklaşımların ekonomik gelişmeyi ve siyasi birliği sağlayacağı vaadinin kendini besleyebilen bir ekonomik büyümeyi ve anlamlı siyasi reformları gerçekleştirmekte önceki askeri rejimlerin piyasaya sürdüğü icatlar gibi yetersiz kaldığı inancı[1134] yaygınlaşmıştır.

İlahi iradeyi uygulamak için şiddet yöntemlerine başvurmak İslam'ın tarihsel Kuran-ı Kerim'de yer alan gerçekleri arasındadır. Kuran-ı Kerim; " Kafirler yanlışı, müminler gerçeği izler. Savaşırken kafirlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Onlara galip geldiğinizde onları esir alın.[1135]" demektedir. (Kuran-ı Kerim Sure XLVII; Ayet 3,4) İlahi direktiflerin uygulanmasından her Müslüman sorumlu olmaktadır. İmam Humeyni; " Peygamberimizi hatırlayın. 13 yıl savaş planları yaptı. On yıl savaştı. Ama, politikayla ne işimiz var demedi.[1136]" ifadesini kullanmıştır.

Teknolojik ve kültürel batılılaşmanın daha eski ve köklü olduğu Türkiye, Mısır ve Suriye'nin[1137] tersine İran'da teknolojik ve kültürel modernleşme öylesine yeni ve öylesine hızlı bir ritimle yürütülmüştür ki batı aşısı o derece kolaylıkla geri atılabilmiştir. Mevcut iktidara karşı çıkma sosyolojik ve öğretisel olarak çoğunluğu oluşturan Şiiliğin "başkaldırıcı[1138]" özelliğinden dolayı İran'da oldukça kolayken, buna karşın siyasi olarak daha uzlaşmacı olan Sünnilik (Türkiye'de ve Arap ülkelerinin çoğunda ağır basmakta olan) derhal bir baraj[1139] oluşturmuştur.

[1133] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1134] Mehmet Atay; a.g.m s. 5

[1135] Mehmet Atay; a.g.m s. 5

[1136] Mehmet Atay; a.g.m s. 5

[1137] Mehmet Atay; a.g.m s. 6

[1138] Mehmet Atay; a.g.m s. 6

[1139] Mehmet Atay; a.g.m s. 6

İran'daki devrim de birçok devrim gibi sadece tek bir nedene dayanmayan birçok sorunun birikmesiyle geniş bir rejim karşıtı grubun oluşturduğu bir süreç sonunda gerçekleşen[1140] siyasi, toplumsal ve ekonomik bir olgudur. Pehlevi hanedanlığının 54 yıllık (1925-1979) iktidar dönemi rejime sadık dostlar yetiştirdiği gibi[1141] kendi karşıtlarını da ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden İran'daki devrim hem siyasi açıdan dışlanmışların hem dinsel açıdan Pehlevi hanedanının uygulamalarından rahatsız olanların hem eşitsiz gelir dağılımından yeterince pay alamayanların[1142] ve giderek fakirleşenlerin, rejimin yabancılarla bağlantısına ama özellikle ABD bağlantısına tepki duyanların, toplumsal ve kültürel alanda giderek artan yozlaşmadan rahatsız olanların ortak paydada buluşmalarıdır. Yani şah karşıtlığı gibi bir ortak zeminin oluşu ve bunu iyi bir organizasyon içinde yönetilmesinin neticesidir.

Bu yüzden İran'daki devrim Çarşı esnafı ile köylüyü, üniversite öğrencisiyle mollaları aynı platformda buluşturan[1143] bir süreçle oluşmuştur. Bu kapsamda 1952'de Mısır'da gerçekleşen Nasır öncülüğündeki Hür Subaylar darbesinden ve yine 1958'de Irak'ta ya da 1963'te Irak ve Suriye'de gerçekleşen darbelerle gelen rejim değişikliklerinden oldukça farklıdır.

Devrimin ilerlemesiyle birlikte muhaliflerin tabanı da aynı ölçüde genişlemiştir. Hatta daha önce şahı destekleyen bazı gruplar zaman içinde tarafını değiştirmiştir. Aslında şaha karşı olanların da kendi aralarında ideolojik bakış açılarındaki farklılıktan, devrim sırasında izlenecek yönteme ilişkin görüşlerinden, monarşinin devrilip devrilmemesine ilişkin[1144] fikirlerinden dolayı nerdeyse birbirlerinden uç noktalardadırlar. Ancak hepsinin ortak paydası şaha karşı olmalarıdır.

[1140] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 526
[1141] Tayyar Arı; a.g.e s. 526
[1142] Tayyar Arı; a.g.e s. 526
[1143] Tayyar Arı; a.g.e s. 526
[1144] Tayyar Arı; a.g.e s. 526

Bunlar içinde İslamcılar denetimi ele geçirip devrimi kendi istedikleri şekilde yönlendirmişlerdir. Şahın diktatörlüğü döneminde sendikalar, siyasi partiler ve meslek örgütleri gibi meşru siyasal katılım yolları[1145] yasak olduğundan diğer gruplar faaliyetlerini rahatça devam ettiremezken, daha çok camilere, dini okullara ve Çarşı'ya dayanan bir örgütlenme olan İslamcılar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca Humeyni'nin kitleler üzerinde büyük bir prestijinin olması, şaha karşı olan aşırı düşmanlığı ve kişisel karizması[1146] kendisine ve yandaşlarına avantaj sağlamıştır. Bunun dışında çevresinde Haşimi Rafsancani ve Ayetullah Muhammed Baheşti gibi toplumu örgütlemeyi, propagandayı ve kamuoyunu harekete geçirmeyi iyi bilen liderlerin olması[1147] Humeyni'nin durumunu güçlendirmiştir. Ayrıca bu grup içindekiler halka daha rahat yaklaşmış ve onlarla yakınlık kurarak etkileyebilmiştir.

Kitlelerle iletişim kurmakta ve onları etkilemekte oldukça zorlanan liberaller ve Marksistler ise toplumu örgütlemede ve gösteriler düzenleme konusunda yeterli olamayıp, halkın arasına girmekte güçlük çektikleri gibi[1148] kullandıkları dil de iletişime geçmelerini engellemiştir. Gazete aracılığıyla kurulmak istenen iletişim ise okuyucu kitlesinin sınırlılığı[1149] nedeniyle yetersizdir.

Bununla birlikte sadece dini muhalefetin şahı tek başına devirdiğini söylemek doğru değildir. Sol grupların yanında çeşitli meslek gruplarından, kamu görevlilerinden, öğrenci ve öğretmenlerden oluşan orta sınıfın[1150] oluşturduğu Ulusal Cephe devrimin başarılı olmasında ve sonuca ulaşmasında etkili olmuştur.

Şii İslam şaha karşı İslam Devrimi'nin oluşumunda hem örgütsel hem de kültürel olarak önem taşımıştır. Ayetullah Humeyni'yi üstünkörü izleyen

---

[1145] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 340
[1146] Tayyar Arı; a.g.e s. 340 - 341
[1147] Tayyar Arı; a.g.e s. 341
[1148] Tayyar Arı; a.g.e s. 341
[1149] Tayyar Arı; a.g.e s. 341
[1150] Tayyar Arı; a.g.e s. 341

radikalleşmiş din adamları şaha meydan okuyan siyasi düşünceleri[1151] yaymaya başlamışlardır. Daha sonra Şii İslam'ın ilişki ağları, sosyal formları ve ana efsaneleri[1152] kentli kitlesel direnişin eşgüdümlenmesine ve silahlı baskı saldırıları karşısında direnme iradesinin oluşmasına yardım etmiştir. Tüm bunların anlamı İran yaşamının geleneksel bölümünün durmadan değişen modern toplumsal siyasi duruma yeni yollarla uyum gösterse de[1153] çok modern görünüşlü devrimci bir hareketin biçimlendirilmesinde önemli siyasal kaynakları sağlamış bulunmasıdır. Birçok sosyal bilimci devrim teorisyeni devrimci ideoloji ve örgütlerin devrim olasılığından önce kitlesel desteklerini dönüştürmek ve harekete geçirmek[1154] zorunda olduğunu düşünmektedir. Gerçekten bu geçmişin yapılmamış sosyal devrimlerinde[1155] nadir rastlanan bir durumdur. İran'da devrim benzersiz bir biçimde yapılmıştır[1156].

İran İslam Devrimi devrimci partiler, Müslüman gerillalar, Marksist gerillalar, komünist partisi (TUDEH) ya da laik, liberal ulusal cephe tarafından yapılmamıştır. Bunun yerine devrim şaha karşı halk direnişinin merkezi haline gelen kent cemaat birimlerinde[1157] tamamen sosyal olarak benimsenen kültürel ve örgütsel şekillerde gerçekleşmiştir. Bu devrim büyük oranda yapılmış olsa bile bir kültür hem otoriteye meydan okuduğu hem de halk arasında siyasi olarak anlamlı iletişim ağını kurduğu için tarihsel olarak toplumsal hayatın dokusuyla[1158] örülmüştür. Tek başına kültür ve iletişim ağı kitlesel devrimci eylemi belirlememektedir. Ancak kolayca çökebilecek bir devletin dayanışmaya, özerkliğe ve bağımsız ekonomik kaynaklara sahip muhalif sosyal gruplarla karşılaştığı bir konjonktür ortaya çıktığında İran'daki Şii İslam'ın sunduğu manevi simgeler ve toplumsal iletişim şekilleri devrim yapacak

[1151] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)
[1152] Mehmet Atay; a.g.m s. 5
[1153] Mehmet Atay; a.g.m s. 5
[1154] Mehmet Atay; a.g.m s. 6
[1155] Mehmet Atay; a.g.m s. 6
[1156] Mehmet Atay; a.g.m s. 6
[1157] Mehmet Atay; a.g.m s. 6
[1158] Mehmet Atay; a.g.m s. 6

bir bilinci[1159] yaratabilmiştir. Hiçbir yenilikçi devrimci propaganda bir gecede sosyal krizin ortasında bu amaca ulaşmayı[1160] sağlayamamıştır. İran İslam devrimi kuşkusuz komşu ülkelerle kıyaslanamayacak kadar özgün etkenlerden ortaya çıkmıştır.

İran'da siyasal yapı kitlelerin siyasal katılım yönündeki[1161] isteklerini karşılayacak düzeyde değildir. Sosyo-ekonomik gelişme ile siyasi gelişme arasındaki dengesizlik İran'daki istikrarın bozulmasında etkili olmuştur. Siyasi gelişme ile anlatılmak istenen demokratik siyasi katılımın ve çoğulcu karar alma[1162] mekanizmalarının olmasını sağlayacak siyasi kurumların ve yapıların gelişme seviyesidir. Modernleşme yeni sosyal sınıfların oluşmasını sağlarken, bu süreçte siyasi sistemin de kitlelerin taleplerini karşılayacak yapıları oluşturması gerekmektedir. Bu olmazsa halk kitleleri siyasi sisteme yabancılaşacaktır. Bu sosyal parçalanma gerekli sosyal, ekonomik ve siyasi tedbirler alınmazsa sistemi yıkacak çatışmalara ve ayaklanmalara[1163] neden olacaktır. Siyasal kurumlaşma yeni toplumsal sınıfların siyasete katılımını ve sistem içindeki güç dağılımını[1164] dengeli bir şekilde gerçekleştirmelidir. Katılımın en tipik biçimi herkesin bildiği seçim süreci ve parti sistemi olmakla birlikte siyasi katılım için bu yeterli değildir.

Bu kriterlere göre İran'daki devrim öncesi duruma bakıldığında siyasi gücün şahın elinde olduğu merkezi bir otoritenin söz konusu olduğu[1165] oldukça ilkel bir siyasi yapı vardır. Diğer yandan ülkede halkın siyasal katılım yönündeki beklentisi artarken seçimlerde oy verme ve örgütlü siyasal faaliyetlere katılma ile ilgili demokratik normlar[1166] giderek azalmıştır. Altmış yedi yıllık anayasal hükümet

---

[1159] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1160] Mehmet Atay; a.g.m s. 6

[1161] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 335

[1162] Tayyar Arı; a.g.e s. 335

[1163] Tayyar Arı; a.g.e s. 335

[1164] Tayyar Arı; a.g.e s. 335

[1165] Tayyar Arı; a.g.e s. 335

[1166] Tayyar Arı; a.g.e s. 335

döneminde birkaç istisna hariç doğru dürüst serbest seçim yapılmamış, yapılanlar da rejime ve sisteme meşruluk kazandırmak için[1167] baskı ve denetim içinde yapılmıştır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında devrimin nedenleri incelenirken siyasi kurumların gelişme seviyesi ile hızlı büyüme ve gelir dağılımındaki dengesizliğin beraber değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Buradan yola çıkarsak siyasi kurumlar da aynı oranda gelişseydi çarpık büyümenin olumsuz etkilerinin[1168] bu düzeyde olmayabileceği düşünülebilecektir. Hızlı sosyo-ekonomik gelişme gerekli siyasi değişikliklerle bütünleştirilmeyince böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır.

İran devriminin şahın iç politikasına olduğu kadar dış politikasına dönük bir tepkinin neticesi olduğunu da görmek gerekmektedir. İran, ABD'nin doğal müttefikidir[1169] ve bu bağlamda ABD yönetimleri körfezdeki ulusal çıkarlarını korumak için[1170] bu ülkeye aşırı miktarda silah satmıştır. Çünkü İran'ın körfezdeki 1000 km'lik kıyısının varlığından ve SSCB'den gelebilecek bir tehlike için tampon durumunda olmasından dolayı stratejik bir önemi vardır. Bu nedenle İran'ın bu jeopolitik özelliği[1171] ABD'nin körfeze dönük stratejisinde önemini arttırmıştır.

9 Temmuz 1971'de yapılan seçimleri hükümet yanlısı Nevin Partisi kazanmış ve bu durum muhalefetin tepkisine neden olmuştur. Seçimlerden sonra muhalif grupların ülkede başlattığı gösteriler Mayıs-Temmuz 1972 döneminde İran gizli servisi SAVAK ve emniyet güçleri ile açık çatışmalara dönüşmüştür[1172]. Şiddet olayları 1973'te de sürmüştür. İçerde şiddet olaylarının yaygınlaştığı bu dönemde İran petrol fiyatını oldukça arttırmıştır. Petrolden elde edilen büyük gelir çok yönlü bir kalkınma programı[1173] ve çağdaşlaşma çabalarını desteklemede ve büyük bölümü ABD'den olmak üzere birçok gelişmiş silahların satın alınmasında kullanılmıştır.

[1167] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 335
[1168] Tayyar Arı; a.g.e s. 336
[1169] Tayyar Arı; a.g.e s. 336
[1170] Tayyar Arı; a.g.e s. 336
[1171] Tayyar Arı; a.g.e s. 336
[1172] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 81
[1173] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81

ABD'nin teşviki ile yapılan büyük orandaki askeri alımlar ve artan askeri harcamalar şah yönetimine karşı toplumsal eleştirilerin artmasına[1174] neden olmuştur.

Petrol satışından elde edilen yüksek gelir toplumda yeni sınıfların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni burjuvazi toplumun diğer kesimleri ile çatışmaya başlamıştır. Bu yüzden toplumdaki gerginliklere yenileri eklenmiştir. Siyasal düzeyde rejim demokratikleşme girişimlerine karşı çıkmıştır. Mart 1975'te Ulusal Diriliş Partisi kurulurken 100 binlere ulaşan güvenlik güçlerinin % 25'i oranında[1175], siyasi polis, SAVAK çok gelişmiş bir güvenlik aracı olarak her türlü muhalif girişimi ezmeye başlamıştır. Ülkede işkence yaygınlaşmış ve her türlü gösteri yasaklanmıştır[1176]. SAVAK'ın düzenlediği faili meçhul cinayetler ise binlere ulaşmıştır. Şah 1977'de çıkan bir yasayla ülkenin tek partili sisteme geçtiğini açıklamış[1177] ve Diriliş Partisi dışındaki tüm partilerin faaliyetlerini yasaklamıştır. Şahın tek derdi sadece hanedanlığını korumaktır.

Eşitsiz gelir dağılımı ve siyasi baskı halkın geniş kesimlerini rejimden soğutmuştur. Ayrıca kapalı siyasi sistem ve SAVAK'ın merhametsiz ağırlığı İranlılara şikayetlerini ifade etmelerini sağlayacak resmi kanalları[1178] yasaklamıştır. Sonunda muhalif hareketler şiddete yönelmiştir. 1960'ların sonlarından itibaren şehirlerdeki gerilla grupları devletin temsilcilerine ve onun müttefiki olan ABD'ye karşı[1179] şiddet hareketlerine başlamışlardır. En büyük iki örgüt Marksist Fedayan-ı Halk (Halkın Fedaileri) ve İslami solcu Mücahidin-i Halk'tır (Halkın Mücahitleri)[1180]. Her iki örgütün tabanı da genç aydınlardan oluşmuştur. Tutuklamalar ve idamlarla gerilla hareketleri azaltıldıysa da bu örgütlerin 1970'lerde devam eden eylemleri İranlılar arasında direniş ruhunu ayakta tutmayı[1181] başarmıştır.

[1174] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 81
[1175] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1176] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1177] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 335 - 336
[1178] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 332
[1179] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1180] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1181] William Cleveland; a.g.e s. 332

Özellikle sol gruplar 1975-1976'dan beri terörist faaliyetlere başlamışlardır. Sol grupların en eskisi komünist TUDEH partisidir[1182]. Terörist faaliyetlerin en aktif grupları Mücahidin-i Halk ve Marksist-Leninist Fedayin-i Halk'tır. Merkezde ise Aralık 1977'de kurulan aydınları ve öğrencileri içine alan şahın yetkilerini azaltmayı isteyen ve siyasi özgürlüklerden yana, anayasacı bir kuruluş olan Ulusal Cephe Kuvvetleri[1183] vardır. Bu gruba kısaca Ulusal Cephe de denmiştir. Ulusal Cephe'nin liderleri Dr. Kerim Sanjabi ile Şahpur Bahtiyar'dır[1184]. Şahpur Bahtiyar şahın talebiyle Ocak 1978'de başbakanlığı kabul edince Ulusal Cephe'den atılmıştır. Profesör Mehdi Bazargan'ın İslamcı yönü kuvvetli İran Kurtuluş Hareketi de Ulusal Cephe içindedir.

Daha dolaylı bir muhalefet de dini gruplardan gelmiştir[1185]. Ulemanın hepsi rejime karşı değildir ama çoğunluk şahın politikalarını beğenmemektedir. Toprak reformu gibi tedbirler devleti vakıf topraklarına el koyarak ulemanın geçim kaynağını doğrudan tehdit eder[1186] hale getirmiştir. Diğer programlar devletin daha önce sadece ulemanın olan alanlara girmesine olanak sağlamıştır. Örneğin okuryazar ordusu ülkenin ıssız köşelerindeki köylüler için tek eğitim kaynağı olan dini ilkokullara alternatif[1187] olmaktadır. Kadınların durumundaki değişimler de dini gerekçelerle sorgulanmıştır. Şah reformlarının adalet ve eşitlik getirme bakımından İslamiyet ile bağdaştığını söyleyerek ulemanın itirazlarına karşı çıkmış ve ulemanın sadece din konusuyla uğraşmasını[1188] tavsiye etmiştir.

Bu grupların sağında, en güçlü grup olarak İran'ın milli, geleneksel ve Şii[1189] özelliklerine önem veren ve batı kültürüne karşı çıkan dinciler bulunmuştur. Bu grup İran'ın İslam hukukuna yani şeriata göre yönetilmesini ve kanunların şeriata uygunluğunu denetleyecek beş kişilik din adamları heyetinin kurulmasını istemiştir.

[1182] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 751
[1183] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 751
[1184] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 752
[1185] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 332
[1186] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1187] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1188] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1189] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 752

Bu grubun liderliğini Ayetullah Ruhullah Humeyni ve Ayetullah Said Kasım Şeriatmedari[1190] yapmıştır. Grup İran'da 180.000 molla[1191] ve etkisi güçlü olan Çarşı esnafı ile sanayileşme ve şehirleşme ile kentlerde çoğalan işsiz kitle tarafından desteklenmiştir.

Şah rejiminin din kurumunun ekonomik statüsüne oluşturduğu tehdit[1192] ulemanın muhalefetinin sadece bir nedeni olmaktadır. Ancak ulema sadece çıkarlarıyla hareket etmemiştir. Aralarındaki militanlar hükümdarın otokrasisine ve rejimin yozluğuna itiraz etmiş bunların İslamiyet'in sosyal adalet kavramıyla uyuşmadığını[1193] savunmuşlardır. Ayrıca şahın tamamen batılı kalkınma modellerini örnek almasını batılı tüketim ve yaşam tarzlarını teşvik etmesini[1194] kınamışlardır. Rejimin baskı organları ulemanın muhalif fikirlerini açıkça ifade etmesini gittikçe tehlikeli bir duruma getirse de İran kitleleriyle kurdukları bağlar fikirlerini rahatça halka yaymalarına[1195] engel olamamıştır.

Şah kısmen kent gerillalarının faaliyetlerine karşılık olarak 1975'te dizginlerini daha da kısıp baskıyı arttırmıştır[1196]. İki parti sistemini kaldırıp Milli Kalkınma Partisi adında tek bir örgüt oluşturmuştur. Bu tek parti sistemine dönüş rejimin totaliter karakterini[1197] arttırmış ve tutuklamaları, sansürü ve cezaevlerinde sistematik işkencesiyle[1198] sert bir polis yönetimi dönemi başlamıştır. Güçlü bir ordu ve merhametsiz bir güvenlik gücüyle rejimin gelecek on yıllarda ayakta kalması sağlanmış[1199] görünmektedir.

Hem Türkiye hem de İran, SSCB ile sınır komşusudurlar ve 2. Dünya Savaşı'nın sonrasında SSCB'nin planları karşısında güçsüz görünmektedirler. Bu

[1190] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 752
[1191] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 752
[1192] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 332
[1193] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1194] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1195] William Cleveland; a.g.e s. 332
[1196] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1197] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1198] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1199] William Cleveland; a.g.e s. 333

jeopolitik konum iki ülkeyi ABD ve SSCB arasındaki Soğuk Savaş rekabetine dahil olmaya sürüklemiştir. Komünizmin yayılmasını önlemeye kararlı olan ABD[1200], Türkiye ve İran'ı siyasi açıdan istikrarlı, askeri açıdan güçlü durumda tutmak için ekonomik ve askeri yardım yapmıştır. Her iki ülke de ABD'nin ekonomik yardımını kabul etmiş[1201] ve İngiltere-ABD sistemine dahil olmuşlardır. Ancak ABD'nin Musaddık'ın devrilmesindeki rolü ve binlerce ABD askerinin Türkiye'de bulunmasının ABD karşıtı bir havaya neden olması kaçınılmazdır. ABD, İngiltere'nin Ortadoğu'ya kendi çıkarları için hakim olma rolünü üstlenmiş gibi görünmektedir. ABD'yi bu açıdan gören Türkler ve İranlılar hükümetlerinin dış politikada ABD çizgisini izlemeye hazır olmasından[1202] ve milli egemenliklerinin sınırlanmasından hoşnut değillerdir.

Bu dönemde Türkiye ve İran'da bazı ortak toplumsal ve demografik değişimler yaşansa da halkın bu değişime gösterdiği tepkiye aracılık eden[1203] siyasi kurumlar çok farklıdır. Türkiye'nin çok partili demokrasisi şahın diktatörlüğüyle tam bir çelişki[1204] oluşturmaktadır. Türk parlamenter sistemi açmaza düştüğünde bunun nedeni büyük ölçüde siyasi partilerin ve çıkar gruplarının çokluğu[1205] olmaktadır. Ancak İran'da şahın modernleşme programlarıyla yaratılan toplumsal ve ekonomik çıkar gruplarının ihtiyaçlarını dile getirecekleri siyasi bir kurum bulunmamıştır. Türk ordusunun üç müdahalesi bile[1206] iki ülke arasındaki farkı göstermiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri meclisteki açmazı ve ekonomik çözümsüzlüğü aşmak üzere müdahale etmiştir. Oysaki İran ordusu şahın diktatörlüğünü sürdürmek için kullanılmıştır. İran'da ordu ve monarşi ortak çıkarlarla birbirine bağlı[1207] bulunmuştur.

1970'lerde bu iki siyasi sistem her birinde oluşan toplumsal ve ekonomik değişikliklerin sonucunda gittikçe artan baskılarla karşılaşmışlardır. Türk ordusunun

[1200] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 333
[1201] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1202] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1203] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1204] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1205] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1206] William Cleveland; a.g.e s. 333
[1207] William Cleveland; a.g.e s. 334

meclisin kilitlenmesi durumunda toplumsal düzen tehdit altına girince müdahale etme eğilimi 1950'de büyük bir başarı olarak karşılanan sivil çok partili sistemin bekası konusunda soru işaretleri[1208] oluşturmuştur. İran'ın muazzam petrol serveti de gelirlerde büyük eşitsizlik yaratmış ve ekonomik terazinin alt kefesinde yer alan kesimlerde genel bir hoşnutsuzluk[1209] oluşturmuştur. Ancak askerlerle desteklenen şahın iç güvenlik güçleri patlak verecek her türlü muhalif hareketi ezecek durumda[1210] görünmüştür.

Muhammed Rıza Şah rejimi 1975'te İran halkı üzerindeki denetimini daha da güçlendirecek adımlar atmıştır. Rejim, parti ve yan kuruluşları aracılığıyla hükümetten bir ölçüde özerklik kazanmış grupları özellikle de Çarşı esnafıyla ulemayı denetim altına almak istemiştir. Hükümet parti mekanizmasını Çarşı'ya sokmaya çalışmış[1211] ve İslam'ın günlük yaşamdaki rolünü azaltmak ve monarşiyi İslami kimlik normları aleyhine yüceltmek için[1212] dini kurumlara karşı saldırıya başlamıştır. Örneğin İslam'ın rolüne meydan okuma kadar kışkırtıcı nitelikte bir adım atmış ve hicri takvimi Büyük Sirus zamanından kalma bir kraliyet takvimi[1213] ile değiştirmiştir. Bu tür davranışlar hem Çarşı tüccarlarını hem de dini kurumları karşısına almakta ve ikisinin arasındaki geleneksel ittifakı da harekete geçirmektedir. Ancak hükümetin toplum üstündeki totaliter denetimi monarşinin sürmesi için sağlam bir temel oluşturacak kadar güçlü[1214] görünmüştür.

Devrimin ilk işaretleri 1977'nin ilk ve son baharında Ulusal Cephe ile bağlantılı olan kişilerin şaha ve başbakana yazdıkları mektuplarla[1215] durumun kötüye gittiğini belirtip rejimi eleştirmeleriyle görülmüştür. İran'da devrimci hareketin başlangıcı muhaliflerin şahın liberalleştirme politikasından yararlanıp

---

[1208] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 334
[1209] William Cleveland; a.g.e s. 334
[1210] William Cleveland; a.g.e s. 334
[1211] William Cleveland; a.g.e s. 468
[1212] William Cleveland; a.g.e s. 468
[1213] William Cleveland; a.g.e s. 468
[1214] William Cleveland; a.g.e s. 468
[1215] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 341

protesto eylemlerine başladıkları 1977 yılı olarak görülebilir. Ancak hareket o dönemde savunmacı, reformcu, şiddet kullanmayan ve Tahran'la sınırlı bir hareket[1216] olarak görülmektedir. Entellektüellerle sınırlı tabanıyla siyasi düzene karşı herhangi bir tehlike oluşturmamaktadır.

Ağustos 1977'de ortaya çıkan ekonomik sorunlar nedeniyle şah 1964'ten beri başbakan olan Amir Abbas Hoveyda'yı görevden alıp, yerine daha tecrübeli ve iyi eğitimli bir bürokrat olan[1217] Jamshid Amuzegar'ı atamıştır. Yeni başbakan bir yandan enflasyonla klasik yöntemlerle mücadele ederken[1218], diğer yandan da ekonomiyi düzeltmek için sıkı bir program uygulamıştır. Fakat kredileri dondurması ve kamu harcamalarını azaltması birçok sektörde durgunluğa neden olmuştur. Amuzegar'ın aldığı ekonomik tedbirler zenginleri bile rahatsız etmiştir. Hatta bunların bir bölümü ülkeyi terk etmiştir.

Bu dönemde Humeyni şaha muhalefeti yüzünden 1963'ten beri Irak'ta yaşamaktadır. Bu ülkeye iltica etmiştir. Buna karşın kitleler üzerinde etkisi çok fazladır. 1978 sonbaharında İran'daki ayaklanmalar genişleyince İran'ın isteği ile Irak'tan çıkarılmıştır. Humeyni ekim ayında Paris'e geçmiş ve muhalefet karargahını orada kurarak ayaklanmaları organize etmiştir. Şeriatmedari ise mutedil bir kişiliğe sahiptir ve İran'daki Azeri Türklerindendir ve Kum şehrinde[1219] yaşamıştır.

ABD'nin bölge politikası için temel taşlardan biri saydığı[1220] şah Muhammed Rıza'ya karşı 1970'lerde İran'da başlayan muhalefet 1978'e gelindiğinde sokaklarda şiddet içeren olaylara dönüşmüştür. Şah düzeni korumak için ülkede daha sert önlemlere başvurmuştur. Şahın uyguladığı baskı milliyetçilik hareketlerinin güçlenmesine[1221] ve radikal İslami hareketlerin artmasına neden olmuştur.

[1216] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 6 - 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1217] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 341 - 342

[1218] Tayyar Arı; a.g.e s. 342

[1219] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 752

[1220] Öner Pehlivanoğlu, **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 82

[1221] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82

İran'dan 1963'te sürülen Şii toplumunun ruhani lideri Ayetullah Humeyni aleyhinde yazılan bir makalenin yayınlanması[1222] Kum kentinde protestolara neden olmuştur. Tüm bu gelişmelere karşın devrim aslında Ocak 1978'de başlamıştır. Hükümetin Ocak 1978'de Humeyni aleyhinde oldukça aşağılayıcı bir açıklamada bulunmasının hemen ardından Humeyni'nin kitleleri bir gösteri düzenlemeye davet ettiği mesajının Ettelaat gazetesinde yayınlanması[1223] üstüne Kum'da yapılan gösterilerde polisin ateş açması nedeniyle birçok kişi yaşamını yitirmiş, çok sayıda kişi de yaralanmış ve tutuklanmıştır. Bu protestoları gerçekleştiren halka karşı SAVAK'ın Ocak 1978'de silahla müdahale etmesi sonucu yüze yakın Şii[1224] hayatını kaybetmiştir.

Kum'daki ölümler muhalif harekete yeni bir boyut ve İslami bir renk[1225] katmıştır. İslam toplumlarında sevilen bir kişinin ölümünden kırk gün sonra arkadaş ve akrabalarının onu anmak için toplanmaları[1226] geleneği bulunmaktadır. Bu gelenek devrim için ustalıkla kullanılmıştır[1227]. İleri gelen Ayetullahlar ve diğer muhalefet üyeleri İran halkına Kum'daki ölümlerin kırkıncı gününü camilerde toplanarak anma çağrısı yapmışlardır. Bu sayede siyasi protesto Şii İslami töreler çerçevesine sokulmuş, protestoyu yönlendirme ve yönetme yetkisi[1228] zımnen din kurumuna verilmiştir. Bu şaha yönelik muhalefetin merkezi Kum'da birkaç göstericinin polis tarafından öldürüldüğü büyük bir miting yapılmasına neden olmuş[1229] ardından Ayetullah Humeyni ve Ayetullah Şeriatmedari hareketin liderliğini ele geçirmişlerdir. Hareket zaman içinde dini bir hareket olmaya başlamıştır. Bu sayede İran insan ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Şiilik tüm

---

[1222] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 82

[1223] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 342

[1224] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82

[1225] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 472

[1226] William Cleveland; a.g.e s. 472

[1227] William Cleveland; a.g.e s. 472 - 473

[1228] William Cleveland; a.g.e s. 473

[1229] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

sınıfların hoşnutsuz kesimlerini cezbederek[1230] muhalefet için bir çıkış noktasına dönüşmüştür. Hareket kısa zamanda savunmacı özelliğini terk ederek köktenci, şiddet yanlısı, Çarşı (esnaf ve tüccar), orta sınıf ve çalışan sınıfı da içine alan popüler bir kimliğe sahip olmuştur.

18 Şubat 1978'de Kum olayından kırk gün sonra İran'ın tüm büyük kentlerinde anma törenleri ve barışçı gösteriler yapılmıştır. Ancak protestolar Tebriz'de şiddete dönüşünce hükümet karışıklıkları bastırmak için tankları göndermiştir. Olaylarda 100'den fazla gösterici ölmüştür[1231]. Onların şahadetini anmak için kırk gün sonra 29 Mart'ta yeniden bir anma töreni yapılmış ve bu gösterilerin bazılarında yine şiddet olayları yaşanmıştır. Kalabalıklar lüks oteller, içki dükkanları, pornografik filmler gösteren sinemalar gibi[1232] şah rejiminin simgelerine saldırmışlardır. Rejim güçleri yine onlarca göstericiyi öldürünce muhalif hareket bu kez 10 Mayıs'ta bir anma töreni[1233] düzenlemiştir. Bu anmalarda da gösteriler, şiddet ve ölümler yinelenerek yaşanmıştır.

Bunu 28 Şubat'ta Tebriz'deki büyük gösteri izlemiştir. Belki de bu şahın duruma hakim olabileceği son tarihtir[1234] çünkü ondan sonra şah artık olaylara seyirci kalmıştır. Bundan kırk gün sonra Şeriatmedari'nin çağrısıyla yapılan Tebriz'deki gösteriler[1235] neticesinde ise halk nerdeyse bir anda şehrin denetimini ele geçirmiştir. 1978'in başında Mücahidin, Fedayin ve Peykar gibi sol gruplar[1236] rejime dönük saldırılarını arttırmışlardır. Rejime karşı yapılan gösterilerin her biri bir öncekine göre daha kanlı bir şekilde sona ermiştir. Özellikle mayıs gösterileri Tebriz ve Kum'da çok ciddi boyutlara varmış ve hükümet güçleri Şeriatmedari'nin evini

---

[1230] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1231] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 473

[1232] William Cleveland; a.g.e s. 473

[1233] William Cleveland; a.g.e s. 473

[1234] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 364

[1235] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 342

[1236] Tayyar Arı; a.g.e s. 342

basarak[1237] iki yandaşını öldürmüştür. Ayaklanmalar şubat ayında Tebriz'e ve diğer şehirlere de yayılmıştır.

Huzursuzlukların dışa vurulmasının bir yolu 1977'de Uluslararası Af Örgütü gibi insan hakları örgütlerinin İran rejiminin insan hakları ihlalleri ve siyasi tutuklulara işkence yapmasını[1238] kamuoyuna duyurmasıyla ortaya çıkmıştır. 1977'de ABD Başkanı Carter'ın yemin etmesiyle beraber ABD yönetimi şaha rejimini liberalleştirmesi[1239] yönünde baskı yapmaya başlamıştır. ABD ile ilişkilerini ve ABD yapımı silahları almasını tehlikeye atmak istemeyen şah polis denetimlerini gevşetmiş ve 300 kadar siyasi tutukluyu[1240] serbest bırakmıştır. Rejimin politikalarındaki bu küçük değişimler muhalefete sesini yükseltmek konusunda cesaret vermiştir. Şahın liberalleşme hareketleri çerçevesinde Ağustos 1978'de Mücahidin üyesi 201 mahkum[1241], üç ay sonra da Mücahidin grubunun lideri ve ilk merkez komitesinin hayattaki tek üyesi olan Mesud Rejavi serbest bırakılmıştır.

Halktan yükselen ilk protesto sesleri batılılaşmış kentli meslek sahiplerinden ve yeni laik üniversitelerden[1242] gelmiştir. Bunlara kent toplumunun geleneksel sektöründen yani Çarşı esnafından ve dini okulların öğrencilerinden oluşan gruplar[1243] da katılmıştır. Protestocular meslek birlikleri ve öğrenci örgütleri kurarak rejimin insan haklarına aykırı uygulamalarını kınayan[1244], basın ve toplantı özgürlüğü talep eden broşürler yayınlamaya ve manifestolar dağıtmaya başlamışlardır. Çok geçmeden çeşitli muhalefet partileri ortaya çıksa da bunların en önemlilerini İran Özgürlük Hareketi ve ulemanın militan kanadı[1245] oluşturmuştur.

[1237] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 342

[1238] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 469

[1239] William Cleveland; a.g.e s. 469

[1240] William Cleveland; a.g.e s. 469

[1241] Tayyar Arı; a.g.e s. 343

[1242] William Cleveland; a.g.e s. 469

[1243] William Cleveland; a.g.e s. 469

[1244] William Cleveland; a.g.e s. 469

[1245] William Cleveland; a.g.e s. 469

1961'de Özgürlük Hareketi'ni kuran Mehdi Bazargan (1906 doğumlu)[1246] örgütüne katılan liberal muhalefet güçlerinin temsilcisi olmaktadır. Paris'te mühendislik eğitimi almış olan Bazargan 1950'lerde şaha karşı Musaddık'ı savunmuş bir reformcu politikacı[1247] özelliği göstermiştir. İran'ın laik bir hükümeti olmasına inanmasına karşın İslam'ın terk edilmesini istememiştir. İslam'ı İran'ın milli kültürünün önemli bir parçası olarak görmekte ve şahın batılı değerlerin ardından insafsızca gitmesine[1248] karşı çıkmaktadır. Bazargan, İslam'ın reformcu bir ideoloji olduğunu ve ilerici ama kesinlikle İrancı olan bir modernleşme programının uygulamasını savunmuştur. Devrimin ilk aşamasında Bazargan ve yandaşları 1906 anayasasının yeniden yürürlüğe girmesini ve şahın liderliğinde meşruti bir monarşinin kurulmasını[1249] istemişlerdir. İran'a bir değişim rüzgarının gelmekte olduğunu görmüşler ve bu rüzgarın yönünü belirlemede öncü rolü oynamayı beklemişlerdir. Ancak düş kırıklığı yaşamışlardır.

Bazargan'ın Özgürlük Hareketi'nin etkili ideologu Paris'te öğrenim görmüş bir aydın ve öğretmen olup 1970'lerin protesto hareketine çok önemli katkıları olan Ali Şeriati (1933-1977)[1250] dir. Şeriati, Paris'te doktora öğrencisiyken öğrenci politikalarına karışmış Jean Paul Sartre, Frantz Fanon ve Che Guevera'yı okumuştur[1251]. İran'a dönüşünde radikal görüşleri öğretmenlik işi yapmasını güçleştirmiş sonunda Tahran'da dini bir toplantı salonunda konferans veren bir kişi olmuştur. 1967'den 1972'de tutuklanana kadar verdiği konferanslar hem basılı olarak hem de kasetlerle çok geniş bir kitleye[1252] yayılmıştır.

Cezayir ve Küba devrimlerinden etkilenen ama o hareketlerin laikliğine temelden karşı çıkan Şeriati, Marksizm, Şiiizm, devrimcilik ve İran yurtseverliğini birleştiren reformcu bir doktrini[1253] savunmuştur. Mesajının temelinde Şiiliğin

[1246] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 470
[1247] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1248] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1249] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1250] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1251] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1252] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1253] William Cleveland; a.g.e s. 470

yandaşlarının adaletsizliğine karşı çıkmalarını gerektiren ve batılı kalkınma modelleri karşısında kendi kültürel miraslarını savunan militan bir inanç olduğu düşüncesi[1254] bulunmuştur. Doktrinlerinin dini yanı ağır basmakla beraber durgun bir dini, skolastizmi uygulayan ulema üyelerine sempatisi[1255] bulunmamıştır. Şeriati'ye göre siyasi refleksleri olmayan ulema zamanlarının zalimlerine karşı mücadelelerinde şehitliğe ulaşan tarihi imamlar Ali ve Hüseyin'in temsil ettiği Şii İslam'ın ruhunu[1256] kavrayamamışlardır. Şeriati, 1970'lerin ortalarının şah rejiminin sansürcülüğünü, laikliğini ve yozlaşmışlığını reddetmesiyle[1257] lise ve üniversite öğrencileri arasında çok sevilen bir kişidir ve onlara " hem inançlarına sadık kalma hem de devrim yapma isteklerini karşılayan bir ideoloji sağlamaktadır[1258]". Şeriati'nin 1977'de Londra'da esrarengiz ölümünden SAVAK sorumlu tutulmuş ve öylesine tutkuyla ve inançla savunduğu dava uğruna şehit olması[1259] şanını arttırmıştır. Bazargan ve Şeriati'nin yazılarıyla konuşmalarında açıklandığına göre, Özgürlük Hareketi'yle ilgili siyasi ve entelektüel kişiler arasında güçlü bir İslami eğilimli akım vardır.

1978 şaha muhalefetin meslek sahibi sınıfların ılımlı reformcu hareketinden, Humeyni tarafından belirlenen ve kentli kitlelerce desteklenen popüler bir İslami devrimine dönüştüğü yıl olmuştur. Ayrıca bu dönüşüm şah güçlerinin İran halkının silahsız protestosuna gösterdiği zalimce tepkiyle[1260] daha da hızlanmıştır. Bu arada 1978 yazında şah yönetimi ülkeye hem siyasi hem de ekonomik felaket getiren yeni bir ekonomik program uygulamaya başlamıştır. Enflasyon baskısını hafifletmek için hükümet ekonomiyi yavaşlatmaya karar vermiştir. Ücretler dondurulmuş, onlarca inşaat projesi durdurulmuş ve genel bir kemer sıkma politikası[1261] uygulamaya konulmuştur. Bu politikalar kentli işçiler arasında işsizliğe neden olan bir ekonomik gerilemeye ve ardından yaygın bir işçi huzursuzluğuna yol açmıştır. Kentli işçilerin

---

[1254] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 470
[1255] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1256] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1257] William Cleveland; a.g.e s. 470
[1258] William Cleveland; a.g.e s. 470 - 471
[1259] William Cleveland; a.g.e s. 471
[1260] William Cleveland; a.g.e s. 472
[1261] William Cleveland; a.g.e s. 473

çoğu zaten yakın geçmişte köylerden göçmüş[1262] olan kişilerdir. Bu işçiler Tahran içinde ve yakınlarında gecekondu mahallerinde yaşamaktadırlar. Kırsal kesimden kopmuş ve kent yaşamına da uyum sağlayamamış olan bu insanlar İslam'ın sözcülerinin protesto çağrılarını[1263] benimsemek için hazır durumdadırlar.

Bu dönemde olaylar da artmaya başlamıştır. İsfahan'da sıkıyönetim ilan edilirken[1264] başbakanlığa da mutedil biri olan Cafer Şerif İmami getirilmiştir. Şerif İmami Haziran 1978'de seçim yapmayı önerdiyse de halkı yatıştırmak mümkün olmamıştır. Bu sefer ülkenin dört bir yanında Şerif İmami aleyhine geniş gösteriler yapılmıştır. Ağustos 1978'deki İsfahan çatışmaları İran'daki ayaklanmalar için dönüm noktası olmuştur. 20 Ağustos'ta Abadan'da Rex sineması yakılmış ve yangında 377 kişi[1265] ölmüştür. Ağustos 1978'de Ayetullah Humeyni Paris'te sahneye çıkmıştır. Eylül başında devrimci eylemler tüm İran'ı sarmıştır. Eylemlerin boyutunun genişlemesi karşısında şahın devlet baskısını azaltacağı[1266] konusundaki açıklamaları eylemci grupları devlet terörünün azalacağı beklentisi ile cesaretlendirmiştir.

Ekonomik durgunluk rejimin politikasından kaynaklanmaktadır ve kentli işçi sınıfı şahın baskısı altında olan öğrenci ve esnafla birlikte sokaklara dökülmektedir. Göstericilerin anayasanın yürürlüğe konması çağrıları daha radikalleşerek, şahın öldürülmesi ve Humeyni'nin geri dönmesi[1267] istekleri dile getirilmeye başlanmıştır. Hükümet buna sıkıyönetim ilan edip sokak gösterilerini yasaklamakla yanıt vermiştir. 7-8 Eylül gecesi sokağa çıkma yasağı konmuş ve eylemler yasaklanmıştır. Ancak yasağa uyulmamıştır.

[1262] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 473

[1263] William Cleveland; a.g.e s. 473

[1264] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 753

[1265] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 364

[1266] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1267] William Cleveland; a.g.e s. 473

Ertesi sabah İran tarihine Kara Cuma[1268] olarak geçmiştir. 8 Eylül 1978'de Tahran'da 100.000 kişinin katıldığı[1269] söylenen büyük gösteri yapılmıştır. Sokağa çıkma ve eylem yasağından habersiz kitleler Tahran'ın Jale meydanında toplandığında askerlerin ateşiyle karşılaşmıştır. Devrim sürecinin en kanlı eyleminde resmi kaynaklar 86 kişinin öldüğünü[1270] açıklamıştır. Muhalif gruplar ise binlerce eylemcinin vurulduğunu ileri sürmüşlerdir. Askerler halkı dağıtmak için tanktan helikoptere kadar[1271] ellerindeki tüm araçları kullanmışlardır. Yüzlerce silahsız öğrenci, işçi ve sivil yaşamını yitirmiştir. Bu olay kamuoyunun şah rejimine karşı muhalefetinin dönüm noktası olmuştur. Bir tarihçi " Kara Cuma, şah ile halkın arasında bir kan denizi oluşturdu.[1272]" demiştir.

Rejimin zulmü halkı Humeyni'ye yöneltmiş ve Özgürlük Hareketi liderlerini gittikçe tırmanan çatışmada inisiyatif sahibi olabilmek için onun şahın devrilmesi çağrısını[1273] kabul etmeye zorlamıştır. Kara Cuma'yı petrol rafinerileri ve petrol kuyuları gibi hassas sanayi kollarındaki grev dalgaları[1274] takip etmiştir. İşçi protestoları Ekim'de doruğa çıkmış, büyük sanayi tesislerinin çoğunun kapanmasına ve İran ekonomisinin çökmesine neden olmuştur.

Çarşı, işçi ve beyaz yakalıların Humeyni liderliğinde birleşmesi sürecinin Jaleh olayı ile başladığı ileri sürülmüştür. Eylül 1978'de Humeyni'nin monarşinin yıkılması ve İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için[1275] halkı harekete çağırmasıyla beraber oldukça büyük ve kalabalık gösteriler yapılmaya başlamıştır. Tahran dahil 10 büyükşehir toplam 12 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 8 Eylül 1978'te sıkıyönetimin ilanı ve SAVAK'ın silahlı müdahalesine karşın protesto gösterileri gittikçe artmış ve

---

[1268] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1269] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 364

[1270] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1271] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 473

[1272] William Cleveland; a.g.e s. 474

[1273] William Cleveland; a.g.e s. 474

[1274] William Cleveland; a.g.e s. 474

[1275] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 343

genişlemiştir. Ulemanın camilerdeki gösterileri, protestoları, grevleri organize etmeye başlaması, solcu, milliyetçi ve İslami grupların şah karşıtı eylemleri koordinasyonu süreci[1276] bu sayede 1978 sonbaharında başlamıştır. Şah reform ve rüşvete karşı tedbirler alıp, ılımlı bir muhalefete açılarak rejimi kurtarmak için uğraşmaktadır. Ancak buna rağmen gösteriler ve çatışmalar hızla artmıştır. Kamu sektöründe ve petrol kuyularında grevler artmıştır.

31 Ekim 1978'de 37.000 petrol işçisi[1277] greve başlamıştır. 5 Kasım 1978'de yine Tahran'da bir gösteri yapılmış ordu olaylara seyirci kalmıştır. Şerif İmami 6 Kasım 1978'de istifa etmiştir. 6 Kasımda Genelkurmay Başkanı Rıza Azhari yeni hükümeti kurmuştur[1278]. Azhari hükümeti ve şah birçok taviz vermeye başlamıştır. Siyasi mahkumlar serbest bırakılmış ve siyasi muhalifler için af ilan edilmiştir[1279]. İslami takvim kabul edilmiş ve şahın ailesinin iş hayatına girmesi yasaklanmıştır[1280]. Şah da radyoda yaptığı bir konuşmada hatalarını itiraf etmiştir[1281]. 29 Aralık'ta yerine Şahpur Bahtiyar hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Şah devrimin daha sonraki aşamalarında kararsız kalmıştır. Nasıl bir yol izleyeceğine karar verememiş, protestoları tam anlamıyla ezme konusunda ABD'den ne kadar destek görebileceğini tahmin edememiş ve bazen ödün vererek bazen güç kullanarak kararsızlığını göstermiştir. Daha sonra Muhammed Rıza Şah'ın o süreçte kanser olduğu[1282] açıklanmıştır. Hastalığı kararını etkilemiş olabilirse de zaten kriz dönemlerinde kararsızlığıyla tanınmış[1283] bir kişidir ve gösterdiği bu tavır da aşağıdan gelen protestoyu daha da arttırmıştır.

[1276] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1277] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 365

[1278] Kamuran Gürün; a.g.e s. 365

[1279] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 753

[1280] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 753

[1281] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 753

[1282] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 474

[1283] William Cleveland; a.g.e s. 474

Yıl boyunca hükümet güçleriyle halk arasındaki çatışmalarda 2000 kişi[1284] ölmüştür. Ayaklanmalara ve çatışmalara iki güç egemen olmuş ve rejimi de bunlar yıkmıştır. Bunlar camiler ve petrol kuyularıdır[1285]. Camiler dincilerin ve aşırı sağın hareket noktası ve karargahı, solcuların kışkırttığı grevlerin yaşandığı petrol kuyuları da solun en güçlü hareket noktası olmuştur. Şahın siyasi gücü petrol gelirlerine dayandığından grevler bu gücü azaltmıştır. Günde 6 milyon varil olan petrol üretimi 1978 sonunda 700.000 varile[1286] düşmüştür.

Diğer yandan şahın önce güç kullanmayı deneyip başarılı olmayınca uzlaşmayı tercih etmesi[1287], hükümetin ise anlaşma ile güç kullanma arasında tereddütte kalarak kararsız görünmesi, Humeyni'nin tutumunu değiştirmemiş her geçen gün biraz daha prestijini[1288] arttırmıştır. Ancak tüm bunlar sorunu çözmemiştir. Bu tavizler halkı yatıştırmadığı gibi şahı da güçsüzleştirmiştir. Çatışmalar ve birleşmeleri güçlendirmiştir. Bu süreçte Humeyni'nin Paris'ten gizlice gönderdiği bildiriler halkın elinde dolaşmıştır. Humeyni İslam adına halkın kanını dökmesini[1289] istemiş ve askerlere halk ile birleşmesini önermiştir. Azhari hükümeti ancak 2 ay görev yapabilmiştir.

Profesyonel dini kurumun şah rejimine karşı ortak bir eylem planı[1290] bulunmamıştır. İleri gelen ulemanın büyük bölümü din adamlarının siyasi faaliyetlere karışmamasını savunmuştur. Daha ılımlı reformculardan oluşan ikinci grup genelde Bazargan ve Özgürlük Hareketi'nin programını yani anayasanın yürürlüğe girmesini ve şahın liderliğinde meşruti bir monarşinin kurulmasını[1291] desteklemiştir. Din kurumu içindeki üçüncü bir grup daha militan ve sabit fikirli bir gruptur. Bunlar anayasanın yürürlüğe getirmesinin getireceği hükümet düzenlemesini

---

[1284] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 752
[1285] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 752
[1286] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 753
[1287] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 343
[1288] Tayyar Arı; a.g.e s. 343
[1289] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 753
[1290] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 471
[1291] William Cleveland; a.g.e s. 471

yeterli bulmamışlardır. Bu grubun üyeleri monarşinin devrilerek ulemanın liderliğinde bir İslam devleti kurulmasını[1292] savunmuşlardır. Başlarında ise devrimin merkezi kişisi, uzlaşmaz tutumu ve ideolojileri ustaca birleştirerek tüm muhalefeti kendi yanına çeken Ayetullah Humeyni[1293] bulunmuştur.

Humeyni (1902 - 1989) Kum medresesinde eğitim görmüş[1294] ve orada öğretmenlik görevinde bulunmuştur. Rıza Şah ve oğlunun politikalarına güvenmemiş her iki hükümdarın da ulemanın gücünü azaltmaya ve İran toplumunu laikleştirmeye kararlı olduklarına inanmıştır. Humeyni, 1963'te şahı İslam ilkeleriyle uyuşmayan politikalar getirmekle suçladığı için[1295] tutuklanmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra hala rejimi eleştirmeyi sürdürünce 1964'te Türkiye'ye sürgüne gönderilmiştir. Türkiye'de bir yıl kaldıktan sonra Irak'ta Şiilerin kutsal kenti Necef'te kalmasına izin verilmiş[1296] ve 1978'te Paris'e gönderilene kadar orada hayatını sürdürmüştür.

Humeyni sürgündeyken şah ve hükümet aleyhine konuşmayı sürdürmüştür. Irak'ta yaptığı konuşmalar ve vaazları kasete alınarak İran'a sokulmuş ve dağıtılmıştır[1297]. Bu sayede rejimin en açık sözlü muhaliflerinden biri olarak[1298] yerini almıştır. Humeyni'nin sözleri sadece cesaretinden dolayı değil eski öğrencilerinin 1960'lar ve 1970'lerde İran din kurumunda önemli yerlere gelmeleri ve kendisinin de onlarla ilişkisini sürdürmesi nedeniyle de rağbet görmüştür[1299]. Müritleri onun sözlerini yaymakta ve sürgündeki Humeyni'nin İran halkından tecrit edilmesini[1300] önlemektedir.

[1292] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 471
[1293] William Cleveland; a.g.e s. 471
[1294] William Cleveland; a.g.e s. 471
[1295] William Cleveland; a.g.e s. 471
[1296] William Cleveland; a.g.e s. 471
[1297] William Cleveland; a.g.e s. 471
[1298] William Cleveland; a.g.e s. 471
[1299] William Cleveland; a.g.e s. 471 - 472
[1300] William Cleveland; a.g.e s. 472

Humeyni'nin en ısrarlı iddialarından biri de[1301] şahın İran'ı yabancı özellikle de ABD'nin çıkarlarına sattığı ve bunun da İran'ın İslami kimliğini yok etmek anlamına geldiğidir. Humeyni'nin İran'ın şah yönetimindeki sıkıntılarının çözümü 1971'de Vilayet-i Fakıh: Hükumet-i İslami[1302] adı altında toplanan konferanslarında verilmektedir. Humeyni burada Kuran-ı Kerim modeline dayanan bir İslam devletinin yaratılabileceğini ve İslami hukuk bilgileriyle din adamlarının devleti idare edebileceklerini[1303] savunmuştur. Monarşinin İslam'a yabancı olduğunu iddia etmiş halkı adaletsizlik ve zorbalığa karşı ayaklanmaya yönlendirecek paralel bir İslami hükümetin kurulmasıyla şah rejimini devirmeye çağırmıştır. Humeyni'nin şahın devrilmesi ve ulemanın liderliğinde bir hükümet kurulması isteği[1304] daha laik bir hükümet isteyen Özgürlük Hareketi tarafından tümüyle desteklenmemiştir. Ancak devrim ivme kazandıkça Humeyni'nin programına verilen destek[1305] gittikçe artmıştır. Humeyni, 1891'deki tütün protestosuna 1905-1911'deki anayasa devrimine ve 1963'te kendisinin gösterdiği direnişte kökleri olan emperyalizm karşıtı duygulara dayanan ortak dini protesto mirasından[1306] yararlanmıştır.

Mücadelesini "Şah gitmeli ve İslam Cumhuriyeti kurulmalı" sloganı[1307] üzerine kuran Humeyni başka bir çözümü kesinlikle kabul etmemiş, özellikle bu noktada ne monarşistlerle (Şeriatmedari grubu) ne de liberallerle (Ulusal Cephe ve Özgürlük Hareketi)[1308] uzlaşmıştır. Şeriatmedari'nin değil de Humeyni'nin tartışılmaz bir lider olarak ortaya çıkmasının[1309] asıl nedeni de budur. Çünkü Şeriatmedari tam olarak ne monarşiye karşı çıkarak onu kabul edilmez bulmuş ne de Velayet-i Fakih yönetimini kabul etmiştir. Şahın gitmesini veya yetkilerinin

[1301] William Cleveland; a.g.e s. 472
[1302] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 472
[1303] William Cleveland; a.g.e s. 472
[1304] William Cleveland; a.g.e s. 472
[1305] William Cleveland; a.g.e s. 472
[1306] William Cleveland; a.g.e s. 472
[1307] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 343
[1308] Tayyar Arı; a.g.e s. 343
[1309] Tayyar Arı; a.g.e s. 343

daraltılmasını isteyen Şeriatmedari ruhani bir lider olarak kalmayı tercih eden ve şiddet yanlısı olmayan ılımlı karakterde[1310] bir kişiliktir.

Devrimci protestonun sonu ise Muharrem ayının on günü içinde gelmiştir[1311]. Muharrem Şii takviminin en önemli törenidir ve bu kez rejim karşıtı protestoları dini bir çerçeve içine oturtmakta[1312] kullanılmıştır. 2 Aralık'tan itibaren binlerce kişi rejimin gösteri yasağını hiçe sayarak[1313] Tahran sokaklarına dökülmüştür. Sırtlarına şehitlik kefenlerini sararak devrinin tiranlığına karşı direnirken ölen Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in eylemlerini taklide hazır olduklarını belirterek[1314] sokaklarda ellerinde bayraklarla şah ve müttefiki ABD'yi kınamışlar ve Humeyni'nin geri çağrılmasını talep etmişlerdir. Muharrem'in ilk üç gününde yaklaşık 700 protestocunun öldürülmesine[1315] karşın gösteriler sürmüştür. 12 Aralık'ta Tahran'da 2 milyon[1316] kişi yürümüştür.

Muharrem gösterileri sırasında şah rejiminin dayandığı askeri temel de zayıflamaya başlamıştır. Silahsız öğrencilerin, esnafın ve işçilerin öldürülmesi karşısında askerler birliklerden kaçmışlar, göstericilere katılmışlar ve hatta bazı haberlere göre subaylarına ateş etmişlerdir[1317]. Bu durum karşısında ılımlı bir Özgürlük Hareketi politikacısı olan Şahpur Bahtiyar şahın ülkeyi terk etmesi şartıyla başbakan olmayı kabul etmiştir. Ancak Bahtiyar gibi birinin ılımlılığı için artık çok geçtir[1318]. Bu öneri Özgürlük Hareketi'ndeki arkadaşları ve Humeyni tarafından kabul edilmemiştir. Humeyni yayınladığı bir bildiride şahın atadığı her hükümetin yasadışı olduğunu ve ona hizmet etmenin İslam'a ihanet etmek anlamını[1319] taşıdığını belirtmiştir.

[1310] Tayyar Arı; a.g.e s. 344
[1311] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 474
[1312] William Cleveland; a.g.e s. 474
[1313] William Cleveland; a.g.e s. 474
[1314] William Cleveland; a.g.e s. 474
[1315] William Cleveland; a.g.e s. 474
[1316] William Cleveland; a.g.e s. 474
[1317] William Cleveland; a.g.e s. 474
[1318] William Cleveland; a.g.e s. 474
[1319] William Cleveland; a.g.e s. 474

Aralık 1978'de Mücahidin'in Tahran, Tebriz, Meşhed ve Ahvaz'daki faaliyetleriyle beraber devrim daha da gelişmiştir. Hükümet güçleri artık daha fazla bir şey yapamaz hale[1320] gelmiştir. 11-12 Aralık 1978'de Tahran'da yapılan gösterilerin engellenememiş olması, ordunun moralinin bozulmasında etkili olmuş ve artık askerler silahsız kitlelerin üstüne gitmek yerine üstlerine karşı çıkmaya[1321] başlamıştır. Ocak 1979'da Meşhed'deki kanlı çarpışmalar sonunda askerlerin şehri terk etmesi nedeniyle Ayetullah Şirazi ile Tabatai Komi şehirlerde fiili bir hükümet kurarken, İsfahan'da da Ayetullah Kademi şehrin denetimini ele geçirmiştir.

1978'in son aylarında Muhammed Rıza Şah yönetimini yıkan devrim " insanlık tarihinin en büyük halk patlamalarından biri[1322]" olarak değerlendirilmiştir. Aralık'taki Muharrem gösterilerinde milyonlarca İranlı şaha karşı protesto yürüyüşlerine katılmıştır. Göstericiler Pehlevilerin laik, otoriter ve yozlaşmış monarşisini suçlayarak Ayetullah Humeyni'nin dönüşünü ve İslami bir hükümet kurulmasını[1323] talep etmişlerdir. Bu bileşimin sosyal adalet, ekonomik eşitlik, siyasi özgürlük ve tam bağımsızlık getireceğine[1324] inanmışlardır. Elli yıllık Pehlevi laikliği ve baskısı altında kalan Şii din kurumu kendini koruyabilmiş ve halkın protestosunu yönetmeye ve onun İslami bir dille ifade edilmesini sağlamaya gücü yetmiştir. Devrimde iç içe geçmiş iki duygu göze çarpmaktadır. Bunlar toplumsal, siyasi ve ekonomik değişim isteği ile bu tür değişimin sadece İslami düzenin yeniden kurulmasıyla[1325] sağlanabileceğidir.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ve Mısır'da olduğu gibi yabancı silah sistemlerinin ithali ve yabancı eğitmenler[1326] anlamına gelmektedir. Yüksek maaşları, zaten yetersiz olan konutlara el koymaları ve kimi zaman aşırı davranışlarıyla binlerce ABD'linin gelmesi Ayetullah Humeyni gibi şahın batı

[1320] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 344
[1321] Tayyar Arı; a.g.e s. 344
[1322] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 493
[1323] William Cleveland; a.g.e s. 493
[1324] William Cleveland; a.g.e s. 493
[1325] William Cleveland; a.g.e s. 493
[1326] William Cleveland; a.g.e s. 328

hayranlığının İran'ın kültürel bütünlüğüne ve milli egemenliğine bir hakaret olduğuna inanan İranlıların rejimden iyiden iyiye soğumalarına[1327] neden olmuştur.

1979'a gelindiğinde İran'da gittikçe yönetim karşıtı liberal, ilerici ve dini kesimlerin muhalefetinden kaynaklanan bir karışıklığa doğru gidilmiştir. Şahın 1960'lardan beri güney Azerbaycan'daki baskılı uygulamaları 1970'lerin sonunda şaha karşı harekette önemli bir etken olmuştur. Liberal ve ilerici görüşlerine karşın İran'ı Humeyni devrimine götüren olaylar[1328] Tebriz'de başlamıştır. Güney Azerbaycanlıların desteğini alan dini kesimler halkı toplumsal adaletsizliğe, baskıcılığa ve yabancı egemenliğine karşı mücadeleye çağırıp yönetime karşı muhalefeti bir araya getirmişlerdir. Şii din adamları arasından on binlerce molla[1329] dini muhalefeti etkili bir örgütlenmeyle birleştirmiştir. Ayrıca devrimci İslamiyet anlayışını savunan Halkın Mücahitleri (Mücahidin) yönetiminde gerilla hareketi[1330] gelişmiştir. ABD'nin teşvik ve telkinleri ile Basra Körfezi'nde askeri güç oluşturmakla uğraşan şah 1970'de 2.6 milyar dolar[1331] olan askeri harcamaları 1975'te 18.6 milyar dolara[1332] çıkarmış, 1970-1980 döneminde askeri harcamaların toplam devlet harcamaları içindeki payını da % 42'sine 28 milyar dolara[1333] ulaştırmıştır.

Şah, Ocak 1979'da ılımlı muhalefetin temsilcilerinden Şahpur Bahtiyar'ı başbakan olmaya ikna etmiştir[1334]. Ancak bu girişim şah rejimi ile her türlü uzlaşıyı reddeden muhalif grupça kınanmıştır. Bahtiyar 17 maddelik hükümet programını ilan etmiştir. Programda birçok özgürlük ve rejimin sertliğini azaltacak pek çok tedbir ve dini liderlerin devlet yönetiminde daha çok rol aldığı esaslar yer almıştır. Ayrıca İsrail'e petrol satışı duracak, Arap devletleri ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile daha yakın ilişki kurulacaktır.

[1327] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 328
[1328] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 81
[1329] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1330] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1331] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1332] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1333] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 81
[1334] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82

Bahtiyar'ın ilk girişimi halkın desteğini kazanmak için ABD'den silah alımlarını durdurmak, İsrail ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ne petrol satışına son vermek, siyasal mahkumları serbest bırakmak, İran'ın CENTO'dan ayrıldığını açıklamak ve SAVAK'ı dağıtmaktır[1335]. Bahtiyar'ın icraatlarının bir yıl öncesine kadar hayali bile mümkün değilken o gün için sadece geç kalınmış ve durumu kurtarmak için yapılmış bir uygulama olarak[1336] görülmüştür. Bu dönemde Ulusal Cephe şah ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Bahtiyar'ın cepheden atıldığını[1337] beyan etmiştir.

Bahtiyar hükümeti ile beraber İran'da şahsız bir yönetim de başlamıştır. Çünkü olayları kontrol edemeyen şah bir taviz daha vermiştir ve geçici bir süre için ülkeden ayrılmıştır. 16 Ocak 1979'da İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ve eşi Şahbanu Farah[1338] ülkeden ayrılmışlardır. İran şahı ülkeyi terk ettiğinde önce Mısır'a gitmiştir. Şah daha sonra Fas'a, Bahama Adaları'na, Panama'ya ve kanser tedavisi için ABD'ye gitmiş, 27 Temmuz 1980'de Kahire'de kanserden ölmüştür[1339] ve mezarı oradadır. Böylece monarşi İran'da fiilen sona ermiştir. Bu süreçte 9 kişilik bir Niyabet Konseyi[1340] kurulmuşsa da artık şah için her şey bitmiştir.

Şahın ülkeyi terk etmesi ayaklanmanın kesin zaferidir[1341] ve tüm ülkede bayram sevinci ile kutlanmıştır. Artık her şey Humeyni'nin elindedir. Bahtiyar'ın başbakanlığı kabul etmesi Humeyni'yi kızdırmıştır[1342]. Humeyni, Bahtiyar hükümetini meşru saymamış ve 13 Ocak'ta onun yerine İslam Devrim Konseyi'nin kurulduğunu[1343] ilan etmiştir. Böylece ülkede iki ayrı hükümet kurulmuştur. Bu nedenle Mehdi Bazargan, Humeyni ve Bahtiyar arasında arabuluculuk yapmaya[1344] çalışmıştır. Ayrıca Bazargan ordu ile Humeyni arasında da arabuluculuk yapmak

[1335] Tayyar Arı; **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 344
[1336] Tayyar Arı; a.g.e s. 344
[1337] Tayyar Arı; a.g.e s. 344
[1338] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 753
[1339] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755
[1340] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 753
[1341] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754
[1342] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754
[1343] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754
[1344] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754

istemiştir. Çünkü ordu genelde şaha bağlıdır. Şahın ülkeden ayrılmasından sonra ordunun tavrı önemlidir. Bir ara ordunun müdahale edeceği iddia edildiyse de bu olmamıştır. Ancak ordu Humeyni tarafını da desteklememiştir. Sonuçta şahın 16 Ocak 1979'da tatil gerekçesiyle İran'dan ayrılmasıyla gösterilerin hedefi[1345] olan Bahtiyar'ı ordu da yalnız bırakmıştır. Humeyni'nin sürgünde olduğu Paris'ten 1 Şubat 1979'da İran'a dönmesiyle de İran'da Pehlevi hanedanlığı ve monarşi sona ermiştir[1346]. Humeyni'nin ilk icraatı Mehdi Bazargan'ı Bahtiyar'ın yerine geçici hükümeti kurmakla[1347] görevlendirmektir. Mücadeleyi Şubat 1979'da bu gruplar kesin olarak kazanmış ve şahla birlikte sanayi burjuvazisi de tasfiye edilmiştir[1348]. Nisan 1979'da halk oylamasıyla İran'da yeni rejim Paris'ten ülkeye dönen Humeyni liderliğinde bir anayasal teokrasi[1349] olmuştur.

İran'da Humeyniciliğin liderlik ettiği devrimden sonra gündeme getirilen icraatlara bakıldığında ise Humeyniciliğin asıl işlevi kolayca ortaya çıkmaktadır: İslami ideolojinin yönlendiriliciliğinde kurulmuş yepyeni bir ulus devlet modelinin inşasına ve varlığının sürdürülmesine temel sağlamak[1350].

İran Devrimi siyasi seferberlik, uluslararası kriz ve siyasi acımasızlık gibi birbiriyle pek bağlantılı görünmeyen değişik olguların her biri ile ilgili olarak 2. Dünya Savaşı sonrası tarihin destansı olaylarından biri[1351] haline gelmiştir. Ancak çağdaş İran'ın ve geniş anlamda da dünyanın tarihi bakımından öneminin yanında devrim aynı zamanda hem onun çağdaş İran tarihinin ayrıntılı gelişimi ile ilgisini kurmaya çalışanlar için hem de onu diğer çağdaş devrimlerle karşılaştırmaya çalışanlar için önemli ölçüde karışık analitik sorunlara neden olmuştur. 1977 ve 1979

[1345] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 529

[1346] Tayyar Arı; a.g.e s. 529

[1347] Tayyar Arı; a.g.e s. 529

[1348] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 805

[1349] Baskın Oran; a.g.e s. 805

[1350] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1351] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

yılları arasında başlayan İran devrimi ile beraber şahın devrilmesi yabancı gözlemciler için şahın ABD'li dostları, gazeteciler, politikacılar ve devrimler hakkında uzman olması gereken[1352] sosyal bilimciler için sürpriz olmuştur.

Devrim o kadar ani olmuştur ki Soğuk Savaş'ın verildiği şanssız üçüncü dünya topraklarının stratejik olarak anahtarı kabul edilen İran'ı avucunun içi gibi bildiği[1353] sanılan CIA, ABD dış işleri başta olmak üzere tüm dünya İran'ın en uzun yılını ancak beklenmedik olarak[1354] tanımlayabilmiştir. İran'da şahın devrilmesinin kaçınılmaz olarak dile getirilmeye başlandığı Kasım 1978'den sonraki üç aylık süreçte şah devrilmiş, ABD bölgede en güvenilir jandarmasını[1355] kaybetmekle kalmamış, rehine krizinin 400 günden fazla sürmesi ile Ortadoğu da OPEC krizleriyle ile yaşamaya başladığı kabusun son ve belki de en küçük düşürücü[1356] aşamasını yaşamıştır. Reagan'ın Soğuk Savaş'ı kaybediyoruz sendromu[1357] ile iktidara getirildiği ABD'de İran'ın Irak ile giriştiği savaşta tükenmesi ile geçen on yıllık dönemde yeni bir körfez güvenlik politikası yaratma süreci yaşanmıştır.

Tüm hesapların düşük yoğunluklu bir SSCB-ABD çatışması üzerine kurgulandığı Soğuk Savaş'ın sıcak Ortadoğu politikasına bomba gibi düşen İslami rejimin uykuda yakaladığı[1358] sadece ABD'nin istihbaratı ve dış işleri olmamıştır. Sosyolojisi, siyaset bilimi ve antropolojisi ile Amerikan Akademisi bölge çalışmalarında çok fon kullandığı uzman yetiştirdiği Ortadoğu'da devrim kuramlarının sorgulanmasını gerektirecek olan bir olgu[1359] ile karşı karşıya gelmiştir. İran İslam Devrimi devrim ve sosyal hareketler çalışmaları içinde çok tartışılan bir olgu olmuştur. Devrilen üçüncü dünya rejimlerinin en güçlü ordusu olan ve baskı

[1352] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1353] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1354] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1355] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1356] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1357] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1358] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 6

[1359] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 6

gücü en fazla olan rejimlerinden biri[1360] olmuştur. Üstelik modernleşme projesinin petro-dolarla desteklendiği göreceli olarak varlıklı bir ülkede[1361] devrim gerçekleşmiştir. Beklenenin tersine laik ideolojilerin zayıfladığı İslami dünya görüşünün hakimiyeti ile biten bir devrim gerçekleşmiştir. ABD'nin çıkarları bakımından Soğuk Savaş'ın stratejik olarak vazgeçilmez kabul edildiği topraklardan birinde[1362] ABD yanlısı bir rejimin aniden devrilmesi olayı yaşanmıştır.

Şii güçlerin hareketin en güçlü ve ayrılmaz parçası olduğunu gösteren işaretler[1363] her yerde görülmektedir. Hakim olan hareketlilik tamamen ulema ve Çarşı'nın geleneksel örgütleniş biçimi ile şah karşıtı ajitasyon merkezleri olan camiler[1364] ile sağlanmıştır. İran'da İslami değerlerin tahrip edilmesinin sembolleri devrimci hareketin hedefindedirler ve içki dükkanları, tiyatrolar ve kadınlar birliğinin merkezi[1365] bunlardan bazıları olmuştur. Gösterilerde çoğunlukla İslami sloganlar kullanılmıştır. Aralık 1978'deki büyük gösterilerde taşınan pankart ve atılan sloganlar ile ilgili bir çalışma bunların % 16'sının Humeyni'yi övücü, % 31'inin ise İslami bir cumhuriyet kurulmasını[1366] destekler nitelikte olduğunu göstermiştir. Sekiz yüz slogan üzerinde yapılan bir diğer çalışmada ise bunların % 20'sinin Humeyni'yi, % 30'unun da İslami güçleri övücü nitelikte olduğunu[1367] göstermiştir. Şah karşıtı gösterilerde yer alan kadınların birçoğu tesettürlüdür. Gösterilerin çoğunda kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde bulunmuşlardır. Sonunda sadece Şii güçlerin tek başlarına düzeni sağlayabilecek olmaları nedeniyle[1368] şahın ordusu onlarla anlaşmıştır.

Şii güçlerin hakim konumda oldukları ortada olduğuna göre devrimci hareketin tartışılmaz lideri olarak neden Şeriatmedari'nin değil de Humeyni'nin

---

[1360] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1361] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 6

[1362] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 6

[1363] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1364] Mehmet Atay; a.g.m s. 7

[1365] Mehmet Atay; a.g.m s. 7

[1366] Mehmet Atay; a.g.m s. 7

[1367] Mehmet Atay; a.g.m s. 7

[1368] Mehmet Atay; a.g.m s. 7

ortaya çıktığı sorusunun[1369] yanıtlanması gerekmektedir. Humeyni'nin tersine Şeriatmedari ne monarşiyi gayri meşru gördüğünü söylemiş ne de velayet-i fakihi desteklemiştir. Dünyevi olanı dini alandan ayrı tutan Ortodoks Şii gelenek çizgisinde ruhani bir lider[1370] olarak kalmayı sürdürmüştür. Uzlaştırmacı siyaseti ve şiddet kullanmayı reddetmesiyle devrimin yarattığı müfrit ortamın uyuşması[1371] olanaklı değildir. Hareketin köktenci kimliği belirgin hale geldikçe ona olan rağbet de azalmaya başlamıştır.

Ancak Ayetullah Humeyni şaha muhalefet eden bir liderde olması gereken tüm özelliklere sahip ruhani ve siyasi bir lider[1372] özelliği göstermiştir. Şahın politikalarına yönelik eleştirinin varlığından çok şiddetinin muhalefetin devrimci boyutunu belirleyen ölçüt olduğu ülkede Humeyni rakip tanımamıştır. Şahın 1963'teki Ak Devrimi'ne ve 1964'te sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan İran'daki ABD'li danışmanlara ayrıcalıklı haklar verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Birçok lider şahın petro-dolarlarından yüklü miktarda rüşvet alırken o temiz olarak kalmış tek başına da olsa monarşinin gayri meşru olduğunu açıkça söylemekten[1373] kaçınmamıştır. Uzlaşmaz siyaseti, devrimci şiddete verdiği onay, alt sınıflarla iletişim kurmakta ve onları yönlendirmekteki üstün yeteneği, ileri yaşı ve sade yaşam tarzıyla birleşince[1374] şaha karşı muhalefetin yaşayan simgesi haline gelmiş devrimci hareketin köktenci kimliği belirgin hale geldikçe ona olan ilgi de artmıştır. Grevler onun emri ile başlamış ve yine onun emri ile bitirilmiştir.

İran'da laik TUDEH ve Ulusal Cephe'nin temsil ettiği ideolojilerin zayıflayıp, Fedayin-i Halk, Mücahidin-i Halk gibi radikal solcu-İslami örgütlerin güçlenmeye başladığı yıllarla şehirleşmenin üniversiteleşmenin sıçrama gösterdiği

---

[1369] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1370] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

[1371] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

[1372] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

[1373] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

[1374] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

ikinci kuşak gelişle evresi[1375] aynı dönemdedir. 1963'te Humeyni liderliğinde patlak veren İslami hareketler göz ardı edilecek olursa, İran Ortadoğu'nun çalkantılı siyasi ikliminde batılılaşma projesinin vaat ettiği iç barışın, ekonomik gelişme ve sosyal modernleşmenin[1376] Müslüman bir toplumda da gerçekleşebileceği ümidini vermektedir. 1974'te petrol fiyatlarının üçe katlanması kelimenin tam anlamıyla İran'ı petro-dolar cenneti[1377] yapmıştır. Bir yandan petrol sektörü başta olmak üzere kapsamlı bir ekonomik kalkınma programı yürürlüğe konmuş diğer yandan da askeri yatırımlar arttırılarak rejim güçlü bir baskı organı oluşturmuştur. Modernleşme baskı ve sindirme politikalarının eşlik ettiği bir siyasi arenada[1378] gerçekleştirilmiştir. Uluslararası ittifaklar ve bağımlılık rejimin baskı organlarına dayanan ve dar bir toplumsal ittifak ile yürüttüğü modernleşme projesinin sarsılmaz olduğu kanısını oluşturmaktadır. Ancak 1977'de başlayan dağınık ve organize olmayan hükümet karşıtı gösteriler[1379] Şubat 1979'da şahın ülkeyi terki ile sonuçlanan devrimci çalkantının tüm İran'ı sarsması ile sonuçlanmıştır. Görünüşe göre son on üç yılını Irak'ta sürgünde geçiren Humeyni'nin oğlunun ölmesi veya SAVAK tarafından öldürülmesi üzerine Şiiler için dini merkez sayılan Kum şehrinde başlayan gösterilere polis ateş açarak[1380] yanıt vermiştir. Yas gösterileri, yeni ölümler, yeni gösteriler biçiminde patlak veren eylemler 1978'de Tahran'a da sıçramıştır. Dini günlerin eylemler için seçilmesi eylemlere katılımı arttırmış, rejimin eylemleri kırma girişimleri İslam'a saldırı[1381] biçiminde değerlendirilmiştir.

Milliyetçiler ve solcular tersini gösteren belirtilerin yoğunluğuna karşın Şiiliğin artan gücünün kısa ömürlü ve bir çeşit tarihsel sapma olduğu[1382] konusunda

---

[1375] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1376] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1377] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1378] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1379] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1380] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1381] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1382] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 8 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

direnmişlerdir. Nasılsa tarih, onlardan yanadır[1383]. Şiiliğin devletin resmi dini olduğu 1501'den beri ulema hiçbir zaman yönetimin denetimini ele almamıştır. İktidar hayaliyle o kadar sarhoş ve şahı devirme düşüncesiyle kafaları o kadar meşguldür ki[1384] Humeyni'nin İslami bir cumhuriyet kurmak için yaptığı çağrıya önem vermemişlerdir.

Eylemlerin ne zaman Humeyni liderliğinde organize edilen eylemlere dönüştüğü ya da ne ölçüde İslami elit tarafından düzenlendiği açık olmamakla beraber şaha karşı grupların sonbaharda birleşmeye başladığı[1385] kesin olarak bilinmektedir. Laik, ılımlı Kurtuluş Hareketi lideri Mehdi Bazargan ekimde Paris'e kaçmış ve orada Humeyni'ye destek verdiğini açıklamıştır. Bazargan daha sonra Humeyni rejiminin ilk başbakanı[1386] olmuştur. İzleyen aylarda Musaddık yanlısı Kerim Sanjabi ve önde gelen dini lider Ayetullah Şeriatmedari, Humeyni'yi desteklediklerini[1387] açıklamışlardır. Bazargan ve Sanjabi'nin Humeyni'ye destek vermesi ılımlı, liberal kimselerin Humeyni'ye destek vermesi[1388] anlamına gelmiştir. Humeyni'nin tartışılmaz liderliği merkez sağdaki liderlerle ittifaka dönüşünce[1389] geniş bir yelpazeyi içeren bir koalisyon oluşmuştur.

Ulusal Cephe Haziran 1963'teki ayaklanmada işbirliği yapmayı reddettiği halde 1978'de Humeyni ile anlaşmıştır. Dinin kaçınılmaz gerileyişini vadeden ideolojileri ve tarih tarafından aldatılan bu insanlar Humeyni ile " düşmanımın düşmanı dostumdur[1390] " ve " Humeyni omuzlarında iktidarın doruklarına ulaşabileceğimiz faydalı bir semboldür[1391] " gibi aceleci tahlillerden yola çıkarak bir

---

[1383] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 8 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1384] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

[1385] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1386] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1387] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1388] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1389] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 4

[1390] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

[1391] Mehmet Atay; a.g.m s. 8

koalisyon oluşturmuşlardır. Ayetullah Humeyni'nin kaybedeceğini düşünerek kumar oynamışlar ancak kaybeden kendileri olmuşlardır[1392].

Şahı yıllarca işbirliği yaptığı ABD ve İngiltere yalnız bırakmıştır. Özellikle İran'daki gelişmeler konusunda ABD'nin olaylara yaklaşımı oldukça önem taşımaktadır. ABD, önceleri şahın ve ona bağlı olduğuna inandığı en modern silahlarla donatılmış ordusunun[1393] ülkedeki çatışmalar ve huzursuzluklarla başa çıkacağına ve İran'ın yeniden istikrara ulaşacağına inanmaktadır. ABD bu çerçevede şahı sürekli olarak desteklemiş ve desteklediğini de sık sık yaptığı açıklamalarla dünyaya duyurmuştur. ABD'nin Tahran Büyükelçiliği Ocak 1978'den beri İran'da meydana gelen sokak gösterileri ve yaşanan şiddetin rejimi tehdit edecek[1394] düzeye geleceğini düşünmemektedir. Elçilik Mayıs 1978'de Ayetullah Şeriatmedari çevresinde toplanan İran Kurtuluş Hareketi üyeleri ve Mehdi Bazargan ile temas kurmuştur. Eylül 1978'e gelindiğinde olayların hız kazanması üzerine[1395] elçilik İran'da dini muhalefetin hareketleriyle ilgili olarak ABD'ye yoğun bilgi iletmeye başlamıştır. ABD elçilik çalışanları aynı dönemde şah ile temas kurarak şahı oluşan muhalefetin istediği reformları yapmaya ve yönetimi paylaşma ve yönetim gücünü muhalefete devri konusunda ikna etmeye çalışmışlardır.

ABD, Basra Körfezi'nde çıkarlarının korunmasında stratejik ortak olarak İran'ın monarşiden teokratik düzene geçişini değerlendirememiştir. Carter yönetimi İran'daki gelişmeler karşısında kararsız[1396] kalmıştır. Yönetimde birbiri ile çelişen fikirlerin olması karar almayı zorlaştırmıştır. ABD, Aralık 1978'e kadar şah yönetimini savunmakta olduğunu ifade etmesine karşın Tahran'da elçilik iktidarın muhalefete devri konusunda[1397] ısrarlı arabuluculuk çalışmalarını devam ettirmiştir.

[1392] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 8 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1393] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 83

[1394] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83

[1395] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83

[1396] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83

[1397] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83

ABD'nin şahı destekleyen açıklamalarına karşın Kasım 1978'e doğru durum ciddiyet kazanmış[1398] ve şahın devrilebileceği yönünde güçlü bir olasılık ortaya çıkmıştır. Hatta ABD'nin Tahran Büyükelçisi Sullivan "düşünülemeyecek olanın düşünülmesi[1399]" başlığı ile ABD'ye gönderdiği raporda şahın ülkeyi terk etmek zorunda kalabileceğini güçlü bir olasılık olarak belirtmiştir.

ABD, Sullivan'ın şahın ülke dışına çıkmak zorunda kalabileceğini anlattığı raporunu aldığında ABD'de böyle bir olasılık karşısında nasıl hareket edileceği konusunda ciddi bir hazırlık yapılmamıştır. Bunun nedeni ise Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brezinski'nin şaha ve ordusuna çok güvenmesidir[1400]. Sullivan'ın raporunda şahın iktidarda kalabilmesinin güçleştiği açık bir şekilde belirtildiğinden, Brezinski İran'daki durumun gerçekten öyle olup olmadığını anlamak için yıllar önce İran'da CIA şefliği yapmış daha sonra da iş hayatına atılmış bir kişiyi İran'a göndermeye[1401] karar vermiştir. Bu kişiden gerekirse şah da dahil çeşitli kişilerle görüşmesini, şahın direnip direnemeyeceğini, İran içindeki çeşitli akımların ne olduğu ve bu koşullarda ABD'nin nasıl hareket etmesi gerektiğini bir rapor olarak kendisine bildirmesini istemiştir.

Brezinski'nin İran'a gönderdiği eski CIA şefi şah da dahil çeşitli kesimlerle görüşmüştür. ABD'ye dönüşünde verdiği raporun ana hatları[1402] o tarihe kadar izlenen politikanın yani krizin şah ve orduya dayanılarak atlatılması politikasının değiştirilmesi yerine aynen sürdürülmesi yönündedir. Oysa Sullivan, bahsedilen raporunda ihtiyatlı bir şekilde de olsa şahın durumunun iyi olmadığının daha güçlü bir olasılık olduğunu belirtip düşünülemeyecek olanın düşünülmesi zamanının geldiğini söyleyerek gerekli hazırlıkların yapılmasını[1403] önermiştir.

Sullivan, ABD'ye aktardığı görüşlerini denetlemek amacıyla gönderilen kişiye görüşmelerini kolaylaştırmak için her türlü yardımı yapmasına karşın

[1398] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 83
[1399] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83
[1400] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83
[1401] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83
[1402] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84
[1403] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84

Brezinski'ye bu şekilde bir uygulamaya duyduğu tepkiyi haklı olarak sert bir mesajla göstermiştir.

Sullivan mesajında; " İran'da yıllardır görev yapan bir büyükelçi, maiyetinde yine yıllardır görev yapan ve çoğu o ülkenin uzmanı olan danışman ve diplomatların yaptıkları değerlendirmelerin daha doğrusunu, oraya gönderilen bir kişi iki üç günlük temaslarla elde edebiliyorsa; böyle usulden olmayan ve büyükelçinin bulunduğu ülke makamları nezdindeki ağırlığına zarar verecek ve orada çalışanların çoğunu kıracak uygulamalara başvurmak yerine, başta büyükelçisi olmak üzere, güvenilmeyen başka kim varsa hepsinin değiştirilip, yerlerine kimin ehliyetine inanılıyorsa onların gönderilmesinin devlete çok daha yakışan bir tasarruf olacağı açıktır.[1404]" demektedir.

ABD'den durumu yerinde incelemek üzere bu süreçte İran'a gönderilen bir başka kişi daha vardır. Bu kişi General Huyser'dir. Daha önce İran'da askeri heyet başkanlığı yapmış olan Huyser'den istenen İran ordusunun nabzını tutmak[1405] ve daha doğrusu gerektiğinde onları yönlendirmektir. Huyser raporlarını doğrudan ABD'ye göndermektedir. İşi askeri görünmekle birlikte nabzını tutmakla görevlendirildiği[1406] İran ordusunun mevcut durumda siyasi gelişmeler üzerindeki etkisi dikkate alındığında bu karışık durumda Huyser'in vereceği raporların ABD'nin izleyeceği politikayı etkileyeceği[1407] bellidir. Daha sonraki dönemde özellikle ABD'nin durumu daha da iyi öğrenmek için başvurduğu bu başıbozuk yöntemler her kafadan çıkan ayrı sesler[1408] nedeniyle ABD'nin kafası daha çok karışmıştır.

Şah, büyükelçinin belirttiği şaşkınlık ve kararsızlığını[1409] bir süre daha sürdürdükten sonra krize çözüm bulamadan ülkeyi terk edince ABD izleyeceği politika hakkında daha da kararsızlığa düşmüştür. Bu arada Dışişleri Bakanlığı da Paris'teki karışıklıkların planlayıcısı ve tahrikçisi İmam Humeyni'nin temsilcisiyle

[1404] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 84
[1405] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84
[1406] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84
[1407] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84
[1408] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84
[1409] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84

krizin en az zararla atlatılabilmesini[1410] sağlayabilecek bir çözüm için daha önce başlatmış olduğu temaslarını sürdürmüştür.

Danışman Brezinski ise İran ordusunun darbe yapmasının en iyi çare olduğu görüşünü[1411] ısrarla savunmaktadır. Şahın İran'ı terk etmeden önce başbakan olarak atadığı Bahtiyar'ın daveti üzerine ordunun darbe yapması bir çözüm[1412] olarak dile getirilmiştir. Bunun mümkün olup olmadığı hakkında İran'da bulunan görevlilerin görüşleri doğal olarak büyük önem taşımaktadır.

Sullivan, İran ordusunun bir kağıttan kaplan[1413] olduğunu, Humeyni hareketine karşı gelemeyeceğini ve dağılacağını düşünmektedir. Buna karşın General Huyser şahın gidişinin orduya zarar vermediğini, disiplininin devam ettiğini ve siyasal gelişmeleri etkileyecek güce sahip olduğunu düşünmektedir. Bu iki görüş arasındaki açık çelişki[1414] ABD'de sağlıklı bir karar alınmasını engellemekte ve kafa karışıklığı yaratmaktadır. Bu kararsızlık devam ederken Humeyni iktidardaki Bahtiyar hükümetine ve ABD'ye meydan okuyarak İran'a gelmiş ve muhteşem bir şekilde[1415] karşılanmıştır. Bahtiyar hükümeti çökmüştür. Ordu büyükelçinin kağıttan kaplan görüşüne uygun olarak duruma müdahil olmamıştır. Son durumu da büyükelçiliğin savunma ataşesi kendi makamlarına ilettiği mesajda şöyle belirtir : " Ordu teslim oldu. Humeyni kazandı. Gizli evrakı imha ediyorum.[1416]"

İran'da ABD'nin yaşadığı başarısızlığın nedenleri içinde mahallindeki durumu değerlendirmek için büyükelçinin dışında çok sayıda kişinin görevlendirilmesi ve bunun sonucunda da her kafadan çıkan değişik seslerin sağlıklı bir değerlendirme yapılmasına[1417] olanak vermemesi bulunmaktadır. ABD, İran'da

[1410] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 84
[1411] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84
[1412] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 84
[1413] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 85
[1414] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 85
[1415] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 85
[1416] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 85
[1417] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 85

şah karşıtı gelişmelere müdahil olamamış ayrıca yardım etmeye niyetli olmadığını da davranışlarıyla göstermiştir.

3.3 İRAN İSLAM DEVRİMİ VE SONRASINDA TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

İran İslam Devrimi olduğunda tüm gözlemciler laik, batıcı, Şah'ın ve ABD'nin müttefiki[1418] Türkiye ile İran'ın yeni rejiminin ilişkilerinin kötü olacağını tahmin etmiştir. Ancak bu tahmin gerçekleşmemiştir. Hatta ilişkiler özellikle ekonomik alanda Şah döneminden bile daha ileriye gitmiştir. Türkiye başından itibaren yeni rejimi kabul etmiş, resmen tanımış ve müdahil olmamıştır. O dönemde iktidar olan Ecevit hükümeti dış politikada farklı bir eğilimi[1419] temsil etmiştir. Özellikle Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, Şah rejimine olumsuz bakarken, CENTO'ya da karşıdır. Türkiye, ABD'nin bir askeri müdahalesine veya ambargosuna taraf olmak[1420] istememiştir. Çünkü eski korku yeniden gündeme gelmiştir. Türkiye, 1979'da İran İslam Devrimi meydana geldiği dönemde 1920'lerde ve 1945 sonrasındaki gibi İran'ın iç kargaşaya düşerek bölünmesinden[1421] ve SSCB müdahalesine uğramasından çekinmiştir. İran'ın iç kargaşaya düşmesi otorite boşluğuna neden olabilir ve bu nedenle Kürt hareketi de güçlenebilirdi[1422]. Ekonomik açıdan zor durumda olan Türkiye için İran iyi bir ticari partner[1423] adayıdır. 1979 ve sonrasındaki gelişmelerle iki ülke ilişkilerinde 70'lerde İran lehine

---

[1418] Gökhan Çetinsaya; " Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 14 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[1419] Gökhan Çetinsaya; " Türkiye - İran İlişkileri (1945 - 1997) ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, der. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 510

[1420] Gökhan Çetinsaya; " Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 14 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[1421] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 16

[1422] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 16

[1423] Gökhan Çetinsaya; " Türkiye - İran İlişkileri (1945 - 1997) ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, der. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 510

olan dengesizliğin ortadan kalktığını, Türkiye'nin stratejik öneminin arttığını[1424] ve Türkiye-ABD ilişkilerinin düzeldiğini görmek mümkündür. Bütün bu etkenler Türkiye'nin İran İslam Devrimi'ni olumlu karşılamasına[1425] neden olmuştur.

Devrim sonrası süreçte Bahtiyar hükümeti eylemlere bir ay dayanabilmiş ve Mehdi Bazargan geçici devrim hükümetini kurmuştur[1426]. Bazargan hükümetinin devrimci sürece katılmış farklı ideolojilerdeki grupların baskısı ile karşılaşmasına rağmen ne solcu grupların ne de ılımlıların ulemanın sahip olduğu örgütlülüğe ve kaynaklara sahip olmaması[1427] yüzünden Humeyni liderliğinde devrimin İslamlaştırılması başlamıştır. Devrimin kendi çocuklarının başını yemesi süreci kanlı[1428] olmuştur. Devrime katılmış solcu ve ılımlı sağcı gruplar izleyen iki yıl içinde etkisiz hale getirilmişlerdir. Fedayin-i Halk ve Mücadin-i Halk gibi Marksist-İslami gruplar ile ulemanın kurduğu İslami Cumhuriyet Partisi arasındaki mücadele 1981'in ortalarına kadar kanlı çatışmalarla sürmüştür. Bu sırada ılımlı Hasan Beni Sadr Ocak 1980'de cumhurbaşkanı seçilmiştir[1429]. Sadr'ın radikal İslamcıların iktidarı ele geçirmeleri yönündeki çabaları başarısız kalmıştır. 1979 sonbaharında şahın Fransa'dan ABD'ye tedavi için gittiğinin öğrenilmesi ile ABD elçiliğinin öğrenciler tarafından işgali ile başlayan rehineler krizi Irak'ın 1980'de İran'a savaş açması[1430] ulemanın eline oynayan şartları yaratmıştır.

Antiemperyalizm söylemi ile İran'da devrimin boğulmaya çalışıldığını savunan mollalar sertlik yanlısı radikal istemlerini meşrulaştırmakta[1431] güçlük yaşamamışlardır. Haziran 1981'de Beni Sadr meclis kararıyla görevden alınmıştır.

[1424] Gökhan Çetinsaya; " Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 14 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[1425] Gökhan Çetinsaya; " Türkiye - İran İlişkileri (1945 - 1997) ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, der. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 510

[1426] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 5 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1427] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1428] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1429] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1430] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

[1431] Cengiz Sürücü; a.g.m s. 5

Mücahidin-i Halk (Halkın Mücahitleri) örgütünün Beni Sadr'ın iktidardan düşürülmesi ile başlayan silahlı eylemleri muhalefetin susturulması için son saldırının yapılması ile sonuçlanmıştır. Mücahidin yedi bin yedi yüz üyesinin öldürülmesi ile susturulmuştur[1432].

1979'daki İran İslam Devrimi ile beraber tüm dengeler alt üst olmuştur[1433]. İran, devrim sonrası tam bağımsız bir dış politika izlemeye başlamıştır[1434]. Bu politikasıyla İran, ABD için düşman ülke olarak görülmüştür. İran'a, ABD tarafından siyasi ve ekonomik izolasyon uygulanmıştır. 1979'daki İran İslam Devrimi ile stratejik denge tersine Türkiye lehine dönmüştür[1435]. 1980-1988'deki İran-Irak Savaşı sırasında batı ve batı yanlısı Arap devletleri tarafından askeri ve ekonomik ambargolara maruz kalan İran, büyük bir yıkım yaşamıştır. 1989 sonrasında İran, bağımsızlığını ve güvenliğini sağlamak ve caydırıcılık kapasitesini arttırmak için kendi savunma sanayine öncelik vermiştir[1436]. Nükleer silahlar da dahil kitle imha silahlarına ve füze teknolojisine dönük çalışmalara yeniden başlamıştır.

1979 sonrasında özellikle Eylül 1980'de başlayan ve 8 yıl süren İran-Irak Savaşı süresince Türkiye-İran ilişkilerinde belli konuların ön plana çıktığı görülmüştür. Bunlardan bazıları işbirliğini ön plana çıkarırken[1437] bazıları rekabet ve çatışmaya neden olmuştur. Bunlardan ticaret işbirliğini gündeme getirirken, PKK sorunu ve ideolojik farklılıklar rekabet ve çatışmaya neden olmuştur.

[1432] Cengiz Sürücü; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 5 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1433] Gökhan Çetinsaya; " Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 34 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[1434] Gökhan Çetinsaya; a.g.e s. 34

[1435] Gökhan Çetinsaya; a.g.e s. 29

[1436] Gökhan Çetinsaya; a.g.e s. 34

[1437] Gökhan Çetinsaya; " Türkiye - İran İlişkileri (1945 - 1997) ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, der. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 510

3.3.1 İran İslam Devrimi ve Devrim İhracı Politikası

Humeyni İran'a döndüğünde devlet, ordu ve iç güvenlik güçleri dağılmış, ekonomi çökmüş ve siyasi soldan aşırı sağa kadar tüm örgütler iktidar kavgasına[1438] başlamışlardır. Laik ve dini güçler arasındaki mücadele, rakip güç merkezlerinin olması ve özerk devrimci örgütlerin ortaya çıkmasıyla bu karışıklık 1982'ye kadar sürmüştür. Bu karmaşanın ilk yıllarında ortak nokta İran toplumunun gelecekteki yönü hakkındaki çatışmadır. İran'ın dini kurumun idaresine geçip İslami bir teokrasi mi olacağı, Bazargan tipi ılımlı reformcuların idaresinde anayasal bir rejim mi olacağı belli değildir. Bu belirsizliğin çözümü binlerce insanın yaşamına mal olmuş[1439] ve din kurumu İran yaşamına tamamen egemen olmuştur.

Şah toplumsal baskı sonucu 16 Ocak 1979'da İran'ı terk etmiştir[1440]. Sonuçta şahın 16 Ocak 1979'da tatil gerekçesiyle İran'dan ayrılmasıyla gösterilerin hedefi olan Bahtiyar'ı ordu da yalnız bırakmıştır. Şahın ülkeyi terk etmesi ayaklanmanın kesin zaferidir[1441] ve tüm ülkede bayram sevinci ile kutlanmıştır. Artık her şey Humeyni'nin elindedir. Yıllarca işbirliği yaptığı ABD ve İngiltere şahı yalnız bırakmıştır. Üç gün sonra Tahran'da 4 milyon kişinin katıldığı[1442] Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönmesini isteyen bir gösteri yapılmıştır. Bahtiyar'ın başbakanlığı kabul etmesi Humeyni'yi kızdırmıştır.

İki rakip otorite merkezinin varlığı da yönetmeyi zorlaştırmıştır. Şahın atadığı kişileri muhatap alanların İslam'a ihanet etmiş sayılacağı sözünden dönmeyen Humeyni[1443] Başbakan Bahtiyar'ı 1979'da zorla istifa ettirmiştir. Humeyni başbakanlığa Mehdi Bazargan'ı atamıştır. Bazargan'ın görevi idari düzeni ve ekonomik istikrarı sağlamak[1444] olarak belirlenmiştir. Bazargan ve kabinesini oluşturan laik ılımlılar devrimci örgütleri frenlemeye ve laik idari kurumların

[1438] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 475
[1439] William Cleveland; a.g.e s. 475
[1440] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 82
[1441] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 754
[1442] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82
[1443] William Cleveland; a.g.e s. 475
[1444] William Cleveland; a.g.e s. 475

kurulmasını[1445] desteklemeye çalışmışlardır. Ancak Bazargan hükümetinin alanı İslam Cumhuriyeti Konseyi (İslam Devrim Konseyi) olarak adlandırılan paralel bir yönetim örgütüne verilen yetkilerle sınırlı[1446] bulunmuştur. Çoğunluğu ulemadan oluşan ve Humeyni tarafından yönlendirilen konsey ülkenin en üst idari ve yasa koyucu kurumu[1447] olmaktadır. Konsey, yasa çıkarma ve Bazargan hükümetinin önerdiği politikaları veto etme yetkisine sahiptir. Konseyin çok geniş olan yetkileri Bazargan'ın programını uygulamasına olanak vermediğinden Bazargan Kasım 1979'da istifa etmiştir.

Humeyni, Bahtiyar hükümetini meşru saymamış ve 13 Ocak'ta onun yerine İslam Devrim Konseyi'nin kurulduğunu[1448] ilan etmiştir. Böylece ülkede iki ayrı hükümet kurulmuştur. Bu nedenle Mehdi Bazargan, Humeyni ve Bahtiyar arasında arabuluculuk yapmaya[1449] çalışmıştır. Bu süreçte Bazargan ordu ile Humeyni arasında da arabuluculuk yapmak istemiştir. Diğer yandan şahın gidişi en çok orduyu etkilemiştir. Çünkü ordu genelde şaha bağlıdır. Ordu Bahtiyar'ı pek sevmemiştir. Bu nedenle birçok komutan ordudan ayrılmayı tercih ederken[1450] bir bölümü muhalefete katılmış, bir bölümü de ülkeyi terk etmiştir. Şahın ülkeden ayrılmasından sonra ordunun tavrı önemlidir. Bir ara ordunun müdahale edeceği iddia edildiyse de bu olmamıştır. Ancak ordu Humeyni tarafını da desteklememiştir.

Artık sokaklarda sonucu belirleyecek çatışmalar yaşanmıştır. 9 Şubat'ta Tahran'ın doğusundaki hava üssündeki çatışmalar sırasında buradaki silahlar halka dağıtılmış ve silahlı halk kitlesi Mücahidin ve Fedayin gerillaları ile beraber polis merkezlerine, hapishanelere ve SAVAK bürolarına saldırmaya[1451] başlamışlardır. Bahtiyar, Bazargan hükümetini tanımayınca iki hükümetin taraftarları arasında Tahran'da çatışmalar çıkmıştır. Ancak bu çatışmalar yatıştırılmıştır. 9 Şubat 1979'da

[1445] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 475
[1446] William Cleveland; a.g.e s. 475
[1447] William Cleveland; a.g.e s. 475
[1448] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 754
[1449] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754
[1450] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 345
[1451] Tayyar Arı; a.g.e s. 345

ordunun büyük çoğunluğunun katıldığı bir hareket ile Bahtiyar hükümeti ve şah yönetimi kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. Çünkü ordu komutanları 11 Şubat'ta tarafsızlıklarını ilan etmişler ve askerleri kışlalara geri çekmişlerdir[1452]. Bu süreçte başsız kalan ve moral olarak tamamen çökmüş olan ordu 11 Şubat'ta tarafsızlığını açıklayarak kışlasına dönerken[1453]ve aynı gün devrim yanlıları Tahran'da tamamen denetimi ele geçirip radyodan başarılarını açıklarken, Bazargan ise resmen yeni hükümetin başbakanı olmuştur. Aslında özellikle hava kuvvetleri başlangıçta Humeyni tarafına[1454] yönelmeye başlamıştır. Ordunun geri çekilmesi ile Bahtiyar için umutlar sona ermiştir. Bundan sonra İran'da Humeyni rejimi hüküm sürmüştür.

Özerk devrimci örgütlerin ortaya çıkışı da Bazargan hükümetinin yetkisine karşı bir meydan okuma olarak görülmüştür. Şah rejiminin son döneminde merkezi devlet çöktükçe güvenlik ve yönetimin temel görevlerini yerine getirecek yerel komiteler[1455] oluşturulmuştur. Çoğunlukla ulema içinde Humeyni yandaşlarının liderliğindeki bu komiteler ülke içinde militan dini kurumun etkisini yaymaya başlamışlardır. Humeyni, Mayıs 1979'da düzenli ordudan ayrı olarak Devrim Muhafızları[1456] adında silahlı bir gücün kurulmasını emretmiştir. Genelde kentlerdeki yoksul gençlerden oluşan Devrim Muhafızları özellikle devrim muhaliflerine karşı kullanılmışlar[1457] ve Humeyni'nin koalisyonun zaferinde etkili olmuşlardır.

1 Şubat 1979'da Humeyni özel bir uçakla Paris'ten Tahran'a gelmiştir[1458]. Humeyni 3 milyon kişi tarafından büyük gösterilerle karşılanmıştır[1459]. Humeyni'nin sürgünde olduğu Paris'ten 1 Şubat 1979'da İran'a dönmesiyle de İran'da Pehlevi hanedanlığı ve monarşi sona ermiştir[1460]. Şahın kaçışından sonra Humeyni, İran'da

---

[1452] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 754

[1453] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 345

[1454] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754

[1455] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 476

[1456] William Cleveland; a.g.e s. 476

[1457] William Cleveland; a.g.e s. 476

[1458] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754

[1459] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754

[1460] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 529

halk hareketinin lideri olmuştur. Bu süreçte Humeyni 1 Şubat'ta sürgünde bulunduğu Paris'ten İran'a döndükten 4 gün sonra Mehdi Bazargan'ı Bahtiyar'ın yerini alacak geçici hükümeti kurmakla görevlendirmiştir[1461]. Humeyni kurduğu "İslam Devrim Konseyi" ile Mehdi Bazargan'ı geçici hükümetin başkanlığına getirmiştir. Humeyni ise İslam Devrim Konseyi'nin başıdır.

Mart 1979'da ülke dışında olan şah yokluğunda idama mahkum edilmiştir. Fransa'ya kaçan Bahtiyar'ın yerini Bazargan almıştır[1462]. 1979'da olan devrim ile İran ordusu dini lider Ayetullah Humeyni'nin denetimine geçmiştir. İran bu durumuyla bölgede ve İslam dünyasında önde gelen bir dini ve devrimci güç[1463] olmuştur. İran ordusunun İslami radikal bir yönetimin eline geçmesi ABD'de beklenmedik bir olay[1464] olarak görülüp, İran ordusunun Basra Körfezi'nde etkili olması halinde batı dünyasına ihraç edilen petrolün akışının engelleyebileceği[1465] değerlendirmeleri yapılmıştır. Petrolün akışının engellenmesi tüm batı dünyası ve bu ülkelerde yatırımları olan ABD için önemli bir risk ortaya çıkaracaktır. Bu düşünceler ile İran'da yaşanan gelişmeler ABD'nin bölgede aktif tedbir almasına neden olmuştur[1466].

Humeyni, bu süreçte 3 büyük sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan birincisi yeni rejimin kurumlarının oluşturulması ve otoritenin kurulmasıdır. Bu çok uzun zaman almıştır. Bu sebeple İran'ı sokak idare etmeye[1467] başlamıştır. Bu süreçte ülke sokak keyfiliğinin yönetimindedir. Bu süreçte hukuk dışı olarak birçok insan hapse atılmış, eski rejimin taraftarı oldukları iddiasıyla birçok insan uydurma mahkemelerde[1468] yargılanıp idam edilmiştir. Birçok insan bu yöntemle öldürülmüştür.

[1461] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 345
[1462] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 82
[1463] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82
[1464] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82
[1465] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82
[1466] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 82
[1467] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 754
[1468] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754

Hükümetin denetimi dışındaki bir başka kurum da devrim mahkemeleridir. Şubat 1979'da kurulan mahkemelerin başındaki dini yargıçlar şah hükümetinin eski yetkililerine ve karşı devrimci faaliyetlerde bulunmakla suçlananlar kişilere cezalar vermişlerdir. Şah rejimi yetkililerinden intikam alma duygusu güçlüdür[1469] ve 1979'un sonuna kadar eski bir başbakan, birçok eski milletvekili ve yüzlerce SAVAK ajanıyla yüksek rütbeli subay[1470] idam edilmiştir. Uluslararası Af Örgütü'nün Ekim 1981'de bildirdiğine göre 1981 Haziran-Ekim döneminde 1800 kişi[1471], Şubat 1979'dan bu yana ise 3350 kişi[1472] bu şekilde idam edilmiştir. İran, bu sayede dehşet ve korku ülkesi[1473] haline gelmiştir. Şahın ve SAVAK'ın yerini yeni isimlerle yeni bir şah ve SAVAMA almıştır.

İslami devrimin ideolojisine örgütsel bir yapı sağlamak isteyen[1474] Humeyni yanlısı Ayetullahlar 1979'da İslami Cumhuriyet Partisi'ni (İCP) kurmuşlardır. İCP, İslami cumhuriyet adına halk desteği sağlamaya ve laik ılımlıları gözden düşürmeye[1475] çalışmakla görevlidir. Camiler aracılığıyla halkla doğrudan ilişki kuran ulema ağına olan yakın bağlarıyla İCP, kısa zamanda İran'ın en büyük siyasi gücü[1476] olmuştur. İCP'nin ikna gücü muhalefet toplantılarını basma ve muhalifleri tutuklamak için Devrim Muhafızları'nı çağırma[1477] olanağıyla giderek artmıştır.

Şah rejiminin çöküşü Marksistlerden militan din adamlarına kadar siyasi yelpazenin tamamına hitap eden[1478] birbirlerine rakip siyasi örgütlerin doğmasına neden olsa da iktidar mücadelesi aslında İCP ile Özgürlük Hareketi'nin çeşitli kolları arasında[1479] gerçekleşmiştir. İCP ulemanın, İran'ın siyasi ve sosyal yapısındaki radikal değişimden çok şey kazanacak olan kentli ve kırsal kitlelerin çoğunluğunun

[1469] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 476
[1470] William Cleveland; a.g.e s. 476
[1471] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 754
[1472] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754
[1473] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 754
[1474] William Cleveland; a.g.e s. 476
[1475] William Cleveland; a.g.e s. 476
[1476] William Cleveland; a.g.e s. 476
[1477] William Cleveland; a.g.e s. 476
[1478] William Cleveland; a.g.e s. 476
[1479] William Cleveland; a.g.e s. 476

desteğini almıştır. Özgürlük Hareketi politikacıları orta sınıf teknokratlara, meslek sahiplerine, esnafın bazı kesimlerine, batılılaşmış üniversitelerdeki gruplara ve ulemanın hükümete hakim olmasına karşı çıkanlara[1480] hitap etmektedir. Seçmenlerinin toplumun batıya dönük unsurlarla olan bağı[1481] bu kesimlerin yenilgilerinin nedeni olmuştur.

Rejime hukuki şekil vermek zorunluluğu ikinci sorundur. Yeni rejimin şekli için 30-31 Mart 1979'da referandum yapılmış ve halkın % 99'unun oyuyla[1482] monarşiye son verilmiş ve İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir[1483]. Şah döneminin birçok üst rütbeli siyasi ve askeri lideri öldürülmüştür. Şah rejimini yıllardır destekleyen ABD, baş düşman ilan edilmiştir. Kısa süre sonra Ayetullah Humeyni ve yandaşları devrim sırasında oluşturulan muhalefet cephesinde[1484] birlikte hareket ettikleri devrimci sol ve liberal burjuvaziye göre daha etkili olmaya başlamıştır.

İran'da yeni bir İslami düzenin kurulma adımları Mart 1979'daki referandumla başlamıştır. Bu referandumun sonuçları İslami Cumhuriyet teriminin anayasal anlamını tanımlama[1485] mücadelesine neden olmuştur. Bazargan hükümeti Haziran 1979'da İslami bir devlet ilkesini benimseyen ancak din kurumuna özel idari ve adli yetki vermeyen bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Hükümetin taslağı tartışılması için halkça seçilmiş ve çoğunluğu ulemadan oluşan Uzmanlar Meclisi'ne gönderilmiştir[1486]. Meclisin ilk oturumunda Humeyni bir konuşma yapmış ve delegelere anayasanın " yüzde yüz İslamiyet'e dayanması gerektiğini[1487]" söylemiştir. Tartışmalarda Uzmanlar Meclisi hükümetin özgün metnini tamamen değiştirerek İran'ın tüm yasa ve kararnamelerinin İslami kurallar ve standartlara dayanmasını gerektiren bir anayasa hazırlamıştır. Bu şart ulemanın devlet içinde

[1480] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 476
[1481] William Cleveland; a.g.e s. 476
[1482] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 755
[1483] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755
[1484] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 82
[1485] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1486] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1487] William Cleveland; a.g.e s. 477

hakim idari yetkili olmasını[1488] olanaklı hale getirmiştir. Anayasa tartışmalarının sonunda İran siyasi, hukuki, sosyal düzlemde tamamen İslamlaşma yoluna girmiştir ve bu da şahın devrilmesi kadar devrimci bir gelişme[1489] olarak görülmüştür.

Bu süreçte Humeyni, ABD'yi İslam adına kutsal savaş vermek zorunda oldukları baş düşman[1490] olarak görmüştür. Eylül 1979'da Humeyni, Kum şehrinde yaptığı bir konuşmada ABD'yi "Büyük Şeytan[1491]" olarak tanımlamış ve ayrıca Mısır lideri Enver Sedat ile Irak lideri Saddam Hüseyin'i ABD'nin uşakları ve ajanları[1492] olmakla suçlamıştır. Sedat, İsrail ile anlaşma yaptığından, Saddam ise İran ile savaşarak ABD'nin işini yaptığından dolayı suçlanmaktadır.

İslamcı grup ile diğer muhalif grupların yollarının ayrılması, devrimden hemen sonra olmuştur. Fedayin örgütü, geçici Bazargan hükümetinin hazırladığı anayasa taslağına karşı çıkarken bunun dışa bağımlı kapitalizmi, emperyalist orduyu ve Amerikalı askeri danışmanlarını savunmayı[1493] devam ettiren bir hükümet tarafından hazırlanmış bir metin olduğunu iddia etmektedir. Mücahidin ise orduyu dağıtmadığı ve emperyalist anlaşmaları feshetmediği[1494] için hükümeti eleştirmektedir. Geçici hükümetin hazırladığı anayasa taslağında başkanlık sistemine ağırlık verilirken, ulemaya ayrıcalıklı bir konum verilmediği halde Humeyni, bir iki düzeltme yapılabileceğini ancak genel olarak olumlu bulduğunu[1495] beyan etmiştir. Ama gelişen olaylar nedeniyle seçimle ulemadan oluşacak bir konseyin (kurucu meclisin)[1496] oluşturulması ve yeni bir anayasa taslağı hazırlanması kararlaştırılmıştır.

[1488] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 477
[1489] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1490] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 86
[1491] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 86
[1492] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 86
[1493] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 346
[1494] Tayyar Arı; a.g.e s. 346
[1495] Tayyar Arı; a.g.e s. 346
[1496] Tayyar Arı; a.g.e s. 346

Yeni anayasayı hazırlayacak kurucu meclisin seçimi, İran devriminden sonra rekabet halindeki tüm grupların gücünü göstermesi[1497] açısından önemlidir. Ancak Mücahidin grubunun, Şeriatmedari'nin desteklediği Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin ve diğer bazı küçük grupların eşit şartlarda yapılmadığı gerekçesiyle seçimleri boykot etmeleri[1498] nedeniyle 73 sandalyeden 50'sini kazanan İslamcı grup[1499] çoğunluğu oluşturmuştur.

3 Ağustos'ta da yeni anayasayı kabul edecek 73 üyeli konsey seçilmiştir. Ağustos 1979'da İslami Cumhuriyet Partisi içinde örgütlenen yarı resmi bir milis[1500] grubu olan Devrim Muhafızları'nı kuran din adamları, kurucu meclis üyeliklerinin çoğunu elde etmişlerdir. Liberallerin desteğine sahip olan Başbakan Bazargan siyasi gelişmeler nedeniyle Şubat 1979'da istifa etmek zorunda kalmıştır. Ülkeye siyasi kaos ve anarşi[1501] egemen olmaya başlamıştır. Humeyni, anayasayı başka bir komiteye kendine göre hazırlatmıştır. Bu konseyin görevi mevcut tasarıyı incelemektir. Ancak konsey anayasada etnik gruplarla ilgili haklarda bazı değişiklikler yapmıştır.

Kurucu meclisçe hazırlanan yeni anayasa geçici hükümetin hazırladığı anayasa taslağından[1502] oldukça farklıdır. Bir dini lider (Fakih) tarafından atanacak kuruldan oluşacak en üst organ olan Ulema Kurulu, tüm yönetim ve yargı organlarının üstünde bir konumdadır. " Yüksek Yasama Konseyi" ya da "Anayasayı Koruyucular Konseyi" adı verilen bu kurula tüm yasal konuları onaylama ve reddetme yetkisi[1503] verilmiştir. Diğer adıyla "Velayet-i Fakih" adı verilen bu yönetim biçimini sağda Şeriatmedari grubu ve Ulusal Cephe'den solda yer alan Fedayin ve Mücahidin'e kadar[1504] tüm grupların muhalefetine karşın sadece

[1497] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 346
[1498] Tayyar Arı; a.g.e s. 346
[1499] Tayyar Arı; a.g.e s. 346
[1500] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 82
[1501] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 83
[1502] Tayyar Arı; a.g.e s. 347
[1503] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 531
[1504] Tayyar Arı; a.g.e s. 531

Humeyni liderliğindeki İslamcı grup desteklemiştir. Velayet-i Fakih adı verilen bu yönetim biçimine Humeyni'nin liderliğindeki radikallerin dışında tüm muhalif gruplar karşıdır. Ancak muhalifler arasındaki ideolojik farklılık bunların birlikte hareket etmesini önlemiştir. Bu sırada özellikle Humeyni yanlısı öğrencilerin Kasım 1979'da ABD'li elçilik görevlilerini rehin almaları[1505] da muhalif gruplar arasındaki görüş ayrılığını arttırmıştır.

Anayasa idari yönetim alanında birbirine rakip güç merkezleri[1506] oluşturmuştur. Humeyni'nin 1989'da ölmesinden sonra bu durum idari felce ve halkta huzursuzluğa[1507] neden olmuştur. Bu sayede anayasa bir yandan İran halkına cumhurbaşkanını, millet meclisi üyelerini ve belediye meclislerini seçme şansı verirken diğer yandan yine anayasa nihai otoriteyi hemen hepsi de ulema olan ve seçimle gelmemiş yetkililere[1508] vermektedir. Bu yetkililerin oluşturduğu Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin on iki atanmış üyesinin çok geniş yasama yetkileri vardır. Meclisin kabul ettiği yasalar konseye sunulmaktadır ve konseyin de İslami standartlara uyma ilkesine göre bunları kabul etme ya da reddetme yetkisi[1509] vardır.

Anayasa ayrıca velayet-i fakih ilkesini yani saklı imam adına İslami hukukçunun yönetimini[1510] kabul etmiştir. En üst İslami hukukçu ise Humeyni olmaktadır. Bu hükümet yapısının en güçlü makamıdır ve Anayasayı Koruyucular Konseyi'nde olduğu gibi en üst hukukçu halk tarafından seçimle değil atamayla[1511] yönetime gelmektedir. Bu görev saklı imamın yokluğunda halkın lideri olarak hizmet edecek " namuslu, erdemli, bilgili, cesur ve etkin bir idareci ve dini hukukçu[1512] " tarafından yerine getirilecektir. İslami hukukçuya verilen çok geniş anayasal yetkilerin yanında Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin üyelerinin yarısını atama,

[1505] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 531
[1506] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 477
[1507] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1508] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1509] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1510] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1511] William Cleveland; a.g.e s. 477
[1512] William Cleveland; a.g.e s. 477

silahlı kuvvetlerin ve Devrim Muhafızları'nın başkomutanlarını atama ve görevden alma yetkileri de bulunmuştur. Bunların yanında İslam hukukçusunun cumhurbaşkanı adaylarının nitelikleri konusunda karar verme ve seçimini onaylama yetkisi[1513] vardır. İslami hukukçu makamının varlığı Humeyni'nin gerçek bir İslam devletinin ancak din kurumunun yönetiminde olabileceği[1514] görüşünü yansıtmıştır. Eğer 1979 anayasasının belirttiği gibi İran İslami Cumhuriyeti yasaların yorumunda vahiylerin temel rolüne dayanarak kurulmuş bir sistemse o zaman sadece İslam hukukunu bilenler yasaları uygulayabileceklerdir. İran devrimi din adamlarını laik hükümdarlar için ilahi iradenin yorumcuları durumundan çıkarıp[1515] yöneticiler düzeyine çıkarmıştır.

İslami biçimlerle birbirine karışmış olan bu ilginç ulus devlet modelinde tarihsel örneklerin devamı veya yeniden canlanması değil de tamamen yepyeni ve daha devletin adında ortaya çıkan ikili bir yapı[1516] bulunmuştur. Devletin adında geçen cumhuriyet kavramı bile Fransız Devrimi ve monarşileri deviren devrimlerin söylemsel ürünleriyle[1517] aynı anlamda kullanılmıştır. Cumhuriyetin yazılı bir anayasası, seçilmiş bir devlet başkanı ve bir meclisi vardır. Anayasada belirtilen egemenlik ilkesinde de bu çelişkili ikili yapı kendisini göstermiştir. 6. Madde egemenliğin kaynağını halk iradesi olarak göstermekte ama bir yandan da velayet-i fakih ilkesiyle yönetici fakihe genel nerdeyse keyfi yetkiler[1518] vermiştir. Meclisin yasama yetkisi fakihin onayını gerektirmiştir. Fakih ve üyelerinin yarısının meclis yarısı fakih tarafından atanan Anayasayı Koruyucular Konseyi, yasamanın İslami hukuk ve genel ilkelere uygunluğunu denetlemekle görevlidir. Cumhuriyet bakanlar kurulu, genel müdürlükler, bürokratik ilke ve prosedürleriyle[1519] tam bir hükümet sitemi görünümü vermiştir. Anayasada şeriatın tüm yasaların temeli olduğu

---

[1513] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 478

[1514] William Cleveland; a.g.e s. 478

[1515] William Cleveland; a.g.e s. 478

[1516] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 4 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1517] Erol Göka; a.g.m s. 4

[1518] Erol Göka; a.g.m s. 4

[1519] Erol Göka; a.g.m s. 4

belirtilmesine karşın medeni hukukun birçok maddesi önceki dönemden kalmıştır ve gündelik yaşamda ortaya çıkan sorunlar çoğu kez medeni hukuk mahkemelerine havale edilmiştir. Devrimin ilkelerinin korunması görevi Pastarlar'a (Devrim Muhafızları) ve devlet dairelerindeki haraset komitelerine[1520] verilmiştir. Pastarlar iç güvenlikle ilgili görevlerinin yanında ibadetlerin yerine getirilmesini, doğru giyim biçimlerini ve çalışanların İslami ahlak ve davranışlarını[1521] da denetlemekle görevlidir.

İslam Cumhuriyeti temel olarak bir ulema hükümeti[1522] niteliğindedir. Hükümette, mecliste, devrimci örgütlerde, kadro, yandaş ve asker toplamaya ve seferber etmeye dönük kurumlarda üst düzey kadroların çoğu ulemanın elindedir.

Ulusal Cephe yeni anayasayı " devrimi hazırlayan düşüncelere karşı bir ihanet[1523]" olarak tanımlarken, Mücahidin " tamamen yanlış bir düşünce[1524]", Fedayin ise " monarşinin, halifelik sistemi ile kamuflajı[1525]" olarak değerlendirmiştir. Diğer yandan Bazargan, Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi ve Sünni etnik azınlıklar[1526] da yeni anayasaya karşı muhalefetini çeşitli şekillerde göstermişlerdir. Ancak bunlardan en açık şekilde karşı çıkan din adamlarının yönetimde bu ölçüde aktif olmamalarını isteyen Şeriatmedari'dir.

Ancak bir yandan muhalefetin kendi arasındaki ideolojik farklılık bunların beraber hareket etmelerini önlerken, diğer yandan Humeyni yanlısı öğrencilerin Kasım 1979'da ABD elçiliğinin görevlilerini rehin almaları olayı muhalif gruplar arasında görüş ayrılığına[1527] neden olmuştur. ABD'nin şaha tedavi amacıyla sığınma hakkı vermesine bir tepki olarak yapılan bu olaya karşı çıkan Bazargan, rehinelerin

---

[1520] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 4 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1521] Erol Göka; a.g.m s. 4

[1522] Erol Göka; a.g.m s. 4

[1523] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 347

[1524] Tayyar Arı; a.g.e s. 347

[1525] Tayyar Arı; a.g.e s. 347

[1526] Tayyar Arı; a.g.e s. 347

[1527] Tayyar Arı; a.g.e s. 347

koşulsuz bir şekilde salıverilmesi yönündeki isteği kabul edilmeyince istifa ederken, Mücahidin, ABD emperyalizmine korkusuzca meydan okuyuş[1528] olarak değerlendirdiği olay karşısında radikal İslamcı grubu desteklemiştir.

Aralık 1979'da yeni anayasa için yapılan referandum sırasında Şeriatmedari anayasa aleyhinde bir fetva yayınlamış[1529] ve ardından Tebriz'de gösteriler düzenlemesini sağlamıştır. Humeyni'nin Devrim Muhafızları, Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin Tebriz'deki merkezini basıp gösteriyi düzenleyenleri tutuklarken Şeriatmedari de SAVAK ve ABD ile işbirliği yapmakla suçlanmıştır. Bundan bir süre sonra ise parti dağıtılmış ve Şeriatmedari göz hapsine[1530] maruz kalmıştır. Şeriatmedari 1986'da ölene kadar Kum'daki evinde göz hapsinde kalmıştır[1531]. Buna karşın anayasa taslağına ilk başta karşı çıkan muhalif gruplar olan Ulusal Cephe, Mücahidin, TUDEH ve diğer sol gruplar[1532] ise oylamada anayasayı desteklemişlerdir.

Devrim Muhafızları'nın çoğunlukta olduğu kurucu meclisin yaptığı anayasa Aralık 1979'da halkoyuna sunulmuş ve kabul edilmiştir. Ocak 1980'de cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve cumhurbaşkanlığına halkın % 75'inin[1533] oyuyla 1960'lardan beri Humeyni'nin çok yakını olan Paris Sorbonne Üniversitesinde ekonomi öğrenimi görmüş Dr. Ebu-l Hasan Beni Sadr[1534] seçilmiştir. Ancak Beni Sadr'ın cumhurbaşkanlığı içerde bazı güç mücadelelerine neden olmuştur.

Beni Sadr (doğum 1933) Paris'te öğrenim görürken Humeyni'nin batılı basınla ilişkilerinden sorumludur. Beni Sadr, İran'ın İslami kültürel kimliğinin

[1528] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 347
[1529] Tayyar Arı; a.g.e s. 348
[1530] Tayyar Arı; a.g.e s. 348
[1531] Tayyar Arı; a.g.e s. 348
[1532] Tayyar Arı; a.g.e s. 348
[1533] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 755
[1534] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755

korunmasına bağlıysa da laik hükümetten yanadır[1535] ve din kurumunun gittikçe artan egemenliğine karşı çıkmıştır. Seçimi kazanmasının nedeni siyasi fikirleri değil Humeyni'ye yakın olmasıdır[1536]. Kısa ve hareketli cumhurbaşkanlığı ulemanın İran hükümetini ele geçirmesini ve Devrim Muhafızları'nın aşırılıklarını sınırlama[1537], yerel komiteleri ve devrim mahkemelerini merkezi hükümetin denetimi altına alma çabalarıyla geçmiştir.

Beni Sadr, sadece çok sayıda iç sorunla değil iki zorlu dış konuyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Kasım 1979'da Humeyni'nin genç yandaşlarından bir grup Tahran'daki ABD büyükelçiliğini işgal etmişler ve ABD dışişleri personelinden 57'sini rehin alarak 444 gün ellerinde tutmuşlardır. Bu uzun süren rehine olayı İran ile ABD'yi karşı karşıya getirmiş[1538] ve iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Bu olay ABD kamuoyunda Humeyni rejimine karşı şiddetli bir düşmanlığa[1539] neden olmuştur. ABD silahlı kuvvetlerinin iyi planlanmamış ve uygulanmamış rehineleri kurtarma operasyonu başarısız kalınca İran kamuoyu ABD'ye karşı daha da sertleşmiştir[1540]. ABD Başkanı Jimmy Carter'ın yeniden seçilme şansı kalmamış ve Beni Sadr'ın krizi çözme çabaları engellenmiştir. Beni Sadr'ın konumunu iyice zorlaştıran bir olay da Irak'ın 1980'de İran'a saldırmasıdır ve İran'da devrim mahkemeleri silahlı kuvvetlerde temizlik yaparken ayakta kalabilmek için bir savaşa girmek[1541] zorunda kalmıştır.

Humeyni, Şeriatmedari'nin Velayet-i Fakih'e muhalefetini de dikkate alarak, ilk cumhurbaşkanlığı seçimine ulemanın katılmasını önlemiş ve tarafsız biri olarak bilenen Beni Sadr'ın seçilmesini[1542] sağlamıştır. Sadece Humeyni'ye yakın olduğu

---

[1535] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 478
[1536] William Cleveland; a.g.e s. 478
[1537] William Cleveland; a.g.e s. 478
[1538] William Cleveland; a.g.e s. 478
[1539] William Cleveland; a.g.e s. 478
[1540] William Cleveland; a.g.e s. 478
[1541] William Cleveland; a.g.e s. 478
[1542] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 348

için bu göreve getirilmiş olan Beni Sadr'ın[1543] arkasında halk desteği de yoktur. İran'ın yeni anayasasına göre Humeyni cumhurbaşkanı azletme yetkisi dahil, çok geniş yetkilere sahip olarak ülkenin en büyük lideri olarak Veli-i Fıkıh unvanını[1544] almıştır. Humeyni öncü rolünü kabul etmiştir[1545].

14 Mart ve 9 Mayıs 1980'de iki aşamalı meclis seçimleri yapılmıştır. Bu seçimleri yeni rejimin resmi partisi olup, radikal İslamcı grupça kurulmuş olan, mollaların ve din adamlarının desteklediği İslami Cumhuriyet Partisi büyük çoğunlukla kazanmıştır. İlk meclis seçimlerinde 234 sandalyeden 130'unu İslami Cumhuriyet Partisi[1546] almıştır. Bu sayede mecliste çoğunluğu kazanan İslam Cumhuriyeti Partisi ağırlığını göstermiştir. Meclis başkanlığına ise 31 Ağustos 1981'de Mücahidini-i Halk tarafından suikastla öldürülecek olan Muhammed Ali Recai seçilmiştir. Recai, Ağustos 1980'de ise başbakanlığa getirilmiştir[1547]. Ancak cumhurbaşkanı ile başbakan arasında güvensizlik üst düzeydedir ve bakanların niteliği konusunda anlaşmaya varılamamıştır. Ancak neticede hükümette İslami Cumhuriyet Partisi üyeleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durum sonra Beni Sadr'ı destekleyen merkezciler ile Recai liderliğindeki aşırı sağcı ve dinciler arasında[1548] mücadeleye neden olmuştur. Bu mücadele özellikle Eylül 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı'yla kendini göstermiştir. Bu süreçte İran, Eylül 1980'de Irak'ın saldırısıyla kendini sekiz yıl sürecek bir savaşın içinde bulmuştur. Beni Sadr iktisatçı olarak boş sloganlar yerine ekonomik tedbirlerden[1549] yanadır. Recai ise başbakan olmasına rağmen bir takım heyecanlı sloganlarla[1550] yönetimden yanadır. Oysaki bu dönemde petrol gelirleri azalmış, işsizlik artmış[1551] ve enflasyon oranı yıllık % 50'ye çıkmıştır.

[1543] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 348
[1544] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 755
[1545] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 85
[1546] Tayyar Arı; a.g.e s. 348
[1547] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755
[1548] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755
[1549] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755
[1550] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755
[1551] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 755

Cephede Irak ve İran güçleri arasında çatışmalar sürerken İran ihtilal sonrası dönemi yaşamıştır. Beni Sadr ile Recai arasındaki mücadelede sol gruplardan komünist TUDEH partisi dincileri yani Recai'yi, ilerici İslamcı Mücahidin-i Halk ise Beni Sadr'ı desteklemiştir. Mart 1981'den itibaren iki grup arasındaki mücadele taraftarlarının Tahran sokaklarında çatışmalarına[1552] neden olmuştur. Bu süreçte Humeyni, Beni Sadr'dan yana olmaya başlamış ve 16 Mart'ta yayınladığı bildiride Beni Sadr'ın silahlı kuvvetler başkomutanlığını[1553] onaylamıştır. Beni Sadr için bu durum önemli bir destek göstergesidir. Ancak meclis Recai'den yanadır. Humeyni 8 Haziran 1981'de yaptığı konuşmada ilk kez devlet başkanı Beni Sadr'ı eleştirmiştir.

Bu süreçte İslam Cumhuriyet Partisi Humeyni'yi Beni Sadr'ın bir darbe hazırlığı içinde olduğu[1554] ve bu nedenle devrim için bir tehlike olduğu yönünde ikna etmiştir. Humeyni önce Beni Sadr'dan Mücahidin ile ilişkisine son vermesini istemiş ardından Beni Sadr'ın bunu reddetmesi üzerine de ondan desteğini çekmiştir[1555]. Humeyni desteğini Beni Sadr'dan çekerek başbakanı Recai'yi desteklemiştir. Beni Sadr'ı 10 Haziran 1981'de başkomutanlıktan, 21 Haziran'da ise Beni Sadr yanlıları ile muhalifleri arasındaki kanlı çatışmalardan sonra cumhurbaşkanlığından azletmiştir. Bu süreç sonunda Beni Sadr izini kaybettirmiştir[1556]. Beni Sadr, Halkın Mücahitleri'nin (Mücahidin) lideri Mesut Recevi ile beraber 29 Temmuz 1981'de İran'dan gizlice ayrılıp siyasal yaşamının geri kalan kısmını Paris'te devam ettirmek için Fransa'ya kaçmıştır. Beni Sadr'ın ardından Marksist-Leninist sol ve özellikle devrimci Müslümanlar, İslami Cumhuriyet Partisi ile şiddetli çatışmalara[1557] girmişlerdir. Beni Sadr'ın çekilmesi nedeniyle aşırı sağcı dincilerle sol gruplar[1558] karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple Beni Sadr yanlısı Mücahidin-i Halk ile Devrim Muhafızları arasındaki çatışmalar giderek artmış ve Recai dahil dincilerin önemli liderlerinden çoğu Mücahidin-i Halk'ın düzenlediği suikastlar ve sabotajlarda ölmüştür.

[1552] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 349

[1553] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 756

[1554] Tayyar Arı; a.g.e s. 349

[1555] Tayyar Arı; a.g.e s. 349

[1556] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 756

[1557] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 181 - 182

[1558] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 756

Beni Sadr meslek sahibi orta sınıfın bazı kesimlerince destekleniyorsa da Humeyni ve İslam Cumhuriyeti Partisi İran toplumu içinde çok daha yaygın ve çok daha acımasız bir destek[1559] sağlayabilmiştir. Bir zamanlar şah sonrası döneme egemen olmaları beklenen laik orta sınıf reformcular korkutularak sessizliğe ya da kaçmaya zorlanmışlardır. Beni Sadr bu sayede siyasi açıdan tecrit edilmiş ve sonunda Humeyni kendisini terk ederek 1981'de görevden alınmasına[1560] izin vermiştir. Devrim iki yılda ikisi de ulemanın hükümet üstündeki denetimine bir tür sınırlama getirmek isteyen ilk başbakanını ve ilk cumhurbaşkanını yemiştir[1561]. Bazargan ve Beni Sadr'ın ayrılması Humeyni ile İCP'nin iktidarlarını güçlendirmeye olanak vermiştir.

İran'ın Irak ile savaşının devam ettiği bu sırada içerde devrim sonrası iktidar mücadelesi sürmüştür. Beni Sadr'ın ülkeyi terk ettiği sırada içerde Devrim Muhafızları ile Mücahidin arasında kanlı çarpışmalar yaşanmıştır[1562]. 28 Haziran 1981'de İslami Cumhuriyet Partisi'nin merkezinde bomba patlaması ve parti Genel Sekreteri Ayetullah Baheşti ile on hükümet üyesi ve yirmiden fazla milletvekilinin ölmesine neden olmuştur. Bunlar içinde Ayetullah Muhammed Baheşti'nin yanı sıra 4 kabine üyesi, 6 bakan yardımcısı ve 27 milletvekili[1563] vardır. Bu süreçte 24 Temmuz 1981'de Ali Recai oyların % 80'ini alarak cumhurbaşkanı[1564] olmuştur. Ali Recai'nin cumhurbaşkanı olmasından sonra da şiddet artarak sürmüştür. Haziran ve Temmuz 1981'deki olaylarda 100'den fazla insan yaşamını yitirmiştir. 26 Haziran 1981'de Uluslararası Af Örgütü Şubat 1979'dan beri 1600 İranlı'nın idam edildiğini iddia etmiştir[1565]. 8 Ağustos 1981'de devlet başkanının makamı bombalanmıştır. Ağustos 1981'de Cumhurbaşkanı Ali Recai ve Başbakan Muhammed Javod Bahonar

[1559] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 479
[1560] William Cleveland; a.g.e s. 479
[1561] William Cleveland; a.g.e s. 479
[1562] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 349
[1563] Tayyar Arı; a.g.e s. 349
[1564] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 182
[1565] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 182

öldürülmüştür[1566]. Devlet başkanı Ali Recai'nin yanında sekiz kişi daha ölmüştür[1567]. Bununla beraber Seyyid Ali Hamaney, Ali Ekber Haşimi Rafsancani, Muhammed Rıza Mehdavi, Hadi Gaffari ve Muhammed Yazdi[1568] gibi önemli liderler hala yaşamaktadır.

Hükümet bu eylemlere, sola ve özellikle Halkın Mücahitleri'ne karşı geniş çaplı bir tutuklama ve idam dalgasıyla[1569] yanıt vermiştir. Ali Recai'nin öldürülmesinden sonra 2 Ekim 1981'de Ali Hamaney Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1981'in ikinci yarısında muhalefete dönük baskılar yoğunlaşmıştır. Bu amaçla Şubat 1982'de Mücahidin'in Tahran'daki merkezi basılmış, liderlerinden Musa Kyiyabani öldürülmüştür[1570]. Irak ile savaş İran'da muhalefetin etkisizleştirilmesine ve baskı uygulanmasına gerekçe[1571] olarak kullanılmıştır. Fedayin'in (Halkın Fedaileri) Ocak 1982'de İran'ın kuzeyindeki Amol şehrini ele geçirmesi üzerine çıkan çatışmada üyelerinin bir bölümü öldürülmüş, geri kalan bölümü de tutuklanmıştır. Eski başbakan Mehdi Bazargan'ın lideri olduğu muhalefet grubunun eylemleri önlenmiştir. Bahailer tutuklanmış, mallarına el konmuş, kurumları kapatılmış[1572], liderleri idam edilmiştir.

İslam Cumhuriyeti ılımlı laik muhaliflerini yenerken, militan İslami Sol'dan yeni bir muhalif dalgayla karşılaşmıştır. 1981'in ikinci yarısında Mücahidin-i Halk örgütünün bombaları onlarca dini ve siyasi lideri öldürmüş ve rejimi tehdit etmeye başlamıştır[1573]. Hükümet, Mücahidin'in saldırılarına öyle bir kitle tutuklamaları ve idamlarla yanıt vermiştir ki bu kez de iktidar terörü[1574] başlamıştır. Solcu tehdit hükümetin toplumun tümüne ideolojik bir örneklik uygulama çabalarının artmasına neden olmuştur. İran'ın tüm üniversite ve kolejleri 1980'de İslamlaştırılmaları

[1566] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 349 - 350
[1567] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 182
[1568] Tayyar Arı; a.g.e s. 350
[1569] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 182
[1570] Tayyar Arı; a.g.e s. 350
[1571] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 182
[1572] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 182
[1573] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 479
[1574] William Cleveland; a.g.e s. 479

amacıyla kapatılmıştır. Bu kapatma döneminde öğretim üyeleri arasında temizlik yapılmış[1575], müfredat İslami değerleri vurgulayacak biçimde değiştirilmiş ve ders kitapları yeniden yazılmıştır. Üniversiteler, 1982'de yeniden açılmaya başlandığında hükümet sadece sağlam İslami geçmişleri olanların kayıtlarını yaptırmalarına[1576] olanak sağlamış ve solcu siyasi faaliyetlere karışmış olanlar okullara kabul edilmemişlerdir. Sonuçta genel öğrenci sayısında ve özellikle kadın öğrenci sayısında çok büyük bir düşüş ortaya çıkmıştır. Tahran Üniversitesi'nde devrimden önce 17 bin öğrenci varken bu sayı 1983'te 4.500[1577] olmuştur. Kadın öğrenci oranı da toplamın yüzde 40'ı iken 1970'lerin sonunda yüzde 10'a[1578] düşmüştür.

İslami Cumhuriyet 1982'de sol ve merkez tehditlerini ortadan kaldırmış, İran siyasi yaşamı üstündeki denetimini sağlamlaştırmıştır. Rejim bundan sonra ekonomik toparlanmaya, idari verimliliğe ve Irak savaşına[1579] odaklanmıştır. Irak'ın 1980'deki saldırısı Humeyni ve İslam Cumhuriyeti'ne verilen desteği arttırmıştır. Saddam Hüseyin rejimine karşı İslam davasını savunmanın gururuna İran yurtseverliği duyguları[1580] eklenince yeni cumhuriyet ve onun temsil ettiği İslami ilkeler daha yaygın bir şekilde benimsenmiştir. Savaş hükümetin Devrim Muhafızları'na ve düzenli orduya binlerce genci alarak[1581] otoritesinin artmasına neden olmuştur.

SSCB ile ilişkilerini düzeltmek isteyen yeni İran yönetimi, TUDEH'e ilk başta ses çıkarmamıştır[1582]. Diğer solcu örgütlerin etkilerinin azalması sonucu, radikal İslamcılar SSCB'nin yardımıyla, kendisiyle işbirliğine ihtiyaç duyacağını düşünerek, İslamcı hareketi başından beri destekleyen TUDEH'in[1583] bu durumundan faydalanan İslamcılar 1983'e kadar bunları hareketlerinde serbest bırakmışlardır.

[1575] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 479

[1576] William Cleveland; a.g.e s. 479

[1577] William Cleveland; a.g.e s. 479

[1578] William Cleveland; a.g.e s. 479

[1579] William Cleveland; a.g.e s. 479

[1580] William Cleveland; a.g.e s. 479

[1581] William Cleveland; a.g.e s. 480

[1582] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 533

[1583] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 350

Ancak bu tarihten sonra TUDEH'in savaşı durdurma ve Afganistan işgalini destekleme yönündeki isteklerinden rahatsız olan hükümet[1584] bunların da üstüne giderek yetmişten fazla üst düzey yöneticisini tutuklamıştır. Solcu TUDEH partisi de ortadan kaldırılmış ve liderleri hapsedilmiştir. Oysa TUDEH Mücahidin'den farklı olarak Humeyni'ye karşı çıkmamış[1585] antiemperyalist niteliğini göz önüne alarak İslam Devrimi'ni desteklemiştir. Mücahidin gerillaları ise yönetime karşı suikastlar düzenlemişlerdir[1586]. 1983 sonuna gelindiğinde ise İran'da İslami Cumhuriyet Partisi dışındaki tüm partiler ve gruplar yasaklanmıştır.

Irak'ta ayrılıkçı mücadele içinde olan Mesut Barzani ve Celal Talabani gibi Kürt liderler desteklenirken ülkenin kuzeybatısındaki Kürdistan bölgesinde Kürt çeteler ile çatışmalar[1587] devam etmiştir. Bu süreç 1982 yılının ortalarına kadar devam etmiştir.

Üçüncü sorun ise rejim karşıtlarıdır. Humeyni rejimine karşıt gruplardan Marksist Leninist Fedayin-i Halk[1588] çoğunlukla kuzey batı İran'da Kürtlerle birlikte hükümet güçlerine ve Devrim Muhafızları'na karşı silahlı mücadele yapmıştır. Ayrıca küçük gruplar olarak Peyker ve Ramandegan gibi Maoist gruplar[1589] da yeni rejime karşıdır. Küçük ancak örgütlü bir grup olan Furkan ise koyu dinci ve fanatiktir[1590] ve din adamlarının politikaya karışmasına karşıdır. Furkan birçok öldürme olayının da failidir.

Yeni rejim iç muhalefet gruplarının yanında devrimin ilk günlerinden itibaren etnik grupların muhalefetiyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Etnik grupların başında sayıları 11-15 milyon[1591] tahmin edilen Azeri Türkleri ile 3-4 milyon kadar[1592]

1584 Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 350

1585 Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 533

1586 Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 182

1587 Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 182

1588 Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 756

1589 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 756

1590 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 756

1591 Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 756

olduğu tahmin edilen Kürtler ile Kuzistan Arapları vardır. Mart 1979'da bu grupların ayaklanmalarının dışında Kümbet-i Kavutsa Türkmenlerin, Pakistan sınırına yakın Balucistan ve daha yukarda olan Sistan bölgesinde de ayaklanmalar görülmüştür. Bu etnik grupların ilk ayaklanmalarının Humeyni'nin 30-31 Mart'taki referandumuna rastlaması anlamlıdır. Bu etnik gruplar yeni rejim içinde özerklik talep etmişlerdir.

Etnik gruplardan ilk talep Kürtlerden gelmiştir. 1978'in sonbaharında şahın otoritesi azalmaya başladığında Sünni Kürtler, Mehabad bölgesinde sözde bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Humeyni iktidara geldiğinde ise Humeyni'nin kararnamelerini kabul etmemişlerdir. Bu yüzden Humeyni'nin Devrim Muhafızları ile Kürtler arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu süreç 1979'un yaz ve sonbahar aylarında da devam etmiştir[1593]. Nisan ve Mayıs 1980'deki çatışmalar en şiddetli çatışmalar olmuştur. Beni Sadr, 14 Mayıs 1980'de Kürtlere özerklik öngören bir planı ilke olarak kabul ettiğini açıklamıştır ancak bu da çatışmaları engelleyememiştir. Eylül 1980'de Irak-İran Savaşı'nın çıkması üzerine Kürtlerin hareketi[1594] de son bulmuştur.

Aslında Kürt ayaklanmalarının daha ileriye gidememesinin iki nedeni daha vardır. Bunlardan birincisi Kürtlerin kendi aralarında bölünmüş olmasıdır. Örneğin Kürtlerin bir bölümü Abdurrahman Kasımlu (Kasımolo) liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi'ni desteklerken[1595] diğer bir bölümü Sünni lider Şeyh İzzeddin Hüseyni'yi desteklemiştir. İkinci neden ise Türkiye ve Irak'ın Kürt ayaklanmalarını dikkatle izlemeleridir. 1975 öncesi İran Şahı, Kürtleri Irak'a karşı kullanırken bu süreçte Irak bunu İran'a karşı yapmamıştır. Türkiye ve Irak'ın bu davranışı İran'ın işini kolaylaştıran bir faktördür. Irak, Kürtlere yardımda bulunmamış olsa da sınırlarına yakın ve özellikle İran'ın petrol bölgesi olan Kuzistan'daki Arapları Humeyni'ye karşı kışkırtmıştır. Eylül 1980'de İran-Irak Savaşı'nın başlamasında Kuzistan sorunu önemli rol oynamıştır.

[1592] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 756
[1593] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 757
[1594] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 757
[1595] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 757

Şahın devrilmesinde Azeri Türkleri ve liderleri Ayetullah Şeriatmedari'nin önemli bir rolü olmuştur. Azeri Türklerinin çoğunluğu Şii'dir[1596] ve Şeriatmedari dini derece açısından Humeyni'den üstündür. Bu yüzden devrimin ilk günlerinden itibaren Humeyni, Şeriatmedari'den çekinmiş ve iki lider arasında sürtüşmeler başlamıştır. Şeriatmedari, Şii din adamlarının merkezi yönetimde bu kadar aktif rol almalarına karşıdır. Bu fikir ayrılıkları şiddetlenince Azeri Türkleri daha organize olabilmek için Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'ni kurmuşlardır. Bu süreç sonrasında Humeyni ve Devrim Muhafızları ile Azeri Türkleri arasında çatışmalar şiddetlenmiştir. Aralık 1980'de yapılan anayasa referandumunu Azeri Türkleri'nin % 80'inin boykot etmesi[1597] nedeniyle Humeyni taraftarları Şeriatmedari'nin Kum'daki evine saldırmışlardır. Tebriz'de de Devrim Muhafızları saldırılara başlamış ve çatışmalar iyice şiddetlenmiştir. Ocak 1980'de de devam eden çatışmalar sonunda Devrim Muhafızları Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin Tebriz'deki genel merkezini basmışlar[1598] ve çok sayıda kişiyi öldürmüşlerdir. Bu olaylar üzerine parti dağıtılmış[1599] ve Şeriatmedari de Humeyni ile mücadeleyi azaltmıştır. Ancak 1981 yılında da Tebriz'de çatışmalar zaman zaman yaşanmıştır. 1982 yılında ise Şeriatmedari göz hapsine alınmıştır.

Humeyni içerde çeşitli gruplardan gelen muhalefet ile uğraşırken dışarıda da birçok devletle ilişkileri her geçen gün daha da bozulmuştur. Yeni rejim kendi davranışlarıyla kendisine bazı sorunlar yaratmıştır. İran'ın komşularıyla özellikle de çoğunluğu Sünni olan Arap ülkeleri olan ilişkilerinin bozulması söz konusu olmuştur. Humeyni'yi Arap dünyası içinde ilk destekleyenler Suriye, Libya, Güney Yemen gibi[1600] sosyalist özellikteki devletlerle Filistin Kurtuluş Örgütü olmuştur. Humeyni'nin ABD düşmanlığını kendisine bayrak yapması, İsrail ile ilişkilerini kesmesi ve Filistinlileri desteklediğini açıklaması bu devletlerle ilişkilerinde ortak bir zemine sahip olmasını sağlamıştır.

[1596] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 757
[1597] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 757
[1598] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 758
[1599] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 758
[1600] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 758

Gerçekten de din adına 20. yüzyılda bu tür bir devrim olabileceğini 1979 öncesinde kimse tahmin etmemiştir. Ancak kimsenin beklemediği bu devrim aynı zamanda benzeri devrimlerin Ortadoğu ülkelerinde de olabileceğinin sinyallerini[1601] vermiştir. Bu yüzden İran'ın devrim ihracı politikası bölge ülkelerinden Suudi Arabistan, Irak, Bahreyn, Kuveyt ve Katar gibi ülkeleri[1602] çok geçmeden tedbir almaya yöneltmiştir. Bu endişelerle hareket eden bölge ülkeleri Saddam tarafından başlatılan savaşı nerdeyse kendi adlarına yapılmış bir savaş gibi görerek tüm güçleriyle savaşa destek vermişlerdir. Ayrıca buradan da öteye giderek aralarında bir savunma işbirliği örgütü olarak görülebilecek olan Körfez İşbirliği Konseyi adındaki örgütü oluşturmuşlardır. Bu süreç Körfez ülkelerinin siyasi istikrarının ve geleceğinin tehlikeye girmesini bölgedeki askeri ve ekonomik çıkarlarıyla eşdeğer gören ABD'nin çıkarlarını da tehdit ettiğinden[1603] ABD ile bölge ülkelerinin ilişkilerinin daha da gelişmesini ve güvenlik temelli işbirliğinin artmasını sağlamıştır. Bu ülkelerin güvenliklerinin tehlikeye girmesi ABD için hem SSCB'nin bölgedeki etkisinin artmasına hem de İsrail'in güvenliğinin ve varlığının tehlikeye girmesine hem de petrolün uluslararası pazarlara ulaştırılmasında[1604] sorunlara neden olabilecektir.

Humeyni, İran'daki İslam Devrimi'nin öncelikle komşu ülkelere yayılmasının yani devrim ihracının kendi misyonu olduğuna[1605] inanmış ve çeşitli konuşmalarında bunun kendileri için zorunlu bir görev olduğunu söylemiştir. Humeyni, bu devletleri İslami devlet olarak görmediğinden bunların da İran gibi İslam Cumhuriyeti olmasını istemiştir. İran devriminin hemen sonraki yıllarında İran dış politikasında radikal söylemler[1606] kullanılmıştır. Devrimin özellikle ilk yıllarında dış politika " savaşın zaferle sonuçlanıncaya dek sürmesi", "savaşın kutsallığı", " şeytani güçlerin devrilmesi ", " İslam Devrimi'nin ihracı" ve "ne Doğu ne Batı"[1607] sloganlarını kullanmıştır. Özellikle de sonuncusu İran'ın her iki kamptan da

[1601] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 401
[1602] Tayyar Arı; a.g.e s. 401
[1603] Tayyar Arı; a.g.e s. 401
[1604] Tayyar Arı; a.g.e s. 401
[1605] Tayyar Arı; a.g.e s. 357
[1606] Tayyar Arı; a.g.e s. 401
[1607] Tayyar Arı; a.g.e s. 402

düşmanlar kazanmasına ve her iki kamptan da uzaklaşmasına[1608] neden olduğundan yalnızlaşmasına yol açmıştır. Bir yandan İran-Irak Savaşı bir yandan ABD ile yaşanan sorunlar ve bu ülke tarafından uygulanan kuşatma politikası İran ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiş halkın biriken ve ağırlaşan sorunlarını çözemeyen hükümete karşı hoşnutsuzluğunun[1609] gittikçe artmasına neden olmuştur. İçerde aradığı siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayamayan İran yönetimi ise dış politikada amaçladığı çizgiye ulaşamamıştır.

Amacının bir " İslami Dünya Düzeni" kurmak olduğunu söyleyen Humeyni, görevlerinin bunu en son aşamada gerçekleştirecek ve " ahir zaman" da gelecek olan "Mehdi" nin (on ikici imam) yapacağı göreve hazırlık niteliği taşıdığını[1610] söylemiştir. Buna göre, on ikinci imam gelene kadar İslam devletleri " Fakih "lerce yönetilecektir. Humeyni'ye göre İran devrimi yalnız Şii toplumlara ve Müslüman ülkelere yönelik olmayıp, " ezilen ve baskı altındaki tüm toplumları" hedeflemiştir. Bundan dolayı devrimin tüm halkça kabul göreceği ve kolayca yayılacağı tahmin edilmiştir. Bu tüm yoksul ve ezilen uluslar için de bir kurtuluş reçetesi[1611] olmaktadır.

İran'ın amacının evrensel oluşu, tüm komşu ülkeleri tedirgin etmekle beraber, körfez ülkelerinin monarşiyle yönetilmesi, oldukça kalabalık Şii toplumlarının yanı sıra, bu ülkelerin belli oranlarda İran uyruklu nüfusu içermesi ve bazı etnik sorunlarla karşı karşıya kalmaları bu ülkeleri buna daha duyarlı[1612] kılmıştır. Devrim ihracını İran'ın bölgedeki çıkarları için de gerekli gören Humeyni'nin temel amacının Basra Körfezi başta olmak üzere Afganistan, Lübnan, Orta Asya ve Kafkasya olduğu iddia edilmiştir. SSCB'de Azerbaycan ve Türkmenistan, körfezde ise Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn özel hedeflerdir. Özellikle körfez devletlerinde Şii

[1608] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 402
[1609] Tayyar Arı; a.g.e s. 402
[1610] Tayyar Arı; a.g.e s. 357
[1611] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 534
[1612] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 357 - 358

toplumları mevcut İran rejimince sıçrama tahtası[1613] olarak görülmüştür. Bu nedenle bu konuda kendini en fazla tehdit altında gören devletlerin başında Bahreyn, Kuveyt, BAE ve Suudi Arabistan[1614] gelmiştir. İran'ın bu dönemde kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üç temel amacı vardır. Kısa vadede İslam Cumhuriyeti'nin savunulması ve rejimin korunması, orta vadede İran'ın bölgesel güvenliğinin sağlanması[1615], uzun vadede ise İslami değerlerin egemen olacağı bir dünya düzeninin kurulmasıdır.

Bu nedenle Basra Körfezi ülkeleriyle Suudi Arabistan gibi muhafazakar ve monarşiyle yönetilen ülkelerle halkın çoğunluğu Sünni olan Irak, Humeyni'nin Şii devletini endişe ile karşılamıştır[1616]. İran da monarşinin yıkılması bu ülkelere de örnek olabilecektir. Ayrıca en çok Irak'ta olmak üzere bu ülkelerde bir miktar Şii nüfus vardır. Şubat 1979'da İran'da teokratik, Şii ve Radikal İslam'ı savunan Humeyni'nin iktidara gelmesinden sonra[1617] bu yönetim devrim ihracı çalışmalarına başlamıştır.

İran'daki gelişmelerden endişe duyan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud El Faysal Ağustos 1978'deki bir açıklamasında[1618] bu gelişmelerin tüm dünyaya dönük bir tehlike olduğunu belirtmiştir. Veliahd Prens Fahd ise 16 Ocak 1979'da el Cezire gazetesine verdiği demeçte[1619] İran'daki durumun hem İslam dünyası hem de Ortadoğu'nun istikrarı için tehlike oluşturduğunu söylemiştir. Suudi Arabistan'daki ilk Şii gösterileri Kasım 1979'da (Muharrem ayının 10. gününde yapılan aşure kutlamalarını hükümetin yasaklamasına tepki olarak) 90.000 kişinin katıldığı gösteri[1620] ile başlamıştır. İkinci büyük gösteri Humeyni'nin İran'a dönüşünün yıldönümüne rastlayan Şubat 1980'de olmuş ve Şiiler petrol satışından elde edilen gelirin artmasına karşın durumlarının düzelmediğini bahane ederek

[1613] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 534
[1614] Tayyar Arı; a.g.e s. 534
[1615] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 358
[1616] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 758
[1617] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 877
[1618] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 535
[1619] Tayyar Arı; a.g.e s. 535
[1620] Tayyar Arı; a.g.e s. 535

gösteri yapmışlardır. Ancak Suudi Arabistanlı yetkililere göre tüm bu olayların ardında İran bulunmuştur.

20 Kasım 1979'da Mekke'de bir grup fanatik Kabe'yi basarak işgal etmişlerdir. 250 kişi kadar olan bu grubun çoğunluğunu Suudi bedevileri[1621] oluşturmuştur ancak aralarında başka Arap ülkelerinden gelen öğrenciler de vardır. Grubun lideri kendini Mehdi ilan etmiştir. Kabe'nin camisini işgal eden bu gruba karşı silahlı mücadele camiye zarar vereceğinden işgalciler 2 haftada ele geçirilmiştir. Sonuçta 75 kişi ölü, 170 kişi de sağ olarak[1622] ele geçirilmiştir. Sağ kalanlar ise ölüme mahkum olup, idam edilmişlerdir.

En ciddi olaylar 24 Aralık 1981'de İranlı hacılarla Suudi Arabistan polisleri arasında Medine'de çıkan çatışmada[1623] yaşanmıştır. İran " Müslümanların Hac nedeniyle bir araya geldiklerinde İsrail ve ABD aleyhinde bulunamadıkça Hacı olamayacağını " iddia etmiştir. Bu dönemde Rafsancani yaptığı bir açıklamada Hac sırasında yaşanan olayların İran'ın devrim ihracı politikasının bir parçası olduğunu[1624] açıkça beyan etmiştir. Bu olaylar sırasında yüzlerce İranlı yakalanıp, rejimi yıkmak ve gayrı resmi faaliyetlerde bulunmak suçundan sınır dışı edilmiştir[1625]. İran, Hac görevini mümkün olduğunca siyasallaştırırken kendi amacını gerçekleştirmek için bunu bir araç[1626] olarak kullanmıştır. Hac olayları 31 Temmuz 1987'deki olaylarla zirveye ulaşmıştır. Mekke'de 275'i İranlı, 400 kişinin öldüğü Suudi polisleri ile hacılar arasındaki çatışmalarda İran olay sırasında 400'den fazla İranlının öldüğünü, 4000 kadarının da yaralandığını iddia etmiştir.

[1621] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 758

[1622] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 758

[1623] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 536

[1624] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 360

[1625] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 536

[1626] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 360

Diğer yandan Kuveyt'in durumu biraz daha farklıdır[1627]. İran ve Irak arasında sıkışıp kalmış olan ve zaten Irak yönetiminin her dönem süren tarihsel ve ülkesel iddialarından dolayı devamlı bir devlete dayanma ihtiyacı duyan Kuveyt bu kez de nüfusunun % 90'ı Şii olan bir devletin yoğun baskısı ile rejim sorunu[1628] yaşamıştır. Ayrıca Kuveyt'te % 25 oranında Şii Arap, % 14 oranında İranlı ve bunların dışında İran'daki devrime sempatik bakan % 20 oranında Filistinli[1629] vardır. Sonuçta İran'daki devrimden bir süre sonra Kuveyt'te de gösteriler yapılmaya başlanmıştır.

Nüfusunun yaklaşık % 70'ini Şiilerin oluşturduğu Bahreyn'in İran'dan uzakta olması[1630] ise tehlikeyi azaltmamıştır. Çünkü Humeyni de şah gibi İran'ın güvenlikle ilgili çıkarlarını Basra Körfezi'nde üstünlük kurmakla ilişkilendirmiştir. İran tarih boyunca Kuveyt'ten Umman'a kadar bütün bölgedeki siyasi gelişmeleri etkilemek için çalışmıştır. Bunun en somut örneği özellikle 18. yüzyıldan beri ilhak etmek istediği Bahreyn'de görülmüştür[1631]. İran, BM'nin tavsiyesi üzerine Mayıs 1970'de Bahreyn üzerindeki iddialarından vazgeçtiğini açıklamış ve bunun üzerine yapılan referandum sonucunda Bahreyn bağımsız olurken İran ile Bahreyn arasında da diplomatik ilişkiler kurulmuştur.

İki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmeye başlaması esas olarak İran'daki devrimin önemli liderlerinden Ayetullah Sadık Ruhani'nin Temmuz 1979'da İran'ın Bahreyn üzerindeki geleneksel iddialarını yinelemeye başlamasıyla söz konusu olmuştur. Ruhani açıklamasında İran meclisinin 1970'te İran'ın Bahreyn ile ilgili iddialarından vazgeçtiğine ilişkin kararının artık geçersiz olduğunu ve İran'ın Bahreyn'i hala on dördüncü ili olarak gördüğünü[1632] belirtmiştir. Ayrıca 16 Aralık 1981'de Bahreyn'de el Halife yönetimine karşı düzenlenen darbe girişimi İran'daki devrime dönük gelişmelerden duyulan endişelerin ne kadar haklı olduğunu gösterdiği için önemlidir. Ele geçirilen kanıtlar bu darbe girişiminin ardında İran'ın olduğunu

[1627] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 536
[1628] Tayyar Arı; a.g.e s. 536
[1629] Tayyar Arı; a.g.e s. 536
[1630] Tayyar Arı; a.g.e s. 536
[1631] Tayyar Arı; a.g.e s. 536
[1632] Tayyar Arı; a.g.e s. 537

göstermiştir. Bu darbe girişiminden birkaç gün sonra Suudi Arabistan ve Bahreyn arasında içişleri bakanlarının iç güvenlikle ilgili konularda işbirliği yapmasını[1633] içeren bir anlaşma yapılmıştır. Bu olay İran ile Bahreyn arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına neden olmuş ve Bahreyn, Tahran büyükelçisini geri çağırırken[1634], İran'dan da Manama'da bulunan elçisi Hasan Şastri'yi rejim aleyhindeki gizli örgütlerle ilişkisi olduğundan geri çekmesini ve yerine bir başkasını atamasını talep etmiştir. Sonuçta İran'daki devrim Suudi Arabistan ile diğer körfez devletleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Bu olaylarda Humeyni'nin parmağı olduğu iddiası[1635] ortaya atılmışsa da kesin bir kanıt bulunamamıştır. Ancak Humeyni'nin başından itibaren Ortadoğu'daki Şiileri ve monarşiyle yönetilen ülkelerdeki halkı ayaklanmaya teşvik ettiği[1636] de bir gerçektir. Bu kışkırtmalarla Eylül ve Ekim 1979'da Irak, Kuveyt ve Bahreyn'de ve Suudi Arabistan'ın Hasa eyaletinde Şii kaynaklı ayaklanmalar[1637] yaşanmış ve hemen bastırılmıştır. Bütün bu gelişmeler İran'ın komşuları ile ilişkilerinde sorunlara neden olmuştur. ABD'nin savaş sırasında Irak'ın yanında yer alması da İran'ın ABD'ye karşı mücadele ederek İslami terör örgütlerini desteklemesine[1638] neden olmuştur.

Neticede İran devrimi nedeniyle körfez devletleri acil bir tehdit ile karşılaşmışlar ve özellikle Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt'te istikrarın korunması[1639] düşüncesi bunların bölgesel bir örgüt çatısı altında toplanmaları gereğini ortaya çıkarmıştır. İran devriminin etkisiyle Suudi Arabistan ile diğer körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi[1640] gerekmektedir. Çünkü bir yandan İran devrimi, 1958'deki Irak devrimi gibi yirmi yıl sonra yeniden

---

[1633] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 537
[1634] Tayyar Arı; a.g.e s. 537
[1635] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 758
[1636] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759
[1637] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759
[1638] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 183
[1639] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 364
[1640] Tayyar Arı; a.g.e s. 364

bölgedeki monarşileri tehdit ederken, diğer yandan devrimle beraber bu devletin olası bir SSCB tehdidine karşı tampon olması işlevi de tehlikededir. Tüm bunlara Afganistan'ın işgaliyle ortaya çıkan durum eklendiğinde bölgede güç dengesinin korunmasının acil bir zorunluluk[1641] olduğu gerçeği gün yüzüne çıkmıştır.

Bu durum Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'daki monarşilerin devrimin etkilerinin yayılmasını önlemek[1642] için Kutsal İttifakı oluşturmalarını anımsatmaktadır. O zaman da Avrupa güç dengesinin ana aktörleri bir yandan devrimin etkilerini sınırlamak bir yandan da Napolyon'un sistemin tümünde başat olmasını önleme ve sistemi bir hiyerarşik sisteme dönüştürme eğilimine karşı ittifak yapmak zorunda kalmıştır.

Sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı da Irak lideri Saddam Hüseyin'in İran'daki devrim sonrası karışıklıktan ve istikrarsızlıktan faydalanarak bölgede hakim güç olma yönündeki isteklerini gerçekleştirmeye çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca Saddam iki ülke arasındaki etnik, ideolojik ve tarihsel sorunları[1643] güç kullanarak çözmeyi ve İran devriminin etkilerinin bölgeye yayılmasını önlemeyi planlamıştır. Ancak Irak, savaş sonunda İran'daki devrimin bölgeye dönük oluşturduğu tehlikeyi büyük ölçüde önlemekle birlikte, bu arada Irak ekonomisi de büyük bir borç yükü ile karşılaşmış ve Saddam İran'ı yenerek bölgede hakim güç olma amacına ulaşamamıştır.

Başarılı bir dış politika ancak siyasal istikrarın sağlanması[1644] ile mümkündür. Oysa İran'da denetim tam olarak kurulamadığı için herkes farklı bir şey söylemiş ve bu nedenle dış politikada bir karmaşa yaşanmıştır. Bazıları İran'ın komşuları ile barış içinde yaşamak istediğini açıklarken[1645], bazıları ise Saddam Hüseyin'i ve körfezdeki emirleri devirmekten ve devrimi tüm bölgeye yaymaktan söz etmiştir.

[1641] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 364
[1642] Tayyar Arı; a.g.e s. 364
[1643] Tayyar Arı; a.g.e s. 372
[1644] Tayyar Arı; a.g.e s. 351
[1645] Tayyar Arı; a.g.e s. 351

Bazargan'ın başbakan oluşuyla beraber ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilerek, ilişkilerin bundan sonra eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütüleceği[1646] belirtilmiştir. Bazargan'a göre İran'ın yeni dış politikasında " bağlantısızlık[1647]" esas alınacaktır. Bu bir anlamda Musaddık'ın dış politikasına benzemektedir[1648]. Musaddık'ın İran'daki İngiliz egemenliğine son vermeyi hedeflediği gibi aynı biçimde Bazargan da ABD'nin İran'daki egemenliğine son vermek istemektedir.

Bu dönemde CENTO'dan ayrılma fikri gündeme gelmiştir. Şubat ayında İran'da Humeyni rejimi yerleşmiş olmakla birlikte İran, CENTO'dan çıkma yolunda bir karar[1649] almamıştır. Pakistan Dışişleri Bakanı Agashahi'nin Şubat sonu ile Mart başı arasında İran'a gittiği bilinmektedir. Bu ziyaret sırasında kim kimi ikna etmiştir[1650] bu bilinmemektedir. Ancak Pakistan, 12 Mart 1979'da CENTO'dan çekilme kararını ve bu kararını İran'ın daha önce almış olduğu karara dayandırdığını belirttiği[1651] zaman İran henüz CENTO'dan çekilme konusunda bir bildirimde bulunmamıştır.

Bazargan'ın bu yöndeki yaptığı ilk iş 12 Mart 1979'da CENTO'dan ayrıldığını açıklamaktır. 3 Kasım 1979'da ise hem 1959 tarihli ABD-İran savunma anlaşması feshedilmiş hem de 1921'deki SSCB-İran dostluk anlaşmasının 5. ve 6. maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiği[1652] açıklanmıştır. SSCB, bunu kabul etmediğini ve anlaşmanın kendisine tek taraflı olarak gerektiğinde İran'a müdahale hakkı verdiğini beyan etmiştir. Aynı şeyi daha önce 1935'te Rıza Şah ve 1958-59'da oğlu Rıza Pehlevi yapmak istemiş ancak SSCB reddettiği için başarılı olamamıştır. Ancak bu kez İran kararlıdır.

[1646] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 351
[1647] Tayyar Arı; a.g.e s. 351
[1648] Tayyar Arı; a.g.e s. 351
[1649] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 365
[1650] Kamuran Gürün; a.g.e s. 365
[1651] Kamuran Gürün; a.g.e s. 365
[1652] Tayyar Arı; a.g.e s. 351

İran'ın ayrıldığını açıklamasından sonra CENTO'da sadece iki üye kalacağından (Türkiye ve İngiltere) CENTO daimi konseyi örgütün feshedilmesi kararına varmış bu konuyla ilgili tüm formaliteler Eylül 1979'da tamamlanarak[1653] CENTO ortadan kaldırılmıştır. CENTO'nun ortadan kalkması ile de Foster Dulles'ın gerçekleştirmeye çalıştığı " Containment " politikasının son hatırası[1654] da Balkan Paktı ve SENTO gibi yok olmuştur.

Jeopolitik nedenlerle İran'ın olmadığı bir CENTO anlamsız olacağından 12 Mart'ta Pakistan ve 16 Mart'ta da Türkiye CENTO'dan ayrılmıştır. Böylece örgüt lağvedilmiştir. Bu durum Türkiye'yi rahatsız etmemiştir[1655] çünkü Türkiye için esas önemli olan İran'la askeri değil ekonomik işbirliğidir. CENTO'dan ayrılan İran, RCD üyeliğinden ayrılmayacağını açıklamıştır[1656]. Bu durum da Türkiye'yi tatmin etmiştir.

Türkiye sonradan fikrini değiştirse de önceleri cumhuriyetin ilanını olumlu karşılamıştır. Hatta Nisan'da cumhuriyetin resmen ilan edilmesinden önce 13 Şubat 1979'da -rejimin değişmesinden sadece iki gün sonra- yeni rejimi resmen tanımıştır[1657]. Türkiye'nin bu olumlu bakışının ardında Muhammed Rıza Şah döneminde yaşanan sorunların çözüleceği beklentisi bulunmaktadır. Özellikle şahın Ortadoğu'daki Kürtlerle ilgili politikasından rahatsız olan Türkiye için Pehlevi yönetiminin ve İran dış politikasında milliyetçi ideolojinin ortadan kalkması[1658] rahatlatıcı bir durumdur. Ayrıca Türkiye'de iktidarda olan CHP ve lideri Bülent Ecevit de İran'da şahın demokrasi ve insan haklarıyla uyuşmayan yönetiminden rahatsızdır. Bu nedenle başka bir siyasi parti mesela AP iktidarında "ABD'nin sadık müttefiki ve katıksız bir antikomünist[1659]" olan şahın halk hareketiyle devrilmesi bu kadar hoş karşılanmayabilecektir.

[1653] Kamuran Gürün; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983 Sayfa: 365

[1654] Kamuran Gürün; a.g.e s. 365

[1655] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 805

[1656] Baskın Oran; a.g.e s. 805

[1657] Baskın Oran; a.g.e s. 804

[1658] Baskın Oran; a.g.e s. 804 - 805

[1659] Baskın Oran; a.g.e s. 805

Türkiye batı karşıtı bu yeni rejime çok iyi yaklaşmıştır. Haziran 1979'da Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün İran'a resmi bir ziyaret için gitmiştir. Bu ziyarette petrol alımı ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Daha da önemli olanı ise İslam Devrimi'nin karizmatik lideri Ayetullah Humeyni'nin Ökçün'ü kabul etmesidir[1660]. Ökçün'ün ziyaretinin esas dikkat çekici yönü İran'daki yeni rejime muhalif olan ve yandaşlarının hemen hemen tümü Azerilerden oluşan dini lider Ayetullah Şeriatmedari'yi de ziyaret etmesidir. Bu görüşme Türkiye-İran ilişkilerinin sonraki döneminde İran'ın Türkiye'nin Azeri milliyetçilerini desteklediğine[1661] ilişkin şüphelerine neden olmuştur. Bununla beraber henüz şaha karşı sokaklarda mücadele devam ederken de Türkiye'nin İran Azerbaycanı'ndaki etkisinden ve özellikle Şeriatmedari'ye verebileceği destekten çekinen Humeyni yanlıları[1662] Tebriz başkonsolosluğuna saldırma ve kundaklama teşebbüsünde bulunmuşlardır.

İyi başlayan ilişkiler bir yıl bile geçmeden Kasım 1979'da bozulmuştur[1663]. Kasım'da Türkiye'de CHP iktidarı yerini AP'ye ve lideri Süleyman Demirel'e bırakmıştır. İran'da ise ABD Büyükelçiliği İranlılarca işgal edilmiştir[1664]. ABD vatandaşları ve büyükelçilik personeli çoğu üniversite öğrencisi olan eylemcilerce rehin alınmış ve 444 gün sürecek olan rehineler krizi başlamıştır[1665].

Humeyni yanlısı öğrenciler 4 Kasım 1979'da Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni basmışlar ve elçilik çalışanı 63 kişiyi rehin almışlardır. Daha sonra rehinlerden 10'u kadın ve Afro-Amerikalı[1666] olduklarından serbest bırakılmışlardır. Öğrenciler rehineleri serbest bırakmak için o dönemde kanser tedavisi gören ABD'ye gitmiş olan şahın İran'a teslim edilmesini istemişlerdir. ABD ise bunu kabul etmemiştir. Rehineler ABD'yi zor bir duruma sokmuştur. ABD ile İran arasında ciddi bir kriz ortaya çıkmıştır. Rehine krizi ABD-İran ilişkileri kötüleştiği için değil aksine iyileşmeye başladığı için olmuştur. Ilımlı İran Başbakanı Mehdi Bazargan ile

[1660] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 806
[1661] Baskın Oran; a.g.e s. 806
[1662] Baskın Oran; a.g.e s. 806
[1663] Baskın Oran; a.g.e s. 806
[1664] Baskın Oran; a.g.e s. 806
[1665] Baskın Oran; a.g.e s. 806
[1666] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 85

ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezinski ile Cezayir hükümetinin himayesinde 1 Kasım tarihinde bir toplantı yapılmış ve iki lider el sıkışırken fotoğraf çektirmiştir[1667]. İki ülke arasında uzlaşmanın sağlaması olasılığı çok yüksektir. Bu yaklaşım radikallerin gözünde tehlike olarak görülmektedir. Protestocular gelecekteki diyalog umudunu yıkabilmek için elçiliği basmış ve ABD'li diplomatları rehin almıştır.

ABD'nin çıkarları İran'daki durumdan olumsuz etkilenmiştir. Stratejik ve politik kaybın dışında ABD'nin burada milyonlarca dolar değerinde yatırımı[1668] vardır. 500 ABD firması[1669] İran'da üretim yapmaktadır. İran'a her yıl milyarlarca dolarlık silah satılmakta ve buğday ihraç edilmektedir[1670]. Ayrıca 41.000 ABD'li[1671] çeşitli nedenlerle İran'dadır. 9-19 Şubat 1979'da bölgeye giden ABD Savunma Bakanı Harold Brown, ABD'nin körfezdeki petrole dönük hayati çıkarlarını gerekirse askeri güç kullanarak savunacağını[1672] beyan etmiştir. Brown ayrıca ABD'nin Umman, Somali ve Kenya ile askeri kolaylıkları içeren bazı anlaşmalar yaptığını[1673], bir kruvazörle çok sayıda savaş gemisinin Hint Okyanusu ve Arap Denizi'ne doğru gittiğini ve körfezde petrol naklinin güvenliğini sağlamak için bölgedeki ABD güçlerinin arttırılacağını açıklamıştır.

ABD, vatandaşlarını kurtarmak için güç kullanma yoluna gitse bunun bazı tepkilere neden olacağını ayrıca Humeyni'yi Sovyetler Birliği'ne yakınlaştıracağını düşündüğünden güç kullanma düşüncesinden vazgeçmiştir. Ancak İran'ın haydutluk örneği olan bu davranışı karşısında susup oturmak[1674] da ABD gibi bir süper güç için onur kırıcıdır. Bu yüzden ABD dolaylı araçları kullanma yoluna gitmiştir. İlk önce ABD bankalarındaki İran'ın milyarlarca dolarını dondurmuştur[1675]. Sonra

[1667] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 85
[1668] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 352
[1669] Tayyar Arı; a.g.e s. 352
[1670] Tayyar Arı; a.g.e s. 352
[1671] Tayyar Arı; a.g.e s. 352
[1672] Tayyar Arı; a.g.e s. 352
[1673] Tayyar Arı; a.g.e s. 352
[1674] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 759
[1675] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759

Pasifik'teki ABD donanmasının bir bölümünü İran üzerinde manevi baskı olması için Umman Denizi'ne göndermiştir. Ocak 1980'de BM Güvenlik Konseyi'nden İran'ı kınayan bir bildiri karar çıkartmak[1676] için uğraşmıştır. 7 Nisan 1980'de İran ile tüm ilişkilerini kesmiştir. 17 Nisan da ise ABD vatandaşlarının İran'a gitmesi yasaklanmıştır[1677]. ABD'nin isteğiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu 22 Nisan'da gıda maddeleri ve tıbbi malzeme hariç İran'a ekonomik yaptırımlar uygulanmasına karar vermiştir.

Ancak tüm bu tedbirler İran'ın rehineler konusundaki tutumunu değiştirmemiştir. İran, şahın ve dışarıdaki parasının kendisine verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine ABD, 24 Nisan'da Umman Denizi'ndeki donanmadan kalkan 8 helikopter ile 90 kişilik ekibi[1678] rehineleri kurtarmak için İran topraklarında Tahran'dan 400 km uzaklıktaki bir noktaya indirmiştir. Ancak bu kurtarma operasyonu ABD için tam bir fiyaskoya neden olmuştur. Çünkü indirme esnasında 3 helikopter arıza yapmıştır[1679]. Ardından 1 uçak iniş sırasında helikopterlere çarpmış ve parçalanmıştır[1680]. Bu süreçte 8 ABD'li ölmüş 5 kişi de yaralanmıştır[1681]. Askerler bu durum nedeniyle operasyona girişmeden hemen geri çekilmişlerdir. Nisan 1980'de rehinleri kurtarmak için ABD'nin yaptığı askeri harekat başarısız olmuştur.

Bu başarısızlık ABD'nin prestijine ağır darbe vurmuş ancak dünya kamuoyunun da rehineleri kurtarmak için[1682] harekete geçmesine neden olmuştur. Örneğin 17-22 Mayıs tarihlerinde İslamabad'da yapılan 11. İslam Konferansı ABD'nin operasyonunu bir askeri saldırı olarak kınamakla birlikte İran'dan da rehineler sorununu çözmesini istemiştir. 18 Mayıs'ta Avrupa Ekonomik Topluluğu üyelerini İran'a ekonomik yaptırımları sıkı bir şekilde uygulamaya çağırmıştır. Uluslararası Adalet Divanı, 24 Mayıs'ta İran'dan rehineleri serbest bırakmasını

[1676] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 759
[1677] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759
[1678] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759
[1679] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759
[1680] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759
[1681] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 759
[1682] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 760

isteyen bir karar almıştır[1683]. Bu karar ABD'nin başvurusu üzerine alınmıştır. 25-26 Mayıs'ta Avusturya Cumhurbaşkanı Dr. Bruno Kreisky, İsveç Sosyalist Parti lideri Olaf Palme ve İspanya Sosyalist Parti lideri Felipe Gonzales'ten kurulu Sosyalist Enternasyonal heyeti[1684] Tahran'a gitmiş ve rehinelerin serbest bırakılmasını istemiştir. Şahın Temmuz 1980'de Kahire'de ölümü de ABD ile İran arasındaki bunalımın çözülmesini olumsuz etkilemiştir. Şahın ölümü de ABD ile İran arasındaki krizin sona ermesine yetmemiştir.

Ancak bunların hiçbirinden sonuç alınamamıştır. Bu aşamadan sonra Cezayir'in arabuluculuk çalışmaları başlamıştır. Ancak 22 Eylül 1980'de İran-Irak Savaşı'nın çıkması İran'da rehineler konusundaki durumu değiştirmiştir. Eylülden itibaren İran rehineler krizi ile ilgili bir çözüme yanaşmaya başlamıştır[1685]. Burada devrimin içerde bir belli bir olgunluğa erişmesinin, ABD'nin İran'ın 12 milyar dolarlık mal varlığını dondurmuş olmasının, Suudi Arabistan ile Irak arasında sınır sorunlarını da içeren bir işbirliği kurulması girişiminin ve Irak ile bir savaşın yaklaştığının belirmesinin büyük ölçüde etkili olduğu[1686] görülmüştür. Çünkü Humeyni daha önce ABD'nin İran'a karşı yaptığı hataları itiraf ederek özür dilemesini isterken daha sonra bu şartından vazgeçmiştir[1687]. İran-Irak arasında çatışmalar sürerken ABD, Tahran'da İran'ın elinde bulunan rehineleri kurtarma çabalarına devam etmektedir.

Cezayir'in arabuluculuğunda Ocak 1981'de yapılan ABD-İran görüşmesi sonuca ulaşmıştır. Cezayir'in arabuluculuğu ile ABD dondurulmuş olan İran alacaklarının serbest bırakılmasını[1688] kabul etmiştir. Humeyni rejimi Tahran'da bulunan 52 ABD rehinesini 444 gün süren tutukluluktan sonra serbest bırakmayı kabul etmiştir. Bir yandan Irak ile savaşın başlaması, diğer yandan ABD'nin

---

[1683] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 760
[1684] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 760
[1685] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 352 - 353
[1686] Tayyar Arı; a.g.e s. 353
[1687] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 760
[1688] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 760

dondurulmuş olan İran'ın mal varlığını serbest bırakacağını açıklaması üzerine[1689] 21 Ocak 1981'de rehinler krizi son bulmuştur. Böylece bir bölümü çeşitli nedenlerle daha önce serbest bırakılmış ya da kaçmış olan rehinelerden geriye kalan 52'si 21 Ocak 1981 günü yani Başkan Reagan'ın ABD'nin 40. başkanı olarak göreve başlamasından birkaç dakika sonra[1690] Tahran'dan ABD'ye daha uçakla yola çıkmışlardır. Bu sayede uluslararası politikanın bu ilginç kabusu da sona ermiştir.

İran'da dış politikaya dönük çok sesliliğin içerdeki mücadelenin sona ermesinden sonra durduğu görülmüştür. Devrimden hemen sonra kurulan geçici Bazargan hükümeti ve milliyetçiler, İran'ın Arap dünyası, Avrupa, ABD ve SSCB ile dengeli bir ilişki içinde olmasını[1691] istemişlerdir. Ama içerde radikal İslamcıların denetimi tamamen ele geçirmeleri ile beraber durum değişmiştir. Bundan sonra dış politikada "ne Doğu ne Batı, her iki süper devletle işbirliğine hayır[1692]" temel slogan olmuştur. Ancak batıya karşı olmak, onlarla ticari ilişki kurulmayacağı yani petrol satılmayacağı veya gıda maddeleri ve gerekli makine ve malzemenin alınmayacağı anlamını taşımamıştır.

Bu dönemde Humeyni denetimindeki İran'ın dış politikasının temeli İslam Devrimi'nin ihracına[1693], yani devrimin diğer ülkelere yayılmasına dayanmıştır. Humeyni'ye göre; " İslam dini belli bir ülkeye ait olmayıp tüm insanlığın yararına bir sistem sunmaktadır ve tüm insanların mutlak adalet içinde yaşamalarını amaçlamaktadır.[1694]" Humeyni ana amacının " İslami Dünya Düzeni kurulmasına çalışmak[1695] " olduğunu açıklamakta sakınca görmeyip enternasyonalist bir İslami rejim anlayışını benimsediğini[1696] ve tüm Müslümanların bu konuda kendine yardımcı olmasını istemiştir.

[1689] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 353

[1690] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 760

[1691] Tayyar Arı; a.g.e s. 353

[1692] Tayyar Arı; a.g.e s. 353

[1693] Tayyar Arı; a.g.e s. 353

[1694] Tayyar Arı; a.g.e s. 353

[1695] Tayyar Arı; a.g.e s. 353

[1696] Tayyar Arı; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 534

ABD'yi " Büyük Şeytan " SSCB'yi " Küçük Şeytan" olarak niteleyen Humeyni körfez devletleri için " Mini Şeytanlar " tanımlamasını yapmıştır. Humeyni " Mini Şeytanlar " olarak gördüğü körfez devletlerini kukla rejimler olarak nitelendirmiştir. Humeyni'ye göre dünya bir tarafta ezenler (zalimler), diğer tarafta ezilenler (mazlumlar) olmak üzere[1697] iki kampa ayrılmıştır. Körfez devletleri ABD ve SSCB'nin liderliğini yaptığı ezenler kampına hizmet etmektedir. Bunların bir bölümü ABD'nin, diğer bir bölümü de SSCB'nin müttefiki durumunda olup, onlara karşı çıkacak gücü kendinde[1698] görememiştir. Körfezde güvenliğin sağlanmasının tek yolunun bu bağların koparılması olarak gören Humeyni[1699], bunun için de bu devletlerin her birinin gerçek birer İran tipi İslam Cumhuriyeti olması gerektiğini söylemiştir. Humeyni'ye göre aksi halde bu devletlerin süper güçlerle bağlarını koparmaları[1700] olanaklı değildir.

İslam Devrimi ezilen kitlelerin umudu olarak iktidara gelmiş[1701] ama zamanla şah rejiminin otoriter yönetimini aratmıştır. Yeni rejim kitlelerin isteklerine karşılık veremediği müddetçe daha katı bir din anlayışına yönelerek dinsel düşüncelerle toplumsal ve ekonomik sorunları örtbas etmenin yollarını[1702] aramıştır. Şahta toplanan mutlak güç bu defa dini lider Ayetullah Humeyni'de toplanmaktadır. Şahın ağzından çıkan nasıl kanunsa dini liderin ağzından çıkan da mutlak emirdir. Hanedan monarşisinin yerine din monarşisi gelmiştir. İslam Devrimi halkın nefret ettiği şaha başkaldırış olarak başlamış ama daha sonra da çağımızın en büyük emperyalist gücü olan ABD'ye karşı çıkışa[1703] dönüşmüştür. ABD'nin körfezde oluşturmak istediği kendisine bağlı yeni petrol düzenine şiddetle karşı çıkan İran bir petrol ülkesi olarak kendi çıkarları doğrultusunda bölgede etkinliğini[1704] sürdürmek istemiştir. Anglosakson petrol tekellerinin İran'ı hedef alan ambargo ve benzeri ekonomik

---

[1697] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 354
[1698] Tayyar Arı; a.g.e s. 354
[1699] Tayyar Arı; a.g.e s. 354
[1700] Tayyar Arı; a.g.e s. 354
[1701] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 6 1 Eylül 1999
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)
[1702] Anıl Çeçen; a.g.m s. 6
[1703] Anıl Çeçen; a.g.m s. 6
[1704] Anıl Çeçen; a.g.m s. 6

yaptırımlarına karşı, petrol zenginliğinden gerekli payı alamayan, ihtiyaçlarını karşılayacak derecede faydalanamayan İran halkının ABD'ye karşı nefreti giderek artmıştır. İktidara geldikten sonra batılı ülkelerin sıkıştırması ile kendi ülkesine hapsolup kalan İran İslam rejimi de elinin kolunun bağlanması karşısındaki kızgınlığını ABD'ye karşı halk arasındaki kin ve nefreti yükselterek[1705] gidermeye uğraşmıştır.

Ayetullah Humeyni'nin liderliğini yaptığı 1979'daki İran devrimi 20. yüzyılın olduğu gibi İslam tarihinin de oldukça istisnai bir halk ayaklanması olmuştur. Devrim " toplumun temel değer ve mitlerinde, siyasal kurumlar, sosyal yapı, liderlik ve hükümet faaliyet ve politikalarında köklü ve şiddete dayalı değişiklikler[1706] " olarak tanımlandığında Şubat 1979'da iktidar değişikliğine neden olan toplumsal patlama devrim olarak değerlendirilmiştir. 1979'daki devrimden sonra İran, körfez bölgesi ve Müslüman dünyasının önde gelen bir dini ve devrimci gücü[1707] olmuştur. Bunun nedeni İran'ın nüfusu, askeri ve ekonomik potansiyeli ile ideolojik örnek oluşturmasıdır.

Sosyal devrimler bir devletin ve ulusun, sınıf yapısının ve egemen ideolojisinin hızlı ve temel dönüşümü olarak nitelenebilir. Bunun dışında sosyal devrimler kısmen aşağıdan gelen sınıf temelli ayaklanmalar yoluyla[1708] gerçekleşmektedir. Devrim kentli işçilerin, işsizlerin ve yeni orta sınıfların egemen sınıfa başkaldırması[1709] olarak kabul edilmektedir. Neticede şahın devrilmesiyle beraber birçok kapitalistin (özellikle siyasi ayrıcalıklara sahip olanların) mallarına el konularak üst düzeydeki görevlilerine işten el çektirilmiş[1710] ve devletin idari, yargısal organları ile baskı organları yeniden düzenlemiştir. İran'daki batılılaşmış

[1705] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 6 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1706] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 2 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1707] Mehmet Atay; a.g.m s. 2 - 3

[1708] Mehmet Atay; a.g.m s. 3

[1709] Mehmet Atay; a.g.m s. 3

[1710] Mehmet Atay; a.g.m s. 3

hakim grupların yaşam biçimlerine ve kurumsal desteklerine de saldırılar yapılmaya başlanmıştır.

İran İslam Devrimi öylesine açıkça kitlesel tabana ve temel sosyo kültürel ve sosyo ekonomik ilişkilerin kapsamlı dönüşümüne dayanmaktadır ki[1711] sadece devlet kurumlarının dönüşüme uğradığı basit bir siyasi devrimden çok şüphesiz büyük tarihsel sosyal devrimlerin kalıplarına uymaktadır.

İslam toplumları tarihsel olarak iki genel dini anlayışı siyasi ve kültürel eksen etrafında[1712] geliştirmişlerdir. Bunlar Sünni ve Şii İslamcı gelenekler[1713] olmuştur. Şii olan Müslümanlar günümüz İslam topluluklarının % 10'unu oluşturmaktadırlar[1714]. Nüfus olarak İran, Şii Müslümanların en yoğun olarak yaşadığı (% 92)[1715] ülkedir. Irak ve Bahreyn'de de Şii Müslümanlar çoğunluğu[1716] oluşturmaktadır. Bunlar dışında diğer körfez ülkeleri ile Suriye, Lübnan, Afganistan ve Hindistan'da da[1717] nüfus olarak azınlıkta olan Şiiler yaşamaktadır.

Şiilik kendi başına radikal bir İslami mezhep ya da ekol değildir. Ancak Ayetullah Humeyni'nin yorumladığı şekliyle modern bir başkaldırı ideolojisine[1718] dönüşmüştür. Tarihsel gelenek İran İslam Devrimi'nde günümüz bağlamında devrimci aktivite ile siyasallık kazanmıştır[1719].

İran İslam Devrimi Şia doktrinine dayanmaktadır. O nedenle de dünyadaki Müslümanların çoğunluğunu temsil eden geniş Sünni geleneğin dışında[1720] yer almaktadır. Devrim, İran'da 1970'lerin son yıllarındaki tarihsel bazı şartlara yanıt

---

[1711] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 4 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1712] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1713] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1714] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1715] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1716] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1717] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1718] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1719] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1720] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

olarak ortaya çıkmıştır. O tarihlerde İran'da var olan ekonomik eşitsizlik ve siyasi baskıların yanında şahın halkı ihmal etmesi ve büyük oranda ABD'nin kültürünü benimsemesi bu tutuma karşı ortaya çıkan siyasi yaşamın yönünü ve yoğunluğunu belirleyen[1721] nedenlerdir.

İran'ın ideolojik söylemi Müslümanların özel hayatları kadar İslam toplumlarının siyasi, sosyal ve ekonomik hayatlarını da düzenlediği iddia edilen İslam'a[1722] dayanmaktadır. İslam dini, kültürel ve tarihsel bir yapılanma olarak[1723] tarih boyunca Müslümanların yaşamında derin izler bırakmıştır. İslam topluluklarının dış ilişkileri açısından İslam'ın en önemli ilkelerinden birisi de cihattır. Klasik İslam hukukunda dünya siyasal açıdan ikiye ayrılmaktadır; İslami bir siyasi gücün denetiminde olan Müslümanların ve Müslüman olmayanların yaşadığı topraklar Dar ül-İslam ve bunun dışında kalan ülkeler ise Dar ül-Harb[1724] olarak adlandırılmaktadır. Teorik olarak Dar ül-İslam ile Dar ül-Harb devamlı savaş halindedir. Dar ül-Harb'in Dar ül-İslam'a dönüştürülmesi Müslümanların önemli yükümlülüklerinden biridir ve bunu gerçekleştirmenin yolu da cihat[1725] olarak belirlenmiştir. Cihat her zaman savaş anlamına gelmemektedir. İslam'ın egemenlik alanının genişletilmesi savaşla olduğu kadar barışçı yöntemlerle de mümkündür[1726]. Bu nedenle cihat maddi ve manevi araçlarla yürütülen bir tür dini propaganda[1727] olarak da değerlendirilebilir. İran İslam Devrimi kuşkusuz komşu ülkelerle kıyaslanamayacak kadar özgün etkenlerden ortaya çıkmıştır.

Savaş, Humeyni ve yandaşlarının İslam Devrimi'ni pekiştirmelerine olanak vermişse de bu siyasi zafere çok büyük bir bedel ödenmiştir. Savaşta 260 bin İranlı

[1721] Mehmet Atay; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 4 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1722] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1723] Mehmet Atay; a.g.m s. 4

[1724] Mehmet Atay; a.g.m s. 5

[1725] Mehmet Atay; a.g.m s. 5

[1726] Mehmet Atay; a.g.m s. 5

[1727] Mehmet Atay; a.g.m s. 5

ölmüş, 1.6 milyon İranlı evsiz[1728] kalmıştır. Ayrıca Irak sınırındaki kentler harabeye dönüşmüştür. Limanlar, petrol rafinerileri, sulama ağı, yollar ve köprüler imha edilmiştir. İran, büyük ölçüde bir imar sorunuyla karşılaşmıştır. Ancak Irak'ın tersine İran yurtdışından büyük miktarlarda borç almak yerine savaşı kendi rezervleriyle finanse etmiştir[1729]. Bu politika halkın sırtına ağır ekonomik sıkıntılar yüklese de İran savaştan Irak'ı sakat bırakan borçlarla değil fedakarlıktan doğan yeni kendine güven duygusuyla[1730] çıkmıştır. Ancak halk bu fedakarlıklarının ödüllendirilmesini[1731] istemiştir. Rejim ayakta kalacaksa İranlılara sosyal ve ekonomik yararlar sağlamak zorundadır.

İran'da Humeyniciliğin liderlik ettiği devrimden sonra gündeme getirilen icraatlara bakıldığında ise Humeyniciliğin asıl işlevi kolayca ortaya çıkmaktadır: İslami ideolojinin yönlendiriliciliğinde kurulmuş yepyeni bir ulus devlet modelinin inşasına ve varlığının sürdürülmesine temel sağlamak[1732].

Her şeyin İslam'a göre ayarlanması İran'da yepyeni bir düzen oluşturunca[1733] İran'ın dış politikası da buna göre şekillenmiştir. İran, hem bölgesel hem de evrensel düzeyde İslam'ın politikasını yapar bir hale gelmiş ve diğer İslam ülkeleri içinde İslami bir diplomasinin öncüğünü[1734] yapmıştır. İran'da rejimi belirleyen Şia hareketi Hz. Muhammed sonrası dönemde ortaya çıkan dört halife devrinin hesaplaşması süreci içinde Hz. Ali'den yana olanların oluşturduğu bir siyasi akımdır. İslam dünyasına kimin yön vereceği ve kimin halife olacağı tartışmasından ortaya çıkan bu hareket[1735] sonraki yıllarda İran merkezli olarak kendine hayat alanı bulmuş ve tüm İslam dünyası için de örnek oluşturmuştur. Hz. Ali'nin tanrının halifesi olduğu

---

[1728] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 480

[1729] William Cleveland; a.g.e s. 480

[1730] William Cleveland; a.g.e s. 480

[1731] William Cleveland; a.g.e s. 480

[1732] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 3 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1733] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 6 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1734] Anıl Çeçen; a.g.m s. 6

[1735] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

inancına dayanan bu hareket bazı İslam dışı din ve akımların etkisinde kalarak kendisine özgü bazı dinler, mezhepler ve siyasi akımlar Şia hareketinin diğer İslam akımlarından daha farklı bir zeminde[1736] gelişmesinde yardımcı olmuşlardır. Günümüze kadar yaşanan tarihsel süreç içinde İran ayrı bir devlet olarak ayakta kalabilme şansı kendisini diğer Müslüman devletlerden ayıran Şia hareketine[1737] bağlıdır. Özellikle elliye yakın etnik kökenden insan topluluğunun yaşadığı İran'da Şia akımı bir devlet dini olarak her türlü etnik ve dinsel farklılaşmanın ötesinde ülkedeki birliği ve bütünlüğü[1738] gerçekleştiren harekettir.

Humeyni rejimi devlet yönetiminde Şia akımını bir dinsel dikta ideolojisi[1739] olarak kullanmıştır. Bu anlayışa göre gerçek İslam Şia mezhebi[1740] olmaktadır. İslam devleti de Şia devletidir. Şia anlayışı devlet ve toplumun yönetilmesinin ilkelerini de içermektedir. Şia'yı ise ancak imamlar yorumlayabilmektedir[1741]. İmamların verdikleri kararlar devlet yönetimi için esas teşkil etmektedir. Şia'ya iman etmek başlıca görev[1742] olmaktadır. İmamlar geçmiş ve gelecek her şeyi bildiklerinden onların izinden gitmek her Müslüman için zorunlu bir görevdir. İran İslam rejiminin dayandığı bu ilkeler Şia hareketini çağımızın önde gelen dikta rejimlerinden birisi[1743] yapmıştır. İmamlar bir grup olarak gerçek Müslümanlıkta olmayan Hıristiyanlık benzeri bir ruhban sınıfının İran'da oluşmasına ve bu sınıfın yönetimde tek başına etkin olmasına[1744] neden olmuşlardır. İmamlar da tıpkı papazlar gibi kutsal kitabın yorumlanmasında bir sınıf olarak ayrıcalıklı bir düzeye ulaşmışlardır. Bu durum Humeyni'nin liderliğinde yapılan İran anayasasında velayet-i fakih maddesi ile yasallaştırılmıştır. Devletin tüm yönetim, yasama ve yargı yetkileri imamlardan oluşan bir rehberlik şurasına devredilmiş[1745] bu sayede bir güçler birliği yeni İslam

---

[1736] Anıl Çeçen; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 7 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1737] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1738] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1739] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1740] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1741] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1742] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1743] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1744] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

[1745] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7

rejimi ile birlikte İran'a getirilmiştir. İmamların tıpkı peygamberler gibi günahsız insanlar kabul edilmesi ve kutsal kitabın bilinmeyen yerlerinin sadece onlar tarafından açıklanabileceği inancı[1746] İran rejimini halkın gözünde kutsallaştırmış ve bu sayede rejim kendisine çok sağlam bir toplumsal taban yaratabilmiştir. İran rejimine bu nedenle Mollarşi[1747] de denilmektedir

Şah döneminde imamlar ve hanedan yönetimi arasında olan çıkar çatışması[1748] mollaların daha sonradan kendi istedikleri doğrultuda bir siyasi rejim arayışa gitmelerine neden olmuştur. Şahın son dönemlerinde yaptığı Beyaz Devrim'in başarıya ulaşmasından İranlı mollalar çok çekinmişlerdir. Devrimin İran halkının gözünü açacağından[1749] korkan din adamları şahlığın baskı ve zulmünü kendi rejimlerini gerçekleştirebilmek için kullanmışlardır. Ülkesine sanayi yatırımı yapmayan ve böylece işçi sınıfının oluşumunu önleyen şah aslında Beyaz Devrimi yapmakta çok geç kalmıştır. Sanayi devrimini önleyen rejim ve ülkedeki durgunluğu yerinde değerlendiren mollalar şah rejimine karşı bir kültür devrimi gerçekleştirerek ülkesini bir ortaçağ rejimine sürüklemiştir. Dünya İslam imparatorluğunu gerçekleştirmek için yola çıkan İran Şia hareketi sonunda kendi ülkesinde bir Mollarşi rejimi kurmakla yetinmiştir. Rejimin kurucusu Humeyni kendi yazdığı " İslam Fıkhında Devlet[1750] " adlı eserinde o dönem var olan dünya sosyalist imparatorluğuna paralel anlamda gelişecek bir dünya İslam imparatorluğu projesini[1751] açıkça ortaya koymuştur.

İran İslam Cumhuriyeti anayasası rejimin temel ilkelerini[1752] ortaya koymuştur. Demokrasi kelimesinin geçmediği anayasada rejimin adı İslam Cumhuriyeti[1753] olarak yer almıştır. Anayasanın girişinde tüm ezilenlerin ezenlere

---

[1746] Anıl Çeçen; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 7 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)
[1747] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7
[1748] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7
[1749] Anıl Çeçen; a.g.m s. 7
[1750] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8
[1751] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8
[1752] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8
[1753] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8

karşı zaferini amaçlayan İran İslam Devrimi'nin tüm dünyada başarıya ulaştırılması[1754] ana hedef olarak belirlenmiştir. Bu durum İran'ı kendiliğinden emperyalist devlet[1755] durumuna getirmiştir. İran bu nedenle devamlı olarak kendi rejimini sürekli olarak bir yerlere taşıyabilmek için uğraşmıştır. Devrimin ilk yıllarında Basra Körfezi ve Ortadoğu ülkelerine rejim ihracı girişimleri[1756] olmuştur. Körfez Savaşı sonrasında bu çabanın Kafkasya'ya ve SSCB denetiminden çıkmış olan Orta Asya'ya taşınması söz konusu olmuştur. Tüm İslami hareketleri ile uluslararası alanda işbirliği yapmayı bir anayasa maddesi olarak rejimin temel taşı yapan İran[1757] içerde aktif olduğu kadar ülke dışında da çeşitli girişimlerin organizasyonunu yapmaktadır. Tek bir dünya ümmetinin yaratılmasını amaçlayan rejim bir anlamda kendi anlayışına uygun olarak Müslüman küreselleşmenin çabası[1758] içinde olmuştur. İran anayasasına göre İslam Cumhuriyeti Ordusu ve Devrim Muhafızları yalnız İran sınırlarının korunması görevini değil tanrı yolunda cihat ve Allah'ın emirlerini dünyada hakim olması için savaşmayı bir kutsal görev olarak belirlemiştir. İran kendi hedefleri doğrultusunda diğer Müslüman ülkelerde de aktif bir varlık göstermektedir. Bu kapsamda Öncü Devrim Muhafızları Birliği Lübnan'a gönderilerek bu ülkedeki iç savaşta Müslümanların ve Şia hareketinin çıkarları doğrultusunda[1759] savaş verilmiştir. Bu sayede İran, Ortadoğu'nun yeniden yapılanmasında aktif şekilde devreye girerek İsrail ve ABD'ye karşı bir İslamcı denge unsuru olmuştur.

Humeyni'nin iktidarının ilk günlerinden başlayarak bazı hedefler tespit edilmiştir. Bunların başında sosyal adalet ve servetin eşit dağılımı gibi İslami ilkelerin elde edilmesi[1760] gelmektedir. Bu hedeflere ulaşmak ekonomik alanda özel girişimin aleyhine devletin rolünün artmasıyla olanaklı olabilmiştir. Hükümet

---

[1754] Anıl Çeçen; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 8 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1755] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8

[1756] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8

[1757] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8

[1758] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8

[1759] Anıl Çeçen; a.g.m s. 8

[1760] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 480

bankaları, sigorta şirketlerini ve büyük sanayi kuruluşlarını millileştirmiştir[1761]. Ancak kapitalizmi destekleyenler ile ekonominin devlet denetiminde olmasını savunanlar arasında sert anlaşmazlıklar[1762] ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşlerin sonucunda Humeyni'nin 1989'da ölümüne kadar rejim tutarlı bir ekonomik politika geliştirememiştir.

Devrimin ilk karmaşa döneminde kırsal kesimde köylüler kendiliklerinden toprağa el koymuşlar ve yerel devrimci mahkemeler büyük toprak sahiplerinin topraklarını[1763] almışlardır. Hükümet, büyük ve orta büyüklükteki toprakların alınıp topraksız köylülere dağıtılmasını sağlayan geniş toprak reformu yasasıyla durumu denetim altına almaya çalışmıştır. Bu yasaya gösterilen tepkiler İslam hukukunun inceliklerini ve onu uygulamada karşılaşacak güçlükleri[1764] göstermiştir. Toprak reformu yasasının amacı sosyal adaleti sağlamaksa da dini kurumun bazı üyeleri- ulemadan bazıları büyük toprak sahiplerindendi[1765]- İslami hukukun özel mülkiyet hakkını da koruduğunu iddia ederek yasaya karşı çıkmışlardır. Anayasayı Koruyucular Konseyi yasayı veto etmiş ve İran köyleri 1980'lerde bir karmaşa içinde kalmıştır. Ulemanın mevcut çıkarlarını koruyan ve bazı müçtehitlere Ayetullahların refahında gelişme sağlayan kararlar kamuoyunda din kurumunun temsilcilerinin siyasi zor kullanarak haksız çıkar sağladıkları[1766] düşüncesine neden olmuştur. Bu düşünceler alt düzeyde bir ulemanın ağzındanmış gibi söylenen şu popüler şarkıyla dile getirilmiştir: " Zavallı katırım geçen hafta öldü; ben de onun yerine bir Mercedes Benz aldım.[1767]"

Hükümet sorumluluğuna giren diğer alanlarda İslamlaştırma süreci çok daha hızlı olmaktadır. Örneğin yargıç nitelikleri konusunda 1930'larda Rıza Şah tarafından çıkarılan yasada sadece Batı hukuku diploması olanların davalara bakma

[1761] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 480
[1762] William Cleveland; a.g.e s. 480
[1763] William Cleveland; a.g.e s. 480
[1764] William Cleveland; a.g.e s. 480
[1765] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1766] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1767] William Cleveland; a.g.e s. 481

yetkisi[1768] bulunuyorken, 1980'lerin İslam Cumhuriyeti'nde sadece İslam hukukunu bilen kişiler yargıç olma hakkına sahiptiler. Bu bilgiye sahip olmayan laik yargıçlar ise nakledilecekler, emekliye ayrılacaklar veya kovulacaklardır[1769]. Humeyni 1982'de İran mahkemelerinin tüm laik hukuk yasalarını terk edip kararlarını sadece İslam hukukuna dayandırmalarını istemiştir.

İslamlaştırma cinsiyet alanında da kendini göstermiştir[1770]. Yeni rejim kadınların Pehleviler döneminde kazandıkları hakların çoğunu geri almıştır. Kadın devlet memurları dahil tüm kadınlar bol giysiler giyecekler ve başlarını hicap denilen örtüyle[1771] örteceklerdir. 1978'deki devrimde hicabı kültürel kimlik ve devrimci dayanışma aracı olarak kullanan üniversiteli kadınlar, daha sonraları o giysileri giymedikçe tutuklanıp bir yıl hapse mahkum olacaklarını[1772] tahmin edememişlerdir.

1981'de Muhammed Rıza Şah'ın çıkardığı aile koruma yasaları değiştirilmiş, kadınlar boşanma davası açma, çocuğunu alıkoyma, evliyse okula devam etme ve hukuk, tıp ve mühendislik gibi konularda öğrenim görme haklarını[1773] yitirmişlerdir. Humeyni ve yandaşları aile yaşamını bozacağı gerekçesiyle kadın özgürlüğüne karşı çıkmaktadırlar. Bu görüşe göre kadınlar kamu işlerine girdikleri takdirde anne ve eş olmalarından gelen öncelikli görevlerini[1774] yerine getiremeyeceklerdir. Bu yasaklamanın tek istisnası kadınların seçme hakkının kalmasıdır[1775] ve onlar da bunu gelecek yıllarda gittikçe artan etkinlikte kullanacaklardır. Rejim halka açık yerlerde müzik ve dansı yasaklamaktan uyuşturucu satıcılarına baskınlar düzenlemeye[1776] ve Tahran'ın genelev mahallesini yıkmaya kadar bir dizi tedbirle toplumu arındırmakla uğraşmıştır.

[1768] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 481
[1769] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1770] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1771] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1772] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1773] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1774] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1775] William Cleveland; a.g.e s. 481
[1776] William Cleveland; a.g.e s. 481 - 482

1988'de Irak savaşının son bulmasıyla rejimin ülkenin yeniden imarı doğrultusunda yabancı şirketlerle işbirliği yapmayı mı ya da kendi olanaklarını seferber etmeyi mi tercih edeceği sorunu ortaya çıkmıştır. ABD ile ilişkilerin gergin olmasına karşın İran batı Avrupa'nın büyük devletleriyle diplomatik ilişkilerini yeniden kurmuş ve Ortadoğu'da İslami düzen kurulması söylemini[1777] çok fazla gündeme getirmemiştir.

İran'ın devrimci atılımı 1980'lerin sonuna doğru hafiflemiş, işyerlerinde dindarlık gerekleri ile idari beceriklilik ihtiyacı[1778] arasında belirli bir uyuma ulaşılmıştır. İran politikaları Humeyni'nin kişisel karizması ve en üstün İslam hukukçusu olarak anayasal yetkileri etrafında da bir otoriter popülizm örneği[1779] olarak düzenlenmiştir. Humeyni, İran'ın siyasi, toplumsal ve ekonomik konularına halkın anladığı ve onayladığı İslami ideoloji terimleriyle yaklaşarak geniş bir kitlesel tabana[1780] hitap etmektedir. Ancak İslami doktrini kullanmak basitçe geçmişe dönüş yapma isteği anlamına gelmemiştir. Birçok ABD'li yorumcu gibi devrimi geriye dönme ve günlük İran yaşantısını gerçeklerinden kopma olarak görmek onun önemini kaçırmak[1781] demektir. Liderlerin ve onları destekleyen kitlelerin hedefleri şimdiki yaşamın kalitesini düzeltmektir. Sosyal adalet ve kültürel bütünlük[1782] el ele olacaktır. Şahın baskıcı hükümetine ve ondan çıkar sağlayan ayrıcalıklı seçkinlere karşı kitlesel devrimci ayaklanma daha iyi bir ekonomik gelecek sağlama umudunu vermektedir. Humeyni en üstün İslam hukukçusu olarak çok büyük anayasal yetkisini kişisel bir diktatörlük için kullanmamıştır[1783]. O daha çok bir rehber olmuş, önemli konularda karar vermiş ve günlük sıradan idari konularla ilgilenmemiştir[1784]. Çeşitli hükümet gruplarını birbirleriyle dengeleyerek hiçbir grubun üstünlük sağlamamasını güvenceye alarak ülkeyi yönetmiştir. İslami Cumhuriyet Partisi'nin

[1777] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 483
[1778] William Cleveland; a.g.e s. 483
[1779] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1780] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1781] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1782] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1783] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1784] William Cleveland; a.g.e s. 484

1987'de aniden kapatılmasının[1785] bir nedeni de budur. Parti din adamlarının otoritesini yerleştirme amacını tamamlamış ve rakip bir güç merkezi[1786] olmasına fırsat verilmeden dağıtılmıştır. Humeyni zaman zaman önemli konularda karar vermemiş ve bu uygulamayla adamlarını isteklerinin ne olduğu konusunda tahminde bulunmaya yöneltmiş, hükümetin işlemesini zorlaştırmıştır.

İslam Cumhuriyeti'nde siyasi yaşam şah döneminde olduğundan önemli oranda farklıysa da ifade özgürlüğü yine sınırlıdır. Meclis adaylarının Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından onaylanması rejim muhaliflerinin meclise girememesine[1787] neden olmuştur. Yine de adaylar seçmenlere bir seçim hakkı vermiştir ve bazı konuların konuşulması yasak olmasına karşın mecliste hararetli tartışmalar[1788] olabilmiştir. Ayrıca nispeten özgür seçim olması da şah rejiminden önemli bir fark[1789] oluşturmuştur. İslam Devrimi kitle politikasında seçim sandıklarında ifade edilen kamuoyu nedeniyle daha önce halka yasaklanmış bir rolü oynama[1790] olanağı vermektedir.

İslam Cumhuriyeti ilk on yılında merkezi bir güvenlik kurumu[1791] oluşturmamıştır. Ancak Devrim Muhafızları ve gençlerden oluşan çeteler rejime karşı olduklarından kuşkulanılan veya İslami kurallara aykırı hareket ettikleri belirlenen kişileri dövmüşler, tutuklamışlar ve zaman zaman da idam etmişlerdir[1792]. SAVAK'ın korkutucu gölgesi kalkmıştır ama onun yerine devletin otoritesi dışında ve zımni onayıyla aynı derecede korkutucu keyfi cezalar veren örgütler ortaya çıkmıştır.

[1785] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 484
[1786] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1787] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1788] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1789] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1790] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1791] William Cleveland; a.g.e s. 484
[1792] William Cleveland; a.g.e s. 484 - 485

Bunların hepsi de bir bütün olarak ele alındığında görünümlerindeki İslami motifler her ne olursa olsun[1793] son tahlilde hem devlet örgütlenmesi hem de siyasi alanın yapısı ve söylemleri bakımından ulus devlet modeline çok uygunluk göstermekte İran'ın monarşilerle sağlayamadığı uluslaşma sürecinin " dinsel arınma[1794] " yoluyla oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Ulus devlet modelinin önündeki mevcut işleyişin çıkardığı tek engel geleneksel Şii uygulamasında khoms denilen (belirlenmiş zenginlik unsurlarının beşte biri)[1795] dini vergiyi isteyenin kendi seçtikleri müçtehitlere verebilme hakkının varlığını sürdürmesidir. Tutucu müçtehitlerin özerkliği ve yetkileri monarşinin olduğu gibi İslam Cumhuriyeti'nin de olası mezar kazıcısı olarak geçerliliğini[1796] devam ettirmektedir. Bu müçtehitlerin bir bölümünün daha başından beri Humeyni'ye ve özellikle velayet-i fakih ilkesine karşı olduğu bilinmektedir. İran, Humeynicilik ile bir yandan devletin ve toplumun yaşadığı sıkışıklık ve daralmadan nefes alma[1797] olanağı bulmuş ve ama bir yandan da aynı dinsel kaynaktan beslenen tarihsel bir kurumun öldürücü muhalefetini de köküyle birlikte ortadan kaldıramamıştır.

Dış politikada yeni bir ideolojik yaklaşım benimseyen Humeyni, diğer devletlerle ilişkilerinde de İslami dünya düzeni kurma ve devrimi yayma[1798] yönündeki amacını da gizleyememektedir. Ocak 1989'da Gorbaçov'a yazdığı mektupta gayet açık olarak Doğu ve Batı'nın manevi eksikliğinden dolayı ideolojilerinin iflas ettiğini[1799] belirten Humeyni, " Bu ideolojik boşluğun tüm insanların kurtuluşunu sağlayacak İslami değerlerle doldurulabileceğini ve materyalist ideolojilerin gerek Doğu'da gerekse Batı'da insanlığın temel hastalığı olan ruhsal tatminsizlik krizinden onları kurtaramadığını[1800]" belirtmiştir. Ayrıca Humeyni batıda büyük bir memnuniyetle karşılanan "yeniden yapılanma " ve

---

[1793] Erol Göka; " Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 4 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1794] Erol Göka; a.g.m s. 4

[1795] Erol Göka; a.g.m s. 4

[1796] Erol Göka; a.g.m s. 4

[1797] Erol Göka; a.g.m s. 4 - 5

[1798] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 354

[1799] Tayyar Arı; a.g.e s. 354

[1800] Tayyar Arı; a.g.e s. 354

"açıklık" politikası için ise yazdığı mektupta Gorbaçov'un "Marksist fantezi duvarlarını yıkarken, batının ve Büyük Şeytan'ın tuzağına düşmemesini arzu ettiğini[1801]" beyan etmiştir. Humeyni Ocak 1989'da Gorbaçov'a yazdığı mektupta onu İslam'a davet etmiştir.

Humeyni'nin ifadelerinden, dış politikasının iki temel amaca[1802] dönük olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan biri doğu ve batının yaşam biçimini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri de devrimin diğer bölge ülkelerine yayılmasıyla İran'ın hem İslam dünyasının en güçlü üssü olmasını sağlamak, hem de bölgede tek hakim güç olmaktır.

Humeyni'nin 1989'da ölmesi halkta çok büyük bir yasa neden olmuştur. Halef sorunu daha önceden ayarlanmıştır[1803] ve İslami hukukçu olarak iktidarın Ayetullah Ali Hamaney'e geçmesi sorunsuz bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu sırada devletin tüm önemli makamları din kurumunun üyelerince doldurulmuştur. Humeyni'nin ulemanın siyasi otoritesini güçlendirme hedefi gerçekleşmiştir. Dini ve laik kurumların yandaşları arasında hala derin bir uçurum[1804] olsa da, Ayetullahların rejimi her zaman sevilmese de yaygın bir kabul görmeyi sürdürmektedir. Rejimin yaratıcısı olan karizmatik kişinin yokluğunda bu sistemin ne kadar etkili olacağını zaman gösterecektir[1805].

3.3.2 İran - Irak Savaşının Türkiye - İran İlişkilerine Etkileri

SSCB'nin yıkılmasından on yıl önce İran'da çıkan dinsel bir ayaklanma ile İranlı mollaların lideri Humeyni bir gece Fransa'dan uçakla gelerek[1806] devletin ve rejimin başına geçmiştir. Tahran'daki ABD elçiliği işgal edilmiş ve rehineler krizi

[1801] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 354
[1802] Tayyar Arı; a.g.e s. 355
[1803] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Sayfa: 485
[1804] William Cleveland; a.g.e s. 485
[1805] William Cleveland; a.g.e s. 485
[1806] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 4 1 Eylül 1999
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

uzun sürerek uluslararası bir gerginliğe[1807] sebep olmuştur. Dış güçler tarafından SSCB'nin yıkılışını hızlandırmak için desteklenen Humeyni rejimi batılıların istediği gibi kuzeye yöneleceğine tamamen ters bir hareketle güneye yönelmiştir. Çünkü İran'daki yeni rejim kendi geleceğini güvence altına alabilmek için[1808] Basra Körfezi'nin tamamına hakim olmak istemektedir. Bu da Ortadoğu İslam dünyasına İran'ın hakim olmasıyla mümkündür. Eğer İran, bölgedeki tüm Müslüman ülkeleri kendisine bağlayabilirse[1809] İslam dünyasının lideri olarak dünyanın büyük ülkelerinden biri olacaktır. Bir devlet olarak İran'ın büyüme eğilimleri göstermesi ve yeni rejimi olan İslam Devrimi'ni bu amaçla kullanması[1810] bölgedeki tüm dengeleri değiştirmiştir.

1979'da İran'da yaşanan sosyal patlama nedeniyle ABD'nin desteği ile şah döneminde modernize edilen[1811] ve en modern silahlara sahip olan İran ordusu Ayetullah Humeyni'nin eline geçmiştir. Humeyni'nin elindeki İran ordusu yarattığı belirsizlik yüzünden bölge ülkeleri ve özellikle Irak ve Basra Körfezi petrolleri için bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.

İran, 1970'lerde öncelikle Irak'taki Kürtler ve Şiiler arasındaki çatışmaları teşvik edip destekleyerek onları Saddam yönetimine karşı çatışmaya teşvik etmiş ve bunu Saddam yönetimi üzerinde sürekli bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Irak, Şat-ül Arab'taki haklarından 1975'te İran lehine yaptığı fedakarlığın karşılığında şahın Irak'ta bulunan Kürtleri tahrik etmemesi konusunda güvence almış[1812] ve Irak yönetimi üzerindeki baskının geçici olarak kaldırılmasını sağlamıştır. Irak üstündeki Kürtlerin baskısının geçici olarak kalkması karşılığında Şat-ül Arab'taki haklarından fedakarlıkta bulunması Irak için önemli bir fedakarlık ve zafiyet olarak[1813] değerlendirilmiştir. Irak'ın anlaşmanın yapılması için gösterdiği fedakarlığa karşın

---

[1807] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 4 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1808] Anıl Çeçen; a.g.m. s. 4

[1809] Anıl Çeçen; a.g.m. s. 4

[1810] Anıl Çeçen; a.g.m. s. 4

[1811] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 179

[1812] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 179

[1813] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 179

İran, Saddam ile şah arasında Cezayir Anlaşması'nın yapılmasında ana konu olan iç işlerine karışmama ilkesine uymamış kuzeyde Kürtleri ve güneyde Şiileri Saddam rejimine karşı[1814] isyana teşvik etmeyi sürdürmüştür.

İran İslam Devrimi yönetiminin rejimi ihraç politikaları ve Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'e karşı suikast düzenlemesi iki devlet arasında gerilimi arttırmış ve Irak'ı İran'a karşı güç kullanmaya zorlamıştır. İran, 1970'lerde Basra Körfezi'nde güçlü devletler arasındadır. İran'ın gücü Irak'a göre yüksek insan potansiyeli, şahın ABD'den aldığı modern silah ve askeri malzeme ile ABD'nin yakın desteğinden oluşmuştur. İngiltere'nin bölgede bıraktığı boşluğu doldurmak için ABD'nin desteğiyle İran'ın oluşturduğu askeri güç İran'da 1970'lerden sonra askeri harcamaların artmasına[1815] neden olmuştur. Askeri harcamalara verilen öncelik halkın sosyal ihtiyaçları için kullanılması gereken bütçeyi azaltmıştır. Sosyal ve ekonomik ihtiyaçları karşılanmayan İran halkı şahın reform tedbirlerine karşın memnuniyetsizliğini her fırsatta göstermeye başlamış ve rejim karşıtı gösteriler halk hareketine[1816] dönüşmüştür. ABD savaş sanayinin sağladığı modern ağır silah ve malzemeye karşın ordu geniş halk kitleri karşısında tepkisiz kalmıştır. Şah ve rejimini korumakla görevli ordunun halkın yanında yer alması şahın İran'dan kaçışına ve şah rejiminin yıkılmasına[1817] neden olmuştur.

İran-Irak Savaşı'nın çeşitli nedenleri bulunmaktadır. 1975'teki Cezayir Anlaşması ile aralarındaki ana sorunları çözmüş görünen iki ülkenin ilişkileri 1979'da yeniden bozulmaya başlamıştır. Irak, Kuzey Irak'taki ayrılıkçı Kürtler ile güneydeki Şii Arapların İran'ın rejim ihracı projesi ile kışkırtıldığından, İran ise Irak tarafından Kuzistan'daki ayrılıkçı Şii ve Sünni Arapları desteklendiğinden kuşkulanmıştır. Bu kuşkular sınır çatışmalarına kısa dönemde dönüşmüştür. 1979'un ikinci yarısı ve 1980 yılının tamamında ağır silahların da kullanıldığı çatışmalar Cezayir Anlaşması ile çözülen Şattül-Arab suyolu ile ilgili sınır sorununu tekrar

[1814] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 179
[1815] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 180
[1816] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 180
[1817] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 180

gündeme getirmiştir. Irak, 17 Eylül 1980'de Cezayir Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır[1818].

Sınır sorunu, Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin ile güneyindeki Şiilerin Saddam'a karşı ayaklanmaya teşvik edilmesi, rejim karşıtlarının desteklemesi[1819] ve Saddam'ın şahsına yönelik suikast girişimleri İran ve Irak arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Saddam ülkesi için ciddi bir tehdit[1820] olarak değerlendirdiği İran'daki İslami hareketi tehdit olarak görüp 22 Eylül 1980'de İran'a karşı savaşa başlamıştır.

Irak, İran'a saldırırken kolayca zafer ilan edeceğini ve bu şekilde Arap dünyasında büyük prestij kazanacağını, Humeyni'nin itibarını kıracağını ve belki de düşmesini sağlayacağını[1821] ummuştur. Irak'ı bu düşünceye yönelten ana faktör İran ordusunun zayıf ve dağınık olmasıdır. Ayrıca İran ordusunun silahları çoğunlukla ABD yapımı silahlardır. ABD de iki yıldır yedek parça vermemiştir[1822]. Irak'ın bu umudu gerçekleşmemiştir. Irak, İran'ı yenemediği gibi savaşın başında İran'dan aldıkları toprakları da İran geri almıştır. İran beklenmedik bir direniş göstermiştir. Bu süreçte Humeyni'nin ülkedeki prestiji[1823] daha da artmıştır. Buna karşın Saddam Hüseyin'in prestiji ise ağır darbe almıştır.

Irak, ABD'nin silah ambargosundan etkilenen İran'a karşı savaşın ilk yılında üstündür. Ancak savaşın yıpratma savaşına dönüşmesiyle kaynakları daha çok olan İran dengeyi sağlamıştır. Batılı ülkelerin her iki ülkeye de silah satmasının savaşın ikinci yılında kurulan dengenin bozulmaması[1824] için olduğu iddia edilmiştir. Buna karşın aralarında Türkiye'nin de yer aldığı çok sayıda arabuluculuk girişimi olsa da bunlar sonuçsuz kalmıştır. Bazı gözlemcilerinin beklentilerinin tersine savaş döneminde Iraklı Şiiler Irak'a, İranlı Araplar ise İran'a sadık kalmıştır.

[1818] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 154
[1819] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 180
[1820] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 180
[1821] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 777
[1822] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 778
[1823] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 778
[1824] Baskın Oran; a.g.e s. 154

Daha 1979'un başında önemli ölçüde desteğini kaybetmiş ve büyük bir muhalefetle uğraşan Humeyni rejimi saldırıdan kısa bir süre sonra toparlanmış ve içerde siyasal istikrarı büyük ölçüde sağlamıştır. Rejim için istikrarsızlık unsuru olan grupların (Azeriler, Kürtler, Türkmenler ve Sünni Müslümanlar)[1825] muhalefetinin savaşın başlamasıyla birlikte desteğe dönüşmesi gerçekten şaşırtıcı bulunmuştur. İran'ın kısa bir süre içinde çökeceği ve rejimin parçalanacağı[1826] beklenirken, Humeyni'nin İslami rejimi saldırı ile beraber daha da derlenip toplanmıştır.

Bu süreçte Humeyni birçok konuşmasında ; " Kendilerini Siyonist devrimci, ezilen sınıfların temsilcisi ve Siyonist-emperyalist düşmanı olduklarını iddia eden Irak ve Baas mensuplarının aslında Siyonizm'e ve emperyalizme hizmet ettiklerini[1827] " iddia etmiştir.

İmam Hüseyin Muntazırı bir demecinde Saddam Hüseyin'in; " İsrail ve emperyalizmle işbirliği yaptığını[1828]" iddia etmiştir. Aynı biçimde İran Dışişleri Bakanı Kutbizade de 14 Nisan 1980'de İslam ülkeleri büyükelçileri ile yaptığı bir toplantıda; " Irak hükümetinin bir Müslüman hükümet olmadığını ve İslamiyet'le arasında hiçbir bağ bulunmadığını[1829] " söylemiştir. Kutbizade 17 Mayıs 1980'de yaptığı başka bir açıklamada da Irak hükümetini; " Irak halkının iradesine rağmen iktidarda kalan bir cani[1830] " olarak tanımlamıştır. Ayrıca Beni Sadr 11 Nisan'daki açıklamasında " Biz kurtarıcı İslamiyet'in gerçek mirasçılarıyız. Baas ideolojisi (ise) nazizm, faşizm ve Marksizm (in bir) benzeridir.[1831]" demiştir.

BM Genel Kurulu savaşın başlamasından sonra aldığı karar ile taraflar arasında ateşkes yapılmasını ve tüm üye ülkelerin ihtilafın sürmesine neden olacak girişimlerden kaçınmasını içeren bir çağrıda bulunmuştur. Savaşa karşı olan SSCB,

---

[1825] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 389
[1826] Tayyar Arı; a.g.e s. 389
[1827] Tayyar Arı; a.g.e s. 375
[1828] Tayyar Arı; a.g.e s. 375
[1829] Tayyar Arı; a.g.e s. 375
[1830] Tayyar Arı; a.g.e s. 375
[1831] Tayyar Arı; a.g.e s. 375

İran'a ve 1972'deki anlaşmayla müttefik olduğu Irak'a silah göndermeyi durdurmuştur.

Yıpratma savaşı kısa zamanda her iki taraf için de ek silah ve malzeme ihtiyacına neden olmuştur. Taraflar silah ve askeri malzeme üreten ve satan ülke ve kuruluşlarla iletişim kurmuşlardır. Savaş yabancı hükümetlerin ve şirketlerin taraflara yoğun silah satışı[1832] ile sürmüştür. İngiltere, İspanya, İtalya, Fransa, Almanya, Brezilya, Arjantin, Şili, Kuzey Kore, Çin, Güney Afrika, Doğu Avrupa devletleri, İsrail ve ABD[1833] taraflara silah, askeri malzeme ve teknoloji satmakta yarış halindedirler. İran, şah döneminde ABD'nin sağladığı silah ve malzeme nedeniyle mevcut askeri gücünü devam ettirebilmek için mevcut sistemlere uyumlu ABD yapımı malzemeye gereksinim duymuştur. İran, ihtiyaç duyduğu silah ve askeri malzemeye ABD'den doğrudan alamayınca üçüncü kaynağa yani İsrail'e yönelmiştir[1834]. SSCB kaynaklı silah ve askeri malzemeyle savaşa başlayan Irak ise savaş sürdükçe ek silah ve malzemeye ihtiyaç duymaya başlamıştır.

12 Aralık 1980'de İsrail'deki ABD Büyükelçiliği'nden Samuel Lewis Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mesajda[1835] " Temas kurduğum bir kaynak, ABD'liler Tahran'da tutuldukça İsrail'in İran'a silah satmayı durduracağını ancak Avrupalı silah satıcılarının hükümetlerinin onayı olmadan İran'a silah satışını sürdürdüğünü " belirtmiştir.

1983 yazında İran, Irak'ın kimyasal silah kullandığını belirtmiştir. Cenevre Sözleşmesi'ne göre kimyasal silah kullanımında uluslararası seviyede tedbir alınması gerekmesine karşın, uluslararası camiaca tanınmamış ve diplomatik olarak tecrit edilmiş olan İran'ın çağrısına yanıt verilmemiştir. Ekim 1983'te Irak'ın kimyasal silah kullandığı hakkındaki suçlamasını yineleyen İran, Kasımda BM GK'ne araştırma yapması için[1836] başvurmuştur. ABD kaynakları Irak'ın İran güçlerine ve

[1832] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 182
[1833] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 182
[1834] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 183
[1835] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 185
[1836] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 186

Kuzey Irak'ta Kürtlere karşı kimyasal silah kullandığı hakkında[1837] doğrulanmış istihbarat almıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı konu hakkında bir biçimde tedbir alması gerektiğini savunmuş ve kimyasal silah kullanımına karşı olduğunu göstermek için konunun BM GK'de tartışılmasını önermiştir.

22 Ekim 1983'te İran haber merkezi İRNA, Irak'ın İran güçlerine karşı kimyasal silah kullandığını duyurmuştur[1838]. İran'ın Şubat 1984'te geniş çaplı bir saldırı için hazırlık yaptığını öğrenen Saddam yaptığı konuşmada; " Saldırganlar şunu bilmelidir ki, sayısı ne olursa olsun, saldıran her bir böceği yok edecek bir böcek ilacı vardır, Irak, saldırganı imha edecek böcek ilacına sahiptir.[1839] " demiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı 3 Mart 1984'te Irak'a kimyasal silah yapımında kullanılacak 22.000 pound (10 ton) fosfor florid[1840] naklini durdurmuştur.

ABD yönetimi 5 Mart 1984'te yayınladığı bildiride, kimyasal silah kullanımı nedeniyle Irak'ı suçlarken, Irak'a dönük saldırgan ve mütecaviz davranışları nedeniyle[1841] İran'ı da suçlayıp taraflar arasındaki savaşın durdurulmasını talep etmiştir.

İran, BM'e Irak'ın kullandığı kimyasal silah nedeniyle suçlanması talebiyle hazırladığı karar tasarısını gönderdiğinde ABD yönetimi BM'de görevli olan temsilcilerine kararın reddi konusunda üye ülkeler nezdinde lobi yapmalarını[1842] eğer başarılı olmazlarsa oylamada çekimser kalmalarını istemiştir. İran'ın iddialarını araştırmak için bölgeye giden BM araştırma komisyonundan üst düzey bir yetkili; " Uluslararası toplum Irak'ı suçlamazsa, İran'ın kendi kimyasal silahını üretme ve kullanma kararı alabileceğini " belirtmiştir. İran meclis başkanı Rafsancani yaptığı açıklamada konu hakkında kararlı olduklarını[1843] ifade etmiştir. BM GK Başkanı 30

[1837] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 186
[1838] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 185
[1839] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 187
[1840] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 187
[1841] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 187
[1842] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 187
[1843] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 187

Mart 1984'te Irak'ın istediği şekilde, ülke adı kullanmaksızın, kimyasal silah kullanımını kınadığını açıklayan bir duyuru yayınlamıştır.

Yıpratma savaşında tarafların ana dayanağı olan Basra Körfezi'nden yapılan petrol taşımacılığına dönük karşılıklı saldırılar 1984'e gelindiğinde savaşın yayılması[1844] ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Özelikle ABD'nin İran'a yönelik doğrudan müdahaleleriyle bölgede tansiyon artmış ancak tırmanma fazla gelişmemiştir.

Irak'ın yaptığı askeri harekata paralel olarak Irak'ın destek ve teşviki ile İran'da bulunan Arapların ve Kürtlerin yönetime karşı hareketleri de başlamıştır. İran'da Kürtlerin ve Arapların başlattığı ayrılıkçı hareketler İran yönetimini bu gruplara karşı şiddet uygulamaya yöneltmiştir. Irak'ın başlattığı savaş ve içte yaşanan ayrılıkçı hareketler Humeyni iktidarını her türlü muhalefet karşısındaki tutumunu[1845] sertleştirmeye yöneltmiştir. İktidar aynı zamanda toplum üzerinde yarattığı baskı ile toplumun tüm kesimlerini İslami ilkelere kesinlikle uymaya[1846] zorlamıştır. Irak ile savaş sürerken İran içinde iktidar güçleri ile muhalifler arasında çatışmalar da sürmektedir. İran, Iraklı Kürtlere silah ve cephane yardımı yapmış onları Irak'a karşı kışkırtmıştır. İran cephede savaşırken Irak'ta ayrılıkçı mücadele içinde olan Celal Talabani ve Mesut Barzani gibi Kürt liderleri destekleyerek ikinci bir cephe açmıştır. Irak kuzeybatısında Kürt çeteler ile çatışmak zorunda kalmıştır. Böylece Irak'ı ülke içinde bu tehlikeye karşı asker ayırmaya zorlamıştır[1847]. Şah dönemindeki gibi kentler ve anayollar dışında Kuzey Irak Kürt aşiretlerin denetimine girmiştir. Bu durum üzerine Türkiye iki talebini İran'a iletmiştir. Bunlar Türkiye-Irak ticaretinin zarar görmemesi ve PKK'ya destek verilmemesidir.

Türkiye-Irak ticaretinin zarar görmemesi talebi hem Irak petrolünün Türkiye üzerinden pazarlanmasının engellenmemesini hem de Türk mallarının Habur'dan sonra Kuzey Irak'tan geçebilmesini içermiştir. Türkiye aynı talebi Irak'a da

[1844] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 154
[1845] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 182
[1846] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 182
[1847] Baskın Oran; a.g.e s. 153

iletmiştir. Irak'tan mal taşımacılığının esas yükünü çeken Türkiye-İran demiryolunun vurulmaması istenmiştir. İran ve Irak birbirlerinin "nefes borusu[1848]" olan bu karşılıklı mal akımına zarar vermemek konusunda sözlü ya da yazılı bir taahhütte bulunmamışlar ancak bazı istisnalar haricinde Türkiye'nin talebi yönünde davranmışlardır. Aynı tutumu Kuzey Iraklı Kürtlerin de göstermesi, İran'ın bu konuda onları da uyardığının kanıtıdır. Buna karşın Türkiye, Basra Körfezi'nden petrol alımı konusunda aynı anlayışı görememiş ve tankerlerinin bombalanması sorununu yaşamıştır.

Savaşın İran'ın lehine dönmeye başlamasıyla, İran'ın Kuzey Irak'ta ilerleyip Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının bir bölümünü doğrudan ele geçirme ihtimali ortaya çıkmıştır. Boru hattına uçaklarla veya Kürt gruplarla zarar vermeyen İran'ın[1849] kendi denetimindeki bir bölgeden Irak petrolünün pazarlanmasına izin vermesi mantıklı olmayacaktır. Türkiye'nin endişelerinin çoğaldığı bu süreçte İran ilerleyişini durdurmuştur. Böylece cephenin ağırlık merkezi güneye kaymıştır[1850]. İran'ın bu davranışında Türkiye'nin rolü bilinmese de İran'ın çıkarlarına zarar vermekten kaçınması Türkiye'yi rahatlatmıştır.

Savaşın ilk günlerinden itibaren bu savaşı durdurmak için çeşitli çevrelerce girişimlerde bulunulmuştur. Ancak tüm bu çabalar sonuç vermemiştir. 23 Eylül 1980'de BM Güvenlik Konseyi Başkanı taraflara savaşı durdurmaları için çağrıda bulunmuş, Güvenlik Konseyi de 28 Eylül 1980 tarih ve 479 sayılı kararında aynı çağrıyı[1851] yinelemiştir. İran, 24 Mayıs 1982'de Hurremşehir'i geri alıp da savaşı Irak topraklarına taşıyıp, sürdüreceğini ilan edince, Güvenlik Konseyi 12 Temmuz 1982 günlü ve 514 sayılı kararı alarak tarafları derhal ateşkese çağırmıştır. Bu talep konseyin 4 Ekim 1982 günlü ve 522 sayılı kararında da[1852] tekrarlanmıştır.

[1848] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 153
[1849] Baskın Oran; a.g.e s. 153
[1850] Baskın Oran; a.g.e s. 154
[1851] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 779
[1852] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 779

Bununla birlikte BM Genel Sekreteri İsveç'in eski başbakanlarından Olaf Palme'yi Irak ile İran arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirmiştir. Palme Kasım 1980, Ocak, Şubat ve Haziran 1981 ve Şubat 1982'de[1853] Tahran ve Bağdat'a gitmiş ancak sonuç alınamamıştır. İran, Irak'ın işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmesini, tamirat borcu ödemesini ve Irak'ın cezalandırılmasını[1854] istemiştir. Savaşın başında Irak'ın şartı ise Şat-ül Arab üzerinde egemenliğinin tanınmasıdır.

İslam Konferansı da ilk günden itibaren arabuluculuk için harekete geçmiştir. Pakistan devlet başkanı Ziya-ül Hak başkanlığındaki üç kişilik İslam Konferansı barış heyeti Tahran ve Bağdat'a gitmiştir. İslam Konferansı 20 Ekim'de her iki tarafa da ateşkes[1855] önermiştir. Bundan sonuç alınmayınca 25-29 Ocak 1981'de Taif'de toplanan 3. İslam Zirve Konferansı'nda Pakistan, Bangladeş, Gambiya ve Gine devlet başkanları, Türkiye Başbakanı ve Malezya ve Senegal Dışişleri Bakanları ile Yaser Arafat ve İslam Konferansı Genel Sekreteri Habib Şatti'den oluşan Aracılık Komitesi oluşturulmuştur. Komite 28 Şubat-1 Mart 1981'de, Mart 1982'de pek çok kez, Nisan, Haziran ve Ekim 1982'de toplam dokuz kez Tahran, Bağdat ve Cidde'ye gitmiştir. Ancak uzlaşma sağlanamamıştır. Ayrıca Arap Ligi'nin ricasıyla Türkiye Başbakanı Bülent Ulusu da Ocak 1982'de arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. FKÖ, Suriye ve Kuveyt ile Küba lideri Castro'da münferit olarak arabuluculuk yapmaya çalışmışlardır.

Irak ve İran, Bağlantısızlar grubuna dahil olduğundan Bağlantısızlar da Ekim 1980'de Küba, Hindistan, Pakistan, Zambiya ve Malezya Dışişleri Bakanları ile FKÖ temsilcilerinden kurulu Arabuluculuk Komitesi[1856] oluşturmuşlardır. Bu komite Şubat, Nisan, Mayıs ve Ağustos 1981'de ve Nisan 1982'de aracılık girişiminde bulunmuşlardır. Ancak onlar da sonuç alamamışlardır. Hiçbir savaşta bu kadar çok arabuluculuk yapılmamıştır[1857]. İran-Irak Savaşı iniş ve çıkışlarla, sağa sola dönüşlerle bir noktaya varamadan devam etmiştir. BM Güvenlik Konseyi statükoya

[1853] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 780
[1854] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 780
[1855] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 780
[1856] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 780
[1857] Fahir Armaoğlu; a.g.e s. 780

dayanan bir barış yapılması için pek çok karar almıştır. Ancak tüm bu çabalar işe yaramamıştır.

Türkiye 1970'lerin sonunda Avrupa devletleri ile anlaşmazlıklar yaşarken, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran'da meydana gelen İslam Devrimi nedeniyle ABD'ye göre Türkiye'nin jeopolitik önemi artmıştır. ABD, Türkiye ile savunma ve ekonomik işbirliği anlaşması yapmış, Türkiye'de Eylül 1980'de darbe ile kurulan askeri yönetim Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünü sağlayan Rogers planını kabul etmiştir[1858]. Bu dönemde ABD, Türkiye'nin doğusundaki hava üslerini modernleştirmeye başlamış[1859] ve Türkiye'ye 1978-1981 döneminde yaptığı yardımı 4 katına çıkararak 1985 yılında en yüksek düzeye ulaşmasını sağlamıştır. Afganistan'ın işgali, İran İslam Devrimi ve İran-Irak Savaşı gibi gelişmelerden sonra Ortadoğu ve Türkiye stratejik bir önem kazanmıştır[1860]. Ortadoğu'da meydana gelen gelişmelere müdahil olmakta Türkiye temkinli davranıp, çözümün NATO çerçevesinde aranmasını[1861] savunarak ABD'nin körfez bölgesinin güvenliği için kurduğu Çevik Kuvvet gücüne katılmaya karşı çıkmıştır.

Türkiye savaşın başından sonuna kadar aktif tarafsızlık politikasını[1862] sürdürmüştür. Savaşan her iki tarafa da eşit mesafede durmuştur. Türkiye'nin bu yaklaşımı bir ara Türkiye'nin arabuluculuğunu gündeme getirmiş ise de tarafların birbirine karşı durumu böyle bir girişime olanak tanımamıştır. Ekim 1980'de savaşta tarafsız olacağını ilan eden Türkiye'nin bu politikadaki başarısı Temmuz 1987'de kendini göstermiştir. Bu tarihte savaşa karşın diplomatik ilişkilerini kesmeyen taraflar bu ilişkilerini kesmişler ve çıkarlarının korunmasını Tahran ve Bağdat'taki Türk temsilciliklerine bırakmışlardır.

[1858] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 86 - 87
[1859] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 87
[1860] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 87
[1861] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 87
[1862] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 875

İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin her iki komşu devletle mesafeli ve dengeli ilişkileri dünya diplomasi tarihinde ender görülecek bir uygulamaya[1863] neden olmuştur. Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Irak'ın İran'daki çıkarlarını, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği ise İran'ın Irak'taki çıkarlarını korumakla görevlendirilmiştir. Savaşan iki ülkenin aynı devletten kendi çıkarlarını karşı taraf nezdinde korumasını istemesinin dünya diplomasi tarihinde örneği[1864] oldukça azdır. Bu her iki ülkenin de Türkiye'ye olan güveninin bir göstergesidir.

1988 yılında gerginlik bir ölçüde azalmış olmakla birlikte Irak bir yandan SSCB'den aldığı füzelerle İran'ı füzelerle çökertmek istemiş bir yandan da sınırda Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silahları kullanmıştır. Bu kimyasal silahların kullanımı en geniş ölçüde Halepçe'de olmuş ve 5000 Kürt'ün öldüğü bu olay tarihe Halepçe katliamı[1865] olarak geçmiştir. Diğer yandan Irak'ın İran petrolü taşıyan tankerlere saldırması, Kuveyt havayollarına ait bir uçağın İran'a kaçırılması, ayrıca bir ABD muhribinin kayaya çarparak yara almasına misilleme olarak ABD'nin İran'a ait iki petrol platformunu vurması[1866] 1988'in önemli olaylarındandır.

Ancak 1988 yılı olduğunda iki tarafın da gücü tükenmiştir. ABD Basra Körfezi'nde hiçbir devletin üstünlüğüne izin vermeyeceğini, bu bölgenin ABD'nin temel ilgi alanı olduğunu[1867] ve körfezin bir Pers Körfezi (Persian Gulf) olmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. İran böylece körfezde ABD ile karşı karşıya kalmıştır.

3 Temmuz 1988'de ABD donanmasına ait Vincennes Kruvazörü'nün İran'a ait bir yolcu uçağını düşürerek 290 sivilin ölmesine neden olması dünya kamuoyunu Halepçe katliamı kadar[1868] meşgul etmiştir. 3 Temmuz 1988'de yaşanan olay

---

[1863] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 87
[1864] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 87
[1865] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 388
[1866] Tayyar Arı; a.g.e s. 388
[1867] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 874
[1868] Tayyar Arı; a.g.e s. 388

sırasında ABD'li yetkililer kendilerini radarın yanılttığını[1869] ve düşürülen İran uçağının askeri uçak olduğunu belirten sinyaller aldıklarını ileri sürerken, İran saldırıyı katliam olarak nitelemiş ve BM Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırmıştır. ABD donanmasına ait Vincennes gemisinin İran hava yollarına ait bir yolcu uçağını düşürmesi İran'a bir mesajdır. BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987 tarihli ve 598 sayılı kararını Irak'ın kabul etmesi sonrasında İran da 18 Temmuz 1988'de bu kararı kabul ettiğini[1870] bildirmiştir.

1988 yılının ortalarında İran artık bir yandan silah ve malzeme eksikliği yaşamakta bir yandan da Irak saldırıları karşısında zor dayanmaktadır. Irak sınırda da kimyasal silah kullanmaya başlamıştır. Sonunda durumu değerlendiren Humeyni " zehir içmekten de beter[1871] " diye nitelediği kararını açıklamıştır.

İran ve Irak arasında var olan toprak talepleri görünürde bir siyasi anlaşmazlık nedeni olarak sürdüğünden güneyde savaşa girmek İran için kolay olmuştur. Irak nüfusunun güney kısmında yaşayan ve büyük çoğunluğunun da Şii kökenli olması da İran'ın yeni rejiminin körfezde bir Şii ağırlığı kurmak istemesine[1872] neden olmuştur. Körfez petrol deposu konumunu sürdürdüğünden tüm büyük ülkeler körfezde kendi çıkarları doğrultusunda etkinlik kurmaya çalışmışlardır. İran'ın İslam Devrimi ile sarsıntı geçirdiği dönemde bu ülkenin içe dönük zayıflığından yararlanmak isteyenler Irak'ı İran'a karşı kışkırtmışlar[1873] ve uzun süren bu savaşı desteklemişlerdir. İran gibi büyük bir ülke ondan daha küçük ama aktif davranan bir komşu ülke ile dengelenmeye çalışılmıştır[1874]. İran'ın nüfus potansiyelinin yüksek olması ve Irak'ın gittikçe asker çıkarma gücünün zayıflaması savaşın sona ermesi konusunu gündeme getirmiştir. Irak'ın daha fazla

---

[1869] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 388

[1870] Fahir Armaoğlu; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984 Sayfa: 874

[1871] Tayyar Arı; a.g.e s. 388

[1872] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 5 1 Eylül 1999
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1873] Anıl Çeçen; a.g.m s. 5

[1874] Anıl Çeçen; a.g.m s. 5

dayanamayacak aşamaya gelmesi nedeniyle büyük ülkeler devreye girerek iki komşu ülke arasındaki savaşı bitirmişlerdir.

İran - Irak Savaşı 8 yıl süren bir savaş olmuştur. BM GK'nın 598 sayılı kararı iki taraf açısından da statükoya dayanan bir barışı düzenlemektedir. Savaş 8 yıl sürmesine ve yüz binlerce insanın ölümüne neden olmasına rağmen başladığı gibi bitmiştir. 20 Ağustos'ta yürürlüğe giren ateşkes ile sorunlar dondurulmuştur[1875]. Bu tarihten itibaren tarafların elindeki savaş esirlerinin değişimi ile işgal altındaki toprakların durumu zaman zaman gündeme gelmiştir[1876]. Sorunların çoğu Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinin yarattığı ortam yüzünden çözülmüşse de 2003 yılı itibariyle henüz nihai bir barış anlaşması yapılmamıştır[1877].

Karşılıklı olarak yıpratma savaşı olarak yapılan askeri harekat birbirine düşman bu iki devlette 1 milyondan fazla insan kaybına ve en az 150 milyar dolara mal olmuştur[1878]. İran-Irak savaşı her iki taraf için de bir trajedi olmuş, yüz binlerce ölüme ve çok miktarda malzemenin tahribine ve imhasına yol açmıştır. Savaş, İran'ın ağır malzeme ve insan kayıpları yaşamasına neden olmuşken birçok Irak şehrinin ve petrol üretim tesislerinin de tahrip olmasına ve hasar görmesine yol açmıştır. Savaş sırasında İran'ın toplum üstünde yarattığı baskı ve şiddete benzer biçimde, Saddam yönetiminin de baskı ve şiddet uygulamaları artmış[1879] ve ülkenin kuzeyinde Kürt gruplara karşı şiddet kampanyaları yaşanmıştır.

Savaş, İran'ın çevrelenmesinde fayda gören körfez ülkeleri başta olmak üzere Irak'ın Arap devletleriyle ilişkilerinin gelişmesine neden olmuş ve bu bağlamda Irak'ın savaş kapasitesi, İran'ı bir tehdit olarak gören[1880] bu devletlerce savaş süresince sürekli bir biçimde desteklenmiştir. Irak'a destek veren Arap devletleri savaşla beraber Humeyni rejiminin ülkeleri üstündeki etkilerinden bu biçimde

[1875] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 154
[1876] Baskın Oran; a.g.e s. 154
[1877] Baskın Oran; a.g.e s. 154
[1878] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 188
[1879] Öner Pehlivanoğlu; a.g.e s. 189
[1880] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 390

kurtulacaklarını düşünmüşlerdir. ABD ve SSCB ise savaşın seyrine göre ve güç dengesinin bozulmasının söz konusu olduğu anlarda desteklerini birinden diğerine kaydırıp dengenin bozulmasını engellemişlerdir. Çünkü İran-Irak savaşı bölgesel bir sorun olsa da gerek petrolün sevkini tehlikeye sokmakta gerekse bölgedeki güç dengesini etkilemekte önemli bir rol oynamıştır.

Hem SSCB hem de ABD savaşın başında kesin bir tavır takınmaktan çekinmiştir. Süper devletlerin savaş süresince izledikleri genel tavır savaşın kendilerini doğrudan bir çatışma ortamına getirmemesine[1881] özen göstermeleridir. Aslında SSCB, savaşın başında tam bir ikilem yaşamıştır. SSCB bir yandan İran'daki yeni rejimin ABD karşıtı olmasından faydalanarak bu devleti kazanmaya çalışırken bir yandan da bağımsız bir politika izleme eğiliminde olan ve bu amaçla Arap dünyasında ve özellikle körfezde hakim güç olmak isteyen Irak'ın tutumunu desteklemeyi kendi çıkarlarına aykırı bulmaktadır. SSCB bu durumda savaşın başında tarafsız kalmayı tercih etmiştir[1882]. 25 Eylül 1980'de ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskle ile SSCB Dışişleri Bakanı Andrea Gramyko'nun bir araya geldiği toplantıda her iki süper devlet de savaşta tarafsız kalma konusunda birbirine söz vermiştir[1883].

SSCB bu amaçla aralarındaki mevcut anlaşmalara karşın Irak'a silah satışını durdurmuş ve 1980 sonlarına doğru da bu devletin geleneksel düşmanı olan Suriye ile bir dostluk anlaşması[1884] yapmıştır. SSCB ile Suriye arasındaki bu anlaşma Irak'ça SSCB'nin İran'ı desteklediğinin bir işareti olarak görülmüştür. Diğer yandan SSCB, İran'a askeri, ekonomik ve teknik yardım teklifinde bulunarak, rehineler krizi sırasında BM'de yaptırım kararına karşı çıkarak, ticareti arttırarak, ABD'nin ekonomik ambargo uygulaması kararına karşı çıkarak[1885], kendisi için stratejik açıdan önemli olan İran'ı kazanmaya ve bu devletle ilişkilerini geliştirmeye çabalamıştır.

[1881] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 395
[1882] Tayyar Arı; a.g.e s. 396
[1883] Tayyar Arı; a.g.e s. 396
[1884] Tayyar Arı; a.g.e s. 396
[1885] Tayyar Arı; a.g.e s. 396

Ancak Temmuz 1982'de İran'ın savaşta Irak'a karşı üstünlüğü ele geçirmesi nedeniyle SSCB Irak'a tekrar silah satmaya başlamıştır. SSCB, İran'ın Irak'ı yenerek savaşı kazanmasının bölgedeki güç dengesini bozacağını düşünerek bu adımı atmıştır. Ayrıca İran bir yandan Afganistan'daki mücahitlere yardım etmekte bir yandan da ülkedeki sol gruplar ve özellikle TUDEH üzerindeki baskılarını arttırmaktadır. Bunun dışında SSCB Orta Asyası'nda yaşayan milyonlarca Müslüman üzerinde Humeyni'nin artan karizması[1886] göz önüne alındığında İslam Devrimi'nin bölgede yayılması SSCB'nin çıkarlarına uymamaktadır.

ABD de SSCB gibi savaşın başında kesin bir tavır takınmayarak beklemeyi tercih ederken bir yandan da Suudi Arabistan ve Umman başta olmak üzere bölgedeki çıkarlarını korumaya[1887] çalışmıştır. Gelen istihbaratlar Irak'ın Umman ve Suudi Arabistan'daki üsleri İran'a saldırı amacıyla kullanmak için baskı yaptığını göstermiştir. Bunun üzerine bu iki devletin isteğine olumlu yanıt veren ABD bu bağlamda Suudi Arabistan'a bölgedeki ABD uçak gemisinden F - 14 ve F - 15 uçakları göndermiştir[1888]. Ancak ABD'de ılımlılar olarak bilinen grup bu müdahalenin SSCB'ye söz verilen tarafsızlık politikasına zarar vermemesine özen gösterilmesini talep etmiştir. Bu sırada yönetim bölgeye silah sevkine devam ederken Suudi Arabistan'a da AWACS'ları göndermeye başlamıştır.

Irak ise ABD'yi yanına çekmek için ne gerekirse yapmak istemiştir. Ancak ABD'nin doğrudan ya da dolaylı olarak her iki ülkeye de silah vermeyi sürdürdüğü konusunda basında çeşitli iddialar vardır. Irak bir yandan ABD'nin İran'a üçüncü taraflar aracılığıyla silah satmasına tepki gösterirken, diğer yandan bu devletle ilişkilerini geliştirmek için lobi faaliyetlerini sürdürmüştür. Irak'ın ön plana çıkarmaya çalıştığı düşünce -ki bu hem Saddam hem de Tarık Aziz'in açıklamalarında vardı- Irak'ın yenilmesinin sadece körfez ülkelerinin aleyhine bir

[1886] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 396
[1887] Tayyar Arı; a.g.e s. 397
[1888] Tayyar Arı; a.g.e s. 397

durum olmadığı[1889], bunun aynı zamanda ABD'nin ve sanayileşmiş batı ülkelerinin çıkarlarına da zarar vereceğidir.

Ama her iki süper devlet de savaşın başında tarafsız kalma konusunda görüş birliğine[1890] varmalarına karşın farklı nedenlerle de olsa Irak'a karşı İran yanlısı bir tavır içinde olmuşlardır. SSCB bir yandan Irak'ı tamamen gözden çıkaramazken diğer yandan stratejik olarak kendisi için çok önemli olan İran'ı kazanmaya uğraşmıştır. Bu nedenle her iki tarafa da doğrudan ya da dolaylı olarak silah ya da silah yedek parçası satmıştır[1891].

ABD'nin İran'a yaklaşmasının nedeni Irak'ın çoğunluğu Arap olan Kuzistan bölgesini işgal ederek özerkliğe kavuşturması[1892] halinde bunun İran'daki diğer etnik gruplarca da taklit edilmesinden[1893] ve böylece İran'ın parçalanmasından duyduğu endişedir. Çünkü bu aşamada bölünmüş bir İran kuşkusuz ABD'den çok SSCB'nin işine yarayacaktır.

Bu yüzden Ekim 1980'de bir açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskle Irak'ın İran'ı işgal etmesi halinde tarafsız kalmayacaklarını açıklamış, Başkan Carter da güçlü bir İran'ın bölgedeki güç dengesi için gerekli olduğunu[1894] belirtmiştir. Bundan dolayı ABD rehineler krizine karşın bu dönemde İran'a dolaylı yoldan silah vermeye devam etmiştir. ABD İran'ın silah satın aldığı ülkelerin başındadır. ABD, İran'ın 1982'de savaşın yönünü kendi lehine çevirmesi[1895] nedeniyle tavrını değiştirmiştir. Irak'ın çökmesi ve İran'ın bölgeye tamamen hakim olması olasılığının ortaya çıkması nedeniyle ABD kesin tavrını belli ederek tarafsızlığı bırakmış ve Irak'ı açık olarak desteklemeye başlamıştır.

[1889] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 397
[1890] Tayyar Arı; a.g.e s. 397
[1891] Tayyar Arı; a.g.e s. 398
[1892] Tayyar Arı; a.g.e s. 398
[1893] Tayyar Arı; a.g.e s. 398
[1894] Tayyar Arı; a.g.e s. 398
[1895] Tayyar Arı; a.g.e s. 398

Savaşta İran'ın galip gelerek Irak'ta da kendi güdümünde bir Şii İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlaması, sadece bölgenin jeopolitiğinde önemli bir değişiklik olarak kalmayacak[1896] dünya finans çevrelerini de şaşırtıcı bir biçimde etkilemiştir. Irak'ın geniş petrol yatakları İran'ın yataklarıyla beraber düşünüldüğünde bu iki devlet Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olacaktır. Bu durum gerçekleştiğinde ise dünya petrol rezervinin yüzde 10'unu elinde bulunduran Kuveyt'in de bu güçlü komşusu[1897] tarafından işgal edilmesi olasılığı yüksektir. Ayrıca İran'ın savaştan galip gelerek Irak'ı işgal etmesi halinde İran'ın başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Irak'ın ABD ve batılı devletlere olan savaştan kalma borçlarını ödemekten kaçınabileceği[1898] ve böyle bir durumda dünya ekonomisine ve finans sistemine zarar verebilmesi olasılığı vardır. Bu nedenle ABD savaşta dengenin bozulmaması adına Irak'ı desteklemiştir.

İran'ın güneye doğru yayılmasını beklemeyen batılı devletler bu defa Irak'a büyük oranda silah satarak Irak'ı İran'a karşı bir baraj olarak kullanmışlardır. Irak hiç istemediği halde kendinden büyük olan komşusu İran ile tam sekiz yıl boyunca savaşmak zorunda kalmıştır. İran'a oranla daha küçük ve daha az nüfusa sahip Irak tükenme noktasına geldiğinde dünyanın önde gelen güçlerinin araya girmesiyle savaş sona erdirilmiştir. İran devrimi sonrasındaki sekiz yıllık savaş bitince İran'ın İslami rejimi SSCB'nin yıkılışında kendisinden beklenen etkin rolü oynayamamıştır. İran'ın Şii rejimine karşı Ortadoğu'nun önde gelen Sünni rejimleri devamlı olarak Irak'ı desteklemişler ve kendilerinin dışındaki bir mezhep rejiminin Ortadoğu'da etkin olmasını önlemeye çalışmışlardır. Bu süreçte Irak'a büyük oranda para ve silah yardımı hem batılı ülkelerden hem de bölge ülkelerinden gelmiştir. İran, Irak ile yaptığı savaşı kazanamayınca güneye doğru sürdürmeyi düşündüğü emperyalist planlarından vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır. Irak savaşının istediği gibi sonuçlanamaması İran İslam Devrimi'nin hızını kesmiştir ve onu içe dönük bir rejim haline çevirmiştir. İranlı mollalar işin başında tüm dünyayı bir İslam rejimi çatısı

[1896] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 398
[1897] Tayyar Arı; a.g.e s. 399
[1898] Tayyar Arı; a.g.e s. 399

altında toplamak için cihat ilan etmelerine karşın sınırlarının dışında etkinlik kuramamaları nedeniyle bu iddialarından kısa süre içinde vazgeçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Devrimin ilk yıllarındaki başarısızlık çizgisi daha sonraki yıllarda da artarak sürmüştür.

Süper güçler de dahil bölgedeki devletlerin hemen hepsi savaşın tarafların herhangi birinin mutlak galibiyeti ile sonuçlanmasına karşıdır. Çünkü bölgedeki güç dengesinin savaştan önceki haliyle devam etmesi tüm devletlerin çıkarına uygundur. Bu nedenle savaşı Irak'ın kaybedebileceğini anlayan ABD ve SSCB, Ortadoğu'daki ve körfezdeki dengelere zarar vermeden savaşı sona erdirmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Her iki süper devletin de temel korkusu bölgede kendi denetimleri dışında ortaya çıkabilecek denge değişimidir.

Irak-İran Savaşı körfez ülkeleri için bir güvenlik sorununa neden olmuştur. Bu yüzden 6 körfez ülkesi -Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Umman ve Suudi Arabistan- arasında uzun görüşmelerden sonra 26 Mayıs 1981'de Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council 'KİK - GCC') kurulmuştur. Bu askeri ya da siyasi ittifak değildir. Ancak gerekirse o amaca da yönelecektir. Askeri alan dışında her türlü işbirliği öngörülmüş ve devletler arası bir dayanışma ortamı oluşturulması istenmiştir. Bu Şii tehlikesine karşı bir Sünni dayanışması olmuştur. Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin hepsinin ABD ile yakın ilişkileri vardır. Haziran 1984'te Suudi F- 5'lerinin bir İran F-4 savaş uçağını düşürmesinden altı ay sonra da Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri kendi güvenliklerini sağlamak için ve üye ülkelerin de katılmasıyla 10-12 bin askerden oluşacak bir Çevik Kuvvet'in (Acil Müdahale Gücü) oluşturulmasını kararlaştırmışlardır.

İran'ı geleneksel olarak Irak'a karşı bir denge unsuru olarak gören Kuveyt, Suudi Arabistan, özellikle İran devrimiyle ortaya çıkan ideolojik ve etnik sebeplerle bir tehdit unsuru olarak gördükleri İran'a karşı Irak'ı savaş süresince önemli ölçüde desteklemişlerdir. Ayrıca Arap devletlerinden Ürdün ve Mısır da Irak'ı desteklemişlerdir.

Diğer yandan Suriye savaşta İran'ı destekleyen ülkelerin başındaydı. Bölge devletlerinden Suriye'nin dışında Libya, Cezayir ve FKÖ de İran'ı desteklemiştir. İran ve Suriye aralarındaki ideolojik farklılığa karşın beraber hareket etmişlerdir. Bu durum güç dengesi sistemlerinde devletlerin ittifak oluştururken ideolojik farklılıkları göz önüne almadıklarının önemli bir örneğidir. İran bu sayede Suriye'den istediği birçok silahı almıştır. Suriye'nin dışında İran'ın silah aldığı ülkeler arasında Kuzey Kore ve İsrail vardır. Batılı ülkelerden Fransa da İran'a silah satan ülkeler içinde bulunmuştur.

İran, 1980'lerde dış ilişkilerinde ve uluslararası toplumda tecrit edilmiş durumdadır. Humeyni ve diğer yüksek düzey dini liderlerin İran devriminin amacının evrensel bir İslami düzen kurmak olduğunu beyan etmeleri kendi rejimlerinin güvenliğinden endişe eden Arap devletlerinin liderlerini korkutmuştur. İran'ın devrimini ihraç etme düşüncesi Lübnan'da ABD'li ve Avrupalı rehineler alan radikal Şii grupları desteklemesiyle de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Suriye ve Libya dışındaki Arap devletleri İran-Irak Savaşı'nda Irak'ı desteklemişlerdir.

Bununla birlikte körfez ülkeleri ne Irak'ın ne de İran'ın savaştan güçlenmiş bir biçimde çıkarak bölgede hakim güç olmasını istememişlerdir. Irak'a verilen destekte İran devriminden ve Humeyni'den duyulan endişe etkili olmuştur. Çünkü bu devletler Irak'a ve Baas rejimine çok güvenmemişlerdir. Bu yüzden hem Suudi Arabistan'ın hem de Kuveyt'in İran ile ilişkilerine bakıldığında ilişkilerin düz bir çizgiyi takip etmediği ve bu devletlerin zaman zaman İran ile ilişki kurmaya çalıştıkları görülmektedir. Bölge devletleri ne Irak'ın ne de İran'ın kesin bir galibiyet elde etmesini asla istememiştir. Asıl istedikleri her iki devletin de savaştan zayıflayarak çıkması ancak bölgedeki güç dengesinin bozulmamasıdır.

İran-Irak Savaşı'nı kapsayan 1985-1990 döneminde İran ve Irak'ın toplam askeri harcamaları 52.5 milyar dolara[1899] ulaşmıştır. İran-Irak Savaşı'nın bir yıpratma savaşı olduğu göz önüne alınırsa bu dönem içinde yapılan silah satışından asıl yararlananlar silah satıcıları ve üreticileri olmuştur. 1980'de başlayan savaş 8 yıl

[1899] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 191

süren bir yıpratma savaşı olarak sürmüştür. Humeyni'nin 1979'da devraldığı İran'ın askeri gücü erimiş, İran dahil körfez devletlerinin petrolden elde ettiği gelirin büyük bölümü alınan silah karşılığı batılı ülkelere gitmiştir.

İran'da 1979'da yaşanan İslam Devrimi ile bu ülkedeki etkinliğini ve bağlantılarını kaybeden ABD, Irak'ın İran'a karşı savaşını teşvik etmiş ve savaşta Irak'ı desteklemiştir. Aslında ABD'nin savaştaki gerçek amacı her iki ülkeyi de yıpratmak ve zayıflatmaktır. Pentagon Irak ordusuna İran hedeflerinin uydu fotoğraflarını verip istihbarat desteği sağlarken, ABD'nin İsrail vasıtasıyla İran'a uçaksavar füzeleri göndermekte olduğu ABD senatosunca yapılan İran skandalı soruşturması ile ortaya çıkmıştır. 1985 ve 1986'da İran'a uygulanan uluslararası silah ambargosunun liderliğini yapan ABD, İran'a İsrail'i aracı olarak kullanarak gizlice binlerce tanksavar füzesi ve tonlarca askeri yedek parça[1900] satmıştır.

1985 yılının ortalarında başlayan ve 1986'da açığa çıkan bu olay tüm dünya kamuoyunun tepkisine neden olmuştur. ABD'nin ve Reagan yönetiminin büyük prestij kaybına sebep olan bu olay, İran'a gizlice silah satımıyla ilgili İrangate skandalıdır. Gizli diplomasinin ve İran'a silah satımının amaçlarını açıklayan Reagan'ın bunu şahtan sonra İran ile bozulan ilişkileri düzeltmek ve altı aydır süren savaşın onurlu bir biçimde son bulmasını sağlamak için yaptığı söylenmiştir.

Devrimin hedeflerinden birisi İran'ın ABD'ye bağımlılığına son vermek ve Humeyni'nin deyimiyle " ne Doğu ne de Batı olan[1901] " bağımsız bir dış politika izlemektir. İran liderleri SSCB'nin Ortadoğu'daki niyetlerine de güvenmemişler ve ABD'nin kucağından SSCB'nin kucağına atlamayı istememişlerdir. ABD, devrimci İran'a karşı nasıl bir tavır takınacağına karar verememiştir. Reagan yönetimi bir yandan İslami ateşin yayılmasını ve Humeyni rejiminin ABD karşıtlığını sınırlamaya çalışmaktadır. Ama diğer yandan İran'ın ekonomik ve jeo-politik önemini anlamakta ve İran ile normal ilişkilerin kurulabileceği yollar aramaktadır. Bu arayışlar daha

[1900] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Çeviren: Mehmet Harmancı Sayfa: 482
[1901] William Cleveland; a.g.e s. 482

sonra İrangate ya da Contragate[1902] olarak adlandırılacak gülünç ve beceriksiz skandala[1903] neden olmuştur.

Gizli silah satışının Beyaz Saray ve Ulusal Güvenlik Dairesi'nde birkaç yetkili tarafından Dışişleri Bakanlığı'nın haberi olmadan yapılması, ABD'de Reagan'ın başkanlığını lekeleyen bir iç skandala neden olmuştur. Son olarak ABD'nin kamuoyuna Humeyni rejimini kınarken aynı rejimle gizlice iş yapması, ABD'nin körfezdeki Arap müttefiklerinde ABD diplomasisinin samimiyetinden kuşku duyulmasına neden olmuştur. İrangate olayı ABD'nin İran devriminin yarattığı bu değişik karmaşayla başa çıkmaktaki zorluğunun başka bir örneği olmaktadır.

3.3.3 Türkiye ve İran Arasındaki İdeolojik Sorunlar

Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde İran ile ilişkilerinde tarafsız, yapıcı ve barışçı kalmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. 1980'lere kadar içişlerine karışmamak ve karşılıklı egemenlik haklarına saygı çerçevesinde oluşturulan dengeli ve istikrarlı Türkiye-İran ilişkileri İran'da Ayetullah yönetiminin kurulması ve daha sonra SSCB'nin dağılmasından sonra karışık bir hale gelmiştir. Türkiye'nin ulusal, İran'ın ise dinsel temelli egemenlik anlayışlarından kaynaklanan ideolojik çelişki ikili ilişkilerin bozulmasında temel etken olmuştur. Gerçekte şah döneminde de iktidarın kaynağı ve meşruiyeti açısından Türkiye ve İran arasında bir çelişki bulunmaktadır. Ancak milliyetçilik ortak paydası da bulunmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra (1979) modern Fars milliyetçiliği bırakılmış ve yeni bir söylem geliştirilmiştir. Aşırı batıcılık ve İslam karşıtlığına bir tepki olarak geleneksel Fars milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Bu düşünce batı karşıtı ve İran milli kimliğini Şiilik olarak kabul eden bir milliyetçilik olmuştur. Yeni

[1902] William Cleveland; **Modern Ortadoğu Tarihi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008 Çeviren: Mehmet Harmancı Sayfa: 482
[1903] William Cleveland; a.g.e s. 482

yöneticiler İran'ı Şiiliğin merkezi, kendilerini de Şiilerin kutsal liderleri[1904] olarak görmeye başlamışlardır. Dini ve siyasi otorite yeniden aynı elde birleşmektedir. Eski İran tarihi küçümsenmiş, İran tarihi ile İslam tarihi özdeşleştirilmiştir[1905]. Modern Fars milliyetçilerinin tüm siyasi, kültürel ve tarihi simgeleri ortadan kaldırılmış, Şiilik temelli yeni bir Fars milliyetçiliği ve İran ulusu tanımlanmaya başlanmıştır.

İki ülkenin iki farklı kültürel havza tanımlaması onların Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu kültürel havzanın unsurları siyasi sistemde temsil edildikleri zaman iki ülke arasında sorunlar açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkilerinin durumu bunun açık bir göstergesidir. Bu dönemde Şii kimliği siyasallaştırılmıştır. İran'da Şiiliğin siyasallaşmasıyla farklı kimlik tanımlamalarına sahip iki ülkenin ilişkileri gerginleşmiştir.

Türkiye ve İran arasında sürekli bir rejim sorunu yaşanmıştır. Bu sorun 1924'ten sonra monarşi-cumhuriyet rejimleri farklılığına göre belirlenmiştir. Rejim farklılığı 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra tam anlamıyla birbirine zıt rejimlerin komşu olmasına neden olmuştur. İran, İslam'ın Şii yorumuna göre şeriat devleti kurmuştur. İslam (Şiilik) bu devletin temel ve belirleyici unsuru olmuştur. Türkiye ise laik bir devlet kurmuştur ve laikliği siyasi sistemin vazgeçilmez unsuru olarak görmeyi sürdürmektedir. Ayrıca Türkiye kendini batılı görmekte ve batı kültürü içinde tanımlamaktadır. İran ise batıyı kötülüğün kaynağı olarak değerlendirmektedir. İran kendini İslam dünyası içinde görürken kendini batı kültürü içinde gören Türkiye'yi karşıt olarak değerlendirmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin ders kitaplarında ve propaganda mekanizması içinde yer alan Atatürk düşmanlığı bu karşıtlığın bir göstergesi olmaktadır. İki siyasi sistemin (İran İslam Cumhuriyeti-Türkiye Cumhuriyeti) varlık nedenleri de birbirine taban tabana zıttır. Bu süreçte Demirel büyükelçilik işgalini " tarihte az rastlanan insanlık dışı bir olay[1906]" olarak değerlendirmiştir. Humeyni ise " Ankara hükümetinin tıpkı devrik şah gibi süngü

[1904] Arif Keskin; "Şii Jeopolitiği ve İran", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)
[1905] Arif Keskin; a.g.m s. 4
[1906] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 806

yardımıyla iktidarda kalabildiğini[1907] " söylemiştir. Bu sayede Türkiye-İran ilişkilerinde bundan sonraki döneme damgasını vuracak söz düellosu başlamıştır.

Türkiye-İran ilişkilerini bozulmasının asıl nedeni CHP ile AP arasında İran rejimine bakıştaki farklılık değildir. Esas neden, Türkiye'nin İslam Devrimi ile ortaya çıkan umutlarını yeni rejimin karşılama niyetinde olmamasıdır. Ancak petrol krizleri varken Türkiye, İran'a dönük ekonomik beklentilerinden tamamen umudunu kesmemiştir. Zaten İran'daki yeni rejimle kurduğu "köprü başını[1908]" kaybetmemeyi hedefleyen AP hükümeti Türkiye'deki üsleri ABD'nin İran'a muhtemel bir müdahalesi için kullandırmayacağını ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya katılmadığını açıklamıştır.

1980'e girildiğinde iki ülkede de bozulan iç istikrarlarını yeniden sağlama çabaları gündemin ilk maddesidir. Türkiye'deki 12 Eylül darbesi ilişkileri bozabilecektir. Darbenin ardında CIA'nın olduğuna inanan İran yönetimi Kemalist vurgusu güçlü olan askeri darbeye çok soğuk bakmıştır. Ancak 12 Eylül sonrası ilişkiler bozulacağına daha da iyi olmuştur. Çünkü 12 Eylül'den sadece 10 gün sonra Irak, İran'a saldırmıştır. Irak, uzun süreceği belli olan bir yıpratma savaşına başlamıştır. Ekimde Türkiye tarafsızlığını ilan etmiştir. 24 Ocak kararları gereği acilen yeni ihraç alanları arayan Türkiye için büyük bir fırsat ortaya çıkmıştır.

İran İslam Devrimi'nden sonra başlayan ve devam eden konulardan biri de iki ülke rejimleri arasındaki ideolojik zıtlaşma olmuştur. Bu zıtlaşma bir yandan iktidar ve muhalefetteki siyasilerce çeşitli demeç ve davranışlarla ifade edilirken diğer yandan çok sık tekrarlanan basın/medya savaşları ile gündeme gelmiştir. Bu sembolik soğuk savaş genelde " Atatürk ", " Humeyni ", " Anıtkabir ", " başörtüsü "[1909] gibi semboller çerçevesinde yaşanmıştır. Bu konudaki bir başka nokta da Türkiye'nin İran'dan rejim ihracı endişesi ve bu amaçla İran'ın Türkiye'deki bazı

[1907] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 806
[1908] Baskın Oran; a.g.e s. 806
[1909] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 21 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

İslamcı örgütlerle ilişkisinin olduğu ve maddi açıdan desteklediği düşüncesidir. Buna karşın İran da Türkiye'nin İranlı rejim muhaliflerine yardım ettiğini ileri sürmüş ve bu konuyu pazarlık konusu haline getirmiştir.

İran da Humeyni başlattığı İslam Devrimi'ni laik Irak dahil tüm İslam dünyasına yaymakta ısrarcı olduğunu birçok açıklamasında belirtmiş ve laik ve demokratik düzeni benimsemiş nüfusunun çoğu Müslüman olan devletleri de tehdit etmiştir. İran, İslam Devrimi'nden sonra uyguladığı batı karşıtı ve anti laik söylemleri ve İslam devrimini yayma girişimleri ile bölgede bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. İran, Müslüman toplulukların bulunduğu ülkelerdeki Şii nüfus üzerinde İslam'ın savunuculuğunu yapmaktadır. Türkiye'de laiklik ve batı karşıtı İslami eğilimleri ile toplum içinde kutuplaşma yaratacak eylemleri desteklemektedir. İran'ın Türkiye'deki laiklik ve batı karşıtı güçleri radikalleştirme çabalarını engellemek ve Türkiye'nin batılılaşma çabalarının olumsuz etkilenmesini önlemek için Türkiye, İslam Devrimi'ni izleyen dönemde ülkedeki İslami radikal kutuplaşmayı engellemeye çalışmıştır. Türkiye'nin İran'dan kaynaklanan bu tehdit algılaması, İran'ın radikal İslami gruplar ile PKK ve Kuzey Irak'taki Kürt grupları destekleyen politikaları ile yeni bir boyut kazanmış ve zaman içinde artarak sürmüştür.

1979'daki ideoloji farklılığına karşın ideolojik çelişki ana sorun olmayabilecektir. Ancak 12 Eylül 1980'de Türkiye'de ordunun darbesiyle askeri yönetimin Kemalizm'i en azından görünüşte güçlendirmeye çalışması ve bununla birlikte 1979 İran İslam Devrimi'nin şeriat düzenini gündeme getirmesi, ideolojik çelişkiyi ideolojik bir çatışmaya ve bazen de krize çevirmiştir. İki rejim de birbirlerini antitez olarak değerlendirmiştir. Her iki devlet de diğerinin rejim ihracı çabası içinde olduğundan kuşkulanmıştır.

İdeolojik çatışma daha çok şu sembollerde görülmüştür. İki ülke basınında Mustafa Kemal Atatürk ve Humeyni aleyhinde yazılar yayımlanmıştır. İran Türkiye'de türban yasağını eleştirmiştir. Türkiye'ye gelen İranlı liderler Anıtkabir'i

ziyaret etmekten kaçınmıştır. Türk basınında İran rejimi "irtica yuvası[1910]" olarak değerlendirilmiştir. İran basını Türkiye'yi " Şeytan'ın uşağı[1911] " olarak değerlendirmiştir. Buna benzer birçok örnek bu dönemde görülmüştür.

Ancak her iki tarafın siyasetçileri ve diplomatları karşılıklı çıkarları ön plana çıkarmış ve ilişkilerin zıtlaşmalarla kopmasına engel olmuşlardır. Çeşitli nedenlerle kopma noktasına gelen ilişkileri her zaman üst düzey ziyaretler ve görüşmelerle kısa zamanda düzeltmişlerdir.

3.3.4 Bölgesel Kürt Kökenli Terör Organizasyonları ve Halkın Mücahitleri Örgütü Sorunu

İran'ın Türkiye ile ilişkilerinde zaman zaman yaşanan gerginliklerde Türkiye'nin dile getirdiği en büyük sorun PKK olmuştur. Üzerinde çok konuşulan ancak bir türlü çözülemeyerek ciddiyetini kaybedip gittikçe sıradanlaşan bu sorunun tarihsel arka planı oldukça karmaşıktır. Türkiye'ye karşı PKK-İran bağlantısında Türkiye'ye karşı ikili değil çok taraflı oluşumlar etkili olmaktadır. Tarihsel arka planda bölgede yaşanan gelişmeler önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda konuyu sadece " İran ve PKK " olarak görmek bütünü gözden kaçırmamıza[1912] neden olacaktır. İran bu "tek merkezli oluşturulan, ancak çok noktalı uygulanan politikaların[1913]" sadece bir yüzü olmaktadır. İran açısından bakıldığında İslam Devrimi tüm gelişmelerin önemli kırılma noktası olmaktadır. Devrim sonrası İran'da yaşanan iç ve dış politik gelişmelerin Türkiye'ye de zaman zaman etkileri olmuştur.

İslam Devrimi öncesi İran, ABD'nin en önemli müttefiki konumundadır. İran petrol krizi ile elde ettiği gelirlerle başta ABD olmak üzere batılı ülkelerin silah alımı konusunda en önemli müşterilerinden biri olmuştur. Bu sayede bölgede gelişmiş ve modern bir orduya sahip olmuştur. İran'ın ABD'nin müttefiki olması ABD'nin

---

[1910] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 153

[1911] Baskın Oran; a.g.e s. 153

[1912] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 1 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1913] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 1

SSCB'yi gözetlemek için dinleme istasyonlarını bu ülkeye kurmasına neden olmuştur. ABD bu süreçte Basra Körfezi'nden de yararlanmıştır. İran'ın ABD'nin bölgedeki müttefiklerinden İsrail ile de iyi ilişkileri bulunmuştur. İsrail, Araplarla çatışma halindeyken İran ile ittifak ilişkisi kurabilmiştir. İsrail ile sorun yaşayan Arap devletlerinden Irak ile de İran'ın sınır sorunları bulunmuştur. Bu süreçte İran, Irak'taki Kürtleri Irak yönetimine karşı kışkırtmıştır. Bu harekete ABD ve İsrail de destek vermiştir. Buna karşılık Irak da İran'daki Kürtleri İran yönetimine karşı kışkırtmıştır. İki ülkedeki Kürt grupların yaşadıkları devletlere karşı kullanılması Kürt grupların da işine gelmektedir. Iraklı Kürtler İran ve Irak arasında yapılan Cezayir Anlaşması ile İran'ın kendilerine verdiği desteği kesmesi üzerine çok büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Bu nedenle Iraklı Kürtlerin lideri Molla Mustafa Barzani ve aşireti Irak yakınlarındaki İran topraklarına sığınmışlardır. Aynı süreci İranlı Kürtler de yaşamıştır. Iraklı Kürtler bu arada bölünmüşler ve Suriye destekli Talabani yeni bir grup kurma yönünde çalışmalara başlamışlardır. İran ve Irak arasındaki gerilimlerde iki ülkede yaşayan Kürtlerin birbirine karşı kullanılması en önemli sorun olmuştur.

İran'da şahın ülkeden kaçması ve Humeyni'nin Şubat 1979'da Paris'ten İran'a dönmesiyle İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir. İran'da yaşayan Kürtler devrimin yarattığı kaos ortamında siyasi taleplerine ulaşabilmek için ayaklanmışlardır. Martta Humeyni'ye başvuran Kürtler özerklik talep etmişlerdir. Talep kabul edilmeyince askerler ile Kürt isyancılar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte İran Kürtlerini İran KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) lideri Kasımolo yönlendirmektedir.

İran topraklarında yaşayan Irak KDP lideri Barzani olayların dışında kalmış ancak gelişmeleri de yakından izlemiştir. Suriye ve Libya'nın desteklediği Talabani ise Şam'da kurduğu Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile İran'daki Kürt isyancıları desteklemiştir. Irak dış politikasında SSCB'den uzaklaşma girişimleri sonucunda Irak Komünist Partisi liderleri ile beraber 1975'ten beri Suriye'de

sürgünde olan Marksist-Maoist[1914] lider Talabani İran'daki isyandan yararlanabilmek için girişimlere başlamıştır.

Çatışmalar artarak yayılmış ve Eylül 1979'a kadar devam etmiştir. İran ordusu 4 Eylül 1979'da Mahabat'a girmiş ve isyancıların önemli bir bölümü dağılmışlardır. Kürtlerin bir bölümü yeniden mücadele için dağlara çekilmiştir. İran bu tarihten beri ülkenin Türkiye ve Irak sınırı çevresinde olan bölgede tam olarak denetimi sağlayamamıştır. Bugün bile zaman zaman İran güçleri ile Kürt isyancılar arasında çatışmalar sürmektedir. Yeni rejimin yerleşme çabalarının olduğu ve Kürtlerin özerklik için isyan ettiği bu dönemde gündeme gelen en önemli iddia SSCB'nin havadan isyancılara silah ve malzeme yaptığıdır. Buna karşın yeni rejime göre İran'daki Kürtleri İsrail desteklemiştir. İlginç olan durum ise ABD'nin olayların dışında kalmasıdır. Çünkü bölünerek SSCB'nin denetimine giren bir İran, ABD çıkarlarıyla çelişmektedir. SSCB zaten Afganistan'a girmiş bölgede ABD'nin etkinliğini sınırlamıştır.

Humeyni rejiminin iç düzeni sağlama çabaları sürerken İran ve Irak güçleri arasında sınır çatışmaları başlamıştır. Irak'ın tek taraflı olarak İran ile olan sınır anlaşmasını feshetmesinden sonra sınırlı çatışmalar Eylül 1980'de savaşa dönüşmüştür. Irak Savaşı yeni İran rejiminin bölge politikalarıyla ilgili kararlarında belirleyici olmuştur. İslam Devrimi ile beraber İran'da oluşan dış politika değişiklikleri ile eski dost ve müttefik ABD " Büyük Şeytan " olarak kabul edilmiştir. Geçmişe dair her şey yıkılırken dostlar düşman, düşmanlar dost haline gelmiştir. Bir süre sonra ABD-İran ilişkileri rehineler krizi nedeniyle savaşın eşiğine gelmiştir. Gelinen süreçte İran'daki üslerini yitiren ABD, bu boşluğu doldurmak için uğraşmıştır. Türkiye'ye karşı 1974 harekatı nedeniyle uygulanan silah ambargosu kaldırılmıştır. Ayrıca hemen Türkiye'nin doğusunda SSCB ve İran sınırı civarında yeni askeri alt yapılar oluşturulmaya başlanmıştır. ABD'nin girişimlerini izleyen İran bu çabaların kendisine karşı yapıldığı düşüncesine sahiptir. Hatta batı basını açıkça

[1914] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 3 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

Türkiye'nin İran'a müdahale edebileceğinden ya da ABD'nin Türkiye üzerinden İran'a müdahale edeceğinden bahsetmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti ilk olarak İsrail ile diplomatik ve ticari ilişkileri kesmiştir. Hemen ardından da İsrail elçilik binası FKÖ'ye verilmiştir. Bu hareketler yeni rejimin dış politikalarının ana çerçevesini göstermiştir. Bunda devrimin önemli silahlı militanlarının Filistin kamplarında yetişmiş olması da etkilidir. Bunlardan biri de devrim sonrası ilk savunma bakanı olan Dr. Mustafa Çemran'dır. Kısa süre sonra ABD karşıtı politikalarıyla bilinen bölgedeki iki önemli devlet Suriye ve Libya yeni rejimin en iyi müttefiki olmuşlardır. Suriye, İran-Irak savaşının başından itibaren İran'ı desteklemiştir. Çünkü Suriye ülkesindeki " Müslüman Kardeşler " örgütünün faaliyetlerinden Irak'ı sorumlu tutmaktadır. Bu girişim ile bölgede artık saflar iyice belirginleşmiştir. Irak da İran ile savaşının başında Suriye, Libya ve Kuzey Kore ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir.

İran, 1981'de hem ülkedeki Kürt isyanları ile uğraşmakta hem de Irak ile savaşmaya devam etmektedir. Rejimin henüz oturmamış olması iktidarı endişeye sevk ederken İslam adına giriştiği ideolojik yayılma politikaları ile de bölgede çeşitli endişelere neden olmuştur. Bölgede politik saflar netleşirken Libya, Suriye ve İran askeri ve politik bir blok oluşturmuşlardır. Bu birliktelikteki ortak payda ise Irak ve ABD karşıtlığıyla onların müttefiki olan Türkiye karşıtlığıdır. İran-Irak Savaşı'nın gittikçe şiddetini arttırdığı Nisan 1982'de Suriye topraklarından geçen ve Irak petrollerini Akdeniz'e taşıyan boru hattını kapatmıştır. Irak'ın savaşı finanse edebilmek için elinde petrol sevk edebileceği tek hat olarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı kalmıştır. Bu hattın devre dışı bırakılması halinde İran büyük bir üstünlük sağlayabilecektir. Ayrıca Irak'ın kuzeyinde Barzani tarafından oluşturulacak bir İran-Suriye koridoru savaşın kaderini belirleyecektir. Bu nedenle İran'da bulunan Barzani güçleri kullanılabilecektir. Barzani, İran'daki Kürt ayaklanmasına yer almamış sadece gelişmeleri izlemekle yetinmiştir. İran ve Irak arasındaki savaştan yararlanarak sürüldüğü topraklara geri dönme umudu ile bu işbirliğine dahil olmuştur. Barzani savaşın ilk yılı bitmeden İran ile işbirliği içinde olduklarını belirten açıklamalar yapmaya başlamıştır. Ancak Barzani'nin bölgede tek

başına etkili olması olanaklı görünmemiştir. Ayrıca Türkiye açısından da anlam taşımamıştır. Mevcut gelişmeler İran'ın politik ihtiyaçlarını karşılayamamıştır.

İran'daki Kürtlerin ayaklanmasının sürdüğü Temmuz 1979'da PKK lideri Öcalan, Suriye gizli servisinin desteği ile Şam'a geçmiştir. Şam'a gelen Öcalan'ın yakın desteğini gördüğü kişi uzun süredir burada yaşayan Talabani'dir. Bu dönemde Talabani, İran'daki gelişmelerle de yakından ilgilenmektedir. Bu ilgiden Öcalan da etkilendiğinden Şam'dan Türkiye'deki PKK Geçici Komitesi'ne gönderdiği ilk talimatta " Hoca " kod adlı M. Karasungur'un İran'daki isyancı aşiretlerle ilişki kurması için görevlendirildiğini belirtmiştir. Bu sayede Ağustos 1979'da Karasungur İran'a giderek çalışmaya başlamıştır. Ancak bir süre sonra Talabani'nin İran-Suriye-Libya birlikteliğine ters düşerek Irak yönetimi ile anlaşması Öcalan'ın bölgede dahil olduğu safları etkilemiştir.

Öcalan ideolojik grup olarak ortaya çıktığı günden beri Barzani hareketini " feodal-işbirlikçi[1915] " olarak değerlendirmiştir. Bu ayrılık görünürde ideolojiktir. Oysaki asıl anlaşmazlık himaye edenlerin farklılıklarından kaynaklanmaktadır. PKK'ya göre Barzani o güne kadar hep ABD tarafından desteklenmiş ve geçmişinde emperyalizmin emrinde mücadele etmiştir. Hatta bu anlaşmazlık 1980 öncesinde silahlı çatışmaya dönüşmüş, özellikle Mardin, Hakkari ve Van'da etkili olan Barzani yanlısı aşiretler PKK'lıları bu bölgeye sokmamışlardır[1916]. Kan davası düzeyine gelen bu anlaşmazlıkta iki taraftan yüzlerce militan ölmüştür. Ancak Öcalan'ın Suriye ile ve Barzani'nin İran ile olan ilişkileri bu iki eski düşman grubu aynı safta birleştirmiştir.

İran-Irak Savaşı'nın resmen başladığı günlerden sonra Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe Öcalan'ın militanlarını da giderek zor durumda bırakmıştır. Bunların bir kısmı yakalanırken bir kısmı da dağlarda saklanmaya çalışmaktadır. Mevcut durumun sürdürülmesi halinde örgütün elinde militan kalmayacaktır.

[1915] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 6 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1916] Nihat Ali Özcan; a.g.m. s. 6

Lübnan'da 15-26 Temmuz 1981'de toplanan 1. PKK Konferansı'nda tüm militanların Suriye ve Lübnan'a getirilerek eğitimden geçirilmesine ardından da Türkiye'ye girerek eylemlere başlanmasına karar verilmiştir. Türkiye'ye giriş için öngörülen bölge "Botan" olarak belirlenmiştir. Bu bölge Van, Hakkari ve Mardin'den oluşmaktadır. Bir yıl öncesine kadar PKK'lıların girmesinin mümkün olmadığı bu bölgeler PKK'ya açılmıştır. Barzani'nin KDP'sine İran'da barınma ve destek karşılığı PKK ile işbirliği yapması şartı konulmuştur. Suriye'de bulunan PKK da " ilerici ve devrimci " bir örgüt olarak " gerici ve feodal[1917] " Irak KDP'si gibi bir örgütle bir araya gelmiş hatta getirilmiştir. Suriye ve İran'ın çabalarıyla bir araya getirilen iki grubun işbirliği ile Türkiye'ye karşı silahlı eylem başlatılması uygun görülen PKK'nın Kuzey Irak'ta ihtiyaç duyacağı güvenli üsler ve geri bölge sağlanmıştır. Buna göre İran-Revanduz'da üslenmiş olup Türkiye-Irak sınırı çevresindeki sarp arazinin bazı kesimlerinde kampları bulunan ve zaman zaman Irak askeri hedeflerine gerilla tipi saldırılar düzenleyen Barzani, PKK'ya barınma için her türlü kolaylığı sağlayacaktır. Irak KDP kamplarına yerleşecek olan PKK buradan Türkiye içlerine girerek bir süre keşif ve silahlı propaganda faaliyetinde bulunacaktır.

PKK " Uzun Süreli Halk Savaşı[1918]" için gerekli teorik tartışmalara ve çalışmalara Lübnan ve Avrupa'da başlamıştır. Yönetimin ihtiyaç duyduğu mükemmel coğrafya, başlarda zayıflığı bünyesinde barındıran ve bu tehlikelerden korunma sağlayacak güvenli geri bölge bu girişimle sağlanmıştır. Kısa süre sonra yaşama geçirilecek keşif ve depolama faaliyetlerinden elde edilen bilgiler İran'a da verilmiştir. Bu sayede İran, Türkiye hakkında oldukça detaylı istihbarat elde etme şansına kavuşmuştur.

İran- Irak savaşının başlamasından sonra batı kamuoyunda Irak'ın geleceği ve Musul-Kerkük bölgesinin durumu tartışılmaya başlanmıştır. Petrol bölgesinin İran'ın denetimine girmesi yerine bu rolün Türkiye'ye verilebileceği yönünde haberler gündeme gelmektedir. Hem bu durum hem Türkiye-ABD ilişkileri hem de savaş

[1917] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 7 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1918] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 7

süresince Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık boru hattını açık tutması İran-Suriye-Libya işbirliğinde Türkiye'ye karşı örtülü saldırıların gerekçesi olmaktadır.

Türkiye ile ilgili öngörünün gerçekleşmesi için PKK'nın 1. Konferans kararı gibi görünen " eğitim ve örgütlenme amacıyla yurt dışına çıkış faaliyetleri[1919] " Haziran 1981'de başlatılmıştır. 2. Kongre'nin gerçekleştirildiği Haziran 1982'de Lübnan'da yaklaşık 300 militan toplanmış ve eğitimleri belli bir düzeye gelmiştir. Sorun şimdi bu militanların güvenli bir biçimde Kuzey Irak ile Türkiye sınırı çevresine yerleştirilmesidir. PKK da aldığı kararla " silahlı mücadeleyi[1920] " Türkiye topraklarına taşımanın zamanının geldiğini belirtmiştir. 2. Kongre'nin sürdüğü günlerde İsrail, Lübnan'a saldırmış ve FKÖ ile diğer grupları güç duruma sokan askeri operasyona başlamıştır. Daha sonra Filistinli gerillaların durumu ile ilgili olarak varılan anlaşma ile FKÖ, Lübnan'ı terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Suriye'nin FKÖ'yü topraklarına kabul etmeyeceğini açıklamasından sonra Yunan feribotu Santorini ile Tartus limanına gelen Habbaş, Havatme ve Cibril büyük bir törenle karşılanmıştır. Bu listede yer almayan bir diğer isim ise Öcalan olmaktadır. Anlaşma sonrası Öcalan, Suriye'de kalırken PKK'lı militanlar yeni görev yerlerine taşınmışlardır. Suriye sınırından Irak'a geçerken bazı sıkıntıların yaşanması nedeniyle taşınma işlerinde yoğun olarak Suriye-İran havayolu kullanılmıştır. Eylül 1982'den sonra İran'a gelen PKK'lılar Irak-İran-Türkiye sınırı çevresindeki zorlu coğrafyada yer alan Irak KDP kamplarına yerleştirilmişlerdir. 1983'ten itibaren de küçük gruplar halinde Irak'tan Türkiye'ye gelerek keşif ve istihbarat faaliyetlerine başlamışlardır.

İran-Irak savaşı döneminde Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler ve Türkiye'de aynı dönemde ortaya çıkan PKK hareketi nedeniyle Türkiye-İran ilişkileri etkilenmiştir. 1983'ten itibaren İran ordusunun Kuzey Irak'a girerek buradan Irak'a karşı cephe açması ve Irak'a karşı buradaki Kürt gruplarla işbirliğine gitmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Ortak sınırın neden olduğu sorunlarla ilgili son aşama

[1919] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 7 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)
[1920] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 7

1980'lerde PKK eylemlerinin başlamasıyla beraber PKK militanlarının İran sınırını kullanması olmuştur.

İran, Suriye yönetimi ile beraber bu oluşumu yaşama geçirirken bir yandan da " İslami birliktelik adına[1921] " Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmektedir. Savaş süresince batı ile ekonomik bağlantısını Türkiye aracılığıyla sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken asayişe ilişkin bir olay nedeniyle 10 Mayıs 1983'te jandarmaya pusu kurup, 3 eri şehit edip, bir subay ve 3 eri yaralayan ve ardından Irak'a kaçan köylülerin yakalanması için bölgede Irak'ı 3-5 km içine alan bir operasyon düzenlemiştir. Irak'ın Ankara Büyükelçisi bu askeri harekatı desteklerken en büyük tepkiyi İran göstermektedir. İran İslam Cumhuriyeti Başbakanı Musavi, İran Resmi Haber Ajansı İRNA'ya verdiği demeçte; " Saddam Hüseyin rejiminin Kuzey Irak'ta aşağı yukarı hiçbir hükümranlığı olmadığı söylenebilir. Eskiden olduğu gibi şimdi de İran İslam Cumhuriyeti Kuzey Irak'taki olayları dikkate izlemektedir.[1922]" demektedir. Bu açıklama İran'ın gelecek yirmi yıldaki temel politikasını göstermiştir. İran aynı zamanda eski politikalarının sürdüğünü, Irak ve özellikle petrol alanları ile ilgili gelişmeleri yakından izlediğini Türkiye'ye hatırlatmaktadır. İran desteğindeki Barzani güçleri Kuzey Irak'ta Irak ordusuna kayıplar verdirerek kısmen denetimi ele geçirirken İran da cephenin bu bölümünde ilerlemiştir. Kısa süre sonra Şam'da bir araya gelen Barzani ve Öcalan işbirliği protokolü imzaladıklarını açıklamışlardır. Protokol Türkiye ve ABD karşıtı ifadelerle doludur ve dönemin İran-Suriye-Libya ittifakının politik görüşünün etkilerini taşımaktadır. Yılsonuna doğru bölgede siyasi gerilim artmış ve ABD, Suriye'yi ikinci defa bombalamıştır.

Türkiye, İran'dan PKK'ya destek verilmemesi yönünde talepte bulunmaktadır. Ağustos 1984'te Türkiye'de PKK'nın silahlı eylemlere başlamasıyla bu ayrılıkçı örgütün üstlerinin bulunduğu Kuzey Irak'ta sıcak takip yapabilmek için Türkiye ve Irak arasında Ekimde bir anlaşma yapılmıştır. Türkiye benzer nitelikte bir

---

[1921] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 8 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1922] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 9

anlaşmayı İran ile de yapmak istemiştir. Ancak İran, Türkiye'nin bu isteğini hem geri çevirmiş hem de Türkiye'nin Irak ile yaptığı anlaşmanın tarafsızlığa aykırı olduğunu öne sürmüştür. İran'a göre Türkiye'nin Irak'ta yapacağı operasyonlar Irak'ın bölgedeki denetimini arttıracak ve İran'ın müttefiki olan Kürtleri güçsüzleştirecektir.

Kuzey Irak'ta bu gelişmelerin yaşanması İran ve Suriye'yi Türkiye'nin güneye yapacağı bir askeri harekat konusunda endişelendirmiştir. Bunun üzerine Şam'da bulunan Öcalan'a baskı yapmaya başlamışlardır. Öcalan da Kuzey Irak'ta bulunan grupları eylemlere bir an önce başlamaları konusunda sıkıştırmıştır. Bu girişimlerin sonunda PKK yeni dönem silahlı faaliyetlerini " Uzun Süreli Halk Savaşı " anlayışı ile 15 Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli olayları ile başlatmıştır.

İran, silahlı çatışmalar Türkiye sınırları içinde kaldığı sürece resmi açıklamalarında " Türkiye'ye yönelik terör eylemlerine izin vermeyeceklerini[1923] " belirtmiştir. Ancak bu işi Libya üstlenmiş ve Kaddafi PKK'yı destekler demeçler vermiştir. PKK bu süreçte güvenlik güçlerinin takipleri sonunda çok sayıda militanını kaybetmiştir. İçine düştüğü bu durumdan kurtuluş için o kış tüm militanlarını Kuzey Irak'a çekmiştir. Örgüt literatürüne " Sarıkamış Seferi[1924] " olarak giren bu durum onun istenen seviyede yarar sağlayamayacağı görüşüne neden olmuştur. Askeri hareketlilik Barzani'yi de rahatsız etmiştir. Tüm yiyecekleri Türkiye sınırından kaçakçılar aracılığı ile karşılayan Barzani'nin bu ikmal yolu kapanmış ve zor duruma düşmüştür. PKK'nın Irak sınırı çevresinde faaliyet göstermesi ve Türkiye'de giriştiği eylemleri kendisi için zararlı görmektedir. Bu sorunların aşılması için PKK'nın Türkiye'ye girişte yeni yollar bulması gerekmektedir.

Özellikle 1986'dan itibaren bir yandan Kuzey Irak'taki tüm Kürt grupların birleşip İran'ın denetimine girmesi diğer yandan da İran ordusunun Kerkük'e yaklaşıp Kerkük-Yumurtalık boru hattını tehdit etmeye başlaması Türkiye'yi

---

[1923] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 10 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1924] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 10

endişeye sevk etmiştir. Türkiye-İran ilişkilerinde büyük bir gerginlik yaşanmıştır. Türkiye ve İran arasındaki bu gerginlik Türkiye'yi Irak sınırında bazı askeri tedbirler almaya yöneltmiştir. Diğer bir gerginlik konusu ise 1984'ten itibaren başlayan PKK eylemleriyle birlikte PKK militanlarının İran sınırını kullandığı iddialarıdır. İran'ın PKK'ya yardım ettiği düşüncesi Türkiye'yi endişelendirmiş, Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta yaptığı operasyonlar da Kuzey Iraklı Kürtlerle ittifak içinde olan İran'ı endişelendirmiştir.

Ancak aynı zamanda Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesini yaşamsal çıkarlarına uygun bulan İran, Kasım 1984'te bir anlaşma imzalayarak kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek faaliyetlere izin vermeme taahhüdüne girmiştir. Genel olarak İran'ın bu taahhüdüne uyduğu savaş süresince az sayıda İran kaynaklı PKK eyleminin olduğu görülmüştür. Savaş bitene kadar da İran bu sözüne uymaya çalışmıştır. Ancak bu sorun hiçbir zaman tamamen çözülemediği gibi İran'ın PKK'ya verdiği lojistik destek 1990'larda ikili ilişkilerde önemli bir sorun olmuştur. İran uzun süre PKK terör örgütünü desteklemiştir ve Türkiye'nin tüm istek ve baskılarına karşın yakın dönemlere kadar bu destekten vazgeçmemiştir. PKK'nın İran topraklarındaki faaliyetleri Türkiye-İran ilişkilerinde 1999'a kadar ciddi bir sorun olarak kalmaya devam etmiştir.

Olaylar 1985'te fazla bir gelişme göstermeden PKK aleyhine devam etmektedir. Ancak Aralık 1986'da ABD'nin Suriye ve Libya ile ilişkilerinin gerginleşmesi ve çatışmaya dönüşmesi Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir. Olayları izleyen günlerde Türkiye'deki ABD'lilere ve Yahudilere yönelik Suriye ve Libya'nın düzenlediği bir dizi terör eylemi yaşanmıştır. Suriye teröre karşı işbirliği anlaşmasını imzalamaktan vazgeçerken PKK, 21 Mart 1986'da 3. Kongre'sini tamamlamış olarak yeni eylemlere başlayacağını belirtmiştir.

Yürüttüğü silahlı şiddetin halk desteği olmadığından başarısızlığa uğradığını gören ve beklenen sonuçları elde edemeyen PKK ve destekçileri[1925] gerilla tipi

[1925] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 10 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

mücadeleye geçilmesine karar vermişlerdir. Bu sayede halkı örgütlü güç haline getirerek devletten koparacak ve "partiye" bağlayacak olan "cephe"[1926] ilan edilmiştir. Açıklanan kararlar artık eylemlerin halka yönelik olacağını göstermektedir. Hedef öncelikle " ajan ve işbirlikçi[1927] " olarak görülen devlet yanlısı bölge halkı olmuştur.

Barzani'nin Türkiye-Irak sınırının kullanılması konusundaki isteksizliği nedeniyle devreye giren İran, PKK'ya ve Barzani'ye karşı oldukça anlayışlı davranmıştır. Irak-KDP açısından sorun PKK'nın Irak sınırından girmesine tepki olarak Türkiye'nin yaptığı hava saldırıları sonucu yiyecek ikmalinin kesilmesidir. İran için ise Irak-KDP'yi bu durumdan kurtararak ilişkileri bozmadan sorunu çözmektir. Sınırdan Türkiye'ye güvenli ve kayıpsız giren PKK eylemlerini Anadolu'nun iç bölgelerine kadar yayarak istenen yararı sağlayacaktır. Sorunu çözebilmek için İran sınırlarını PKK'ya açmıştır. Bu sayede PKK'lı militanlar İran'dan yola çıkarak Van Gölü kuzeyinde sıkıyönetim uygulamasının kaldırıldığı nispeten tehlikesiz olan Bingöl, Tunceli ve Elazığ bölgelerine geçerek bu bölgelere yerleşmeye başlamışlardır. PKK içine düştüğü sıkıntılı durumdan ve moral bozukluğundan İran'ın yardımı ile kurtulmaktadır. İran ise bu yardımlarına karşılık PKK'dan şunları istemektedir:

1. TC'nin durumu hakkında bilgi vermek
2. Doğu Kürdistan kitlesi içinde faaliyet göstermeme. Doğu Kürdistan kitlesi ile ilgi görüldüğü takdirde iki taraf açısından ajan muamelesi yapılacağı.
3. İran-KDP'ye düşmanlık temelinde yaklaşmak
4. Hudut boyunca 50 kilometrelik şeritte eylem yapmamak.
5. Türkiye'deki ABD tesislerine yönelmek[1928].

Anlaşma maddeleri incelendiğinde İran'ın PKK'ye Türkiye hakkında casusluk yaptırdığı ve kendi Kürtlerini sürekli denetim altında tuttuğu görülmektedir.

[1926] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 10 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)
[1927] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 10
[1928] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 11

Diplomatik alanda güç durumda kalmamak için PKK'nın kendi sınırları yakınlarında eylem yapmasına uzun dönem izin vermemiştir. Askeri anlamda yapılan değerlendirme sonucu belirlenen 50 km'lik bölüm Türkiye'nin "İran'dan geldiler" suçlamalarını[1929] daha başında etkisiz kılabilecek önemli bir madde olmaktadır. PKK anlaşma maddelerine sadık kalarak İran'ın istediklerini tamamen yerine getirmiştir. Hatta sipariş üzerine Avrupa'daki İranlı Kürt liderleri bile öldürmüştür. PKK'ya göre ise İran ile olan bu ilişkideki ortak payda şu biçimde açıklanmıştır.

" İran yönetiminin antiemperyalist konumuna, İran'ın Irak'la yürüttüğü savaşa ve TC'nin Ortadoğu'daki emperyalizmin jandarmalığı rolünü oynaması, Körfez Savaşı'nda emperyalizmin çıkarları doğrultusunda Irak'tan yana tavır alması ve İran üzerinde tehdit olmasına[1930]" bağlanmıştır. İran ise PKK ile ilişki geliştirmesindeki temel nedeni "PKK'nın antiemperyalist karakteri ve TC'ye karşı savaşan etkin bir güç[1931]" olmasına dayandırmıştır.

İran'ın sağladığı yardım sayesinde beklenmedik bölgelerden Türkiye'ye giren PKK'lılar eylemlerinin sayısını arttırmaya ve olayları Tunceli, Bingöl gibi daha iç bölgelere yaymaya başlamışlardır. İran'ın yaklaşımı askeri olmaktan daha çok psikolojik fayda sağlamıştır. Yetkililerin her " sınırdan sızarak eylem yaptılar ve dışarı kaçtılar[1932]" ifadesine karşılık PKK sınırdan uzak iç bölgelerde eylem yaparak psikolojik baskı kurma olanağına kavuşmuştur. Artan olaylara karşılık Türkiye 16 Ağustos 1986'da Kuzey Irak'a yönelik hava harekatı düzenlemiştir. Harekata en büyük tepki ise Libya ve İran'dan gelmektedir. Hemen ardından İran-Libya-Suriye diplomatik trafiği sıklaşmıştır. İran'a resmi ziyaret için giden Türkiye Dışişleri Bakanı Halefoğlu İranlı yetkililerce diplomatik nezaket kuralları dışında bir muameleyle[1933] karşılaşmıştır. Dışişleri bakanının dönüşü öncesinde ise iki ülke basınında karşılıklı aleyhte yazılar yer almaya başlamıştır. Birkaç gün sonra da İran

---

[1929] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 11 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1930] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 11 - 12

[1931] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 12

[1932] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 12

[1933] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 12

basını tarafından aleyhinde devamlı yazılar çıkan Atatürk'ün bulunduğu Anıtkabir'de üç ayrı yerde yangınlar[1934] çıkmıştır.

Hava Harekatı PKK'ya çok zarar vermediyse de fiili olarak Irak sınırında Irak KDP-PKK ilişkisini bitirmiştir. Bu kez Irak ile ilişkileri bozulan Talabani'nin lideri olduğu YNK (Yekitiya Niştimaniya Kurdistan - Kürdistan Yurtseverler Birliği) bir yandan İran ile ilişkilerini geliştirirken bir yandan da PKK ile bağlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Bölgeye dair politika üreten İran ve Suriye, PKK'nın bölgedeki güçlerden destek almadan tek başına varlığını sürdürebilecek durumda olmadığını bildikleri ve Iraklı iki grubu dengede tutma istekleri nedeniyle bu tür ilişkiyi desteklemişlerdir. İran, bölgede etkinliğini Talabani ve Barzani bağlamında sürdürmekle kalmamış kendi ideolojik çizgisinde yeni bir Kürt siyasi oluşumunu yaşama geçirmiştir. Bu sayede Kuzey Irak politikasının sadece Talabani ve Barzani ile yürütülmeyecek kadar önemli olduğunu göstermiştir.

İran-Irak Savaşı süresince İran'a destek veren Barzani'nin Irak KDP'si ve Talabani'nin YNK'sı bunun bedelini çok ağır bir şekilde Ağustos 1988'de ödemişlerdir. İran ile ateşkes anlaşmasının imzalanmasından sonra Irak askerleri kimyasal silahların da kullanıldığı bir dizi harekatla bölgedeki Kürtleri İran ve Türkiye'ye kaçmaya zorlamıştır. Kürtler bir kez daha 1975'teki kaderi yaşamışlar ve mülteci konumuna düşmüşlerdir.

1988'de savaşın sonuna gelindiğinde İran, Türkiye bakımından istediği sonuçları elde etmiş ve sekiz yıl boyunca Türkiye'yi Musul-Kerkük petrol bölgesinden uzak tutmuştur. Bununla da kalmamış Türkiye'ye karşı gerektiğinde kullanabileceği Irak deneyimleri ile zenginleştirilmiş, sürdürülme maliyeti düşük, bastırılması pahalı olan sorunun perde arkasındaki yöneticilerinden biri haline gelmiştir. PKK da bu süreçte bölgeyi coğrafi ve siyasi dinamikleri bakımından tanımış, belli bir gelişme göstermiş ve bölge politikalarına uyum sağlamıştır. İran'ın

[1934] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 12 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

verdiği destekle artık PKK bölge planlamalarında " geri bölge " konumuna gelmiştir. Bu "gerilla" savaşının sürdürülmesi için gerekli olan " olmazsa olmaz " şarttır[1935].

İran'ın bölge politikaları bakımından seçiminin ne kadar doğru olduğu savaş sonrası SSCB'nde başlayan dağılma süreci ile birlikte kendisini göstermiştir. Gelişmeler bu olgunun seçim ve desteklenmesinin İran için ne kadar önemli olduğunu bir daha göstermektedir.

Öcalan Ocak 1989'da İran için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: " İran- Irak savaşındaki güçlerin konumu değerlendirilmiştir: Bu savaşta Irak rejiminin gerilemesinin devrimci gelişmelere daha açık bir durum yaratacağını öngörmüştük. Dolayısıyla taktik ilişki düzeyi bir devrimden geçen İran pratiği ile söz konusu olabilir. İran'a dayalı bir taktik ilişki yararlı olabilirdi. Bu da sonucunu ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar İran-Irak Savaşı bir ateşkesle sonuçlandıysa da geneldeki doğru yaklaşım, gerek geçmiş dönemdeki ve gerekse önümüzdeki dönemde sınırlı da olsa öyle ilişkilerin küçümsenmeyecek sonuçlara yol açacağını ortaya koymuştur. Bu gün TC diplomasisinin en çok zorlandığı bir ilişki İran söz konusu olduğunda karşımıza çıkıyor. Ve gerçekten bu çelişki biraz da köklü bir çelişkiye dayanmaktadır. Rejim farklılıkları İran'dan kaçan güçlerin Türkiye'ye sığınmaları, Türkiye'nin Azerbaycan politikaları, hatta Irak politikası, NATO içinde yükümlü olması, İran'ın birçok politikasıyla çelişmektedir. Bu bizim ilişki kurmamızın objektif temelini oluşturmaktadır.[1936]"

Ancak bu ilişkinin PKK'yı rahatsız eden yönleri de vardır. İran ve PKK'nın gerçek amaçlarını ise Öcalan şu biçimde ifade etmiştir: " Diğer yandan sömürgeci bir güç olarak son derece gerici bir politikayı da örgütlere dayatıyor. Bu konuda emelleri vardır. Yalnız Irak'taki Kürtlere değil bütün Kürdistan'a ilişkin bariz emelleri vardır. Kürdistan'daki ulusal gelişmeyi tamamen ezmeyi öngörmüyor ama bağımsız-özgür bir doğrultuda gelişmesine de bu kadar açık değildir. Dolayısıyla sıkıntılı, sabırlı

[1935] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 13 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1936] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 13 - 14

olmayı gerektiren bir ilişki durumu oluşuyor. Aslında buna ilişki de denmez, İran Kürdistan'ındaki güçlerin durumundan yararlanmaya çalışıyor. Biz de onun savaştaki durumundan yararlanacağız. Artık kim kimden ne kadar yararlanabilirse o kadar sonuç alacaktır.[1937] ,,

Bu sözler İran ile PKK'nın Türkiye'ye karşı hangi ortak menfaatler üzerinde birleştiklerini ve İran'ın PKK terör örgütünü desteklediğini açıkça göstermektedir. İran-PKK ilişkisinde İran, PKK'yı devamlı denetimi altında tutmuştur. İranlı Kürtlere sirayet edebilecek gelişmelerin önünü kesmeye çalışmaktadır. Ancak zaman zaman ülkesindeki Kürt hareketinin bölünerek zayıflamasını ve mevcut potansiyelin Türkiye'ye yönelmesini sağlamak için PKK merkezli girişimleri desteklemiştir. PKK'nın politik çıkarlarına zarar vereceğini gördüğü dönemlerde ise derhal müdahale ederek örgütü sınırlamaya çalışmıştır. Örneğin İran-Irak Savaşı'nın bitmesinden sonra Kasım 1988'de İran bazı PKK'lıları tutuklamıştır. Bu hareketin gerekçesi İslami motifler içermiştir. Buna göre İran İslam Cumhuriyeti " kadın ve erkeklerin birlikte dağda bulunmalarını[1938]" İslami anlayışa aykırı bulmuştur.

İran bakımından ise Türkiye'de 1960'larda basında ve sol kamuoyunda yer alan şah aleyhtarı yazılar ve beyanlar ve Türkiye'de okuyan rejim muhalifi öğrencilerin faaliyetleri rahatsız edici olarak görülmüştür. Aynı sorun 1979 sonrası Türkiye'de yaşayan İranlılar ve rejim muhalifleri açısından da yaşanmıştır.

Devrim sonrası İran'dan kaçan ve sayıları milyonları bulan şah yanlılarının öncelikli olarak sığındığı yer Türkiye olmuştur. Çok sayıdaki İranlının Türkiye'deki varlığı Humeyni rejimi tarafından potansiyel tehlike olarak görülmüştür. Bu fikrin oluşumunda batı basını da etkili olmaktadır. Onlara göre ülkeden kaçan şah yanlıları Türkiye'nin desteği ile İran sınırı yakınlarında ordu kurmuşlar ve yeni rejimi devirmeyi planlamışlardır.

[1937] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, Sayfa: 14 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1938] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 14

Şah döneminde Türkiye'de okuyan İranlı muhalif üniversite öğrencilerinin gösterileri de benzer sorunlara neden olmuştur ancak devrimden sonra Türkiye'de okuyan İranlıların sayısı 1.5 milyon olmuştur. Bu büyük kitlenin çoğu rejim muhalifidir. Özellikle İran'daki en güçlü Marksist grup olan Halkın Mücahitleri örgütünün militan kadroları da Türkiye'de bulunmuştur. İran, Türkiye'yi rejim muhaliflerine yataklıkla suçlamış ve Türkiye'nin İranlı kaçak suçlularla ilgili işbirliğinden kaçtığını söylemiştir. Buna karşı Türkiye de İran'ın Türkiye'deki köktendinci grupları desteklediğini ve Türkiye'de bulunan rejim yanlısı İranlılar ile muhtemel bir İslam Devrimi için propaganda faaliyetinde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye İran gizli servisi SAVAMA ajanları ile rejim muhaliflerinin Türkiye'de çatışmaya girmesini ülke güvenliği için tehlikeli bulmuştur. İdeolojik çelişki Haziran 1989'da Humeyni'nin ölmesiyle azalsa da 1990'larda daha da artmış ve ikili ilişkilerde temel güvensizlik kaynağı olmayı sürdürmüştür.

İran'ın rejim ve politikası devrimden itibaren Türkiye'yi etkilemiştir. İran-Türkiye arasındaki rekabet durumu 1979'daki İran devriminden sonra gergin ve çatışmalı bir hale gelmiştir. İki rejimin zıtlığı, küresel konum ve bölgesel ayrışmaların varlığı, gerginliğinin temel nedenleri olmuştur. İki ülke arasında rejim sorunu sürekli var olmuştur. Devrimin hemen ardından özellikle Tahran'ın devrim ihraç çabaları ve PKK'yı destekleme girişimleri güven bunalımı doğuran konular olmuştur.

İran'ın şiddetli ABD ve Batı aleyhtarı bir politika izlemesi, Türkiye'yi bölgede ABD'nin tek geçerli ve vazgeçilmez ortağı haline getirmiş ve Türkiye-İran ilişkileri de istikrarsız bir döneme girmiştir. İran'ın bazı devirlerde Türkiye'de İslamcı propaganda ve faaliyet sarf ettiği ve PKK'ya destek verdiği de bilinen bir gerçektir. İran'ın çok yakın bir geçmişe kadar hem PKK'ya hem de Türkiye'deki köktendinci teröre verdiği destek de hafızalarda canlılığını korumaktadır.

3.3.5 Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) Kuruluşu

Ortadoğu'da devletler arasındaki siyasi ilişkilerin doğası ekonomik ilişkilerin seyrini belirlemede her zaman öncelikli olmuştur. Bu durumun temel nedeni bölgedeki mevcut rejimlerin çoğunun otoriter nitelikte olmasıdır. Bu tür bir ortamda serbest piyasa ekonomisine sahip demokratik (veya yarı demokratik) ülkeler bu tip ülkelerle ilişkilerinde siyasi-stratejik ilişkilerinin veya tercihlerinin üstünlüğünü dikkate almaktadırlar. Türkiye ile yakın Ortadoğu komşuları İran, Irak ve Suriye arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin birbirleriyle bağlantılı dalgalanması incelendiğinde bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin belirlenmesinde siyasi tercihlerin ön planda olduğu açık bir biçimde görünmektedir.

Bu bağlamda öncelikle Türkiye ile İran, Irak ve Suriye arasındaki ticari ilişkileri etkileyen siyasi faktörler öncelikle dikkate alınmalıdır. Bu ülkeler arasındaki ticari ilişkiler bu kapsamda değerlendirilmelidir. Siyasi faktörlerle ilgili olarak ayrıca bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri belirlemede etkili bir bağımsız değişken olan ABD'nin rolü de dikkate alınmalıdır. Bu ülkeler arasındaki siyasi veya ekonomik etkileşimi büyük oranda belirleyen unsur bu ülkelerle küresel güç ABD arasındaki siyasi ilişkinin durumudur.

1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra İran ve Türkiye'de benimsenen yönetim rejimlerinin farklılığı nedeniyle Türkiye-İran ilişkileri yeniden bozulmuştur. Türkiye laik sistemi nedeniyle İran devriminin ihracından korkarak siyasi alanda İran'dan uzak durmaya özen göstermesine karşın İran-Irak Savaşı sırasında İran ile ekonomik alanda ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Başbakan Turgut Özal İran ile yakın ekonomik ilişkiler kurulmasının Türkiye'nin çıkarına olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle tüm dünyanın İran'a cephe aldığı bu dönemde İran'ın izolasyonuna karşı çıkmaktadır. Buna karşılık özellikle Özal'ın yönetimde olduğu dönemde İran, Türkiye'ye ekonomik işbirliği konusunda özel önem vermektedir. Özal başbakan iken RCD, Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olarak canlandırılmıştır. Daha sonra Afganistan ve SSCB'nin çökmesiyle beraber eski Sovyet ülkeleri içindeki Müslüman devletler de bu örgüte dahil edilmiştir.

Avrupa ile azalan ilişkileri dengelemek için Türkiye doğuya açılıp Ortadoğu'da pazar arayışlarına başlamıştır. Bu süreçte ülkeyi enerji terminali haline getirecek projeler geliştirilmiştir. Irak ve İran petrolü ve doğalgazının Akdeniz limanlarına akışını sağlayacak boru hatlarının inşası ile ilgili anlaşmalar yapılmıştır. Bu projeler içinde İran ile boru hattı projesi görüşmeleri yapılırken Irak ile Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı projesi inşa edilmiştir. Geliştirilen ortak projeler ve ticari ilişkiler ile karşılıklı dayanışma ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya ihracatı 1980'lerde önemli ölçüde artmış ve 1982'de ihracatın % 44'ü bu bölgeye[1939] yapılmıştır. İhracatın büyük bölümünü İran ve Irak ile yapılan ihracat oluşturmuştur.

Bu sırada İran ve Irak arasında yaşanan savaş ve Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalması da Türkiye'nin her iki ülkeyle ticari bağlantılarını arttırmasını sağlamıştır. İran ile ikili ticaret 1983-1984'te 2.3 milyar dolar[1940] olmuş ve ilerleyen yıllarda da artmayı sürdürmüştür. Bu gelişmenin yarattığı karşılıklı bağımlılık kolayca geriye çevrilememiş ve sonraki dönemde ülkenin güvenlik endişeleri ile ekonomik çıkarları arasında gerginliğe neden olmuştur. Türkiye artan ihracat pazarının karşılığında sayısı yarım milyona ulaşan İranlı göçmenlere ve zaman zaman laik Türkiye'de İslami değerlerin propagandasını yapmaya çalışan İranlı yetkililere göz yummak[1941] zorunda kalmıştır.

Türkiye ile İran arasındaki ticaret İran-Irak Savaşı sırasında her iki ülkenin de ihtiyaçlarını karşılamak için Türkiye'ye yönelmesi nedeniyle zirveye ulaşmıştır. Türkiye'nin yakınlığı, malların satılması ve naklini hem daha kolay hem daha hızlı hale getirmiştir. 1983'te Türkiye'nin İran'a ihracatı Şah döneminin son yılına oranla 25 kat artarak[1942] rekor düzeye ulaşmakla kalmamış, aynı zamanda İran, Türkiye'nin en önemli ticari ortaklarından biri olmuştur. ABD, Rehineler Krizi'nin sonucu olarak İran'ın mal varlığını dondurup, İran İslam Cumhuriyeti'ne ticaret ambargosu

[1939] Öner Pehlivanoğlu; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004 Sayfa: 87

[1940] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 108

[1941] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 108

[1942] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 118

uyguladığında Türkiye yaptırımları uygulamayı kabul etmemiş hatta İran ile karşılıklı ticari ilişkilerini daha da genişletmiştir.

Aynı dönemde İran ve Irak da birbirleriyle savaşırken tek güvenli transit yollarının geçtiği ülke olarak önemli oranda Türkiye'ye bağımlı hale gelmişlerdir. Bu da Türkiye'ye bölgenin gittikçe genişleyen transit pazarının önemli bir bölümünü ele geçirme olanağı vermiştir. Türk sanayi ürünleri için iki ülkede de önemli bir pazar yaratan savaş Ortadoğu'ya yapılan ihracatın artmasının başlıca nedeni olmuştur. Bu süreçte İran ve Irak'ın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı 1980'de % 5.5 iken, 1985'te % 26'ya[1943] çıkmıştır. Bu oran petrol fiyatlarındaki düşüşün sonucu olarak 1986'da % 15'e düşmüştür.

Türkiye'nin 1980'lerdeki olumlu ihracat performansının kısmen de olsa gittikçe artan oranda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan olanakları değerlendirmiş olmasına bağlı olduğunu belirttikten sonra bu dönemde Türk dış politikasının temel amaçlarından birinin bu piyasaların korunması haline geldiğini söylemek gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin İran-Irak Savaşı'ndaki "aktif tarafsızlığı" güvenlik endişelerinin yanında her iki ülkenin Türkiye'nin en büyük ticari ortakları arasında yer almalarından ve bu ilişkiden elde edilmekte olan kazancı kaybetme korkusundan kaynaklanmaktadır.

Bu sırada Türkiye ve İran 27-29 Ocak 1985'te yaklaşık altı yıldır can çekişen Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nü (RCD) canlandırmaya ve adını da Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olarak değiştirmeye karar vermişlerdir. Her iki ülke de öncelikle halklarının mutluluğu ve refahı için ekonomi, sanayi, tarım, bilim, eğitim ve kültür alanlarında işbirliğini geliştirmek için beraber çalışma isteklerini belirtmiş olsalar da bu karar ekonomik beklentilerden çok siyasi tercihlerden kaynaklanmıştır. Özellikle İran bakımından Irak ile savaşı sonucunda İslam dünyasında karşılaştığı izolasyonu kırma çabası önem kazanmaktadır.

[1943] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 108

İslam Devrimi'nden sonra ikili ilişkiler gelişmiş ve ortak ticaret hacmi hızla artmıştır. Savaşın başından beri iki ülke de karşılıklı olarak birbirine muhtaçtır. 12 Eylül darbesinden sonra Türkiye'nin ekonomisini ayakta tutabilmek için petrole ve dış pazara, savaş halindeki İran'ın ise yaşamsal bir çıkış yolu olarak tarafsız bir Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Savaş döneminde hızla ilerleyen ticari ilişkiler 1985 yılında 2 milyar dolarlık ticaret hacmi ile doruğa ulaşmıştır.

Savaşın iki ülke için en önemli sonucu asker Kenan Evren ile din adamı Humeyni'nin kişiliklerinde somutlaşan Türkiye-İran ideolojik çatışmasının ilişkilere tamamen zarar vermesinin önlenmesidir. Türkiye'nin istikrarlı petrol alımına ve takas şeklinde çalışabileceği yeni bir pazara acil ihtiyacı varken, İran'ın da savaş döneminde ithalatının güvenli ve sürekli biçimde geçeceği transit bir ülkeye olan ihtiyacı, iki ülkenin de birbirlerine karşı duyduğu güvensizliği ve bu sebeple ortaya çıkan sorunları dondurmuştur. Böylece bu sorunların krize dönüşmesi önlenmiştir.

Özellikle liderlerin altında ekonomiyi yöneten yetkililerin birbirlerinin ideolojik olumsuzluğuna anlayışla yaklaşması, muhtemel krizleri daha doğmadan engellemiştir. Türkiye'de Turgut Özal ve İran'da Haşimi Rafsancani bu özellikleriyle sorunların ön plana çıkmasını önlemişlerdir. Başbakan Yardımcısı Özal'ın Mart 1982'de İran'a gitmesi ekonomik uyumun göstergesi bir gezinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özal iki yıl sonra Nisan 1984'te bu kez Başbakan olarak İran'a gitmiştir.

Türkiye'nin temel tüketim malları karşılığında İran'ın petrol vermesini düzenleyen ticaret anlaşmaları imzalandıktan sonra Türkiye-İran ticareti yüzyılın en üst düzeyine ulaşmıştır. Bu ticaret patlamasının zirvesi 1985'te yaşanmıştır. Bu yıl ticaret hacmi 2 milyar dolara[1944] ulaşmıştır. Bu zirveden sonra ise düşüş başlamıştır. Çünkü İran, Türkiye'nin sadece petrol almasından ve İran sanayi ve tarım ürünlerine ilgi göstermemesinden yakınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin kalitesiz malları yüksek fiyatla İran'a sattığı iddiası da bir diğer şikayet konusudur.

[1944] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 155

Bu süreçte büyüyen ekonomik ilişkileri kurumsal bir yapı içersinde daha sağlıklı yürütme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1980'lerin ilk yarısında ekonomik ilişkilerdeki büyük artışın ardından teknik, ticari ve kültürel alanlarda da işbirliğini kurumsallaştırmak ve bu sayede olumlu trendi kalıcı yapabilmek istenmiştir. Bu döneme kadar yeterince gelişme göstermeyen RCD bazı örgütsel değişiklikler ile 29 Ocak 1985'te Tahran'da imzalanan anlaşmayla Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (Economic Cooperation Organization - ECO) dönüştürülmüştür. Anlaşmanın 3. maddesindeki " Üye devletler bölge içindeki gümrük tarifelerini ve diğer engelleri on yıllık bir dönemde ortadan kaldırmak ve bir ECO Serbest Ticaret Bölgesi kurmak üzere gerekli çarelere başvururlar. [1945]"ifadesi ECO'nun RCD'den daha geniş bir amacı olduğunun kanıtıdır.

Ancak İran, Şah döneminin batı ile olan ilişkisini çağrıştırdığından bu örgütün verimli çalışması konusunda isteksizdir. Ayrıca CENTO'dan ayrılırken bu yönde bir girişimi RCD için düşünmemiştir. Çünkü ekonomik özellikteki bir işbirliği örgütüne de gereksinimi vardır. İran'ın talebi üzerine politik konuların olmadığı yeni bir ekonomik işbirliği örgütü kurulmasını Türkiye ve Pakistan da onaylamıştır. Politik alanda üç ülkenin bir örgüt içinde uzlaşması mümkün değildir ve bu yüzden takip edilen yöntem gerçekçidir.

Zaman zaman yaşadığı sorunlara karşın ECO, bölgesel işbirliğini geliştirmesi açısından önemli olmayı sürdürmüştür. ECO, 1985'te İran, Pakistan ve Türkiye arasında ekonomi, teknik ve kültürel alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi için kurulmuştur. ECO 1964'ten 1979'a kadar işlevini sürdüren ve 1977'de imzalanan İzmir Anlaşması'nın temel tüzüğünü oluşturduğu Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Örgütü'nün devamı olmaktadır. Tüm bunlar jeo-stratejik endişelerin bir sonucudur ancak buna daha sonra ekonomik boyut da eklenmiştir.

Ancak Ortadoğu ülkelerinin 1985'ten sonra ekonomik durgunluğa girmeleriyle beraber bu durumda önemli değişimler yaşanmıştır. 1985'ten sonra bölge ülkelerinin petrol gelirlerindeki azalmalar bölgedeki yeni inşaat projelerinin

[1945] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**, **Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 155

yavaşlamasına ve Türkiye'nin bölgeye ihracatının sadece 1986'da % 20'den fazla gerilemesine neden olmuştur. Düşen petrol fiyatlarından kaynaklanan daralmadan en fazla etkilenense İran ve Irak piyasaları olmuştur. Türk ihracatının daha çok bu ülkelere yönelik olması ise Türkiye'nin bölgesel ithalattaki düşüşten diğer ülkelere göre daha çok etkilenmesine neden olmuştur. Buna karşın her iki ülkeyle de ticari bağlantılarını sürdürme düşüncesi taşıyan ve savaş bittiğinde bu ülkelerin yeniden inşasına bağlı büyük yatırımların ortaya çıkacağını bekleyen Türk yetkililer her iki ülkenin Türk ihracatçılarına borçlarını ödeyememelerine ses çıkarmamışlar ve ayrıca Irak'a 1 milyar dolarlık ihracat finansmanı kredisi[1946] açmışlardır.

Ayrıca iki ülke Ağustos 1988'de nihai ateşkes konusunda anlaşmaya vardıktan sonra İran giderek ticaret yollarını canlandırarak eski uygulamalarına geri dönmüştür. Bu kapsamda Türkiye-İran ticareti de azalmış, 1985'te 1.078 milyon dolarlık ihracat ve 1.264 milyon dolarlık ithalat 1992'de sırasıyla 455.200 ve 364.800 dolara[1947] düşmüştür. Ancak İran ve Irak arasında sağlanan ateşkesin ardından körfez savaşının yaşanması Türkiye'nin beklediği avantajlı sözleşmeleri elde etmesine engel olmuştur.

1980'lerin ikinci yarısını kurumsallaşma çabaları ile geçiren ve istenen verimliliğe ulaşamayan ECO'nun ikili ilişkilerde ve bölge politikasında etkili olabilmesi için 1990'larda Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasını beklemek gerekmektedir. İran-Irak Savaşı iki ülkenin de alım gücünü azaltınca Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikası ile birlikte arabuluculuk girişimleri artmıştır. Özellikle Özal'ın kişisel çabaları olduysa da sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Savaş Türkiye'nin girişimlerinden bağımsız olarak 1988'de son bulmuştur.

[1946] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 109

[1947] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 119

3.3.6 Diplomatlar Krizi

Humeyni rejiminin İran'a hakim hale gelmesinden sonra Türkiye, İran'ın devrim ihracı politikasının hedeflerinden biri durumuna gelmiş, İran'da Türkiye'yi rejim muhaliflerine destek sağlamakla suçlamıştır. İran'ın 1980'lerde Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak ve Türkiye'nin bölgesel bir güç haline gelmesini önlemek için bir araç olarak PKK terör örgütünü desteklemesi, Suriye ile beraber PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşmesine olanak sağlaması 1989'da büyükelçilerin geri çağırılması ile sonuçlanacak bir sürece neden olmuştur.

İran-Irak Savaşı'nın bitmesi Türkiye-İran ilişkilerinde dondurulmuş ya da geçiştirilmiş sorunları yeniden gündeme getirmiş ve bu nedenle ilişkiler kısa dönemde bozulmuştur. Sorunları donduran faktör ekonomik bağımlılıktır ve iki ülke de 1980'lerin sonunda bu bağımlılıktan kurtulmuştur. Bundan sonra ideoloji ve güvenlik konularındaki karşılıklı hoşgörü daha az görülmüştür.

İran için Türkiye artık tek güvenli transit yol değildir ve daha da önemlisi artık Türkiye'nin sattığı düşük kaliteli mallara İran muhtaç değildir. Ayrıca ülkenin yapılandırılması ihalelerinde ideolojik sorunların varlığı engel olmaya devam etmiş ve Türk firmalarına Avrupalı ve Uzak Doğulu firmalar karşısında şans verilmemiştir. Bunun yanında Türkiye döviz sıkıntısını aştığından takasa ihtiyaç duymadan petrol alma imkanına kavuşmuştur. Diğer yandan Arap ülkeleri de pazara girdiğinden İran pazarına bağımlılık ortadan kalkmıştır. Bu nedenlerle savaş sonrası ticaret hacmi bıçakla kesilmiş gibi azalmış ve 1985'teki miktarın yüzde onuna kadar düşmüştür.

Savaşın bitmesinden üç ay sonra 10 Kasım 1988'de İran elçiliğinin bayrağını yarıya indirmemesiyle ilk kriz görülmüştür. Mayıs 1989'da İran'ın Ankara Büyükelçisi Mutteki'nin geri çağrılmasına kadar yaşanan bir dizi olay nedeniyle kriz devam etmiştir. Bu kısa süreçte Kenan Evren'in çok sayıdaki konuşmasında Humeyni hakkındaki " Sen kimsin ki Atatürk için bunları söyleyebiliyorsun?[1948]", "

[1948] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 157

İran'ı mahvettin. Sen bir milleti geriye götüren lider olarak tarihe geçeceksin.[1949]" benzeri sözleri nedeniyle Salman Rüştü'ye benzetilmesinden, arabaların bagajında rejim muhalifi bir İranlıyı ülkelerine kaçırmaya çalışan SAVAMA ajanlarının yakalanmasına kadar çok sayıda sorun ortaya çıkmıştır. 1988 yazı ile 1989 yazı arasındaki dönem Türkiye-İran ilişkilerinin en sıkıntılı yılı olmuştur. Bu yoğun kriz dönemi Ankara'dan İran büyükelçisinin gidişiyle noktalanmıştır.

Türk medyası ve hatta politikacıları İran'daki rejime hakaret içeren sözler söyleseler de krizleri ortaya çıkaran ve tırmandıran taraf genelde İran'dır. Antiemperyalizm ve İslam Devrimi ihracı sloganıyla -ki bunun en popüler sloganı " Her gün Aşura, her yer Kerbela[1950]" idi- kendi kamuoyunda iktidarının meşruiyetini sağlayabilen İran yönetimi için bu tür bir dış politika zorunludur. Irak ile olan savaş da İran kamuoyuna Cihad olarak sunulmuş ve kabul ettirilmiştir. Cihadın bittiği noktada İran'daki yeni rejimin varlık sebebi ortadan kalkacaktır. "ABD'nin desteğiyle, Müslüman halkını baskı altında tutan laik[1951]" Türkiye'ye karşı İran yönetiminin her girişimi İslam rejimine dönük halk desteğinin devamını sağlamıştır.

Ancak ilişkilerdeki krizler dönemi yedi aydan fazla sürmemiştir. Bunun temel sebebi İslam Devrimi'nin lideri Humeyni'nin Haziran 1989'da ölmesidir. Bu tarihten sonra yönetimde ağırlığını gösteren eski Meclis Başkanı ve yeni Cumhurbaşkanı Rafsancani bilinen politikanın ılımlı biçimde sürdürülmesinden yanadır. Rafsancani ve ekibinin İran'ın iç ve dış politikasındaki yeni pragmatik yaklaşımları ile ilişkiler tekrar normalleşmiştir. Zaten 10 Kasım 1990'da Ankara'daki İran Büyükelçiliği bayrağını yarıya indirmiş ve yeni atanan Büyükelçi M. Bagderi öncelikle Anıtkabir'e gitmiştir. Bu sayede 1990'lara girildiğinde Türkiye-İran ilişkileri mesafeli ancak krizlerden uzak bir özellik göstermeye başlamıştır.

[1949] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 157
[1950] Baskın Oran; a.g.e s. 157
[1951] Baskın Oran; a.g.e s. 157

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YENİ DÜNYA DÜZENİ, GLOBALLEŞME VE TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

Irak ile savaşın bitmesinden ve 1990 - 1991'deki Körfez Savaşı'ndan sonra İran'ın güvenlik ve savunma planları üç temel hedefe göre belirlenmiştir. Bunlar dışa bağımlılığı önlemek ve her alanda kendi kendine yeterli hale gelmek, caydırıcılık kapasitesini arttırmak ve İran'ı (Soğuk Savaş sonrası değişen yeni stratejik ortama uygun olarak) Ortadoğu'da ve Avrasya'da etkili - vazgeçilmez bir bölgesel güç haline getirmektir[1952].

Tüm bunlar şüphesiz İran'ın devrimin başından itibaren (Şubat 1979) ve özellikle Irak ile savaşın başlamasından sonra (Eylül 1980) yaşadıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İran devrimden sonra yaşadıkları ve özellikle ABD ile ilişkileri, İran - Irak savaşı sırasında uluslararası kamuoyunun eşitsiz tavrı, ABD'nin silah ambargosu sonucu elindeki ABD menşeli silahları yenileyememesi ve yedek parça bulamaması, savaşın son döneminde elindeki silah ve mühimmatın en az % 40'ını kaybetmesi[1953] gibi etkenlerin hepsinden bazı dersler çıkarmıştır. Yabancı silah şirketlerine bağımlılıktan kurtulmak için kendi silah ve savunma sanayini geliştirmeye çalışmıştır[1954]. Bu sayede ileride karşılaşacağı ambargolardan etkilenmemeyi hedeflemiştir. Tek bir kaynak yerine farklı kaynaklardan silah almaya ve aynı zamanda yeterli bir yedek parça stoku oluşturmaya[1955] çalışmıştır. Aynı zamanda bu kendi kendine yeterliliğin bir başka işareti olarak Irak'ın başarısında etkili olan ve eksikliği yüzünden İran'ın büyük sıkıntı yaşadığı kimyasal ve biyolojik veya konvansiyonel olmayan silahlara ve füze teknolojisine ilgi göstermiştir. İşte tüm bu tecrübelerin ışığında İran, caydırıcılık kapasitesini arttırabilmek için askeri güçlerini modernize etmeye ve her yoldan silahlanmaya başlamıştır.

[1952] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 18 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[1953] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 18

[1954] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 18

[1955] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 18

İran'ın egemenlik, bağımsızlık, dış politika ve güvenlik kavramlarına bakışını (hatta devrim sırasındaki ve sonrasındaki sloganları ve politika değişikliklerini) bu tarihsel zihniyet[1956] çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Burada vurgulanması gereken konu hem İran milliyetçiliğinin hem de devrimci Şii İslam'ın etkisindeki İran'ın toprak peşinde değil statü peşinde olduğu gerçeğidir. Bunun tek istisnası İran'ı Birleşik Arap Emirlikleri ile karşı karşıya getiren (ve tıpkı Şattül Arab meselesinde olduğu gibi kökleri Şah dönemine hatta 19. yüzyıla giden)[1957] Basra Körfezi'ndeki üç adalar sorunudur. İran, 1979 sonrası dönemde pragmatik ve ılımlı bir dış politika izlemiştir. Devletin çıkarları ile dinin çıkarları çeliştiğinde devletin çıkarları (ya da milli çıkarlar) doğrultusunda hareket etmiştir[1958].

SSCB'nin dağılmasıyla beraber İran'ın jeopolitik ortamı büyük ölçüde değişmiştir. Aynı biçimde 1990 - 1991 dönemindeki Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın zayıf ve yalnız kalması da İran'ın temel stratejik bakışında değişime neden olmuştur. Bu yeni stratejik ortam ilginç bir biçimde bir yandan İran'ı rahatlatırken bir yandan da endişelenmesine yol açmıştır. İki ezeli ve ciddi tehdit (SSCB ve Irak) saf dışı kalmış, ancak yeni oluşan kuzey sınırlarındaki (Orta Asya ve Kafkasya) istikrarsızlık[1959] ve bölgede artan ABD'nin askeri varlığı endişe yaratmaya başlamıştır. SSCB'nin çöküşü, İran'ı güvenlik açısından rahatlatmış ve Hazar ile bölge arasında bir transit ağı ve pazar olarak İran'ın öneminin artmasını sağlamıştır. Ancak bunun avantajlarından tam olarak yararlanamadan Kuveyt Savaşı sonucu bölgede ABD'nin askeri gücünün artması ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinin ABD tarafından üstün silahlarla donatılması bir tehdit olarak[1960] değerlendirilmiştir. İran, her şeye karşın bu yeni stratejik çevreye uygun yeni politikalar geliştirmeye, dezavantajları avantaja dönüştürecek politikalar[1961] takip etmeye başlamıştır.

[1956] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 19 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[1957] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 19

[1958] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 19

[1959] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 20

[1960] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 21

[1961] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 21

Körfez Savaşı'nın birinci aşaması olan İran - Irak Savaşı sona erince bu defa SSCB'nin dağılması söz konusu olmuştur. Rusya Federasyonu'nun SSCB'den çekilmesiyle birlikte bu ideolojik imparatorluk tarihin tozlu sayfalarına geçmiş[1962] ve Ortadoğu'da büyük bir otorite boşluğu oluşmuştur. O döneme kadar SSCB ve batı bloğu arasındaki Soğuk Savaş ortamında yaşamını sürdüren Ortadoğu ülkeleri birden batılı emperyalistlerin hedef tahtası[1963] olmuşlardır. Bu noktada ABD atak davranarak bölgede bulunan batılı şirketlerin petrol kuyuları ve İsrail'i güvence altına almak için Çekiç Güç adındaki bir askeri birliği Ortadoğu'ya göndermiştir. Ayrıca bölgeye savaş gemileri de gönderen ABD, İran ve Irak gibi petrol devi ülkelerin dışarıdan aldıkları silahlarla kendi çıkarları doğrultusunda bir maceraya yönelmelerini[1964] engellemek için çaba harcamıştır. Ekonomik rakipleri olan Almanya ve Japonya'nın bölgede güçlenmesine izin vermek istemeyen ABD, bölgeye getirdiği güç ile hem bölgenin yeni egemeni olarak dünyaya kendini göstermiş[1965] hem de bölgenin önemli ülkeleri olan İran ve Irak'ın petrol alanlarında yeni hareketlerde bulunmasını engellemiştir. Yeni dünya düzenine geçiş aşamasında yaşanan bu yeni duruma Irak karşı çıkınca Körfez Savaşı'nın ikinci aşaması olan ABD - Irak Savaşı çıkmıştır. Savaş döneminde İran, kendi sınırları içine kapanmak zorunda kalmış[1966] ve komşularına dönük herhangi bir girişimi olmamıştır.

1979'dan itibaren ABD tarafından dışlanmış olan İran, 1990'larda Irak ile beraber ABD'nin " çifte çevreleme " politikası[1967] ile karşılaşmıştır. 1991'deki Körfez Savaşı'yla beraber bölgede ABD askeri varlığını hissetmeye başlayan İran, 11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin bölgedeki politikaları sonucu iki önemli düşmanından - Taliban ve Saddam rejimlerinden - kurtulmuş[1968] aynı zamanda

---

[1962] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[1963] Anıl Çeçen; a.g.m s. 5

[1964] Anıl Çeçen; a.g.m s. 6

[1965] Anıl Çeçen; a.g.m s. 6

[1966] Anıl Çeçen; a.g.m s. 6

[1967] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 21 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[1968] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 21

ABD'nin askeri varlığı ile de kuşatılmıştır. Bu dönemde nükleer çalışmaları nedeniyle başta ABD olmak üzere batılı ülkelerin baskısına ve tehditlerine maruz kalan İran, 2003'te Irak'ın işgali sonrasında ortaya çıkan " yeni Irak " ve " Şii kuşağı " nedeniyle[1969] bölgesel egemenlik arayışında büyük bir stratejik avantaja sahip olmuştur.

1990-1991 sonrası dönemde Türkiye - İran ilişkileri ekonomik ve ticari ilişkiler ECO, ikili anlaşmalar ve ortak projeler ile belli alanlarda sürmüştür. Ancak aynı dönemde, laiklik - irtica, İran'ın Türkiye'deki İslamcı örgütlerle ilişkileri, İran'ın Türkiye'deki terörist faaliyetleri ve İran - PKK ilişkisi tartışmaları ve bununla ilgili basın-medya savaşları da tüm hızıyla sürmüş, bu durum Haziran 1996'da kurulan Refahyol iktidarı döneminde zirveye çıkmış ve Şubat 1997'de büyükelçilerin karşılıklı geri çekilmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu sembolik soğuk savaşa karşın Türkiye- İran ilişkileri mesela bir Türkiye - Suriye ilişkileri gibi[1970] değildir.

Tüm bu gerilimlere ve krizlere karşın büyükelçilerin olmadığı dönemde bile ilişkiler siyasi ve ekonomik konularda anlaşmalar doğrultusunda sürmüş, ilgili komisyonlar toplanmış ve karşılıklı heyetler gidip gelmeye devam etmiştir. İlişkilerdeki genel durum değişmemiş, iki ülke ilişkileri her defasında ortak çıkarlar ön plana çıkarılarak yapılan üst düzey ziyaretler ile normalleştirilmiştir.

İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye-İran ilişkilerine damgasını vuran gelişmeler üç farklı düzlemde[1971] görülmüştür. Birincisi küresel aktör ya da aktörlerin değişen rolleri ve bu bağlamda Türkiye - İran ilişkileridir. İkincisi bölgesel rekabet, çatışma ve buna bağlı dengelerle ortaya çıkan değişimlerdir.

[1969] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 21 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[1970] Gökhan Çetinsaya; " Türkiye - İran İlişkileri (1945 - 1997) ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, der. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 513

[1971] Nihat Ali Özcan; " Güvenlik Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 13 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

Üçüncüsü ise İran İslam Devrimi'nin yarattığı ideolojik rüzgarın neden olduğu gelişmelerdir.

Her üç düzlemdeki gelişmeler Türkiye-İran ilişkilerinin son otuz yılını belirlemiştir. İran'da devrim sonrası hız kazanan ABD düşmanlığı ve tehdit algılaması, Türkiye'nin NATO üyesi olması, ABD'ye bazı askeri kolaylıklar sağlaması[1972], onu 1990'lara kadar İran ile çeşitli biçimlerde karşı karşıya getirmiştir. Küresel dengeleri kökünden değiştiren SSCB'nin dağılması, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni cumhuriyetlerin doğmasına neden olurken İran, Türkiye ile rekabetini yeni alanlara taşımıştır. Bölgesel gelişmeleri belirleyen ise Irak sorunu olmuştur. İran-Irak Savaşı (1980-1988) süresince Türkiye tarafsız kaldığını iddia etse de İran bunu hiçbir zaman bu şekilde değerlendirmemiştir. Savaşın ağırlık merkezinin Basra Körfezi'ne kayması her iki ülkenin de dış lojistik için Türkiye'ye ihtiyaç duymasına[1973] neden olmuştur. Ancak İran savaş sırasında Türkiye'nin Irak'ı desteklediğini düşünmüştür. Bunun temel nedeni ise Irak'ın Kerkük - Yumurtalık boru hattından petrol satarak savaşı finanse etmesidir.

Anadolu ve İran coğrafyalarının 1501 sonrasında kopmasının sonucunda bu coğrafyalardaki devletlerin ikili ilişkileri en iyi oldukları dönemlerde bile soğuk barıştan öteye gidememiştir. 1932-1941 dönemi ise çatışma ya da soğuk barışla geçen yüzyılların birikimi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde " altın çağ[1974] " olarak adlandırılmıştır. 21. yüzyılın geride kalan bölümü de bu nitelemeyi hak eden bir görünüm sergilemektedir. Muhtemeldir ki ileride yazılacak siyasi tarih kitaplarında yaşadığımız dönem " ikinci altın çağ[1975] " olarak değerlendirilecektir. Bununla beraber iki dönem arasında belirgin farklar olduğunun da belirtilmesi gerekmektedir.

[1972] Nihat Ali Özcan; " Güvenlik Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 13 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[1973] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 13

[1974] Atay Akdevelioğlu; " **Ahmedinecad'ın İstanbul Ziyareti Işığında Türkiye - İran İlişkileri** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2498&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[1975] Atay Akdevelioğlu; " **Ahmedinecad'ın İstanbul Ziyareti Işığında Türkiye - İran İlişkileri** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2498&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

İki devletin ilişkilerini 1932'ye getiren koşullar ise iç dinamikleri olmuştur. Karşılıklı iç dinamiklerin dış politikayı yönlendirmesinin sonuçları ise görece düzeyde kalıcı olmuş ve daha sağlıklı ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Buna karşın, günümüzde yaşadığımız Türkiye-İran yakınlaşması, ABD'nin Ortadoğu politikasındaki bir kayma nedeniyle yani Türkiye ve İran'ın verdikleri tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden iki devletin iradelerinden bağımsız şekilde ABD'nin bölge politikasında yeni bir kayma olursa, ikinci altın çağın da sonu gelecektir.

Bunun dışında, iki devlet arasındaki yakınlaşma bir dış faktörün sonucu ile oluştuğunda, ikili ilişkilerin odaklandığı nokta da bu dış faktör olmuştur. Türkiye-İran ilişkileri de ABD'nin bölgedeki varlığının yan etkileriyle mücadele etmeye odaklanmıştır. Türkiye bakımından PKK'ya karşı yeni bir müttefik bulmak başlı başına bir önemli bir avantajdır. İran da ABD'nin İran'da rejim değişikliği konusunda 25 yıldır süren çabalarında belirgin bir irade güçlenmesi görmekten memnun değildir ve Türkiye'nin en azından hasmane olmayan bir tutum takınmasını istemektedir. Bu yüzden, 1990'ların kronik krizli ilişkilerinden, 2000'lerin altın çağına geçiş, sadece güvenlikle ilgili kaygıların geçici bir örtüşmesiyle oluşmuştur.

Türkiye ve İran, coğrafi konumları, tarihleri, jeopolitikleri, nüfusları ve kültürel kimlikleri nedeniyle bölgenin en önemli ülkeleridirler. İki ülkenin de iyi komşuluk ilişkilerine ihtiyacı bulunmaktadır. İki ülkenin büyüklüğü, tarihi ve sahip oldukları kültürel zenginlik taraflara çeşitli alanlarda işbirliği imkanı sağlamaktadır. İran'ın, Türkiye üzerinden doğal kaynaklarını Avrupa pazarlarına sunma olanağı varken, Türkiye'nin de İran üzerinden Orta Asya, Kafkasya ve Hazar Bölgesi ile çeşitli ekonomik ilişkiler kurma potansiyeli vardır. İki ülkenin jeopolitik konumları her ülkeye farklı stratejik, jeopolitik ve ekonomik değerler sunmakta ve çeşitli alanlarda ortak çalışma zorunluluğu doğurmaktadır[1976]. Bu durum her iki ülkeye farklı stratejik, jeopolitik ve ekonomik değerler ve bölgesel olaylarda kendine özgü etkinlik olanakları vermektedir. Kısacası bölgelerinde etkinlik sahibi olan iki ülke,

[1976] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

devamlı bölgesel egemenlik mücadelesi ve rekabeti içinde olmuştur. Egemenlik mücadelesinin, Osmanlı ve Safevi hanedanlarının çatışmasıyla başlayan çok derin tarihi kökenleri de bulunmaktadır. Türkiye ve İran dost olma konusunda özellikle 1997'den sonra önemli adımlar atmışlardır.

Türkiye - İran ekseninden, ittifaktan veya stratejik ortaklıktan bahsetmek olanaklı değildir. Güvenlik alanındaki tek gerçek ortaklık, PKK'ya karşı ortak eylemlerde bulunulması ve istihbarat paylaşımıdır. Buna benzer ortak politikalar ne Kafkasya'da, ne Orta Asya'da, ne Afganistan'da ve ne de Irak'ta söz konusudur. Ayrıca Türkiye'nin ABD'ye yakınlığı, İran ve Türkiye arasında başlı başına bir engel olmayı sürdürmektedir.

Türkiye - İran ilişkilerine genel olarak baktığımızda Şah ya da Humeyni rejimi farkı olmaksızın iki temel eksen vardır. Bunlardan biri Sadabat Paktı ile başlayıp, Bağdat Paktı, CENTO, RCD ve ECO çizgisiyle[1977] süren siyasi ve ekonomik ve belli oranda askeri işbirliği ekseni, diğeri genelde Kürtler ve ideolojik konular nedeniyle oluşan rekabet ve zıtlaşma eksenidir. Bu eksenlere son dönemde eklenen Orta Asya, Kafkasya ve Kuzey Irak konuları da eklendiğinde Türkiye - İran ilişkilerinin gelecekte de bu iki eksen etrafında şekilleneceği görülmektedir.

1990'larda Soğuk Savaş ve Körfez Savaşı sonrasında İran hem kuzey komşuları Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetleri ile hem de güney komşuları olan Basra Körfezi'ne kıyısı olan Arap devletleri ile ilişkilerini normalleştirmeye ve geliştirmeye başlamıştır. 1993'ten sonra İran, ABD tarafından uluslararası terörü destekleyen " haydut devlet[1978] " ilan edilmiş, Irak ile beraber ikili çevreleme politikasıyla karşılaşmıştır. İran, Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde ABD ve İsrail hariç tüm dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. İran,

---

[1977] Gökhan Çetinsaya; " Türkiye - İran İlişkileri (1945 - 1997) ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, der. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 Sayfa: 514

[1978] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 34 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

ABD'nin Irak'ın işgaliyle birlikte bölgede büyük bir stratejik avantaj[1979] kazanmıştır. İran'da Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla beraber nükleer kriz tırmanmıştır.

4.1 SİYASİ VE İDEOLOJİK BOYUT

1980-1990 dönemindeki gibi Türkiye - İran ilişkilerinde ideolojik nedenlerle krizlerin oluşmasındaki en önemli etken İran yönetiminin kendi kamuoyunu tatmin etme çabası içinde olmasıdır. 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra dış politikada daha ılımlı bir siyasetten yana olan Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olması Türkiye'ce de olumlu görülmüştür. Mart 1990'da Başbakan Yıldırım Akbulut'un İran'a gitmesi olumlu havayı güçlendirmiştir. Buna rağmen Humeyni'den sonra Rehberlik (Velayet-i Fakih) makamına seçilen Ali Hamaney'in Humeyni'nin sert politikasının sürdürülmesinden yana oluşu ve bu grubun lideri olması nedeniyle İran'da iki başlı bir yönetim[1980] ortaya çıkmıştır.

İran'ın eski SSCB'nin iki başlı (devlet ve parti) siyasal yapılanması gibi iki kanatlı bir siyasal yapısı[1981] vardır. Bunlar Devlet ve Şii Ulema'dır. Şii ulemanın tarihsel birikimi devlet örgütlenmesinden mümkün olduğunca uzak kalmak ve siyasal güç olmak yerine toplumsal ve ekonomik güç olmak üzerine kurulmuştur. Ancak günümüzde yönetici seçkinlerin ulema içinden seçilmesi zorunluluğu nedeniyle ulemanın da siyasal yapı içinde yer alması[1982] zorunlu olmuştur. Neticede devletin önemli noktalarında genelde düşük rütbeli ulemanın görev alması İran'da esas yönetim yapısında devlet yerine Şii ulemasının olmasına neden olmuştur. Bu konuyla ilgili iki farklı dönemde birbirinin tam tersi bir gelişme görülmüştür.

Humeyni döneminde (1979-1989) devlet yönetiminin zirvesinde yer alan ve mutlak şekilde son sözü söyleme hakkına sahip olan Rehberlik ile Şii ulema

---

[1979] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 34 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[1980] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 579

[1981] Baskın Oran; a.g.e s. 580

[1982] Baskın Oran; a.g.e s. 580

hiyerarşisinin zirvesindeki Mercilik kurumu[1983], Humeyni'nin şahsında bütünleşmiştir. Bu nedenle Humeyni'nin siyasal kararları ve dinsel kararları iç içe geçmiştir. Devlet dinselleşirken ulema da siyasal nitelik kazanmıştır. Bunun dışında bu iki kanat karışık bir şekilde birleşmeye başlamıştır.

Hamaney döneminde (1989 -) ise Merci olmayan düşük rütbeli bir müçtehidin (içtihat yapabilen İslam bilgininin) Rehber olması[1984] yüzünden Hamaney'in sözlerinin sadece siyasal olarak değer taşıdığı inancı gelişmiş ve ulemanın siyasallaşması süreci tersine çevrilmiştir. Cumhuriyetin ilanının üstünden sadece 20 yıl geçmiş olmasına karşın, devlet yönetimi içinde görev alan ulemanın dinsel yetkinliği azalmış ve birer politikacı ya da bürokrat olarak değerlendirilmelerine yol açmıştır. Devlet yönetimi içinde olmayan ulemanın ise siyasal etkinliği azalmış ve dinsel amaçların dışına çıkmayan nitelik kazanmıştır. Bu nedenle İran'ın iki kanatlı siyasal yapısının yeniden tek başlı bir yapıya dönüşmesi[1985] beklenmektedir.

Humeyni rejimi onun ölümünden sonra belirgin bir değişim geçirmiş ve iç politikadaki pragmatik yaklaşım dış politikada hem batılı devletlere hem de bölge ülkelerine karşı sergilenmiştir. Burada esas önemli olan İran'ın bölgedeki ülkelerle olan ilişkilerinde yaşadığı değişimdir. İran'ın bölge ülkelerine yönelik genel bir politikasının olduğunu[1986] söylemek mümkün değildir. Aslında bu Ortadoğu ülkelerinin tamamı için geçerlidir. Aynı ırktan gelen Arap ülkeleri arasında bile gerçek anlamda bir birlik[1987] oluşturulamamıştır. Mevcut olan yapılar da uluslararası kararlarda etki sahibi olmadığı gibi kendi bölgesel sorunlarında dahi bir konsensüs sağlayamamaktadır. Hem Ortadoğu ülkesi olarak İran'ın Araplara yaklaşımı, hem İran'ın Türkiye'ye yaklaşımı ve Türkiye'nin Araplara yaklaşımı hem de her birinin İsrail'e yaklaşımı birbirinden büyük oranda farklıdır. Bu yüzden İran'ın bölge

[1983] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 580
[1984] Baskın Oran; a.g.e s. 580
[1985] Baskın Oran; a.g.e s. 580
[1986] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 269 - 270
[1987] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 270

ülkelerine olan yaklaşımını genel bir politika çerçevesinde[1988] değerlendirmek mümkün değildir.

İran'ın Pehlevi döneminde bölgesel bir güç olmak için aşırı derecede silahlanması bölge ülkelerini endişelendirmiştir. İran'ın İsrail'e yaklaşımı nedeniyle de Arap ülkeleriyle ilişkileri iyi değildir. Arap ülkelerince bölgede düşman ülke olarak görülen İsrail her ne kadar sorunsuz ilişkilere sahip olmasa da Pehlevi dönemi İran'ı için ABD ile olan dostluğundan dolayı[1989] bölgedeki en önemli müttefikidir. Ancak devrim sonrasında İsrail, ABD'den sonra en büyük düşman olarak ilan edilmiştir. İsrail, İran için o döneme kadar en büyük silah ihracatçısı ülke iken devrimden sonra Siyonist ülke[1990] olarak görülmüştür.

İran, Humeyni'nin ölümünden sonra dış politikasında ideolojik unsurlar yerine pragmatik unsurları ön plana çıkarmıştır. İran'ı buna zorlayan nedenlerin başında ise ağırlaşan ekonomik sorunlar[1991] yer almaktadır. İran bu kapsamda özellikle 1989'dan sonra önce Rafsancani (1989-1997) ve ardından Hatemi (1997-2005) ile birlikte sınır komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve güven verici bir ilişki kurabilmek için çalışmaya başlamıştır. Bu kapsamda hem bölge ülkeleriyle hem de Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin parametrelerini yeniden tanımlamak[1992] ve bu ülkelerin endişe duyduğu konuları açığa kavuşturmak için uğraşmıştır. Bu nedenle artık İran kendisinin tek başına güç dengesini değiştiremeyeceğini ve bu yüzden bu durumu kabul etmek zorunda olduğunu bilerek hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca bölgedeki güç dengesinde ABD'nin dengeleyici rolünü kabul etmek zorunda olduğunu da görmüştür[1993].

[1988] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 270
[1989] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 270
[1990] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 270
[1991] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 402
[1992] Tayyar Arı; a.g.e s. 402
[1993] Tayyar Arı; a.g.e s. 402

İran, bu ortam içinde bölgenin en önemli ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan ile ilişkilerini gerginleştirmesinin kendi çıkarına olmadığını[1994] da görmüştür. İran, bu politika değişikliğini Rafsancani ile başlatmışsa da bu konuda somut adımlar atmaya aslında 1997'de seçimleri kazanarak cumhurbaşkanı olan Hatemi ile birlikte başlamıştır. Özellikle İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) sekizinci zirve konferansının Aralık 1997'de Tahran'da yapılmış olması bu konuda İran'a iyi bir fırsat vermiş ve bu konferans sırasında İran, dış politikasındaki yeni unsurları açıklama ve bölge ülkelerini bu konuda ikna etme[1995] konusunda çalışmalar yapılmıştır. Hatemi'nin uzlaşmacı yaklaşımı hem uluslararası toplum hem de komşuları tarafından çok olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Konferansa Suudi Veliaht Prensi Abdullah'ın katılmış olması iki ülke ilişkilerinin geleceği açısından olumlu bir hava yaratmıştır. Konferans sırasında İran dini lideri Hamaney de yaptığı açıklamada İran'ın İslam devletleri için bir tehdit olmadığını belirtmiştir. Bu açıklama İran'ın artık ideolojik ve askeri anlamda bir tehdit olarak algılanmak istemediği[1996] şeklinde yorumlanmıştır.

Hatemi'nin İran İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasındaki değişim söylemleri[1997] Türkiye tarafından çok olumlu bulunmuştur. Hatemi'nin reform söylemi Türkiye'nin İran'a olan bakış açısının değişmesini sağlamıştır. Hatemi 1997'de iktidara gelince" Tansiyon Düşürme " ve " Medeniyetler Diyalogu " söylemini[1998] ortaya atmıştır. " Medeniyetler Diyalogu " söyleminin temel hedefi batı dünyasıyken " Tansiyonu Düşürme " politikasının temel hedefi komşular ile ilişkilerin güvenilir bir zemine oturtulması[1999] için çalışmak olarak belirlenmiştir.

Hatemi'nin reform talebi İran İslam Cumhuriyeti içinde çok farklı sorunlar olduğunun açıkça ortaya çıkmasını sağlamıştır. Reform söylemi aynı zamanda

[1994] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 402
[1995] Tayyar Arı; a.g.e s. 403
[1996] Tayyar Arı; a.g.e s. 403
[1997] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 9
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)
[1998] Arif Keskin; a.g.m s. 9
[1999] Arif Keskin; a.g.m s. 9

İran'da devlet içinde yaşanan çatışmayı[2000] da göstermiştir. Ayrıca halkın Hatemi'nin reform planını desteklemesi İran İslam Devrimi'nin başarısızlığının da işaretidir. Bu durum Türkiye'deki siyasi İslamcı kesimi ciddi oranda etkilemiş ve İran, Türkiye için model olma tehlikesinden uzaklaşmıştır. Ayrıca İran İslam Cumhuriyeti'nin kendi içindeki sorunları onun devrim ihraç edemeyeceğini[2001] ve bu politikayı sürdürmek için gerekli iç enerjisinin olmadığını da göstermiştir. Bu gelişmeler İran'ı Türkiye için tehdit olmaktan çıkartmaya başlayan sürece neden olmuştur.

Hatemi, dış politikada izlediği tansiyonu düşürme politikası nedeniyle Türkiye ile iyi ilişkiler kurmayı istemiştir. Ancak devlet içindeki reformcu - muhafazakar çatışması[2002] Hatemi'ye istediği hedefe ulaşma olanağı vermemiştir. Reformcu Hatemi'nin Türkiye ile imzaladığı ekonomik anlaşmalar muhafazakarlar tarafından engellenmiştir.

Hatemi'nin politikası bölgede barış ve istikrarın yeniden inşasına katkıda bulunmak istediği konusunda komşu ülkelere güven vermeyi ve dünya ekonomisine entegre olarak İran'ı içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtarmayı[2003] amaçlamıştır. İran bu nedenle Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) gibi örgütleri amaçlarına uygun bir biçimde kullanmak istemiştir. Aslında Hatemi'nin yumuşama politikası Rafsancani'nin politikasının biraz daha geliştirilerek sürdürülmesini ifade etmiştir. Hatemi, Mart 2000'de yaptığı açıklamada İran'ın yumuşama politikasının taktik gereği olmadığını[2004] İran'ın, bölgenin ve hatta dünyanın çıkarlarının bu bölgedeki istikrarın sürmesine bağlı olduğunu belirterek bu konuda samimi oldukları konusunda ikna edici olmaya çalışmıştır. İran'ın Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhsin Eminzade de yaptığı açıklamada yumuşama ve güven oluşturucu bir politikanın yanında bölgesel ve

---

[2000] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 9
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2001] Arif Keskin; a.g.m s. 9

[2002] Arif Keskin; a.g.m s. 9

[2003] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 403

[2004] Tayyar Arı; a.g.e s. 403

uluslararası barış ve istikrara katkıda bulunacak biçimde çalışmanın İran'ın dış politika ilke ve amaçlarının içinde olduğunu belirtmiştir.

Hatemi'nin kendisi de amaçlarının yumuşamayı güven oluşturucu adımlarla destekleyerek ve karşılıklı işbirliği ortamını hazırlayarak bölgede kalıcı işbirliğini gerçekleştirmek olduğunu[2005] söylemiştir. Bu nedenle Hatemi yönetimi düşmanlık ve güvensizliği tahrik edici adımlardan kaçınmanın en önemli gündemleri olduğunu ve bu yüzden de İran'ın asıl amacının Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Türkiye ile sağlıklı ilişkiler kurmak olduğunu belirtmiştir. Ancak özellikle İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin bugünden yarına düzelecek ilişkiler olmadığını[2006] herkes bilmektedir. Özellikle devrim sonrasında uzunca yıllar Suudi Arabistan'daki ve diğer bölge ülkelerindeki olayların arkasında Humeyni yönetimi bulunmuştur ve gerçekten İran yüzünden bu ülkeler çok ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. Suudi Arabistan, Humeyni'nin İran'ı tarafından İslam dışı, gayrı meşru ve emperyalistlerle birlikte hareket eden bir yönetim olarak görülmüş ve şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.

Bu yüzden İran'ın uzlaşmacı yaklaşımı bölge liderleri tarafından bu ülkenin kendi içsel sorunlarını barışçıl yollarla çözmek istediği[2007] şeklinde yorumlanmıştır. İran ile komşuları arasındaki ilişkilerde ideolojik farklılığın kısa vadede bir sorun olmaktan çıkması beklenmemektedir[2008]. İran'ın İslam anlayışı onu ister istemez diğer bölge ülkelerinden ama özellikle de Suudi Arabistan'dan ayırmaktadır[2009]. Ancak tüm bu reformcu söylemler yine de İran ve Suudi Arabistan arasındaki buzların eridiği anlamına gelmemektedir. Hatemi'nin 1999'da bölge ülkelerini ziyareti ve özellikle Mayıs 1999'da Suudi Arabistan'a gidişi iki ülke arasındaki ilişkilerde farklı bir döneme girildiğinin göstergesidir. Hamaney'in Suudi Arabistan Kralı'nın özel davetlisi olarak Şubat 2000'de Hac vazifesi için bu ülkeye gelmesi iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldığını göstermiştir. Ancak bu gelişmelere karşın

[2005] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 403 - 404
[2006] Tayyar Arı; a.g.e s. 404
[2007] Tayyar Arı; a.g.e s. 404
[2008] Tayyar Arı; a.g.e s. 404
[2009] Tayyar Arı; a.g.e s. 404

hala İran ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasındaki sorunlar ve Suudi Arabistan'ın bu konuda BAE'yi desteklemesi iki ülke arasında önemli bir engel olmayı sürdürmektedir. Ayrıca Suudi Arabistan ve ABD arasındaki ilişkiler devam ettiği sürece İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin geleceği konusunda temkinli olmak gerekmektedir[2010]. Çünkü gerginliğini koruyan İran-ABD ilişkilerine karşılık İran'ın bölgede ABD'nin varlığına karşı olmasını bölge ülkeleri ile İran arasındaki ilişkilerde var olan bir mayınlı bölge[2011] olarak görmek gerekmektedir.

Kısacası Hatemi'nin değişen dış politikası bölge açısından olumlu bir unsur olmakla birlikte hala bölge ülkeleri ile İran arasında güvenlik algılamalarında önemli farklılıkları bulunması ilişkilerin geleceğini belirsiz kılmaktadır. İran, bölge ülkelerindeki Şiileri destekleyen ülke olarak görüldüğünden ideolojik bir tehdit olarak algılanmayı[2012] sürdürmektedir. İran'ın askeri gücündeki artışlar da aynı biçimde bölgede İran'ın egemenlik kurmaya çalıştığı şeklinde değerlendirilmektedir. Bu durum da haliyle bölgenin güvenliğine karşı bir tehdit olarak[2013] görülmektedir. Bölge ülkelerinin ABD ile güvenlik, siyasi ve ekonomik konularda işbirliği içinde olmaları ve ABD'nin askeri varlığına ev sahipliği yapmaları da aynı biçimde İran ile bu ülkeler arasında kuşku ve güvensizliğe neden olmaktadır. Ayrıca BAE ile adalara ilişkin karşılıklı egemenlik iddialarından kaynaklanan sorun çözülmediği ve Bahreyn üzerindeki egemenlik iddialarından tam anlamıyla vazgeçmediği sürece İran'ın bölge ülkelerinin güvenliğini tehdit eden bir ülke olarak[2014] algılanmaya devam etmesi muhtemeldir. Bu nedenle sınır sorunları, egemenlik iddiaları, ideolojik farklılıklar ve bölge ülkeleri ile ABD arasındaki siyasi ve askeri birliktelikler İran ve komşuları arasındaki farklılığın bir süre daha devam edeceğini göstermektedir.

1997'den sonra iktidara gelen reformcuların başarısız olması muhafazakarların İran siyasi sisteminde güçlenmesine neden olmuştur.

[2010] Tayyar Arı; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004 Sayfa: 405
[2011] Tayyar Arı; a.g.e s. 405
[2012] Tayyar Arı; a.g.e s. 405
[2013] Tayyar Arı; a.g.e s. 405
[2014] Tayyar Arı; a.g.e s. 405

Muhafazakarlar ilk önce belediye meclislerini ve daha sonra milli şura meclisini[2015] ele geçirmişlerdir. 2005'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmışlardır. Muhafazakarların İran siyasi sisteminde güç kazanmaları İran'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerinin gerginleşmesi olasılığını da gündeme getirmektedir. Bu durum Türkiye - İran ilişkilerini de etkileme potansiyeli taşımaktadır.

Muhafazakarlar da Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini savunmaktadırlar ancak bu gelişimin reformcularca gerçekleştirilmesini istememektedirler. Reformcu - muhafazakar çatışması var oldukça Türkiye - İran ilişkileri kağıt üzerinde kalabilecek ve şeffaf, açık, güvenilir bir zemine[2016] oturmayabilecektir.

4.1.1 Türkiye ve İran Arasındaki İdeolojik Sorunlar

Humeyni'nin ölümünden 5 gün sonra "Hizb-ul İslam" örgütüne üye 100 kişilik bir grup Tahran'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne saldırıda bulunarak " Türkiye'ye ölüm, İmam'a dil uzatanlara ölüm, kahrolsun Atatürk[2017] " diye slogan atmışlar ve binanın camlarını kırmışlardır. Aynı tarihte Rafsancani'nin " Türk hükümeti, sizin Türkiye'deki İslami hareketlere verdiğiniz destekten endişe duyuyor, Humeyni'nin ölümünden sonra bu tavrınızda bir değişim yaşanabilir mi ?[2018]" biçimindeki bir Türk gazetecinin sorusuna verdiği yanıt devrim ihraç politikasının devam ettiğinin bir göstergesidir:

" Diğer ülkelerin ve özellikle komşularımızın içişlerine müdahale etme gibi bir siyasetimiz yok. Eğer İslami hareketleri korumakta kastınız, tüm dünyadaki Müslümanların ve İslam'ın himaye edilmesi ise, bu Türkiye'ye mahsus bir şey değildir. Biz İslam'ı himaye ediyoruz.[2019]"

[2015] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 9
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2016] Arif Keskin; a.g.m s. 10

[2017] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 698

[2018] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 698

[2019] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 698

Haziran 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra ülke yeniden belirsizlik ortamına sürüklenmiştir. Ancak İslam Devrimi kendi yandaşlarını ve kendi insan türünü[2020] oluşturmayı başarmıştır. Yönetim Devrim Muhafızları'nın etkin olduğu bir dini rejime dönüşmüştür. İlk seçimlerde iktidara gelen Cumhurbaşkanı Rafsancani belirli bir modernleşme hareketi başlatmaya çalışmış[2021] ancak başarılı olamamıştır. Haşimi Rafsancani ile beraber İran dış politikasında kısmi değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı'ndan sonra ülkenin yeniden imarına ve ekonomik kalkınmasına dönük çalışmalar gerek iç politikada gerekse dış politikada öncelikli unsur olmuştur. 1990'larda Soğuk Savaş'ın bitmesi iki ülkeyi bölgede nüfuz alanı kurma ve bölgesel güç olma çabası[2022] içine itmiş ve İran'ın PKK'ya olan desteğinin sürmesine karşın iki ülke ilişkileri yumuşamaya başlamıştır.

Ağustos 1990'da Körfez'de oluşan kriz iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Kasım 1990'da Cumhurbaşkanı Özal İran'a gitmiş ve Rafsancani ile bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Aralıkta ise İran Dışişleri Bakanı Velayeti Türkiye'ye gelmiştir[2023]. İran ve Türkiye'nin krize karşı ortak politika takip edebileceğinden söz eden Velayeti Ağustos 1991'de yeniden Türkiye'ye gelmiştir. Bu üst düzey diplomatik trafik Rafsancani'nin Nisan 1991'de Türkiye'ye gelmesiyle doruğa ulaşmıştır.

1990'da Körfez Savaşı'nın ardından Kuzey Irak'ta ABD ve müttefiklerinin oluşturduğu boşluk bu bölgede PKK'nın daha da yerleşmesine neden olmuştur. İran'ın da hem bölücü terör örgütü PKK'ya hem de İslamcı Hizbullah Örgütü'ne (Allah'ın Partisi) barınma, eğitim, silah, cephane ve lojistik destek[2024] vermeyi sürdürdüğü görülmüştür.

1991'de Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesinden sonra İran tüm enerjisini dış politikaya vermiştir. Saddam Hüseyin'in tüm ekonomik ve diğer

[2020] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 219
[2021] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 219
[2022] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 703
[2023] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 584
[2024] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 703

yaptırımlara karşın işgale son vermemesi sonucunda ABD öncülüğündeki batılı güçlerin çok kısa bir sürede kesin bir zafer kazanması ile Saddam Hüseyin, Kuveyt'ten çıkarılmış ve etkisizleştirilmiştir. Aslında bu olay İran bakımından iki önemli sonuç[2025] ortaya çıkarmıştır. Bunlar; Saddam Hüseyin'in pasifize edilmesi ve İran'ın en önemli bölgesel rakibinden kurtulması ile ABD askeri etkisinin Basra Körfezi'nde belirginleşmesi[2026]dir.

Bir diğer gelişme de SSCB'nin yıkılması ve İran'ın kuzeyinde yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıdır. Genel anlamda statükonun devamından yana olan İran Rafsancani döneminde Rusya ile paralel politikalar[2027] izlemiş ve durumun kendi aleyhine gelişmesini önlemek için çalışmıştır. Bunu yaparken de bölgede yaşanan krizlerde tüm devletlere eşit mesafede davranarak yapıcı bir rol oynadığı izlenimini verirken[2028] hem Rusya'yı karşısına almak istememiş hem de bağımsızlığını yeni kazanan bu devletlerin ABD'nin etkisine girmesini önlemeye çalışmıştır.

Rafsancani'yle beraber değişen dış politika nedeniyle bölge ülkelerinden özellikle Suudi Arabistan ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü İran, bölgenin önemli bir ülkesi olan Suudi Arabistan ile ilişkilerini düzeltmesinin[2029] kendi yararına olacağını düşünmüştür. Belki de bunda ABD ile olan ilişkilerin yumuşatılmak istenmesi ve bunun da ilk adımı olarak ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan Suudi Arabistan ile ilişkilerini düzeltmek istemesi etkili olmuştur. Devrimin ilk yıllarında dış politikayı ideoloji belirlerken[2030] artık çıkarlar ideolojinin önüne geçmiştir. Suudi Arabistan ile olan ideoloji uyuşmazlığı nedeniyle düzgün ilişkiler kuramayan İran, Rafsancani dönemiyle beraber ulusal çıkarların gerektirdiği biçimde hareket etmeye başlamıştır.

[2025] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 271
[2026] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 271
[2027] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 271
[2028] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 271
[2029] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 271
[2030] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 271

1988'de BM kararıyla ateşkes ilan eden İran ve Irak'ın ilişkilerini düzeltebilmesi oldukça uzun bir süre mümkün olmamıştır. 1990'da Irak lideri Saddam Hüseyin İran lideri Rafsancani'ye yazdığı mektupta 1975'teki anlaşma temel alınarak İran ile bir sınır ve bölgesel yerleşimle ilgili görüşme yapmaya hazır olduklarını[2031] belirtmiştir. Irak, Eylül 1980'de yerleştirdiği askerlerini geri çekmiş ve Kuzistan ve Kürt bölgelerindeki İranlıları da serbest bırakmıştır. Ancak bu gelişmeler iki ülke ilişkilerini istenildiği düzeyde yumuşatmamıştır. Diplomatik ve siyasi alanda ilişkilerin normalleşmesi ancak 1997'de başlamıştır. Bu yıl içinde savaş esirlerinin değişimi, savaşta ölen askerlerin iadesi ve İranlıların Irak'taki kutsal mekanları ziyaret etmeleri konusunda[2032] anlaşma sağlanmıştır.

1992'de ise İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Genel Sekreteri Sadık Şerefkendi, iki arkadaşı ve bir tercümanının Berlin'de " Mikanos " adlı Yunan restoranında silahlı saldırıda öldürülmesi[2033] İran-AB ilişkilerini kötü bir biçimde etkilemiştir. 1997'de bu davayı (Mikanos Davası) sonuçlandıran Alman mahkemesinin öldürme emrinin dini liderin ve dönemin cumhurbaşkanı Rafsancani'nin de aralarında bulunduğu üst düzey yetkililerden alındığını ileri sürmesi AB ve İran arasındaki ilişkilerin kopmasına ve elçilerini karşılıklı olarak çekmelerine[2034] yol açmıştır.

Bu dönemde hem Mikanos davası hem de daha önceden Salman Rüştü için Humeyni tarafından verilen ölüm fetvası gibi olaylar nedeniyle İran'ın AB ile olan ilişkileri kötüleşmiştir. Ancak 1993'te bu politikanın değişmeye başladığı görülmektedir. İran Meclis Başkanı Natık Nuri İran'ın Salman Rüştü'yü öldürmek için kimseyi görevlendirmediğini[2035] belirtmiştir. Bu açıklama İran'ın artık Salman Rüştü olayından sıkıldığının ve bu yüzden AB ile bozulan ikili ilişkilerini normalleştirmek istediğinin bir işaretidir. Diğer bir önemli nokta ise bu açıklamanın ilk kez üst düzey bir yetkili tarafından yapılması olmuştur.

[2031] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 272
[2032] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 272
[2033] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 272
[2034] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 272
[2035] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 273

İran-Irak Savaşı, uzun dönem rejimin daha iyi bir yaşam ve sosyal eşitlik için verilen vaatlerin ve umutların gerçekleşmemesi nedeniyle kitlelerin uğradığı hayal kırıklığına karşın toplumun geniş kesimlerinin yaşam şartlarının Şah döneminden daha çok kötüleşmesinin nedenlerinin sorgulamasına yol açmıştır. Savaşın son bulmasıyla toplumun sosyal yapısında baskı altında tutulan ve birikmiş öfkenin birden bire açığa çıkması tehlikesi[2036] görülmüştür. Aynı dönemde daha önce Rafsancani'yi en güçlü adam olarak ön plana çıkaran Humeyni rejimi güçlü bir batıya açılımı planlamıştır. Ancak diktatörlük bu açılmanın toplumun yaşam tarzında bir rahatlama, terör altındaki taşlaşmış yaşam biçimlerinde yumuşamaya[2037] da neden olmasından çekinmiştir. Bu nedenlerden dolayı toplumda terör dalgası estirilmiş ve Ekim 1988'de birkaç hafta içinde kitlesel idamlarla hapishaneler boşaltılmıştır[2038]. Aynı dönemde rejim karşıtları oldukları iddiasıyla kitlesel tutuklamalar yapılmış, "temizlik kampanyası[2039]" olarak adlandırılan bir terör dalgasını batıya açılım izlemiştir.

Ayetullah Humeyni'nin ölümü ile Rafsancani, İran İslam Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olmuştur. Rafsancani batıya resmen bağlılığın kararlı bir mücahidi olma[2040] özelliği göstermektedir. Rafsancani'nin politikasının amaçları; şahın devrilmesinden sonra İslamcılarla uzlaşmak istemeyen ve ABD ve Avrupa'ya giderek yurt dışına çıkan İranlı kapitalistlerin ve teknik alanda nitelikli uzman kişilerin geri kazanılması ve batılı sermayenin arttırılarak ülkeye getirilmesi[2041] olmuştur. Terör dönemi İran'ın uluslararası prestijine zarar verdiği için rejim insan hakları sorununda iki yönlü bir oyun oynamıştır. Dümen iyi pragmatiklerin eline verilirken, gerici fanatiklere alçaklık rolü[2042] uygun görülmüştür.

Sonuçta Rafsancani enerjisini Körfez Krizi, SSCB'nin çökmesi ile oluşan yeni oluşum ve ABD'nin çevreleme politikası gibi konulara harcamak zorunda

[2036] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 220
[2037] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 220
[2038] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 220
[2039] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 220
[2040] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 220
[2041] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 220
[2042] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 220

kalmıştır. Rafsancani dönemi Humeyni ve Hatemi arasında bir geçiş dönemi özelliği taşımaktadır. Bu dönemde dış politikada gri alanların oluşmaya başladığı[2043] görülmektedir.

İran'ın Devrim Muhafızları ile PKK'ya verdiği desteğin ve iki ülke arasında zaman zaman ideolojik sembollerle ilgili krizlerin Hamaney'in liderliğindeki muhafazakar gruptan kaynaklandığı[2044] görüşünde olan Türkiye, İran'daki ılımlı grubu zor duruma düşürmemek için bu dönemde İran'a karşı daha anlayışlı davranmıştır. Nisan 1991'de Türkiye'ye gelen Rafsancani'nin Anıtkabir'e gitmemesi ve bunun Türkiye tarafından hoşgörüyle karşılanması ikili ilişkilerdeki ideolojik sorunun Körfez Savaşı nedeniyle dondurulduğunun ve Türkiye'nin İran'daki ılımlıları zor duruma düşürmeme politikasının kanıtıdır.

Benzer bir fikrin özellikle Refahyol hükümeti döneminde de İran'da oluştuğu görülmüştür. Türkiye'de ordunun ve laik kesimlerin D-8 (Developing - 8) grubunu kurmaya çalışan Refahyol iktidarıyla temsil edilen İslami kesimle mücadele ettiğini düşünen İran[2045], öngördüğü bu çatışmada İslami kesimi desteklemeye çalışmıştır. Başbakan Necmettin Erbakan ilk dış gezisinde Ağustos 1996'da İran'a gitmiştir. Rafsancani de Aralık ayında Türkiye'ye gelmiştir.

1990'ların ortalarından itibaren iki ülke ilişkilerine tarihsel olarak bakıldığında bir yandan benzer süreçler devam ederken bir yandan da yeni gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Ancak Türk bürokrasisi İran ile ilişkilerin bu seviyede olmasından memnun değildir. Bunun üç temel nedeni[2046] bulunmuştur. Birincisi Şubat 1996'da İsrail ile imzalanan askeri işbirliği anlaşması nedeniyle hızla gelişen Türkiye-İsrail ilişkilerinden rahatsızlığını her zaman belirten İran ile yakınlaşmak olanaklı değildir. Şubat 1996 sonlarında ilişkiler son derece kötüleşmiştir. Ayrıca İran bu ilişkiye karşı Suriye ile ilişkilerini geliştirmektedir. İkincisi Türkiye'de Çetin Emeç suikastının İran ile ilişkili olduğu yönünde

[2043] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 274
[2044] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 579
[2045] Baskın Oran; a.g.e s. 580
[2046] Baskın Oran; a.g.e s. 580

kamuoyunda yaygın bir kanı vardır. Üçüncüsü İran'ın PKK'ya verdiği desteğin neden olduğu kronik sorun sürmektedir. İran da Türkiye'deki bu ikiliği derinleştirmek[2047] için uğraşmaktadır. Bu yüzden Refahyol iktidarında ortaya yeni bir kriz çıkmıştır. İran'ın her yıl andığı Kudüs Günü'ne benzeyen bir anma toplantısı düzenleyen Ankara'nın Sincan Belediyesi'nin davetlisi olan Büyükelçi Bakeri'nin[2048] toplantıda Türkiye - İsrail ilişkilerini kınayan bir konuşma yapmasına Türk ordusu büyük ve sert tepki göstermiştir.

Sınır güvenliği ve karşılıklı ticaret konularında iki ülke ilişkileri çok iyi giderken bir yandan da bazı konularda hala ciddi anlaşmazlıklar vardır. İran'ın Türkiye'deki İslamcı gruplarla olan ilişkisi ve gizli yürüttükleri faaliyetler, İran basınında Türkiye'nin aleyhine çıkan yayınlar, İranlı yetkililerin Türkiye'de yaptıkları konuşmalar, Anıtkabir'e gitmek istememeleri ve İranlı muhaliflerin faaliyetleri[2049] Türkiye için rahatsızlık kaynağı olmuştur. 1990'larda ve özellikle 1996-1997'de İran'ın Türkiye'deki faaliyetleri hem resmi kanallar hem de Türk kamuoyu tarafından büyük bir tepkiyle karşılaşmıştır. Kriz Şubat 1997'de büyükelçilerin karşılıklı geri çekilmesiyle zirveye ulaşmıştır.

Muhammed Hatemi 1997 seçimlerinde oyların yaklaşık % 69'unu alarak[2050] muhafazakar rakibi Natık Nuri'yi ezici bir çoğunlukla mağlup ettikten sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin beşinci cumhurbaşkanı olmuştur. Seçimlerden sonra Muhammed Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı seçilmesi sonucunda ABD'li akademi ve basın çevreleri ABD'nin İran'ı çevreleme (containment) politikasını yeniden düşünmesi gerektiğini[2051] söylemeye başlamışlardır.

İran halkının büyük çoğunluğu 1997'de Ayetullah Hatemi'yi cumhurbaşkanı seçmekle Velayet-i Fakih Ayetullah Hamaney'in temsil ettiği ruhani liderliğe ve

---

[2047] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 580
[2048] Baskın Oran; a.g.e s. 580
[2049] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 703
[2050] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 274
[2051] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 274 - 275

ideolojik düzene[2052] karşı tepkisini göstermiştir. Bu biçimde hareket eden İranlıların beklentisi kapsamlı reformların yapılması bu sayede hükümetin temsil yönünün güçlenmesi ve denetlenebilir hale gelmesi, aynı zamanda ekonomik kalkınma ile beraber ülkenin izolasyondan kurtulmasıdır.

Hatemi iktidara gelince modern dünyanın kapılarını İranlılara açmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de Devrim Muhafızları'nın etkinliğini azaltmaya çalışmıştır. Zaten devrimin üzerinden 20 yıl geçmiştir[2053] ve ülkede güvenlik güçlerinin yetki alanları konusunda karışıklık yaşanmaktadır. Polis, jandarma ve askerin dışında Devrim Muhafızları'nın görev ve yetkilerinin ne olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Sonuçta Devrim Muhafızları bir tür özel polis gücü statüsüne alınmış ve sorun geçici de olsa çözülmüştür[2054]. Muhammed Hatemi'nin iktidara gelişi ile İran'ın iç ve dış politikada köklü bir değişim[2055] yaşayacağı umudu ortaya çıkmıştır. Ancak Hatemi'nin sivil toplum, özgürlük ve medeniyetler diyaloğu söylemleri[2056] İran siyasi sisteminin yumuşamasına neden olamamıştır.

Velayet-i Fakih Ayetullah Hamaney ve yakın çevresi kendi konumları bakımından tehdit olarak gördükleri reformları önlemek için bir yandan Anayasayı Koruyucular Konseyi ile Uzlaştırıcı Konsey'i diğer yandan İran ordusundan bağımsız olarak kurulmuş olan Devrim Muhafızları'nı arkalarına alarak[2057] Cumhurbaşkanı Hatemi'yi engellemişlerdir. Meclisin kabul ettiği kanunlar ve hükümetin çıkardığı kararnameler geri çevrilmiştir[2058]. 1997'den sonra filizlenmeye başlayan özgür basın ile sivil toplum örgütleri baskı altına alınmıştır.

Hatemi gibi yumuşak söylemleri olan birinin zaferi ABD için İran ile olan ilişkilerin düzeltilmesi için bir fırsat[2059] olarak görülmüştür. Zaten ABD'li şirketler

[2052] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 221
[2053] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 221
[2054] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 221
[2055] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 221
[2056] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 221
[2057] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 221
[2058] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 221 - 222
[2059] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 275

de ABD'nin İran politikası nedeniyle İran'da diğer uluslararası şirketlere karşı ABD'li şirketlerin haksız rekabet ortamıyla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Hatemi'nin iktidar olmasını fırsat bilerek ABD'li şirketler İran doğal gaz ve petrolüne girmeye ve Orta Asya ve Hazar Denizi boru hattı rotası kapsamında düşüncelerini ifade etmeye başlamışlardır. Zaman içinde görülmüştür ki, İran'daki bu yumuşama belirtileri sadece İran iç politikası yönünde gelişme kaydetmiş, uluslararası alanda çok fazla bir değişiklik belirtisi görülmemiştir. Yeni yönetimin Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi bu durumu şöyle belirtmiştir:

"İran dış politikası, Cumhurbaşkanı Hatemi'nin seçilmesinden öncede olduğu gibi sonrasında da, halkımızın bağımsızlığı ne gerektiriyorsa, aynı kalıp ve öyle devam edecektir.[2060]"

ABD Başkanı Clinton bile İran'a Hatemi'nin iktidar olmasından sonra sıcak mesajlar vermiştir. İran halkının aslında " çok büyük insanlar[2061] " olduğunu belirterek aradaki soğuklukların giderilebileceğini ifade etmiştir. Ancak İranlılar bu iltifatlara aldanmamış ve İran yönetimi rehine krizinden beri süren yaptırımlar kaldırılmadan ve İran'ın 1979'dan beri dondurulmuş olan 11 milyar dolarlık mal varlığı iade edilmeden[2062] hiçbir biçimde görüşmeyeceklerini söylemişlerdir.

İranlıların gözünde Hatemi, İran'daki değişimin, reformun ve açılımın sembolü[2063] olarak görülmektedir. Aslında Hatemi'nin kazandığı cumhurbaşkanlığı reformcular ile sayısı 85 bini bulan din adamları ve muhafazakarlar arasındaki rekabet[2064] nedeniyle oldukça önemlidir. Çünkü bu zafer değişim ve özgürlük isteyen liberallerin statükonun sürmesinden yana olan mollalara karşı kazanmış olduğu bir zafer anlamına gelmektedir. Hatemi, İran'daki sessiz çoğunluğun yükselen sesi[2065]

[2060] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 275
[2061] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 275
[2062] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 275
[2063] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 275
[2064] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 276
[2065] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 276

olmuştur. Bu bağlamda Hatemi'nin halkın büyük çoğunluğunun desteğini kazanmasını sağlayan etkenler de son derece önemlidir.

Bunlardan birincisi Hatemi'nin sahip olduğu dinsel arka plandır. Hatemi'nin babası Ruhullah Hatemi de kendisi gibi çok saygın ve ünlü bir din adamıdır. Ayrıca Hatemi, Hz. Muhammed'in damadı olan Hz. Ali'nin soyundan gelmektedir[2066]. Yani Hatemi bir Seyyid'tir. Seyyid Arapçada "Efendi" anlamına gelmektedir. Çoğulu da Sadat, Seyid, Seyit olarak yazılmaktadır. Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere verilen bir unvandır. Bundan dolayı eğitimli ve dindar olan genç nüfusun desteğini kolaylıkla sağlamıştır. Ayrıca Hatemi'nin bireysel davranışları da onu ön plana çıkarmıştır. İnsanlarla konuşurken yüzünden gülümsemeyi eksik etmemesi insanların sempatisini kolayca kazanmasını sağlamıştır. Çünkü İranlılar genelde liderlerin asık suratlı olanlarıyla karşılaşmışlardır.

İkincisi Hatemi'nin çok iyi bir eğitim almış olmasıdır[2067]. Kum'daki Teoloji okulunda çok iyi bir eğitim aldıktan sonra İsfahan Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Master eğitimini de aynı üniversitede tamamlamıştır[2068]. Aslında Hatemi modern ve samimi bir Müslüman'ı anlatan mükemmel bir portre[2069]dir. İngilizceye ve Fransızcaya iyi derecede hakim olmasının yanında özellikle batı filozoflarını ve onların fikirlerini de çok iyi bilmektedir. Bu haliyle İranlılar için örnek alınması gereken " vizyon sahibi[2070] " bir lider imajı çizmektedir. Bu yüzden birçok genç ve özellikle de kadınlar modern dünyanın diğer sakinleriyle benzer haklara sahip olabilmek için seçimde oylarını ona vermişlerdir. Özetle Cumhurbaşkanı Hatemi İranlılara vizyon, yenilik ve farklı görebilme yeteneğini[2071] kazandırmıştır.

[2066] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 276
[2067] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 276
[2068] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 276
[2069] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 276
[2070] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 277
[2071] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 277

Üçüncüsü Hatemi'nin barış yanlısı olması ve bireysel özgürlükleri desteklemesidir[2072]. Hatemi'ye göre sorunların çözümünde güç kullanımı yerine diplomasi ve barışçıl seçenekler öncelikle tercih edilmelidir. Hatemi'nin amacı hem bölgede hem de İran'da demokrasi, hukukun üstünlüğü ve uzlaşmaya dayalı uzun dönemli bir barış ortamı[2073] oluşturmaktır. En çok yinelediği kelimelerin "hoşgörü" ve "diyalog" olduğu dikkate alınırsa bu konuda ne kadar samimi olduğu anlaşılacaktır. Hatemi "Civilization" dergisi için yazdığı makalede şunları söylemiştir:

"İran bireyin hissin doğuşunun ve aklın batışının buluşma noktası olması gibi, doğulu ve batılı kültürlerin buluşma noktasıdır.[2074]"

Dördüncü ve son etken ise Muhammed Hatemi'nin çok iyi bir gözlemci[2075] olmasıdır. Özellikle " Keyhan " gazetesinin başındayken Kültür Bakanı ve Rafsancani'nin kültür danışmanı olduğu dönemde gördüğü olaylardan gerekli dersleri almış ve önceki yöneticilerin yaptıkları hatalara düşmemiştir. 1979'daki rehine krizi, 1980-1988 arasındaki İran-Irak Savaşı ve 1995'te İran'a uygulanan ekonomik ambargo Hatemi'nin gelecekte izleyeceği dış politikanın belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Hatemi, İran dış politikasına yeni bir soluk kazandırmıştır. Örneğin her zaman " Büyük Şeytan " olarak görülen ABD halkı için " Büyük Halk[2076] " ifadesini kullanmıştır. Ancak bu yenilik anlayışının hem Ortadoğu'da hem de İran'da çok çabuk bir etki yapmasını beklemek gerçekçi değildir. Çünkü değişimin önünde hem yerel hem de bölgesel anlamda önemli engeller bulunmaktadır. Özellikle de İran'ın siyasi yapısı buna uygun değildir. Her ne kadar cumhurbaşkanı liberal ve modern olsa da içerideki muhafazakar yapıyı aşmak çok olanaklı değildir. Velayet-i Fakih ve

---

[2072] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 277
[2073] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 277
[2074] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 277
[2075] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 277
[2076] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 278

Anayasayı Koruyucular Konseyi Demokles'in kılıcı gibi[2077] her zaman reformcuların üzerinde bir tehdit unsuru olarak yer almıştır. Örneğin bu iki kurum 700'den fazla yasayı[2078] meclise iade etmiştir.

İran'ın devrimden itibaren temel politikası körfezdeki ABD varlığını bitirmektir. Bu, İran İslam Cumhuriyeti için şahıslara bağlı bir politika özelliği göstermemektedir. Hatemi, İran dış politikasıyla ilgili yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir: " Bizim en önemli dış politikamız düşmanı bölgeden uzaklaştırmaktır. Bu, düşmanın bölge ile ilişkilerinin tamamen kesilmesi demektir.[2079]" Bunu yapmak için de ne yapılması gerektiğini şu biçimde belirtmiştir : " Savunma kuvvetlerimizi güçlendirmeliyiz. Bu diplomasimizi desteklemek için şarttır.[2080] " Hatemi cumhurbaşkanı olsa bile ülkede son sözü söyleme yetkisi esasında Velayet-i Fakih makamında olan dini lider Ali Hamaney'dedir. Hatemi ve Hamaney arasındaki çatışmalar iç politika bağlamında yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Hatemi, Tahran Üniversitesi'nde " özgürlüğün toplumda kurumsallaşması[2081] " adı altında yaptığı konuşmada şu sözleri söylemiştir: " Özgürlük ve hukuk birbirinin tamamlayıcısıdırlar. Hukuksuz özgürlük kaos demektir. Özgürlüksüz hukuk ise tek bir tarafın toplum üzerindeki egemenliği demektir.[2082] "

Cumhurbaşkanı Hatemi'nin bu konuşmaları muazzam bir sevgi ve tezahürat ile karşılaşmıştır. Bu tezahüratlar Hatemi'nin şu sözleriyle zirveye çıkmıştır: " En güçlü ve en dinamik sistem, düşüncelerin ifadesinde en az sınırlamaların olduğu sistemdir.[2083] "

[2077] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 278
[2078] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 278
[2079] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 278
[2080] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 278
[2081] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 278
[2082] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 278
[2083] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 279

Hatemi konuşmalarını şu biçimde sürdürmüştür: “ Özgürlük demek muhalefete özgürlük demektir. Hükümetin görevi muhalefeti tamamen ortadan kaldırmak değil, onu hukuk çerçevesi içinde çalışmaya zorlamak demektir.[2084]”

Cumhurbaşkanı Hatemi’nin konuşmasında öyle bir an gelmiştir ki Hatemi’nin sözleriyle herkes büyük bir şaşkınlık yaşamıştır. Tezahüratlarla coşmuş olan halk “Amerika’ya ölüm[2085] ” diyerek bağırınca Hatemi şu sözlerle yanıt vermiştir : “ Ben her zaman ölüm yerine yaşamdan bahsetmeyi tercih ederim.[2086]”

Ancak hemen ardından şu sözleri ABD’ye karşı tutumların değişmeyeceğini göstermiştir : “ Amerikan yönetimi sistemi hegemonik bir yapıya sahiptir. Amerika ile ilişkiye geçmek demek kabadayılıkları karşısında zarar görmektir. İran halkı kabadayılıktan nefret eder ve bunu kabul etmeyecektir.[2087]”

Hatemi, seçimlerde aldığı 20 milyonluk ve oyların yaklaşık % 70’ine[2088] karşılık gelen oylarını ima ederek şunları dile getirmiştir. Bu sözler aynı zamanda içeride katı tutum sergileyen uzmanlar heyetine ve diğer destekçilerine de bir mesaj olmuştur: “ Benim plan ve görüşlerime katılmayanların yaptığı eleştirilere saygı duymakla beraber, eleştirilerine benim aldığım oylara saygı duyarak devam etmelerini isterim. Eğer çoğunluk bir takım programlara oy vermişse onların uygulanmasını görmek de onların hakkıdır.[2089]”

Bu konuşma hemen tepki görmüş ve dini lider Ali Hamaney’e bağlılığı ile bilinen İran Devrim Muhafızları Komutanı kapalı bir toplantıda ; “ Devrim ilkelerine karşı olanların dilleri kesilecektir.[2090] ” diyerek görüşünü belirtmiştir.

[2084] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar’ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 279
[2085] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 279
[2086] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 279
[2087] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 279
[2088] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 279
[2089] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 279
[2090] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 280

Hatemi dönemindeki İran iç politikası parametrelerinin Türkiye'dekilerle nerdeyse birebir örtüşmesi son derece önemlidir. Hem tarihsel bağlamda hem de iç ve dış politika ile uluslararası ilişkiler kapsamında bu örtüşmenin oldukça yüksek olduğu görülecektir.

İran'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dayalı olan dış politika anlayışı Hatemi döneminde de hayati olarak görülmüştür. Özellikle Ortadoğu'daki her türlü yabancı askeri varlığa ve oluşuma karşı çıkılmış hem batı hem de doğudan bağımsız bir dış politikanın uygulanması hedeflenmiştir. Geçmişte yaşadığı iki işgal deneyimi dış politikada " işgal sendromu[2091] "nun oluşmasına yol açmıştır. Bunun yanında Basra Körfezi'nde barış ve güvenliğin sürdürebilmesi için bölgenin dış güçlere özellikle de ABD'nin askeri etkisine kapatılmasını talep etmiştir.

Hatemi onur, karşılıklı saygı ve güven çerçevesinde devletlerarası ilişkilerin geliştirilmesi[2092] ve İslam Konferansı Örgütü, KİK, D-8 ve OPEC bağlamında iyi ilişkilerin kurulması için çalışmıştır. Özellikle de İKÖ ve BM gibi uluslararası nitelik taşıyan örgütlerde daha aktif rol oynanmasına[2093] önem vermiştir. Bunun yanı sıra Rusya, Çin, Hindistan, Japonya ve Avrupa ülkeleriyle olan işbirliğini de alternatiflerin çoğalması[2094] bakımından gerekli görmüştür. Bu biçimde tek yönlü politikaların neden olacağı " muhtemel açmazlar ve sorunlar" da " çok yönlü dış politika " formülüyle[2095] çözülecektir.

Hatemi, dünyanın her neresinde olursa olsun tüm Müslümanların haklarına savunulmasını desteklemiştir. Filistin ve Lübnan'daki Müslümanların haklarına özel bir önem atfetmiştir. Hatemi'nin konuşmalarına bakılırsa Filistin halkının haklarını her platformda savunduğu ve Müslümanlar arasındaki işbirliğinin ve etkileşimin artmasının gerekliliği[2096] üzerinde durduğu görülmektedir. Yakın dönem için çok

[2091] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 280
[2092] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 280
[2093] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 280
[2094] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 280
[2095] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 280
[2096] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 281

mümkün görünmese de İslam aleminin daha uygar ve daha barışçıl bir dünyanın kurulması için işbirliği yapmasını savunduğu görülmektedir.

Siyonist rejime karşı yürütülen savaş konusunda Hatemi çok değişik bir politika izlememiştir. Bu konu aslında liderlerin inisiyatifine bırakılmış bir dış politika seçeneği de değildir. Çünkü mevcut koşullarda hangi lider yönetime gelirse gelsin hiçbir liderin İsrail'e karşı izlenen politikayı değiştirecek veya alternatif politikalar üretecek gücü bulunmamaktadır. Hatemi de bunun bilincinde olduğundan sürekli olarak uluslararası sistemi kullanarak Filistin halkının hakkını savunmaya çalışmış[2097] ve var olan Siyonizm karşıtı politikayı sürdürürken uluslararası sistemi ve barışçıl yolları kullanmaya özen göstermiştir.

Hatemi'den bağımsız olarak hareket eden bazı muhafazakar zenginlerce oluşturulan fonlar ile Hizbullah, HAMAS (Harakat al-Muqawama al-Islamiya - İslami Direniş Hareketi) gibi gruplar el altından İsrail'e karşı yürütülen silahlı direnişi[2098] desteklemiştir. Ancak Hatemi, kalıcı ve kabul edilebilir bir çözümün bu biçimde geleceğine inanmamıştır.

Hatemi, İran'ın yeniden uluslararası sistemin bir parçası olabilmesi için uğraşmıştır. ABD'nin hem coğrafi hem de ekonomik kuşatması İran'ın sahip olduğu potansiyelleri gerçekleştirmesini engellemektedir. ABD'ye alternatif olarak Asya, Avrupa ve Afrika alternatifiyle yeni kapılar açarak[2099] bu izolasyona son vermek isteyen İran, örneğin Dünya Ticaret Örgütü için adaylık başvurusunda bulundukça sürekli olarak ABD'nin vetosuyla karşılaşmıştır. Aslında Hatemi, İran'ın uluslararası sisteme tam olarak entegrasyonunun sağlanabilmesi için ABD ile olan ilişkilerinin normalleştirilmesini gerçekleştirmek istemektedir[2100] ancak bunu yaparken de kendi çizgisinden ve onurlu duruşundan taviz vermek istememektedir. Hatemi'nin seçimleri kazandıktan sonra CNN'e verdiği demeç, ABD ile var olan gergin ortamın yumuşatılmasına ve ilişkilerin normalleştirilmesine dönük isteğinin bir işaretidir.

[2097] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 281
[2098] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 281
[2099] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 281
[2100] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 281 - 282

Konuşmasında ABD halkına sıcak mesajlar vermiş ve her iki tarafı da düşmanlıklarının nedeni olan davranışları yinelememeye davet etmiştir.

Hatemi ile beraber İran hem bölgesel hem de uluslararası alanda kötü imajını iyileştirmiş ve diğer devletlerle olan ilişkilerine yeni bir soluk kazandırmıştır. Hatemi'nin sorun çözücü gibi hareket etmesi ve devletlerarası ilişkilerde güç kullanımı yerine diplomasiye önem vermesi, İran'ı ikili ilişkilerde güçlendirmiştir. Göreve geldikten sonra büyük şeytan olarak görülen ABD'ye zeytin dalı uzatıp "medeniyetler arası diyalog[2101]"u gündeme getirerek bazı tabuları yıkmıştır. İran'ın gerçek anlamda büyük bir devlet olabilmesi için öncelikle hem bölgesel hem de küresel ölçekteki mevcut izolasyonun kaldırılması gerektiğinin farkındadır. Bu nedenle ABD ve İsrail etkisine karşı AB, Çin, Hindistan, Rusya, Türkiye ve Afrika denklemiyle[2102] yanıt vermiştir. Hatemi'nin en büyük amacı İran'ı hem bölgesel hem de tüm dünyada güçlü, demokratik ve saygıdeğer bir devlet yapabilmektir.

Türkiye ile yaşanan sorunlar nedeniyle kesintiye uğrayan ilişkiler[2103] İran'da Muhammed Hatemi'nin iktidara gelmesiyle yumuşamaya başlamıştır. Öncelikle 1998'de diplomatik ilişkiler büyükelçi düzeyine çıkarılmış daha önce de ertelenmiş olan birçok proje yeniden gündeme getirilmiştir. Aynı zamanda kısa süre içinde birçok toplantı da gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

- Bakanlar düzeyinde iki kez gerçekleşen Karma Ekonomik Komisyonu toplantısı,
- İçişleri Bakanlıkları Müsteşarları düzeyinde üç kez gerçekleşen Yüksek Güvenlik Komisyonu Toplantısı
- İçişleri Bakanlıkları Genel Müdürleri düzeyinde üç kere gerçekleşen Ortak Güvenlik Komitesi toplantısı,
- İki kez düzenlenen ve ulaştırma konularının ele alındığı Ulaştırma Bakanları toplantısı

[2101] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 282
[2102] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 282
[2103] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 704

- İki defa gerçekleşen Konsolosluk Genel Müdürleri toplantısı,
- 20 yıl aradan sonra düzenlenen Yüksek Sınır toplantısı[2104]dır.

Çeşitli alanlarda genel müdürler ya da müsteşarlar düzeyinde gerçekleşen toplantılar dışında İran ve Türkiye'nin üst düzey yetkililerinin yıllardan sonra büyük önem taşıyan ve ilk olan resmi ziyaretleri de olmuştur. Bunlar;

- İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhsin Eminzade'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne üç kez düzenlediği ziyaretler,
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'nın İran İslam Cumhuriyeti'ni ziyareti,
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İlişkiler Genel Müdürü'nün İran'a yaptığı ziyaret,
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarı'nın beraberinde taşıdığı 100 kişilik ticari bir heyetle İran'a düzenlediği gezi[2105]dir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in İran İslam Cumhuriyeti'ne düzenlemiş olduğu iki gezi, İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne düzenlediği iki gezi ve İran Dışişleri Bakanı Harrazi'nin Ekim 1998'de Türkiye'ye yaptığı resmi gezi de önem taşıyan gezilerdendir. Kemal Harrazi o sırada Türkiye ile Suriye arasında PKK'dan kaynaklanan ciddi anlaşmazlık konusunda arabuluculuk girişiminde bulunmuş[2106] ve dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından takdir edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Meclis Başkanı'nın İran İslam Cumhuriyeti'ni ziyareti en önemli resmi ziyaretlerden biri olmuştur. 20 yıl aradan sonra ilk kez Türkiye Cumhuriyeti Meclis Başkanı Hikmet Çetin İran'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği'nin girişimleri sonucunda gerçekleşen gezi taraflar açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

[2104] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 704
[2105] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 704
[2106] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 705

Tansiyon Düşürme politikasına paralel olarak İran, Türkiye ile ilişkilerini daha aktif hale getirmek için çaba harcamaya başlamıştır. Ancak bu konuda Hatemi'nin karşılaştığı en büyük engel ülkedeki muhafazakar- reformcu çatışması[2107] olmuştur. Hatemi'nin seçim vaatlerindeki reformları tam manasıyla yerine getirememesinin nedeni de budur. Çünkü siyasi sistemin kilit kurumları dini liderin denetimindedir. Örneğin silahlı kuvvetleri kontrol etme, cumhurbaşkanı adaylarını onaylama ve 12 üyeli Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin din adamlarından oluşan 6 üyesini atama yetkileri gibi önemli yetkiler dini liderin elindedir.

Türkiye ve İran arasındaki ideolojik sorunlarda Mayıs 1999'da ortaya çıkan Merve Kavakçı olayı ile beraber "ideolojik boyut[2108]" da işin içine girmiştir. " Türban " konusunda yaşanan karşılıklı söz düellosu gerilimi iyice arttırmıştır. İkili ilişkilerde bu sürecin ideolojik kökenli son krizi Temmuz 1999'da olmuştur. İran'da üniversite öğrencilerinin muhafazakar politikaları protesto etmek için yaptıkları kampüs işgali eylemine güvenlik güçlerinin sert müdahalesi nedeniyle rejim karşıtı sokak çatışmaları[2109] ortaya çıkmıştır. Başbakan Ecevit'in göstericileri destekler nitelikteki açıklamasından sonra ilişkiler gergin hale gelmiştir. Göstericilerin liderlerinin Türkiye ve ABD'de İranlı rejim muhalifi örgütü üyeleriyle ilişki içinde olduğunun anlaşılması, İran'ın Türkiye'ye dönük suçlamalarının artmasına neden olmuştur.

Temmuzda birbiri ardına gerçekleşen üç olay[2110] ise gerilimi bir krize dönüştürmüştür. Önce İran'da yaşanan öğrenci olayları nedeniyle Türkiye'nin suçlanması, ardından Türk uçaklarının İran içlerinde bir köyü bombaladıkları iddiası ve son olarak yanlışlıkla İran tarafına geçen iki Türk askerinin tutuklanması sonucu başlayan kriz[2111] ancak Ağustosta iki Türk askerinin serbest bırakılmasından sonra

---

[2107] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 709

[2108] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 178

[2109] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 581

[2110] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 178

[2111] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 178

yatışmıştır. Son 20 yıldaki krizler gibi bu kez de belli bir süre sonra olaylar unutulmuş ve ilişkiler normalleşmiştir.

İkili ilişkilerde her zaman olan krizler, iki ülkenin kendi kamuoylarında ortaya çıkan resmi ideolojilerin zayıflaması sorununu çözmede başvurulan bir araç[2112] olduklarından iç politika malzemesi olarak da kullanılmışlardır.

İran Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'ye ikinci ziyareti ise Ocak 2000'de gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başbakanı tarafından kabul edilmiş[2113] ve dışişleri bakanı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte diğer bir önemli olay da İran Kültür Haftası'nın iki ülke dışişleri bakanlarının katıldıkları törenle açılması olmuştur.

1990'larda Rafsancani döneminin politikası içinde yer alan İran - Yunanistan ilişkilerinin geliştirilmesi Hatemi döneminde de sürmüş ve bu durum Türkiye'yi endişelendirmiştir. Hatemi, Yunanistan ve Mısır'ın köklü medeniyetlerini ileri sürerek geliştirilmesi gereken bir diyalogdan[2114] bahsetse de aslında bazı çıkarlarla hareket ettiği görülmektedir. Türkiye'yi endişelendiren bu ilişki bir yandan da Türkiye'nin eline koz vermiş ve Türkiye, İsrail ile olan stratejik bağlantılarını İran'a karşı kullanmıştır. Bu sayede İran'ın bölgedeki düşmanı İsrail ile ilişki kurma konusunda Türkiye'yi suçlaması halinde Türkiye de İran'ın önüne Yunanistan ile geliştirdiği dostluğu gündeme getirmiştir.

Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri her zaman İran'ın şikayet konusu olmuştur. 1990'ların ortalarından itibaren İran'ın Türkiye'den iki konuda kaygı duyduğu bilinmektedir. Bunlar Türkiye'nin Kuzey Irak'ta her geçen gün artan varlığı ve Türkiye-İsrail yakınlaşmasıdır[2115]. İran kaynaklarına yansıyan üst düzey

---

[2112] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 582

[2113] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 705

[2114] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 705

[2115] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 28 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

demeçlere bakıldığında hem Rafsancani hem de Hatemi döneminde İran'ın Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinden duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getirdiği görülmektedir. 23 Şubat 1996'da Türkiye ve İsrail arasında imzalanan Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması'nın kamuoyuna yansıması[2116] ve hemen ardından Nisan 1996'da İsrail'in Lübnan'daki Hizbullah örgütüne karşı " Gazap Üzümleri Harekatı'nı " başlatması[2117] İran'ı oldukça rahatsız etmiştir. Bu nedenle İran bunu en yüksek ağızlardan açıkça dile getirmekten kaçınmamış[2118] ve Suriye ile savunma alanında işbirliği arayışlarına girmiştir. Ancak hem Öcalan'ın yakalanmasından sonraki gelişmelerin hem de Ecevit hükümetinin İsrail ile ilişkilerde takındığı dengeli tavrın sonucu olarak bu konudaki endişe bir ölçüde giderilmiştir.

2000'lerde Türkiye-İran ilişkilerinin siyasi boyutu değerlendirildiğinde ilişkilerin bu kez Hizbullah örgütü nedeniyle gerildiği görülmektedir. 2000'de İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Türkiye'yi ziyaretinin özellikle Hizbullah'ın eylemlerinin arttığı döneme rastlaması medyada ve kamuoyunda olaylarda İran'ın parmağı[2119] olduğu yönünde söylentilerin çıkmasına neden olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem vermiş olduğu demeçte konuya ilişkin olarak çok net bir ifade kullanmamakla beraber Harrazi'nin açıklamalarına dayanarak İran'ın kesinlikle bu tür bir bağlantısının bulunmadığını ifade ettiğini belirtmiştir.

Son yıllara bakıldığında 2003 yılı Ortadoğu bakımından önemli bir dönemeç olmuştur. Tüm Ortadoğu ülkelerini etkileyen ABD'nin Irak'ı işgali bu ülkelerde büyük bir tepki yaratmıştır. Özellikle Türkiye-İran ilişkileri bakımından İran; Türkiye'nin Irak'a asker göndermesinin gündeme gelmesiyle endişelendiğini açıkça belirtmiş ve meclisten Irak tezkeresi geçmediği zaman duyulan memnuniyet[2120] İran Dışişleri Bakanı tarafından dile getirilmiştir. İran, Türkiye'nin Irak'a asker

---

[2116] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 28 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2117] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 28

[2118] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 175

[2119] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 706

[2120] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 707

göndermesinin ancak BM çatısı altında ve Irak halkının onayıyla gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur.

Bu sırada Kasım 2003'te İstanbul'da yaşanan terörist saldırılar birçok ülke tarafından olduğu gibi İran tarafından da kınanmıştır. Ayrıca saldırının faillerinin İran'a kaçması durumunda bu konu üzerinde İran tarafından ciddiyetle durulacağı[2121] İran yönetimi tarafından belirtilmiştir.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2002'te İran Cumhurbaşkanı Hatemi'yi ziyaretinde başta Irak ve Afganistan olmak üzere bölgesel ve uluslararası konular değerlendirilmiştir. İki ülke Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması[2122] konusunda anlaşmışlardır. Bu arada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın ziyareti sırasında Türkiye-İran İş Konseyi'nin ilk toplantısı da yapılmıştır. Ziyaret sayesinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması da yapılmıştır.

1997'de Hatemi ile başlayan burjuva reformu toplumsal gelişmenin molla rejiminin kalıplarına sığmadığının[2123] bir göstergesidir. 1997'den sonra devamlı reformculara karşı kaybeden muhafazakarların yenilgisi dini lider Hamaney'ce de kabul edilmiştir. Hameney de reform hareketine karşı yeni bir fikri mücadele başlatmıştır. Hameney reform hareketini " Amerikancı Reform " ve " İslamcı Reform " diye ikiye ayırmıştır[2124]. İran'da son dönemlerde gelişen reform isteklerinin ABD'nin istekleri doğrultusunda olduğunu[2125] savunmuştur. Her türlü siyasi çoğulculuğun ve özgürlüğün batı kaynaklı olduğunu ve devleti yıkmayı amaçladığını söylemiştir.

Hamaney'in İslamcı reform söylemi genç muhafazakarlar için düşünsel bir zemin oluşturmuştur. Bu kapsamda reformcuların unuttuğu sosyal adalet söylemini

[2121] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 708
[2122] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 708
[2123] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 222
[2124] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 222
[2125] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 222

esas alarak yeni bir akım[2126] başlatmışlardır. Sosyal adalet söyleminin yanında muhafazakarların tanınmış politikacılarının yerine tanınmamış isimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreç İran'da Usulugera (ilkecilik) diye bilinen bir akımın doğmasına[2127] neden olmuştur. Bu akım Hamaney'in denetiminde olan Anayasayı Koruyucular Konseyi, yargı erki ve askeri-güvenlik kurumlarının tam desteğini[2128] almayı başarmıştır. Bu akım 2003'teki belediye, 2004'teki meclis ve 2005'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Mahmut Ahmedinecad bu akımca önce Tahran Belediye Başkanı ve daha sonra da Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Reformcular 1997-2005 döneminde tüm seçimleri kazanmalarına karşın İran siyasi yaşamında halkın ve kendilerinin istediği reformları yapamamışlardır. Bu dönem içerisinde yürüttükleri ılımlı politikalarla sadece daha liberal bir ortam[2129] sağlayabilmişlerdir. Ancak halkın talepleri ise bunun çok ötesinde olmuştur. Reformcuların başarısızlığı nedeniyle 24 Haziran 2005'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerini muhafazakarların radikal kanadına üye olan Mahmut Ahmedinecad'ın kazanmasıyla İran'da yeni bir dönem de başlamıştır. Ahmedinecad'ın muhafazakarların radikal kanadından " Ansarul Hizbullah[2130] " örgütü üyesi olduğu bilinmektedir.

Mahmut Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi İran'da muhafazakar kesim içindeki radikal ve devrimci kesimin gücünü ve etkinliğini göstermiştir[2131]. Muhafazakarların iç ayrışımları geleneksel, ılımlı ve devrimci (radikal) olmak üzere[2132] 3 grupta toplanmaktadır. Geleneksel muhafazakarlar büyük din adamları ve tüccarların tarihi ittifakı sonucunda oluşmuş ve İran'ın geleneksel orta sınıf tabanına dayanarak gelişmiştir. İran'da muhafazakarların ana kaynağı olan bu akım ekonomik

---

[2126] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 222
[2127] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 222
[2128] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 222
[2129] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 223
[2130] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 224
[2131] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 1 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)
[2132] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 224

alanda ticaret burjuvazisini[2133] desteklemektedir. Kültürel-siyasal alanda ise Velayet-i Fakih merkezli bir din yorumu kabul etmektedirler. Bu akım iç ve dış politikada radikal davranışlardan uzak durmayı savunmaktadır. Ilımlı muhafazakarlar ise geleneksellerin içinden doğarak kendine özgü bir yolda ilerlemektedir. Ekonomik alanda sanayi burjuvazisini[2134] desteklemektedirler. Bu akım uluslararası sistem ile ekonomik entegrasyon arayışı içinde olduğundan dış politikada ideolojiden arınarak pragmatist olmayı istemektedir. Rafsancani ile özdeşleşen bu akım İran bürokrasisinde önemli bir etkiye sahiptir.

Devrimci (radikal) muhafazakarlar geleneksel akımın içinden ve onu temel alarak ortaya çıkmışlardır. Geleneksel muhafazakar akım, muhafazakar bloğun en etkili akımı olsa da yaşlı din adamların denetiminde bulunmaktadır. Geleneksel muhafazakar akım içinde işler "ağabey - kardeş " ilişkisi çerçevesinde yürümektedir[2135]. Bu çalışma şekli genç muhafazakarların önünü yıllarca kesmiştir. Genç muhafazakarları yeni ve farklı bir oluşuma zorlayan bir diğer neden 1997'den sonraki süreç olmuştur[2136]. 1997'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra 1998'deki yerel yönetim, 2000'deki meclis ve 2001'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakarlar yenilmişlerdir. Muhafazakar bloğun dört seçimi artarda kaybetmesinin rastlantı ya da kısa dönemlik bir siyasi olgu olmadığının[2137] farkına varmaya başlamışlardır. Genç muhafazakar kuşak tüm bu yenilgileri ılımlı ve geleneksel muhafazakar söylemlerin iflası[2138] biçiminde yorumlamıştır. Bu yüzden muhafazakar genç kuşak bu akım ile yollarını ayırmaya karar vermiştir. Muhafazakar din adamları ise yavaş yavaş aktif siyasi yaşamdan uzaklaşmış ve yerlerini din adamı olmayan genç muhafazakar kuşak almaya başlamıştır.

[2133] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 224

[2134] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 224

[2135] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2136] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2137] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2138] Arif Keskin; a.g.m s. 2

Hatemi'den sonra göreve gelen Ahmedinecad, dış politikada pragmatist konseptin iflas ettiğini düşünen bir akıma üyedir. Bu nedenle Ahmedinecad dönemi ile İran 1989'da Rafsancani ile başlayan, 1997'den 2005'e kadar Hatemi ile pekişen " batıyla pragmatist uyum[2139] " geleneğinden kopma yaşamıştır. Hatemi tarafından batıyla yakınlaşmak için üretilen " medeniyetler diyalogu " tezi[2140] de rafa kaldırılmıştır. Bu düşünce çerçevesinde Ahmedinecad, pragmatist düşünceye sahip kadroları tasfiyeye başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı, Güvenlik Yüksek Konseyi ve büyükelçiliklerde önemli değişiklikler yapılmıştır. Ahmedinecad'ın göreve gelmesi ile reformcular iktidardan dışlanmışlardır.

Ahmedinecad, İran İslam Devrimi'ne ve sonrasında kurulan İslam Cumhuriyeti'ne bağlı olsa da başarılı bulmamaktadır. Ahmedinecad'a göre devrim kendi temel söylemlerinden uzaklaşmıştır[2141]. Devrim şeriat devleti kurmak için yapılmış ancak zaman içinde laiklik karşısında geri adım atmıştır. Ahmedinecad'a göre devrim ekonomik alanda sosyal adaleti gerçekleştirmek[2142] istemiştir ancak İran ekonomisi çetelerin yolsuzluk aracına dönmüştür. Ahmedinecad, ayrıca İran dış politikasındaki medeniyetler diyalogu ve batılılara karşı pragmatist arayışları devrimin temel mantığından uzaklaşmak[2143] olarak değerlendirmektedir. Ahmedinecad'ın temel amacı devrimi tüm bu alanlarda yeniden yapılandırmaktır. Kendi hükümetini ise " yeni bir İslam devletine geçiş[2144] " olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ahmedinecad yönetiminde Mehdeviyet[2145] önemli bir role sahiptir.

Mehdeviyet Şiilerin kayıp olarak bildikleri on ikinci imamın (İmam Mehdi) geri dönmesini[2146] ve Müslümanlara dünya hakimiyetini sunmasını ifade etmektedir.

[2139] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 282 - 283
[2140] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 283
[2141] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 283
[2142] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 283
[2143] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 283
[2144] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 283
[2145] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 283
[2146] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 283

Ahmedinecad kendi hükümetini İmam Mehdi'nin gelişini hazırlayan hükümet[2147] olarak değerlendirmektedir. İç ve dış politikada geliştirdiği politikalar da bu bağlamda belirlenmektedir. Ahmedinecad, Şii toplumunun bu inancını körüklemeye çalışmakta ve Mehdeviyet olgusunu iç ve dış politikadaki radikal söylem ve davranışlarına mezhepsel meşruiyet temeli[2148] olarak kullanmaktadır. Ahmedinecad ve radikal muhafazakarlara göre İran İmam Mehdi ülkesi[2149] olmaktadır. Mehdi ülkesinde seküler rejimin kurulması olanaklı değildir. Bu kapsamdan bakıldığında Mehdeviyet radikal muhafazakarların temsil ettiği Şii fundementalizminin mezhepsel temeli[2150] olmaktadır.

Ahmedinecad'a göre devrimin siyasi alanda temel söylemlerinden uzaklaşmasının en önemli nedeni İranlı bürokratlardır. Ona göre İran bürokrasisi tıkanmıştır[2151]. Bu nedenle bu kesim köklü bir değişime gitmeli hatta tasfiye edilmelidir. Ahmedinecad bu bağlamda geniş çaplı bir çalışma başlatmış alt, orta ve üst düzey birçok bürokratın görevine son vermiştir[2152]. Bu durum 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra gerçekleşen tasfiye sürecini akla getirmiştir. Ahmedinecad'a göre İran bürokratları " İslami yaşama ters olan aristokrat hayat tarzını " benimsemiştir[2153]. Bu yüzden İran bürokrasisi yolsuzluk aracına dönüşmüştür. Ahmedinecad bürokratik örgütü istediği siyasi ve ekonomik düşünsel temelde yeniden yapılandırmıştır. 1979'dan sonra İran bürokrasisinde yetişen ve siyaset, ekonomi ve diplomasi alanlarında var olan elitleri kabul etmemekte,[2154] onların yerine deneyimi olmayan yeni isimlerin atanmasını sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ahmedinecad hükümetini " anti elitist[2155] " olarak değerlendirmek mümkündür. Deneyimli kadroların uzaklaştırılması İran'ı iç ve dış politikada çok

---

[2147] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 283

[2148] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 284

[2149] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 284

[2150] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 284

[2151] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2152] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2153] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2154] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2155] Arif Keskin; a.g.m s. 5

farklı sorunlarla karşılaştırmaktadır. Ayrıca bu tasfiye süreci sistem içi yeni çatışmalara da neden olmaktadır.

Ahmedinecad, cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında eşitlik, sosyal adalet, yolsuzlukla mücadele ve petrol gelirlerinin halk içinde eşit dağıtımı söylemlerini dile getirmiştir[2156]. Ahmedinecad'ın bu söylemlerini gerçekleştirme konusunda tutarlı bir planının olmadığı görülmektedir. Çünkü bu konuda popülist bir tavır sergilemeye başlamıştır. Mevcut projelerinin en önemlilerinden biri Adalet Payı, diğeri de Mehri Rıza Sandığı'dır[2157]. Sosyal adalet adına yapılan Adalet Payı projesi, her gün gelişen işsizlik sorununa bir çözüm olarak sunulmuştur. Bu proje dar gelirli insanlara, şehit ailelerine ve Besiçlere ucuz kredi sağlayarak küçük çapta ve orta çapta işletmelerin kurulmasını veya ayakta kalması amaçlamaktadır[2158]. Bu sayede devletin işsizliğe çözüm getirmesini ve dar gelirlilerin katkısını sağlayarak üretimin kapasitesinin arttırılmasını hedeflemektedir. Mehri Rıza sandığı ise gelir düzeyi düşük aileleri hedeflemekte ve devletin maddi yardımı ile az da olsa refah düzeylerinin yükseltilmesini amaçlamaktadır[2159]. Ayrıca bu projelerin gençlere dönük alt projeleri de bulunmaktadır. Bu projeye iki milyar dolarlık bir kaynak ayrılmıştır[2160]. Bu projelerin her ikisinin de finansmanı petrol gelirlerinden karşılanacaktır.

Ekonomik açıdan Ahmedinecad hükümetinin beraberinde getirdiği sorunlardan biri de borsa olmuştur. İran borsasının Ahmedinecad'tan önce sıkıntısı olmadığı söylenememektedir[2161]. Ancak bu hükümet döneminde borsa dibe vurmuştur. Alınan bazı önlemlerden sonra borsa kaybettiği değerin bir bölümünü geri kazansa da borsanın sorunları sona ermemiştir. Bilindiği gibi her borsa iç koşullar kadar dış koşullardan da etkilenmektedir[2162]. Günümüzde İran devletinin dış politikada sert bir tutum sergilemesi ekonomik istikrara zarar vermektedir. Bu

---

[2156] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2157] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2158] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2159] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2160] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2161] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2162] Arif Keskin; a.g.m s. 6

yüzden borsa yatırımcıların ve bunun yanında yabancı sermayenin güvenini kazanmakta zorlanmaktadır. Son dönemde İran'dan dışarı çıktığı söylenen 200 milyar dolarlık sermaye[2163] bunun bir işaretidir. Seçim öncesi Ahmedinecad yaptığı tüm konuşmalarda İran ekonomisinin yolsuzluklar yüzünden hasta bir ekonomi olduğunu belirtmiştir. Çözüm olarak da yapılan bütün yolsuzlukların üzerine gitmek ve onları halka açıklamak tavrını sergilemiştir[2164]. Ancak bugüne kadar devlet bu konuda ciddi bir adım atmamıştır. Bunun nedeni bu dönem içinde İranlı bürokratların aile bağlarının derinleşmesi ve diğer yandan esas sermaye sahiplerinin de siyasetin üst kademelerinde bulunan kişiler olmasıdır.

Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olması Devrim Muhafızları'nın İran siyasi yaşamındaki rolünü, etkinliğini ve eğilimini açık bir biçimde göstermiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde Devrim Muhafızları ve Besiçler Ahmedinecad'ı desteklemişlerdir[2165]. Besiçler, Devrim Muhafızları'na bağlı gönüllü bir askeri kurumdur. Besiçler sivil insanlardan Devrim Muhafızları'nın silahlandırdığı milislerdir. Hiçbir maddi karşılık almadan bölgenin güvenliğini sağlayarak ve devrim karşıtı işlerle mücadele ederek İslam Devrimi'nin ve rejiminin korunmasına yardım etmektedirler. Besiçler kendi merkez binalarının dışında tüm camilerde de örgütlenmişlerdir.

Humeyni, Ramazan ayının son Cuma gününü " Kudüs günü " ilan etmiştir[2166]. Ahmedinecad Kudüs Günü'nden iki gün önce Besiçlere hitap ettiği " Siyonizmin olmadığı bir dünya[2167] " adlı konferansta " İsrail haritadan silinmelidir." sözleri ile radikal bir çıkış yaparak uluslararası kamuoyunda ciddi endişelere neden olmuş " terörist cumhurbaşkanı[2168] " algılamasını daha da arttırmıştır. Dini lider Ayetullah Seyyid Ali Hamaney her ne kadar bu konuda Siyonizm rejimini düşürecek

---

[2163] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2164] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2165] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2166] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 284

[2167] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 284

[2168] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 284

olanın Filistinlilerin direnişi olduğunu[2169] söyleyip İran'ın İsrail için bir tehdit olmadığını belirtmek istese de bu sözlere uluslararası tepkiler gelmiştir.

Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olması ile Devrim Muhafızları siyasi alanda geniş bir etkiye sahip olmuşlardır. Ahmedinecad ve Devrim Muhafızları arasında karşılıklı güven ve iç-dış politikada düşünsel birlik[2170] bulunmaktadır. Bu durum bakanlık, valilik, büyükelçilik ve kilit bürokratik görevlerin Devrim Muhafızları'na verilmesine neden olmuştur. Mollalar rejimin kurucusu olduklarından sistemin temel belirleyicisi durumundadırlar. Ahmedinecad'la beraber mollaların yerini askerler almaya başlamıştır[2171]. Bu durum İran'da askerlerle mollaların çatışmasını da gündeme getirmiştir.

Ahmedinecad'ın seçimleri kazanmasından sonra reformcular iktidar alanını terk etmiş ve İran'da tüm güçler muhafazakarların eline geçmiştir. İkili (reformcu - muhafazakar) yönetim olgusuna son verilmiştir[2172]. Yürütme, yasama ve yargı erkini aynı anda ellerinde bulundurma projesi muhafazakarların uzun süredir izlediği bir stratejidir. Muhafazakarlar bu konuma 1979'dan sonra sahiptiler[2173]. Günümüzde muhafazakarların projeleri gerçekleştiyse de farklı ve yeni sorunlar ile karşılaşmışlardır. Muhafazakarların tüm kesimlerince kabul edilen bir eylem planına sahip olmamaları nedeniyle fikir ve çıkar farklılıkları[2174] ortaya çıkmaya başlamıştır. Muhafazakarlar, Ahmedinecad döneminde kendi içlerinde parçalanma sürecine girmiştir[2175]. Ahmedinecad, ılımlı ve geleneksel muhafazakarları iktidar alanının dışına itmeyi istemektedir. Bu durum muhafazakarlar arasında yeni bir çatışma alanı

[2169] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 284

[2170] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2171] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2172] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2173] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2174] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2175] Arif Keskin; a.g.m s. 6

oluşturmaktadır[2176]. Bu durum Ahmedinecad'ın sistem içi güç ve etkinliğinin sınırlaması, zayıflaması ve yıpranması sürecine neden olmuştur.

Ahmedinecad seçim sürecinde gündeme getirdiği sosyal adalet yerine iç ve dış politikada radikal bir söylem geliştirmeye başlamıştır[2177]. Bu söylemin İran halkı üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır. Yaptığı açıklamalar Ahmedinecad'ın ciddiyetine halkın gözünde zarar vermektedir. Radikal söylemi onun kısa sürede yıpranmasına neden olmuştur[2178].

Ahmedinecad'ın ekonomi politikası da tehlike altında bulunmaktadır. Dış politikada saldırgan söylemler, dış yatırımın azalması ile ve yolsuzlukla mücadele sloganı sermayenin İran'dan çıkması ile sonuçlanmıştır[2179]. Bu açıdan bakıldığında Ahmedinecad'ın ekonomi politikalarının başarılı olmasının ne kadar zor olduğu görülmektedir[2180].

Kısacası Ahmedinecad muhafazakarlar arasında, ülke içinde ve dış dünyada çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Siyasal söyleminin başarısı ekonomik başarısına bağlıdır[2181]. Ancak bu koşullar sürdükçe Ahmedinecad'ın başarılı olması çok zor görünmektedir.

Mahmut Ahmedinecad'ın seçimi kazanmasından sonra İran iç ve dış politikada çok farklı bir döneme girmeye başlamıştır. Ahmedinecad cumhurbaşkanı olmasından sonra " İsrail haritadan silinmelidir.[2182]" sözleri ile nükleer politikada sert ve uzlaşmadan uzak bir tutum sergilemeye başlaması ile yeni cumhurbaşkanının açıklamaları ve tutumları ilk dönemde tecrübesizliğinin sonucu olarak

---

[2176] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2177] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2178] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2179] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2180] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2181] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2182] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 284

yorumlanmıştır. Ancak İsrail karşıtı açıklamaların sürekliliği, çeşitliliği ve nükleer diplomaside gösterilen kararlılık[2183] gelişmelerin tecrübesizlikten kaynaklanmadığını göstermiştir. Ahmedinecad'ın dış politik tutumunu ve açıklamalarını "kişisel bir yaklaşım[2184]" olarak görmek mümkün değildir. Bu politikalar dini lider Hamaney'in onay ve bilgisi ile takip edilmektedir. Bu açıdan Ahmedinecad'ın dış politikasını devlet politikası olarak yorumlamak mümkündür[2185].

Ayrıca Ahmedinecad'ın şeriat rejimi içinde fundementalist bir hükümet kurma isteği[2186] görülmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler İran'ın yeniden yorumlanmasını ve çeşitli soruların yanıtlanması zorunluluğunu[2187] gündeme getirmiştir. Ahmedinecad'ın sert tutumlu bir dış politika izlemesiyle İran dünya politika sahnesinde önemli bir yere[2188] sahip olmuştur. Enerji gereksinimini karşılamak için nükleer santraller kurmaya başlamıştır. Uluslararası Atom Enerjisi komisyonunun denetlemelerini de engellemiştir[2189]. Başta ABD olmak üzere batılı devletler İran'ın nükleer bir silah üretebileceği endişesiyle İran'a yoğun baskı uygulamaya başlamıştır. İran halen bu baskılara boyun eğmemekte[2190] ve nükleer araştırmalarını sürdürmektedir.

Ahmedinecad dönemindeki nükleer ve İsrail ile ilgili birçok açıklamaya bakıldığında bunların kişisel ve rastlantısal olmadığı görülmektedir. BM'ye bağlı Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı İran'ın İsfahan'daki nükleer tesisinde askıya aldığı faaliyetlere yeniden başladığını doğrulamıştır[2191]. İran yönetimi tüm uluslararası endişe ve eleştirilere karşın bir defa daha kendi topraklarında uranyum zenginleştirme hakkı olduğunu belirtmiştir. İran'ın nükleer programıyla ilgili

---

[2183] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 284 - 285

[2184] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 285

[2185] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 1 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2186] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 226

[2187] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 226

[2188] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 226

[2189] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 226

[2190] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 226

[2191] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 285

tartışmalar ve diplomatik müzakereler sürerken İran televizyonu bakanlar kurulunun yeni bir nükleer santral yapılması planını onayladığını duyurmuştur. İran meclisi ülkenin nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi durumunda nükleer tesislerinde habersiz incelemeler yapılmasını durdurması için hükümete yetki veren yasa tasarısını[2192] gündeme almıştır. İran nükleer yakıtla ilgili araştırmalarına yeniden başlamıştır[2193].

Ahmedinecad; " İsrail'in kurulması dünyayı zulüm altında tutanların İslam alemine karşı bir hamlesidir, bu nedenle İsrail haritadan silinmelidir.[2194]" demiştir. Ahmedinecad'a göre; "Yahudiler İslam dünyasında her zaman rahat yaşamış, ancak Yahudilere en büyük kötülüğü Avrupalılar yapmışlardır. Bu nedenle Avrupalılar kendi topraklarında İsrail devletinin kurulmasına izin vermelidirler.[2195]" Ahmedinecad soykırım hadisesinin bir efsane olduğunu söylemiş ve İsrail lideri Ariel Şaron'un hastalığı konusunda ise " inşallah ölür[2196]" biçiminde bir açıklama yapmıştır.

İran'ın, İsrail'in varlığından ve Filistinlilere karşı yürüttüğü politikadan rahatsız olduğu bilinmektedir ancak ilk defa ülkenin bu derece yüksek bir makamından, bu derece radikal bir söylemin çıkması İran'ın uluslararası izolasyonu olasılığını arttırırken, ABD ve İsrail'in ısrarla karşı çıktığı İran nükleer programının yürütülmemesi için haklı bir gerekçe[2197] olmuştur. İran başlarda nükleer programının barışçıl amaçlı olduğunu iddia ederken, Ahmedinecad bunun bir iç sorun olduğunu ve nükleer silah yapılması için kullanılmasa da İran'ın bağımsız bir devlet olması nedeniyle kimsenin müdahale edemeyeceğini[2198] söylemiştir.

İsrail ve ABD, İran'a baskı yapmayı sürdürdükçe İran içinde bulunduğu tehdit algılaması ile nükleer programını devam ettirecektir. Bu konuda haklı

[2192] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 285
[2193] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 285
[2194] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 285
[2195] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 285
[2196] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 285
[2197] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 285
[2198] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 286

gerekçeleri olduğu da söylenebilmektedir[2199]. İran jeo-stratejik bakımdan en az Türkiye kadar önemli bir konumdadır ve hidrokarbon açısından çok önemli rezervleri vardır. Sadece bu şartlarda bile Rusya ve Çin için gözden çıkarılamayacak bir ülkedir.

Sosyo-ekonomik sloganlarla cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan Mahmut Ahmedinecad'ın dış politikada da ciddi açıklamalarla boy göstermesinin[2200] çeşitli nedenleri vardır. İlk olarak İran'ın içinde bulunduğu durum dikkate alınmalıdır. Liderlik makamının geniş yetkileri sonucunda ortaya çıkan siyasi tıkanıklığın sonucunda rejimin halkın gözünde meşruiyetini yitirmesi, uluslararası izolasyon, uluslararası ambargolar ve 1980-1988 İran-Irak Savaşı sırasında nüfusun arttırılması için uygulanan teşvik politikalarının sonucunda ortaya çıkan ekonomik bunalım ülkede bazı rahatsızlıklara neden olmuştur. Dünyanın " Batı Medeniyeti " ve " Ötekiler " (Müslümanlar)[2201] biçiminde bölünmesine karşın yaşanan bu sıkıntıların İranlılar içinde batıya sempati duyanların sayısını arttırdığı bilinmektedir. İran halkının bir bölümü kurtuluşunu batı ülkelerinde aramaktadır. İran, ABD'nin terörist devletler listesinde yer alması nedeniyle ciddi endişelere sahiptir. Çünkü İran'ın karşısında BM kararlarını ciddiye almayan, askeri operasyona hazır ve güçlü bir ABD[2202] vardır. Bunun yanında ülke içinde rejimin meşruiyetini yitirmesi nedeniyle İran, kendi halkına dayanarak ABD'ye direnemeyeceğinin farkına varmıştır. ABD, İran'ın izole edilmesini, ambargolarla karşılaşmasını istemektedir. Ancak AB, bunun İran'ı daha da radikalleştireceğini düşündüğünden dolayı cezalandırmak yerine uluslararası sisteme entegre edilmesini savunmaktadır[2203].

Mahmut Ahmedinecad'ın aşırı söylemlerinin ardındaki neden de İran'ın izole edilmesini sağlayarak halkının batıya karşı duyduğu sempatiyi azaltmak ve batı karşısında birleşmek ve halk desteğini yeniden arkasına almaktır. Gerçekten de "

[2199] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 286
[2200] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 287
[2201] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 287
[2202] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 287
[2203] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 287

Siyonizmin olmadığı bir dünya " adlı konferansta[2204] Mahmut Ahmedinecad'ın söylem ve davranışlarının Ayetullah Humeyni'ye benzemesi de bunu doğrulamaktadır. Çünkü İran İslam Devrimi'nden sonraki dönemde siyasi sistem içinde siyasi ayrışmaların olmasına karşın uluslararası alandaki izolasyon, İran-Irak Savaşı ve Humeyni onları bir arada tutan etkenlerdir ve bu nedenle siyasi bütünlük algılaması da sürmektedir. Humeyni, İran için çok önemli ve güçlü bir liderdir ve devrimin yaratıcısı ve rejimin kurucusudur[2205]. Bu kapsamda Ahmedinecad'ın da bu sert çıkışlarının ardında içte ve dışta Humeyni gibi uluslararası sistemin egemen gücü ABD'ye kafa tutabilen, güçlü bir lider izlenimi vermek yatmaktadır.

Ahmedinecad'ın izlediği siyaset karşısında hükümet yetkililerinin ve dış politika planlayıcılarının yöntemlerinin şaşılacak özelliklere sahip olduğu ve bu politikanın İran'ın dış düşmanlarına yardımdan başka bir şey sağlamayacağı görüşü[2206] savunulmuştur. Burada neden önünde hiçbir engel bulunmayan hükümet ülkenin kalkınma, ilerleme ve milli güvenlik konularını siyasi bir maceraya doğru sürükleyecek kadar tehlikeye sokuyor sorusu akla gelmektedir. Çok ciddi bir muhalefeti olmayan ve ülke içindeki açık ve kapalı baskı gruplarınca desteklenen bu hükümetin kendisi ülkeyi ve devletin geleceğini tehlikeye açık hale getirmektedir. Bu hükümet milli menfaatlere zarar veren bu politikalarda ısrar ederken bu yanlış politikalardan kaynaklanacak tehlikelerden endişelenmiyor mu sorusu da gündeme gelmektedir.

Bazı dış politika uzmanlarının bu sorulara verdikleri yanıtlar da göstermektedir ki hükümet tüm bu görünürdeki aşırılık ve radikalliğine karşın işbirliği ve uyum kapasitesine de sahip olup gerekli gördüğünde durmuş olduğu noktadan geri adım atabilecektir. Buna karşın ülke içinde ve diğer bazı İslam ülkelerinin gözünde radikal ve devrimci görünmek[2207] mecburiyetindedir. Bu

[2204] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 287
[2205] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 288
[2206] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 288
[2207] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 288 - 289

biçimde kendisini destekleyen siyasi grupları ikna edip işbirlikçi yaftası yemekten[2208] kurtulmaktadır.

Uzmanlar bu konuya Ahmedinecad'ın ABD ile müzakere tabusunu yıkmasına karşın ABD karşıtı söylemlerden vazgeçmemesi ve Irak'ta ABD'yle aynı masaya oturup devamlı ABD karşıtı sloganlar atması gibi olayları örnek olarak göstermektedirler. Ayrıca Columbia Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada devrimci duruş ve söylemine karşın İsrail'in varlığı ve Yahudi soykırımı konusunda duruşunu değiştirmesi de verilebilecek bir başka örnek[2209] olmaktadır. Ortaya konan bu örnekler önemli olmalarına karşın kafa karışıklığını daha da arttırmaktadırlar. Hükümetin neden birkaç gün sonra tavrını ve duruşunu değiştirmek zorunda kalacağı radikal duruşunun sonucunda ülkeyi ve halkı büyük sıkıntılara soktuğu sorusu gündeme gelmektedir. Bu hükümet geçici sloganlar ve duruşu nedeniyle İslam Devrimi sonrasında ülkenin karşılaştığı en büyük tehlike ortamını[2210] yaratmıştır.

Mahmut Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Manuçehr Mutteki'nin Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi Türkiye ile ilişkilerinde izleyeceği politikayı göstermektedir. Humeyni döneminde bile Ankara'ya büyükelçi atanırken dikkatli davranılıp Türk dostu bilinen kişiler arasından seçim yapılırken[2211] bu defa Ankara'daki Büyükelçiliği sırasında takındığı tutum nedeniyle yüzünden nerdeyse persona non grata[2212] (istenmeyen adam) ilan edilmiş bir bakanla muhatap olmak zorunda kalınmıştır. Ancak İran'ın nükleer kriz sürecinde gördüğü baskı ilişkilerin beklenenden farklı olmasına neden olmuştur.

Özellikle ekonomik ve güvenlik alanında yaşanan sorunlar nedeniyle üst düzey yetkililerin arasında gerçekleşen resmi ziyaretler sonucunda siyasi ve ticari işbirliği alanları arttırılmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Aralık 2006'da nükleer kriz konusunda Güvenlik Konseyi'nin

---

[2208] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 289
[2209] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 289
[2210] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 289
[2211] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 710
[2212] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 710

yaptırım kararı alınması aşamasına gelen bir dönemde[2213] İran'a gitmesi oldukça önemlidir. Yapılan bu ziyarette Türkiye-İran arasındaki karşılıklı ticaret hacminin geliştirilmesi dünya kamuoyunca yakın takiple izlenen nükleer kriz sürecinin diplomatik yollardan çözülmesi ve Ortadoğu'daki istikrarsızlık ve bölge sorunları çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır.

İran'daki görüşmelerin bir diğer önemli gündem maddesi ise İran'ın nükleer krizi olmuştur. Bu ziyarette Türkiye'nin barışçıl amaçlı nükleer çalışmaları desteklediği ancak nükleer silahlanmaya karşı çıktığı[2214] çünkü bu durumun bölgede bir nükleer silahlanma yarışı başlatabileceği görüşünü savunduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin hem İran'ın hem de batının az sayıda güvendiği aktörlerden biri olarak uluslararası endişe ve düşüncelerin dile getirilmesi ve sorunların diplomatik yollardan çözülmesi için etkin bir rol oynaması tüm dünyayı yakından ilgilendirmiştir.

Ortadoğu'da önemli kararların alınacağı bu dönemde Türkiye'nin doğrudan ya da dolaylı zarar görecek ülkelerden biri olacağı düşünülmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin bu sorunları kendi ekonomik ve güvenlik çıkarları doğrultusunda çözmek amacıyla en kısa sürede stratejik öngörülerde bulunması ve bu sorunun çözümü konusuna ciddi bir zaman ayırması gerekmektedir. Türkiye - İran ilişkilerinde esas sorunu oluşturan ideolojik boyutun İran'da ılımlı kesim güç kazandıkça ve ikili ekonomik işbirliği arttıkça geri plana düşmesi beklenmektedir.

Bu çekincelere karşın ikinci altın çağ yaşanırken, İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki'nin kalabalık bir heyetle Temmuz 2008'de Ankara'ya yaptığı çalışma ziyaretinin üzerinden bir ay bile geçmeden, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad da iki günlük çalışma ziyareti için 14 Ağustos'ta İstanbul'a gelmiştir. Ahmedinecad'ın heyetinde Dışişleri Bakanı Muttaki, Enerji Bakanı Fettah ve Petrol Bakanı Nozeri bulunmuştur. Görüşmelerde bulunmak için Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Gül özel olarak İstanbul'a gitmiştir. Medya da ziyarete büyük ilgi

[2213] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 710
[2214] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 712

göstermiştir. İkili görüşmelerde hangi konunun öne çıkmış olabileceğinden, ziyaretin neden Ankara'ya yapılmadığına; güvenlik önlemlerinin yeterliliğinden, ABD'nin İran'ı ne zaman vuracağına kadar çok sayıda yorum[2215] medyada yer bulmuştur. Batı ve Ortadoğu medyası da Türkiye'ye daha önce gelen İran cumhurbaşkanlarının ziyaretlerine gösterdiği ilgiden çok daha fazlasını bu ziyarete göstermiştir.

Gürcistan olaylarının sürdüğü bir dönemde, Türk medyasının bu ziyareti gündemin ilk sırasına taşıması, tam da İran'ın istediği bir gelişmedir. Görüşmelerin içeriği önemsiz olmasa bile İran için aslında önemli olan, hem kendi kamuoylarına hem de uluslararası kamuoyuna verilen görüntü olmuştur.

Hatemi'den görevi devraldığından beri Ahmedinecad'ı diplomatik alanda tecrit etme kampanyası, ABD'nin İran'ı her alanda tecrit etme çabası içinde özel bir yere sahiptir. Bunun sonucunda, Hatemi'den belirgin şekilde farklı olarak, İran Cumhurbaşkanı, Avrupa'dan ve Kuzey Amerika'dan hiçbir davet alamamıştır. Ahmedinecad'ın Caracas'a veya Moskova'ya gitmesi ise, adı konulmamış bu aforozun etkisini ortadan kaldıramamıştır. NATO üyesi olan Türkiye ve Avrupa'nın kültür başkentlerinden biri olan İstanbul, ABD'nin yaratmaya çalıştığı "dışlanmış Ahmedinecad" imajını[2216] ortadan kaldırmak için uygun şekilde kullanılmıştır.

Ahmedinecad'ın Türkiye'ye gelmesi sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda dünyanın gündeminde de önemli bir yer tutmuştur. Bu ziyaretin ses getirmesinde Batı-İran nükleer gerginliğinin yanında Ahmedinecad'ın liderlik profili de önemli bir etken olmuştur. Ahmedinecad, cumhurbaşkanı olduğu 2005 seçimi döneminde siyasi konularda fazla konuşmamaya özen göstermiştir. O daha çok toplumun ekonomik hayatını düzelteceği, bürokratik ve ekonomik devrim yapacağı yönünde vaatlerde bulunmuştur. Ancak, cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ülke içinde yaptığı ekonomik reform girişimleri istenen sonucu vermemiştir. Ayrıca Hatemi döneminde (1997-2005) az da olsa sağlanan demokratik açılımlar tamamen durdurulmuştur.

[2215] Atay Akdevelioğlu; " **Ahmedinecad'ın İstanbul Ziyareti Işığında Türkiye - İran İlişkileri** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2498&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[2216] Atay Akdevelioğlu; " **Ahmedinecad'ın İstanbul Ziyareti Işığında Türkiye - İran İlişkileri** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2498&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

Toplumsal yaşama müdahale yeniden arttırılmıştır. Tüm bu olumsuz gelişmeler Ahmedinecad'ın döneminde olmuştur. "Başına buyruk" kişiliği[2217] nedeniyle yol arkadaşlarıyla da sorunlar yaşamıştır. Bakanlarını ve atadığı yöneticileri devamlı görevden almıştır. Büyük din adamları, İran ekonomik ve bürokratik statükosu ile sorunlar yaşamıştır. Yine onun döneminde nükleer gerginlik tırmanarak sürmüştür. İran aleyhinde birçok ambargo paketleri çıkmıştır. İsrail ve Batı karşıtı söylemleri ile batıda istenilemeyen lider olan Ahmedinecad, tüm bu çelişkilerin ve çatışmaların odağı olduğu bir dönemde Türkiye'ye gelmiştir.

Diğer yandan, uluslararası toplumu tek başına temsil ettiği iddia edilen Batı kamuoyu açısından Türkiye, NATO üyesi Avrupalı bir ülke olmaktan çok Müslüman bir Ortadoğu ülkesi olduğundan, ziyaretin etkisi, Ahmedinecad'ın Paris'e yapacağı muhtemel bir ziyaret kadar imaj düzeltici olamamıştır. Bu durumun farkında olan İran, hem ziyaretin Batı medyasında daha çok ses getirmesi, hem de İslam dünyasına bir mesaj vermek amacıyla Cuma namazını Sultanahmet Cami'sinde kılmaya karar vermiştir. Bu karar da ziyaretin ileride hatırlanacak tek ve en önemli unsuru olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Safevilerle giriştiği mezhepsel mücadelenin başlamasından yaklaşık yüz yıl sonra, 1617'de ibadete açılan Sultanahmet Cami, halifeliğin ihtişamının sembolü olmuştur. Safevilerin, gücünü azaltmak istedikleri Osmanlı egemenliği ve Sünni doktrininin başatlığı bu camide kendini göstermiştir. İşte bu camide Şia'nın en büyük devletinin cumhurbaşkanı, Sünni cemaatin arasında, ilk boş bulduğu safa girerek Cuma namazını kılmıştır. Ahmedinecad bir merci-i taklit ya da en azından bir rehber değildir. Bu yüzden Şia'ya dinsel alanda liderlik etmemektedir. Buna karşın onun bu hareketinin sembolik değeri küçümsenemez. Zaten İstanbul'daki basın toplantısında Ahmedinecad, Cuma namazını Sultanahmet'te kılmasını "siyasi bir eylem[2218]" olarak nitelendirmiş ve altını çizmiştir. Sünni cemaatin Ahmedinecad'a sevgi gösterisinde bulunması da oldukça

---

[2217] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[2218] Atay Akdevelioğlu; " **Ahmedinecad'ın İstanbul Ziyareti Işığında Türkiye - İran İlişkileri** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2498&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

anlamlıdır. Bu görüntüler tek başına, İran tarafı için ziyaretin başarılı geçtiğini söylemek için yeterli olmuştur.

Ahmedinecad, Çırağan Sarayı'ndan çıkıp Sultanahmet Cami'sine giderken, Cumhurbaşkanı Gül de Dolmabahçe Camisi'ne gitmiştir. Gül'ün Ahmedinecad'la omuz omuza saf tutarak Sultanahmet Cami'sinde Cuma namazı kılması, uluslararası ajanslar için flaş haber olabilir ve Ahmedinecad bakımından ziyareti tam bir zafere dönüştürebilirdi ancak Gül bunu tercih etmemiştir. Gül, Ahmedinecad'la beraber aynı safta resim çektirmek istememiştir. Belki de bu ziyaretin asıl anlamlı olan ve üzerinde konuşulması gereken yönü Cumhurbaşkanı Gül'ün bu tutumudur.

Ahmedinecad'ın Türkiye ziyareti bu bakımdan değerlendirildiğinde hem ikili ilişkiler hem de hassas nükleer süreç çerçevesinde değerlendirmeler yapılmalıdır. Bu ziyaret özellikle Türkiye'nin güven verme çabasının bir ürünüdür. Türkiye'nin Ahmedinecad'ı ülke içinde imajının zayıf olduğu, batı ve İsrail tarafından istenilmediği halde kabul etmesi[2219], Türkiye'nin İran karşıtı bir ülke olmadığını gösterme ve güven verme çabası olarak görülebilecektir.

Türkiye, Ahmedinecad'ın ziyaretinin risk içerdiğinin bilincindedir ve bu riski en aza indirmeye çalışmaktadır. Ziyaretin İstanbul'a kaydırılıp bir çalışma ziyaretine dönüştürülmesi Türkiye'nin bu riski yönetmek istediğinin bir işaretidir. Bu biçimde batı ve İsrail'in tepkisi bir oranda hafifletilmeye çalışılmaktadır. Gerçekten de bugüne kadar resmi ziyaret çerçevesinde Türkiye'ye gelen İran cumhurbaşkanlarının hiç birisi Anıtkabir'i ziyaret etmemişlerdir. Ancak hiçbir İran cumhurbaşkanının ziyareti de sadece bu nedenle Ankara'dan İstanbul'a kaydırılmamıştır. Bu yüzden Ahmedinecad'ın Türkiye'ye gelmesi, Türkiye'nin büyük riski yani savaşı engellemek için küçük riski göğüslemesi olarak[2220] değerlendirilebilir.

[2219] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[2220] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

İki komşu ülke, komşuluk ilişkilerini geliştirmek için önemli adımlar atmışlardır. Ancak, bu yakınlaşmaya karşın, iki ülke arasındaki ilişkilerde güven ortamının sağlanması henüz mümkün olmamıştır. Türkiye-İran ilişkilerinde tansiyon ve gerginlik dönemleri geride bırakılsa da çok boyutlu bir işbirliğinden söz etmek şu an için söz konusu değildir. İki devletin rejim ve devlet kimliklerinin farklılığı, küresel sistemdeki konumları ve bölgesel arayış ve politikaları onların daha fazla yakınlaşmasını engellemektedir. Bu farklılıklar ilişkilerin derinleşmesi ve çeşitlenmesini engellese de iki ülke var olan farklılıkların düşmanlığa dönüşmesini bilinçli bir biçimde önlemektedirler. Irak dahil bölgesel konularda ortak hareket edebilecek politika üretemeseler de bu konuların bir çatışma nedeni olmasından kaçınmaktadırlar. Bu nedenle Türkiye-İran ilişkileri ekonomi ve güvenlik işbirliği kapsamında geliştiği söylenebilecektir.

4.1.2 PKK-PJAK Sorununa Karşı Türkiye ve İran'ın Ortak Mücadelesi

Körfez Savaşı döneminde Türkiye'nin BM ambargosuna aktif olarak katılması ve ülkesindeki üsleri Irak'a karşı kullandırması[2221] yüzünden Türkiye-Irak ilişkilerinin bozulması, İran'ı memnun etmiştir. Buna karşın İran, savaş boyunca tarafsız kalmaya ve Irak'ın düştüğü zor durumdan faydalanarak İran-Irak Savaşı'ndan kalan sorunların çoğunu kendi lehine çözmeye çalışmıştır. Savaş sonrası oluşan ve 2002'ye gelindiğinde de hala çözüme ulaşılamamış olan Irak'a ilgili belirsizlik döneminde Türkiye-İran ilişkileri üç konuda yoğunlaşmıştır[2222]:

1) Irak'ın toprak bütünlüğü: Bu konu iki ülkenin de ortak politika takip ettiği tek alandır. ABD'nin Irak'ı ikiye ya da üçe bölmek konusunda uzun vadeli bir stratejisi olduğundan kuşkulanan iki ülke her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını belirtmişlerdir. Hatta bu iradelerini Suriye'nin de katıldığı[2223] dışişleri bakanları düzeyindeki bir toplantı sonrasında ortak bir deklarasyon ile açıklamışlar ve böylece kararlılıklarını göstermişlerdir.

[2221] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 584
[2222] Baskın Oran; a.g.e s. 584
[2223] Baskın Oran; a.g.e s. 584

Bununla birlikte ABD dahil hiçbir ülke, Irak'ın toprak bütünlüğü aleyhine bir fikir beyan etmese de Irak'taki belirsizlik sürdükçe iki ülkenin kuşkuları da devam etmiştir. Bu konudaki ortak tavra karşın iki ülkenin Baas rejimiyle ilişkileri farklıdır. İran, Baas rejiminin ortadan kalkmasını Irak sorununun çözümünde bir ön koşul olarak görürken, Türkiye, Irak'ta istikrarı sağlayabilecek herhangi bir otoriteyle işbirliğinden çekinmemektedir. İki ülke arasındaki ortak politika Irak'ın devlet sorunuyla sınırlı[2224] olup rejim sorununda farklıdır.

2) Bölgedeki ABD varlığı: Kuzey Irak'taki Kürtler, Irak'ın ABD liderliğindeki ittifak güçlerince yenilmesinden sonra yeni bir isyana başlamıştır. Ancak bu kez destek bekledikleri ülke geleneksel olarak İran[2225] değil ABD'dir. Irak bu isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştır. Bu durum üzerine 1.500.000 Iraklı Kürt[2226] Türkiye ve İran'a sığınmışlardır. Her iki ülke de Kürtlerin güvenli bir şekilde ülkelerine dönmelerini savunmuştur. Bu süreçte Türkiye ve İran'ın Kuzey Irak politikaları uyumludur. Ancak Türkiye'nin Kürtlerin geri dönmesini sağlamak için ABD'yi devreye sokması ve Kuzey Irak'taki ABD varlığını Çekiç Güç'le (daha sonra Keşif Güç) kurumsallaştırması[2227] İran'ı rahatsız etmiştir. Türkiye'de de muhalefetin ve kamuoyunun zaman zaman eleştirdiği bu durum hem Refah Partisi'nin hem de sol partilerin iktidarında ortadan kaldırılamamıştır. Türkiye'nin Irak'taki ABD varlığını desteklemesi, İran'ın Türkiye'nin "Şeytanın Uşağı[2228]" olduğu iddiasını kendi kamuoyuna karşı kullanmayı sürdürmesine neden olmuştur.

1990-1991 döneminde Körfez Savaşı'nın çıkması ve SSCB'nin dağılması ile Türkiye - İran ilişkilerinde değişimler yaşanmaya başlamıştır. Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Savaşı ile bölgede dengeler değişmiş ve bu durum da Türkiye - İran ilişkilerini etkilemiştir. Körfez Savaşı sonunda Kuzey Iraklı Kürtlerin Irak'a karşı isyan etmeleri ve buna Irak ordusunun her türlü ağır

[2224] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 584
[2225] Baskın Oran; a.g.e s. 584
[2226] Baskın Oran; a.g.e s. 584
[2227] Baskın Oran; a.g.e s. 584
[2228] Baskın Oran; a.g.e s. 584

silahla karşılık vermesi[2229] ve sert müdahalesi nedeniyle Türkiye ve İran sınırına yığılan sığınmacılar, ABD ve müttefiklerinin konuya müdahil olmasına neden olmuştur. ABD, askeri ve siyasi açıdan Ortadoğu'ya Huzur Operasyonu ve Çekiç Güç'le müdahil olmuş, bu durum İran'ı rahatsız etmiştir. İran - Irak savaşı sırasında da Kürtler ve Kuzey Irak, Türkiye ve İran için sorun oluşturmuştur ama bu kez "Büyük Şeytan" ABD de işin içindedir. Ayrıca ABD, Türkiye ile işbirliği yapmaktadır. Irak'ın çökmesi nedeniyle ABD'nin denetiminde bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ve Irak'ın yıkılması sorunu karşısında Türkiye ve İran ilk olarak Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına önem verip işbirliği içine girerken - bu işbirliğine Suriye de dahil edilmiş üçlü toplantılar yapılmış ve deklarasyonlar yayınlanmıştır - daha sonraki dönemde belirsizlik hüküm sürmeye başladığından bölgede bir rekabet ve zıtlaşma ortaya çıkmıştır. Bu durumda[2230];

a) ABD'nin bölgedeki varlığının Türkiye sayesinde sürmesi,

b) ABD- İran ilişkilerinin gittikçe kötüleşmesi,

c) Bölgedeki Kürt grupların var olan otorite boşluğunu doldurmak için bir yandan kendi aralarında çatışırken bir yandan da Türkiye, İran ve ABD'yi birbirine karşı oynayan bir denge siyaseti izlemeleri,

d) Bu otorite boşluğundan yararlanan PKK'nın Kuzey Irak'ta gittikçe güçlenmesi ve Türkiye'nin askeri müdahaleleri,

e) İranlı rejim muhaliflerinin bölgede üstlenmeleri nedeniyle İran'ın bölgeye müdahalesinin artması ve bu müdahalelerin her iki tarafta yarattığı endişeler etkili olmuştur.

3) Kuzey Irak denklemi: Türkiye ve İran, farklı cephelerde yer almaktadırlar[2231]. Türkiye'nin önceliği PKK'nın Kuzey Irak'tan çıkarılması ve bunu

---

[2229] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt: 13 Sayı: 3 Sayfa: 10 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2230] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 17 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2231] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 584

sağlamak için de bölgedeki otorite boşluğunun ortadan kaldırılmasıdır. Bu amaçla iki önemli Kürt grubunu ve Türkmenleri Irak ile anlaşmaya yöneltmiş, kendisi de PKK'ya karşı operasyonlar yapmıştır. İran ise Türkiye'den bağımsız olarak Kürt gruplar üstünde denetim sağlamaya çalışmış diğer yandan da bölgede üstlenen rejim muhaliflerine karşı operasyonlar yapmıştır. Kürt gruplar ise aralarındaki mücadelede Türkiye ve İran'ı kullanarak[2232] etkin olmak için uğraşmışlardır. Kuzey Irak bu kadar karışık durumda 21. yüzyıla girerken iki ülke de birbirini kollamakta ve bölgeyle ilgili politikalarını şüpheyle takip etmektedir. 2003'te ABD, Irak'ı işgal edince Keşif Güç'ü de ortadan kaldıracak, bu durum üzerine Türkiye - İran ilişkilerindeki Irak unsurunun niteliği tamamen değişecektir.

Yeni dönemde SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin varlığı İran'ın Türkiye politikalarında PKK'yı yeniden önemli bir noktaya taşımıştır. Özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile ülkesindeki Azerilerin bundan etkileneceği[2233] ve Türkiye'den yardım alabileceğini düşünen İran, 1989'dan sonra PKK'nın Van'ın kuzeyi, Ağrı ve Kars sınırındaki hareketlerini özellikle destekleyerek Türkiye - Azerbaycan bağlantısını kesmeyi amaçlamıştır. Ancak gelişmeleri o kadar yakından izlemiştir ki PKK'ya desteğinin resmi alanda kendini güç durumda bırakmasına[2234] da imkan vermemiştir. PKK'yı eylemlere teşvik ederken bir yandan da PKK'nın da silahlı çatışmaları gerilladan üst aşamaya taşımasını önleyecek politikalar izlemiştir. Türkiye - İran sınırında uzanan Serhat ve Zağros eyaletlerinin planlamalarında İran'a geri bölge rolü verilmesine[2235] izin vermiştir. Eylemlerin artarak sürdüğü 1991 yazına kadar Kars ve Ağrı'da faaliyette bulunan PKK militanları kışı İran'da geçirirken, baharda yeniden Türkiye'ye girerek eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu sayede İran en hareketli günlerde Türkiye - Azerbaycan ilişkilerini kesme görevini başarıyla PKK'ya vermiştir. Tansiyonun iyice yükseldiği bu dönemde İran, PKK'ya biraz daha hoşgörü göstererek bölgeye yakın

---

[2232] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 585

[2233] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 14 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2234] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 14 - 15

[2235] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 15

Dambat alanından 1992'den itibaren maliye ve cephane çıkarmasına[2236] izin vermiştir. Kafkasya'dan getirilen silah ve benzeri malzemelerin Türkiye'ye bu bölgeden girişlerini desteklemiştir. PKK'nın Türkiye içinden sağlayacağı kaynakların dönemin gerektirdiği kadar Türkiye'yi engelleyemeyeceğini düşündüğünden[2237] anlaşmaların aksine ülkesindeki Kürtlerin PKK'yı desteklemesine izin vermiştir.

Bu süreçte İran'ın PKK'ya verdiği destekle ilgili iddialar Türk yetkililerce sıkça dile getirilmiştir. Nisan - Mayıs 1990'da parti liderlerini ziyaret ederek İran'ın yeni dönemdeki iyi niyetini[2238] beyan eden Ankara Büyükelçisi Bakeri'ye Refah Partisi dışında tüm partilerce İran'ın PKK'ya desteğinden duyulan rahatsızlık iletilerek yanıt verilmiştir. Ekim 1990'da İran'a ait silahları taşıyan Kıbrıs Rum Yönetimi bandıralı bir gemiye silahların PKK'ya gönderildiği iddiasıyla Boğaz'da zorla durdurularak el konulması[2239] 6 aylık bir krize neden olmuştur. Bu süreçte radikal milliyetçi Türk medyasında da "İran'ın PKK'ya verdiği desteğe karşılık Türkiye'nin neden pasif kaldığı[2240]" yönünde yazılar yayınlanmıştır.

1992'de PKK'nın Türkiye'de etkinliğini arttırmasıyla orantılı olarak Türkiye-İran ilişkileri de bozulmuştur. Sıcak takip anlaşması olmamasına karşın Ağustos'ta Türk birlikleri İran'a 4 km girmiştir. Özal da Türk birliklerinin tereddüt etmeden İran'a gireceğini[2241] belirtmiştir. Bu durumla ilgili bilgi isteyen İran'a, İran - PKK ilişkisiyle ilgili kanıtlar içeren bir dosyayla beraber Eylül'de İran'a giden İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in PKK'ya topraklarını kullandırdığı ve lojistik destek sağladığı için İran'ı suçlayan açıklamasıyla yanıt verilmiştir. Sezgin, Halkın Mücahitleri örgütüne Türkiye'nin hiçbir taviz göstermediğini de belirtmiştir. 16 Eylül 1992'de ise Tahran'da Türkiye-İran Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır[2242].

[2236] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 15 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2237] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 15

[2238] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 582

[2239] Baskın Oran; a.g.e s. 582

[2240] Baskın Oran; a.g.e s. 582

[2241] Baskın Oran; a.g.e s. 582

[2242] Baskın Oran; a.g.e s. 582

Böylece içişleri bakanları düzeyinde ortak bir güvenlik komitesi kurulmasına karar verilmiştir. Bu yumuşamanın sonunda İran, Türkiye'ye birkaç PKK militanını teslim etmiştir. Ekim'de Başbakan Demirel İran'a giderek ilişkilerdeki düzelmeyi somut hale getirmiştir. Demirel döndükten sonra da silah yüklü gemi serbest bırakılmıştır[2243].

PKK tarihi bakımından bir dönüm noktası oluşturan ve askeri yenilgisinin başlangıcı olan Ağustos - Eylül - Ekim 1992 döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri'nce Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen operasyon sonrası olaylar PKK'yı yok olmaktan kurtarmıştır. PKK bu çıkmazdan Talabani ile yaptığı anlaşma sonrasında İran sınırındaki Zele'ye taşınırken bir bakıma İran'ın koruması altına girmiştir[2244]. İran'ın sağladığı güvenli bir geri bölgenin bulunması PKK'lılarda zaman zaman rehavete neden olmuştur. Bu rehavet dönemlerinde anlaşmanın tersine açıktan hareket eden PKK'lılar İran'ı inkar edemeyeceği kadar zor durumda bıraktıklarında[2245] mecburen Türkiye'ye teslim edilmişlerdir. Bunun bir örneği 12 Mart 1994'te yaşanmıştır[2246]. Güvenlik güçleri ile gündüz çatışmaya giren bir grup PKK'lı İran'a kaçınca Türkiye'ye teslim edilmişlerdir. Olay ilgili eyalet raporuna " İade edilen birimlerin rehaveti, İran devleti ile olan yaklaşımlarının dostane bir şekilde olmasından kaynaklanıyor.[2247] " biçiminde yansımıştır.

İran'da " Doğu Kürdistan Eyaleti " sorumlusu olarak görev yapanlar[2248] çoğu kez İran resmi makamlarının isteklerinden ve getirdikleri sınırlamalardan şikayetçi olmuşlardır. Onlar İran'ın; " kimi zaman destek vermekte, birden bire de desteği keserek çaresizlik içinde bağımlılığı derinleştirmekte[2249] " olduğunu savunmuşlardır. Çatışmalarda yaralananların tedavisine Avrupa'dan havayoluyla gelenlere ve güç kaydırmalara destek verilmiştir. PKK'lıları rahatsız eden bir diğer konu da; " uzaktan

---

[2243] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 582

[2244] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 15 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2245] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 15

[2246] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 15

[2247] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 15 - 16

[2248] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 16

[2249] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 16

top atışları ile militanların rahatsız edilmeleri[2250] " olmuştur. Oysa bu görünüşte Türkiye ve İran arasında yapılan anlaşmayla düzenlemiş "ortak operasyondur[2251]" ve resmi ilişkilerde İran görüldüğü gibi teröre karşı Türkiye ile işbirliği yapmaktadır.

Her zaman PKK'ya desteğini yalanlayan İran, Türkiye'nin rejim muhaliflerini barındırması meselesini karşılık olarak göstermektedir. Eylül 1991'de İstanbul'da 5 kişinin eski İran Başbakanı Şahpur Bahtiyar'ın öldürmesine karıştıkları için yakalanması ancak İran'da bazı eylemleri de gerçekleştirdikleri öne sürülen Halkın Mücahitleri örgütü üyelerine yönelik adli bir işlem yapılmaması[2252] İran'ın bu şüphelerini güçlendirmektedir. Türkiye ise İran'ın 1980'lerdeki gibi rejim muhaliflerine dönük Türkiye'de eylemlerde bulunmasından rahatsız olduğunu belirtmektedir. Buna karşın bu süreçte Mayıs 1990'da İstanbul'da İranlı bir rejim muhalifinin öldürülmesiyle başlayan eylemler[2253] sona ermemiş, sık aralıklarla sürmüştür.

1992 sonundan itibaren İran PKK'lıları, Türkiye ise İranlı rejim muhaliflerini yakalamaya ve bir kısmını da iade etmeye başlamıştır[2254]. Temmuz 1994'te Demirel İran'a gittiğinde ilişkiler yeniden düzelmiştir.

Türkiye - İran ilişkilerinde ideolojik farklılık dışındaki en büyük sorun Türk dış politikasını belirleyenlerin İran'ın terör örgütü PKK'nın topraklarını kullanma izni verdiği iddiaları olmaktadır. Geçmiş hükümetler bu iddialarını sürekli olarak belirtmişlerdir. Örneğin eski Savunma Bakanı Turhan Tayan şunları söylemiştir : " İran, PKK'ya destek vermektedir ve güvenlik servislerimiz bunu birçok defa doğrulamışlardır. " Ocak 1997'de PKK militanları Kuzey Irak'taki kamplarından Türkiye'ye sızıp Türk sınır noktalarına saldırırken ağır silahlar ve Katyuşa roketleri

---

[2250] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 16 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2251] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 16

[2252] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 582

[2253] Baskın Oran; a.g.e s. 582

[2254] Baskın Oran; a.g.e s. 582

kullanmıştır[2255]. Türk Dışişleri Bakanlığı PKK'nın askeri gücünü arttırmak için İran ve Rusya'dan silah sağladığını ileri sürmüştür. İran ile bu konuda çıkan krizin sonrasında güvenlik bürokratları Dışişleri Bakanlığı'na bu iki ülkeyle diplomatik savaşta yeterince atak olmadığı[2256] konusunda suçlamalarda bulunmuştur.

PKK'nın İran topraklarına ek olarak Irak, Suriye, Ermenistan, Rusya, Yunanistan ve hatta ABD, Fransa, Almanya ve Hollanda topraklarını farklı siyasi aktivitelerini organize etmek için kullandığı[2257] belirtilmektedir. İran'ın durumu dikkate alındığında İran'ın resmi güvenlik doktrinine göre bir Kürt devletinin kabulün mümkün olmadığı ve ideolojik olarak da İran'ın PKK'yı desteklemesinin olanaklı olmadığı görüşü de savunulmuştur. Ancak yaşanan gelişmeler bu düşünceyi doğrulamamıştır. Buna rağmen İran, 35 PKK militanını Türk yetkililerine teslim etmekle kalmayıp 1996'da İran güvenlik güçlerince 20'den fazla PKK karşıtı operasyon[2258] yapılmıştır. Mart 1998'de toplanan İslam Konferansı Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda dönemin İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Türkiye tarafından Irak'taki durumu normalleştirmek için hazırlanan " Komşular Forumu"nda[2259] yararlı bir işbirliğinin gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Bu önemli gelişme İran konusunda Kürt sorununun ele alınmasında güvenlik işbirliği için sağlam bir zeminin olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye, İran sınırları içinde tek başına ya da İran ile beraber operasyonlar düzenleyebilmek için izin almayı talep etmiştir. 1990 - 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra durum sorunun gittikçe Kürt nüfusa sahip tüm ülkelerin dahil olduğu bir sorun haline gelmesiyle[2260] oldukça değişik bir şekle dönüşmüştür. Sınırlı özerkliğe sahip bir Kürt bölgesinin ortaya çıkması, Kürt meclisinin toplanması ve Kürt gruplar arasında çatışmaların başlaması İran ve Suriye'yi Türkiye ile ortak hareket etmeye yöneltmiştir. Bu üç ülke Irak'ın toprak ve siyasi bütünlüğünün korunması için gerekli

---

[2255] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 6
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)
[2256] Bülent Aras; a.g.m s. 6
[2257] Bülent Aras; a.g.m s. 6 - 7
[2258] Bülent Aras; a.g.m s. 7
[2259] Bülent Aras; a.g.m s. 7
[2260] Bülent Aras; a.g.m s. 6

politikaların koordine edilmesi için rutin toplantılar düzenlemiştir. Suriye ve Türkiye arasındaki bu sorunlu durum (özellikle Esad rejiminin Abdullah Öcalan'ı Suriye'den sınır dışı ettiği dönemde)[2261] etkili bir politikanın uygulamasını önlemiştir. PKK liderinin Suriye'den ayrılmasından sonra iki ülke arasında daha pragmatik bir yaklaşım[2262] gündeme gelmiştir.

İran'ın üçlü koordinasyon komitesini canlandıracak yeni bir girişimde bulunabileceği, bu sayede Kuzey Irak'ın durumunun tartışılacağı ve Irak'ın siyasi geleceğiyle ilgili Türkiye, İran ve Suriye'nin pozisyonlarını koordine edecek bir forum oluşturma rolü oynayabileceği[2263] düşüncesi gündeme gelmiştir. Örneğin Ekim 1998 krizi sırasında Türkiye'nin askeri saldırı tehdidinden sonra dönemin Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad beklenmedik bir biçimde 20 Ekim 1998'de Türkiye ile Adana'da güvenlik anlaşması imzalamayı kabul etmiştir. Adana Anlaşması'yla Suriye, PKK'yı terörist örgüt olarak kabul edeceğini, teröristlere yönelik lojistik ve ekonomik yardımı keseceğini ve topraklarındaki PKK kamplarını kapatacağını[2264] kabul etmiştir. Sonuçta ilk adım olarak Esad yönetimince Suriye'de olmadığı sürekli tekrarlanan Abdullah Öcalan Suriye yönetimince ülkeden çıkarılmıştır. Ayrıca bu üç ülkenin de Öcalan'ın tutuklanması sonrası PKK döneminde ortaya çıkan zorluklarla mücadele edebilmek için işbirliğine gittikçe daha fazla istekli davranmaya başladığı[2265] da görülmektedir.

Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesiyle beraber PKK'nın dağılma sürecine girmesi Türkiye-İran ilişkilerinde yeni problemlere neden olmuştur. Ağustos 1999'a kadar olan dönem en sıkıntılı dönemlerden biri[2266] olmuştur. Öcalan yakalandıktan sonra en büyük gösterilerin İran içlerinde yerleşik

---

[2261] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2262] Bülent Aras; a.g.m s. 6

[2263] Bülent Aras; a.g.m s. 7

[2264] Bülent Aras; a.g.m s. 7

[2265] Bülent Aras; a.g.m s. 7

[2266] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 17 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

PKK'lılarca gerçekleştirilmesi, Suriye kapısının kapanmasından sonra İran'ın kendi sınırını kontrol edememesi ve PKK militanlarının İran üzerinden geçiş yapmaya başlamaları[2267] Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Türk basınında sık sık "İran, Suriye'nin yerini mi aldı?[2268] " sorusu sorulmuştur.

Türkiye - İran ilişkilerindeki çıkar çatışmalarının ortaya konulması bu zeminde İran tarafından PKK'ya verilen rolü anlamayı kolay hale getirecektir. Tarihsel temelleri olmakla birlikte, bölgesel bir güç olarak İran ve Türkiye aynı coğrafyadaki farklı dünya anlayışının temsilcileridirler[2269]. Eksik yönleri olsa da Türkiye batılı anlamda çok partili demokrasi ile yönetilen laik bir ülke olarak kendini tanımlamaktadır. Bu nitelikler İran ile taban tabana zıttır[2270]. İran yönetiminin iktidara geliş şekli ve temel ideolojisindeki yaklaşım Türkiye'ye yönelik politik yöntem konusunda onu kısıtlamamakta hukuk dışı uygulamalara fırsat vermektedir. Türkiye'nin rejimi, ülkedeki baskı grupları ve devletin niteliği bu tip örtülü hareketlere izin vermemektedir[2271]. Türkiye model olarak Kafkasya'da ve Orta Asya'da İran'ın rakibi konumundadır. Bu alternatif olma niteliği İran tarafından kendi rejimi içinde bir tehdit olarak algılanmaktadır[2272].

İran ülkesindeki Azeri ve diğer Türk soylu nüfusun gelecekteki bağımsız isteklerinden çekinmekte bu tür bir girişimde Türkiye'nin önemli rol oynayacağını düşündüğünden Türkiye'ye yönelik örtülü hareketlere destek vermektedir.

Dünya ekonomisine entegre edilmeye çalışan Orta Asya ve Kafkasya petrolleri ile ekonomik zenginliklerin Türkiye aracılığıyla taşınması açısından da

---

[2267] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 17 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2268] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 178

[2269] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 16 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2270] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 16

[2271] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 16

[2272] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 16

Türkiye, İran'a potansiyel bir rakip olarak değerlendirilmektedir. Enerji kaynaklarının naklindeki güzergahlarda öncelikle güvenlik arandığı dikkate alınacak olursa, istikrarsızlaştırılmış bir Doğu Anadolu, İran'ın Hazar Denizi'nden başlayarak Basra Körfezi'ne uzanan ulaşım hattını ön plana çıkaracaktır[2273].

İslami Devrim hem ideoloji yaymak hem de karşılaştığı krizleri aşmak için ideolojisini ihraç etmeye çalışmıştır. Bu süreçte laik ve batı yanlısı Türkiye ile uzlaşması mümkün değildir. İran, iki ülke ilişkilerindeki siyasi ve tarihi kartlarını[2274] yeniden kullanmaya başlamıştır. Bunlar din-mezhep ve etnik kimliktir. Bu sayede bir yandan dini ideolojisine destekçiler bulacak bir yandan da Türkiye'yi istikrarsızlaştıracaktır. İran bu kapsamda Türkiye'deki çeşitli grupları farklı şekillerde desteklemiş ve yönlendirmiştir. Kısacası İran Türkiye'ye karşı PKK ve Hizbullah gibi örgütlerle "vekaleten savaş[2275]" yürütmüştür. Bu savaş 1990'ların sonunda yavaşlarken Öcalan'ın yakalanması ve 11 Eylül sonrası dönemde iyice azalmıştır.

Kürt ayrılıkçı hareketinin İran ve Türkiye ilişkilerinin en önemli unsuru olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu unsur, iki ülke arasında tarihi olarak hem gerginlik hem de işbirliği alanı olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde sınır geçirgenliği, aşiretlerin sınırları aşan hareketleri ve iki devletin de gevşek ve belirsiz tutumları sorun kaynağı oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde de Türkiye'nin, İran ile ilgili endişeleri devam etmiştir. Bu endişe, İran'ın hem Türkiye'deki Kürtlere ilgili olduğunun düşünülmesinden hem de Irak Kürtleri ile olan ilişkisinden kaynaklanmıştır. Türkiye'nin endişesi 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra daha da artmıştır.

İran, politika olarak hem Irak'la olan savaş boyunca hem de Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak ile yakından ilgilenmiştir. Bu bölgedeki politikalarında hem

---

[2273] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 17 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2274] Nihat Ali Özcan; " Güvenlik Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 14 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[2275] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 14

KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) ile hem de YNK ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmış, zaman zaman birine diğerinden daha yakın görünmüşse de[2276] ilişkilerini bozmamaya çalışmıştır. Ancak bölgede politikaların etkili ve uzun süreli olmasında bu gruplara güvenilmeyeceğini gördüğünden, kendi ideolojisine uygun İslami oluşuma uygun zemin yaratarak bunu bölge politikasında etkili kılmaya çalışmıştır[2277]. Çok yakından ilgilendiği Kuzey Irak'la ilgili bağımsız bir Kürt devletine karşı çıkmış, bunun bölgede ABD tarafından oluşturulmaya çalışılan ikinci bir İsrail olarak algıladığını[2278] çeşitli yerlerde dile getirmiştir. Bölgeye ilişkin bir diğer endişesi de Türkiye'nin Kuzey Irak'ı kendi topraklarına katabileceği ihtimali olmuştur.

Son yıllarda gelişen Türkiye - İsrail işbirliği ise Türkiye - İran çelişkisine yeni bir boyut kazandırmıştır[2279]. İran, bu gelişmeyle dini bir temele dayandırdığı " Siyonizm " algılaması[2280] sonunda Türkiye'ye yönelik politikalarında daha dikkatli olacaktır. Kuşkusuz bunda Türkiye'deki iç siyasi gelişmelerin kendisince nitelendirilmesi de etkili olmuştur. Bu nedenle politikalarının klasik yöntemi olan Türkiye'yi istikrarsızlaştırma çalışmalarından vazgeçmemiştir.

İran, bölgede kendisine ciddi bir rakip olarak gördüğü Türkiye'ye karşı PKK'yı desteklemiş ve bunu politikasının temel dayanağı haline getirmiştir[2281]. Kuşkusuz İran gibi örtülü hareketler konusunda yetenekli ve deneyim sahibi bir ülke sadece PKK gibi bir araçla sınırlı[2282] olarak politika üretmemiştir. Bu amaçla " İslam " adına yola çıktığını düşünen ve bu kapsamda Türkiye düşmanlığı yapan örgütleri de desteklemiştir. Bunu yaparken de kendisini doğrudan sorumluluk altına sokacak

---

[2276] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 17 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2277] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 17

[2278] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 17

[2279] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 17

[2280] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 17

[2281] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 17

[2282] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 17

gelişmeler yerine " haberim yok " tavrı ile ilişkileri sürdürmektedir[2283]. Bir yandan da Yunanistan ve Ermenistan'ı yanına alarak Türkiye'yi bölgede tamamen kuşatma politikasını derinden ve yavaş yavaş yaşama geçirmeye çalışmaktadır. Türkiye ve İran, bu durumlarını korudukça İran'ın Türkiye ile ilişkilerinin düzelmesi olanaklı gözükmemektedir.

PKK liderinin cezaevinde olduğu gelinen aşamada PKK İran'a, İran da PKK'ya çeşitli rolleri uygun görecektir. Askeri anlamda oldukça zayıflayan örgüt varlığını korumak için gelecekte de bir bütün veya parçalanmış olarak güvenli alanlara ihtiyaç duyacaktır[2284]. Örgüt için bunun bir devlet olması, varlığını sürdürme bakımından ona güvenli sığınma alanları sağlayacaktır ve bu ortam yaşamsal derecede önemlidir. Geçmişte çok düşük maliyetle Türkiye'yi istikrarsızlaştırarak istediklerini kolay elde etme alışkanlığı elde edinmiş olan İran, bu tavrından kolay kolay vazgeçmeyecektir[2285]. Ayrıca PKK gibi yirmi yıldır yanında faaliyetlerde bulunan, lider, coğrafya, eylem ve bölge deneyimi olan bir örgütten kopabilecek orta boy bir parça yeni oluşumlar yaratmaktan hem daha fazla yarar sağlayacak hem de maliyeti düşük olacaktır. Eylem yeteneğini kaybetmiş bir örgüt İran nezdinde makbul olmayacaktır[2286]. Çünkü bu tip bir örgüt İran politikalarına hizmet etme yeteneğinden yoksun olduğundan desteği hak etmemektedir.

Uzun bir sürecin sonunda da olsa iki ülkenin dışişleri müsteşarları düzeyinde yılda en az iki kez toplanacak bir çalışma grubu oluşturulması ve ikili, bölgesel ve uluslararası konularda danışmalarda bulunulması hakkındaki mutabakat zaptı[2287] Ocak 2000'de Türkiye'de imzalanmıştır. İran, bu tarihten sonra PKK konusunda Türkiye ile işbirliği içinde olmuş, İran'ın Türkiye ile işbirliğini kabul etmesiyle beraber PKK konusu da gündemin alt sıralarına düşmüştür. ABD'nin Mart 2003'te

---

[2283] Nihat Ali Özcan; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 17 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2284] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 18

[2285] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 18

[2286] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 18

[2287] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 18 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

başlayan Irak'ı işgali öncesinde ve sonrasında ise iki ülke arasında yeniden işbirliği - uzlaşma dönemine girildiği görülmektedir. Bu işbirliği süreci 2003'te başlayan ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında da sürmüştür.

Bu süreçte İran tarafı Türkiye'nin uzun dönemden beri dile getirdiği PKK'nın faaliyette bulunduğu bölgelere " birlikte ve ani " denetim ve " eş zamanlı " ortak operasyon[2288] isteklerini kabul etmiştir. İzleyen dönemde İran'ın Türkiye ile işbirliğini kabul etmesiyle beraber PKK konusu bir süreliğine gündemin alt sıralarına düşmüştür.

1997'dan sonraki dönemde Hatemi ile beraber iki ülke sorunları aşmaya başlamıştır. 1997'den sonra ise İran, özellikle de rejim ihracı konusunda daha güvenilir ve duyarlı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde özellikle ABD'nin Irak'a yerleşmesiyle beraber İran'ın PKK terör örgütüne bakışı değişmeye başlamıştır. İran'ın PKK'ya bakış açısının değişmesinde; ABD'nin Kuzey Irak'a yerleşmesi ve Iraklı Kürtlerle sıkı bir işbirliğine girmesi ile PKK-PJAK'ı (Partiya Jiyana Azad a Kurdistane - Kürdistan Özgür Hayat Partisi) İran'a karşı eyleme geçirmesi etkili olmuştur. Bunun yanında İran'da yükselen etnik milliyetçilik ve bu ülkede yaşayan önemli orandaki Türk'ün varlığı, İran'ın Türkiye'nin güvenlik kaygılarını "açık biçimde tahrik etme isteğinin[2289]" son bulması sağlamıştır. İran'ın Türkiye'nin bu iki endişesine karşı tatmin edici tutumu iki ülke ilişkilerinin çok farklı bir yönde gelişmesini sağlamıştır.

İran, uzun dönem PKK terör örgütünü desteklemiştir ve Türkiye'nin tüm istek ve baskılarına karşın bu destekten vazgeçmemiştir. Ancak yakın dönemde İran güvenlik güçleri ve PKK terör örgütü üyeleri arasında yaşanan sınır çatışmaları, İran'ın PKK konusunda tutum değişikliğine girdiğini[2290] göstermiştir.

[2288] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 179

[2289] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[2290] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 14
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

İran'ın PKK'ya bakışının ve tutumunun değişmesinin farklı nedenleri[2291] bulunmaktadır. ABD, Irak'a yerleşmiş ve Kuzey Irak'ta Kürt yapılanmasının güçlü ve güvenilir bir temelde yürümesi için[2292] gerekli ortamı hazırlamıştır. İsrail tarafından da desteklenmeye başlanan Kürt yapılanmasının ABD ve İsrail ile yakınlaşması Kürtlerin gerektiğinde İran'a karşı harekete geçirilebilmesi olasılığını ortaya çıkarmıştır. İran bu nedenle Kuzey Iraklı Kürtlerin ve PKK'nın kendisine karşı da kullanılması tehdidi ile karşılaşmıştır.

Türkiye - ABD ilişkilerinde de önemli bir sorun olan PKK terör örgütü konusunda ABD net bir politika izlememektedir. ABD, PKK sorununu çözme konusunda Türk yetkililere söz vermişse de[2293] bu sorunu nasıl çözeceğini açıklamamıştır. Bu durum İran'ı da ciddi oranda endişelendirmektedir. Çünkü ABD, PKK'yı İran sınırına yerleştirme ve İran'a karşı kullanma eğilimi içindedir. Bu durum da İran'ı harekete geçirmiştir. İran ise bu harekete karşılık PKK terör örgütünü ABD'ye karşı kullanmak istemiş[2294] ancak bu istek PKK tarafından kabul edilmediğinden İran - PKK ilişkilerinde soruna neden olmuştur. PKK konusunda İran ve ABD rekabeti[2295] PKK'nın ABD ile yakınlaşması ile sonuçlanmış, bu durum İran ve PKK'nın arasının açılmasına neden olmuştur.

İran'ın terör konusunda Türkiye ile işbirliği yapmasının bir diğer önemli nedeni Halkın Mücahitleri örgütü olmuştur. Halkın Mücahitleri Örgütü İran karşıtı en büyük örgüt[2296] olmaktadır. Bu örgütün beş bin silahlı üyesi Irak'tadır. 1980'den sonra İran yönetimine karşı silahlı eylemlere başlayan örgüt 1984'ten sonra Irak'a yerleşmiş ve Saddam Hüseyin'in desteği ile kendine mekanize ordu kurmayı[2297] başarmıştır. Saddam Hüseyin devrildikten sonra İran bu örgütün Irak'tan çıkarılması

[2291] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 14
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2292] Arif Keskin; a.g.m s. 14

[2293] Arif Keskin; a.g.m s. 14

[2294] Arif Keskin; a.g.m s. 14

[2295] Arif Keskin; a.g.m s. 14

[2296] Arif Keskin; a.g.m s. 14

[2297] Arif Keskin; a.g.m s. 14

ve İran'a teslim edilmesi konusunda yoğun bir çaba harcamıştır. İran'ın çabaları sonuç vermemiş, ABD bu silahlı gruba korunma statüsü vermiştir[2298]. Bu durum ise İran'ı endişeye sevk etmiştir. Bu yüzden İran, Halkın Mücahitleri Örgütü'nün kendisine karşı kullanılmasından endişe ettiğinden Türkiye'nin işbirliğine ciddi oranda ihtiyaç duymaya başlamıştır.

İran'ı PKK'ya karşı mücadele etmeye yönelten bir diğer neden de bu örgütün İran içinde PJAK (Kürdistan Özgür Hayat Partisi) isminde bir örgüt kurmasıdır. İran, PKK terör örgütüne uzun dönem İran içinde siyasi faaliyette bulunma olanağı vermiştir. PKK, İran'ın güvenlik desteği sayesinde güç kazanmayı başarmıştır. İran böylece kendi Kürt muhalif örgütüne karşı PKK'dan istihbarat desteği[2299] almıştır. PKK terör örgütü İran güvenlik desteği sayesinde İran içinde büyümeye çalışmış ve faaliyetlerini örgütlü hale getirmek[2300] için çaba göstermiştir. Bu kapsamda, Mart 2004'te PJAK adlı örgütü kurmuş ve İran içindeki faaliyetlerine başlamıştır. PJAK, İran'a karşı olarak geniş çaplı faaliyetlerde bulunmuştur. PKK terör örgütünün ABD ile yakınlaşması ve Kuzey Irak'taki Kürt bölgesinde ABD ve İsrail'in çalışmaları İran'ın PKK ve PJAK konusuna bakış açısını[2301] değiştirmiştir.

İran'ın PKK konusunda Türkiye'nin istediği çizgiye gelmesinin[2302] diğer nedeni de İran'daki etnik hareketlerin güçlenmesidir. İran'da etnik milliyetçi hareketler için önemli bir siyasi ve toplumsal zemin bulunmaktadır. İran'daki etnik hareketlerin yükselişi İran'ın PKK'ya bakış açısının değişmesine neden olmuştur. Çünkü İran'daki etnik hassasiyet ABD ve İsrail'in de dikkatini çekmiştir[2303]. Etnik milliyetçiliğin yükselişi, İran'daki Türkleri de siyasi bakımdan hareketlendirmiştir. Gelişmeler İran'ın bölgedeki ve Türkiye'deki etnik ayrılıkçı hareketlere karşı daha

---

[2298] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 14
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2299] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2300] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2301] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2302] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2303] Arif Keskin; " **İran - Türkiye İlişkilerinin Tutkalı: PKK/PJAK Odaklı Güvenlik İşbirliği** "
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

hassas[2304] olmasını sağlamıştır. Çünkü İran, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile uğraşarak kendisinin bütünlüğünü koruyamayacaktır.

İran'ı, PKK'yı terör örgütü olarak tanımaya yönelten nedenler arasında, yakın zamanda İran, ABD ve İsrail arasında yaşanan gerginlik de bulunmaktadır. Bu gerginlik nedeniyle İran'ın nükleer tesislerinin İsrail tarafından vurulması[2305] da gündeme gelmiştir. Ayrıca bu gerginlik nedeniyle İran-ABD ilişkilerinin geleceği belirsizliğini sürdürmektedir. İran'a karşı yapılacak saldırıların ABD'nin Türkiye'deki üslerinden kalkan uçaklar tarafından yapılacağı söylentileri[2306] İran'ı Türkiye ile daha çok yakınlaştırmıştır. İran, ABD'ye karşı direnebilmek için komşuları ile iyi ve güvenilir bir ilişki kurması gerektiği kanaatindedir. İran'ın komşuları arasında Türkiye büyüklüğü ve bölgedeki etkinliği nedeniyle birinci derecede önemlidir. İran, Türkiye ile PKK'ya karşı işbirliği yaparak, Türkiye'nin, ABD ve İsrail'le beraber kendisine karşı faaliyetlerde bulunmasını önlemeye çalışmaktadır.

PKK'nın İran içinde 2004'te PJAK adı altında bir örgüt kurarak İran'a yönelik faaliyetlere başlaması da İran'ı PKK'ya karşı harekete geçirmiştir. Son dönemde İran silahlı güçleriyle PKK arasındaki çatışmalar medyada da yer almıştır. İran konusunda ABD ve İsrail'in son dönemdeki sert söylemlerinin artması ve özellikle İsrail'in İran'ın nükleer tesislerini vurma konusundaki tehditleri de İran'ı Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için harekete geçirmiştir.

İran'ın PKK konusundaki bu değişimi, iki ülke ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye-İran ilişkilerinin son dönemde, içişlerine karışmamak, iyi komşuluk ve güvenlik işbirliği temelinde geliştiği görülse de, iki ülke ilişkilerinin temelini güvenlik işbirliğinin oluşturduğu görülmektedir. İki ülke arasındaki güvenlik işbirliğinin özünü ise PKK terör örgütü ve Halkın Mücahitleri Örgütü ile

---

[2304] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 15
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2305] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2306] Arif Keskin; a.g.m s. 15

mücadele oluşturmaktadır. Bu güvenlik işbirliği çeşitli kurumlarca yürütülmektedir. Bu ortak çalışmaların temeli 1990'larda atılsa da, 2000'lerde daha aktif ve ciddi olarak faaliyetlerde bulunmuştur. Bu güvenlik işbirliğinde, Türkiye'nin göreli bir memnuniyeti olduğunu görülmektedir. Çünkü zaman zaman İran'ın bu işbirliği sürecinde, örneğin sınır denetimlerinde, bazı ihmallerinin olduğu iddiası bulunmaktadır.

İran ve Türkiye arasındaki güvenlik işbirliği, istihbarat paylaşımı ile sınırlı kalmış ve herhangi bir askeri işbirliğine dönüşmemiştir. Türkiye bu işbirliğine önem verse de İran ve Kürtler arasındaki tarihi olayları belleğinde tutmakta, bütün yumurtalarını İran'ın sepetine koymamaktadır[2307]. İran'ın PKK'ya karşı davranışları Muhammet Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde (1997-2001 ve 2001-2005) değişmeye başlamıştır. İran ve PKK arasında yaşanan sıcak çatışma gündeme gelmiş; bu kapsamdaki gelişmeler, İran ve Türkiye arasında PKK konusunda işbirliğini gündeme getirmiştir.

11 Eylül saldırıları ve ABD'nin Irak'ın işgali İran'ı endişelendiren iki önemli gelişme olmuştur. Terör saldırısından hemen sonra ABD'nin Afganistan'ı işgali bir yandan İran'ın çevrelenmesi bir yandan da düşmanı olan Taliban'ın ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Ancak Irak'ın ABD tarafından işgali farklı açılardan yorumlansa da[2308] en ilginç olanı yıllarca PKK'ya destek veren İran'ın bu sorunla yüzleşmesi olmuştur.

Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası terörizm alanında Türkiye ile İran arasında daha fazla işbirliği yolları aranmış, yakın dönemde kurulmuş olan Türkiye-İran Yüksek Güvenlik Komisyonu, Ortak Güvenlik

---

[2307] Arif Keskin; **" İran - Türkiye İlişkilerinin Tutkalı: PKK/PJAK Odaklı Güvenlik İşbirliği** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2308] Nihat Ali Özcan; " Güvenlik Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 14 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

Komitesi[2309] ve sınırda bulunan illerin valilerince oluşturulan alt komitelerin önemi artmıştır.

PKK ve Halkın Mücahitleri'ne verilen destekle ilgili karşılıklı iddialar 1990'larda inişli çıkışlı olarak sürmüştür. Ancak imzalanan anlaşmalara karşın 2002'ye girildiğinde bu konuda kesin bir sonuca[2310] varılamamıştır. Buna karşın PKK'nın 1990'ların ilk yarısındaki etkinliğini kaybetmesiyle beraber ilişkilere zarar veren bu konu gündemde alt sıralara düşmüştür.

2002'de İran İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari tarafından gerçekleştirilen resmi ziyaret sırasında zamanın İçişleri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen tarafından PKK-KADEK (Kongreya Azadi ü Demokrasiya Kurdistane - Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) dosyası verilerek[2311] KADEK'in PKK'nın devamı niteliğinde olduğu ısrarla belirtilmiştir. O zaman sadece PKK-KADEK'in faaliyetlerinden duyulan üzüntü ve kendilerinin verdiği destek İranlı bakan tarafından belirtilmiştir. 2003'te ise çok farklı bir tablo ortaya çıkmıştır.

2003'te ekonomik ve siyasi alanda gelişme yaşanırken güvenlik konularında istenen seviyeye gelinememiş ve özellikle geçmişte İran'ın destek verdiği PKK (KADEK) "terör örgütü" listesine[2312] dahil edilmemiştir. PKK-KADEK'in terör örgütü ilan edilmesini İran enerji alanında işbirliği şartına bağlamıştır. Ancak Türkiye tarafından iki şart arasında bağlantı kurulamayacağı dile getirilmiştir. Bu olumsuzluğa karşın İran tarafında önemli gelişmeler yaşanmış İran güvenlik güçlerince PKK-KADEK'e karşı operasyonlar düzenlenmiştir.

Bu işbirliği süreci ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali sonrasında da sürmüştür. Bu sayede 2000'lere gelindiğinde Türkiye-İran ilişkilerinin 1979'daki İran İslam

[2309] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 708
[2310] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 582
[2311] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 707
[2312] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 707

Devrimi'nden beri ilk kez belli bir istikrara kavuştuğu ikili ilişkilerde periyodik krizlerin[2313] son bulduğu görülmektedir.

PKK terör örgütü, uzun dönem İran ile Türkiye arasında sorun oluşturmuş ve iki ülke ilişkilerini olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Ancak 2003'ten sonra İran güvenlik güçleri ve PKK terör örgütü üyeleri arasındaki sınır çatışmaları, İran'ın PKK konusunda tutumunun değiştiğini göstermiştir. Bu kapsamda İran, Temmuz 2004'te PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmiştir[2314]. Buna karşılık Türkiye de İran'a karşı silahlı mücadele eden Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terör örgütleri listesine almıştır.

Türkiye - İran ilişkilerinde önemli bir gelişme de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 27-30 Temmuz 2004'te İran'a yaptığı gezi olmuştur. Bu gezi sonucunda ekonomik hedefler gerçekleşmemiş ancak siyasi anlamda somut bazı adımların atılması sağlanmıştır. Başbakan Erdoğan'ın gerçekleştirdiği İran ziyaretinde ekonomik alanda istenilen anlaşmalar yapılamasa da güvenlik konusunda bazı anlaşmalar yapılmıştır. Özellikle bunların başında PKK-Kongra Gel'in (Kürdistan Halk Kongresi) İran tarafından terörist örgüt olarak tanınması[2315] oldukça önemlidir. Buna karşın Türkiye de Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terörist örgüt olarak kabul etmeye karar vermiştir.

PKK terör örgütü İran devletinin de doğrudan desteği ile 1983'ten 1998'e kadar bu ülkeden himaye görmüş[2316] ve Türkiye'ye yönelik saldırılarda bulunmuştur. PKK, İranlı Kürtler arasında yeni elemanlar toplamış ve ideolojik taban yaratmıştır. Irak'ın işgaliyle bölgeye gelen ABD, PKK terörizmini iyi bir fikirmiş gibi[2317] İran ve Türkiye'ye karşı kullanmaya başlamıştır. Irak işgalinin neye dönüşeceğinin çok

---

[2313] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 179

[2314] Arif Keskin; " **İran - Türkiye İlişkilerinin Tutkalı: PKK/PJAK Odaklı Güvenlik İşbirliği** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2315] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 709

[2316] Nihat Ali Özcan; " Güvenlik Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 14 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[2317] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 14

tartışıldığı bu günlerde İran, Kuzey Irak'ta üslenen PKK'ya karşı askeri operasyonlar düzenlemektedir. Bir yandan da nükleer silah yapımı konusunda ortaya çıkan tartışmaları ve uygulamaları göğüslemeye çalışmaktadır. Tüm bunların ortaya çıkardığı gerçekler ise şunlardır: Bölgede siyasi dengeler yeniden oluşmaktadır ve küresel aktörler bazen taktik çıkarlarını stratejik çıkarlarına feda edebilecek kadar aptal olabilmektedirler[2318].

Bölgedeki değişen dengelerin farkına varan PKK'nın ABD'nin İran politikasının yardımcı unsurlarından biri olduğu görüşü de savunulmaktadır. ABD'nin ve bölgesel Kürt partilerinin PKK'yı destekleme politikaları oluşan bu dengelerde önemli bir rol oynamaktadır. ABD'nin PKK konusundaki tutumu ve elli yıllık dostu Türkiye'ye uyguladığı politikalarındaki miyopluk[2319] İran ile Türkiye'yi siyasetçiler, teknisyenler ve halklar nezdinde her geçen gün biraz daha birbirine yaklaştırmaktadır.

PJAK; günümüzde PKK, Kuzey Irak, sınır ötesi operasyon ve ABD - Türkiye - İran ilişkileri çerçevesindeki her tartışmada gündeme gelmektedir. PJAK'ın bu tartışmalardaki rolü ise PKK'nın bölgedeki varlığını, yönünü ve kaderini belirleyecek anahtar kavram[2320] olarak değerlendirilmektedir. Son süreçte bu kadar önemli hale gelen örgüt hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle insanların kafalarında soru işaretleri oluşmaktadır. PJAK'ın doğuş ve kuruluş süreci, PKK, İran ve Kuzey Irak ve ABD ile ilişkileri hakkında yanıtlanması gereken birçok soru bulunmaktadır.

Abdullah Öcalan'ın yakalanması PKK terör örgütünü belli bir dönem şaşkınlığa ve belirsizliğe yöneltmiştir. PKK, 2002'de KADEK, 2003'te ise Kongra - Gel isimleri altında bu krizden çıkmaya çalışmıştır. Bu dönemde PKK sadece

---

[2318] Nihat Ali Özcan; " Güvenlik Bağlamında Türkiye-İran İlişkileri " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 14 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[2319] Nihat Ali Özcan; a.g.m s. 14

[2320] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 1 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

örgütsel olarak değil düşünsel olarak da bir bunalım içine girmiştir[2321]. Bu süreçte Abdullah Öcalan tarafından " Demokratik - ekolojik toplum " ve bu çerçevede " Demokratik konfederalizm " tezi[2322] gündeme getirilmiştir.

Bu tez aslında PKK'nın uzun dönemdir savunduğu " Büyük Kürdistan " hayalinden vazgeçtiğini göstermekte ve bölgedeki dört ülkede yaşayan Kürtlere konfederalizm modeli bir yönetim tavsiye edilmediktedir. Bu yaklaşım Kürt sorununa yaşadıkları ülkeler sınırları içinde bir çözüm arayışı[2323] anlamına gelmektedir. Kongra - Gel 2003'te bu öneri doğrultusunda bir çatı örgüt olarak kurulmuştur. Bu çatı altında Kürtlerin yaşadıkları dört ülkede kendilerine özgü örgütlenme ve parti kurma düşüncesi[2324] ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Türkiye için KADEK, İran için PJAK, Irak için Demokratik Çözüm Partisi (DÇP), Suriye için ise Demokratik Birlik Partisi kurulmasına karar verilmiştir. Bir süre sonra Kongra - Gel ve KADEK düşüncesinden vazgeçilmiş ve PKK ismine geri dönülmüştür. Suriye'de kurulan parti ise istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bunun nedeni Suriyeli PKK'lıların örgütten ayrılarak Demokratik Birlik Partisi'ne katılmaları durumunda örgütün zayıflama olasılığının ortaya çıkmasıdır. Irak'ta DÇP güç kazanmaya başlamış, İran'da ise PJAK başarılı olmuştur[2325].

PJAK'ın kuruluş tarihi ile ilgili çok farklı açıklamalar bulunmaktadır. Kurucularına göre kurulma düşüncesi 1993'te ortaya çıkmıştır. PJAK lideri Abdulrahman Haciahmedi 19 Eylül 2007'de ABD'nin Farsça yayın yapan televizyonuna geniş bir röportaj vermiştir. Bu röportaj PJAK ile ilgili birçok konuya da açıklık kazandırmıştır. Ancak PJAK'ın kuruluşu İran - PKK arasındaki ilişkiler nedeniyle uzun dönem ertelenmiştir. Bununla beraber bu ilişki aynı zamanda PJAK'ın doğuş sürecini hızlandırmıştır. İran, PKK terör örgütüne uzun dönem İran içinde siyasi faaliyet gösterme olanağı vermiştir. İran bu destek sayesinde kendi Kürt

---

[2321] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 1 - 2
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11

[2322] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2323] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2324] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2325] Arif Keskin; a.g.m s. 2

muhalif gruplarına karşı PKK'dan istihbarat desteği almış ve bazen de bunlara yönelik ortak operasyonlar düzenlemişlerdir[2326]. Bu aynı zamanda İran'ın Türkiye'yi zayıflatmak için PKK'yı desteklediği döneme denk gelmektedir. PKK, İran'da kolayca propaganda olanağı bulmuş, hatta Abdullah Öcalan'ın kitapları Kültür Bakanlığı onayı ile yayınlanmıştır[2327]. PKK'nın çalışmaları bunlarla da sınırlı kalmamış, İran'da bir Kürt Enstitüsü ve Türkiye - İran sınırında Mokriyan isminde bir Kürt vilayeti kurulması gibi girişimleri de söz konusu olmuştur. Ayrıca Kürt öğrenciler ve milletvekilleri ile ilişkiler geliştirilmiştir[2328]. Bu girişimler 1997'de Hatemi'nin iktidar olması ile çok boyutlu bir hale gelmiştir. Hatemi'nin demokratikleşme söylemi Kürtlere yeni fırsatlar sunmuştur. Reformcular "Kürtlerin durumunun" iyileştirilmesi konusunda vaatlerde bulunmuşlardır[2329]. İranlı Kürtleri fazlaca umutlandıran bu süreci İran Kürt partileri de desteklemiştir. Hatemi'nin ikinci döneminde umutlar fazlaca azalmış olsa da PKK'lılar çalışmalarına devam etmişlerdir.

Öcalan'ın tutuklanmasından sonra İran Kürtleri arasında oluşan psikolojik ortamın PKK'ya olumlu bir dönüşü söz konusu olmuştur. Şubat 1999'da İran'ın Urumiye şehrinde Kürtlerce Türkiye aleyhine gösteri düzenlenmiş ve başkonsolosluk binasına taş, tuğla ve sopalarla saldırılmıştır. Saldırı sırasında başkonsolosluk binası önünde bulunan İran nöbetçi polisinin nöbetçi kulübesi tamamen yıkılmıştır. Gösterilerin diğer Kürt şehirlerine yayılması endişesi ile İran hükümeti bölgeye özel kuvvet göndermiş ve olayları sert bir biçimde bastırmıştır. Bu durum İran'ı rahatsız ettiğinden PKK, İran'ın tepkisini çekmemek için bu gösterilere sahip çıkmamıştır. PKK'nın İranlılara gösterilerin " İsrail'in oyunu " olduğunu söylediği ileri sürülmektedir. PKK'nın bu dönemde İran ile ilişkilerine ne kadar özen gösterdiği bu açıklama ile ortaya çıkmıştır. Abdullah Öcalan ve dolayısıyla PKK, " mağduriyet " ve " kahramanlık " imgeleri ile özdeşleştirilmiştir[2330]. PKK bu dönemde

---

[2326] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2327] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2328] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2329] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2330] Arif Keskin; a.g.m s. 2

çalışmalarını hızlandırmıştır. Tüm bu çalışmalar da İran devletinin engeline çok fazla takılmamıştır. Gerçekten de İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP) ve KOMULE gibi diğer Kürt parti üyelerini yakalandığında öldüren devlet, PKK yandaşlarına serbest bir çalışma ortamı sağlamıştır. Tutukladığı zaman da kısa sürede serbest bırakmıştır[2331].

Hatemi iktidarının ilk döneminin yarattığı olumlu ortamdan sonra gelen başarısızlık büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan öğrenci oluşumları ve siyasi örgütlenmeler yeni bir yol arayışı içine girmişlerdir. Bu ortamda PKK yanlılarının örgütlenme düşüncesi yeniden gündeme gelmiştir. 2002'de " Demokratik Birlik Hareketi " adı altında örgütlenmişlerdir[2332]. Ancak bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kongra - Gel'in yeni misyon tanımlaması ve ABD'nin Irak'a yerleşmesi tüm bu çabaların farklı bir noktaya taşınmasına imkan sağlamıştır. Bu süreçte PJAK, 2004'te ilk kongresini gerçekleştirerek faaliyete başlamıştır[2333]. PJAK ilk kongresinde Almanya vatandaşı olan Abdulrahman Haciahmedi'yi başkan olarak seçmiştir. PJAK siyasi ve askeri olarak iki kanada ayrılmaktadır[2334]. Siyasi kanadı gençler (KCR) ve kadınlar (YJRK) olmak üzere iki aktif bölüm olarak örgütlenmiştir. Askeri kanadı ise HRK (Hezen Rizgariya Kürdistan) olarak adlandırılmaktadır[2335].

PJAK'ın tohumları PKK ve İran arasındaki iyi ilişkiler döneminde atılmıştır[2336]. Bundan dolayı da İran'daki birçok muhalif grupta "PJAK, İran rejiminin ürünüdür.[2337] " düşüncesi bulunmaktadır. PKK terör örgütü İran'ın güvenlik desteği sayesinde İran içinde büyümeye çalışmış ve faaliyetlerini örgütlü hale getirmek için çaba harcamıştır. Gerçekten de PJAK kuruluşunu izleyen dönemde İran'ın belli bölgelerinde açık bir biçimde faaliyetlerini sürdürmüştür.

[2331] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2332] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2333] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2334] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2335] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2336] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2337] Arif Keskin; a.g.m s. 3

PJAK düşünsel temellerini PKK ve Abdullah Öcalan'dan aldığını yayınladığı tüzükte açıkça ifade etmektedir. PJAK, " PKK'yı Kürt tarihindeki en büyük hareket " olarak belirtmekte ve kendi çizgilerini de " Apoizm " olarak tanımlamaktadır[2338]. Amacını " İran Federal Demokratik Cumhuriyeti " kurmak[2339] olarak belirtmekte ve terör eylemlerini " meşru savunma" kavramı[2340] içinde değerlendirmektedir. Ayrıca bu tüzükte Kongra - Gel (PKK) " ana çatı örgüt[2341] " olarak nitelendirilmekte ve onunla organik ilişkiyi korumak ve aynı çizgiyi izlemek bir zorunluluk olarak görülmektedir. Tüm bu bilgiler PJAK'ın Farsça tüzüğünde yer almaktadır. Örgüt tüm propaganda ve siyasi çalışmalarında PKK araçlarını kullanmakta ve İran içinden militan sağlamak için Öcalan'ın kitap, makale ve konuşmalarından yararlanmaktadır. Ayrıca PJAK'ın üst düzey kadroları da daha önce PKK'nın farklı bölümlerinde önemli görevlerde bulunmuş kişilerden oluşmaktadır. Genel başkan Abdulrahman Haciahmedi, öldürülen Akif Zagros, İhsan Varya, Gülüstan Doğan ve Mervan Şureş bu kişiler içindedir. Diğer yandan PJAK'ın Kandil'deki kampı PKK'nın " güvenlik şemsiyesi[2342] " altında olup, PJAK üyelerine PKK tarafından askeri ve ideolojik eğitim verilmektedir.

PJAK'ın nerede ne kadar etkiye sahip olduğunun anlaşılması için İran'daki Kürtlerin sayısı ve yerleşimi ile ilgili bilgiler önem kazanmaktadır. İran'da yaklaşık 5 milyon Kürt yaşamaktadır[2343]. Bunlar Kürdistan, Kirmanşah ve İlam gibi illerde çoğunluğu oluştururken, Batı Azerbaycan, Lorestan ve Horasan'da azınlıktadırlar. İran'daki idari bölünmeler il olarak adlandırılmaktadır. İran'da 32 il bulunmaktadır. Kürtlerin yoğunlukta olduğu il Kürdistan olmaktadır. Kürtler arasında lehçe ve mezhep farklılığı bulunmaktadır[2344]. Batı Azerbaycan ve Horasan'da Kırmançi, Kürdistan'da Sorani, İlam ve Kirmanşah'ta ise Kirmanşahi lehçeleri

---

[2338] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2339] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2340] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2341] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2342] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2343] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2344] Arif Keskin; a.g.m s. 3

konuşulmaktadır. Kürtlerin % 30'u Şiidir[2345]. Kirmanşah ve İlam Kürtleri Şii iken diğer Kürtler Sünni ve genellikle de Şafi mezhebine mensupturlar[2346]. Kürtlerin lehçe, mezhep ve coğrafi dağılımları da siyasi eğilimlerini etkilemektedir. Şii Kürtler daha çok merkeze yakın bir eğilim içindedirler. Örneğin Kirmanşah'ta ciddi bir Farslılaşma görülmektedir. Kürdistan eyaletindeki Sünni Kürtler Kuzey Irak Kürtlerine, Batı Azerbaycan'daki Kırmançi Kürtler Türkiye'deki Kürtlere yakınlık duymaktadırlar[2347]. PJAK'ın tabanı Batı Azerbaycan'da yaşayan Kürtler olmaktadır. PJAK ayrıca Sorani Kürtleri arasında da yayılmak istemektedir[2348]. İran'daki Şii Kürtler arasında da etki sahibi olmaya başlamıştır. Özellikle İran'ın Kirmanşah ve İlam şehirlerinde güç kazanmaktadır. Çünkü Kürtlerin % 30'unu oluşturan Şiiler, diğer Kürt gruplara pek sıcak bakmamaktadırlar[2349]. Ancak PJAK bu direnci kırarak Şii Kürtler üzerinde de etkili olmaya başlamıştır.

PJAK ve PKK'nın İran'da etkilediği kitle eğitimli ve yüksek okul mezunu insanlardan oluşmaktadır. İran Kürtleri çok fazla teorik çalışma gerçekleştirmediklerinden PKK'nın kültürel çalışmalarından büyük oranda etkilenmişlerdir. Ayrıca PKK peşmerge kavramını değiştirerek yerine " gerilla " olgusunu getirmiştir[2350]. Bu da kimlik arayan genç kuşağa çekici gelmiştir. İran'daki Kürtleri etkileyen bir diğer konu da kadın hakları olmuştur[2351]. Bunun yanında PJAK'ın militan yaratma taktikleri de başarılı olmuştur. Genç Kürt öğrenciler için yurt dışında burslu eğitim, işsiz insanlara da Kuzey Irak'ta istihdam sözü verilmektedir[2352].

PJAK'ın büyümesinin bir diğer nedeni de İran'ın geleneksel Kürt gruplarının Kürt bölgelerinde güçsüzleşmesidir. İran Kürtlerinin, İKDP ve KOMULE adında iki

---

[2345] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2346] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2347] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2348] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2349] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2350] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2351] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2352] Arif Keskin; a.g.m s. 4

önemli partisi vardır. 1943'te Soğuk Bulak'ta (Mahabat) bir grup genç bir araya gelerek ilk gizli Kürt örgütü olan Kürt Diriliş Topluluğu'nu (Kömala - Jiani - Kürt) kurmuştur. Bu örgütlenme daha sonra 1945'te Kürdistan Demokrat Partisi'ne dönüşmüştür. Bu parti o günden bu tarihe kadar İran Kürdistan'ında tüm olaylarda ve tarihi gelişmelerde yer almıştır. Ancak örgüt 1991'den sonra giderek pasifleşmiştir[2353]. KOMULE ise İran Komünist Partisi'nden ayrılan kişilerce kurulmuştur. Bu oluşum özellikle 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra güç kazanmıştır. Ancak zaman içinde o da zayıflamıştır[2354]. Bu partilerin Kuzey Irak'taki varlıkları bağımsızlıklarını kaybetmişler ve çalışmalarını Talabani ve Barzani'nin iradelerine bırakmışlardır. Bu gruplar İran - Kuzey Irak ilişkisi bağlamında İran'ın isteği ile etkisizleştirilmişlerdir. Bu dönemde partilerin enerjileri parti içi çatışma ve hesaplaşmalara harcanmış ve politika üretme konusunda yetersiz kalınmıştır. Son dönemde Kuzey Irak'taki KOMULE kamplarında yaşanan kanlı çatışma da bu iç hesaplaşmanın en son örneğini oluşturmuştur[2355].

PJAK'ın bir diğer güçlenme nedeni de PKK'ın tüm olanaklarından yararlanmasıdır. PJAK'ın sahip olduğu medya desteğine (ROJ TV) İran'ın diğer Kürt grupları sahip değildir[2356]. Gerçekten de İKDP ve KOMULE kamplarında ROJ TV izlenmekte ve PKK- PJAK'ın propagandası yapılmaktadır.

ABD, İran'a yönelik olası bir askeri operasyonda PJAK militanlarını silahlı bir baskı aracı olarak kullanabilecektir. PKK, PJAK'ı kurarak ABD'nin " bölgesel kurgu ve arayışlarında " yer almak istemiştir[2357]. ABD'nin Irak'a yerleşmesi PKK'nın stratejisinde ve bölgesel duruşunda köklü bir değişime yol açmış, PKK geleneksel destekçileri olan İran ve Suriye'den uzaklaşmaya başlamıştır. Bu durum PKK'nın ABD bağlamında bir misyon arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Bölgesel çatışma alanlarından iyi yararlanan PKK, yeni dönemde ABD'nin bölgesel

---

[2353] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2354] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2355] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2356] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2357] Arif Keskin; a.g.m s. 4

tasarımı kapsamında yer almak istemiştir[2358]. PKK, bölgesel ve küresel dengelerin değiştiğinin bu nedenle bölgedeki geleneksel destekleyicilerine daha fazla güvenemeyeceğinin farkına varmıştır. İran ve Suriye, ABD ve batı tarafından köşeye sıkıştırıldığı için artık Türkiye'ye karşı PKK gibi bir örgütü destekleme gücüne sahip olmadıkları da görülmüştür. Bu nedenle PKK, kendini bölgede ABD'nin işine yarayabilecek biçimde konumlandırmaya başlamıştır. PKK bu yeni misyonu gerçekleştirebilecek potansiyele sahiptir[2359]. Çünkü sınır ötesi yapılanmaya sahip olan bir örgüt özelliği göstermektedir. Diğer Kürt gruplardan farklı olarak İran, Suriye, Irak ve Türkiye uyruklu militanlara sahip durumdadır. Bu durum da PKK'ya geniş bir faaliyet alanı olanağı sağlamaktadır. Bunun yanında Kuzey Iraklı Kürtlerden bağımsız davranabilme eğilimi ve gücü bulunmaktadır. İran'ın diğer Kürt gruplarının Barzani ve Talabani'ye aşırı bağımlı olmaları nedeniyle bu potansiyelleri bulunmamaktadır[2360]. Gerçekten de İranlı Kürt gruplar Kuzey Irak'taki " Bölgesel Kürt Yönetimi'ni " korumayı temel politika haline getirmişlerdir. İran ve Kuzey Iraklı Kürt gruplar arasındaki iyi ilişkiler nedeniyle bu Kürt gruplar susturulmuştur. Buna karşın PJAK, bu süreçte ortaya çıkmış ve büyümüştür[2361].

Tüm bu gelişmeler hem PKK'yı hem de bölge devletleri arasındaki ilişkileri değiştirmiştir. Daha önce Türkiye'nin sorunu olarak görülen PKK, Suriye ve İran'ın da sorunu haline gelmiştir. Bu durum PKK sorununun çözümünü daha da karmaşıklaştırmıştır[2362]. Çünkü PKK sorununun çözümü ABD ve Türkiye denkleminden çıkarak ABD, Suriye ve İran arasındaki ilişkilerin seyrine bağlanmıştır. İran ve Suriye, Türkiye'nin yanında gözükürken, PKK'nın kendisini İran ve Suriye karşıtı olarak konumlandırması ABD'nin PKK konusundaki duruşunu zorlaştırmaktadır[2363].

[2358] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2359] Arif Keskin; a.g.m s. 4 - 5

[2360] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2361] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2362] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2363] Arif Keskin; a.g.m s. 5

PJAK ve ABD arasındaki ilişkiler konusunda çelişkili açıklamalar yapılmaktadır. ABD, PKK'yı terörist örgüt olarak görürken, PJAK hakkında böyle bir ifade kullanmayarak iki örgüt arasında ayrımda bulunmaktadır. ABD yönetimi PJAK ile ilişkilerinin olmadığını açıklamaktadır[2364]. Ancak PJAK'ın açıklamaları ve genel kanı ABD'nin PJAK'ı desteklediği yönündedir[2365].

PKK'nın strateji değişimi ve PJAK'ın kurulmasının ABD-İran gerginliğinin tırmandığı bir zamana denk gelmesi ile ABD'nin İran'a karşı mücadele edebilecek örgüt arayışı[2366] PJAK'ın önemini gündeme getirmiştir. Bu kapsamda PJAK'ın bazı özellikleri ABD için çekici gelmektedir. PJAK dışındaki İranlı Kürt gruplar uzun dönem silahlı mücadele etmiş olmalarına karşın şimdilik buna girmek niyetinde değildirler. Ayrıca İran'daki Arap ve Belucilerin de güçlü bir silahlı örgütleri bulunmamaktadır. Azerbaycan Türkleri ise siyasi ve demokratik mücadele verme yanlısıdırlar ve hiçbir askeri yapılanmaları bulunmamaktadır. Diğer yandan etnik milliyetçilik kapsamı dışındaki muhalefet İran içinde önemli bir güce sahip değildir. Bunlar arasında en güçlüsü Halkın Mücahitleri Örgütü'dür[2367]. Örgüt, ABD'nin terör örgütü listesinde olmasının yanında zamanında Saddam Hüseyin ile yakın olması nedeniyle Iraklı Şiiler ve Kürtlerin de " kan düşmanı[2368] " olmaktadır. Bu konular ABD'nin gözünde PJAK'ın önemi arttırmaktadır. ABD'nin PKK konusunda Türkiye'nin isteklerini karşılamaması da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Çünkü ABD'nin PJAK'a ihtiyacı bulunmaktadır.

PJAK sadece Kürtler içinde değil İran'ın genelinde de güç kazanma eğilimi içindedir. Ancak PJAK'ın bu amacına ulaşması da kolay gözükmemektedir. Çünkü İran'daki Fars muhalif gruplara işbirliği çağrısı yapmasına karşın olumlu bir yanıt alamamıştır. Bu gruplar PJAK'ı doğduğu günden beri derin bir güvensizlikle karşılamışlardır. İranlı muhalifler PJAK'a bir " İran projesi " olarak

---

[2364] Arif Keskin; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2365] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2366] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2367] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2368] Arif Keskin; a.g.m s. 6

bakmaktadırlar[2369]. Onlara göre İran devleti PJAK'ın kurulmasıyla Kürt muhalefeti denetim altında tutmayı ve yönlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu yorum PKK ve İran arasındaki yakın ilişki göz önüne alınarak yapılmaktadır. PJAK bu güvensizliği son dönemde İran ile girdiği çatışmalar nedeniyle bir ölçüde kırmışsa da hala ciddi sorunlar ile karşılaşmaktadır. Üstelik Fars muhalefet PJAK'ı bölücü olarak görmektedir[2370]. İranlı Fars muhalif gruplar için bir başka sorun da PJAK'ın PKK ile olan ilişkileri olmuştur. Bu ilişki de PJAK'a olan güvensizliği arttırmaktadır[2371]. Bu gruplara göre PKK ve İran rejimi arasındaki yakın ilişki ancak son dönemlerde bozulmuştur. Bununla beraber bölgesel denklem PKK'yı yeniden İran ile yakınlaştırabilecektir. Bu noktada PJAK'ın bağımsız davranabilme gücünden şüphe edilmektedir. PJAK'ın söylemi de bu kuşkuyu daha da arttırmaktadır. Söylemin " rejimi devirmek değil değiştirmek " olması İran rejimi ile pazarlığa açık kapı bırakmak olarak yorumlanmaktadır[2372].

İran'daki diğer Kürt gruplar da PJAK'a pek sıcak yaklaşmamaktadırlar. Siyasi ve demokratik bir süreçte mücadele etmek isteyen İranlı Kürt gruplar PJAK'ı İran'ın bir oyunu[2373] gibi değerlendirmeyi sürdürmektedirler. Bu görüşe göre PJAK'ın askeri çatışmaları İran ordusunu Kürtlerin yaşadıkları bölgeye yerleştirmek için yapılmaktadır. Bu ise hem İranlı Kürtlerin siyasi hareketlerini bastırma hem de Kuzey Iraklı Kürtler üzerinde baskı kurma imkanı vermektedir. Bazı Kürt gruplara ve liderlere göre PJAK ve PKK, Türkiye, Suriye ve İran arasında işbirliği imkanı doğurmakta bu da bölgedeki Kürtlerin zararına olmaktadır. Bu durum Türkiye ve İran'ı, Kuzey Irak'a karşı " sert ve saldırgan " pozisyona iterken[2374] Kuzey Irak yönetimini İran ve Türkiye karşısında taviz vermeye zorlamaktadır. Kuzey Irak'ta yerleşen bu Kürt gruplar, " İran, Kuzey Irak'ı bombalarken bir tek PJAK'lının burnu kanamazken köyler yakılmaktadır." iddiasında bulunmaktadırlar[2375]. Bu görüşe göre

---

[2369] Arif Keskin; PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2370] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2371] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2372] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2373] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2374] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2375] Arif Keskin; a.g.m s. 6

PJAK - PKK operasyonları genç bir Kürt oluşumu olan Bölgesel Kürt Yönetimi'nin yok edilmesi tehlikesini beraberinde getirmektedir. Diğer yandan da ABD'nin Kuzey Irak'a olan desteğini de zorlaştıran bir etken olmaktadır.

PJAK'ın çalışmalarına en fazla güvensizlik duyan ve endişeyle yaklaşan grup İran'daki Azerbaycan Türkleri olmaktadır. Azerilere göre PJAK " Büyük Kürdistan " hayali doğrultusunda Azerbaycan Türklerinin tarihi topraklarının " Kürt toprakları " olduğunu[2376] ileri sürmektedirler. Bu kapsamda bazı girişimlerde de bulunmuşlardır. PKK daha önce bahsedildiği gibi 1997'den sonra Türkiye - İran sınırında Mokriyan adında bir Kürt eyaleti kurmak istemiştir. Ancak bu girişim Azerbaycan Türklerinin hassasiyetleri nedeniyle rafa kaldırılmıştır[2377]. Diğer yandan PKK - PJAK'ın İran'a yönlendirilmesi çatışmanın Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Urumiye şehrine sıçramasına neden olacaktır. Bu da Batı Azerbaycan'da Türk - Kürt çatışması çıkma olasılığını güçlendirmektedir. Türkiye'de çok fazla bilinmese de İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde Türk - Kürt çatışması için gerekli duygusal ve psikolojik zemin bulunmaktadır. Azerilere göre PJAK ve PKK bölgede Türk - Kürt çatışması projesini izlemektedirler. PKK'lıların " Büyük Kürdistan " haritasında sürekli olarak Azerbaycan'ın en eski kenti Urumiye'ye yer vermeleri[2378] gerginlik kaynağı olmaktadır. Bu durum Türkiye - İran sınır bölgesinde Azeriler ve Kürtler arasında sıcak çatışma potansiyeli yaratmaktadır. Bu ilde de nüfusun sadece % 30'unu Kürtler oluşturmaktadırlar. Buna karşın yurtiçinde ve yurtdışında çıkan tüm haritalarda bu bölge Kürt bölgesi olarak gösterilmektedir. Türkiye - İran sınırında yerleşmiş bulunan Azeriler PJAK ve PKK'nın çalışmalarından ciddi oranda rahatsız olmaktadırlar. PKK - PJAK'a karşı mücadele edebilmek için " Batı Azerbaycan Halk Komitesi " adında bir oluşum kurulmuştur. Bu komite özellikle Batı Azerbaycan'da PJAK ve PKK faaliyetlerini duyurmak için ciddi oranda çaba harcamaktadır.

[2376] Arif Keskin; PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 6
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2377] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2378] Arif Keskin; a.g.m s. 7

PKK'nın bölgeselleşmesi Türkiye açısından bakıldığında fırsat ve tehditleri içinde barındıran bir süreç[2379] olmaktadır. Bir yandan sorun sadece Türkiye sorunu olmaktan çıkarak, İran ve Suriye için de bir sorun haline gelmektedir. Diğer yandan bu durum Türkiye'nin PKK konusundaki bölgesel işbirliği arayışını kolaylaştırmakta[2380], PKK'nın bölge devletlerinden yardım ve destek almasını olanaksızlıklaştırmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin tek hedef olmaktan çıkması PKK'nın enerjisinin dağılmasını sağlamaktadır. Ancak tüm bu olumlu sonuçlara karşın sorunun çözümü bir anlamda daha da zorlaşmaktadır. Sorun ABD - Türkiye bağlamından çıkarak İran, Suriye ve ABD arasındaki hesaplaşmanın bir parçası haline gelmektedir[2381]. Bu durum Türkiye'nin işini daha da zorlaştırmakta ABD'nin PKK'yı bitirme düşüncesi de bundan olumsuz bir biçimde etkilenmektedir. Bu nedenle de ABD - Türkiye ilişkileri sorunlu hale gelmektedir. Ayrıca süreç PKK'nın gelecekte daha büyük bir soruna dönüşme potansiyelini[2382] de içinde barındırmaktadır. İran'a yönelik bir askeri müdahale yapılması halinde bu ülkenin Kürt bölgesinde yeni bir oluşum ortaya çıkabilecektir. PKK - PJAK'ın İran'a doğru yöneltilmesi bu olası yapılanmanın liderliğinin şimdiden bu örgüte bırakılması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu durum PKK'ya uzun dönemdir hayal ettiği Türkiye - İran sınırında bir " Kürt şeridi " yaratma[2383] olanağı da verecektir. Türkiye bu yüzden İran sınırında bir Türk - Kürt çatışması ile karşılaşabilecektir. Bu nedenle PKK - PJAK'ın İran'a yönelmesi Türkiye'nin sorununa çare olmamaktadır.

ABD ile İran arasındaki gerginlik ve Ahmedinecad'ın radikalizmi Türkiye'ye tahmin edilenden daha fazla zarar verebilecektir. Bu yüzden Türkiye'nin bu süreçte daha aktif rol oynaması gerekmektedir. Türkiye'nin ABD ile İran arasındaki tansiyonu düşürmeyi başaramasa da[2384], PKK - PJAK sorununu bir biçimde bitirmesi gerekmektedir. ABD - İran gerginliği " son hesaplaşma[2385] " aşamasına gelmeden,

---

[2379] Arif Keskin; PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 Sayfa: 7 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2380] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2381] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2382] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2383] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2384] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2385] Arif Keskin; a.g.m s. 7

PKK - PJAK terör örgütünün İran'daki geleceğinin şimdiden önlenmesi son derece önemlidir.

İran Resmi Haber Ajansı'nın haberine göre PJAK; "İran'a yönelik bölücü faaliyetlere son verdiğini bildirdi"[2386]. Bu haber birçok siyasi yorumcunun şaşırmasına neden olmuştur. "PJAK ne kadar çabuk pes etti", "İran nasıl kısa sürede bu örgüte son vermeyi başardı?", "Türkiye'nin İran'dan alacak dersleri var mı?"[2387] biçiminde birçok soru gündeme gelmiştir. İran'dan gelen bu beklenmedik haber bu sorular ile beraber PJAK'ın geçmişi, bugünü ve geleceği yeniden tartışılmaya başlanmıştır.

PJAK, 2004'te kuruluşundan sonra İran ordusu ile giriştiği çatışmalar ile dikkatleri üzerine çekmiş ve kısa sürede İran ile ilgili birçok tartışmanın merkezine oturmuştur. Tartışmalar ışığında PJAK İran'ın siyasi yaşamında bir etken olarak gösterilmeye başlanmıştır. Ancak PJAK'ın gerçek gücü abartılmış ve PJAK'ın İran içinde karşılaşacağı engeller dikkate alınmamıştır. İranlı Belucilerin yaptığı operasyonlar hem sayı hem de çeşitlilik açısından PJAK'dan fazla olmasına karşın PJAK kadar bilinmemesi bilinçli bir abartmanın var olduğunu[2388] göstermektedir.

PJAK'ın böyle görünmesi İran-ABD gerginliği, Iraklı Kürtler ve ABD arasındaki sıcak ilişkiler ve PJAK'ın PKK'nın siyasi, askeri, ekonomik ve propaganda dahil tüm olanaklarından faydalanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda PJAK'ın PKK'nın bir ürünü olması nedeniyle PKK'nın Türkiye için ifade ettiği anlamın bir benzerini PJAK'ın da İran içinde edebileceği beklentisi oluşmuştur. PKK'nın Türkiye'yi hedef olmaktan çıkarması ve tamamen İran'a yönelmesi olasılığının varlığı da, PJAK'ın önemini artırmıştır. Bu beklentinin yanında ABD'nin İran'a karşı uyguladığı psikolojik baskı bağlamında PJAK'ın gücü abartılmıştır. Ayrıca İran Kürtlerinin geleneksel partilerinin uzun dönem silahlı çatışmaya

---

[2386] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi?**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)
[2387] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)
[2388] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)

girmemeleri ve Halkın Mücahitleri Örgütü gibi silahlı çatışan rejim muhaliflerinin ABD tarafından askeri çatışmalarına izin verilmemesi PJAK'ın operasyonlarının daha fazla ses getirmesine neden olmuştur. Diğer yandan İran devleti toplum içinde güvenlik ortamı oluşturmak, kendi Kürtlerini daha fazla baskı altına alabilmek, Irak Kürtleri üzerinde baskı aracı oluşturmak ve Türkiye toplumu içinde kamu diplomasisi olanağı bulmak[2389] için PJAK'ı abartılı bir biçimde göstermiştir. İran'ın rejim muhalifleriyle ilgili güvenlik istihbaratı stratejisinin onları hem içeride hem de dışarıda zayıf göstermeye çalıştığı bilindiği halde, PJAK konusunda bu stratejik çizginin izlenmemesi anlamlıdır.

PJAK'ın İran siyasi yaşamında büyüme şansı düşüktür. Örgütün önünde aşılması zor siyasi, toplumsal ve etnik engeller bulunmaktadır. İlk önce bir yanılgıyı gidermek gerekmektedir. PJAK'ın, PKK'nın Türkiye'de geldiği noktaya İran'da gelmesi nerdeyse olanaksızdır. 70 milyonluk İran nüfusunda 5 milyon Kürt kökenli insanın olması ve Kürtlerin Şii-Sünni (%30 Şii - %70 Sünni) olarak ayrışması[2390], ayrıca aşiretlerin parçalanmışlığı, merkezden uzak olmaları ve uzun geçmişe sahip siyasi partilerin varlığı PKK'nın Türkiye'ye geldiği noktaya gelmesini zorlaştıran etkenlerdir. Bu faktörleri daha etkili yapan birçok neden bulunmaktadır. PJAK, bir meşruiyet krizi ile beraber doğan bir örgüt özelliği göstermektedir. Bu nedenle İran toplumunu kapsayacak bir potansiyeli bulunmamaktadır. İranlıların geniş kesimi ve rejim muhaliflerinin nerdeyse tamamı PJAK'ı İran İslam Cumhuriyeti'nin kendi projesi olarak değerlendirmektedir. PKK-İran ilişkisi ve PJAK'ın kurulma aşamasında İran'ın "hoşgörülü tavırları[2391]" herkesçe bilinmektedir. Bu bakış açısına göre İran rejiminin PJAK'ı yaratarak ABD ve rejim karşısında önemli bir üstünlük kazandığı ve onların oyun alanını ciddi bir biçimde daralttığı düşünülmektedir. PJAK'ın varlığı ABD-İran gerginliğinde İran toprak bütünlüğü korkusunu arttırmakta ve bu korku bir yandan İran milliyetçiliğini körüklemekte, diğer yandan İran rejimine kendi bekasını İran toprak bütünlüğünün garantisi gibi gösterme

[2389] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)
[2390] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)
[2391] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)

olanağı vermektedir. İran'ın PJAK ile olan mücadelesini ABD-İran gerginliğine işaret olarak göstererek içeride güvenlik ortamı sağlayarak ülke içinde ve muhalifler üzerinde bir baskı oluşturma şansını elde ettiği düşünülmektedir. Ayrıca PKK'ın uzantısı olarak görülmesi, PKK - İran arasındaki geçmiş dönemdeki ilişkileri ve PKK'nın yeniden İran'a dönme olasılığı -zayıf olmasına karşın- PJAK ve rejim muhalifleri arasında güven bunalımına neden olmaktadır. Zaten PJAK da İran rejim muhaliflerince istenilmeyen bir örgüt olarak görülmektedir.

PJAK'ın sorunu sadece bu belirtilen Fars milliyetçisi olarak görülen rejim muhalifleri değildir. PJAK ayrıca İran etnik grupları içinde istediği yeri kazanamamıştır. İşin en ilginç yanı ise, PJAK'ın İran Kürtleri arasında da istediği tabanı elde edememesidir. İran Kürtlerinin KOMULE ve İran Kürdistan Demokrat Partisi gibi oluşumları PJAK'ın faaliyetlerinin Kürtlere zarar verdiğini ve İran rejiminin bu çatışmaları bahane ederek Kürt bölgelerini askeri bölgeye çevirdiğini[2392] ileri sürmektedirler. Ayrıca PJAK'ın faaliyetleri bu grupların Irak Kürtlerine doğru yönelmesine neden olmaktadır. PJAK'ın faaliyetlerinden en fazla endişe eden İran'daki Azerbaycan Türkleri olmuştur. Sayıları 25 milyondan fazla olduğu iddia edilen Azerbaycan Türkleri PJAK'ın İran rejimi ve PKK'nın ortak ürünü olduğunu düşünmekte ve bu grubun amacının Türkiye-İran sınırında bir Kürt bölgesi oluşturarak bölgede bir Kürt-Türk savaşı çıkarmak olduğunu savunmaktadır.

PJAK'ın faaliyetlerine son verdiği yönündeki açıklamasının yalnızca PJAK'ın bir kararı olarak görülmesi hata olacaktır. PJAK'ın bu derece büyük kararları PKK tarafından verilmektedir. Bu konuda belirtilmesi gereken önemli nokta PKK'nın "bölgeselleşme misyonu"nun iflas ettiğinin[2393] ortaya çıkmasıdır. PKK bölgeselleşerek ABD'nin bölgesel politikalarında kendine yer aramıştır. Ancak gelinen noktada PKK'nın ABD'den beklentisinin gerçekleşmediği ve Obama başkan seçildikten sonra da gerçekleşmesinin zor olacağı görülmüştür. PKK bu süreçte

[2392] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)
[2393] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)

bölgeselleşmek isteği ile hem İran'ı hem de Suriye'yi karşısına almış, ancak ABD'den beklediği desteği bulamamıştır.

Bu dönemde Iraklı Kürtlerin az da olsa, bölgesel gerçeği anlamaya başladıkları ve PKK-Iraklı Kürtler arasındaki ilişkilerin geleceğinin belirginsizleştiği görülmektedir. Obama'nın iktidara gelmesi ile beraber ABD askerlerinin Irak'ta kalıp kalmayacağı ve Irak-ABD güvenlik anlaşması ile ABD askerlerinin Irak'tan çekilmelerinin gündeme gelmesi, Kürtlerin Kerkük konusunda yalnız kalmaları ve merkezi Irak yönetiminden Kuzey Irak Kürtlerine gelen baskı, onları daha farkı bir politikaya yöneltmiştir. Ayrıca Obama'nın Ortadoğu'daki sorunlara farklı yaklaşım sergileyeceği ve bu kapsamda İran sorunu için diplomasinin ağırlık kazanacağı beklentisi, PJAK gibi örgütlerin kaderini belirsiz hale getirmektedir. Bu süreçte ABD ve Türkiye arasında PKK konusunda işbirliğin artması ile beraber Obama'nın seçim kampanyası sırasında PKK konusunda daha sert olacağı yönündeki söylemleri PKK'nın da geleceğini karmaşıklaştırmıştır.

PKK'nın bölgeselleşmesi, kendisinin çıkmaza sürüklenmesine ve bölgede çok sayıda düşman kazanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu durum Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlarken, PKK merkezli güvenlik işbirliği bu ülkeler arasındaki ilişkiler için önemli bir noktaya taşımıştır. Bu durum PKK'nın geleneksel politikasıyla uyuşmamaktadır. PKK uzun süre Türkiye'nin komşuları ile düşman olmasından ciddi oranda faydalanmıştır. PKK'nın bölgeselleşmesi bu tezden kopuş[2394] olarak görülebilecektir. ABD beklentisi nedeniyle PKK bu kapıları kendi yüzüne kapatmıştır[2395].

İran, uzun dönem PKK'yı desteklese de bugün aynı desteği yeniden başlatması zayıf bir olasılıktır. İran'ın nükleer gerginliği bağlamında Türkiye'ye ihtiyacı bulunmaktadır ve Türkiye'yi kaybetme şansı yoktur. Ayrıca PKK-PJAK ilişkilerindeki gelişmeler İran ve PKK arasında bir güven bunalımına neden

[2394] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)
[2395] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)

olmuştur. İran, PKK güçlendiği zaman kendisi aleyhine dönebilecek bir potansiyele sahip olduğunu görmüştür. Bu durumda İran ve bölge Kürtlerine dönük tarihi bir kopuşun yaşandığı görülmektedir. İran tarih boyunca hep Türkiye'deki Kürtlerle ilgilenmiş ve Iraklı Kürtleri en uzun dönem destekleyen ülke olmuştur. Bugün Iraklı Kürtlerin ABD ile ilişkisi nedeniyle bölge Kürtlerinin ABD'ye eğilimli olmaları İran'ı korkutmuştur. İran'ın komşularına karşı kullandığı Kürtler konusu bugün kendi aleyhine dönmeye başlamıştır. Bu nedenle İran-ABD gerginliği sürdükçe İran ve Kürtler arasında güvenilir bir ittifak ilişkisi kurulması çok zor gözükmektedir. ABD-İran gerginliği biterse ve ilişkilerin şekli değişirse, İran yeniden bölge Kürtlerinin en iyi müttefiki olabilecektir. Bu açıdan bakıldığında PKK, İran'a yeşil ışık yaksa bile bugün için olumlu sonuç alması zor görünmektedir. Ancak bu dönemde İran PKK'yı desteklemese de, onu bitirme motivasyonunu[2396] yitirebilecektir. Diğer yandan PKK bu politika ile Kuzey Irak'tan çıkmaya zorlandığı dönemlerde İran topraklarını kullanabilme şansını da zorlamaktadır. İran bu duruma da göz yumabilecektir.

PKK'nın İran'a dokunmadan yaşaması İran'ın işine gelmektedir. Çünkü PKK'nın varlığı Türkiye'nin dış politikasındaki sinerji kapasitesine[2397] zarar vermekte ve İran gibi devletlere doğru daha fazla yöneltmektedir. Ayrıca PKK'nın varlığı, Türkiye'de anti Amerikanizmin önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Bu da ABD karşıtı olan İran gibi ülkelerin propaganda yapması ve kamu diplomasisi yürütmesi için uygun bir zemin hazırlamaktadır.

Bölgemizdeki gelişmeler önümüzdeki süreçte belirsizliğini korumakla beraber, PKK bakımından olumlu olmayacak gibi görünmektedir. PKK bu kapsamda bölgeselleşme politikasından vazgeçerek sadece Türkiye'ye odaklanma siyaseti izleyebilecektir. Bu kapsamda PJAK gibi örgütlerin silahlı faaliyetlerinin belli bir süre durdurulması ön plana çıkmıştır. Bunun anlamı İran ve Suriye gibi ülkelerin müdahalelerinden korunabilmek ve sıkışıldığı zaman kaçış koridoru bulabilmek

[2396] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)
[2397] Arif Keskin; **" PJAK Bitti Mi? "**
http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= (2.02.2009)

düşüncesidir. Bu bağlamda, PJAK'taki siyasi değişmeleri İran'ın başarısı olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Bu değişim İran'ın askeri üstünlüğünün sonucunda ortaya çıkmamıştır. Öncelikle PJAK çok güçlü bir örgüt değildir ve onun gücü abartılmıştır. Ayrıca bölgesel gelişmeler PKK'nın stratejik çizgisini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.

PKK'nın bugünkü durumu göz önüne alındığında PJAK'ın silahlı faaliyetlerini durdurmasını geçici bir davranış olarak da yorumlanabilecektir. Kış mevsimine girilmiş olmasının yanında kısa süre silahlı faaliyetlerine ara verip İran'dan gelen tepkiyi izleyeceklerdir. İran'dan istediği olumlu yanıtı almazsa ya da ABD-İran ilişkisi önümüzdeki dönemde askeri çatışmaya doğru yönelirse faaliyetlerine yeniden başlayacaktır. Son tahlilde PJAK'ı abartmamakla beraber bittiğini söylemek de aceleci bir yorumdur.

4.1.3 D-8 Girişimi ve Ülkeleri

Gelişmekte olan İslam ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmek için Türkiye'nin fikir babası olduğu ve Developing - 8 (D-8) adıyla Ekim 1996'da kurulmasına karar verilen örgütün Türkiye'nin daveti ile 8 kurucu ülkesi şunlardır: Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya[2398]. Örgütün ilk zirvesi Haziran 1997'de İstanbul'da yapılmıştır. İran, Erbakan hükümetinin D-8 projesinde de yer almıştır. Bu zirvede örgütün kurulduğu ve tüm gelişmekte olan İslam ülkelerinin üye olabileceği belirtilmiştir. Ana karar alma organı dışişleri bakanlarından oluşan Konsey'dir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de D-8 Dördüncü Doruğu'na katılmak için İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin davetlisi olarak, 17-18 Şubat 2004 tarihlerinde İran'a gitmiştir.

Örgüt kendini bir çeşit forum olarak tanımlayıp, üye ülkelerdeki ekonomik refahın arttırılması, demokrasinin geliştirilmesi, üyeler arası dış ticaret hacminin arttırılması gibi çok sayıda başlık altında belirlenen hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için diğer uluslararası örgütlerde kulis yapmayı ya da bağımsız olarak çalışmayı

[2398] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 581

amaçlamaktadır. Bu amaçlar için henüz somut adımlar atılmasa da örgütün organları öngörülen şekilde toplanmayı sürdürmektedir.

4.1.4 Türkiye'deki Faili Meçhul Cinayetler, İrticai Hareketler ve İran İlişkisi

Türkiye ve İran arasındaki ideolojik çatışma 1993'te farklı bir boyuta ulaşmıştır. İran'ın Türkiye'deki Kemalist aydınların seri suikastına karıştığı[2399] yönünde iddialar gündemde önemli yer işgal etmiştir. Ocakta DGM Başsavcısı'nca Uğur Mumcu'yu öldürenlerin İran ile ilişkili olduğuna ilişkin resmi bir açıklama yapılmıştır. Uğur Mumcu'nun büyük bir kamuoyu katılımı olan cenazesinde de İran'ın bu cinayetten sorumlu olduğuna dair sloganlar atılmış ve medyada İran aleyhine bir hava[2400] yaratılmıştır. Bu dönemde Türkiye'de bulunan İran İçişleri Bakanı bu durumu protesto ederek ziyaretini yarıda kesmiş ve ülkesine dönmüştür. Şubatta ise Demirel ve Rafsancani'nin karşılıklı suçlamaları gündeme gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı da Mumcu cinayetinde İran'ın payı olabileceğini belirtmiş ve Türk tezini desteklemiştir. Refah Partisi ise bu durumun Türkiye-İran ilişkilerinde 1992'nin ortalarından beri devam eden olumlu havayı bozmak isteyen ABD'nin[2401] komplosundan kaynaklandığını iddia etmiştir. Şubat'ta Türk Eximbank'ın İran'a dönük ihracatta kredi vermeyeceğini ilan etmesiyle ilişkiler ekonomik açıdan da bozulmuştur. Temmuz'da Şeytan Ayetleri adlı kitabın Türkçe çevirisini yayınlamak isteyen Aziz Nesin'i, İran yasaklı yazar[2402] ilan etmiştir. Ağustos'ta Türkiye, İran kamyonlarının Türkiye'ye girişini engellediğinde kriz zirveye ulaşmıştır. Ekim'de ise Türkiye-İran ortak güvenlik protokolünün Tahran'da imzalanmasıyla kriz sona ermiştir.

Ekim 1999'da yaşanan Ahmet Taner Kışlalı suikasti "İran ve Terör[2403]" konusunu yeniden Türkiye'nin gündemine taşımıştır. Ocak 2000'de Hizbullah

---

[2399] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 581
[2400] Baskın Oran; a.g.e s. 581
[2401] Baskın Oran; a.g.e s. 581
[2402] Baskın Oran; a.g.e s. 581
[2403] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 179

operasyonunun ve Mayıs 2000'de ise Uğur Mumcu cinayeti ile ilgili olarak Umut operasyonunun başlaması Türkiye kamuoyunda "dinci terör ve İran parmağı[2404]" tartışmasının gündemin ilk sıralarına taşımıştır. İki ülke kamuoyu ve siyasi çevrelerinde karşılıklı söz düellosu eşliğinde süren bu sürekli gerilim sırasında iki ülke dışişleri bakanlıklarının "yapıcı" ve "uzlaştırıcı" tavrı[2405] dikkat çekicidir. Ocak 2000'den sonra İran'ın PKK konusunda Türkiye ile işbirliği yapması ve Hatemi iktidarının genelde yarattığı olumlu hava bu konuda da etkili olmuş, iki ülke arasındaki basın-medya savaşları büyük oranda azalmıştır.

Uğur Mumcu olayıyla başlayan Kemalist aydın cinayetleri krizleri[2406] 1990'lar boyunca benzer senaryolarla tekrarlanarak sürmüştür. 2002'ye gelindiğinde cinayetlerle İran arasında bir bağın olup olmadığı üzerinde çalışan Türk yargısı henüz bir sonuca ulaşamamıştır.

4.1.5 Diplomatlar Krizi

Türk dış politikasını belirleyenler arasında yasadışı İslamcı grupların desteklenmesi de dahil olmak üzere İran'ın uzun dönemden beri İslami Devrimi'ni Türkiye'ye ihraç etmek için elindeki tüm olanakları kullandığı yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bu düşünceye göre İran'ın rejiminin kendine özgü dini nitelikleri bu ülkenin yöneticilerinin Türkiye'nin laik ve demokratik yapısını anlamamasına neden olmaktadır. Bakeri krizi İslamcı Türklerle İran'dakine benzer bir rejim kurmaya çağrıda bulunmak için Türkiye'ye karşı düzenlenmiş kampanyanın bir parçası[2407] olmaktadır. İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bakeri Kudüs Günü kutlamaları sırasında Şubat 1997'de Sincan'da tekbirler eşliğinde bir gruba konuşma yapmıştır. Filistin, İslami Cihad ve Hizbullah liderlerinin posterleri altında gruba

---

[2404] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 21 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2405] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 21

[2406] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 581

[2407] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

seslenen Bakeri [2408] ABD ve İsrail ile anlaşma yapanların er ya da geç cezalandırılacaklarını söylemiştir. Töreni İran'ın " fundementalizm " ve şeriat sistemine yaklaşımını[2409] göstermek için kullanmıştır.

Türkiye ve İran arasındaki gerilim 1997'de krize neden olmuştur. Şubat 1997'de İran büyükelçisi Bakeri'nin Ankara Sincan'da Refah Partisi'nce düzenlenen Kudüs Gecesi'ne katılarak İsrail ile ilişkileri nedeniyle Türkiye'yi suçlaması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir[2410]. Kriz İranlı alt düzey diplomatların da işe karışmalarıyla ve yoğun basın savaşlarıyla bir süre devam etmiş ve Ankara ve Tahran'daki büyükelçilerin karşılıklı geri çekilmesiyle[2411] sonuçlanmıştır. Türk basınında Türkiye'de görevli bazı İranlı diplomatların gazeteci Çetin Emeç suikastına karıştıkları iddiasıyla başlayan gerilim kısa sürede karşılıklı casusluk suçlamalarına dönüşmüş ve iki taraftan da dörder diplomat karşılıklı olarak geri çağrılmıştır[2412].

Bakeri'nin konuşması İran'ın Türkiye'nin iç politikasını etkilemeye çalıştığı iddialarını güçlendirmiş ve ülkeden gönderilmesine neden olmuştur. Bakeri krizi konusunda resmi görüşü yansıtan bir yorumcu şunları söylemiştir: " Demokrasi ve çağdaş yaşam biçimine inanan Türk insanı, ortaçağdaki gibi bir ortam yaratarak insanlığın geleceğini karartmak isteyen senin (Bakeri) gibi insanlara[2413] izin vermeyecektir. " Bu alıntı Türk medyasındaki ana çizginin bu konudaki görüşünü açıkça göstermektedir. Aynı düşünceye göre Bakeri olayıyla ilgili Türkiye'yi inciten bir diğer nokta ise İranlı resmi görevlilerin Atatürk mozolesini ziyaret etmek[2414] konusunda isteksiz olmasıdır. Bu durum İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin 1996'daki Türkiye ziyaretinde olduğu gibi iki ülke arasında gerilime neden olmuştur.

[2408] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2409] Bülent Aras; a.g.m s. 4

[2410] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 177

[2411] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 177

[2412] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 175

[2413] Bülent Aras; a.g.m s. 5

[2414] Bülent Aras; a.g.m s. 5

Türkiye'nin güvenlik bürokrasisi yasaklı Refah Partisi ve bazı İslami grupların İranlı mollalarla işbirliği yaparak Türkiye ve İran'ı tek bir İslami devlet altında birleştirmek istediğini[2415] 28 Şubat sürecinde gündeme getirmiştir. Bu görüş eğer Türkiye'nin bütünlüğünün korunması için gerekirse, " gerici aktivitelerin " askeri müdahaleyle etkisiz hale getirilmesinin[2416] meşru olduğunu da savunmaktadır. Refahyol hükümetini görevden uzaklaştıran sürece İran Büyükelçisinin de içinde yer aldığı krizin katkı sağladığı bilinmektedir.

Dönem dönem Türkiye - İran ilişkilerinin gerilerek istenmeyen noktalara vardığı görülmektedir. Bu gerginlikler Hatemi döneminde fazla yaşanmasa da Rafsancani döneminde daha yoğun olmuştur. 1997'de iki ülke arasında yaşanan büyükelçi krizinde Türkiye'nin ilk adımının ardından dönemin Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin Türkiye'yi ziyaretini oluşturan ikinci adımı sorunun çözülmesini sağlamıştır. Velayeti'nin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le görüşmesi sırasında Demirel, Velayeti'ye " İlişkilerin daha fazla zarar görmemesi için sorunun bir an önce hallolması, ondan sonra da karşılıklı olarak büyükelçilerin atanabileceği[2417]" mesajı vermiştir. Ortalık durulduğunda Cumhurbaşkanı Demirel ve Rafsancani'nin girişimleri bile bu gerilimi azaltmaya yetmemiştir. İran da zaten bu dönemde seçim sürecine girmiştir.

İlişkiler aynı yılın sonunda ancak Türkiye'de yeni bir başbakanla - Mesut Yılmaz - yeniden normale dönmüştür. Yeni İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi görevi devraldığında Türkiye'de Mesut Yılmaz'ın başbakanlığındaki koalisyon hükümeti işbaşındadır. Özellikle Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in de çabalarıyla 1997'nin sonundan itibaren Türkiye-İran ilişkileri yeniden rayına oturtulmaya[2418] çalışılmıştır. İsmail Cem ve İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi Eylülde BM Genel Kurulu'nun 52. dönem toplantılarında bir araya gelerek ilişkileri normalleştirme ve

---

[2415] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 5
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2416] Bülent Aras; a.g.m s. 5

[2417] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 706

[2418] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 177

eş zamanlı olarak yeni büyükelçileri atama kararı almışlardır. Yılmaz hükümeti aynı zamanda doğalgaz boru hattı ve D-8 projelerinin[2419] de sürdürüleceğini belirtmiştir. Ekimde ise İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhsin Eminzade Türkiye'ye gelerek büyükelçilik meselesini görüşmüştür. Kasımda Eminzade, Hatemi'nin mesajını iletmek için bir defa daha Türkiye'ye gelmiştir. Aynı dönemde İran basınında Türkiye hakkında olumlu yazılar[2420] çıkmaya başlamıştır. Aralıkta Tahran'da toplanan ve Türkiye için (İsrail ile ilişkiler ve Kuzey Irak operasyonları yüzünden) oldukça sıkıntılı geçen İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantısı sırasında Hatemi ve Demirel ilk kez bir araya gelmişlerdir. Mart 1998'de ise yeni büyükelçiler karşılıklı olarak güven mektuplarını sunmuşlar ve göreve başlamışlardır. Böylece ilişkiler normale dönmüştür. Mayıstan itibaren ise ekonomik ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır. Suriye ile yaşanan Öcalan krizi sırasında da Hatemi, İKÖ dönem başkanı sıfatıyla iki ülke arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Bu amaçla Harrazi Ekim 1998'de Türkiye'ye gelmiştir.

İran'a dönük Türk diplomasisi döngüsel bir model izlemektedir. Krizin tırmanmasından sonra casusluk ya da birbirlerinin iç politikasına müdahale gibi suçlamalar nedeniyle Türkiye'nin İran büyükelçisini ya da diğer resmi görevlilerini misilleme yapmak amacıyla Türkiye'den göndermesinden sonra Türkiye resmi görevlisini ya da görevlilerini danışma amacıyla geri çağırmaktadır. Hemen ardından Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü bakanlığın bu kriz nedeniyle İran ile olağan ilişkilerin zarar görmesini istemediği yönünde bir açıklama yapmaktadır. Son aşamada krizin şiddetinin azalmasına bağlı olarak Türkiye ve İran diplomatik ilişkilerini yeniden büyükelçilik düzeyine çıkarmaktadır. Türkiye ve İran arasında 1985'te, 1988-1990 ve 1993-1994 yılları arasında ve 1997'de yaşanan başlıca krizler hep bu biçimde gelişmiştir.

Bazı somut örneklere yakından baktığımızda ilişkilerdeki bu döngüsel modelin anlaşılması kolay hale gelecektir. Türk dış politikası açısından en ciddi

[2419] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 177
[2420] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 177

problemler İran'ın PKK'yı desteklemesi, İran'ın Türkiye'de İslami fikirleri yaymak istemesi ve İran ile Kafkasya ve Orta Asya'daki rekabet olmuştur.

4.2 EKONOMİK BOYUT

Türkiye-İran ilişkilerinde önemli sorunlar olmasına karşın işbirliği için bazı olasılıklar da bulunmaktadır. İlk ve en önemlisi doğalgaz ve boru hattı projeleri[2421] olmaktadır. Medyada yer alan haberlerin tersine Refah Partisi'nin lideri Necmettin Erbakan'dan önce de bu işbirliği projeleri Dışişleri Bakanlığı'nın gündeminde bulunmuştur. Mart 1995'te İran doğalgazının Türkiye üstünden Avrupa'ya taşınmasını içeren İran - Türkiye - Avrupa doğalgaz projesinin fizibilite çalışmaları hızlandırılmıştır. Bu konuda müzakerelerin süreceği beklenmiştir. Ayrıca iki taraf arasında İran'ın Türkiye'ye doğalgaz satmasını içeren ayrı bir anlaşma da yapılmıştır. Kısa bir süre anlaşmanın içeriği ve doğalgaz fiyatı ile ilgili çıkan anlaşmazlık göz önüne alınmazsa bu proje başarıyla yaşama geçirilmiş ve İran, Türkiye'nin önemli bir doğalgaz sağlayıcısı[2422] olmuştur. 1997'de İran'dan doğrudan doğalgaz alma projesine iki yeni proje daha eklenmiştir[2423]. Bunlardan birincisi Türkmenistan doğalgazının İran'dan Türkiye'nin İskenderun Limanı'na taşınmasını içermektedir. İkincisi ise güney İran'dan çıkarılan petrolün Ceyhan'a taşınmasını içeren protokol şeklindeki projedir.

Bu sırada ticari ilişkiler Türk dış politikasını belirleyenlerin İran çekincelerinden etkilenmiştir ve Türkiye'nin projeleri iptal edeceği söylentileri[2424] gündeme gelmiştir. Bu söylentilerin yayılması nedeniyle eski İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Türkiye'ye gelmiştir. 21 milyar dolarlık doğalgaz anlaşmasının iki ülke arasındaki gerginlik ve ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı baskı sonucunda iptal edileceğinden çekinen İran yönetimi iki ülke arasındaki ilişkilerin ılımlı bir düzeye çekilmesini istemiştir. Türkmenistan projesi dikkate alındığında ise

---

[2421] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 12
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2422] Bülent Aras; a.g.m s. 13

[2423] Bülent Aras; a.g.m s. 13

[2424] Bülent Aras; a.g.m s. 13

Türkmenistan'ın hedefinde yıllık 16 ila 28 milyar metreküp gazın Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya gönderilmesi[2425] bulunmaktadır. Bu yüksek miktardaki gazın daha kompleks bir ağ yoluyla gönderilmesi gerekmektedir ve var olan boru hattı şebekesi sadece iç ihtiyacı karşılamak için tasarlanmıştır. Bu sırada Türkmenistan'dan Türkiye'ye İran üstünden bir doğalgaz boru hattı döşenmesi için görüşmeler yapılmıştır. Her iki proje için gerekli fonun bulunması en önemli sorun olmuştur.

Türkiye ve Suriye arasında yaşanan su paylaşım sorunu, Suriye'nin PKK'ya verdiği destek, İran'ın PKK'yı ve Türkiye'de İslamcı kökten dincileri desteklemesi ve son olarak Türkiye'nin İsrail ile gelişen güvenlik işbirliği[2426] gibi siyasi konular da Türkiye'nin bölgeyle ticari bağlantılarını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin Ortadoğu komşularıyla siyasi ve ekonomik ilişkileri açısından 1990'lar başarılı bir dönem olmamış[2427] siyasi ilişkiler gerildikçe ekonomik ilişkiler de zarar görmüştür. Benzer biçimde 1990'ların sonuna doğru Türkiye ile Ortadoğu'daki komşuları arasındaki ikili siyasi ilişkiler geliştikçe ekonomik ilişkiler de gelişmiştir.

4.2.1 Türkiye ve İran Arasındaki Ekonomik İlişkiler

SSCB'nin dağılmasından sonra 16 Şubat 1992'de beş Orta Asya Cumhuriyeti'nin üyeliğe kabul edilmesi ECO'yu kısa bir süre için belli oranda canlandırdıysa da Türkiye ve İran arasında SSCB'nin yıkılmasıyla bölgede ortaya çıkan boşluğu doldurma konusunda çıkan rekabet örgütün daha da gelişmesine engel olmuştur. Buna ek olarak İran'ın 1990'larda PKK'yı ve Türk Hizbullah'ı gibi radikal İslamcı grupları desteklediği[2428] düşüncesi iki ülke siyasi ilişkilerinin gelişmesini ve dolayısıyla ekonomik işbirliğini azaltmıştır.

[2425] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 13
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2426] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 110

[2427] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 110

[2428] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 111

Bunun yanında 1991'den sonra eski Sovyet toprakları olan Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye ile İran arasında yaşanan kısa rekabet iki ülke arasındaki ticari ilişkileri de etkilemiştir. Yeni devletlere kalkınma modeli olarak "Türkiye" ve "İran" modellerini sunma çabası[2429] bunun yanında algılanan birbirine zıt stratejik çıkarlarla beraber kaçınılmaz olarak Türkiye ve İran arasında bir rekabet ortamı oluşmuştur. Ancak iki ülkenin de Orta Asya ve Kafkasya'da etki sahası oluşturmak için yeteri kadar siyasi ve ekonomik güce sahip olmadığının anlaşılmasıyla[2430] 1995'ten sonra Türkiye ve İran ikili ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamışlardır.

Ilımlı Muhammed Hatemi'nin Mayıs 1997'de İran cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ve Haziran 2001'de de yeniden seçilmesi, bu arada da Öcalan'ın yakalanması iki ülke arasında gerginliğe neden olan iki önemli siyasi konuda sorun oluşturan unsurların geri plana çekilmesini sağlamıştır. Bu durum Türkiye ve İran arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için uygun siyasi ortamı hazırlamıştır.

Ordunun güvenlik endişeleriyle Türkiye'nin Ortadoğu komşularıyla ilişkilerini geliştirme isteği[2431] Bülent Ecevit başkanlığındaki yeni koalisyon hükümetinin siyasi ilişkileri geliştirme düşüncesiyle aynı döneme denk gelince dönüşüm daha kolay hale gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin güney komşularıyla siyasi ilişkilerini geliştirmek istemesinin temel nedeni, ABD politikaları sonucu Suriye ve İran ile yaşanan zor siyasi ilişkiler[2432] ve ABD'nin öncülüğünde BM'nin Irak'a yaptırım uygulamasına duyulan kızgınlık olmaktadır.

Humeyni'nin Haziran 1989'da ölümünden sonra İran'da devrim söyleminin yumuşaması da her iki ülkenin birbirleriyle ilişkilerinde daha pragmatik bir yaklaşımla hareket etmesine neden olmuştur. 1997'de Muhammed Hatemi'nin İran cumhurbaşkanı seçilmesi ve 2001'de ikinci kez seçimleri kazanması, Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanması ve Türk Hizbullah'ının 2000'de Türk güvenlik

[2429] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 119

[2430] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 119

[2431] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 112

[2432] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 112

güçlerince yok edilmesi Türkiye ve İran arasındaki ikili siyasi ilişkileri canlandırmanın önündeki engelleri kaldıran[2433] olumlu gelişmelerdir.

Türkiye'de Kasım 2002 seçimlerinden sonra iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin Ortadoğu'daki komşularıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerine olası etkileri de oldukça önemlidir. Kasım 2002 seçimlerinin ardından iktidara gelen AKP hükümetinin de Türk dış politikasıyla ilgili açıkladığı önceliklerden biri ülkenin tüm komşularıyla ama özellikle de Ortadoğu ülkeleriyle[2434] ilişkilerini geliştirmektir. Bu kapsamda Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakan olmasından sonra Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül bölgede barış ve istikrarı geliştirmek için Suriye ve İran ile daha iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmanın öneminden bahsetmiştir. Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen de devamlı olarak Türkiye'nin komşularıyla daha iyi ticari ilişkilere sahip olmasının öneminden söz etmiştir. Tüzmen, Irak, İran ve Suriye ile ticari alışverişin Türkiye'nin toplam dış ticaretinin sadece % 8'ini[2435] oluşmasından yakınarak sık sık Türkiye'nin yakın komşularıyla ekonomik ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen olgulardan biri de ekonomi olmaktadır. İki ülkenin de ekonomik olarak birbirlerine ihtiyaçları vardır. Türkiye, İran doğalgazını almak ve İran pazarında yer almak[2436] düşüncesindedir. İran ise Türkiye'ye doğalgaz satmak ve kendi doğalgazını Avrupa pazarına Türkiye aracılığıyla sunmak istemektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinde son dönemde en fazla gelişme gösteren konu ekonomi olmuştur. Ticaret hacminin artmasıyla beraber yatırım alanları hem

---

[2433] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa:119

[2434] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 112

[2435] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 112

[2436] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 15
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

genişlemiş hem çeşitlenmiştir. Ayrıca her iki ülkenin 70 milyona yakın nüfusu ve dinamik bir ekonomisi vardır. Bu özelliklerin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere nasıl yansıdığı ise her zaman merak konusu olmuştur.

4.2.1.1 Türkiye ve İran Arasındaki Ekonomik İlişkiler ve Dış Ticaret Dengesi

1990'larda Türkiye ve İran arasındaki en önemli ekonomik ilişki, 1960'lardan beri düşünülen doğalgaz boru hattıyla ilgili anlaşmanın imzalanmasıdır. Son şekli Ağustos 1996'da Refahyol döneminde belirlenen anlaşmaya göre Türkiye dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervine sahip olan İran'dan yılda 10 milyar m³ doğalgaz[2437] alacaktır. ABD'nin İran'da 20 milyon dolar üzerinde hidrokarbür yatırımı yapacak şirketlere ambargo uygulama kararından (D'Amato Yasası) etkilenmek istemeyen BOTAŞ[2438] (Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi), projenin sadece Türkiye bölümünün finansmanını üstlenirken, İran da kendi tarafında kalan inşaatı üstlenmiştir.

Ermenistan ile de benzer anlaşma yapan İran, yatırım eksikliğinden dolayı kendi tüketiminden daha çok doğalgaz üretimi yapamamaktadır. Bu yüzden projenin ilk yıllarında İran'ın Türkmenistan doğalgazının Türkiye'ye aktarılmasında geçiş ülkesi[2439] olmasına karar verilmiştir. İran'ın sabit sermaye yatırımını bulduğunda[2440], kendi doğalgazını da Türkiye'ye göndermesine karar verilmiştir.

Temmuz 1996'da Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında Refahyol koalisyon hükümetinin iktidara gelmesi İran ile ilişkilerde yeni bir dönüm noktası[2441] olarak görülmüş ve yakınlaşma için büyük bir beklentiye neden olmuştur. Ancak hem Erbakan ve ekibinin dış politika sürecindeki hataları hem de Türkiye'nin iç politik dengelerine bağlı olarak İran ve Türkiye'nin ikili ilişkileri altı ay içinde en kötü

[2437] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 585
[2438] Baskın Oran; a.g.e s. 585
[2439] Baskın Oran; a.g.e s. 585
[2440] Baskın Oran; a.g.e s. 585
[2441] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 176

seviyelerden birine[2442] ulaşmıştır. Başbakan Erbakan çok eleştirilen ilk yurtdışı gezisini Ağustos 1996'da İran'a giderek yapmıştır. Türkiye-İran ilişkilerini yeniden iyileştirmek dışında iki hedefi[2443] bulunmaktadır: Doğalgaz anlaşması imzalamak ve PKK'ya destek konusunda Türkiye'nin rahatsızlığını belirtmek.

İki ülke arasında siyasi ilişkilerin sonunda doğru yönde ilerlediğini gösteren işaretlerden biri uzun bir tereddüt ve kararsızlıktan sonra Türkiye'nin doğu bölgelerindeki ihtiyacı karşılayabilmek için İran'dan doğalgaz almayı kabul etmesi olmuştur. 1996'da dönemin başbakanı Necmettin Erbakan, İran'da 23 milyar dolarlık bir doğalgaz anlaşması[2444] imzalamıştır. Buna göre öncelikle İran ve Türkiye arasında 1.2 milyar dolara mal olacak bir doğalgaz boru hattı[2445] yapılacaktır. Ayrıca petrol boru hattı ve elektrik alımı konuları da görüşülmüştür. PKK'ya destek konusunda ise İran her türlü iddiayı reddederek açık garantiler vermiştir. Daha sonra bu projeleri yaşama geçirmek için bazı bakan ve üst düzey bürokratların karşılıklı ziyaretleri olmuştur.

228 Milyar metreküplük 23 milyar dolar değerindeki İran gazının 25 yıl süreyle alınmasına[2446] dair anlaşma ABD Başkanı Clinton'un İran - Libya Yaptırım Kanunu'nu (Iran - Libya Sanctions Act - ILSA)[2447] Ağustos 1996'da imzalamasından sadece birkaç gün önce imzalanmıştır. İran - Libya Yaptırım Kanunu, Libya ve İran'la iş yapan uluslararası şirketlere yaptırımlar uygulanmasını düzenlemektedir. ABD'nin memnuniyetsizliğine ve aktif olarak karşı çıkmasına karşın Türkiye ısrarla ILSA'nın İran'la yatırımdan farklı olarak[2448] ticaret yapılmasına izin verdiğini belirtmiştir. Türkiye ayrıca Türkiye - İran gaz anlaşmasını

[2442] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 176

[2443] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 176

[2444] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 21 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2445] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 21

[2446] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 119

[2447] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 120

[2448] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 120

yeni kanunun kabulünden önce Mayıs 1995'te teati edildiği için bu anlaşmanın yaptırımlardan muaf olması gerektiğini[2449] belirtmiştir.

Bu dönemde İran-Ermenistan-Rusya üçgeninde işbirliği ve dayanışma egemen olmuştur. İran bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya ve Kafkas ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken Rusya'yı da yeni dönemdeki müttefiklerinden biri olarak görmüştür. Özellikle askeri ve nükleer enerji konularında Rusya ile işbirliğini[2450] arttırmıştır. Örneğin 2 Şubat 1995'te İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Gholam Reza Aghazadeh ile Rusya'nın Federal Atom Enerjisi Başkanı Alexander Rumyantsev arasında imzalan anlaşma ile Rusya'nın İran'a nükleer yakıt vermesi ve İran'ın da kullanılmış yakıtı Rusya'ya geri vermesi konusunda anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ABD tarafından ise İran'ın nükleer silah imal etmesi konusunda elde ettiği önemli bir kazanım olarak görülmüştür. ABD Başkanı Clinton döneminde uygulanan ikili çevreleme politikası ile hem Irak'ın hem de İran'ın çevrelenmesine ve bu iki devletin geçmişte SSCB örneğinde olduğu gibi uluslararası arenadan dışlanarak zayıflatılmalarına karar verilmiştir. ABD Başkanı Clinton döneminde Nisan 1995'te çıkarılan ILSA (Iran - Libya Sanction Act) yaptırım yasası[2451] ABD şirketlerinin İran'da enerji sektöründe 40 milyon dolardan fazla yatırım yapması durumunda ABD'nin ekonomik yaptırımlarıyla karşılaşacaklarını düzenlemektedir. Bu yasa ile İran'ın enerji alanında önemli yatırımlar yapması önlenmeye çalışılmıştır. ABD şirketleri her ne kadar bu yaptırıma uysa da bu yasak özellikle Avrupalı şirketlerce delinmiş ve beklenen etkiyi tam olarak sağlayamamıştır.

İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin 1996'da Türkiye'yi ziyareti sırasında Türkiye'nin hem enerji alanında hem de güvenlik ve savunma alanlarında işbirliğinde ısrarcı olması nedeniyle ABD yönetimi Türkiye'nin İran ile ilişkilerini geliştirmesinden duyduğu memnuniyetsizliği belirterek iki ülke arasındaki savunma

---

[2449] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 120

[2450] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 273

[2451] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 274

işbirliğini ABD'nin hoş karşılamayacağını[2452] söylemiştir. Ayrıca ABD, bir NATO müttefiki olan Türkiye'nin kitle imha silahları geliştiren bir ülkeyle askeri ilişkilerini geliştirmeye çalışmasının alışılmadık bir durum[2453] olduğunu söyleyerek Türkiye'den İran ile bu biçimde bir ilişki geliştirmeyi durdurmasını istemiştir.

Rafsancani'nin Türkiye'yi ziyareti ile ağustos ayında başlayan süreç tamamlanmıştır. Görüşmelerde ulaşım, turizm endüstrisi ve ticari alandaki işbirliğinin yanında savunma, istihbarat ve gümrük birliği alanlarında da işbirliği konusu tartışılmıştır[2454]. Bir dizi ekonomik anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Rafsancani, PKK konusunda yine kesin garantiler vermiş ve açık işbirliği tekliflerinde bulunmuştur[2455]. Ancak tüm bunlar (özellikle de savunma ve istihbarat konularının gündeme gelmesi) Türk basınında ve sivil-askeri bürokratik çevrelerde İran ile işbirliğinin boyutları konusunda yoğun bir tartışmaya[2456] neden olmuştur. Türk dışişleri geleneksel çizgisine uygun olarak İran'a daha ılımlı yaklaşırken ve özellikle enerji konusunda Türkiye - İran projelerini desteklerken Türk askeri çevreleri çizmenin aşıldığını[2457] belirtmeye başlamışlardır. Bir yandan İsrail ile işbirliği sürecini hızlandırırken diğer yandan İran'ı çeşitli platformlarda terörist ülke olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Refahyol döneminden sonra da süren doğalgaz projesinin 2001'e gelindiğinde ölçüm istasyonları hariç İran bölümü bitmiş ve Türkiye bölümü de bitmek üzeredir. Take or pay[2458] (al ya da öde) şartıyla yapılmış bu anlaşmada boru hatlarının eş zamanlı olarak bitirilmesi aksi durumda doğalgaz vermeye hazır olan İran'a Türkiye'nin tazminat ödemesine karar verilmiştir. Buna karşın yapılan ve

---

[2452] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 120

[2453] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 120

[2454] Gökhan Çetinsaya; "Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?** der. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 176

[2455] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 176

[2456] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 176 - 177

[2457] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 177

[2458] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 585

kamuoyuna açıklanmayan görüşmeler[2459] sonunda İran tazminat konusunu ertelemiştir. Türkiye'nin de çok gereksinim duyduğu doğalgazı elde etmek için kendi ülkesindeki boru hattını döşemede gerekli iradeyi gösterememesinin temelinde ABD'nin ve Türk bürokrasisinin bir bölümünün bu hatta olumsuz yaklaşmasının bulunduğu ve bunun İran tarafından hoşgörüyle karşılandığı iddia edilmiştir.

Türkiye sonunda Türkiye - İran gaz ticaretiyle ilgili ABD muhalefetini aşmayı başarmış ve 30 Temmuz 2001'den itibaren İran'dan doğalgaz almayı[2460] kabul etmiştir. İran'ın inşa ettiği ölçüm merkezlerinin inşasının kalitesiyle ilgili anlaşmazlıklara ve gerilimlere karşın İran doğalgazının Türkiye'ye pompalanması 11 Aralık 2001'de[2461] başlamıştır. Bu durum iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerde yeni bir dönemin başladığını göstermiştir.

2001'in sonunda başlayan doğalgaz akışının aşamalı olarak 10 milyar m³'e çıkmasından[2462] sonra İran-Irak Savaşı'nın ikili ilişkilerde yarattığı olumlu etkinin bir benzerinin kalıcı bir şekilde ortaya çıkması beklenmektedir. Böyle bir durum olursa zaman zaman krizler yaşayan iki ülkenin da sağlıklı ve istikrarlı bir ilişki kurmaları[2463] söz konusu olacaktır. 2001'in ilk yarısında ilişkilerde değil krizden söz etmek işbirliğine dönük olumlu adımların görülmesi ve bu durumun Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in İran'a gitmesiyle somut hale gelmesi bu iyimser öngörüyü destekler niteliktedir.

Türkiye ve İran arasındaki siyasi ilişkilerin yumuşamasını ve gaz anlaşmasını izleyen dönemde ekonomik alanda başka yeni gelişmeler de yaşanmıştır. İlk olarak Dış Ticaret Müsteşarı Kürşat Tüzmen beraberindeki 120 işadamıyla birlikte[2464] Mayıs 2000'de İran'a gitmiştir. Tüzmen'in İranlı yetkililerle görüşmeleri sırasında Türk-İran İş Konseyi'nin kurulmasından, yılda 1.5 milyar dolar vergi kaybına neden

---

[2459] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 585

[2460] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 120

[2461] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 120

[2462] Baskın Oran; a.g.e s.585

[2463] Baskın Oran; a.g.e s. 585

[2464] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 120

olan yasadışı petrol geçişinin durdurulmasına[2465] ve İranlı yetkililerin Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü ortak pazara dönüştürme önerisine kadar çeşitli konularda fikir alışverişinde bulunulmuştur. 6 Kasım 2001'de kurulan Türk - İran İş Konseyi ilk toplantısını Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2002'de ziyareti sırasında İran'da yapmıştır. Haziran 2003'te Türkiye'de yapılan ikinci toplantı sırasında ise " İran haftası[2466] " düzenlenmiştir. Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen, Ekim 2003'te beraberindeki 300 kişilik işadamı heyetiyle İran'ı ziyaret etmiş ve İranlı işadamlarıyla yapılan görüşmelerde 200 milyon dolarlık sözleşme[2467] imzalanmıştır.

2003 yılı Türkiye ve İran arasındaki ekonomik göstergelerin de iyiye gittiği bir yıl olmuştur. Bu yıl içinde ticaret hacmi 1.2 milyar dolardan 2.2 milyar dolara[2468] çıkmıştır. Bu durumda Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in beraberinde 300 dolayında işadamıyla İran'a yapmış olduğu gezinin de büyük etkisi olmuştur. Görüşme sırasında İran, 2004'ten itibaren 5 yıl içinde Türk mallarına uyguladığı gümrük ve ticari vergileri % 4[2469] düzeyine indirmeyi kabul etmiştir. İki devlet ayrıca yeni sınır ticaret merkezleri kurma konusunda da anlaşmışlardır. Bu yıl ayrıca Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, Türkiye - İran sınır kapısı olan Gürbulak'ta yeni tesisleri hizmete açmışlardır.

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler uzun dönem siyasi sorunların gölgesinde kaldığından gelişme kaydedememiştir. Yakın dönemde iki ülke arasındaki siyasi yakınlaşmanın en önemli sonucu ekonomik alanda görülmüştür. Ticaret hacmi 2003'te % 91 oranında[2470] artış göstermiştir.

[2465] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 120

[2466] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 121

[2467] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 121

[2468] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 708

[2469] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 121

[2470] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 16
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

Bu sırada İran'dan Türkiye'ye nakledilen doğalgazın kalitesi ve fiyatıyla ilgili tartışmalar 2002-2003 yıllarında sürmüştür. AKP hükümeti daha önce imzalanan anlaşmayı yeniden müzakere etmek isteyerek doğalgaz fiyatının düşürülmesini görüşmek[2471] için Aralık 2003'te bir heyeti İran'a göndermiştir. İran başta fiyatı yeniden müzakere etmeyi reddettiyse de Türkiye'nin gaz almaktan tamamen vazgeçmesini duyurması nedeniyle fiyatı düşürmeyi kabul ederek anlaşmanın devamını sağlamıştır.

İki ülke arasında hala çözülememiş sorunlar olmasına karşın son gelişmeler İran ve Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirmek için uğraştığını göstermektedir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2002'te İran'ı ziyareti tarafların oturup sorunlarını konuşabildiğinin[2472] bir göstergesidir.

Doğalgaz boru hattından sonra bu dönemin ikinci ekonomik gelişmesi ECO'nun genişlemesidir. Ancak ekonomik ilişkilerde büyük umuda neden olan ECO'nun üye sayısının artmasına karşın 1980'lerdeki yetersizliğini sürdürmesi genel bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Uzun dönemde ortak pazara dönüşmeyi amaçlayan ECO'nun ve selefi RCD'nin başarısızlığı üye ülkelerin işbirliği konusunda yeterli iradeye sahip olamamasından[2473] kaynaklanmamıştır. Esas sorun yapısaldır. Üyeler hammadde ve yarı işlenmiş madde ihracatçısı olan azgelişmiş ülkelerdir. Bu yüzden aralarındaki dış ticaret hacminin toplam dış ticaret hacmine oranı[2474] belli bir seviyenin üstüne çıkamamıştır. Türkiye ve biraz da İran bu yapısal tablodan farklı olarak bir miktar sanayi üretimi yapabilmektedir. İki ülke 1992'de ECO'nun alanını büyütürken, yeni üyelerin hammaddelerine karşılık sanayi ürünleri için geniş pazarlar bulmayı ümit etmişlerdir. Ancak ECO'nun finansman güvencesi ve mal standardizasyonu konularında etkili olamaması[2475] yüzünden bu umutlar da yeterince gerçekleştirilememiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde ECO'nun önündeki

---

[2471] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 121

[2472] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 121

[2473] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 586

[2474] Baskın Oran; a.g.e s. 586

[2475] Baskın Oran; a.g.e s. 586

gerçekçi amacın ortak pazar kurulması değil, mevcut sorunların aşılmasını sağlayacak kurumsallaşmanın sağlanabilmesi olduğu açıktır.

Son yıllarda Türkiye ile Ortadoğu'daki komşuları arasındaki nispeten olumlu siyasi ortam ticari ilişkilerin de artmasını sağlamıştır. 1998'den beri siyasi ilişkilerde yakalanan pozitif havadan yararlanmak isteyen Türkiye üç yakın Ortadoğu komşusuyla çok sayıda projeye başlamış ve kurumsal iletişime geçmiştir. AKP'nin Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelmesinin Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini daha da geliştirmesi için uygun bir ortam sağladığı[2476] da genel olarak kabul edilmektedir. Çoğu AKP'li bakan ve milletvekilinin İslami kimlikleri öne çıkarmalarının yanında partide ayrıca Kürşat Tüzmen gibi önceki dönemlerde Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini savunan bürokratlar[2477] da vardır. Uygulamada da Mart 2003'teki Irak Savaşı'na ve Türkiye'nin İran, Suriye ve Irak'a yönelik politikalarından dolayı Türkiye - ABD ilişkilerinde yaşanan sorunlara karşın Türkiye yakın Ortadoğu komşularıyla siyasi ve ekonomik bağlarını geliştirmeyi sürdürmektedir.

Ekonomik işbirliğinin ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için 1990'ların sonlarından itibaren başlatılan karşılıklı çabalara karşın aradan geçen zamanda elde edilen sonuçlar ekonomik alanda ilerleme sağlayabilmek için bu ülkelerin köklü ve uzun süreli siyasi sorunlarına çözüm bulmaları gerektiğini[2478] göstermektedir. Irak'ın geleceği ve bu ülkedeki Kürtlerin statüsü konusunda yaşanan belirsizlik, Türkiye ve İran'da dinin siyasi yaşamdaki asimetrik yeri, İran'ın Türkiye'deki Kürtlere yönelik belirsiz tutumu[2479], Suriye'nin Hatay konusunda hala açıklığa kavuşmamış iddiaları, çözüm bekleyen su paylaşım sorunu ve benzeri siyasi gerilimler Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşularıyla ilişkilerine zarar vermeye devam etmektedir. Bu durum bu ülkelerle gerçekleşebilecek ekonomik ilişkileri sınırlandırmaktadır.

[2476] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 126

[2477] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 126

[2478] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 126

[2479] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 126

İkili düzeyde sorunların çözülmesi ihtiyacının yanında ABD'nin Irak, İran ve Suriye'ye yönelik yaklaşımları da Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşularına yönelik siyasi ve ekonomik politikalarının belirlenmesinde etkili olmaktadır. 11 Eylül saldırılarının neden olduğu gelişmeler ve sonrasında ABD öncülüğündeki güçlerin Mart 2003'te Irak'ın işgali Türk hükümetini ABD ile ittifakı ve Ortadoğu sınırlarını barışa kavuşturma isteği[2480] ve bölgedeki komşularıyla ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme düşüncesi arasında bir denge bulmaya zorlamıştır. İşgal öncesinde Türkiye, Irak'taki Saddam Hüseyin yönetiminden memnun olmasa da Ortadoğu'daki hassas dengelerin bozulabileceği endişesiyle statükodan yana tavır almıştır. Bu tedirginlikle TBMM'nin Mart 2003'te Irak'a karşı girişilecek savaşta ABD güçlerinin Türkiye'de konuşlandırılmasını reddetmesi Türkiye - ABD ilişkilerinde 1970'lerden beri en büyük krize neden olmuştur.

Türkiye'nin ABD'nin " serseri devlet " ve " şer eksenleri " olarak tanımladığı[2481] İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirme çabaları da Türkiye-ABD ilişkilerindeki gerilimi daha da arttırmıştır. Türkiye, Nisan 2003'te ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın İran ve Suriye'ye yönelik suçlamalarına " medeniyetler savaşı " imajı[2482] oluşturabileceği düşüncesiyle uyarıda bulunmuştur. Daha sonra ABD Temsilciler Meclisi üyesi Robert Wexler'ın Türkiye ziyareti sırasında yaptığı açıklamada Irak savaşı sürerken Türkiye'nin İran ve Suriye ile yakın ilişkilerine tanık olmaktan rahatsız olduklarını ve Türkiye'nin politikalarını değiştirme olasılığından endişe duyduklarını[2483] belirtmesi açıkça iki ülke arasında Türkiye'nin Ortadoğu politikası ile ilgili gerilimi göstermektedir. Türkiye, buna karşın kendisinin bu ülkelerle dostane ilişkiler geliştirme hakkı olduğu yolundaki görüşünü yinelerken ABD Başkanı Bush'un eski danışmanı Richard Perle AKP hükümetini Türkiye-ABD ilişkilerine zarar vermekle suçlayarak Türkiye-ABD ilişkilerinin geleceğinin Türkiye'nin ABD ile İran ve Suriye konusunda yapacağı işbirliğine bağlı[2484]

[2480] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 127

[2481] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 127

[2482] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 127

[2483] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 127

[2484] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 127

olacağını belirtmiştir. Türkiye-ABD ilişkilerinin bu biçimde bir ölçüde Türkiye'nin ABD'nin Ortadoğu komşularına yönelik isteklerine vereceği yanıta bağlı hale getirilmesi Türkiye'nin İran, Suriye ve Irak ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinde yeni gerilimlere neden olmaktadır.

Diğer yandan Suriye, İran ve Irak'la gelişen siyasi ilişkiler ve ticarette bölgesel işbirliği Türkiye için önem taşımaktadır. Bu tür bir işbirliği sadece Türkiye dahil bölge ülkelerinin refah seviyesini arttırmakla kalmayacak aynı zamanda bölgenin siyasi istikrara kavuşmasını da sağlayacaktır. Türkiye ile bu ülkeler arasında ticarette büyük patlama olmasa da son yıllarda siyasi ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak ticaret rakamlarında da yavaş ama önemli bir artış[2485] görülmektedir. Bu kapsamda taraflar arasında siyasi ilişkiler ne kadar istikrara kavuşursa ticaretin de o kadar hızla artacağı görülmektedir. Türkiye'de AKP iktidarının ülkenin güneydoğu komşularına olan hassasiyeti ve ticari ilişkileri geliştirme isteği de doğal olarak ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu gelişmenin önündeki başlıca engel ise ABD'nin Ortadoğu'daki durumu ve bu konuda Türkiye'den istekleridir. Bu istekler Türkiye'yi kendi ulusal çıkarları ile en yakın müttefikinin bölgesel çıkarları arasında bir denge bulma gibi çok zor bir konuma iterek[2486] Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik hem siyasi tercihlerini hem de ekonomi politikaları geliştirme düşüncesini büyük oranda sınırlandırmaktadır.

İki ülkenin ortak ekonomik projeleri ABD'nin itirazlarına karşın bazı aksamalara karşın sürmektedir. Son yıllardaki ikili ekonomik ilişkilere bakıldığında 1998'den beri azalma eğilimine giren genel ticaret dengesi Türkiye'nin aleyhine[2487] olarak gelişmektedir. Petrol ithalatı nedeniyle oluşan bu dengesizliğin giderilmesi için Türkiye, İran'dan ısrarla gerekli mevzuat değişikliklerinin yapılarak Türkiye'den İran'a olan ihracatın kolaylaştırılmasını ve gümrükte tarife-vergi indirimlerine

---

[2485] Mustafa Aydın ve Damla Aras; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, Sayfa: 127 - 128

[2486] Mustafa Aydın ve Damla Aras; a.g.m s. 128

[2487] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 21 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

gidilmesini[2488] talep etmektedir. Türkiye'yi rahatsız eden bir diğer konu da tahminen 4 milyar doları bulan kayıtsız sınır ticareti ve sınır kaçakçılığıdır[2489]. Yüzde 90'ını motorinin oluşturduğu[2490] bu kaçakçılığın önlenerek yasal ticarete dönüştürülmesi için Türkiye'nin İran'dan ısrarlı talepleri bulunmaktadır. Bunun dışında karayolu ve demiryolu ulaşımı, elektrik ve doğalgaz alımı konularında ortak işbirliği projeleri sürmektedir.

Türkiye'nin İran'a ihracatı 2005'te 900 milyon dolar[2491] seviyesine çıkmıştır. Ticaret hacmi ise son üç yılda % 260 artarak 2005 yılında 4 milyar 370 milyon dolar[2492] düzeyine ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 2010'da 10 milyar dolara[2493] ulaşması hedeflenmektedir. Türkiye - İran Dış Ticareti tablosuna göre 2005'te İran'ın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı % 1.2, toplam ithalatı içindeki payı ise % 3'tür[2494]. 2005 ile 2004 yılı karşılaştırıldığında İran'ın Türkiye'nin ihracatındaki payının % 1.3 ten % 1.2'ye[2495] düştüğü, ithalatındaki payının ise % 2'den % 3'e[2496] yükseldiği görülmektedir. 2005 yılı itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı % 26'dır[2497]. İki ülke arasındaki normal kanallardan gerçekleşen ticaretin dışında resmi kayıtlarda yer almayan ve kayıt dışı olarak gerçekleşen önemli bir ticaret hacmi vardır. Bu ticaretin 400 milyon dolar[2498] düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir.

[2488] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 21 - 22 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2489] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2490] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2491] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2492] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2493] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2494] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2495] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2496] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2497] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2498] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

Tablo 1 Türkiye-İran Dış Ticareti (Bin Dolar)[2499]

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge	İHR/ İTH
1990	495.483	492.400	987.883	3.083	% 101
1991	486.903	90.538	577.441	396.365	% 540
1992	455.211	364.883	820.094	90.328	% 125
1993	289.571	667.027	956.598	- 377.456	% 43
1994	249.784	692.409	942.193	- 442.625	% 39
1995	268.434	689.476	957.910	- 421.042	% 39
1996	297.521	806.334	1.103.855	- 508.813	% 37
1997	307.008	646.402	953.410	- 339.394	% 48
1998	194.697	433.026	627.723	- 238.329	% 45
1999	157.815	635.928	793.743	- 478.113	% 25
2000	235.784	815.730	1.051.514	- 579.946	% 29
2001	360.536	839.800	1.200.336	- 479.264	% 43
2002	299.691	918.631	1.218.322	- 618.940	% 32
2003	533.786	1.860.683	2.394.469	- 1.326.897	% 28
2004	812.580	1.962.058	2.774.638	- 1.149.478	% 41
2005	899.465	3.468.558	4.368.023	- 2.569.093	% 26
Kaynak: TÜİK, DTM					

İran ve Türkiye ekonomileri birbirlerini besleyebilecek dinamiklere sahip bulunmaktadır. İran ekonomisinin sahip olduğu enerji ve enerji gelirleri avantajı[2500], Türkiye ekonomisinin son yıllarda kazandığı know-how ile birleşecek potansiyele sahip bulunmaktadır. Türkiye'den İran'a yatırım yapan firmalar gıda, makine, otomotiv ve yedek parça, inşaat malzemeleri alanlarında[2501] İran'da yatırımlarını arttırmışlardır. Türkiye ve İran ekonomilerindeki KOBİ'ler (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) önem taşımaktadır. Bu kapsamda özellikle endüstriyel

[2499] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 22 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2500] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

[2501] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22

alanlarda iki ülke arasında işbirliği olanakları bulunmaktadır. Otomotiv ve yedek parçaları, tekstil, konfeksiyon, çimento, tarımsal ürün işleme, ambalaj makine ve ekipmanları gibi sektörler potansiyel işbirliği alanları[2502] olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bankacılık ve taşımacılık sektörleri de iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin yoğunluk kazanacağı sektörler olmaktadır. İran'daki Çabahar liman şehri, Culfa, Kiş ve Keşm adalarındaki Serbest Bölgeler de Türk ve İran sermayesine ortak yatırım yapma fırsatı vermektedir. Aynı biçimde Sınır Ticaret Merkezlerinin Kurulmasına dair 25.03.2003 tarihli ve 2003/5408 sayılı Kararname[2503] ile Artvin, Ardahan, Ağrı, Kars, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerindeki gümrük hatları faaliyete geçirilmiştir. Bu illere komşu mücavir illerde sınır ticaretini arttırma kapsamına alınmıştır. Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda artarak büyüyecek sınır ticareti bölgenin sosyo - ekonomik yapısına da katkılar sağlayacaktır[2504].

İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan en kısa yoludur. İran ve Türkiye, coğrafi olarak doğal ilişki içinde bulunmaktadırlar. Bu coğrafi ilişkiyi anlamlı yapacak en önemli unsur ekonomik ilişkilerdir. Türkiye'nin İran üzerinden Orta Asya'ya açılmak istemesi gibi İran da Türkiye üzerinden batı pazarlarına ulaşmak[2505] istemektedir. Her iki ülke de karşılaştırmalı üstünlüklerini uyumlu bir biçimde kullanma yeteneğini gösterebilirlerse bölgelerinin en büyük iki ülkesi olarak cari ticaret hacimlerini[2506] oldukça arttırabilirler. İran'ın içinde bulunduğu küresel siyasi şartlar dikkate alınırsa Türkiye'nin ve İran'ın da ekonomik işbirliğini arttırmak için adımlar atmaları kendi çıkarlarına olacaktır. Özellikle İran'ın son 25 senedir maruz kaldığı açıktan ya da zımni ekonomik ambargo[2507] bu ilişkilerin geliştirilmesi için daha fazla ekonomik olanaklar vermektedir. Çünkü İran, petrol ve doğalgaz

---

[2502] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 22 - 23 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2503] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23

[2504] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23

[2505] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23

[2506] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23

[2507] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23

gelirlerine sahip bir ülkedir. Yaşadığı düşük yoğunluklu ekonomik ambargo[2508] sürecinde ihtiyaçlarını Türkiye'den karşılamaması için hiçbir neden bulunmamaktadır. İran - ABD gerginliğinin nasıl bir boyuta ulaşacağı bilinememektedir. Ancak Türkiye, İran ile olan ekonomik ilişkilerini elinden geldiğince bu gerilimden bağımsız[2509] olarak değerlendirmelidir. Türkiye ambargo rejimine dahil olma hatasını Körfez Savaşı sırasında oldukça ağır bir biçimde ödemiştir. Benzer bir hata yapmamak için gerekli ekonomi - politik altyapı[2510] bir an önce oluşturulmalıdır. Türkiye hem Irak işgali sonrası hem de İran-ABD krizi içerisinde oluşan şartları jeo-ekonomik çıkarları doğrultusunda en verimli biçimde değerlendirmelidir. Türkiye, İran ve Irak'ta (özellikle de Kuzey Irak'ta) petrol ve doğalgaz fiyatlarının sağladığı yüksek alım gücünü[2511] en verimli biçimde lehine kullanmalıdır.

İran ekonomisi son üç yılda petrol fiyatlarında yaşanan hızlı artıştan maksimum oranda yararlanmıştır. 2000-2003 yılları arasında mali piyasalarda kısmi reforma giden İran kambiyo rejimini rahatlatma, ithalat duvarlarını kısmen indirme, doğrudan yabancı yatırım için yeni yasal düzenlemeler çıkarma, vergi reformu, özel banka ve sigorta şirketleri lisansları verilmesi gibi önemli adımlar atmıştır. Üçüncü beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde ticaret ve yatırım araçlarını rahatlatan kararlar alınmasıyla bu dönemde ekonomik büyüme oranı % 5[2512] düzeyinde olmuştur. 2004-2005 yıllarında % 4.8'e[2513] düşen büyümenin 2006'da yeniden % 6'yı yakalaması beklenmektedir[2514]. İşsizliğin hala % 10'un[2515] üzerinde olduğu İran ekonomisinde 2004 ve 2005 yılları işsizlik oranlarında ciddi düşüşlerin yaşandığı yıllar olmuştur. 2004 ve 2005 yıllarında enflasyonu % 15'e[2516] düşüren İran'ın 2006 sonu için

[2508] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 23 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)
[2509] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23
[2510] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23
[2511] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23
[2512] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22
[2513] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22
[2514] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22
[2515] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 22
[2516] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23

enflasyon beklentisi % 13'tür[2517]. Petrol fiyatlarında yaşanan artış sayesinde elde edilen gelirle İran'ın dış mali durumu iyileşmiştir. GSH'sında % 6.5 fazla veren İran ekonomisinin uluslararası rezervlerinin 2006 sonunda 47 milyar dolar[2518] düzeyinde olacağı tahmin edilmektedir.

Komşu ülke olarak coğrafi yakınlığın yanında sahip olduğu genç nüfusu ve artan tüketim talebi ile Türkiye, İran için vazgeçilmez bir pazar[2519] olma özelliği taşımaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret göstergeleri Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithal etmeye başlamasıyla birlikte İran lehine devamlı bir dengesizlik göstermektedir. Başbakan Erdoğan İran ziyaretinde iki ülke arasındaki ticaret işbirliği alanlarının daha da arttırılması yönünde açıklamalar yaparken, aynı biçimde İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mutteki de Türkiye'ye yaptığı ziyaretinde ekonomik ilişkiler aracılığıyla iki ülke arasındaki sorunların kalkacağını ve ilişkilerin gelişeceğini belirterek 2006'da 6.7 milyar dolar olan ticaret hacminin 2007'de 10 milyar dolara ulaşması konusunda[2520] anlaştıklarını açıklamıştır.

İlişkilerin ekonomik boyutu istenen düzeyde değildir. İran ve Türkiye arasındaki doğalgaz boru hattı tam kapasite kullanımına hala geçememiştir. Tam kapasiteyle çalışmaya başladığında da Türkiye için vazgeçilmez değildir ve başka yollarla telafi edilemeyecek kadar büyük bir işleve sahip olmayacaktır. Bunun dışında, İran şimdiye kadar Türkiye'ye verdiği gazı kendisi üretmemekte ve Türkmenistan'dan satın almaktadır ve kısa vadede bu durumun değişmesi de olanaklı değildir.

Var olan boru hattının dışında, iki ülke arasında önemli bir çıkar birliği sağlayacak olan Türkiye'nin İran'daki hidrokarbür yataklarına doğrudan yatırımı projesi ise sadece bir efsane niteliğindedir. Varılmak istenen anlaşma çok iddialıdır

---

[2517] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 23 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2518] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 23

[2519] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 712

[2520] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 712

ve Türkiye'nin hem finansal yeterliliğini hem de ABD ile ilişkilerini zorlayacak özellikler taşımaktadır.

İran; 70 milyonluk genç ve dinamik nüfusu, gelişme arzusu, enerji zengini olması ve Türkiye'nin komşusu olması nedeniyle Türkiye için çekici bir pazar[2521] olma özelliği göstermektedir. Türkiye ve İran'ın siyasi ilişkilerindeki olumlu hava en çok ekonomik ilişkileri etkilemiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 10 milyar dolara[2522] yaklaşmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerdeki en büyük payı Türkiye'nin İran'dan aldığı petrol, doğal gaz ve diğer karbonat ürünleri oluşturmaktadır. İran ise Türkiye'den demir-çelik ve plastik malzeme ithal etmektedir.

Her iki ülkenin de ekonomik ilişkilere ciddi oranda önem verdiği görülmektedir. Ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmasıyla beraber karşılıklı bağımlığının artması siyasi ilişkiler açısından olumlu etki yapmaktadır. Zaten Türkiye'nin İran doğal gazına ihtiyacı, Türkiye'yi İran'a karşı daha temkinli olmaya yöneltmektedir. Ayrıca İran'ın Türkiye ile ekonomik ilişkilere hem ekonomik kaynak hem de stratejik manevra bakımından ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle iki ülke arasında ekonomik ilişkileri düzenlemek amacıyla birkaç kurum kurulmuştur. Karma Ekonomik Komisyon (KEK), Karma Ulaştırma Komisyonu (KUK), Ortak Ticaret Komitesi ve İş Konseyi bunların en önemlileri[2523] olarak görülmektedir.

Siyasi ilişkilerdeki ilerleme, Türkiye'yi ziyaret eden İranlı turist sayısını artmasını sağlamıştır. Son dönemde Türkiye, İranlı turistler için bir çekim merkezi olmuştur. Türkiye'nin laik yapısı nedeniyle sosyal hayatın özgür yaşanabilmesi İslam rejimi yönetiminin kurallarından sıkılanlar için Türkiye'yi cazip hale getirmiştir. İranlı turistlerin tarihi geziler yerine Antalya, Bodrum, Kuşadası gibi[2524] eğlence

---

[2521] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2522] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2523] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2524] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

yerlerini tercih etmeleri son derece önemlidir. Bu yüzden bu durumun farkında olan İran yönetimi ulaşım sıkıntısı yaratarak bunu önlemek istemiştir. İran vatandaşlarına vize uygulanmaması, dil kolaylığı, Türk televizyonlarının İran'da çanak antenler aracılığıyla izlenmesi Türkiye'nin İranlı turistler için cazibesini arttırmaktadır. Türkiye, İranlılar için çekim merkeziyken İran'ı ziyaret eden Türk turist sayısının 10 binden fazla olmadığı[2525] görülmektedir.

Türkiye'nin kara ulaşımında İran önemli bir ülkedir. Türkiye, Afganistan ve Orta Asya'ya kara ulaşımının büyük bölümünü İran üzerinden gerçekleştirmektedir. Yılda 90 bin araç[2526] İran sınırından Orta Asya'ya doğru hareket etmektedir. Taşımacılık alanında İran-Türkiye arasında gümrük tarifesi ve akaryakıt fiyat uygulaması gibi sorunlar vardır. Türkiye bu sorunları çözmeye çalışmışsa da henüz başarılı olamamıştır. Ahmedinecad'ın Türkiye ziyaretinde taşımacılık sorunlarının gündeme geldiği ve hatta sorunların çözülmesinde anlaştıkları iddia edilmişse de sorunların hala sürdüğü görülmektedir.

İran ile ticaret hacmi, potansiyelinin altındadır. Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin istenen düzeye ulaşması çeşitli zorluklar içermektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 10 milyar dolar civarındadır, ancak doğal gaz ve petrol alımı nedeniyle ticari dengeler Türkiye'nin aleyhine seyretmektedir. Türkiye-İran arasındaki ticaret dengesi 1996'dan günümüze kadar Türkiye aleyhine gelişmiştir. Türkiye bu dengeyi değiştirmek için çabalamışsa da istenen sonucu alamamıştır. İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmaması, korumacı ekonomi siyaseti, ithal ikameci zihniyeti, ekonomik mevzuatı çerçevesinde dış yatırım zorlukları, ekonomik çalışma kültürü, siyasi hesaplaşmalar ve güvenlik algılamaları süreci sıkıntılı hale getirmektedir[2527]. Uzmanlara göre gümrük vergilerinin yüksek olması, iki ülke bankaları arasında gerekli işbirliğinin sağlanamaması nedeniyle kredi açılmasıyla

---

[2525] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2526] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2527] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

ilgili sorunlar ve ikili alışverişlerde yüklü tazminatların alınması, iki devletin ticari ilişkilerine zarar vermektedir.

Türkiye - İran ekonomik ilişkileri, iki ülkenin ilişkilerini olumlu biçimde etkileme potansiyeline sahipse de siyasi sorunların gölgesinde kalmayı sürdürmektedir. Yakın dönemde Türkiye ve İran arasında TAV (Tepe Afken Vie - Tepe Akfen Konsorsiyumu) ve Turkcell şirketlerinin yaptığı yatırımlar[2528] ve iki ülke arasında yapılan doğalgaz anlaşmaları siyasi sorunlar nedeniyle çözümsüzlüğünü korumaktadır.

Humeyni Havaalanı'nın inşası ihalesini alan TAV şirketi ve GSM (Global System for Mobile Communications - Mobil İletişim İçin Küresel Sistem) ihalesini kazanan Turkcell'in yatırımları İran siyasi sistemindeki reformcu - muhafazakar çatışmasından etkilenmektedir. TAV şirketinin İran'daki çalışmaları muhafazakar blokça engellenmiştir. 8 Mayıs 2004'te Devrim Muhafızları Tahran'daki Humeyni Havaalanı'na gelerek güvenlik gerekçesi ile uçaklara iniş ve kalkış yasağı getirmiştir. İmam Humeyni Havaalanı'nın işletme ve bakımını bir Türk firması olan TAV üstlenmiştir[2529]. Devrim Muhafızları'nın açıklamasına göre Humeyni Havaalanı'nın yapım ve bakım işlerini bir Türk şirketinin alması " güvenlik açısından sakıncalı bir durum[2530]" olarak görülmektedir. Bu gelişmelerden sonra Türk şirketinin çalışmaları durdurulmuştur. İranlı yetkililer Türk yetkililere bu sorunu 25 gün içinde çözecekleri konusunda söz vermişlerdir. Ancak bu sorun iki ülke arasındaki tüm diplomatik görüşmelere karşın hala çözülememiştir. TAV bugüne kadar havaalanı inşaatı için 15 milyon dolar harcamıştır[2531]. İran hükümeti ilk açıklamalarında Türkiye'ye tazminat ödemeyeceği yönünde beyanda bulunmuştur. Ancak alacağı tazminata " kar

[2528] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 16
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)
[2529] Arif Keskin; a.g.m s. 16
[2530] Arif Keskin; a.g.m s. 16
[2531] Arif Keskin; a.g.m s. 16

mahrumiyeti[2532] "nin de eklenmesini istemiştir. İran'ın şimdilik sadece TAV'ın masraflarını ödemeyi kabul ettiği görülmektedir.

Devrim Muhafızları'nın havaalanını kapatarak başlattığı süreç İran'da ciddi tartışmalara neden olmuştur. Reformcular Türk şirketine karşı yapılanın yanlış olduğunu ve bu durumun uluslararası sistemde İran'ın imajını kötü etkileyeceğini belirterek[2533] bu önlemlere karşı çıkmıştır. Muhafazakarlar ise Türkiye'nin İsrail ile iyi ilişkileri olduğu gerekçesiyle, bu işin Türk şirketine verilmemesini istemiş ve bu konuda aldığı tedbirlerin güvenlik açısından doğru bir davranış olduğunu[2534] savunmuştur.

Siyaset gölgesinde bir ekonomik yapısı olan İran, pazarlarında daha güçlü bir Türkiye konusuna kuşkuyla yaklaşmaktadır. Ayrıca 2004'te İran'da TAV ve Turkcell şirketlerinin, anlaşma sağlanmasına karşın yatırımlarının durdurulması Türkiye'de güven eksikliğine neden olmuştur. İki firmanın anlaşma sonrası karşılaştığı sorunlar nedeniyle Türk iş adamları İran pazarına girmek istese de pazarın güvenilir, şeffaf ve öngörülebilir olduğu konusunda çekinceleri bulunmaktadır.

Türkiye ve İran arasında çözümsüzlüğünü koruyan diğer önemli ekonomik sorun İran'dan ithal edilecek doğalgaz olmaktadır. Türkiye ve İran arasındaki doğalgaz anlaşması 1996'da dönemin başbakanı Necmettin Erbakan'ın İran ziyaretinde imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması ABD'nin tepkisine neden olsa da iki ülke arasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmüştür. Zaman içinde bu anlaşma iki ülke ilişkisinde beklenen etkiyi yaratamamış üstelik doğalgazın niteliği, fiyatı ve teknik konular gibi sorunlar anlaşmanın daha karmaşık hale gelmesine[2535] yol açmıştır. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 27 - 30 Temmuz 2004

[2532] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 16
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2533] Arif Keskin; a.g.m s. 16 - 17

[2534] Arif Keskin; a.g.m s. 17

[2535] Arif Keskin; a.g.m s. 17

tarihleri arasındaki İran ziyaretinde bu sorunların çözülmesi beklenirken bu gerçekleşmemiştir. Türkiye, İran doğalgazının fiyatının düşürülmesini istemektedir[2536]. İran ise fiyatın düşürülmesinin karşılığında doğalgazın Avrupa'ya Türkiye üstünden taşınmasını istemektedir. Türkiye üstünden Avrupa'ya İran doğalgazının taşınması İran için oldukça önemlidir. Bu durum İran'ın küresel sistemdeki konumunu ciddi oranda etkileyebilecektir. Bu nedenle bu tür bir proje ABD'nin çok sert tepkisi ile karşılaşabilecektir. Türkiye, ABD'nin tepkisini dikkate alarak[2537] İran ile böyle bir anlaşma yapmayabilecektir. Bu durum da Türkiye-İran ilişkilerindeki doğalgaz sorununun çözümsüzlüğünü uzatabilecektir.

Türkiye-İran ilişkilerinde ciddi ekonomik potansiyel bulunsa da bu alanda istenen düzeye ulaşılamamıştır. Yakın dönemde görülen iki ülke arasındaki siyasi yakınlaşma ekonomik ilişkileri de olumlu yönde etkileyebilecektir. Bugün, Türkiye ve İran arasında 10 milyar dolara yaklaşan bir ticaret hacmi olsa da bunun büyük bölümünü Türkiye'nin İran'dan aldığı petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Türkiye'nin İran'da yatırımı bir milyar dolardan fazla[2538] değildir. İran, Türkiye'nin ticaret açığı listesinde yedinci ülkedir[2539]. Türkiye bu ticaret açığından rahatsızdır. Türkiye bunu değiştirmeye çalışsa da dış ticaret uzmanlarına göre yakın dönemde dengenin değişmesi kolay değildir.

Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin etkisinde kalmaktadır. Siyasi ilişkiler ilerledikçe ekonomik ilişkiler gelişmektedir. Zaten son dönemdeki ekonomik ilişkilerin artışı iki ülke arasındaki siyasal yakınlaşmanın bir sonucu olarak görülmektedir. İran'ın batıyla yaşadığı gerginlik, totaliter siyasi yapısı, teknolojik geri kalmışlığı, ithal ikameci ekonomik

---

[2536] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 17
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2537] Arif Keskin; a.g.m s. 17

[2538] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2539] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

yapısı, Türkiye'nin ise tüm ekonomik yapısının AB'ye uyum zorunluluğu[2540] Türkiye ve İran'ın ekonomik ilişkilerini sınırlandırmaktadır. İran'ın ekonomik ve siyasi yapısı liberalleştikçe Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler de gelişecektir.

4.2.1.2 Enerji Sorunu

İran, Körfez bölgesini ve Hürmüz Boğazı'nı denetleyen jeostratejik konumuyla dünya doğal gaz rezervlerinin büyük bir bölümüne sahip bulunmaktadır. Enerji konusunda dışa bağımlı bir politika izleyen Türkiye, artan enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya'dan sonra İran'dan karşılamaktadır. Özellikle Türkiye'nin İran'dan yıllık 10 milyar m³ doğal gaz alması ile ilgili 1996'da 25 yıllığına yapılan anlaşma Türkiye için oldukça önemlidir. İran'da yapılan görüşmeler sonucunda İran ve Türkiye arasında enerji ve doğal gaz işbirliği alanlarının daha da genişletilmesi konusunda kararlar alınmakla birlikte, İran doğal gazının Avrupa pazarlarına ihracının Türkiye üzerinden ve Türkiye'nin işbirliği ile gönderilmesi yönünde açıklamalar da yapılmıştır. Bu tür bir stratejik projenin yaşama geçirilmesi Türkiye'nin jeopolitik önemini daha da arttıracaktır. Bu yüzden batı için Türkiye "enerji arz güvenliği[2541]" bakımından önemli bir güvenlik koridoru olacaktır. Diğer bir gelişme olarak Suriye'nin Türkiye'nin boru hatlarını kullanarak İran'dan doğal gaz almak istemesi Türkiye bakımından hem ekonomik hem de bölgesel entegrasyon süreci açısından önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Bununla birlikte BM GK'nın İran'ın nükleer çalışmalarını önlemek için kabul ettiği 1737 sayılı sınırlı yaptırım kararı sonrası İran'ın Türkiye'ye ihraç ettiği doğal gazı geçici olarak kesmesi ise Türkiye'nin enerji konusunda çok daha hassas ve yapıcı politikalar üretmesi gerektiği yönündeki tartışmaları gündeme getirmektedir.

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad 16 Ağustos 2008'de yaptığı basın toplantısında yerli ve yabancı temsilcilerinin sorularına; teknik, ekonomik ve siyasi

---

[2540] Arif Keskin; **" İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret "** http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2541] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 711

yönlerden konulara hakim bir tavır içinde verdiği yanıtlarla ve kendinden emin duruşuyla olumlu bir görüntü vermiştir. Ahmedinecad mesajlarıyla puan toplamıştır. " Bölge ve Enerji Güvenliği " konusundaki sorumlulukların bölge ülkelerince üstlenilmesinin gereği ve bölge ülkelerinin özellikle Irak'ın toprak bütünlüğü konularında Türkiye ile olan fikir birliği üzerinde durmuştur. Türkiye ile olan enerji yatırımlarına dair soruları ise kurnazlıkla yanıtlayarak basına yansıyanın tersine işbirliği konusunda kendileri bakımından herhangi olumsuz bir tavır olmadığını ve çalışmaların zaman alacağını belirterek bir anlamda topu Türkiye'ye atmıştır[2542].

Temmuz 2007'deki genel seçimler öncesinde İran - Türkiye arasında enerjide işbirliği konusu gündeme gelmiştir. İran'ın doğal gaz zengini Güney Pars bölgesinde üç işletme sahasının Türkiye'ye verileceği, buradan Türkiye'nin 52 milyar m³ doğal gaz üreteceği, Türkiye sınırına mevcut hatlara ek olarak 1800 km boru yapılacağı ve Türkmen gazını Avrupa'ya taşıyacak Nabucco hattına bağlanması için 2000 km boru hattı inşa edileceği yönünde düşünceler ortaya çıkmıştır. O tarihte sadece görüşme zaptı niteliğinde olan bu konu önce anlaşma olarak algılanmış ancak daha sonra bu algılama düzeltilmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler kendisine ABD'nin bu işbirliğini nasıl algılayacağı sorulduğunda projenin Türkiye'yi ilgilendirdiğini belirtmiş aynı biçimde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da; " Türkiye'nin menfaatlerini ilgilendiren konularda başkalarına danışmaları gerekmediğini[2543] " ifade etmiştir. Ancak taraflar arası teknik çalışmanın Ağustos ayında başlamasına ve anlaşmanın Eylül - Ekim 2007'de yapılacağı belirtilmesine karşın bugüne kadar somut bir ilerleme yaşanmamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın Türkiye'yi ziyaretinde gündeme geleceği söylenmesine karşın son basın toplantısına kadar medyada bu konuda olumlu hiçbir haber yer almamıştır. Hükümetten herhangi bir açıklama olmamasına karşın Ahmedinecad bu soruya yanıt olarak; " Biz doğalgazın Avrupa'ya nakli konusunda işbirliğine açığız ve istekliyiz.[2544]" sözlerini sarf etmiştir.

[2542] Mete Göknel; "İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 16 Ağustos 2008 tarihli Basın Toplantısı ve İran - Türkiye Enerji İlişkileri", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, Ağustos 2008 Sayfa: 1
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2543] Mete Göknel; a.g.m s. 1

[2544] Mete Göknel; a.g.m s. 1

Konunun Türkiye bakımından önemi ve Türkiye'nin izlemesi gereken politika ve strateji konusuna gelmeden önce İran'ın kaynakları ve Nabucco projesini değerlendirmek gerekmektedir. Bilindiği gibi petrol ve doğalgaz, üretim ve tüketim bölgeleri arasında genelde boru hatları ile taşınmakta, coğrafi şartlar bu taşımanın bazen boru hatları veya kütle taşıma birleşimiyle olmasını gerektirmektedir. Konumu nedeniyle batı ile doğu arasında doğal bir enerji köprüsü oluşturan Türkiye, Ortadoğu ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara çıkarılmasında en ekonomik ve güvenli geçiş yolu olmaktadır.

Diğer yandan doğalgazda büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olan Avrupa Birliği, alternatif petrol ve doğalgaz kaynakları ve boru hattı rotaları konusunda çalışmaktadır. AB Inogate (Interstate Oil and Gas Transport to Europe)[2545] olarak adlandırılan Avrupa enerji kaynaklarının güvenilirliği ve geliştirilmesi amacını benimseyen bir program başlatmıştır. Bu projeye göre Türkiye geçişli rotalar AB için (Kuzey Afrika kaynaklı olanlar dışında) Rusya dışındaki kaynakların tek ulaşım yoludur.

AB'nin gaz kaynaklarını çeşitlendirme ve Rus gazına olan bağımlılığını (tüketimin % 25'i, ithalatın % 44'ü[2546]) azaltmak için Hazar Havzası ve Ortadoğu gaz kaynaklarından AB'ye 31 milyar m³ taşıyacak[2547] Nabucco projesi görüşmelerine Şubat 2002'de başlanmıştır. Temmuz 2002'de OMV - Avusturya, BOTAŞ - Türkiye, MOL - Macaristan, TRANSGAZ - Romanya ve BULGARGAZ - Bulgaristan arasında imzalanan eşit paylı ortaklık anlaşmasıyla başlayan çalışmalar 2006 sonunda mühendislik çalışmalarını başlatma aşamasına gelmiş ve 2008'de bu anlaşmaya eşit ortak olarak RWE - Almanya da katılmıştır.

Ancak Nabucco projesi hem proje sahiplerinin ek gaz sağlanması ve yer altı depolama konularında Rusya ile yaptıkları ikili ek anlaşmalar hem de Rusya'nın

---

[2545] Mete Göknel; "İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 16 Ağustos 2008 tarihli Basın Toplantısı ve İran - Türkiye Enerji İlişkileri", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, Ağustos 2008 Sayfa: 1
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2546] Mete Göknel; a.g.m s. 2

[2547] Mete Göknel; a.g.m s. 2

2006'da başlattığı yoğun temas ve girişimler nedeniyle ciddi bir tehditle karşılaşmıştır. Projenin en önemli gaz kaynağı Türkmenistan 2028'e kadar nerdeyse tüm gaz arz fazlası konusunda Rusya'yla sözleşme yapmıştır. Rusya, ENI - İtalya ile ortak olarak Karadeniz'i doğudan batıya 900 km kat edecek Nabucco ile aynı kapasitede 10 milyar euro[2548] maliyetindeki "Güney Akım" doğalgaz boru hattının yapım anlaşmasını imzalamıştır. Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi (GADBP) ile ilgili Gazprom ve ENI şirketi arasında 23 Haziran 2007'de Roma'da bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Daha sonra Aralık 2007'de de Türkmenistan ve Kazakistan ile Hazar Denizi doğu kıyısını kat ederek Rusya hatlarına bağlanacak 25 milyar m³ kapasiteli[2549] yeni bir doğalgaz boru hattının yapımı konusunda anlaşma imzalamıştır. Bu hattın sadece yaklaşık 1400 km'lik bölümünün yeni yapılacağı ve Türkmenistan çıkışlı olması beklenen her iki hattın da toplam 3700 km uzunlukta olduğu dikkate alınırsa bu hattın avantajı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu iki hattın Rus doğalgazının Avrupa'ya naklinde güzergah çeşitlendirmesi sağlayacağı ve bu sayede Avrupa'nın arz güvenliğine katkıda bulunacağı belirtilmekle beraber Avrupa'yı giderek artan oranda Rus gazına bağımlı hale getirecek ve gittikçe tekel konumuna yükselecek Gazprom - Rusya şirketinin gaz fiyatını istediği gibi ayarlamasına neden olacağı da dikkate alınmalıdır.

Ortadoğu'da Irak, İran ve Katar dünyadaki kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin % 40'ına sahip[2550] bulunmaktadır. İran, 28 trilyon m³ kanıtlanmış rezerv ile dünyanın 2. büyük doğalgazına sahip[2551] durumdadır. Bu ülkelerden Irak'ın hem rezerv hem de netleşmesi zaman alacak iç siyasi gelişmeleri, İran'ın ABD ile ilişkileri ve ABD'nin yaptırımları, Katar'ın mevcut ve kurulmakta olan LNG üretim tesislerinin üretimini uzun vadeli sözleşmelerle satmış olması ve boru ile gaz satışına sıcak bakmadığı bilinmektedir. Bu kaynaklarla ilgili rezerv ve güvenlik gerekçeleri ortadayken Mısır ve Azerbaycan gazının hem ITG (Yunanistan ve İtalya) hem de Nabucco (

[2548] Mete Göknel; "İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 16 Ağustos 2008 tarihli Basın Toplantısı ve İran - Türkiye Enerji İlişkileri", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, Ağustos 2008 Sayfa: 2 - 3
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2549] Mete Göknel; a.g.m s. 3

[2550] Mete Göknel; a.g.m s. 3

[2551] Mete Göknel; a.g.m s. 3

Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya) projesini besleyebilecek kapasitesi, rezerv ve üretim olanağı bulunmamaktadır.

ABD'nin son Kafkasya (Gürcistan) krizine kadar Rusya'nın enerji alanındaki faaliyetlerine karışmama yönündeki tavrı güçlü bir mesaj olarak görülmelidir. Bugüne kadar olan tavrı ve son yıllardaki girişimleriyle Rusya, Avrupa'ya enerji arzında başrol üstlenmedeki kararlılığını[2552] göstermiştir. ABD'nin Ortadoğu'da uyguladığı politikalarla ve AB'nin görünen tavrıyla AB enerji kaynaklarını ve güzergahlarını çeşitlendirme politikasını uygulaması zor görünmektedir. Bu nedenlerle AB, eğer Rus gazına alternatif kaynak arıyor ve Nabucco projesinde samimi ise gerekli siyasi iradeyi göstermeli ve alıcı AB ülkeleri ve satıcı Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkileri en kısa sürede geliştirmelidir.

Enerji politik ve jeo stratejik konumu bölgede petrol veya doğalgaz kaynaklarına sahip herhangi bir ülkeye göre Türkiye'yi çok daha önemli kılmakta ve siyasi ağırlığını arttırmaktadır. Ancak önemli olmak buna bağlı riskleri de beraberinde getirdiğinden siyasi olarak güvende olmak anlamına gelmemektedir. Önemi olan ülke güvende olmak için her yönden güçlü olmak[2553] zorundadır.

Türkiye'nin Nabucco projesi gibi komşu ve yakın çevre ülkeleriyle Avrupa arasındaki ilişkileri düzenleyecek projelere hız ve ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu tür bir proje sadece İran, Mısır, Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan (mümkün olursa) doğalgazını Avrupa'ya nakletmek ve bu ülkelere kaynak transferi sağlamakla kalmayacak aynı zamanda " enerji kaynağını sağlama ve çeşitlendirme " arayışında olan Avrupa'nın çok önemli bir soruna çözüm getirecektir. Böylece Türkiye'nin bu ülkeler ve bu ülkelerde iş yapan uluslararası kuruluşlar açısından stratejik önemi artacaktır. Ancak çok sayıda ülkeyi ilgilendirmekle beraber projenin Rusya ile ilişkiler zarar görmeden yapılabilmesi için Rusya nezdinde de Nabucco'nun batı rotasına alternatif bir rota olmadığı, çeşitlendirme amaçlı bir proje olduğu belirtilmeli

[2552] Mete Göknel; "İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 16 Ağustos 2008 tarihli Basın Toplantısı ve İran - Türkiye Enerji İlişkileri", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, Ağustos 2008 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)
[2553] Mete Göknel; a.g.m s. 4

ve Rusya'nın da bu projeye dahil olması sağlanmalıdır. Bölgede bulunan enerji (petrol, doğalgaz ve elektrik) kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaşmasında Türkiye'nin transit güzergah ve terminal olması için yapılan çalışmalarda bu anlayış takip edilmelidir.

Enerji kaynaklarının denetimi, enerji bağımsızlığı ve sürdürülebilirliği 21. yüzyılın en önemli jeostratejik ve jeo politik konusu olmuştur ve günümüzde uluslararası sistemin merkezine oturmuştur[2554]. Uygulanacak enerji politikaları, ekonomik bağımsızlık kadar ulusal bağımsızlığı da doğrudan etkilemektedir[2555]. Bu yüzden uluslararası enerji politikalarının çok iyi analiz edilmesi, küresel ve bölgesel gelişmelerin dikkatle takip edilmesi, doğru ve devamlılık arz eden bir dış politika oluşturulması gerekmektedir. Enerji politikaları; devlet ciddiyeti, vizyon, bilgi ve ehliyetle planlanmalı ve uygulanmalıdır. Türkiye, kendi geleceği için kendisi karar vermelidir[2556].

4.2.2 Türkiye ve İran Arasındaki Bölgesel Rekabet ve İşbirliği

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni gelişmeler bölgesel egemenlik mücadelesine ve Türkiye - İran stratejik dengesine yeni boyutlar kazandırmıştır. 1990 - 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla ile başlayan süreç Türkiye-İran ilişkileri açısından yeni bir dönüm noktası[2557] olmuştur. Bu dönemde Orta Asya'da ve Kafkasya'da yeni devletlerin ortaya çıkması Türkiye - İran ilişkileri açısından yeni bir gelişmeye neden olmuştur.

SSCB'nin dağılması ile Türkiye ve İran kendilerini aniden SSCB'nin terk ettiği coğrafyada etki mücadelesi içinde bulmuşlardır. İki ülke arasındaki etki

---

[2554] Mete Göknel; "İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 16 Ağustos 2008 tarihli Basın Toplantısı ve İran - Türkiye Enerji İlişkileri", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, Ağustos 2008 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2555] Mete Göknel; a.g.m s. 5

[2556] Mete Göknel; a.g.m s. 5

[2557] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt 13 Sayı: 3 Sayfa: 19 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

mücadelesi Ortadoğu'nun yanında Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'ne kadar yayılmıştır.

1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye ve İran arasında bir model ülke olma[2558] yarışı başlamış ya da batı medyası bu tür bir yarışın var olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu süreç uzun sürmemiştir. 1993'te bölgeye Rusya'nın ağırlığını yeniden koymasıyla Türkiye ve İran arka planda kalmışlardır. Ayrıca Türkiye'yi bu konuda destekleyen ABD de desteğini geri çekmiştir. İran ise Rusya ile ilişkilerini bozmak istememiştir. Aslında hem 21. yüzyılın Türk yüzyılı olacağını vurgulayan Türkiye hem de 21. yüzyılın İslam'ın uyanışının gerçekleşeceğini düşünen İran bölgede etkinlik kurabilecek finansal ve teknolojik araçlardan[2559] yoksundur.

1991'de SSCB'nin yıkılması ve demir perdenin ortadan kalkmasıyla uluslararası güç dengeleri tamamen değişmiştir. İki kutuplu dünya düzeninin yerine hegemon bir gücün egemen olduğu tek kutuplu dünya düzeni gelmiştir. Bu değişim sonrasında İran da dış politikasını yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır. Örneğin İran'ın kuzeyinde Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan gibi yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Aslında İran bölgedeki statükonun değişmesinden çok da hoşnut değildir ama şartların getirdiği zorunlu değişimi de görmezden gelememiştir. SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede oluşan güç boşluğu istikrarsızlık gibi görünse de İran için yeni bir açılım fırsatı[2560] yaratmıştır. Bölgede yalnızları oynayan İran, Basra Körfezi, Kafkasya ve Orta Asya'da etki alanı oluşturabilmek için iyi bir fırsata kavuşmuştur. Bu yeni ülkelerle kurulacak ilişkiler hem ekonomik hem de siyasi anlamda İran'ın manevra yeteneğini arttıracaktır. 1991'de bölgenin bir diğer önemli gücü ve İran'ın bölgesel rakibi olan Irak'ın pasifleştirilmesi ise İran için bir diğer önemli olumlu gelişmedir.

[2558] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 583

[2559] Baskın Oran; a.g.e s. 583

[2560] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 269

1993-1994'te ise Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda ve Tacik İç Savaşı'nda arabuluculuk görevi üstlenen İran[2561] yavaş yavaş bölgede aktif ve yapıcı bir dış politikanın işaretlerini vermeye başlamıştır. İran, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk görevi üstlenmiş ve her iki ülkeyi de sorunu barışçıl yollarla çözmeye davet etmiş ve ateşkes sağlanması için kayda değer bir çaba harcamıştır. İran, Tacik İç Savaşı'nda İslami muhalif güçleri desteklememiş[2562] ve ülkedeki düzensizliği bitirmek için Rusya ile birlikte hareket etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya ve Kafkasya'daki devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasından sonra Rusya " Yakın Çevre Doktrini[2563] "ni ilan etmiştir. Rusya, Soğuk Savaş döneminden sonra bölgede stratejik derinlik oluşturmak mecburiyetinde kalmıştır. 1993'te bu doktrini ortaya atarken de amacı bölge dışı devletleri bölgeden uzak tutmak ve bölgesel istikrarsızlıkları destekleyerek[2564] bölge devletlerini kendine bağımlı hale getirmektir. Hazar devletlerinin üzerindeki etkinliğini korumak isteyen Rusya, İran'a çok önem vermektedir. Kafkasya ve Orta Asya petrolleri boru hattı inşasının çok masraflı olması nedeniyle bölgede sıkışmış durumdadır. Ancak bu rezervlerin dışa açılması için sadece iki çıkış yolu[2565] vardır. Bu çıkış yollarından biri Rusya olmaktadır. Ancak buradaki devletler zaten SSCB döneminin etkileriyle Rusya'dan uzak durmayı tercih ettiğinden geriye diğer çıkış yolu olarak İran kalmaktadır. İran, bölgenin özellikle de hidrokarbon nakliyatı bakımından birincil limanlarındandır. İran'ın hidrokarbon nakliyatı bu kaynaklara sahip olmayan bölge devletlerini de İran limanlarına bağımlı[2566] hale getirmektedir. Rusya, Yakın Çevre Doktrini ile ABD'nin liderliğini yaptığı batı ülkelerini bölgeden uzak tutmayı hedeflemektedir.

[2561] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 269
[2562] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 273
[2563] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 286
[2564] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 286
[2565] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 286
[2566] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 286

Bu dönemde 1985'te RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü)'nün yeniden canlandırılmasıyla İran, Türkiye ve Pakistan arasında ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) kurulmuştur[2567]. 1992'de SSCB'den ayrılan Azerbaycan ve beş Orta Asya Cumhuriyeti'nin de katılımı ile 300 milyonluk[2568] bir nüfusa sahip büyük bir örgüt oluşturulmuştur.

4.2.2.1 Kafkasya ve Hazar Denizi'nde Bölgesel Rekabet ve İşbirliği

Kafkasya'da ise durum Türkiye-İran ilişkileri bakımından Orta Asya'daki kadar kolay gözükmemektedir:

a) Azerbaycan'ın hem Türkiye hem de İran'a olan kültürel, dinsel ve etnik yakınlığı[2569],

b) Bölge ülkelerinin kendi içlerinde ve birbirleri arasındaki çatışmalar,

c) Büyük güçlerin bölgeye - Orta Asya ile kıyaslanmayacak orandaki - ilgisi ve müdahalesi, Kafkasya'nın Türkiye - İran ilişkilerinde gerginlik yaratan bir konu olmasına neden olmuştur.

Özellikle Ebulfeyz Elçibey döneminde (Haziran 1992 - Haziran 1993) İran karşıtı ve Türkiye yanlısı Azeri milliyetçiliğinin öne çıkarılması ilişkileri gerginleştirmiş, belli ölçüde İran - Ermenistan yakınlaşmasını hazırlamıştır[2570]. Karabağ sorunu, Hazar Denizi'nin statüsü, Azerbaycan petrolleri ve olası boru hatları, Türkiye'nin kurduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (KEİÖ) karşı İran'ın kurduğu Hazar Denizi İşbirliği Örgütü (HDİÖ), ABD'nin Kafkasya

---

[2567] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 703

[2568] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 703

[2569] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 27 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2570] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt 13 Sayı: 3 Sayfa: 20 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

politikası, Türkiye - ABD - İran ilişkileri gibi konular[2571] bu bölgede iki ülke arasında rekabeti ön plana çıkarmıştır.

Orta Asya'da ilişkilerde uzlaşma ve yapıcılık varken, Kafkasya'da durum farklıdır. 1992-1993 döneminde bir yıl süresince Azerbaycan'da iktidar olan Halk Cephesi ve lideri Ebulfeyz Elçibey döneminde İran'ın doğrudan tehdit algılaması[2572] Türkiye-İran ilişkilerinde güvensizliğe neden olmuştur. İran'ın bu algısının geçerli bir sebebi vardır. Elçibey döneminde Azerbaycan'ın dış politika hedefleri[2573] içinde İran Azerbaycanı'nın ilhak edilmesi de bulunmuştur. İran bu yüzden Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklerken, Türkiye'nin Azerbaycan'a ve özellikle Elçibey'e verdiği destekten şüphe duymuştur.

Elçibey, Haziran 1993'te bir darbeyle iktidardan uzaklaşmıştır. Daha sonra göreve gelen Haydar Aliyev'in İran'ı yatıştırıcı politika takip etmesi ve aşırı milliyetçi akımları engellemesi[2574] İran'ın Azeri-Ermeni savaşında daha dengeli bir tavır takınmasına neden olmuştur. Bu gelişme Türkiye-İran ilişkilerindeki Azerbaycan sorununun aşılmasını sağlamıştır. Ancak bu engelin aşılması Türkiye-İran ilişkilerinin işbirliğine yönelmesine neden olmamıştır. Azerbaycan-Türkiye yakınlığından azalsa da endişe duymayı sürdüren İran, bölgede Azerbaycan'ın ve dolayısıyla Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermeye devam etmiştir. İran, Hazar'ın statüsü ve bölge petrollerinin nakli ile ilgili konularda Türkiye'nin çıkarlarıyla çelişen politikaları savunmuştur. 21. yüzyılda İran'ın bu tavrında Azerbaycan-Türkiye yakınlaşması ve bu yakınlaşmadaki milliyetçi unsurlar arttıkça daha sertleşme beklenmektedir.

[2571] Gökhan Çetinsaya; "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği" **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası 2007 Cilt 13 Sayı: 3 Sayfa: 20 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2572] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 583

[2573] Baskın Oran; a.g.e s. 583

[2574] Baskın Oran; a.g.e s. 583

4.2.2.2 Orta Asya'da Bölgesel Rekabet ve İşbirliği

İran - Irak Savaşı'nın sonrasında ekonomik ilişkilerde görülen durgunluk, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla beraber ortadan kalkmıştır. Önceleri sadece transit ülke rolü[2575] oynayan Türkiye, bundan sonra İran'ı Orta Asya'ya ulaşmak için transit bir ülke olarak kullanmıştır.

1992'nin ilk döneminde özellikle batıda yaygın görüş SSCB sonrası boşluğun Orta Asya'da bir " Türkiye modeli " ve "İran modeli" rekabetine[2576] neden olacağıdır. İki ülke başlarda bu ortamdan etkilenseler de kısa sürede hem bölge ülkeleriyle olan ikili ilişkilerini hem de ikili ilişkilerindeki bölgesel boyutu gerçekçi bir temele oturtarak bir yandan belli alanlarda (kültürel gibi) rekabeti sürdürmekle birlikte diğer yandan belli alanlarda (ticaret ve yatırım gibi) zaman içinde işbirliğini ön plana çıkarmışlardır. Bunun en temel işareti 1992'de ECO'ya tüm Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın katılmasıdır. Türkiye ve İran'ın aktif üye olarak yer aldıkları ECO, bugün 7 milyon kilometrekarelik bir alanda 300 milyonluk[2577] bir pazara sahiptir. Beklenen rekabetin neden yaşanmadığı konusunda çeşitli etkenler sayılabilir[2578] :

a) Rusya'nın beklenildiği gibi bölgeden hemen elini çekmemesi ve bu tür bir rekabetten memnun kalmayacağını belli etmesi,

b) Bu ülkelerin kendine özgü birçok siyasi, ekonomik ve stratejik sorunları olması ve bunlara hem Türkiye hem de İran'ın tek başlarına çözüm bulacak kapasitede olmamaları,

c) Sovyet modelinden yeni kurtulan bu ülkelerin " Türk " veya " İran " modeli arasında bir tercih yapmak istememesi ve mevcut uluslararası ortamda

---

[2575] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 585

[2576] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 27 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2577] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

[2578] Gökhan Çetinsaya; a.g.m s. 27

bölgesel tüm aktörler arasında çıkarlarını maksimuma çıkaracak bir arayış içinde olup bir denge siyaseti izlemeleri,

d) ABD'nin ekonomik ambargosu ve çevreleme siyasetini yaşamakta olan İran'ın Rusya'yı endişelendirecek hareketlerden kaçınmak istemesi,

e) ABD'yi endişelendirmek istemeyen bölge ülkelerinin İran'a karşı temkinli davranmalarıdır.

ABD - İran ilişkilerinin kötü olması, bölge ülkelerini de kapsayan - Türkmenistan doğalgazı projesi örneğindeki gibi - Türkiye ve İran'ın ekonomik işbirliği çabalarını engellemektedir.

1993'te Rusya'nın bölgede tekrar etkinlik kurmasından önce 1992'de ECO'ya tüm Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan üye olmuştur. Bu, Türkiye ve İran'ın bölgede rekabeti değil işbirliğini tercih ettiğini göstermiştir. İki ülkenin de bu doğrultuda olumlu adım atabilmelerinin temel sebebi batı medyasının yarattığı karşılıklı kuşkuların büyük oranda ortadan kalmasıdır. İran'ın bölgeye rejim ihracında bulunmadığı[2579] ve Türkiye'nin Pan-Türkist bir hedefi olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum üzerine iki ülke arasında Orta Asya'da sadece ekonomik rekabet ve işbirliği söz konusu olmuştur. Bu nedenle İran'ın Türkmenistan'a giden Türk TIR'larına çeşitli engeller çıkarması ve buna benzer olaylardan kaynaklanan sorunlar[2580] siyasi değil ekonomik nedenlidir.

1992'de ECO'ya Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan da dahil edilmiştir[2581]. Ayrıca ECO'nun, batı ve Orta Asya'nın Arap olmayan İslami ülkelerini kapsaması bakımından belli bir kültürel bütünlüğü de bulunmaktadır. Mayıs 1997'de Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ECO'nun yeniden yapılandırılması için çağrıda bulunmuş ve üye ülkeler arasındaki işbirliğinin tüm bölge halklarının yaşam standartlarını

[2579] Baskın Oran; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 Sayfa: 583

[2580] Baskın Oran; a.g.e s. 583

[2581] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 13
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

yükselteceğini[2582] savunmuştur. Meşhed - Sarah - Tacan demiryolu bağlantısını överek Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında da demiryolu bağlantısı kurulması konusunda çalışmalarda bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'ye göre ECO, bölgesel sorunların tartışılması ve eski üyelerle bağımsızlığını kazanmış yeni üyeler arasında barışçıl işbirliğinin geliştirilmesi için bir forum niteliği[2583] göstermektedir. Ancak iki ülke arasındaki sorunlar ve zaman içinde İran ve Pakistan arasında Taliban rejimi ile ilgili yaşanan anlaşmazlıklar bu örgütün işleyişine zarar vermiştir. 11 Eylül sonrası dünya gündemine oturan bölgenin en etkili kurumlarından biri olan ECO'nun bu süreçte herhangi bir rol oynayamaması[2584] önemli bir zaafı göstermektedir.

İran-ABD ilişkilerinin kötülüğü gittikçe bölge ülkelerini de içine alan Türkiye-İran ekonomik işbirliği çabalarına da zarar vermektedir. İran son dönemde Şangay İşbirliği Örgütü'ne[2585] ve bu örgüte üye olan ülkelerle yakınlaşarak Orta Asya politikasında yeni açılımlar yapmaktadır.

4.3 ULUSLARARASI SİSTEM BOYUTU

Türkiye'nin dış politika kimliği, politika davranışına dönüşmesi sırasında bölgesel politika ve uluslararası sistemle karşılıklı etkileşim içine girmektedir. O zaman dış politika davranışı bir dünya görüşü ortaya koyarak, seçimlerini ve tercihlerini ilk olarak bölgesel politikalarında komşu ülkelere yönelik[2586] olarak uygulamaktadır. Bu kapsamda Türkiye, ABD liderliğindeki işgal güçlerine katılmamıştır ama istikrarlı bir Irak devleti için bölgesel desteği toplamak doğrultusunda büyük çaba harcamıştır. Hatta Türk siyasileri Irak'a komşu ülkeleri bölgenin geleceği konusunda görüşmek için düzenli olarak bir araya getirmiştir. Türkiye'nin tercihleri birçok bölgesel ve uluslararası aktörün konumlarıyla

---

[2582] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 14 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2583] Bülent Aras; a.g.m s. 14

[2584] Bülent Aras; a.g.m s. 14

[2585] Gökhan Çetinsaya; "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 Sayfa: 27 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 (13.04.2008)

[2586] Bülent Aras; a.g.m s. 20

uyuşmaktadır. BM Güvenlik Konseyi bu toplantıları dikkatlice izlemiş ve Irak konusunda daha fazla bölgesel işbirliği önermiştir[2587]. Türkiye'nin AB'ye katılması batının bölgesel öncelikleri için bir güven duygusu oluşturacaktır.

Türkiye'de sözü edilen dış politikada yapısal dönüşümün yaşandığı süreçte İran'da iç politikada, bölgede ve uluslararası ilişkilerde önemli değişimler yaşanmıştır. Mahmut Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi özellikle onun uluslararası sistemle kriz yaratan açıklamalarıyla sorunlu bir dönemin başlangıcı[2588] olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda ABD'nin önderliğindeki teröre karşı savaş politikalarının bir anlamda İran'ın kuşatılmasına neden olduğu ve nükleer sorun nedeniyle İran'a baskının arttığı süreçler yaşanmıştır.

Türkiye, bölgesel politikada özgüveni yüksek, esnek, dinamik ve çok boyutlu bir dış politika[2589] anlayışını uzun vadede uygulama düşüncesine sahiptir. Komşu ülkelerle sıfır sorun denen, sorunların en alt düzeye indirildiği ve bu sayede hem sınır aşan güvenlik sorunlarını çözme hem de yakın komşuluğun ötesindeki bölgelerde etkili olma olanağını sağlayacak bir bölgesel politika uygulanmasına karar verilmiştir. İran ile ilişkiler bu bağlamda önem taşımaktadır. Bir anlamda yeni bölgesel retorik ve politikanın test alanı olacak ve sınırlarını belirleyecektir[2590].

İran'ın Türkiye'ye açık davetine karşın Türkiye'nin hiçbir biçimde ortak olmak istemediği İran'ın nükleer programının askeri alana yönelmediği, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nca onaylanmıştır. Buna karşın, ABD'nin İran'a dönük uluslararası hukuk dışı bir askeri müdahalesi olasılığı, Türkiye-İran ilişkilerini etkilemeyi sürdürmektedir. Ahmedinecad'a bizzat Cumhurbaşkanı Gül tarafından, "ABD'nin müdahaleye kararlı olduğu ve NPT (Non-Proliferation Treaty - Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması) anlaşmasından doğan bazı haklarını bir süreliğine kullanmaktan vazgeçmesinin İran için daha olumlu olacağı"

[2587] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 20
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2588] Bülent Aras; a.g.m s. 20

[2589] Bülent Aras; a.g.m s. 22

[2590] Bülent Aras; a.g.m s. 22

mesajının verildiği medyada sıkça vurgulanmıştır[2591]. Bu da muhtemelen doğru bir yakıştırma olmuştur.

Türkiye'nin PKK'yla mücadelede işbirliği yaptığı İran'ın, ABD'yle sıcak çatışmaya girmesini engelleme çabası, Türkiye için İran yönetimiyle temaslarında öncelikli konu olmayı sürdürmektedir. Arabuluculuk olarak adlandırılmasından özenle kaçınılan bu çabanın sonuç vermemesi durumunda, Türkiye'nin İran lehine gösterebileceği en önemli tavır, topraklarını ABD'ye kullandırmamaktır. Bunun dışında, bir askeri müdahale olmasa bile BM Güvenlik Konseyi'nin alacağı yeni yaptırım kararlarına, şimdiye kadar olduğu gibi, Türkiye mümkün olduğunca uyacaktır. Bu da ikili ilişkilerde yeni bir engel anlamına gelecektir.

4.3.1 Nükleer Kriz ve İran

İran İslam rejimi, kuruluş ideolojisi (siyasal İslam) nedeniyle hem dış politikada hem de ülke içinde çeşitli krizlerle karşılaşmıştır[2592]. Ancak tüm krizleri aşarak, rejimin varlığını günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır. İran demokratik rejimlerden farklı olarak, tüm totaliter rejimler gibi " öldürücü olmayan krizlerden[2593] " beslenmekte ve kolayca yeni krizlere girebilmektedir. İran gibi rejimlerin temel hedefi ülkenin kalkınması ya da gelişmesi değil rejim bekası olmuştur.

İran devrim sonrasında " siyasal İslam, devrim ihracı, terörizmi desteklemek ve kitle imha silahları elde etmek[2594] " çabaları yüzünden hem komşuları da hem de büyük güçler ile sorunlar yaşmaya başlamıştır. Dış politikası, rejim kimliği ve devletin küresel ve bölgesel sitemdeki farklı arayışları[2595] nedeniyle sıcak savaş da dahil olmak üzere büyük krizlerle karşılaşmıştır. " Bekası istenmeyen rejim olması sebebi " ile İran dış politikası " Bu krizler nasıl aşılabilir? " sorusu temelinde

[2591] Atay Akdevelioğlu; " **Ahmedinecad'ın İstanbul Ziyareti Işığında Türkiye - İran İlişkileri** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2498&kat1=31&kat2= (23.09.2008)
[2592] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 1 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)
[2593] Arif Keskin; a.g.m s. 2
[2594] Arif Keskin; a.g.m s. 2
[2595] Arif Keskin; a.g.m s. 2

şekillenmiştir[2596]. Bu kapsamda özellikle ABD ile ilişkileri, İran dış politikasını bir kriz yönetimine çevirmiştir. İran çevresindeki değişimler ABD merkezli değişimlerdir ve ABD'nin temel amacı bu gelişmelerden İran'ı dışlamak veya etkisini en aza indirmektir[2597]. Bu politikanın sonucunda İran dış politikasına yön veren eğilim, fırsat aramak ve değerlendirmek yerine[2598] tehdit unsurlarını en aza indirmek düşüncesi olmuştur.

Krizden kurtulma konusunda İran yönetimi farklı arayışlar içindedir. Reformcular krizden çıkış yolunu " ülke içi demokrasi " ve " dış politikada batı ile uyum " da görmektedir.[2599] Bu bakış açısıyla 1989'dan sona ılımlı muhafazakar olan Rafsancani ile İran pragmatist bir söylem geliştirmiştir. 1997'de Hatemi'nin iç politikada demokratikleşme çabaları gündeme gelmiştir[2600]. Hatemi dış politikada " tansiyonu düşürmek" ve " medeniyetler diyalogu " söylemleri çerçevesinde İran'ı dünyaya entegre etme yönünde[2601] bir politika takip etmiştir. Hatemi'nin cumhurbaşkanı olması ile İran'ın dünya ile ilişkisi yeni bir döneme girmiştir. Hem Rafsancani hem de Hatemi, temelde İran rejimini " bekası kuşkulu olan rejim[2602] " olmaktan çıkarmayı hedeflemiştir.

Ahmedinecad'ın iktidar olmasından sonra İran dış politikası gergin bir döneme girmiş ve nükleer sorunun da tırmandırılmasıyla İran dünya gündeminde birinci sıraya yükselmiştir. Hassas nükleer çalışmalarını sürdürmek konusunda İran'ın gösterdiği kararlılık AB ile ilişkilerine zarar vermiş, Rusya ve Çin ile görüş ayrılığına neden olmuş ve sorun BM Güvenlik Konseyi'ne kadar ulaşmıştır. Petrol ve

---

[2596] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2597] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2598] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2599] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2600] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2601] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2602] Arif Keskin; a.g.m s. 2

doğalgaz zengini bir ülkenin, nükleer enerji için bu çapta bir krize hazır olması, sorunun görülenin ötesinde bir anlam taşıdığının kanıtıdır[2603].

İran rejimi içte demokrasi hareketini ve dışta ABD ile İsrail'i en büyük tehdit olarak değerlendirmektedir. Tüm isteği bu iki yaşamsal tehdidi savuşturmaktır. İstenmeyen rejim olması sebebi ile iç ve dış politikası krizlerden kurtulma sorununa odaklanmıştır. Ahmedinecad'ın dış politikada devamlı kriz tırmandırma eğilimi, insanlarda " İran savaş istiyor[2604] " düşüncesine neden olmuştur. Tavırları savaş ile sonuçlanma potansiyeli taşımasına karşın hedefi savaş değildir. Çünkü ABD ile savaşın ne kadar yıkıcı sonuçları olabileceğinin farkındadır[2605]. İran için Irak savaşı sırasında ve sonrasında ortaya çıkan tablo korkutucu olmuştur. Karşısında Birleşmiş Milletler'i ciddiye almayan, müttefiklerini önemsemeyen, askeri operasyona hazır ve güçlü bir ABD bulunmaktadır[2606]. Böyle bir ABD'ye meydan okumak ve maceracı politikalara girişmek son derece tehlikeli olacaktır. Ayrıca yönetim, devrimin ilk yıllarında sahip olduğu meşruiyeti kaybettiğinin bilincindedir[2607]. Bu açıdan bakıldığında kendi halkına dayanarak ABD'ye karşı uzun süre direnemeyeceği açıktır. Ayrıca İran, Irak Savaşı'nda Irak halkının Saddam Hüseyin'e sahip çıkmadığını ve savaş sırasında tarafsız kaldığını da görmüştür. Bunun yanında ABD'nin askeri hedefi olması halinde kurduğu savunma ve güvenlik ittifaklarının istediği oranda işe yaramayacağını[2608] bilmektedir.

Rejimin bekasını garanti altına almak isteyen İran'ın ABD ile savaş arayışı içinde olması pek akılcı olmayacaktır. Rejim, beka sorununun çözülmesi için ABD ile ilişkisinde gerginliği sona erdirme ve normalleşme sürecine girme arayışındadır[2609]. Paradoks olarak görünse de anti Amerikancı Ahmedinecad yönetimi aslında ABD ile ilişkileri normalleştirmek için görevlendirilmiştir. Sürekli

---

[2603] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 1
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2604] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2605] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2606] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2607] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2608] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2609] Arif Keskin; a.g.m s. 2

radikal söylemlere başvuran Ahmedinecad'ın Irak konusunda ABD ile müzakereye hazır olması[2610] dikkat çekicidir. Ahmedinecad döneminde ABD - İran müzakeresi tabu olmaktan çıkmış ve bu yönetimin en üst kademeleri (Hamaney) tarafından açıkça desteklenmiştir[2611]. Bugün, ABD ile müzakereyi destekleyen muhafazakarlar yıllarca bu konunun konuşulmasını bile yasaklamışlardır. " ABD ile müzakere " fikrini savunan birçok siyasi hapse atılmıştır[2612]. ABD ile müzakereyi ne Rafsancani ne de Hatemi gündeme getirebilmiştir. Muhammet Hatemi'nin (1997 - 2005) ilk dört yılı Clinton'ın başkanlık dönemine denk gelmiştir[2613]. Clinton'ın Dışişleri Bakanı Albright, İran ile ilişki kurmak için 1953'teki darbe konusunda İran halkından özür dilese de olası bir yakınlaşma muhafazakarlarca önlenmiştir. Ancak şimdi Irak konusunda müzakereyi açıkça savunmaktadırlar[2614]. Muhafazakarların müzakereyi kabul etmeleri ve bunu yürütme güçlerinin olması çeşitli olguların bir işaretidir. Bir yandan İran'da gerçek gücün kimde olduğunu da göstermektedir. Rafsancani ve Hatemi'nin başaramadığı Ahmedinecad döneminde gerçekleşmektedir[2615]. Diğer yandan iktidarda olan radikal muhafazakarların tüm idealist görüntülerinin arkasındaki pragmatist ve pazarlıkçı kimlikleri de ortaya çıkmıştır.

İran'ın desteklediği gruplar Afganistan, Irak ve Filistin'de iktidara gelmiş olsa da, istediği stratejik misyonu gerçekleştirme olanağı sınırlıdır[2616]. ABD ile ilişkileri iyi olan bir İran, bölgenin en etkin gücü olabilecektir. Ancak şimdi bölgesel güç olmasını önleyen ABD unsurudur. Çevresindeki değişimlerin ABD güdümünde olması yüzünden İran'ın kazandığı tüm etki, ABD ile ilişkisinde yeni bir çatışmaya neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İran'ın bölgede artan etkisi kendi aleyhine olmaktadır. ABD ile arasındaki gergin ilişki, İran dış politikasını paradoksal bir

---

[2610] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 2
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2611] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2612] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2613] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2614] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2615] Arif Keskin; a.g.m s. 2

[2616] Arif Keskin; a.g.m s. 2

duruma itmektedir[2617]. Çünkü sağladığı etki olanaklarına karşın İran'ı sürekli krizlerle karşı karşıya getirmektedir.

Uluslararası politika devam ettiği sürece ABD'nin İran'a yönelik bir saldırısı dünyada meydana gelebileceğini bildiğimiz[2618] ancak düşünmeyi tercih etmediğimiz olayların muhtemelen liste başında yer almaktadır. İran'dan daha küçük ve daha zayıf bir ülke olan Irak'ın ABD öncülüğünde işgalinin başarısızlığı ve bunun Ortadoğu üzerindeki etkileri[2619] göz önüne alındığında ABD'nin ikinci kez bir felakete davetiye çıkarmada kararsız olduğu düşünülmektedir.

Yine de tüm işaretler ABD'nin İran'a yapılacak bir saldırıyı canlı bir seçenek olarak gördüğü izlenimi vermektedir. Ağustosta ABD hükümeti anlaşılması son derece güç bir adım atarak[2620] resmen ülkenin savunma birlikleri arasında olan İran Devrim Muhafızları'nı uluslararası terörist örgütler listesine dahil etmiştir. İran Devrim Muhafızları'nın terörist örgütler listesine alınmasının yasal sonuçlarını tahmin etmek son derece güçtür. Ancak uygulamadaki olası sonuçlarını tahmin etmek pek de zor değildir. Çoğunluğu İran nükleer enerji programı ve füze operasyonları ile ilgili konularda çalışan Devrim Muhafızları'nın ya da Pasdaran'ın yaklaşık 125.000 kişiden[2621] oluştuğu tahmin edilmektedir. Devrim Muhafızları'nın yasal durumundaki bir değişim ABD tarafından bu gruba karşı bir harekatta bulunmak için bir neden oluşturacaktır.

Bu çıkışın ardından 13 Ağustos'ta Irak'taki ABD Birlikleri Komutanı General Petraeus ve Büyükelçi Crocker gazetecilere İran'ın, Iraklı Şii milislere ABD birliklerine karşı kullanmaları için silah teminini arttırdığını bildirmişlerdir[2622]. İran'ın Güney Iraklı Şiilerle olan yakın bağlantıları herkesçe bilinmektedir ancak bu

---

[2617] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 3
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2618] David Barchard; " Amerika İran'ı Vuracak Mı ? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 14
http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[2619] David Barchard; a.g.m s. 14

[2620] David Barchard; a.g.m s. 14

[2621] David Barchard; a.g.m s. 14

[2622] David Barchard; a.g.m s. 14

tip bir suçlama ABD tarafından misilleme amaçlı bir saldırıya zemin hazırlamak için kullanılabilecektir. Bu durumdan dünyanın geri kalanı ve özellikle de Türkler[2623] haklı olarak tedirgindirler. Çünkü Irak'ta kullanılan ABD silahlarının her ne biçimde olursa olsun Türkiye'ye karşı kullanılmak üzere PKK'nın eline geçmesine tepki olarak tamamen farklı mantık çizgisi izlediği görülmektedir.

ABD yönetimine yakın çevreler uzun dönemdir İran'a yapılacak bir saldırının son derece olası olduğunu söylemektedirler. İran'ın yalanlamalarına karşın nükleer silah geliştirme hazırlığı içinde olduğuna dair kanıtlar resmi gerekçeleri doğrulamaktadır. Birkaç yıl içinde Çin teknolojisini kullanan kısa ya da orta menzilli roketlerle donatılan nükleer güce sahip bir İran[2624], Ortadoğu'da var olan statükoyu korumak isteyen herkes için kabul edilemez olarak görülmektedir.

İran'a yönelik olası bir saldırıya dair çok da etik olmayan bir diğer açıklamaya göre ABD tarihinin en başarısız yönetimi olarak nitelenen Bush yönetimi[2625] son yılında itibarını yeniden kazanmak için bu tür umutsuz bir operasyon başlatabilecektir. Uzun dönemde Irak'taki müttefik güçler için tek seçeneğin geri çekilme olduğunun gün geçtikçe ağırlık kazanması nedeniyle İran'ın silahsızlandırılması ve hatta rejiminin değiştirilmesi Ortadoğu'da elde edilebilecek tek ödül gibi gözükmektedir. ABD Başkanı Bush'un " Mollaların atom silahları elde etmesini izleyen başkan[2626] " olarak tarihe geçmek istemediği belirtilmektedir.

ABD'nin olası bir İran saldırısı senaryosunu düşünenlerin aklına üç soru gelmektedir. Bunlardan birincisi; "ABD'nin İran'da askeri hedeflerini gerçekleştirmesi mümkün mü?[2627]" sorusudur. İkincisi;" Böylesi bir saldırının Ortadoğu'daki dengeler üzerinde ne gibi etkileri olabilir?[2628] " sorusudur. Üçüncüsü

[2623] David Barchard; " Amerika İran'ı Vuracak Mı ? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 14
http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)
[2624] David Barchard; a.g.m s. 15
[2625] David Barchard; a.g.m s. 15
[2626] David Barchard; a.g.m s. 15
[2627] David Barchard; a.g.m s. 15
[2628] David Barchard; a.g.m s. 15

ise ; “ Atlantik İttifakı böylesi bir saldırıda sürdürülebilir mi?[2629] ” sorusudur. Her üç soru açısından bakıldığında da ABD Başkanı Bush’un dünya düzenine ve ABD’nin çıkarlarına 2003’te Irak’ın işgaliyle verdiğinden bile daha fazla zarar verme riskinin olduğu açıkça görülmektedir.

İran’ın Hint Okyanusu’ndan ve belki de Irak’taki ABD üslerinden füzeler ve uçaklarla vurulması durumunda ABD’nin Kosova üzerindeki baskısını kırmak için Sırbistan’a uyguladığından daha agresif bir operasyona[2630] başlayacağından şüphe edilmemektedir. Köprüler, elektrik santralleri, havaalanları, askeri üsler ve sanayi göreceli bir dokunulmazlıkla ortadan kaldırılabilecektir. Ancak elbette bunlar asıl hedefler olmayacaktır. Asıl hedefler İran’ın nükleer ve füze tesisleri olacaktır[2631]. İranlılar yıllardır bir saldırı olasılığının gayet açık bir biçimde farkındadırlar ve bu nedenle önleyici tedbirleri almışlardır. Gerçekten de İran resmi kaynakları aktif olarak olası hedeflerin birkaç yüz farklı yerde ve konvansiyonel füzelerden etkilenmeyen derin beton yer altı sığınakları altında saklandığı mesajlarını vermektedir. Diğer bir hedef olan İran’ın Rus yapımı nükleer enerji tesisi ve buna yapılacak bir saldırı geniş bir alanda sivillerin zarar görmesine[2632] neden olabilecektir.

Derin yer altı sığınaklarının üstesinden çok küçük nükleer başlıkları olan füzeler kullanılarak gelinebilecektir[2633]. Bu durumda 1945’ten beri ilk defa nükleer silah kullanılmış olacaktır. İran’ın büyük bir kısmının moloz yığınına çevrilmesinden sonra ne olacağına dair düşünceler ise daha net değildir. Elbette 2003’te devrildikten sonra etkili bir hükümet devri için olası planların bulunmadığı Irak’ta da net değildi. İşgalden aylar sonra bile televizyonlar çalışmamıştır[2634]. İran’a giren tüm hava kuvvetleri muhtemelen sert bir direnişle karşılaşacaktır. Ancak Irak’ta ABD kara kuvvetlerinin düzensiz birliklere karşı sergilediği performans düşünülürse kara

[2629] David Barchard; “ Amerika İran’ı Vuracak Mı ? ” **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 15
http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)
[2630] David Barchard; a.g.m s. 15
[2631] David Barchard; a.g.m s. 15
[2632] David Barchard; a.g.m s. 15
[2633] David Barchard; a.g.m s. 15
[2634] David Barchard; a.g.m s. 15

operasyonunun olmayacağı düşünülebilecektir. ABD'liler kendilerine şükran duyan özgürleşmiş İranlı kalabalıklarca[2635] karşılanmayacaklardır. Bir saldırı halinde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın muhalifleri bile onun liderliğinde birleşecektir[2636].

Ahmedinecad, İran'ın tamamiyle kuşatıldığı düşüncesini arka plana alarak uluslararası sistemle çatışma ve gerginliğin doğal olduğunu[2637] savunmaktadır. İran'ın varlığı bu mantıkla bizzat batıya ve onun denetimindeki yapıya karşı yaşamsal bir tehdit oluşturmaktadır. Ahmedinecad'ın en önemli argümanı İsrail'e yapılan çifte standart uygulamaları olmaktadır. İsrail'in ortaya çıkışı, BM Kararları ve uluslararası hukuk karşısında bu ülkenin tutumları gibi konuları gündeme getirerek kendi radikal duruşunu meşrulaştırmaktadır. Bu durum aynı zamanda İran'da ve diğer Müslüman ülkelerde güçlü bir Müslüman lider imajı yerleştirme ideali[2638] için kullanılmaktadır.

Ahmedinecad'ın dış politikada sergilediği tutumları nedeniyle AB ve ABD arasında, İran konusunda bir yakınlaşma ortaya çıkmıştır[2639]. Ahmedinecad'ın tehlikeli olduğu konusunda batılılarda bir fikir birliği bulunmaktadır. İran, BM ile sorun yaşamaya başlamıştır[2640]. Bu gelişmeler İran'ın batı ile ilişkisine zarar vermektedir.

Ahmedinecad dönemin en önemli özelliği İran dış politikasının sertleşmesi ve saldırganlaşmasıdır[2641]. Bu sertlik ve saldırganlığı deneyimsizlik olarak değerlendirmek doğru değildir. Radikal muhafazakarlara göre İran gibi ABD'nin hedef listesinde olan ülkelerin küresel sistemde yaşama şansı uyum değil güce

---

[2635] David Barchard; " Amerika İran'ı Vuracak Mı ? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 15 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[2636] David Barchard; a.g.m s. 15

[2637] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 21 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2638] Bülent Aras; a.g.m s. 21

[2639] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 6 - 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2640] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2641] Arif Keskin; a.g.m s. 6

bağlıdır[2642]. Onlara göre 1997'den sonra batıyla uyumlu olmaya çalışan İran, nükleer sorun başta olmak üzere birçok konuda istediği sonuca ulaşamamıştır. İran yeni dönemde kendi gücünü göstermeye çalışmalıdır. İran; radikal muhafazakarların iktidarda olması, ABD'nin Irak ve Afganistan'daki sorunlu durumu ve petrol fiyatlarının artması nedeniyle kendini güçlü görmektedir[2643]. Ahmedinecad'ın İsrail karşıtı açıklamaları da bunun açık bir işaretidir. İran bu sayede kendisine yapılacak bir saldırı karşısında Irak ve Afganistan gibi olmayacağını ve bu eylemin faturasının batı için çok ağır olabileceğini[2644] göstermek istemektedir. İran, nükleer sorunu geri planda tutup devamlı İsrail sorununu gündeme getirmektedir. Bu şekilde İslam dünyasında ABD karşıtlığını güçlendirmeye ve kendi sorununa ideolojik bir temel kazandırmaya[2645] gayret etmektedir

Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olmasından beri yaptığı açıklamalar nasıl bir dış politika izleyeceğini göstermektedir. Ahmedinecad'ın dış politika öncelikleri;

- Irak'taki farklı ve bazen çelişkili aktörlerle irtibatlı olmak,
- Suudi Arabistan'la gerilimi azaltmak,
- Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliğini arttırmak,
- Çin ile işbirliği imkanlarını araştırmak,
- HAMAS üzerinden Filistin siyasetinde etkili olmak,
- Suriye ile beraber bölgede Amerikan karşıtı bir eksen oluşturmak,
- Lübnan Hizbullah'ı ve benzeri örgütlenmelerle ilişkileri devam etirmektir[2646].

İran'daki bu değişimin nedenleri arasında genç muhafazakarlar da bulunmaktadır. Genç muhafazakarlar 1997'den sonra görülen ikili yönetim (

[2642] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 6 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2643] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2644] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2645] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2646] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 21 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

reformcu - muhafazakar) olgusuna son vermek projesi temelinde ortaya çıkmıştır[2647]. Bu kuşağın temsilcisi Ahmedinecad da iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Mehdeviyet olgusu, askerler ve güvenlikçilerin etkinliği (Devrim Muhafızları), anti elitizm, aristokrasi karşıtlığı, aşırı batı karşıtlığı ve dış politikada saldırganlığın rasyonelleştirilmesi Ahmedinecad yönetimin en önemli özellikleri[2648] olarak görülmektedir.

1997'de Muhammet Hatemi'nin iktidara gelmesi ile İran'ın iç ve dış politikada köklü bir değişim yaşayacağı umudu ortaya çıkmıştır. Ancak Hatemi'nin sivil toplum, özgürlük ve medeniyetler diyalogu söylemleri İran siyasi sisteminin yumuşamasını sağlayamamıştır. Sistem içi reform arayışlarının başarısızlığı sonucu Haziran 2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerini Mahmut Ahmedinecad kazanmıştır[2649]. Mahmut Ahmedinecad'ın seçimleri kazanmasından sonra İran, iç ve dış politikada çok farklı bir döneme girmiştir. Ahmedinecad "İsrail haritadan silinmelidir.[2650] " ifadesi ile birlikte nükleer politikada da sert ve anlaşmaktan uzak bir tavır sergilemeye başlamıştır. Ayrıca Ahmedinecad'ın şeriat rejimi içinde fundamentalist bir hükümet kurma isteği gözükmeye başlamıştır[2651].

Bu politikaları gündeme getirmede bir vurgu farkı olsa da İran'ın karmaşık dış politika yapım sürecinde etkili aktörlerin - başta dini lider Ali Hamaney olmak üzere -[2652] bu hedefler konusunda uzlaşı içinde oldukları belirtilmektedir. Nükleer enerji konusu Ahmedinecad'ın ısrarlı yaklaşımları ile potansiyel kriz alanı olmaktadır. Ahmedinecad nükleer programı ülkenin bilimsel gücünü ve meşru bilimsel gelişmesini ortaya koyduğu için savunduğunu[2653] sürekli dile getirmektedir. Batının İran'ın bilimsel ve teknolojik gelişimini engellemek için bu konuda sorun

---

[2647] Arif Keskin; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006 Sayfa: 6 - 7 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2648] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2649] Arif Keskin; a.g.m s. 1

[2650] Arif Keskin; a.g.m s. 1

[2651] Arif Keskin; a.g.m s. 1

[2652] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 21 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2653] Bülent Aras; a.g.m s. 21

çıkardığı iddiası ile toplumsal destek aramakta ve hatta bu desteği batı karşıtlığını besleyecek bir damara dönüştürmek[2654] niyetindedir.

Ahmedinecad dönemindeki saldırganlığın arkasındaki temel güdüyü idealist bir arayıştan daha çok, " paranoyak bir rejimin " pragmatist çabaları[2655] olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tutum savunma durumunda ve değişim baskısı altında olan bir rejimin direnme tepkileri olmaktadır. İran bakımından nükleer çalışmalar, savaşın ön savunma hattı niteliği[2656] olarak görülmektedir. İran'a göre batılıların istekleri nükleer çalışmalar sorunuyla bitmeyecektir. " Eğer bugün nükleer isteklerini kabul edersek, yarın insan hakları, demokrasi ve terörizm gibi farklı bir talep listesi ile karşımıza çıkacaklardır.[2657]" düşüncesi hakimdir. Bu düşünce birçok İranlı yetkili tarafından sık sık dile getirilmektedir. Bu düşünce en son Anayasayı Koruyucular Konseyi Sekreteri Ahmet Cenneti tarafından gündeme getirilmiştir. Çünkü rejimin birçok alanda değişimi talep edilmektedir. Diğer bir deyişle bugün nükleer çalışmalarda taviz veren yarın diğer alanlarda da taviz verecektir. Görüldüğü gibi, İran'ın nükleer çalışmalarında gösterdiği kararlılık, rejim değişikliği konusundaki direnişin bir halkası anlamını taşımaktadır[2658].

İran, Rafsancani (1989 - 1997) ve Hatemi (1997 - 2005) döneminde batı ile uyumlu bir diyalog kurmak istediğini[2659] ancak istediği sonucu alamadığını düşünmektedir. 1989'dan sonra dış politikasındaki pragmatist arayışlar, güvenlik sorununu çözme noktasında başarısız bulunmaktadır[2660]. Radikal muhafazakarlar, İran'ın krizden çıkma yöntemine farklı yorum getirmekte ve ülke içinde demokrasiyi

---

[2654] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 21 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2655] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2656] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2657] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2658] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2659] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2660] Arif Keskin; a.g.m s. 3

güvenlik sorunu[2661] olarak değerlendirmektedirler. Dış politikada ise uyum yerine güç gösterisinin çözüm olduğunu düşünmektedirler. Bu anlayış doğrultusunda rejimin bekasının güvence altına alınamadığı kanaati hakimdir. ABD Başkanı Bush, Hatemi döneminde İran'ı " şer ekseni " olarak[2662] gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca Hatemi ve Rafsancani dönemlerinde İran'ın ABD ve İsrail'in askeri hedefi olabileceği görüşü dile getirilmiştir.

Yeni yönetim farklı bir dış politika eğilimiyle siyaset yapmaya başlamıştır[2663]. İran " tehlikeli gözükmek " konsepti[2664] içinde siyaset üretmeye başlamıştır. Kendisini ABD ve İsrail'in hedef listesinde gören yönetim, saldırganlığı ve krizi tırmandırmayı en etkili caydırıcı etkenler olarak görmektedir. Bu sayede rejimin bekası konusunda saldırganlığı rasyonelleştirmeye çalışmaktadır. Radikal muhafazakarlara göre; İran gibi batı dünyası ile çeşitli sorunları olan bir ülkenin, batı ile uyum için sürekli taviz vererek, rejimin kalıcılığını sağlaması mümkün değildir[2665]. Irak eski lideri Saddam Hüseyin batı karşısında devamlı taviz vermiş ancak sonunda ülkesi işgal edilmiştir. Kendisini batıyla savaş halinde gören İran için rejimin bekasının sırrı güç sahibi olmaktır. Gücün caydırıcılığı daha güvenilirdir[2666]. Yeni dönemdeki dış politikayı " güçlü gözükmek, oyunun mahiyetini ve alanını belirlemek için saldırgan olmak ve krizi farklı bir kriz tırmandırarak çözmek[2667] " olarak değerlendirmek mümkündür.

[2661] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2662] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2663] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2664] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2665] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2666] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2667] Arif Keskin; a.g.m s. 3

Dış politikada krizi tırmandırma, ülke içinde " milli birlik ve beraberlik " çağrısını da güçlendirmektedir[2668]. Bu biçimde içerde her türlü muhalefeti bastırma ya da demokratik güçler üstünde psikolojik baskı oluşturma imkanına sahip olmaktadır. Batıyla gerginlik tırmandıkça muhalifler " batı uzantısı " damgası yemekten korkmakta ve köşelerine çekilmek zorunda kalmaktadır[2669].

" Ahmedinecad İran'ı " nın dış politikası, devrim sonrası Humeyni dönemini hatırlatmaktadır[2670]. Ancak birçok konuda benzerlikler olsa da temel bir farklılık bulunmaktadır. Humeyni dönemindeki İran'da birçok İslam ülkesi, devrim rejimini meşru olarak görmezken, bu ülkelere devrim ihraç edilmesi[2671] düşünülmüştür. Ahmedinecad yönetiminde ise, Humeyni'den farklı olarak, batı karşısında daha iyi direnebilmek için, şimdilik, İslam ülkeleri ile iyi ve yakın ilişki kurma eğilimi vardır[2672]. Diğer bir deyişle yeni İran yönetiminin radikalleşme gündeminde ABD, AB ve İsrail öncelikli konumda bulunmaktadırlar.

Ahmedinecad yönetimi " rejimin bekasının güvence altına alınmasında[2673] " pragmatist yaklaşımları başarısız bulmaktadır. İran yeni dönemde kendi bekasını sağlamak için " saldırganlığı " akılcı bir politika[2674] olarak görmektedir. Radikal muhafazakarlara göre İran, batı ile uyumlu hale gelmek için devrimci amaçlarından vazgeçmişse de rejimi güvence altına alamamıştır. Devrimci ülkülerden uzaklaşma sürecine giren İran, batı ile ilişkilerinde sürekli kaybetmiştir[2675]. 1997'den sonra batı ile uyumlu olmaya çalışmış, ancak nükleer sorun başta olmak üzere birçok konuda istediğini elde edememiştir. İran, yeni dönemde " varlığı kabul edilmediği takdirde "

[2668] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 3 - 4
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2669] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2670] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 5
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2671] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2672] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2673] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2674] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2675] Arif Keskin; a.g.m s. 5

uyumlu olmayacağını bildirmektedir[2676]. Ahmedinecad'ın İsrail, ABD ve AB karşıtı açıklamaları da bunun açık bir işaretidir.

İran, nükleer krizi tırmandırarak ABD ile olan ilişkisinde belirleyici olmaya çalışmaktadır[2677]. Bu ilişkinin temeline nükleer sorunu koyarak, insan hakları ve demokrasi gibi konuların ikinci plana atılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu sayede ABD'nin İran halkına " iyi gözükme şansını " elinden almakta[2678] ve bu durum rejimi değiştirmeyi hedefleyen ABD'nin işini zora sokmaktadır. Nükleer krizde İran toplumunun ABD'yi desteklemesi beklenmemektedir[2679]. Aksine ABD karşıtlığı için yeni bir zemin oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Ahmedinecad döneminde bu anlayış çerçevesindeki dış politika eğilimini yaşama geçirmek için iç ve dış politikada uygun koşullar bulunmaktadır. İç politikada Ahmedinecad'ın iktidara gelmesiyle reformcular iktidar alanından uzaklaştırılmıştır. İran'da reformcu ve muhafazakarların oluşturduğu ikili yönetim son bulmuştur[2680]. Yargı, yasama ve yürütme erkleri tümüyle radikal muhafazakarların eline geçmiştir. Bu değişim Ahmedinecad'ın dış politikada radikal bir çizgi izlemesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. İç politika bağlamında bakıldığında radikalizmi körükleyen diğer bir önemli etken Ahmedinecad hükümetinin önemli bir bölümün asker olmasıdır. Bu ekip, diplomasiden çok askeri gücün caydırıcılığına inanmaktadır[2681]. Küresel ve bölgesel dengeler içinde İran, yeni dönemde kendi gücünü göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca petrol fiyatlarının artışı İran'a ekonomik olarak ciddi bir rahatlık sağlamıştır. Bu sayede 60 milyar dolar

---

[2676] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2677] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2678] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2679] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2680] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2681] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 2 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

gelire sahip olan İran[2682], batı ile sorun yaşaması halinde ekonomik krizle karşılaşmayacağını düşünmektedir.

ABD, nasıl bir İran istediğini net olarak bilmekte ancak istediği İran'ı nasıl kuracağı konusunda sorunlar yaşamaktadır[2683]. Diğer bir deyişle ABD, İran konusunda taktik düzeyde bir sorun yaşamaktadır. ABD, " İran İslam rejimini yıkma ve onun yerine kendine bağımlı bir yönetim kurma " arayışı içinde olsa da[2684] bu amacı gerçekleştirmek için yeterli olanakları bulunmamaktadır. ABD, ne İran içinde rejim karşıtı bir halk ayaklanması yaratacak kadar, ne de küresel düzeyde İran aleyhinde bir hareket başlatabilecek kadar güçlüdür[2685].

İran, ABD'nin Irak savaşı sonrası zayıfladığını ve küresel sistemde prestij kaybına uğradığını[2686] buna karşın kendisinin güçlendiğini düşünmektedir. ABD savaş sürecinde tek taraflı ve hegemonik bir politika yürüterek BM ve AB'yi saf dışı bırakmış, Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ile bölgedeki birçok devleti tedirgin etmiştir[2687]. Bu yüzden de ABD'nin savaş için küresel seferberlik yaratma gücü azalmıştır. 11 Eylül saldırısı sonrası ABD, İran'ı sınırlandırmak istese de bölgedeki gelişmeler aksi yönde olmuştur. ABD, Irak ve Afganistan'da İran'ın en büyük düşmanlarını devirmiş, İran'ın dostlarını iktidara getirmiştir. Ayrıca Filistin'de İran ile ilişkisi iyi olmayan El Fetih güçsüzleşmiş ve yerine HAMAS gelmiştir[2688]. İran, bölgesel ve küresel sistemdeki bu gelişmeleri kendi beka mücadelesi bakımından tarihi bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu yeni dönemde, Irak ve Afganistan'daki sorunlu - sıkıntılı durumu nedeniyle ABD'nin kendisi olmadan bölgede istikrarı sağlayamayacağını düşünmektedir[2689].

[2682] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2683] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2684] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2685] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2686] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2687] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2688] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2689] Arif Keskin; a.g.m s. 4

ABD, Irak savaşı boyunca dünya kamuoyunda ciddi bir imaj kaybına uğramıştır[2690]. Bu imaj kaybı sonucunda dünya kamuoyunu İran karşıtı bir seferberliğe ikna etme güç ve yeteneğini kaybetmiştir. Ahmedinecad'ın radikal söylemleri bazı radikal İslami çevreleri hoşnut etse de, dünya devletlerini tedirgin etmeye başlamıştır[2691]. Ahmedinecad yönetimi ABD'nin İran karşıtı çalışmaları için önemli bir fırsat yaratmıştır[2692]. ABD'nin bu fırsatı kaçırmayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır.

İran, 1989'dan sonra AB'ye yakınlaşarak, ABD'yi İran karşısında yalnızlaştırmak istemiştir[2693]. Bu durum İran'a göreceli bir uluslararası destek de sağlamıştır. Bu politika ABD'nin İran'ı tecrit etme ve ambargo uygulama politikasının yenilgiye uğratılmasını sağlamıştır. Ahmedinecad ile birlikte AB - İran ilişkileri bozulmaya başlamış ve AB'nin İran politikaları ABD'ye yakınlaşmıştır. Ahmedinecad yönetimi AB'nin İran politikasının iflası anlamına da gelmektedir[2694]. AB ve ABD'nin İran'dan iç ve dış politikadaki istekleri aynı doğrultudadır. Ancak bu siyasi amaçları gerçekleştirmek için farklı yöntemleri benimsemişlerdir. AB'ye göre İran ile diyalog ve ilişki kurulmalıdır[2695]. İran " akıllılaştığı " ölçüde bu ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi politikası izlenmelidir. AB, İran ile diyalog kurmak ve onu diyalog yolu ile " akıllılaştırmak " eğilimindedir[2696]. Gelinen noktada AB, İran'ın " akıllanmak yerine daha da radikalleşmesi " olgusu ile karşılaşmıştır[2697]. Bu durum AB'nin İran politikasını çıkmaza sürüklemiştir. AB, nükleer bir güç olmak isteyen radikal bir İran'ı kabullenecek veya ABD'nin " baskı, tecrit, ambargo ve ilişkilerin askıya alınması[2698] " gibi politikalarına destek verecektir. AB ve İran arasındaki gelişmelere bakıldığında, AB'nin radikalleşmiş bir

---

[2690] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 3 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2691] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2692] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2693] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2694] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2695] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2696] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2697] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2698] Arif Keskin; a.g.m s. 4

İran'ı kabul etmeyeceği görülmektedir. İran bakımından ise AB ve ABD'nin İran konusunda yakınlaşması tehlikeli bir durumdur.

İran'ın İsrail'e yönelik farklı bir bakış açısı olmasına karşın günümüze kadar etkin olan politika Humeyni tarafından kurumsallaştırılmış ve 1979'dan beri sürdürülmüştür. Bu görüşe göre İsrail ile her türlü barış çabası İslam dünyasına ve Filistin'e hakarettir[2699]. İsrail'in varlığı gayrı meşrudur ve İsrail yok edilmelidir[2700]. İran bu çerçevede HAMAS, İslami Cihat ve İntifada'yı desteklemiştir. İran, İsrail varlığını " gayrı meşru " bulsa da[2701] bu söylemi resmi makamlar dile getirmemiştir. Bu söylem 1989'dan sonra ilk kez Ahmedinecad tarafından gündeme getirilmiştir. Ahmedinecad'ın İsrail konusundaki açıklamaları bilinçli bir politikanın ürünüdür[2702]. Bu şekilde İslam dünyasında ABD karşıtlığını güçlendirmeye ve kendi sorununa ideolojik bir temel kazandırmaya[2703] çalışmaktadır.

İran, 1979'daki İslam Devrimi'nden sonra birçok Arap devleti ile de sorunlar yaşamıştır. İran, 1989'dan günümüze kadar Arap dünyası ile olan sorunlarını çözmek için girişimlerde bulunmuştur[2704]. Hatemi'nin 1997'de geliştirdiği " tansiyonu düşürme " politikası[2705] Arap dünyasında olumlu bir etki yapmış ve ilişkilerin iyileşmesini sağlamıştır. Ahmedinecad ile birlikte ise Arap dünyası ile İran'ın ilişkileri karmaşıklaşmıştır.

Ahmedinecad yönetiminin Arap dünyasında çelişkili tepkilere muhatap olması beklenmiştir[2706]. İsrail karşıtı açıklamaları Arap kamuoyunda olumlu bir etki yapmıştır. Ancak devletlerin farklı tepkileri de olabilecektir. Ahmedinecad'ı söylemleri Suriye gibi ABD'nin hedef tahtasında olan bir ülkeyi rahatlatsa da birçok

---

[2699] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2700] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2701] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2702] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2703] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2704] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2705] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2706] Arif Keskin; a.g.m s. 4

Arap devletini hoşnut edecek nitelikte değildir[2707]. Arap devletleri bakımından Ahmedinecad yönetimi, nükleer güç olma çabaları, ABD - İran arasındaki sıcak gerginlik, Filistin sorununun radikalleşmesi ve bölgede yeni istikrarsızlık alanları yaratması nedeniyle endişe kaynağı olmuştur. Bu şartlarda Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi radikal İslam sorunu olan ülkeler tedirginlik duyacaktır[2708]. Bu yüzden İran ve Araplar arasında yaratılmaya çalışılan anlayış ortamı olumsuz bir biçimde etkilenebilecektir.

Rusya - İran ilişkisi tarih boyunca inişli çıkışlı bir seyir izlese de, SSCB'nin dağılmasından sonra iyileşme, derinleşme ve çok boyutluluk kazanarak sürmüştür. Çünkü İran ve Rusya bölgesel açıdan ortak çıkar alanlarına, küresel sistem konusunda da ortak bakış açısına sahip[2709] konumdadırlar. Ayrıca her iki ülkenin bölgesel çıkar tanımlamaları da birbirine yakındır. Her iki ülke tek kutuplu dünya düzeninden ve ABD'nin hegemonya arayışından ciddi şekilde rahatsızdır[2710]. Rusya, İran'ın nükleer ve askeri çalışmalarından önemli bir ekonomik yarar sağlamaktadır. Rusya, İran ile ilişkisini korumayı istemekle birlikte batı dünyasıyla olan ilişkilerine de zarar vermek istememektedir. Rusya, ABD - İran arasındaki gerginliğin sıcak bir savaşa dönüşmesine ve İran'ın işgal edilmesine karşı çıkmaktadır. Bu nedenle Rusya, İran ve batılılar arasındaki sorunu çözmek için devreye girmiştir[2711]. Ancak Rusya'nın İran nükleer krizini çözme yolundaki çalışmaları istenen sonuca ulaşamamıştır. Bu durum Rusya ve İran arasındaki ilişkilere de zarar verebilecektir.

Öyleyse bu durumda dünya ve İran'ın komşuları ne ile savaşmak zorundadır? ABD'li ya da batılı gözüyle başarılı bir sonuç veya mutlu bir sonu kapsayan herhangi bir senaryoyu tahmin etmek oldukça güçtür. Ancak sonuçta ortaya çıkabilecek felaketi düşünmek son derece kolaydır. İran'ın misillemesi muhtemelen Hürmüz Körfezi'ni kapatma girişimlerini ve belki de körfez ve Suudi Arabistan'daki

---

[2707] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2708] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2709] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2710] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2711] Arif Keskin; a.g.m s. 4

hedeflere saldırıları içerecektir[2712]. Bu saldırı tam olarak bugün Irak'ta olduğu gibi ölen çok sayıda sivile ve daha güvenli ülkelere kaçmaya çalışan kişilerle beraber muhtemelen büyük bir insanlık trajedisine neden olacaktır.

Bu durumdan etkilenecek ülkelerden biri kuşkusuz İran'daki İslam Devrimi'nden sonra bir milyona yakın İranlı mülteci alan Türkiye olacaktır. Bu tür bir şeyi ne AB ne de ABD yapacaktır. İran'dan gelen mülteci dalgası sorunu ABD'nin İran'a yönelik olası bir saldırısının Türkiye üzerine olumsuz etkilerine ilişkin çıkarılan uzun sorun listesinin sadece bir maddesidir. Geleceğe yönelik son derece inandırıcı bir tablo çizilmiştir. Neredeyse tüm diğer batılı ülkeler gibi Türkiye'nin de karşılaşacağı bir sorun ABD saldırısını destekleyip desteklememe kararı[2713] olacaktır. 2003'te başını eski İngiltere Başbakanı Tony Blair'in çektiği birçok batılı ülke hep beraber ABD'nin Irak'ı işgaline ortak olmuştur. Blair bu desteğin bedelini en gözde başbakan iken en sevilmeyen başbakana dönüşerek[2714] bir anlamda siyasi kariyeri ile ödemiştir.

Diğer yandan Türkiye'de AKP hükümeti ABD'nin Irak'ı işgalini desteklemeyi denemiştir. Ancak bunu yapması muhalifler ve kendi grubundan yükselen bir isyanla engellenmiştir. Sonuçta Türkiye, ABD medyasınca şeytan gibi gösterilmiştir. Bununla beraber AKP hükümeti uygulamada çok az sıkıntı çekmiş veya nerdeyse hiç çekmemiş ve evinde ikinci bir seçim zaferini[2715] rahatlıkla kazanmıştır.

2003'te ABD politikasına karşı çekinmeden konuşan Almanya ve Fransa liderleri ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld tarafından " eski Avrupalı[2716] " olmakla suçlanmış ve sonrasında sessizlik başlamıştır. Bugün, Almanya ve Fransa 2003'teki seleflerine kıyasla çok daha ABD yanlısı liderler olan Şansölye Merkel ve

---

[2712] David Barchard; " Amerika İran'ı Vuracak Mı ? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 15
http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)
[2713] David Barchard; a.g.m s. 16
[2714] David Barchard; a.g.m s. 16
[2715] David Barchard; a.g.m s. 16
[2716] David Barchard; a.g.m s. 16

Başbakan Sarkozy tarafından yönetilmektedir. Bununla beraber değişmeyen bir şey vardır. 2002-2003 döneminde Irak saldırısı yaklaşırken krize dair olarak Fransa, Almanya ve Türkiye arasında siyasi koordinasyon, fikir alışverişi ve ortak bir tavır[2717] bulunmamıştır. Bu kez de Türkiye'nin AB'den fiili olarak uzaklaştırıldığı göz önüne alındığında herhangi bir danışmada bulunulması sürpriz olarak görülecektir.

Türkiye ve İran arasında 1997'den sonra gelişen ilişkilerin Ahmedinecad döneminde sürdürülmesi zor görünmektedir. Ahmedinecad'ın radikal çıkışları, iki ülkenin rejim, bölgesel politika ve küresel konum farklılığını[2718] açık bir biçimde göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında yakınlaşma sağlanmaya çalışılsa da, iki ülke arasında ilişkilerin iyileşmesi yönünde beklenen ve istenen ilerleme[2719] sağlanamayabilecektir. Ahmedinecad'ı radikal tavrı Türkiye - İran ilişkilerinde sorun yaratmanın yanında ABD - Türkiye ilişkilerinde de yeni bir kriz alanı oluşturacaktır. Türkiye, İran'ın kitle imha silahı geliştirme, terörizmi destekleme, siyasal İslam olgusunu yayma, Ortadoğu barış sürecine engel olma ve ülke içindeki totaliter şeriat rejimi modeli konularından endişe duymaktadır[2720].

Ancak Türkiye, ABD'nin İran'da köklü rejim değişikliğine dönük sert ve radikal politikalarını da desteklememiştir. Türkiye'nin İran politikası rejimin kendi iç dinamikleri ile iç ve dış politikada reform yapılması[2721] çerçevesinde belirlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye, AB'nin İran politikası çizgisine daha yakın bir konumdadır. Bu açıdan bakıldığında ABD ve İran arasındaki gerginlik Türkiye için çeşitli sorun ve krizlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Diğer bir deyişle Türkiye, İran sorunu nedeniyle ABD ile yeni bir krizin eşiğindedir.

[2717] David Barchard; " Amerika İran'ı Vuracak Mı ? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 16
http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[2718] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 5
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2719] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2720] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2721] Arif Keskin; a.g.m s. 5

Ayrıca Türkiye'nin ABD'nin dolayısıyla İsrail'in müttefiki olması ve batının uzantısı biçiminde algılanan bir dış politika izlemesi İran ile olan ikili ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. İran nükleer sorununun çözüm sürecinin kısa zamanda sonuçlanmaması nedeniyle öngörülemeyen gelişmelerin ABD - İran gerginliği arasında kalan Türkiye'yi etkilemesi mümkün görünmektedir.

Türkiye'nin Ahmedinecad'ı ülke içinde imajının zayıf olduğu, batı ve İsrail tarafından desteklenmediği halde kabul etmesi, Türkiye'nin İran'a karşı bir ülke olmadığını gösterme ve güven verme çabası olarak görülmektedir. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın Türkiye'ye gelmesi sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda dünyanın da en önemli gündem maddesi olmuştur. Bu ziyaretin bu kadar ses getirmesinde batı ve İran arasındaki nükleer gerginliğin yanında Ahmedinecad'ın liderlik profili[2722] de etkili olmuştur. Ahmedinecad 2005'te cumhurbaşkanı olduğundan beri sürekli Türkiye'ye gelmek istemiş ancak ziyareti ertelenmiştir[2723]. Ahmedinecad'ın ısrarla Türkiye'ye gelmek istemesinin İran'ın dış politikasında Türkiye'nin ne derece önemli bir yere sahip olduğunu gösterdiği belirtilmektedir.

İran'ın Türkiye ile yakınlaşmasının çeşitli nedenleri vardır. İran, böylece bir yandan kendisine karşı yürütülen yalnızlaştırma politikasının başarısızlığını gösterirken[2724] bir yandan da Türkiye'nin Ortadoğu'daki gruplaşmada karşı eksene katılmasını engellemeye çalışmaktadır. Sünni Arap devletlerinin İran'a karşı blok oluşturma çabalarını Türkiye'nin mesafeli duruşunun başarısız kıldığı söylenmektedir. İran, ABD ile olan gerginliğinde Türkiye'nin en azından tarafsız kalmasını istemektedir. Çünkü hangi senaryo gerçekleşirse gerçekleşsin Türkiye'nin duruşu[2725] önem kazanmaktadır. Örneğin İran, ağırlaştırılmış bir ekonomik ambargoyla karşılaşırsa Türkiye sayesinde bunu delme olanağını elinde tutmayı ve bir savaşın yaşanması halinde de Türkiye'nin müdahil olmamasını istemektedir.

[2722] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 1 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2723] Arif Keskin; a.g.m s. 1

[2724] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2725] Arif Keskin; a.g.m s. 5

İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili süreç ve buna paralel olarak ABD - İran ilişkileri 1979'dan beri en kritik noktadadır. Bu sürecin sonucunu kestirmek mümkün değildir[2726]. Bu kapsamda Türkiye'nin ABD, AB, İsrail ve NATO üstündeki etkilerini kendi lehine kullanmayı hedeflemektedir. İran diplomasisinin son dönemde Türkiye'ye yoğunlaşması da bunun bir işaretidir.

Ahmedinecad'ın Türkiye ziyareti bu açıdan bakıldığında hem ikili ilişkiler hem de hassas nükleer süreç çerçevesinde değerlendirilmelidir[2727]. Türkiye'nin İran'ın nükleer çalışmalarına bakışı, İran'ın barışçıl nükleer çalışmalarını kabullenmekte ancak bu ülkenin nükleer silaha sahip olmaması, ayrıca sorunun sıcak bir çatışmaya dönüştürülmemesi, BM kararları çerçevesinde çözüme ulaşılması[2728] ve İran ile ilişkilerin zarar görmemesi esasları çerçevesinde belirlenmiştir. Türkiye bu bakış açısını bugüne kadar pasif ve sessiz bir şekilde sürdürmektedir[2729]. Diğer bir deyişle Türkiye, İran'ın nükleer sorunu konusunda inisiyatif almak istemediği biçiminde bir görüntü vermektedir.

Türkiye, İran'ın nükleer sorunu karşısında sessiz kalmayı tercih etmişse de bu ülkenin nükleer çalışmalarıyla çok yakından ilgilenmiştir. Çünkü nükleer silah konusu ABD ve İran arasında sıcak çatışmaya neden olabilecek bir konudur. Nükleer anlaşmazlık ABD ve İsrail'i, İran'a saldırmaya yöneltebilecektir. Bölgedeki sıcak çatışma ve sonrasında oluşacak belirsizlik ortamı ise Türkiye'nin zararına[2730] olacaktır. Bu yüzden İran'ın nükleer çalışmaları Türkiye'yi hiç istemediği bir aşamaya taşıyabilecektir. Türkiye bu bağlamda AB, Rusya ve Çin ile benzer kaygılara sahip olsa da[2731] bu gelişmelerden onlardan çok daha fazla olumsuz biçimde etkilenecektir.

[2726] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2727] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2728] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2729] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2730] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2731] Arif Keskin; a.g.m s. 5

Nükleer silahlara sahip bir İran, Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliğini ciddi oranda artırabilecek ve Rusya ile geliştirebileceği bir işbirliği Türkiye'nin çıkarlarını olumsuz bir biçimde etkileyecektir. İran'ın Azerbaycan'a karşı çok daha güçlü bir duruşu[2732] olabilecek ve bu durum hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin enerji politikalarını etkileyebilecektir. İran'ın nükleer çalışmaları Ortadoğu'daki Arap devletlerini de benzer nükleer çalışmalar yapmaya yöneltebilecektir. Böyle bir durumda ise bölgenin güvenlik sistemi daha da karmaşıklaşacaktır.

Türkiye'nin bu dönemde aktifleşmesinin ve Ahmedinecad'ın ziyaretini kabul etmesinin, İran'ın nükleer sorunun çok hassas bir noktaya geldiği ve bu konuda inisiyatif alınması gerektiği düşüncesinden kaynaklandığı[2733] belirtilmektedir. Türkiye sorunun hassas ve belirsiz bir döneme girdiğinin ve bu sürecin sonunun öngörülebilir olmaktan çıktığının farkındadır. Bu nedenle süreci dizginleyebilmek, öngörebilmek, yükselen tansiyonu düşürebilmek ve gerginliği sıcak çatışmaya dönüşmeden ve diplomatik bir çerçeveye oturtmak için devreye girmiştir[2734]. Ahmedinecad'ın Türkiye'ye gelmesi sorunu çözme iddiasından çok hafifletici bir etki doğurması için gerçekleştirilmiştir.

Ahmedinecad'ın Türkiye ziyareti sırasında nükleer çalışmaları konusunda kararlığını yinelemesi Türkiye'nin İran'ın nükleer çalışmalarını yeniden değerlendirmesini gerektirmektedir. Çünkü Türkiye birinci elden İran nükleer çalışmalarının Türkiye'nin istediği çerçevede seyretmeyeceğini[2735] anlamıştır. İran'ın nükleer çalışmalarını sürdürmesi Türkiye'nin İran ve batı arasında ortaya çıkabilecek ağırlaştırılmış ambargo ve savaş senaryoları için kendisini hazırlamasını gerektirmektedir[2736]. Ayrıca komşusunun bir nükleer güç olma kararlılığını gören Türkiye'nin bunun engellenememesi halinde nükleer bir İran'a karşı hazırlıklı olması gerekecektir. İran nükleer bir güç olursa Türkiye'de manipülasyon yapma gücüne

---

[2732] Arif Keskin; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2733] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2734] Arif Keskin; a.g.m s. 6

[2735] Arif Keskin; a.g.m s. 7

[2736] Arif Keskin; a.g.m s. 7

sahip olabilecek ve Türkiye'nin enerji politikasını, ayrıca Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu'daki dengeleri Türkiye'nin aleyhine bir biçimde değiştirebilecektir.

Bu kapsamda Türkiye'nin girişiminin başarılı olup olmayacağı tartışmalıyken ikili ilişkilerde özellikle enerji ve ekonomi alanlarında ilerleme umudu bulunmaktadır. Türkiye bölgede enerji terminali olmak isteğindedir ve bu isteğinin gerçekleşmesinde İran'ın çok önemli rolü vardır. Ahmedinecad'ın ziyareti, Türkiye bakımından İran enerji piyasasına girme ve ekonomik ilişkileri geliştirme yönünde bir fırsat olarak görülmektedir. Çünkü İran - Türkiye ekonomik ilişkileri Türkiye'nin aleyhinde açık vermektedir[2737]. Türkiye bu dengeyi değiştirmek istemekte ve ziyaretin bu kapsamda da etkili olabileceği düşünülmektedir.

İran, " Ben Irak ve Afganistan değilim. " imajını vermek için askeri kapasitesini " abartılı biçimde " göstermeye başlamıştır[2738]. Ayrıca Afganistan, Lübnan, Filistin ve Irak'taki imkanlarını ABD aleyhinde kullanabileceğini ima etmektedir. Diğer yandan " İntihar ordusu[2739] " oluşturmak ve gerektiğinde bu gücü dışarıda kullanabileceğini göstererek dünyada geniş bir terör korkusu yaratmaya çalışmaktadır. Ayrıca petrol ülkesi olması ve Basra Körfezi'ndeki stratejik konumu nedeniyle petrol akışına zarar verebilecektir. Tüm bunlar "İran savaşının faturasının ne kadar ağır olacağını[2740] " göstermek için yapılmaktadır. Bu ağır faturayı ödemektense, rejimin bekasının garanti altına alınması daha mantıklı görünmektedir. İran, nükleer kriz ile açıkça " Ya beni vur ve bu ağır faturayı öde, ya da beni kabul et ve bütün bunlar senin olsun " demek istemektedir[2741]. İran, ABD'nin kendisini kabullenmesinin savaştan daha az risk ve maliyet içerdiği görüşündedir.

Bu politikaların sonucunda İran önemli sorunlarla karşılaşmıştır. İran'ın tehlikeli olduğu konusunda uluslararası toplumda fikir birliği oluşmaya

---

[2737] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[2738] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 4
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2739] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2740] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2741] Arif Keskin; a.g.m s. 4

başlamıştır[2742]. Bu nedenle uluslararası kuruluşlarda İran'ın aleyhine kararlar alınabilmiştir. Nükleer çalışmalar bağlamında, İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile ilişkileri gerginleşmiştir[2743]. Ayrıca, İsrail ve insan hakları konusunda BM'de iki defa İran aleyhinde karar çıkmıştır[2744].

İran'ın dostları kendisinden uzaklaşmakta ve bölge devletlerinin İran'ın nükleer çalışmalarından duyduğu tedirginlik artmaktadır[2745]. Bu fırsattan mutlaka faydalanmak isteyen ABD ve İsrail, İran karşıtı propaganda faaliyetlerini hızlandırmıştır. ABD ve İsrail içinde İran'a askeri müdahalede bulunulmasını isteyen grupların var olduğu bir dönemde, İran'ın radikalleşmesi askeri müdahale için meşru bir zemin[2746] yaratacaktır. Batı, radikal İslam dünyasında etkiye sahip olan İran'ın nükleer bir güç olmasına karşı çıkmaktadır. İran'ın radikalleşmesi batının da sertleşmesine neden olmaktadır. Bölgede istenmeyen durumlar yaşanmaya başlanmıştır[2747].

İran, geldiği bu noktada ABD ile olan sorunlarını çözmek istemektedir. Nükleer krizin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Krizi, ABD ile ilişkisini istediği noktaya taşıyana kadar devam ettirebilecektir[2748]. İran rejimi güvenlik garantileri istemektedir. Bunu elde edene kadar da gerginliği devam ettirecektir. Diğer bir deyişle nükleer krizin çözüm anahtarı ABD - İran ilişkisinde saklı[2749] durumdadır. İran, siyasi ve diplomatik krizlerden beslenen bir ülke olduğundan dünyanın sabır ve tahammülünü sonuna kadar zorlayacaktır. Bu istikamette askeri bir müdahalenin kesinleştiğini düşünürse geri adım atacaktır[2750].

[2742] Arif Keskin; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006 Sayfa: 5 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2743] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2744] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2745] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2746] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2747] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2748] Arif Keskin; " İran Ne Yapmak İstiyor ? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006 Sayfa: 4 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2749] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2750] Arif Keskin; a.g.m s. 4

Çünkü bu noktadan sonra savaşa doğru gitmek, rejimin güvenliği garanti altına almak düşüncesi ile çelişmektedir.

İran, artık deneysel miktarlarda da olsa plütonyum ayrıştırma teknolojisine sahiptir ve son dönemde çok büyük sorun haline gelen uranyum zenginleştirme tesislerini de kurmuştur. İran, taraf olduğu NPT anlaşmasını ileri sürerek elde ettiği enerjiyi sivil amaçlar için kullanmakta herhangi bir sakınca olmadığını[2751] iddia etse de uluslararası kamuoyundaki kuşkuları gidememektedir. Türkiye de İran nükleer programını doğrudan bir tehdit olarak görmese de hemen yanında bu tür bir kriz süreci yaşanmasından memnun değildir. Çünkü sahip olunan bu stratejik enerji bir ülkede sivil amaçlar için kullanılabileceği gibi askeri hedeflerin gerçekleşmesi için bir araç olarak da kullanılabilmektedir. Bu yüzden barışçıl nitelikte olduğu iddia edilen bu gücün ilerde hangi amaca hizmet edeceği bilenememektedir. Bu kapsamda nükleer silaha sahip olmayan Türkiye için muhtemel bir tehlike olarak görülebilecektir. İran'dan cesaret alan bölge devletleri " nükleer bir güç olma[2752] " yarışı içine girebileceklerdir. Bu durum bölgedeki barış ve istikrarın daha da bozulmasına neden olabilecektir.

Bu nedenle AB hükümetleri büyük bir olasılıkla yaklaşan krizle ayrı ayrı yüzleşecek ve ABD saldırısına karşı muhalefet nispeten yüzeysel olacaktır. Brown, Sarkozy ve Merkel kendi seçmenlerinden gelmesi olası öfke dalgasını görmezden gelmeye çalışacaklardır. Gelişmeleri izleyecek ve belki de kendi hareketlerini ABD kongresinde olacaklara göre belirleyeceklerdir. Hürmüz Boğazı'nın kapatılması durumunda analistler bir varil ham petrol fiyatının 120 dolar[2753] düzeyine çıkacağını ve dünyayı kasıp kavuran yeni bir enerji krizinin ortaya çıkabileceğini düşünmektedirler. Bu krizden yararlananlar ise eski Sovyetler Birliği'nin enerji zengini devletleri olacaktır. Avrupa hükümetleri, ABD Başkanı Bush ile doğrudan karşı karşıya gelmese bile Avrupa halkları ABD Başkanı Bush'a karşı çıkacaklardır.

[2751] Hikmet Erdoğdu; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 Sayfa: 713

[2752] Hikmet Erdoğdu; a.g.e s. 714

[2753] David Barchard; " Amerika İran'ı Vuracak Mı ? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 16
http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

Bu durumda ABD Başkanı Bush'un İran'a yönelik saldırısını destekleyecek her siyasi parti seçimlerde kendi bozgununu hazırlayacaktır. Atlantik İttifakı da onarılması güç bir yara[2754] ile karşılaşacaktır.

Türkiye de dahil olmak üzere Ortadoğu'da ABD karşıtı düşünce yeniden yükselişe geçecek ve ABD'li gazetecilerin sadece en toy ve etnik merkeziyetçi olanları bu kalkışmayı temize çıkarmada[2755] başarısız olacaktır. Ortadoğu'da terörizm yeniden yükselmeye başlayacaktır. Her ikisi de ABD'ye karşı İran'ı destekleyen Rusya ve Çin'in ise bölgesel etkisi artacaktır.

Uzun dönemdir gergin bir seyir izleyen Türkiye - ABD ilişkilerinin seçim sonrasında ne şekilde devam edeceğini belirleyecek birçok konu vardır. Türkiye'nin Kuzey Irak'a düzenleyeceği muhtemel bir operasyon, Kerkük'te yapılması öngörülen referandum, İran'la ilgili bir yaptırım ve ABD'de yaşanacak başkanlık seçimleri iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini etkileyebilecek temel konular olmaktadır. İki ülkenin karşılıklı çıkarlarını dikkate almadan atacağı her adım ilişkileri daha da içinden çıkılmaz hale getirebilecekken, iki taraf için de hassas olan bu konularda tarafların birbirlerinin çıkarlarına öncelik vermeleri[2756] ilişkilerin düzelmesini sağlayacaktır.

Tüm uyarılara karşın nükleer programından vazgeçmeyen İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi'nin alabileceği yaptırım kararları önümüzdeki dönemde gündeme gelmesi olası bir konu olarak görülmektedir. Türkiye'nin izleyebileceği politikalarda konunun BM'de ele alınış tarzı belirleyici olacaktır[2757]. Yaptırımlar konusunda işbirliği yapması için ABD'nin ve uluslararası ortamın baskısını hissedecek olan Türkiye'nin İran'ı bu konuda diplomatik çözümü kabul etmesi yönünde ikna etmeye

---

[2754] David Barchard; " Amerika İran'ı Vuracak Mı ? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 Sayfa: 16
http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html (13.04.2008)

[2755] David Barchard; a.g.m s. 16

[2756] Cihan Dizdaroğlu; "Partilerin Seçim Beyannamelerinde ' Dış Politika ' ve Seçim Sonrası Türk Dış Politikasının Olası Yönelimleri Üzerine Bir Değerlendirme"**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** Temmuz 2007 Sayfa: 6
http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/secim_sonrasi_TDP.pdf (13.04.2008)

[2757] Cihan Dizdaroğlu; a.g.m s. 6

çalışması en akılcı tercih olacaktır. Önce yaptırım ardından İran'a düzenlenecek bir operasyon hem Türkiye hem de bölge ülkeleri bakımından son derece tehlikeli sonuçlara yol açacaktır.

4.3.2 Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) Bağlamında Türkiye ve İran'ın Durumu

Büyük Ortadoğu Projesi ABD'nin öngördüğü bir projedir. Büyük Ortadoğu Projesi'nin geçmişi eskilere dayanmakla birlikte kavramın ilk kez kullanılışı 11 Eylül saldırılarından sonra olmuştur. Projenin görünürdeki amaçları kitle imha silahlarının yaygınlaştırılmasının önlenmesi, insan hakları ihlallerinin önlenmesi, demokrasinin geliştirilmesi, etnik, din ve mezhep çatışmalarının önlenmesi, terörün önlenmesi, uyuşturucu ticaretinin önlenmesi, toprak (sınır) anlaşmazlıklarının önlenmesi, sabotaj ve organize suçların önlenmesi, kitlesel göç hareketlerinin önlenmesi ve başarısız devletlerin ve reformların önlenmesi[2758] olarak belirtilmiştir. Büyük Ortadoğu Projesi Cebelitarık'tan Çin'e kadar uzanan bir coğrafyayı kapsamakta olup içinde yaklaşık 35 devlet yer almaktadır.

Büyük Ortadoğu Projesi'nin gerçek amaçları ise petrol, doğal gaz kaynaklarının, ikmal akış yollarının ve yer altı maden rezervlerinin denetim altına alınması, Çin'in ekonomik gelişmesinin önlenmesi, Amerikan ekonomisinin dibe vurmasının önlenmesi, Avrasya coğrafyasının ve ülke yönetimlerinin denetim altına alınması, İsrail devletinin yaşatılması ve güvenliğinin garanti altına alınması, batı ittifakının dağılmasının önlenmesi, İslam ülkelerinin kapitalist sisteme geçmelerinin sağlanması ve Türkiye'nin Avrasya'ya yönelmesinin önlenmesidir[2759].

Bu proje kapsamında Türkiye ve İran önem kazanmaktadır. Özellikle İran hedeflenen coğrafya içinde yer alan bir devlet olmasının yanında zengin petrol ve doğalgaz yataklarının varlığı ve kitle imha silahlarına ve nükleer silahlara sahip olma yönündeki çalışmalarıyla projenin amaçlarıyla çeliştiğini açıkça göstermektedir. İran,

[2758] Erol Bilbilik; **Geniş Ortadoğu Projesi**, Asya Şafak Yayınları, İstanbul, 2008 Sayfa: 25
[2759] Erol Bilbilik; a.g.e s. 39

bu hareketleriyle ABD'nin projesine meydan okuyan bir ülke konuma gelmiştir. Ayrıca İran, aynı dönemde kendisini İslam devletleri ve ezilen ülkeler nezdinde masum ve mazlum göstermeye çalışmaktadır. İran'ın bölgede terörizmi destekleme, siyasal İslam olgusunu yayma ve Ortadoğu barış sürecine engel olma çalışmaları ise ABD'nin projesi için eline önemli kozlar vermektedir. Türkiye'nin ise ABD'nin bölgede sağlam bir müttefiki olmasına karşın ABD'nin hedef listesinde yer alan Suriye ve İran gibi ülkelerle resmi olarak hatta HAMAS gibi örgütlerle gayrı resmi olarak ilişkiler kurması ve bu ilişkilerini geliştirmesi ABD'nin bölgedeki hedefleriyle çelişmektedir. Türkiye'nin ABD'nin projesine aykırı olarak çalışmalar içine girmesi ya da girmeyi düşünmesi ABD'yi bölgede yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu nedenle Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında Türkiye ve İran'ın ilişkileri önem kazanmaktadır.

Türkiye - İran ilişkisinin niteliğinin ve bundan sonra nasıl gelişeceğinin anlaşılabilmesi için, Türkiye'nin yeni bölgesel açılımının iyi yorumlanması gerekmektedir. İran, bugün özellikle ABD'nin Irak'ın işgalinden sonra bölgedeki en güçlü devletlerden biri olarak gösterilmektedir. Birçok analizde İran'ın atak, saldırgan ve taviz vermeyen dış politikası karşısında Türkiye'nin sessiz, çekingen ve "korkak" bir politika izlediği[2760] belirtilmiştir. Hatta bazı analistler Türkiye'yi politikasızlık ile suçlamıştır. Ancak Türk dış politikasında son dönemde yaşananlar, bu görüşlerin tersine, Türkiye'nin düşük bir profil içinde ve küresel güçlerin tepkisini çekmeden giderek daha etkin bir güç olmaya başladığı izlenimi vermektedir. Zaten yaşanan son gelişmeler de Türkiye'nin bölge sorunlarının çözümünde kilit bir konuma geldiğini düşündürmektedir.

Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin artmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Türkiye'nin tarihi ve kültürel birikimi, jeopolitik avantajları, İsrail ile beraber bölgenin iki demokratik ülkesinden biri olması ve ABD, AB ve İsrail ile iyi ilişkileri bulunması sadece Türkiye'ye özgü bir potansiyeli göstermektedir.

[2760] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

Bu etkinliğin bir diğer nedeni de Türk diplomasinde son dönemde hakim olan söylem olmuştur. Bu yeni söylem Türkiye'nin çevresiyle sorunlarını en aza indirmek, çözümü kolay olmayan sorunların ise bir gerginliğe dönüşmesini engelleyerek kendisine zarar vermeyecek biçimde yönetmek olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede Türkiye, dış ilişkilerinde karşıtlık ve güç gösterisinden kaçınmış ve ayrıca düşmanlıklara taraf olmama temelinde bir politika izlemiştir. Örneğin Suriye ile olan ilişkisinin İsrail karşıtlığına dayanmadığı gibi İsrail olan ilişkisinin de Suriye karşıtlığına dayanmadığını göstermiştir[2761]. Türkiye, Suriye - İsrail ilişkisinde göz önüne aldığı bu ilkeyi tüm ülkeler ile olan ilişkilerinde de kullanmıştır. Bu süreci dengelemede zaman zaman sıkıntı yaşasa da belli ölçüde güven vermekte başarılı olmuştur. Bu güveni arttıran diğer bir husus Türkiye'nin başka ülkelerin içişlerine karışmama ilkesine dayanarak dış politika izlemesidir. Bu, bölgede değişime karşı hassas olan rejimler bakımından önemlidir. Buna karşın ABD ve AB ülkelerinin iç siyasete müdahil olma çabalarının yanında, bölgedeki sorunlarda taraf olma eğilimleri ve böyle algılanmaları Türkiye'yi bu ülkelerden ayırmaktadır. Kısacası Türkiye bölge sorunlarında batı ekseninde görünse de aslında içişlerine karışmama ve taraf olmama tavrıyla kendine özgü bir pozisyonda yer almaktadır. Bu bakımdan 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi de Türkiye'nin bölgedeki imajını olumlu biçimde etkilemiştir. Daha önce Türkiye'yi ABD'nin "güdümünde bir ülke[2762]" olarak gören devletler; bunun doğru olmadığını ve Türkiye'nin milli çıkarları gerektirdiğinde bağımsız davranabileceğini de görmüşlerdir. Bu da bölge ülkelerinin, Türkiye'yi etkileyebilecekleri ve bundan sonuç alabilecekleri umudu taşımalarını sağlamıştır.

Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artırmasının altında yatan bir diğer neden de Ortadoğu coğrafyasının yeniden şekillenmesidir. Irak'ın işgali Saddam'ın devrilmesinin dışında anlamlar taşımaktadır. Irak'ın Sünni Arap kimliği değişmiş, Şiileri ve Kürtleri de kapsayan yeni bir Iraklılık kimliği ortaya çıkmıştır. Saddam'ın devrilmesiyle İran için Irak tehdidi ortadan kalkmış ve yerini İran'ın çok etkin olduğu bir ülke almıştır. Bu dönemde Mısır bölgesel etkinliğini kaybederek içine

---

[2761] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[2762] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

kapanmış, Suudiler ise Arap dünyasındaki liderlik yarışında Mısır'ın yerini almıştır. Irak'ın devre dışı kalmasıyla Sünni Arap devletlerinin İran karşısında direnme gücü önemli oranda azalmıştır. "Şii Hilali" korkusu[2763] da bu etkinliğin bir göstergesi olmuştur. Ayrıca İran'ın nükleer çalışmaları ve batıyla olan gerginliği, Ortadoğu'da İran-ABD ilişkilerindeki gerilimi artırmış ve bölgedeki Lübnan, Irak ve Filistin - İsrail gibi kronikleşmiş sorunları hassas bir noktaya taşımıştır. Bu dönemde Suriye de zayıflamıştır. Suriye ağır batı baskısı altında Lübnan'dan çıkartılarak köşeye sıkıştırılmış ve İran'a daha fazla bağımlı olacak bir noktaya sürüklenmiştir. Ayrıca İran ve Sünni Arap devletleri arasındaki güven bunalımı Suriye'yi zor duruma sokmakta ve Suriye, İran politikası nedeniyle Arap devletlerinin eleştirileriyle karşılaşmaktadır. Batı ve İran arasındaki nükleer sorun Suriye'yi de ciddi biçimde endişelendirmektedir. Tüm bunların sonucunda bölgemizde değişen süreç Türkiye'nin önemini artırmış ve Türkiye'yi kazanma yarışı gündeme gelmiştir. Sünni Arap devletleri İran'ı dengelemek bakımından Türkiye'ye yönelmişlerdir. Suriye, Sünni Arap devletlerinden ve batı baskısından kurtulmak ve İran ile ABD arasındaki gerginlikte hedef olmamak için Türkiye'yi tercih etmiştir. Diğer yandan bu sürece paralel olarak Türkiye de Ortadoğu'ya sadece Irak merkezli bakmaktan vazgeçmeye başlamıştır.

Türkiye yakın zamana kadar Irak işgalinden sonra yaşanan gelişmelere Kuzey Irak ve PKK odaklı bir güvenlik perspektifiyle bakmıştır. Bu da Türk dış politikasının sinerji olanağını[2764] elinden almış ve dış politika vizyonunu daraltmıştır. Ancak, Türkiye'nin PKK'yla mücadelesinde kendini başarılı hissetmesi hem Irak yönetimi ile olan ilişkilerini farklı bir noktaya taşımış hem de ABD ile olan ilişkilerini düzeltmiştir. Bu da Türkiye'ye bölgede yeni manevra alanları sağlamıştır.

Mahmut Ahmedinecad'ın Türkiye ziyareti işte böyle bir dönemde gerçekleşmiştir. Ahmedinecad 2005'te cumhurbaşkanı olduğundan beri devamlı Türkiye'ye gelmek istemiş ancak bu ziyaret ertelenmiştir. Ahmedinecad'ın ısrarla

---

[2763] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

[2764] Arif Keskin; " **Ahmedinecad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= (23.09.2008)

Türkiye gelmek istemesi İran dış politikasında Türkiye'nin ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. İran'ın Türkiye'ye yakınlaşmasının çeşitli nedenleri vardır. İran, bu biçimde bir yandan kendisine karşı yürütülen yalnızlaştırma politikasının başarısızlığını gösterirken, diğer yandan Türkiye'nin yeni Ortadoğu'daki saflaşmada karşı bloğa katılmasını engellemeye çalışmaktadır. Zaten Sünni Arap devletlerinin İran'a karşı blok oluşturma çabalarını da Türkiye'nin mesafeli duruşu başarısızlığa uğratmıştır. İran, ABD - İran gerginliğinde Türkiye'nin en azından tarafsızlığını sağlamak istemektedir. Ağırlaştırılmış ekonomik ambargoyla karşılaşırsa Türkiye üzerinden bunu delme olanağına sahip olmak istemektedir. Bir savaş olasılığında ise Türkiye'nin uzak durmasını istemektedir. İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin süreç ve buna paralel olarak İran - ABD ilişkileri 1979'dan bu yana en kritik aşamasına girmiştir. Bu sürecin sonucunu tahmin etmek olanaklı değildir. İran bu süreci ABD Başkanlık seçimleri sonuçlanana kadar öngörülebilir ve denetimli bir biçimde yöneterek inisiyatifi elde tutmak istemektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin ABD, AB, İsrail ve NATO üzerindeki etkilerini kendi lehinde kullanmak istemektedir. İran diplomasisinin son dönemde Türkiye'ye önem vermesi de bunu göstermektedir.

4.3.3 Türkiye ve İran Arasındaki İşbirliği Olanakları

Türkiye - İran ilişkileri çeşitli etkenler çerçevesinde belirlenmektedir. 11 Eylül olayından sonra Türkiye - İran ilişkilerinin iyileşmesi Türkiye'nin İran politikasının ABD'den farklı olduğunu göstermektedir[2765]. Türkiye'nin İran politikasının belirlenmesinde ABD unsuru çok önemli olsa da tek belirleyici unsur niteliği taşımamaktadır. Çünkü Türkiye'nin İran politikası ABD'den farklılık göstermektedir. Türkiye, İran'ın iç ve dış politikasında değişimi istese de bu beklentisi ABD'nin değişim beklentisinden farklı[2766] niteliktedir. Türkiye, ABD'den farklı olarak İran'da devrim niteliğindeki bir değişimden endişe etmektedir. İran'a

[2765] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 17
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)
[2766] Arif Keskin; a.g.m s. 18

yapılacak her türlü askeri müdahale de Türkiye'nin istemediği bir davranış[2767] olarak görülmektedir. Türkiye'nin bu tutum ve davranışları İran bakımından güvenli bulunmakta ve İran, Türkiye ile yakınlaşmak istemektedir. 11 Eylül olayından sonra Türkiye - İran ilişkilerinin iyileşmesini destekleyen önemli bölgesel ve küresel olaylar yaşanmıştır. ABD'nin Irak'a yerleşmesi ve Iraklı Kürtleri desteklemesi ve İsrail'in Kuzey Irak politikası[2768] Türkiye - İran ilişkilerinin iyileşmesinde etkili olmuştur.

Ancak Türkiye'nin İran politikası ABD ile karşı karşıya gelecek bir pozisyonda değildir. Kısacası Türkiye'nin İran politikası ABD ve İsrail karşıtı bir blok oluşturacak bir düzeyde değildir.

Bu süreçte Türkiye - İran ilişkileri iyileşse de küresel ve bölgesel konularda ortak somut projelerin gündemde olmadığı görülmektedir. Türkiye - İran ilişkilerindeki karmaşık, farklı fırsat ve tehdit algılamaları iki ülkeye de bu olanağı vermemektedir. Çünkü Türkiye'nin kimlik tanımlaması, bölgesel ve küresel sistemdeki arayışları İran'dan çok farklı[2769] bir nitelik taşımaktadır. Bu dönemde iki ülke arasındaki süreci iki ülkenin birbirlerine yönelik imaj yenileme ve güven duyma arayışı[2770] olarak görmek gerekmektedir. Bu siyasi olgunun en önemli işareti Başbakan Tayyip Erdoğan'ın kalabalık bir heyetle 27 Temmuz 2004'te İran'a yaptığı 3 günlük resmi ziyaretinde alınan sonuçlarda görülmüştür.

Erdoğan'ın İran ziyareti büyük umutlar ve beklentiler içinde gerçekleşse de istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bu ziyaret güvenlik, ekonomi, bölgesel ve küresel gelişmeleri kapsayan çeşitli konuları içermiştir[2771]. Bu kapsamda PKK-Kongra Gel, Irak'taki gelişmeler ve doğalgaz başta olmak üzere ekonomik konular ve Humeyni Havaalanı sorunu en önemli görüşme konuları olmuştur.

[2767] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 18
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2768] Arif Keskin; a.g.m s. 18

[2769] Arif Keskin; a.g.m s. 18

[2770] Arif Keskin; a.g.m s. 18

[2771] Arif Keskin; a.g.m s. 18

Yakın dönemde iki ülke arasındaki siyasi yakınlaşmanın en önemli sonucu ekonomik alanda görülmüştür. Türkiye ve İran arasında hem doğalgaz hem de Humeyni Havaalanı ve Turkcell'in kazandığı GSM ihalesi sorunlarına çözüm aranmasının hedeflenmesi[2772] açısından bu ziyaret gerçekten önemlidir. Türkiye ve İran arasında sorun olan doğalgaz, Humeyni Havaalanı ve Turkcell GSM ihalesi anlaşmazlığının Başbakan Erdoğan'ın ziyareti sırasında çözülmesi beklenilse de istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bu konular belirsizliğini korumaktadır[2773]. Çünkü muhafazakarlar bu ihaleleri Türk şirketlerine vermeye karşı çıkmaktadırlar. Reformcular ise bu şirketlerin İsrail ile hiçbir bağlantılarının olmadığını bildirmekte ve bu ihalelerin Türk şirketlerine verilmesinin gerektiğini[2774] savunmaktadırlar. Türk şirketlerinin İran'da kazandığı ihalelerin kaderi reformcular ile muhafazakarların çekişmesinin sonucuna bağlı olduğundan bu ihalelerin geleceği Türkiye'nin istediği bir şekilde sonuçlanmayabilecektir.

Başbakan Erdoğan'ın görüşme konuları içinde en önemlilerinden biri de Irak sorunudur. İran, Türkiye gibi Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmamasını, kendi milli güvenliği ve bütünlüğü bakımından önemli olarak görmektedir. Toprak bütünlüğü konusunda bazı analizciler, Suriye'yi de dahil ederek Türkiye - İran - Suriye bloğundan[2775] söz etmektedirler. Türkiye ve İran, Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda aynı görüşe sahip olsalar da Irak'ın siyasi ve sosyal yapılanması konusunda bir fikir birliği içinde oldukları söylenemez. Çünkü İran, Irak içinde çok farklı ve Türkiye'ye uygun düşmeyecek[2776] çeşitli politikalar takip etmektedir. Ayrıca İran, ABD ve İsrail ile sorunlu bir ilişkiye sahipken Türkiye bu iki ülkeyle iyi ilişkilere sahiptir. Türkiye ve İran'ın Irak bağlamındaki farklı çıkarları, ABD ve İsrail ile olan farklı ilişkileri bu ülkelerin aynı blok içinde yer almalarını[2777] önlemektedir. Ayrıca Türkiye ve İran'ın aynı blokta olma düşüncesi Türkiye'ye ciddi oranda zarar

---

[2772] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 18 - 19
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2773] Arif Keskin; a.g.m s. 19

[2774] Arif Keskin; a.g.m s. 19

[2775] Arif Keskin; a.g.m s. 19

[2776] Arif Keskin; a.g.m s. 19

[2777] Arif Keskin; a.g.m s. 19

verebilecektir. Çünkü bu durum Türkiye'nin ABD ve İsrail karşıtı bir cephede yer almasını gerektirecektir. Bu durum ise ne mümkündür ne de Türkiye'nin lehinedir.

Komşu iki ülke olan Türkiye ve İran dost ülke olma yolunda önemli ve olumlu adımlar atmışlardır. Başbakan Erdoğan'ın ziyareti de bu durumun bir işaretidir. Ancak her ne kadar yakınlaşma sağlanmaya çalışılsa da iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesi konusunda beklenen ilerleme[2778] görülmemiştir. Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen unsurlar iki ülkenin daha fazla yakınlaşmasını sınırlandırmaktadırlar[2779]. İki ülke arasında çok boyutlu bir ilişkiden bahsetmek şimdiden mümkün değildir. Çünkü iki ülkenin rejim, bölgesel politika ve küresel konum farklılığı[2780] bu tür bir işbirliğini zorlaştırmaktadır. Ziyaret iki ülke arasında gereken güven ortamının sağlanması bakımından önem taşımaktadır. Özellikle İran'ın bu konuda daha çok çaba göstermesi gerekmektedir[2781]. Her iki ülkenin çıkarları için dostça ilişki kurma ihtiyacı ve potansiyeli bulunmaktadır. Bu konuda İran'ın atacağı adımlar büyük önem taşımaktadır. İran, bölgesel ve küresel sistemdeki davranışlarını dünyaya entegre olma[2782] yönünde değiştirmeye çalışmalıdır. Ayrıca İran, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını da dikkate almalıdır. İran'ın PKK - Kongra Gel ve Türk yatırımcıları konusundaki tavrı Türkiye'nin istediği doğrultuda gelişirse, iki ülke ilişkileri sınırlı da olsa güvenilir ve sağlıklı bir zemine otuma şansı[2783] bulabilecektir. Türkiye, İran'dan PKK - Kongra Gel terör örgütü konusunda Suriye'nin yaptığı gibi net ve kararlı bir tutum sergilemesini istemektedir. Ayrıca İran'ın Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerini sağlıklı ve güvenilir bir zemine oturtması da[2784] iki ülke ilişkilerini olumlu yönde etkileyecektir.

[2778] Arif Keskin; "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1 Sayfa: 19
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2779] Arif Keskin; a.g.m s. 19

[2780] Arif Keskin; a.g.m s. 19

[2781] Arif Keskin; a.g.m s. 19

[2782] Arif Keskin; a.g.m s. 20

[2783] Arif Keskin; a.g.m s. 20

[2784] Arif Keskin; a.g.m s. 20

Türkiye - İran ilişkileri önceki dönemin kısıtlarından kurtulmuş olsa da tam manasıyla karşılıklı güvenin sağlandığını söylemek doğru olmayacaktır. Turkcell ve TAV şirketlerinin İran'da gerçekleştirmek istedikleri yatırımlarda karşılaştığı sıkıntılar İran'ın zihinsel bariyerlerini[2785] göstermektedir. Türkiye özellikle nükleer enerji konusunda ve ikili ticari ilişkiler alanlarında ABD'den bağımsız politikalar takip etmektedir. Ancak özellikle nükleer enerji konusunda 2006'da atılan adımlar 5 + 1 grubunun (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya) aktif girişimleri ve ciddi yaptırımlardan söz etmese de bu yönde bir BM kararı çıkmış olması[2786] diğer ülkelerin nükleer enerji konusunda hareket alanını sınırlamaktadır. Türkiye'nin nükleer enerji konusundaki tutumu İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla sürdürmesi ve bu durumun garanti altına alınması için İran'ın uluslararası toplum ve kurumlarla şeffaf bir ilişki[2787] içinde olmasıdır. İran'a karşı yapılacak bir askeri müdahale veya sınırlı bir saldırının olası sonuçlarının bölgede çatışma ve istikrarsızlığı arttıracağı ve bu nedenle sorunun diplomatik yollarla çözülebileceği düşüncesi hakim olmuştur. Türkiye bu konuda bir kolaylaştırıcı rol oynayarak İran'ı sorumlu davranmaya ikna etmek için çalışırken uluslararası toplumun da İran realitelerine göre hareket etmesi için çaba göstermektedir. İran'ın nükleer diplomasisinin başındaki Ali Laricani ve UAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) Direktörü Muhammed Baradey'in Türkiye'ye gelişleri sırasında bu kolaylaştırıcı rolün pratiğe dönüştürüldüğü[2788] görülmüştür. Türkiye ayrıca Haziranda alınan 5 + 1 kararını AB Dış Politika Şefi Javier Solana'nın İran'da açıklamasına yardımcı olmuştur.

Türkiye, Ortadoğu'da yeni ortaya çıkan İran - Suriye - Hizbullah - HAMAS eksenini[2789] bölgede barış ve istikrar için yapıcı olarak değerlendirmemektedir. ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri şaşırtıcı bir biçimde İran'ın yeni bir bölgesel profil kazanmasına neden olmuştur. Taliban ve Saddam Hüseyin yönetimleri ortadan

---

[2785] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 22
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2786] Bülent Aras; a.g.m s. 22

[2787] Bülent Aras; a.g.m s. 22

[2788] Bülent Aras; a.g.m s. 22

[2789] Bülent Aras; a.g.m s. 22

kaldırılmış, Irak'ta büyük bir İran etki alanı gündeme gelmiştir. Türkiye'nin tutumu, İran'ın uluslararası toplumla sorunlarını bölgesel ve uluslararası meşruiyete uygun olarak çözmesi ve arka kanallar kullanmaması[2790] düşüncesine dayanmaktadır. Temmuz - Ağustos 2006'da yaşanan İsrail - Filistin - Lübnan krizi bu endişenin boşa olmadığını göstermiştir. Türkiye bu yeni eksenle üç biçimde mücadele etmektedir. Öncelikle Suriye'yi Hariri suikasti sonrası uluslararası toplumla olan sorunlarını çözmede cesaretlendirici bir tavır göstermektedir. HAMAS ile başlatılan Türk diyaloğu bu oluşumun tek alternatifinin İran - Suriye - Hizbullah kampı olmadığını göstermeyi[2791] amaçlamaktadır. HAMAS siyasi liderinin Türkiye'ye davet edilmesinden sonra HAMAS'ın bir grup diğer ülkeyle diyaloğa girmesi olumlu bir adımdır. Üçüncü olarak ise Körfez İşbirliği Konseyi ile özellikle ekonomik alanda ilişkileri geliştirerek bu iki istikrarlı ekonomik havza arasında[2792] İran'ı dengeleyecek bir işbirliği kurmak için çalışılmaktadır.

Yeni dönemde Irak'ın toprak bütünlüğü ve PKK ile mücadelede karşılıklı siyasi iradeye dayanan bir işbirliği gündeme gelmiştir. Kandil dağlarında bulunan PKK üyeleri Türkiye ve İran'ın ortak hedefleri olmuşlardır. Tahran Times gazetesi başyazarı Hasan Hanizade'ye göre[2793] Türkiye, Irak sorununu Suriye, İran ve Türkiye arasında bir dayanışma ortaya çıkartacak biçimde olumlu bir duruma çevirmiştir. Yeni dönemde Türkiye - İran ilişkileri karşılıklı güven inşası ve işbirliği ile bölgesel politikalarda çatışan önceliklerin neden olduğu rekabet ile birlikte sürdürülmektedir. Bu dönemde işbirliği ve rekabetin birlikte sürdürüldüğü ancak genelde karşılıklı güveni arttıran daha olgun ve çok boyutlu[2794] bir Türkiye - İran ilişkilerinden söz edilebilecektir.

Türkiye - İran ilişkileri, Türkiye'nin iç, bölgesel ve uluslararası siyaseti için önemlidir. İran'ın, ABD ve bazı AB ülkeleri ile ilişkilerin kötü olması olumsuz bir

---

[2790] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 23
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2791] Bülent Aras; a.g.m s. 23

[2792] Bülent Aras; a.g.m s. 23

[2793] Bülent Aras; a.g.m s. 23

[2794] Bülent Aras; a.g.m s. 23

etkendir. İran'ın bölgedeki diğer ülkelerle de iyi ilişkileri olmadığı bilinmektedir. Ancak yapıcı bir Türk yaklaşımı Türkiye de dahil komşularıyla ilişkisini geliştirmesine yardımcı olacaktır[2795]. ABD ise Türkiye ve İran arasında kurulacak yakın ilişkileri iyi karşılamayacaktır. Ancak ABD, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini (özellikle doğalgaz konusunda) geliştirmesi gerektiğinin farkında[2796] bulunmaktadır. Bununla beraber Türkiye - İran yakınlaşması ile ABD'nin endişelerini önlemenin çaresi, İran'ı ABD ile ilişkilerinde daha rasyonel bir çizgiye çekmek olacaktır.

Ahmedinecad'ın 14 Ağustos 2008'deki Türkiye ziyareti de Türkiye-İran ilişkileri açısından önemli bir gelişme olarak görülmektedir. İran'ın izlediği dış politika düşünüldüğünde ve bu politikası nedeniyle dünyadan tecrit edildiği göz önüne alındığında bu ziyaretin gerçekleşmesi Türkiye'nin İran'a tavrını da göstermiştir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye ve İran arasındaki yakın ilişkiler hem ticari hem de güvenlik alanında oldukça anlamlıdır. Sonuçta İran ve Türkiye'deki gelişmelerin bölge politikaları ve uluslararası politika üzerinde yapıcı etkisi[2797] ortaya çıkacaktır. Ayrıca Türkiye'nin İran politikası aynı zamanda yeni Ortadoğu politikası ve komşuluk yaklaşımı gibi politikaların yaşama geçirilebilirliğini belirleyecek, belki de bölgenin geleceği bakımından yeni ufuklar açacak yaklaşımların yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

[2795] Bülent Aras; "Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik" , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006 Cilt: 12 Sayı: 2 Sayfa: 24
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2796] Bülent Aras; a.g.m s. 25

[2797] Bülent Aras; a.g.m s. 25

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye-İran ilişkilerinin tarihsel süreç içindeki seyri ele alınmıştır. Günümüzde Türkiye ve dünyada yaşanan birçok sıcak gelişmeye karşın, İran gündemin ilk sıralarındaki yerini korumaktadır. Bu durum İran'ın jeopolitik konumu, enerji zenginliği, devlet kimliği, bölgesel arayışları ve küresel sistemdeki yerinden kaynaklanmaktadır. İran, Orta Asya ve Kafkasya ile uzun sınırlara sahip bir ülke konumundadır. İran'ın Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması enerji hatları açısından kendisine önem kazandırmaktadır. Ayrıca şeriatçı kimliği, siyasal İslam söylemi ve Ortadoğu'daki radikal İslami gruplarla ilişkisi[2798] nedeniyle bölgedeki gelişmelerde etkin bir role sahiptir. Bu nedenle İran'ı anlamadan Avrasya'daki siyasi denklemin yapısını, işleyiş tarzını ve gelecekte ortaya çıkacak siyasi modeli ve güvenlik modelini anlamak olanaklı değildir. Özellikle de Ahmedinecad sonrası geliştirilen yeni güvenlik ve dış politika anlayışı bu süreci daha da karmaşık hale getirmiştir. İran, niyetinin nükleer silah elde etmek olmadığını iddia ederken, bu silahların dinen uygun olmadığı söylemini de gündeme getirmektedir.

İran rejimi bir devrim ürünü olması nedeniyle çok çeşitli kriz öğeleriyle beraber ortaya çıkmıştır. ABD ve İsrail karşıtı olması nedeniyle dış politikada " antiemperyalist " söylem çerçevesinde batı ile çatışma içinde olmuş[2799], diğer yandan da devrimi yayma düşüncesi nedeniyle komşuları ile sorunlar yaşamıştır. İran, sadece kamusal alanı denetlemekle yetinmemiş, toplumsal ve özel alanı da denetlemek istemiştir. Bu nedenle İran'da devlet örgütü insan yaşamının tamamını denetleyecek kadar büyümüştür. Bu da toplum ve devlet arasında çeşitli sorunlara neden olmuştur. İran yönetimi bir yandan dış politikada batı ile olan sorunlu ilişkilerini, bu ilişkileri "öldürmeyecek " bir düzlemde[2800] sürdürmeye çalışmakta, diğer yandan içeride din devletini korumaya çalışmaktadır. İran iç politikasındaki temel ayrışmalar bu iki sorunun yanıtı çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

[2798] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 2
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2799] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2800] Arif Keskin; a.g.m s. 3

İran'da bazı gruplar bu iki sorundan çıkabilmek için sistemin demokratikleşmesini ve batı ile iyi bir diyalog kurmayı önermektedirler. Bazı gruplar ise demokrasiyi " batı ürünü ve bir güvenlik sorunu " olarak görmekte[2801], İran'ın dış politikadaki krizden çıkış yolunun pragmatist arayışlar ile söz konusu olamayacağını savunmaktadırlar. Birinci grubun toplumsal tabanı da geniş olmakla beraber siyasi iktidardaki konumu zayıf durumdadır. İkinci grubun ise toplumsal tabanı dar ancak siyasi konumu güçlüdür.

Ahmedinecad sonrası İran iç ve dış politikasının bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. İran'da son dönemdeki gelişmeleri sadece Ahmedinecad'a bağlayarak analiz etmek doğru değildir. İran'da hem gerçek siyasal yapı hem de anayasa açısından bakıldığında hiçbir cumhurbaşkanı İran'ı iç ve dış politikada " yaşamsal krize " sokabilecek düzeyde bir yetkiye sahip[2802] bulunmamaktadır. Muhammed Hatemi'nin İran'ı demokratikleştirecek siyasi yetkisi olmadığı gibi Ahmedinecad'ın da ülkeyi bu derece derin bir krize sokacak yetkisi bulunmamaktadır. İran'da bulunan devlet örgütü velayet-i fakih'e göre oluşturulmuştur. İran'da bu yapıya " Nizam[2803] " denilmektedir. İran'ın günümüzde gerçek gücünü Hamaney'in çevresindeki bazı din adamları, askeri - güvenlik bürokrasisi ve radikal muhafazakarlardan oluşan " çelik çekirdek[2804] " denilen yapı oluşturmaktadır.

Bu yapı bugün iç ve dış politikadaki temel sorunlar karşısında tavrını net olarak belirtmiştir. Bu kapsamda İran rejimi " kadife devrim " korkusuyla[2805] her türlü siyasi ve toplumsal muhalefeti bastırmaktadır. İşçi sendikaları, öğretmenler, öğrenci hareketleri ve basın baskı altında tutulmaktadır. Yurtdışıyla özellikle batı ile ilişkisi olan kişi ve kurumlar denetim altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu tür ilişkilerden duyulan korku devlet yetkililerince de açıkça dile getirilmektedir. Bu

---

[2801] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 3
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2802] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2803] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2804] Arif Keskin; a.g.m s. 3

[2805] Arif Keskin; a.g.m s. 3

dönemde " toplumsal güvenlik " adı altında sokaklarda insanların giyim kuşamlarına müdahale edilmekte ve her tür " aykırı giyinme" ye karşı[2806] mücadele edilmektedir.

İran, dış politikasında çıkış yolunun uyum yerine güç gösterisinde olduğunu düşünmektedir. 1989'dan sonra dış politikadaki pragmatist arayışlar güvenlik sorununu çözmede başarısız olmuşlardır. Bu düşüncedeki kimselere göre İran bu anlayışla kendi rejiminin bekasını garantileyememiştir. Bu yüzden Hatemi tarafından üretilen " medeniyetler diyalogu " tezi rafa kaldırılmıştır[2807]. Bu süreçte İran, ABD ile sorun yaşamaya başlamıştır. ABD'nin İran'ı şeytan üçgeni içine dahil etmesinin esas nedeni[2808] İran'ı tehdit etmek ve ABD'nin Irak'a müdahalesi sırasında etkisiz hale getirmektir. Kendisini ABD ve İsrail'in hedef listesinde gören İran, güçlü olmayı en caydırıcı etken olarak değerlendirmektedir. Bu tezi savunanlara göre İran gibi batı dünyası ile sorunları olan bir ülkenin uyum yoluyla ve devamlı tavizler vererek rejiminin kalıcılığını sağlaması olanaklı değildir. İran'ın yeni dönemdeki dış politikasını " güçlü görünmek, oyunun mahiyetini ve alanını belirlemek ve tehlikeli görünmek[2809] " biçiminde değerlendirmek mümkündür.

İran'ın nükleer enerji konusundaki çalışmaları da bu kapsamda değerlendirilmelidir. İran'ın nükleerleşme düşüncesi Humeyni rejimine özgü değildir. Bu düşünce şah döneminde ortaya çıkmıştır. Muhammed Rıza Pehlevi bölgenin en büyük askeri gücü olmayı istemiş ve " Bir nükleer reaktör satın alalım.[2810]" demiştir. Bu kapsamda İran'ın nükleer güce de sahip olması için önemli adımlar atılmıştır. İran'da ilk nükleer çalışma 1957'de ABD'nin desteği ile başlatılmıştır[2811]. ABD'nin İran'a sunduğu nükleer teknolojinin barışçıl amaçlı olduğu da dile getirilmiştir. İran'ın nükleer enerji çalışmalarının gelişmesinde sadece ABD değil Avrupalı devletler de çok önemli bir rol oynamışlardır.

[2806] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 3
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2807] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2808] Robert Olson; **Türkiye - İran İlişkileri, 1979 - 2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik,** çev. Kezban Acar, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005 Sayfa: 203

[2809] Arif Keskin; a.g.m s. 4

[2810] Mustafa Balbay; **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006 Sayfa: 12

[2811] Arif Keskin; a.g.m s. 5

1979'daki İslam Devrimi'nden hemen sonra İran'daki nükleer çalışmalar durdurulmuştur. Rejimin ABD ve batı karşıtı olması nedeniyle[2812] nükleer alandaki tüm anlaşmalar batılılarca iptal edilmiştir. Diğer yandan İslam rejimi yöneticileri de çalışmaları sürdürmek istememişlerdir. Yeni yöneticiler nükleer çalışmaları ülkenin zengin doğalgaz yatakları olduğu için doğru bulmamış ve nükleer programı dinen de sakıncalı kabul etmişlerdir. Yeni yönetim İran - Irak Savaşı (1980 - 1988) ile beraber devrimi sadece halka ve topluma dayanarak korumanın mümkün olmayacağını ve askeri anlamda güçlü olmak gerektiğini[2813] düşünmüştür. Savaş sonrasında hem askeri teknolojiye hem de nükleer programa yeniden önem vermişlerdir.

Nükleer sorun batı ve İran arasındaki güvensizliğe neden olmuştur. Batılılar İran'ın nükleer çalışmalarındaki gerçek amacının nükleer silah elde etmek olduğunu düşünmektedirler. İran'a karşı olan güvensizliğin bu ülkenin bölgesel, küresel ve nükleer çalışmaları çerçevesinde çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İran'ın şeriat kuralları (Şia) ile yönetilmesi, ABD ve İsrail ile ilişkilerinin gergin olması[2814] ve bölgedeki radikal örgütlerle olan ilişkileri nükleer çalışmalara karşı duyulan şüpheyi arttırmıştır. Ayrıca askeri konseptte gerçekleştirdiği nükleer çalışmalarını 13 yıl dünyadan saklaması ve sürekli eksik bilgi vermiş olması[2815], krizin oluşmasında etkili olmuştur. Bunun yanında İran'ın petrol ve doğalgaz zengini olan bir ülke olmasına karşın uranyum zenginleştirme konusunda inatçı bir tavır sergilemesi endişelere neden olmaktadır. Ahmedinecad'ın iç ve dış politikada özellikle İsrail aleyhindeki radikal açıklamaları da endişeleri arttırmaktadır. Bu nedenle İran'ın nükleer silah elde edebileceği tüm yollar engellenmeye çalışılmaktadır. İran'ın yakıt döngüsünün tüm aşamalarını kendi başına yürütme kapasitesine sahip olmaktan vazgeçmesi ve bu çalışmalarını Rusya topraklarında gerçekleştirmesi bu şartlarda anlamlı bir öneri olmaktadır. İran batılıların bu iddialarını kesinlikle kabul etmemekte nükleer silah üretme düşüncesinin olmadığını ısrarla belirtmektedir.

[2812] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 5
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2813] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2814] Arif Keskin; a.g.m s. 5

[2815] Arif Keskin; a.g.m s. 5

Güven krizini aşmak için nükleer silaha ilişkin dini bir yorum da geliştirmiştir. İran'a göre nükleer silah üretimi İslam dini açısından doğru değildir. Ayrıca nükleer teknolojiye sahip olmak NPT'ye taraf olmasından dolayı İran için bir hak teşkil etmektedir. İran nükleer enerjiyi, teknolojik gelişmenin özellikle de tıp, tarım ve elektrik üretiminin temeli olarak görmekte ve bu enerjiye barışçıl amaçlarla kullanmak için sahip olmak istediğini ileri sürmektedir. Nükleer çalışmalarını şeffaf, güvenilir ve hukuksal bir zeminde yürüttüğünü söylemekte[2816] ve tüm çalışmalarının NPT ve Ek Protokol çerçevesinde sürdürdüğünü söylemektedir.

İran ile yaşanan nükleer krizin altında başka nedenler de bulunmaktadır. Çünkü İran rejimi birçok alanda değişmesi istenen bir yönetim olarak değerlendirilmektedir. İran'a göre ise bugün nükleer çalışmalarda taviz verilirse yarın diğer alanlarda da taviz verilmek zorunda kalınacaktır. Görüldüğü gibi İran'ın nükleer çalışmalarında gösterdiği kararlılık aslında rejim değişikliğine karşı verilen mücadelenin bir göstergesidir. ABD'nin hedefinde olan yönetim hazırlığını bu kapsamda yürütmektedir. " Nükleer çalışmalarını " milli sorun haline getirmeye çalışmakta, yeni bir İran milliyetçiliği doğurmak için çaba harcamakta ve yeni bir " Amerikan karşıtlığı için zemin hazırlamaktadır.[2817]" Ayrıca nükleer çerçevede oluşmuş dış politika krizi ülke içindeki muhalefeti bastırma ve demokrasiyi engelleme fırsatı da vermektedir.

Bu kapsamda İran'ın uluslararası alanda yaşamakta olduğu kriz sırasında Türkiye'nin tavrı önem kazanmaktadır. Bu tavır Türkiye - İran ilişkilerinin de geleceğini belirleyecektir. Bu yüzden öncelikle Türkiye ile İran'ın ilişkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye ve İran, coğrafi konum, tarih, jeopolitik, nüfus ve kültürel kimlik itibariyle bölgenin en önemli ülkeleri[2818] olmaktadırlar. Her iki ülkenin de iyi ilişkilere ihtiyacı bulunmaktadır. Büyüklükleri her iki devlete de geniş bir coğrafi alanda işbirliği olanağı sağlamaktadır. İran, Türkiye için Orta Asya'ya karayolu ulaşımı olanağı sağlarken, Türkiye de İran'a Avrupa'ya ulaşım

[2816] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 5
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)
[2817] Arif Keskin; a.g.m s. 7
[2818] Arif Keskin; a.g.m s. 15

olanağı sağlamaktadır. Bu durum her ülkeye farklı stratejik, jeopolitik ve ekonomik değerler ve bölgesel olaylarda kendine özgü etkinlik olanakları[2819] sağlamaktadır. Diğer bir deyişle bölgelerinde etkinlik sahibi olan iki ülke sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabeti içinde[2820] olmuşlardır. Hegemonya mücadelesinin Osmanlı Devleti ve Safevilerin çatışmasından başlayan çok derin tarihi kökenleri bulunmaktadır.

Türkiye ve İran arasındaki rekabet durumu 1979'daki İran Devrimi'nden sonra gergin ve çatışmalı bir hale gelmiştir. İki rejimin zıtlığı, küresel konum ile bölgesel ayrışmaların niteliği, gerginliğin temel nedenleri olmuştur[2821]. Rejim sorunu her zaman varlığını korumuştur. Devrimden hemen sonra özellikle İran'ın devrimi ihraç çalışmaları ve PKK'yı destekleme girişimleri güven bunalımı yaratan konular olmuştur. Bu durum ilişkileri bazı dönemlerde sorunlu hale getirirken 1997'den sonraki dönemde Hatemi ile beraber iki ülke arasındaki sorunlar aşılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu süreçte İran'ın PKK'ya bakış açısı da değişmiştir. İran'ın PKK konusunda bakış açısının değişmesinde, ABD'nin Kürtlerle olan ilişkilerindeki farklılaşma etkili olmuştur. Bunun yanında İran'da yükselen etnik milliyetçilik ve bu ülkede yaşayan ciddi orandaki Türk'ün varlığı, İran'ın Türkiye'nin güvenlik kaygılarını " açık biçimde tahrik etme isteğinin[2822] " son bulmasını sağlamıştır.

Komşu iki ülke dost olma konusunda önemli adımlar atmışlardır. Ancak her ne kadar yakınlaşma sağlanılmaya çalışılsa da, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesi yönünde beklenen ilerleme[2823] görülememiştir. Türkiye - İran ilişkilerini belirleyen unsurlar iki ülkenin daha fazla yakınlaşmasını sınırlandırmaktadır[2824]. İki ülke arasında çok boyutlu bir işbirliğinden söz etmek şimdilik olanaklı değildir.

[2819] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 15
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2820] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2821] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2822] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2823] Arif Keskin; a.g.m s. 15

[2824] Arif Keskin; a.g.m s. 15

Türkiye - İran ekonomik ilişkilerin istenilen bir noktaya taşınmasının çeşitli zorlukları bulunmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 10 milyar dolar düzeyindedir ancak doğalgaz ve petrol alımı nedeniyle ticari dengeler Türkiye'nin aleyhine açık vermektedir. Türkiye, bu dengeyi değiştirmek için bazı çalışmalar yapsa da istenilen sonuca ulaşılamamıştır. İran'ın ekonomik mevzuatı çerçevesinde dış yatırım zorlukları, ekonomik çalışma kültürü, siyasi hesaplaşmalar ve güvenlik algılamaları[2825] süreci sıkıntıya sokmaktadır. Siyasetin gölgesinde bir ekonomik yapıya sahip olan İran, pazarlarında daha güçlü bir Türkiye görmek istememektedir.

Türkiye'nin İran'ın nükleer programına bakışı; barışçıl nükleer çalışmalarını kabullenmek, nükleer silaha sahip olmaması, sorunun sıcak bir çatışmaya dönüştürülmemesi, BM kararları çerçevesinde çözüme ulaşılması, İran ile ilişkilerin zedelenmemesi[2826] konuları bağlamında belirlenmiştir. Türkiye, bu bakış açısını pasif ve sessiz bir biçimde sürdürmektedir. Ancak Türkiye'nin bu sessizliği uzun sürmeyebilecektir çünkü gelişmelerin hızı ve içerdiği ağır riskler Türkiye'yi aktif olmaya yöneltebilecektir.

Nükleer silah konusu ABD - İran arasında sıcak çatışmaya neden olabilecek düzeyde bir sorundur. Nükleer anlaşmazlık, ABD ve İsrail'i İran'a saldırmaya yöneltebilecektir. Bölgedeki sıcak çatışma ve sonrasında oluşacak belirsizlik ortamı Türkiye'nin zararınadır[2827]. İran'ın nükleer çalışmaları Türkiye'nin istemediği bir aşamaya gelebilecektir. Türkiye bu kapsamda AB, Rusya ve Çin ile benzer endişelere sahip olsa da onlardan çok daha fazla olumsuz etkilenme potansiyeline sahip durumdadır.

Nükleer silahlara sahip bir İran, Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliğini ciddi oranda arttırabilecek ve Rusya ile geliştireceği işbirliği Türkiye'nin çıkarlarını olumsuz biçimde etkileyebilecektir. Azerbaycan'a karşı çok daha güçlü bir

---

[2825] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 16
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2826] Arif Keskin; a.g.m s. 16

[2827] Arif Keskin; a.g.m s. 16

duruşu[2828] olabilecek ve bu durum hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin enerji politikalarını etkileyebilecektir. İran'ın nükleer çalışmaları Ortadoğu'daki Arap devletlerini de bu çalışmalara başlamaya yöneltebilecektir. Bu durumda da bölgenin güvenlik sistemi daha karmaşık bir hal alacaktır.

Türkiye ve İran, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda ortak bir bakış açısına[2829] sahip olmalarına karşın Kuzey Irak konusunda ortak politika üretmekten uzaktırlar. Türkiye askeri müdahale olasılıklarını gündeme taşıyacak kadar rahatsızken, İran sessizliğini korumaktadır. İran, Kuzey Irak'ın ayrılmasını istemese de mevcut yapının şimdilik sorunlu bir biçimde devam etmesini tercih etmektedir[2830]. İran, ABD ile olan gerginliğinde Türkiye'nin tarafsız kalmasını istemektedir. Türkiye ve ABD'nin Kuzey Irak konusunda farklı bakış açılarına sahip oldukları bilinmektedir. Kuzey Irak, Türkiye ile ABD'nin bölgesel işbirliğini belli oranda sınırlandırırken Türkiye'yi İran ve Suriye ile yakınlaştırmaktadır. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunamaması endişesi Türkiye'nin nükleer sorun konusunda İran'a karşı daha pasif bir politika takip etmesine neden olmaktadır. ABD'nin Kuzey Irak ve PKK konusunda Türkiye'nin isteklerine duyarsız kalmasına karşılık İran'ın söyleminin Türkiye'ye çok daha yakın bir noktada gözükmesi, Türk toplumunun dikkatini çekmektedir[2831]. Bu açıdan bakıldığında Kuzey Irak sorununun çözümsüz kalması ve Kürtlerle Türkiye arasında gerginliğin devam etmesi İran'ın bölgesel politikası için yararlı olmaktadır.

Her şeye karşın İran'ın yeni bölgesel koşullardan " çok karlı " çıktığı yönündeki yorumları abartmamak ve itidalli düşünmek[2832] doğru olacaktır. Öncelikle İran'ın bazı kazanımlarını yeni güvenlik konseptine bağlamak doğru değildir. Çünkü bu gelişmeler 1979 sonrası devrim ihraç politikasının mantıksal bir sonucu olmaktadır. Ayrıca bu dönemde İran'ın daha önce belirtilen kazanımlarını elinde

---

[2828] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 16
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2829] Arif Keskin; a.g.m s. 16

[2830] Arif Keskin; a.g.m s. 16

[2831] Arif Keskin; a.g.m s. 16

[2832] Arif Keskin; a.g.m s. 17

tutup tutamayacağı da göz önüne alınmalıdır. Uluslararası ilişkilerde önemli olan kazanımlarınızı uzun süre elinizde tutabilmeniz ve size karşı tehdit olarak geri dönmesini engelleyebilmenizdir[2833]. İran'ın kazanımlarından hangi yönde yararlanmak isteyeceği de önemli bir konudur. İran, Afganistan ve Irak konularında sorumlu davranmak mecburiyetindedir. Bu iki ülke istikrara doğru ilerledikçe sorumluluk artacaktır. İran'ın Afganistan ve Irak üzerinden başka devletler ile hesaplaşma düşüncesi elindeki kozları kaybetmesine de neden olabilecektir.

İran'ın güçlenmesi beraberinde düşmanlıkların ve karşıtlıkların keskinleşmesine neden olmuştur. İran'ın birçok ülke ile olan ilişkileri karmaşıklaştırmıştır. İran'ın Sünni Arap devletleri ile ilişkileri kötüleşmeye başlamıştır. İran'a karşı bir blok oluşturma çalışmaları başlamıştır. Diğer yandan AB - İran ilişkileri de gerginleşmeye başlamıştır. AB - ABD arasındaki görüş farklılığından yararlanan İran bu avantajını da kaybetmeye başlamıştır[2834]. Bunun yanında Rusya ile olan güven ilişkisi de bozulmaya başlamıştır. " Rusya güvenilmez ortak " sözü[2835] birçok İranlı tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yaptırım uygulanması kararı alınmıştır. Tüm bunlar dikkate alındığında İran'ın kazançlı durumunun karmaşık ve tehlikeli bir noktada olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında; bölgesel güç olmak isteyen, nükleer güç olma düşüncesi ile " İsrail ve ABD'ye meydan okuyan[2836] " bir İran'ın artan etkinliği kendisini ciddi oranda tehlikeye atmaktadır.

Sonuçta İran'ın bölgesel ve küresel konumu paradoksal bir nitelik taşımaktadır. Bir yandan güçlenmiş ama diğer yandan dış politikada aşılması güç sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu sürecin nasıl ilerleyeceği İran'ın " kriz yönetimi[2837] " becerisinin yanında küresel ve bölgesel gelişmelere de bağlıdır. Bölgenin kaygan

---

[2833] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 17
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2834] Arif Keskin; a.g.m s. 17

[2835] Arif Keskin; a.g.m s. 17

[2836] Arif Keskin; a.g.m s. 17

[2837] Arif Keskin; a.g.m s. 17

zemininde, hassas ve kırılgan bir süreç yürütülmektedir[2838]. İran bu süreçte " sırat köprüsü "nden geçmektedir[2839]. İran paradoksal koşullarda bulunduğunu unutarak sınırlı kazanımlarının sağladığı özgüven ve kendisine hiçbir şey yapılamayacağı mantığıyla hareket ederse bölge içinden çıkılması zor bir kaos ile karşı karşıya kalacaktır.

Ancak İran halkı sadece Şiilik ve İslamiyet öncesi kültür mirasından kaynaklanmayan, aynı zamanda geçmiş yüzyılda karşılaştığı batılı emperyalist tehdit, meşrutiyet devrimi, Musaddık'ın lideri olduğu milliyetçi hareket, 1953 darbesi, Pehlevi dönemi ve sonrasında İslam Devrimi'yle Irak'a karşı savaşta yaşanan korkunç olaylardaki deneyimlerden elde ettiği ulusal kimlik duygusuyla birbirine kenetlenmiştir. İranlı kimliği yalnızca ortak tarih, ortak coğrafya, ortak dil ve ortak dinle değil, aynı zamanda yakın geçmişin ortak deneyimleriyle de biçimlenmiştir[2840]. Tarih, farklı etnik kökenlerden gelenleri, köylüleri ve çoğu Farsça bilmeyen kimseleri tam anlamıyla İranlı yurttaşlara dönüştürmüştür[2841]. Bu ulusal kimlik sadece Kürtler, Türkmenler ve Belucilerin yaşadığı Sünni bölgelerde sorgulanmaktadır. Bölgedeki diğer pek çok devletin tersine İran emperyalist harita mühendisliğinin ürünü değildir[2842].

İran'ın bir bölgesel güç olarak ortaya çıkışı, onu bölgedeki diğer büyük bir güçle karşı karşıya getirmiştir[2843]. Bu güç çok önceden Türkiye ve Körfez devletlerinde konuşlanan, ama yakın dönemde özellikle de Irak ve Afganistan'ı işgalinden sonra Kafkasya ve Orta Asya'ya askeri üsler kuran ABD olmuştur. ABD - İran ilişkileri bölgedeki - Irak, Afganistan ve Lübnan'daki - Şiilerin iç ve dış tehditlere karşı İran'ı başlıca koruyucu olarak görmeleriyle iyice çetrefil bir hal

---

[2838] Arif Keskin; " İran Nereye ? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 Sayfa: 17
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 (23.09.2008)

[2839] Arif Keskin; a.g.m s. 17

[2840] Ervand Abrahamian; **Modern İran Tarihi,** çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009 Sayfa: 253

[2841] Ervand Abrahamian; a.g.e s. 253

[2842] Ervand Abrahamian; a.g.e s. 253

[2843] Ervand Abrahamian; a.g.e s. 253

almıştır[2844]. ABD ile İran arasındaki düşmanlık, yakın zamanlarda nükleer teknoloji gibi şiddetli bir tartışma konusuna odaklanmıştır.

Gelecek on yıl büyük ihtimalle bu tartışmanın nasıl çözüme ulaşacağını bizlere gösterecektir[2845]. Günümüzde İran gibi bir rejimin 21. yüzyılda ayakta kalıp kalamayacağı açıkça tartışılmaktadır[2846]. İran'ın tek başına benzeri olmayan bir ülke olarak varlığını koruyup koruyamayacağı hatta belirli bir zaman süreci içinde silinip silinmeyeceği sorusu gündeme gelmiştir. Bu sorunun yanıtını önümüzdeki dönemde yaşanacak olaylar gösterecektir. Ancak İran'ın bugünkü haliyle Müslüman ülkeler için model olamayacağı açık olarak görülmüştür. Hiçbir Müslüman ülke yirmi yıllık süreç içinde İran'ın yolundan gitmeye çaba göstermemiştir[2847]. İran'ın yanındaki Taliban rejimi bile İran'dan daha katı ve sert bir yol izlemesine karşın İran rejimine karşıt bir çizgiyi izlemiştir.

Yirmi birinci yüzyıla doğru İran bir İslam devleti olarak değerlendirildiği gibi aynı zamanda bir petrol devleti olarak da ele alınmalıdır[2848]. Dünyanın en zengin petrol yatakları bu ülkede olduğu ve İran dünya enerji kaynaklarının yoğunlaştığı Basra Körfezi ile Hazar Denizi arasında yer aldığı için İran'ın geleceğini petrol ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Yaklaşık on yıldır petrol boru hatlarının nereden geçeceği konusunda dünya ülkelerinin bir anlaşmaya varamamasının ana nedeni İran'ın kendi önemli stratejik konumunu tehlikeye atacak ya da ikinci planda bırakacak hiçbir anlaşmaya yanaşmamasıdır[2849]. İran bir petrol ülkesi olarak, hem bir petrol ihracatçısı olarak kalmak hem de çevresinde bulunan petrol ve doğalgaz yataklarını kendi denetiminde ve istediği yoldan geçirmek için çalışmaktadır. İran sahip olduğu petrolün mücadelesini vermektedir. Hazar Denizi'nin ötesine geçerek

---

[2844] Ervand Abrahamian; **Modern İran Tarihi,** çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009 Sayfa: 253

[2845] Ervand Abrahamian; a.g.e s. 254

[2846] Anıl Çeçen; "Bir İran Değerlendirmesi", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 11
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2847] Anıl Çeçen; a.g.m s. 11

[2848] Anıl Çeçen; a.g.m s. 12

[2849] Anıl Çeçen; a.g.m s. 12

Kafkasya'da etkin olmak isteyen İran günümüzde Kafkasya'da yaşanan karışıklıklarda taraf bir ülke olarak gözükmektedir.

Türkiye, yanı başındaki bir büyük ülke olarak İran'ı çok yakından takip etmektedir. Mustafa Kemal'in Türkiye'si, kurucusunun döneminde olduğu gibi İran ile yakın ilişkilerden yanadır[2850]. Ortadoğu barışının oluşturulmasında ve geleceğe dönük kurumsallaştırılmasında Türkiye, İran gibi büyük ve önemli bir komşusu ile işbirliğini savunmak zorundadır. Mustafa Kemal'in öncüğünde gerçekleşen Sadabat Paktı günümüz için de ışık tutmaktadır[2851]. Bu pakt benzeri bir bölgesel işbirliği ve barış anlaşması Türkiye ve İran arasındaki işbirliği için gündeme getirilmelidir. Aksi halde hem Türkiye hem de İran, Ortadoğu ve Kafkasya'da etkinlik kurmak isteyen emperyalist devletlerin ve güçlerin etkisi altına girecektir. Böyle olumsuz bir durumun önlenebilmesi için Türkiye ve İran işbirliği yapmalıdır.

İslam rejimi ve petrol gerçeği arasında sıkışıp kalan İran, dünyanın ilgisinin giderek doğuya yöneldiği ve Asya'nın ön plana çıktığı bir aşamada Ortadoğu ve Güney Asya'nın büyük ülkelerinden birisi olarak daha fazla önem kazanmaktadır[2852]. Bu nedenle tıpkı birinci ve ikinci dünya savaşları öncesinde olduğu gibi batılı emperyalist ülkelerin bölgeye artan ilgilerinin odak noktası olmuştur. İran'ı yanına alacak emperyalist ülkenin bu bölgedeki konumu daha da güçlenecektir[2853]. Bu nedenle Türkiye'de olduğu gibi İran'da da böylesine bir emperyalist bir yarış vardır. İslam ve petrol gerçekleri kapsamında İran, Türkiye ile hem rakip hem de ortak olabilecek durumdadır. Türkiye ve İran'ın ilişkileri bu nedenle bölgedeki ve dünyadaki konjonktürel gelişmelerin etkisinde kalmaktadır. Bu bazen olumlu bazen de olumsuz doğrultuda gelişen çizgi İran'ın bölgedeki kalıcı konumunun belirlenmesinde etkin olacağı gibi[2854] Türkiye - İran ilişkilerinin geleceğini de etkileyecektir.

[2850] Anıl Çeçen; Bir İran Değerlendirmesi", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 12
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2851] Anıl Çeçen; a.g.m s. 12

[2852] Anıl Çeçen; a.g.m s. 12

[2853] Anıl Çeçen; a.g.m s. 13

[2854] Anıl Çeçen; a.g.m s. 13

Uluslararası siyasal sistem günümüzde Türkiye-İran ilişkileri üzerinde doğrudan belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler aktörlerin (Türkiye ve İran) insiyatifinden bağımsız olarak şekillenmektedir. Uluslararası siyasal sistemin temel belirleyici aktörleri (ABD gibi) İran ile sorun yaşadığı sürece Türkiye-İran ilişkilerinin olumlu bir gelişim kaydetmesi beklenmemektedir.

Ancak her sorun çözümünü de içinde barındırmaktadır. Dünyanın en eski devletlerinden birisi olan İran yerleşik devlet geleneğini kullanarak şimdiye kadar birçok zorluğun üstesinden gelmiştir[2855]. Gelecekte de bölgedeki sorunların aşılmasında İran'ın bir büyük devlet olarak tarihten gelen deneyim zenginliğini kullanması beklenmelidir[2856]. Türkiye de İran gibi yerleşmiş bir devlet geleneğine sahiptir. Türkiye ve İran'ın birlikteliği hem iki ülke hem de bölge bakımından faydalı olacaktır. Böylece her ne kadar uluslararası siyasal sistemdeki ilişkiler çözümü zorlaştırsa da Türkiye ve İran'ın bu devletlerle arasındaki çekişmelerin çözüme kavuşturulmasında etkili olabileceği öngörülmektedir.

Ancak diğer yandan nükleer silahlara sahip bir İran hem Türkiye hem de Ortadoğu için bir tehlike olarak da görülebilecektir. Türkiye'nin önündeki sorun İran'ın bu güce sahip olmasının engellenmesidir. Özellikle Türkiye uluslararası diplomasiye kazandırdığı yurtta barış, dünyada barış ilkesine uyarak[2857] sorunun çözümü için uluslararası arenada devam eden diplomatik çabaları desteklemelidir.

[2855] Anıl Çeçen; Bir İran Değerlendirmesi", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 Sayfa: 13
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= (18.12.2008)

[2856] Anıl Çeçen; a.g.m s. 13

[2857] Doğu Silahçıoğlu; **ABD/İsrail-İran Denklemi ve Türkiye**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006 Sayfa: 146

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ABRAHAMIAN, Ervand; **Modern İran Tarihi,** Çeviren. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009

ARI, Tayyar; **IRAK, İRAN ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2004

ARI, Tayyar; **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2005

ARMAOĞLU, Fahir; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1984

AYDIN, Mustafa ve ARAS, Damla; " Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye İle Bağlantıları ", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 1 Sayı: 2, Yaz 2004, ss. 103 - 128.

BALBAY, Mustafa; **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006

BİLBİLİK, Erol; **Geniş Ortadoğu Projesi**, Asya Şafak Yayınları, İstanbul, 2008

CLEVELAND, William; **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çeviren. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008

ÇETİNSAYA, Gökhan; " Türkiye - İran İlişkileri (1945 - 1997) ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Derleyen. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999 ss. 507 - 514

ÇETİNSAYA, Gökhan; " Cumhuriyet Dönemi Türkiye - İran İlişkileri ", **Hedef Neden İran?,** Derleyen. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008
ss: 157 - 179

ERDOĞDU, Hikmet; **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna: İran,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008

GÖNLÜBOL Mehmet, BİLGE Suat, ESMER Şükrü ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969

GÜRÜN, Kamuran; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983

KÖNİ, Hasan; **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001

OĞUZ, Sami - ÇAKIR, Ruşen; **Hatemi'nin İran'ı,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

OLSON, Robert; **Türkiye - İran İlişkileri, 1979 - 2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik,** Çeviren. Kezban Acar, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005

ORAN, Baskın; **Türk Dış Politikası, Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

ORAN, Baskın; **Türk Dış Politikası, Cilt: 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

PEHLİVANOĞLU, Öner; **Ortadoğu ve Türkiye,** Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004

SİLAHÇIOĞLU, Doğu; **ABD/İsrail-İran Denklemi ve Türkiye**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006

SOYSAL, İsmail; " 1937 Sadabat Paktı ", **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** Derleyen. İsmail Soysal**,** Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1999 ss. 327 - 340

MAKALELER

AKDEVELİOĞLU, Atay; " **Ahmedinecad'ın İstanbul Ziyareti Işığında Türkiye - İran İlişkileri** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2498&kat1=31&kat2= 23.09.2008

ARAS, Bülent; " Türk - İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik " , **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2006, Cilt: 12 Sayı: 2 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

ATAY, Mehmet; " İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı, Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

BARCHARD, David; " Amerika İran'ı Vuracak Mı? " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html 13.04.2008

ÇEÇEN, Anıl; " Bir İran Değerlendirmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı, Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

ÇETİNSAYA Gökhan; " Atatürk Dönemi Türkiye - İran İlişkileri 1926 - 1938 " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı, Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

ÇETİNSAYA, Gökhan; “ Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk - İran İlişkileri 1919-1925 ” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: XVI, Kasım 2000 http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=287 2.02.2009

ÇETİNSAYA, Gökhan; “ Tarihsel Perspektifte Türkiye - İran İlişkileri ve Nükleer Sorun ”, **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları**, SETA İran Dosyası, Temmuz 2006 http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=159&Itemid=58 13.04.2008

ÇETİNSAYA, Gökhan; “ Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve Şii Jeopolitiği ” **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 2007, Cilt: 13 Sayı: 3 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

DİZDAROĞLU, Cihan; “ Partilerin Seçim Beyannamelerinde ‘ Dış Politika ’ ve Seçim Sonrası Türk Dış Politikasının Olası Yönelimleri Üzerine Bir Değerlendirme ”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** Temmuz 2007 http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/secim_sonrasi_TDP.pdf 13.04.2008

FIĞLALI, Ethem Ruhi; “ Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din Siyaset İlişkisi ” **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2007, Cilt: 13 Sayı: 3 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

GÖKA, Erol; “ Velayet-i Fakih İnancının (Ardındaki ve Yol Açtığı) Toplumsal Psikolojisi ” **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı, Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

GÖKNEL, Mete; " İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 16 Ağustos 2008 tarihli Basın Toplantısı ve İran - Türkiye Enerji İlişkileri "**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, Ağustos 2008
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

KESKİN, Arif; " Türkiye - İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, İlkbahar 2004, Cilt: 10 Sayı: 1
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

KESKİN, Arif; " **Ahmedinejad'ın Ziyareti ve Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Açılımı** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2474&kat1=31&kat2= 23.09.2008

KESKİN, Arif; " Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakar Akım ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Ocak 2006
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

KESKİN, Arif; " Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Şubat 2006
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

KESKİN, Arif; " **İran Nereye** "
http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=1367 11.04.2008

KESKİN, Arif; " İran Ne Yapmak İstiyor? " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Mayıs 2006
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

KESKİN, Arif; " Şii Jeopolitiği ve İran " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Avrasya Dosyası, 2007, Cilt: 13 Sayı: 3 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

KESKİN, Arif; " İran Nereye? ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Temmuz 2007 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

KESKİN, Arif; " PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı ", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Stratejik Analiz, Aralık 2007 http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

KESKİN, Arif; " **İran - Türkiye Ekonomik İlişkileri: Zor Ancak Zorunlu Ticaret** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3015&kat1=31&kat2= 18.12.2008

KESKİN, Arif; " İran - Türkiye İlişkileri: Denge, Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** Stratejik Analiz, Eylül 2008 http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

KESKİN, Arif; " **İran - Türkiye İlişkilerinin Tutkalı: PKK/PJAK Odaklı Güvenlik İşbirliği** " http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

KESKİN, Arif; " **PJAK Bitti Mi?** " http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3041&kat1=31&kat2= 2.02.2009

OKTAY, Selçuk; " Türkiye - İran İlişkilerine Bir Bakış" http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=714&kat=4 11.04.2008

ÖZCAN, Nihat Ali; " İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları,** İran Özel Sayısı, Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

ÖZCAN, Nihat Ali; " Güvenlik Bağlamında Türkiye - İran İlişkileri " **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Yayınları,** TEPAV Bülten, Ekim 2007 http://www.tepav.org.tr/tur/Bilgimerkezi/sayi2.html 13.04.2008

SÜRÜCÜ, Cengiz; " Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın En Uzun Yılı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, İran Özel Sayısı, Cilt: 5 Sayı: 3, 1 Eylül 1999
http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3016&kat1=31&kat2= 18.12.2008

TÜRKMEN, İlter; " Türkiye ve İran " http://www.obiv.org.tr/ilter55.htm 11.04.2008

UYAR, Mazlum; " Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Otorite'nin Kaynağı " **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, Avrasya Dosyası, 2007, Cilt: 13 Sayı: 3
http://asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=31&pkat2=&pyil=2008&start=11 23.09.2008

İNTERNET KAYNAKLARI

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran " İran " 10.12.2008

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kasr-%C4%B1_%C5%9Eirin_Antla%C5%9Fmas%C4%B1
" Kasr-ı Şirin Anlaşması " 11.04.2008

http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye-%C4%B0ran_ili%C5%9Fkileri
" Türkiye - İran ilişkileri" 10.12.2008

http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27nin_%C3%BCye_oldu%C4%9Fu_uluslararas%C4%B1_kurulu%C5%9Flar

“ Türkiye’nin üye olduğu uluslararası kuruluşlar” 10.12.2008

http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/1269/unite10.pdf

“ Türkiye ve Komşularıyla İlişkileri ” 11.04.2008

http://www.milligazete.com.tr/index.php?action=show&type=writersnews&id=14659 “ İran ile işbirliği yapmalıyız ” Ayhan Demir 11.04.2008